

การวิจัยเชิงคุณภาพทางสังคมศาสตร์เบื้องต้น

คมพล สุวรรณภูมิ

โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ISBN 978-616-468-439-3

2561

การวิจัยเชิงคุณภาพทางสังคมศาสตร์เบื้องต้น

คมพล สุวรรณบุญ

จัดทำโดย ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.คมพล สุวรรณบุญ
คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี
41 หมู่ 5 ตำบลท่าช้าง อำเภอเมืองจันทบุรี จังหวัดจันทบุรี
โทร. 08-1636-8241
อีเมล khompol.s@rbru.ac.th, a4902027@gmail.com

พิมพ์ครั้งที่ 1 วันที่ 1 เดือนมีนาคม พ.ศ. 2561 จำนวน 600 เล่ม

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของสำนักหอสมุดแห่งชาติ

National Library of Thailand Cataloging in Publication Data

คมพล สุวรรณบุญ

การวิจัยเชิงคุณภาพทางสังคมศาสตร์เบื้องต้น.-- ปทุมธานี :

โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2561.

374 หน้า.

1. สังคมศาสตร์--วิจัย. I. ชื่อเรื่อง.

300.72

ISBN : 978-616-468-439-3

ISBN (e-Book) : 978-616-497-740-2

พิมพ์ที่: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, พ.ศ. 2561
โทรศัพท์ 0-2564-3104 ถึง 6 โทรสาร 0-2564-3119
<http://www.thammasatprintinghouse.com>

คำนิยม

หนังสือการวิจัยเชิงคุณภาพทางสังคมศาสตร์เบื้องต้นเล่มนี้ ผู้เขียนได้เรียบเรียงขึ้น ด้วยความวิริยะ อุตสาหะ เมื่อศึกษาแล้วสามารถนำสู่การปฏิบัติเป็นรูปธรรมได้เนื้อหา ที่นำเสนอทั้ง 8 บท โดยเฉพาะอย่างยิ่งบทที่ 1 เป็นบริบทที่ทันสมัย เพราะเป็นปรากฏการณ์ทางสังคมร่วมสมัย บทที่ 2-8 ให้ความรู้เกี่ยวกับปรัชญา พื้นฐานการวิจัยทางสังคมศาสตร์ การเขียนข้อเสนอโครงการวิจัยเชิงคุณภาพทางสังคมศาสตร์ การเก็บรวบรวมข้อมูล เชิงคุณลักษณะ การเขียนรายงานผลการวิจัยเชิงคุณภาพ และข้อพึงสังเกตในงานวิจัย เชิงคุณภาพทางสังคมศาสตร์ กล่าวได้ว่า หนังสือการวิจัยเชิงคุณภาพทางสังคมศาสตร์เบื้องต้น มีประโยชน์ และมีคุณค่าต่อการนำไปใช้เป็นเครื่องมือในการแสวงหาความรู้ สร้างองค์ความรู้ และแสวงหาคำตอบต่อปัญหาสังคม

ผมภูมิใจและขอบคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.คมพล สุวรรณบุญ อดีตผู้อำนวยการสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี ที่ได้ผลิตหนังสือการวิจัยเชิงคุณภาพทางสังคมศาสตร์เบื้องต้น อันเป็นการส่งเสริมความสามารถของผู้สนใจงานวิจัยเชิงคุณภาพทางสังคมศาสตร์แก่นักศึกษา และคณาจารย์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี และ คนไทยทั่วไปให้แพร่หลาย

ดร.สวัสดี อุดมโกชน์

นายกสภามหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

คำนำ

การวิจัย ถือเป็นเครื่องมือทางวิชาการที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้าปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ ปรากฏการณ์ส่วนบุคคล ปรากฏการณ์ทางสังคม การวิจัยนับเป็นกระบวนการที่มีขั้นตอนการศึกษา แสวงหาความรู้ และรวบรวมความรู้ / ความจริงอย่างเป็นระบบ ภายใต้ระเบียบวิธีที่เป็นวิทยาศาสตร์ ทั้งในรูปของการศึกษาเอกสาร การศึกษาปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นจริง หรือแม้แต่เหตุการณ์จำลอง หรือการทดลองในห้องปฏิบัติการ เพื่อให้ได้มาซึ่งองค์ความรู้ที่มีความเที่ยงตรงกับความจริงแท้ของเรื่องที่สนใจศึกษา ส่วนการวิจัยทางสังคมศาสตร์ เป็นรูปแบบหนึ่งของการศึกษาค้นคว้า / แสวงหาความรู้ ความจริงเฉพาะปรากฏการณ์ ทางสังคมวัฒนธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับการวิจัยเชิงคุณภาพทางสังคมศาสตร์ ซึ่งมีธรรมชาติพื้นฐานกำกับไว้ให้ผู้วิจัยในฐานะเครื่องมือการวิจัยต้องสนใจบริบท / ศึกษาชุมชนนำมาวิเคราะห์แบบองค์รวม มีการสัมภาษณ์เจาะลึกผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญในสภาพตามธรรมชาติและการตีความหมายในทัศนะของคนใน ซึ่งต้องใช้เวลาล้างความสัมพันธ์คุ้นเคยไว้วางใจกัน

ผู้เขียน ได้แบ่งเนื้อหาออกเป็น 8 บท ประกอบด้วย การเปลี่ยนแปลงในศตวรรษที่ 21 พื้นฐานการวิจัยทางสังคมศาสตร์ ปรัชญาแนวคิดการวิจัยเชิงคุณภาพ ข้อเสนอโครงการวิจัยเชิงคุณภาพทางสังคมศาสตร์ การเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงคุณลักษณะ การวิเคราะห์ข้อมูล เชิงคุณลักษณะ การเขียนรายงานผลการวิจัยเชิงคุณภาพ อีกทั้งข้อพึงสังเกตในงานวิจัย เชิงคุณภาพทางสังคมศาสตร์ ทั้งนี้เพื่อนำเสนอมุมมองแก่ผู้สนใจหรือผู้วิจัยเริ่มต้นที่จะนำ การวิจัยเชิงคุณภาพทางสังคมศาสตร์มาใช้ในฐานะเครื่องมือสร้างองค์ความรู้ และพัฒนาทักษะการเรียนรู้ได้ด้วยตนเอง (Self-directed learners) อันจะนำไปสู่ความเป็นผู้สร้างความรู้ได้อย่างแท้จริง

ท้ายสุดขอขอบพระคุณครูบาอาจารย์ที่ได้ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้ และถ่ายทอดประสบการณ์สั่งสม ขอขอบพระคุณผู้ทรงคุณวุฒิเจ้าของเอกสารที่ใช้ในการค้นคว้าอ้างอิง ทั้งนี้หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะเป็นประโยชน์ต่อนักศึกษา และผู้สนใจ เพื่อประโยชน์สูงสุด ต่อการพัฒนากำลังคนของชาติอย่างต่อเนื่องยั่งยืนสืบไป ทั้งนี้ หากมีข้อเสนอแนะประการใด ผู้เขียนน้อมรับฟังและขอขอบคุณมา ณ โอกาสนี้

คมพล สุวรรณบุญ

สารบัญ

	หน้า
คำนำ	(1)
คำนิยม	(2)
สารบัญ	(3)
สารบัญตาราง	(9)
สารบัญภาพ	(11)
บทที่ 1 การเปลี่ยนแปลงในศตวรรษที่ 21	1
1.1 การเปลี่ยนแปลงทางสังคมเศรษฐกิจของโลก	2
1.2 สังคมในยุคโลกาภิวัตน์	3
1.3 การเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21	9
1.3.1 ความหมายและความสำคัญของทักษะแห่งศตวรรษที่ 21	9
1.3.2 กรอบแนวคิดเพื่อการเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21	13
1.3.3 แนวทางการจัดการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับทักษะแห่งศตวรรษที่ 21	28
1.4 สรุป	35
แบบฝึกหัดบทที่ 1	37
เอกสารอ้างอิง	39
บทที่ 2 พื้นฐานการวิจัยทางสังคมศาสตร์	43
2.1 การศึกษาสังคมมนุษย์	44
2.1.1 ความจำเป็นของการศึกษาสังคมมนุษย์	44
2.1.2 ความรู้ที่เป็นวิทยาศาสตร์	47
2.1.3 วิทยาศาสตร์สังคม	49
2.1.4 การแบ่งกลุ่มของวิทยาศาสตร์สังคม	51
2.1.5 ความสัมพันธ์ของสังคมศาสตร์แต่ละแขนง	52
2.1.6 ขอบเขตของแขนงวิชาทางสังคมศาสตร์	54
2.1.7 วิธีการศึกษาสังคมมนุษย์	57
2.2 กระบวนทัศน์ของการวิจัยทางสังคมศาสตร์	62
2.2.1 ปรัชญาการณ	63
2.2.2 ความเป็นจริงหรือข้อเท็จจริง	64
2.2.3 กระบวนทัศน์การวิจัย	65

	หน้า
2.2.4 วัตถุประสงค์ของการวิจัยทางสังคมศาสตร์	71
2.2.5 ความหมายของการวิจัยทางสังคมศาสตร์	73
2.2.6 ลักษณะที่สำคัญของการวิจัยทางสังคมศาสตร์	74
2.3 พัฒนาการและความหมายของการวิจัยเชิงคุณภาพ	76
2.3.1 พัฒนาการของการวิจัยเชิงคุณภาพ	76
2.3.2 ความหมายของการวิจัยเชิงคุณภาพ	78
2.3.3 รูปแบบวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ	79
2.4 สรุป	79
แบบฝึกหัดบทที่ 2	81
เอกสารอ้างอิง	83
บทที่ 3 ปรัชญาแนวคิดการวิจัยเชิงคุณภาพ	87
3.1 ปรัชญาของการวิจัยเชิงคุณภาพ	89
3.1.1 คตินิยมแนวการสร้าง	89
3.1.2 ธรรมชาตินิยม	90
3.1.3 คตินิยมแนวดีความ	92
3.1.4 ปรากฏการณ์นิยม	93
3.1.5 อรรถปริวรรตศาสตร์	93
3.2 แนวคิดพื้นฐานของการวิจัยเชิงคุณภาพ	97
3.2.1 แนวคิดเกี่ยวกับการศึกษาชุมชน	97
3.2.2 แนวคิดเกี่ยวกับการนำเสนอความเป็นจริง	127
3.2.3 แนวคิดเกี่ยวกับปฏิสัมพันธ์สัญลักษณ์	128
3.2.4 แนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรม	129
3.3 กระบวนการที่ได้มาซึ่งองค์ความรู้ในการวิจัยเชิงคุณภาพ	130
3.4 สรุป	133
แบบฝึกหัดบทที่ 3	135
เอกสารอ้างอิง	137

	หน้า
บทที่ 4 ข้อเสนอโครงการวิจัยเชิงคุณภาพทางสังคมศาสตร์	139
4.1 การทบทวนและประมวลแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	140
4.1.1 ความหมายและจุดมุ่งหมายของการทบทวนและประมวลแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	141
4.1.2 คุณลักษณะของวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง	144
4.1.3 กระบวนการทบทวนและประมวลแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัย ที่เกี่ยวข้อง	147
4.2 การสร้างข้อเสนอโครงการวิจัยเชิงคุณภาพ	155
4.2.1 ชื่อโครงการวิจัย	156
4.2.2 ความสำคัญและที่มาของปัญหาที่ทำการวิจัย	158
4.2.3 วัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย	160
4.2.4 ขอบเขตของโครงการวิจัย	161
4.2.5 การทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง	162
4.2.6 การออกแบบวิจัย	163
4.2.7 ระยะเวลาและแผนการดำเนินงานวิจัย	176
4.3 สรุป	183
แบบฝึกหัดบทที่ 4	185
เอกสารอ้างอิง	187
บทที่ 5 การเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงคุณลักษณะ	189
5.1 การออกแบบหรือแบบแผนการวิจัยเชิงคุณภาพ	189
5.1.1 การศึกษารายกรณี	190
5.1.2 การศึกษาพหุกรณี	191
5.1.3 การศึกษาพหุพื้นที่	192
5.2 ความเป็นข้อมูลที่สำคัญในงานวิจัยเชิงคุณภาพ	203
5.2.1 ความหมายของข้อมูลในงานวิจัยเชิงคุณภาพ	203
5.2.2 คุณลักษณะของข้อมูลที่สำคัญในงานวิจัยเชิงคุณภาพ	205
5.3 วิธีการต่าง ๆ ที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลการวิจัยเชิงคุณภาพ	205
5.3.1 การศึกษาเอกสาร	206
5.3.2 การสังเกต	207

	หน้า
5.3.3 การสัมภาษณ์	210
5.3.4 การสนทนากลุ่ม	230
5.4 การเลือกผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ	232
5.4.1 การเลือกผู้ให้ข้อมูลแบบที่ใช้สำหรับการศึกษาช่วงแรก	232
5.4.2 การเลือกผู้ให้ข้อมูลแบบที่ใช้สำหรับการศึกษาช่วงหลัง	235
5.5 การเก็บรวบรวมข้อมูลจากภาคสนาม	236
5.5.1 ขั้นเตรียมเข้าสู่พื้นที่หรือสนามการวิจัย	236
5.5.2 ขั้นเข้าสู่พื้นที่หรือสนามการวิจัย	238
5.5.3 ขั้นถอนตัวจากพื้นที่หรือสนามการวิจัย	241
5.6 สรุป	241
แบบฝึกหัดบทที่ 5	243
เอกสารอ้างอิง	245
บทที่ 6 การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณลักษณะ	247
6.1 การตรวจสอบความน่าเชื่อถือของข้อมูล	248
6.1.1 ความถูกต้องตรงประเด็น	248
6.1.2 การตรวจสอบสามเส้า	249
6.2 การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณลักษณะในงานวิจัยเชิงคุณภาพ	253
6.2.1 ความหมายของการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณลักษณะ	253
6.2.2 องค์ประกอบหลักของการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณลักษณะ	254
6.2.3 กระบวนการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณลักษณะ	257
6.3 สรุป	270
แบบฝึกหัดบทที่ 6	273
เอกสารอ้างอิง	275
บทที่ 7 การเขียนรายงานผลการวิจัยเชิงคุณภาพ	277
7.1 ความสำคัญและความหมายของรายงานวิจัย	278
7.2 องค์ประกอบหลักของรายงานผลการวิจัยเชิงคุณภาพ	279
7.3 รูปแบบการเขียนรายงานผลการวิจัยเชิงคุณภาพ	281
7.3.1 การเขียนรายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์	284
7.3.2 การเขียนบทความวิจัย	288

	หน้า
7.4 หลักการเขียนรายงานวิจัยเชิงคุณภาพ	319
7.5 จรรยาบรรณในงานวิจัยเชิงคุณภาพ	321
7.6 สรุป	327
แบบฝึกหัดบทที่ 7	329
เอกสารอ้างอิง	331
บทที่ 8 ข้อพึงสังเกตในงานวิจัยเชิงคุณภาพทางสังคมศาสตร์	333
8.1 ขั้นตอนการจัดทำบทนำ	333
8.2 ขั้นตอนการประมวลแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	336
8.3 ขั้นตอนการจัดทำวิธีการศึกษา	338
8.4 ขั้นตอนการรายงานผลการศึกษา	338
8.5 ขั้นตอนการนำเสนอข้อสรุป และเสนอแนะ	339
8.6 สรุป	339
แบบฝึกหัดบทที่ 8	341
เอกสารอ้างอิง	343
บรรณานุกรม	345

สารบัญภาพ

ภาพที่		หน้า
1.1	แสดงกรอบแนวคิดเพื่อการเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21	14
1.2	แสดงองค์ความรู้ ทักษะสำคัญ และคุณลักษณะในหลักสูตรแกนกลาง การศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2551	32
2.1	แสดงกระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพ	75
3.1	แสดงสัมพันธภาพระหว่างระบบย่อยสำคัญในสังคมมนุษย์	107
3.2	แสดงความสัมพันธ์ของกระบวนการให้ได้มาซึ่งองค์ความรู้	132
4.1	แสดงกรณีตัวอย่างแนวคิดนำที่ใช้ในการศึกษา	153
5.1	แสดงแผนที่เครือข่ายทางสังคม	240
6.1	แสดงสามเหลี่ยมของแหล่งให้ข้อมูล	250
6.2	แสดงสามเหลี่ยมของวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล	251
6.3	แสดงสามเหลี่ยมของต่างเวลา (ในรอบวัน สัปดาห์ เดือน และปี)	252
6.4	แสดงสามเหลี่ยมของต่างสถานที่	252
6.5	แสดงการสร้างข้อสรุปเชื่อมโยงตามลำดับชั้นความสัมพันธ์สู่ทฤษฎี จากฐานล่าง	261

สารบัญตาราง

ตารางที่		หน้า
3.1	แสดงมิติความสัมพันธ์เชื่อมโยงกระบวนการทัศน์สู่วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ	95
4.1	แสดงจัดแบ่งกลุ่มของสิ่งที่ควรพิจารณาและองค์ประกอบย่อยในการศึกษาทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้อง	146
4.2	แสดงการสรุปแนวคิดเกี่ยวกับรูปแบบของการท่องเที่ยวเชิงเกษตร	151
4.3	แสดงกรณีตัวอย่างการเขียนชื่อโครงการวิจัยเชิงคุณภาพ	157
4.4	แสดงตัวอย่างการเขียนวัตถุประสงค์ที่ชัดเจน และมีตัวชี้วัด หรือเป้าหมายเชิงปริมาณกำกับ	160
4.5	แสดงแผนกิจกรรมหลักที่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ รวมทั้งผลลัพธ์ (Output) ที่คาดว่าจะได้รับ	177
4.6	แสดงผลที่คาดว่าจะได้รับในแต่ละช่วงระยะเวลา (แบ่งเป็นราย 6 เดือน)	180
6.1	แสดงตัวอย่างการวิเคราะห์ข้อมูล: พื้นฐานของผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ	265
6.2	แสดงตัวอย่างการวิเคราะห์ข้อมูลตามประเด็นศึกษา: การพัฒนาครูตามโครงการการจัดการเรียนการสอนโดยใช้ภาษาอังกฤษเพื่อการศึกษาแบบบูรณาการ (EISP)	266
7.1	แสดงระดับการปรับประยุกต์ใช้สำหรับการปฏิบัติในกระบวนการวิจัย	322

บทที่ 1

การเปลี่ยนแปลงในศตวรรษที่ 21

ศตวรรษที่ 21 สังคมโลกมีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว รุนแรง ท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์ กระแสเสรีแห่งข่าวสาร โดยอาศัยการสร้างทางด่วนข้อมูลข่าวสาร (Herbert Schiller, 1989) ผ่านช่องทางการคมนาคมขนส่ง โลจิสติกส์ และการสื่อสารที่ทันสมัย ได้แก่ สัญญาณดาวเทียม เคเบิลใยแก้ว และอินเทอร์เน็ตความเร็วสูง ซึ่งได้เข้ามามีบทบาทสำคัญในวิถีชีวิตของคนในแต่ละสังคมทั่วโลก ก่อให้เกิดองค์ความรู้ใหม่อย่างมหาศาลกระจายอยู่ทั่วไป ส่งผลกระทบต่อระบบการจัดการศึกษาทั่วโลก รูปแบบการศึกษาในช่วงศตวรรษที่ 20 ซึ่งเน้นย้ำแต่การเรียนในห้องเรียน และท่องจำเพียงเนื้อหาสาระวิชาหลัก อาทิ คณิตศาสตร์ วิทยาศาสตร์ ภาษาศาสตร์ สังคมศึกษา อาจไม่เพียงพออีกต่อไปสำหรับการเตรียมพร้อมในการดำรงชีวิตและทำงานในโลกศตวรรษที่ 21 ซึ่งมีความท้าทาย และข้อเรียกร้องชุดใหม่ที่มีความเป็นพลวัต ควบคู่กับเนื้อหาในสาระวิชาหลัก (มูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย, 2556) “กำลังคน” ในฐานะทุนมนุษย์ จึงจำเป็นต้องมี “ทักษะแห่งศตวรรษที่ 21” (21st Century skills) (Bellanca and Brandt, 2010) ซึ่งถือเป็นการปฏิรูปการศึกษาในระดับโลก มุ่งเน้นไปที่ทักษะการเรียนรู้และนวัตกรรม ทักษะชีวิตและการประกอบอาชีพ และทักษะด้านข้อมูลข่าวสาร การสื่อสาร เทคโนโลยี ซึ่งจะช่วยเตรียมความพร้อมให้รู้จักคิด เรียนรู้แก้ปัญหา สื่อสาร และทำงานร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีประสิทธิภาพตลอดชีวิต เพื่อประยุกต์ใช้ในการปรับตัวให้ทันกับการเปลี่ยนแปลง คนที่มีความรู้และทักษะในการร่วมมือกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง และสามารถปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์ใหม่ ๆ ได้เท่านั้นที่จะประสบผลสำเร็จ (Kay, 2010) จึงจำเป็นต้องมีการออกแบบกระบวนการเรียนรู้ที่เหมาะสม เพื่อใช้ในการพัฒนาผู้เรียนในแต่ละระดับ ให้สามารถดำรงชีวิตอย่างมีคุณภาพและมีความสุข ในบทนี้ ผู้เขียนมีจุดมุ่งหมายที่จะศึกษาทบทวนแนวคิดให้เห็นการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเศรษฐกิจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกระแสโลกาภิวัตน์ที่มีผลกระทบต่อกระบวนการเรียนรู้ที่จำเป็นในศตวรรษที่ 21 โดยในการนำเสนอ บทที่ 1 การเปลี่ยนแปลงในศตวรรษที่ 21 ผู้เขียนจำแนกออกเป็น 3 ส่วนที่สำคัญ คือ ส่วนที่หนึ่งเป็นการวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงทางสังคมเศรษฐกิจของโลก ส่วนที่สองเป็นการอธิบายให้เห็นภาพการเปลี่ยนแปลงสู่สังคมในยุค

โลกาภิวัตน์ และส่วนที่สามเป็นการศึกษาเอกสารแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21

1.1 การเปลี่ยนแปลงทางสังคมเศรษฐกิจของโลก

จากการวิเคราะห์ภาพรวมของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเศรษฐกิจของโลก สะท้อนให้เห็นพลวัตการเปลี่ยนแปลงของโลก ย่อมส่งผลให้มีการปรับตัวและเปลี่ยนแปลงไปตามช่วงระยะเวลา ซึ่งเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงสังคมเศรษฐกิจ โดยเฉพาะโลกในอนาคต ซึ่ง อัลวิน ทอฟเลอร์ (Alvin Toffler) (1980) นักอนาคตศาสตร์ชาวอเมริกัน ได้กล่าวไว้ในหนังสือ The Third Wave ว่า สังคมเศรษฐกิจโลก มีพัฒนาการเป็นพลวัตเปลี่ยนแปลงคล้ายลูกคลื่น (Wave) ดังนี้

1. การปฏิวัติเกษตรกรรม (Agricultural revolution) เป็นคลื่นลูกที่หนึ่งของสังคมเศรษฐกิจโลก เกิดขึ้นเมื่อมนุษย์เริ่มตั้งถิ่นฐานอยู่รวมกัน เริ่มทำการเพาะปลูก เลี้ยงสัตว์ และพัฒนาเครื่องมืออุปกรณ์ต่าง ๆ เพื่อใช้ยังชีพ ทำมาหากิน สภาพการณ์ทางเศรษฐกิจก็จะเป็นการผลิตที่เน้นเพื่อการบริโภค ผลิตเหลือแล้วจึงขายหรือแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน สภาพสังคมเกษตรกรรม จึงมีลักษณะพึ่งพาอาศัย จุลเจือซึ่งกันและกัน

2. การปฏิวัติอุตสาหกรรม (Industrial revolution) เป็นคลื่นลูกที่สองที่เข้ามาแทนที่สังคมเกษตรกรรม การปฏิวัติอุตสาหกรรมเกิดขึ้นในทวีปยุโรป เริ่มต้นเมื่อราวศตวรรษที่ 18 จนกระทั่งถึงกลางศตวรรษที่ 20 ทอฟเลอร์ ได้ชี้ให้เห็นว่า การเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจโลก ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการผลิตและการบริโภคมวลรวม (Mass production and mass consumption) สภาพทางเศรษฐกิจเน้นการต่อสู้แข่งขัน สภาพสังคมจึงจำเป็นต้องแสวงหาองค์ความรู้ และวิธีการจัดการทรัพยากรให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุด สังคมอุตสาหกรรมนับเป็นสังคมที่มีตำราเรียนในหลากหลายสาขามากที่สุด นับตั้งแต่การยี่ตระกูลตลาดเสรี หรือกลไกตลาดในการจัดสรรทรัพยากร การเกิดแนวคิดเรื่องการแบ่งงานกันทำเพื่อสร้างความชำนาญในการผลิต ไปจนกระทั่งถึงการสร้างรัฐราชการสมัยใหม่ รวมถึงการบริหารจัดการองค์กรรูปแบบใหม่ ๆ เพื่อตอบสนองการเปลี่ยนแปลงไปของสังคม

3. โลกาภิวัตน์ (Globalization) เป็นคลื่นลูกที่สามเมื่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเศรษฐกิจของสังคมโลกเข้าสู่ศตวรรษที่ 21 เชื่อว่าโลกแบน (Flat) ลง เนื่องจากเทคโนโลยีการสื่อสารและโทรคมนาคม ทำให้ประชากรโลกติดต่อสื่อสารกันได้อย่างรวดเร็ว โดยไม่มีอุปสรรคเรื่องระยะทางอีกต่อไป มีการขยายตัวของอัตราการใช้เครื่องคอมพิวเตอร์ส่วนบุคคล ตลอดจนการเข้าถึงระบบอินเทอร์เน็ตมากยิ่งขึ้น ภายใต้เทคโนโลยีเครือข่ายใยแก้วนำแสง (Fiber optic

micro) เป็นเหตุให้สังคมเศรษฐกิจท่ามกลางความหลากหลายทางวัฒนธรรมของโลกเกิดการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรม จนทำให้เกิดรูปแบบวัฒนธรรมใหม่ ๆ ขึ้นมาทั้งในแง่ของภาษา การแต่งกาย ตลอดจนเกิดการเรียนรู้ และสร้างสรรค์สิ่งใหม่ ๆ คลื่นลูกที่สามจึงเป็นคลื่นที่มีความผันผวนเปลี่ยนแปลง ทำให้เกิดภาวะที่เรียกว่า ความไร้ระเบียบ (Chaos) สะท้อนให้เห็นผ่านการแย่งชิงทรัพยากรที่ทวีความรุนแรงมากขึ้น เกิดการเก็งกำไรในตลาดเงินตลาดทุน จนทำให้เกิดวิกฤตการณ์เศรษฐกิจอยู่บ่อยครั้ง เกิดปัญหาสิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรม เกิดปัญหาการต่อต้านองค์การโลกต่าง ๆ เช่น องค์การการค้าโลก (World Trade Organization: WTO) หรือกองทุนการเงินระหว่างประเทศ (International Monetary Fund: IMF) เนื่องจากไม่เห็นด้วยกับวิถีทางการพัฒนาของระบบทุนนิยมสมัยใหม่ เป็นต้น

กล่าวโดยสรุป เมื่อสภาพการณ์ทางสังคมเศรษฐกิจของโลกเปลี่ยนแปลงจากสังคมเกษตรกรรม สังคมอุตสาหกรรม และก้าวไปสู่สังคมในยุคโลกาภิวัตน์ สภาพทางสังคมเศรษฐกิจโลกมีการเปลี่ยนแปลงแบบไร้ระเบียบ ด้วยความเจริญก้าวหน้าของเทคโนโลยีการสื่อสารโทรคมนาคม ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมอย่างรวดเร็ว ยิ่งกว่ายุคสมัยใด ทำให้คนในสังคมจำเป็นต้องปรับตัวท่ามกลางกระแสการไหลบ่าของข้อมูลเตรียมความพร้อมต่อการก้าวสู่สังคมในยุคโลกาภิวัตน์

1.2 สังคมในยุคโลกาภิวัตน์

เป็นการวิเคราะห์สภาพการเปลี่ยนแปลงสู่สังคมในยุคโลกาภิวัตน์ใน 3 สาระสำคัญ ได้แก่ ความเป็นมาและการหน้าที่ของโลกาภิวัตน์ นิยามความหมายของโลกาภิวัตน์ และวิวัฒนาการและจุดเน้นการเปลี่ยนแปลงของโลกาภิวัตน์ ในการที่ อัลวิน ทอฟเลอร์ (1980 อ้างถึงใน ธนยวิช วิเชียรพันธ์ ปวีณา จันทรสุข และคณะ, 2556) ได้เปรียบเทียบการเปลี่ยนแปลงของอารยธรรมโลกเหมือนคลื่นสามลูก ประกอบด้วย

คลื่นลูกที่ 1 สังคมเกษตรกรรม เริ่มเมื่อประมาณ 8,000 ปีก่อนคริสตกาล โดยเกษตรกรรมเป็นอาชีพของประชากรส่วนใหญ่ของโลก โดยมีเครื่องชี้วัดความก้าวหน้าของสังคม ได้แก่ การมีอาณาเขต มีพื้นที่สำหรับเพาะปลูก เลี้ยงสัตว์ และทำการเกษตรจำนวนมาก

คลื่นลูกที่ 2 สังคมอุตสาหกรรม เริ่มเมื่อประมาณ ค.ศ. 1650-1750 เป็นผลมาจากการปฏิวัติอุตสาหกรรมมีการใช้เครื่องจักร มีโรงงานผลิตขนาดใหญ่เพื่อผลผลิตสินค้าจำนวนมากเพื่อมวลชน โดยมีเครื่องชี้วัดความมั่งคั่งของประเทศ ได้แก่ ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ จำนวนแหล่งแร่ธาตุ วัตถุดิบที่มีทรัพยากรทุน

คลื่นลูกที่ 3 สังคมแห่งเทคโนโลยี เริ่มต้นจาก ค.ศ. 1955 ถึงปัจจุบัน เป็นยุคที่ความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มีการพัฒนาเป็นอย่างมากทั้งด้านคอมพิวเตอร์เครือข่าย การสื่อสาร และการคมนาคม ทำให้ข้อมูลข่าวสารแพร่กระจายได้อย่างรวดเร็ว รวมถึงผู้คน สินค้า บริการ เงินตรา สามารถถ่ายเทได้ในระยะเวลาอันสั้น เศรษฐกิจ สังคม การเมือง สิ่งแวดล้อม ฯลฯ เชื่อมโยงถึงกันเป็นเครือข่าย และทรงอิทธิพลต่อกันแทบทั้งสิ้น

ต่อมา เฮร์เบิร์ต ชิลเลอร์ (Herbert Schiller, 1989) นักวิชาการผู้วิพากษ์ปรากฏการณ์ทางสังคม และเป็นผู้ให้กำเนิดทฤษฎีการครอบงำทางวัฒนธรรม ได้กล่าวถึง หน้าที่ที่สำคัญที่สุดประการหนึ่งของโลกาภิวัตน์ ว่าเป็นการสร้างหรือเอื้ออำนวยให้เกิดสิ่งที่เรียกว่า กระแสเสรีแห่งข่าวสาร โดยอาศัยการสร้างทางด่วนข้อมูลข่าวสาร ส่งผลให้อุตสาหกรรมข่าวสาร และสื่อที่ให้ความบันเทิงของสหรัฐอเมริกาและชาติในตะวันตก สามารถมีอิทธิพลครอบคลุมนานาชาติได้ ดังจะเห็นได้จากบริษัทของสหรัฐอเมริกาที่มีฐานะ มักจะเป็นผู้นำในตลาดโลกเสมอ

จากการหน้าที่ที่สำคัญของโลกาภิวัตน์ดังกล่าว จะเห็นได้ว่า สอดคล้องกับความหมายของโลกาภิวัตน์ โดย พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน (2546) ได้ให้ความหมายโลกาภิวัตน์ไว้ว่า การแพร่กระจายไปทั่วโลก การที่ประชาคมโลกไม่ว่าจะอยู่ ณ จุดใด สามารถรับรู้สัมพันธ์ หรือรับผลกระทบจากสิ่งที่เกิดขึ้นได้อย่างรวดเร็วกว้างขวาง อันมีสาเหตุเนื่องมาจากการพัฒนาระบบสารสนเทศ ทั้งนี้ โลกาภิวัตน์ เป็นคำศัพท์เฉพาะที่บัญญัติขึ้น เพื่อตอบสนองปรากฏการณ์ของสังคมโลกที่เหตุการณ์ทางเศรษฐกิจ การเมือง สิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นในส่วนหนึ่งของโลก ส่งผลกระทบบ่อยครั้งและสำคัญต่อส่วนอื่น ๆ เป็นวิถีทางที่ความสัมพันธ์ของอำนาจและการสื่อสารได้แพร่ขยายออกไปทั่วโลก โดยมีมิติทางเวลาและพื้นที่ (Time and space) ถูกย่นย่อลง ทำให้ความสัมพันธ์ทางสังคมของผู้คนเปลี่ยนแปลงไป (Herbert Schiller, 1989) ซึ่งสอดคล้องกับความหมายที่ว่า โลกาภิวัตน์ เป็นกระบวนการที่ประชากรของโลกถูกล้อมรวมกลายเป็นสังคมเดียว จะเห็นได้ว่า กระบวนการโลกาภิวัตน์เกิดขึ้นจากแรงของอิทธิพลร่วมทางเศรษฐกิจ เทคโนโลยี สังคม วัฒนธรรมและการเมือง เป็นปรากฏการณ์ที่เชื่อมโยงสังคมและรัฐชาติเข้าไว้ด้วยกันทั่วโลก ความเป็นสากลนิยม การติดต่อสื่อสารที่เชื่อมโยงถึงกัน โดยทั่วและการกระทำ เหตุการณ์ที่ส่งผลกระทบ หรือความร่วมมือของคนทั้งโลก (Malcolm Waters, 2001) เป็นการผลิตระดับโลก เป็นกระบวนการต่อเนื่องการขยายตัวของระบบเศรษฐกิจทุนนิยมโลก มีการพัฒนาทางเทคโนโลยี ด้านอิเล็กทรอนิกส์สื่อสารคมนาคมอย่างรวดเร็ว มีราคาต่ำและแพร่กระจาย กันไปทั่วโลก ทำให้การลงทุน การติดต่อ การทำธุรกิจ การสื่อสารติดต่อกันได้สะดวก ทำได้ง่าย และรวดเร็ว

เหมือนกับย่นย่อโลกให้เล็กลง (วิทยากร เชียงกุล, 2540) จึงไม่เป็นที่ประหลาดใจที่จะพบปัญหาในระดับนานาชาติหรือระดับโลก ซึ่งมีใช้ปัญหาของรัฐใดรัฐหนึ่ง รวมถึงการแก้ไขปัญหาก็เป็นเรื่องของระดับนานาชาติ เช่น เมื่อเกิดปัญหาย้ายสงคราม ก็ยอมส่งผลกระทบต่อหลายรัฐ ทำให้องค์การสหประชาชาติซึ่งเป็นองค์กรโลกเข้ามาจัดการกับปัญหาดังกล่าว หรือแม้แต่ปัญหาในอีกซีกโลกก็กลายเป็นปัญหาร่วมกันของสังคมโลก อาทิ การเกิดคลื่นสึนามิพร้อมกันทั้งทวีปเอเชีย แต่คนในทุกภูมิภาคทั่วโลกต่างร่วมกันจัดงานการกุศล เพื่อระดมทุนให้ความช่วยเหลือแก่ผู้ประสบภัย เป็นต้น นอกจากนี้ การแพร่กระจายของข้อมูลข่าวสารอย่างทั่วถึงในทุกมุมโลก ทั้งจากทางสัญญาณดาวเทียม และอินเทอร์เน็ต ยังก่อให้เกิดการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม และการย่นย่อการรับรู้ข้อมูลข่าวสารของอีกซีกโลกเป็นไปอย่างรวดเร็ว (Malcolm Waters, 2001)

ในการนี้จากการศึกษานิยามความหมายของโลกาภิวัตน์ ยังพบว่า กระแสโลกาภิวัตน์มีวิวัฒนาการการเปลี่ยนแปลงไปตามอัตราความเร่งที่เพิ่มขึ้น มีขอบข่ายผลกระทบที่กว้างขวาง และลึกซึ้งมากขึ้น ทั้งนี้ โรแลนด์ โรเบิร์ตสัน (Roland Robertson, 1995 อ้างถึงใน พิชายรัตน์ดิลก ณ ภูเก็ต, 2555) ได้จำแนกประเภทวิวัฒนาการของโลกาภิวัตน์ ออกเป็น 5 ระยະ นับตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 15 เป็นต้นมา ประกอบด้วย

1. ระยะก่อกำเนิด (The germinal phase) โลกาภิวัตน์ เกิดขึ้นและดำรงอยู่ในทวีปยุโรป จากช่วงต้นศตวรรษที่ 15 ถึงกลางศตวรรษที่ 18 ในระยะนี้มีการเกิดขึ้นและการเติบโตของประเทศต่าง ๆ ในยุโรปเป็นรัฐชาติ ขึ้นมาทดแทนระบอบศักดินาสวามิภักดิ์ (Feudalism) แบบเก่า มีการขยายตัวทางการค้า และระบบเศรษฐกิจแบบเงินตรา มีกระบวนการฟื้นฟูศิลปะ วิทยาการ ทำให้เกิดการพัฒนาทางปัญญา มีการเกิดขึ้นของความคิดแบบใหม่เกี่ยวกับมนุษยชาติ การเกิดระบบคิดแบบวิทยาศาสตร์ซึ่งมีการนำเสนอสิ่งที่เป็นศูนย์กลางจักรวาลขึ้นมาใหม่ จากเดิมที่มองว่าโลกเป็นศูนย์กลางจักรวาลก็ถูกท้าทายด้วยทฤษฎีดวงอาทิตย์เป็นศูนย์กลางจักรวาล และมีการเขียนวรรณกรรมในรูปแบบและเนื้อหาใหม่ขึ้นมา สิ่งเหล่านี้เกิดขึ้นพร้อมกับความเสื่อมถอยของศาสนจักรคาทอลิก และมีการปฏิรูปศาสนา ทำให้เกิดลัทธิใหม่ในศาสนาคริสต์ ส่งผลให้ความเป็นสามัญการ (Generalization) ของความเชื่อทางศาสนาแบบคาทอลิกลดอิทธิพลลงไป

2. ระยะเริ่มการพัฒนา (The incipient phase) การพัฒนาของโลกาภิวัตน์ ในยุโรประหว่างกลางศตวรรษที่ 18 ถึงปลายศตวรรษที่ 19 สิ่งที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างชัดเจนในระยะนี้ คือความคิดเกี่ยวกับความเหมือนและความเป็นหนึ่งเดียวของรัฐ เกิดการตกผลึกของมนทัศน์เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างประเทศอย่างเป็นทางการขึ้นมา เกิดจินตภาพเกี่ยวกับลักษณะ

มาตรฐานของปัจเจกชนที่เป็นพลเมืองและมีแนวคิดที่เป็นรูปธรรมเกี่ยวกับมนุษยชาติมากยิ่งขึ้น มีการให้ความสำคัญและเห็นคุณค่าของมนุษย์มากขึ้น เน้นความมีเสรีภาพในการคิดของมนุษย์ รวมทั้งการเกิดขึ้นของทฤษฎีประชาธิปไตย และทฤษฎีการปฏิวัติสังคมนิยม ซึ่งมีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงของหลายประเทศในโลก ในด้านความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ เกิดการเพิ่มขึ้นของการประชุม ข้อตกลง ระเบียบ การสื่อสาร และองค์การระหว่างประเทศ เป็นจุดเริ่มต้นของปัญหาสิทธิการเข้าเป็นสมาชิกประชาคมโลกของประเทศที่ไม่อยู่ในทวีปยุโรป การถกเถียงระหว่างความคิดแบบลัทธิชาตินิยม และสากลนิยมเป็นไปอย่างเข้มข้น ยิ่งกว่านั้น การปฏิวัติอุตสาหกรรมส่งผลให้เกิดการปรับโครงสร้างใหม่เกี่ยวกับกระบวนการผลิตและการคมนาคม

3. ระยะโชนทะยาน (The take-off phase) อยู่ระหว่างช่วงปลายศตวรรษที่ 19 (ค.ศ. 1870) ถึงต้นศตวรรษที่ 20 (ค.ศ. 1920) มีการพัฒนาของสังคมประชาชาติ เกิดแนวคิดเกี่ยวกับลักษณะสากลของปัจเจกบุคคล มีการขยายตัวของแนวคิดที่ทำให้มนุษยชาติเป็นหนึ่งเดียว แนวความคิดเกี่ยวกับสังคมระหว่างประเทศ เพียงหนึ่งเดียวเกิดขึ้น แนวคิดนี้มีลักษณะที่ใช้ประเทศในทวีปยุโรปเป็นศูนย์กลางและมีประเทศที่ไม่ใช่ยุโรปเพียงเล็กน้อยเท่านั้น ที่ถูกรวมเข้ามาอยู่ในสังคมระหว่างประเทศความคิดนี้ถูกแพร่กระจายผ่านสถาบันรัฐชาติ ซึ่งเป็นสถาบันที่เกิดขึ้นและพัฒนาในทวีปยุโรปยิ่งกว่านั้น ก็เกิดการเพิ่มขึ้นทั้งด้านปริมาณและความแรงของรูปแบบของการสื่อสารในระดับโลก อย่างไรก็ตามมีประเทศจำนวนมาก ไม่ถูกนับรวมเข้ามาในกระบวนการนี้ ในยุคนี้อมีการพัฒนาของการแข่งขันในระดับโลกหลายด้าน เช่น การแข่งขันกีฬาโอลิมปิก และรางวัลโนเบล เป็นต้น

4. ระยะการต่อสู้เพื่ออำนาจนำ (The struggle for hegemony phase) อยู่ระหว่างกลางทศวรรษ ค.ศ. 1920 ถึงปลายทศวรรษ ค.ศ. 1960 ซึ่งมีสภาวะความขัดแย้งและสงครามอย่างเข้มข้น เกิดขึ้นเพื่อช่วงชิงอำนาจนำในระดับโลก โดยเฉพาะสงครามโลกครั้งที่ 2 ซึ่งมีความขัดแย้งเกี่ยวกับแนวคิดความเป็นสมัยใหม่ของสังคมโลกระหว่างฝ่ายพันธมิตร (Allies) กับฝ่ายอักษะ (Axis) จากนั้นก็มีการช่วงชิงอำนาจนำระหว่างแนวคิดทุนนิยมกับสังคมนิยม อันเกิดเป็นภาวะของสงครามเย็น และมีภาวะของการคุกคามของความเป็นไปได้ในการเกิดสงครามโลกครั้งที่ 3 ในยุคนี้อมีการจัดตั้งสันนิบาตชาติ แต่ตั้งได้ไม่นานก็ถูกยกเลิกไป จากนั้นก็มีการตั้งสหประชาชาติขึ้นมาแทน และมีการสถาปนาหลักการของความเป็นอิสระของชาติขึ้นมาใช้เป็นหลักการสำคัญของความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ในระยะนี้ของกระบวนการโลกาภิวัตน์ ธรรมชาติและความคาดหวังของมนุษย์ได้รับอิทธิพลจากความหายนะของการฆ่าล้างเผ่าพันธุ์

ของพรรคนาซี และผลกระทบจากความหายนะของระเบิดปรมาณูที่ประเทศสหรัฐอเมริกา
 เอาไปใช้กับประเทศญี่ปุ่นช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2

5. ระยะไม่แน่นอน (The uncertainty phase) เริ่มต้นในปลายทศวรรษ ค.ศ. 1960 และเริ่ม
 แสดงแนวโน้มของวิกฤติการณ์ในช่วงต้นทศวรรษ ค.ศ. 1990 เป็นต้นมา ระยะนี้มีการเน้น
 จิตสำนึกระดับโลกการส่งมนุษย์ไปดวงจันทร์ มีการเน้นค่านิยมหลังวัตถุนิยม (Post-materialist
 values) เช่น การให้ความสำคัญกับความรู้สึกเป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตย เสรีภาพของ
 การแสดงออกทางความคิดเห็น และการพึงพอใจในการพัฒนาปัญญาและสุนทรียภาพ
 สงครามเย็น ได้สิ้นสุดลงในยุคนี้และได้สร้างปัญหาเกี่ยวกับสิทธิและการเข้าถึงความรู้และ
 อารุณนิเวศลิษฐ์ สถาบันระดับโลกและขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมขยายตัวเพิ่มขึ้นมีการให้
 ความสำคัญและสนใจในการสื่อสารระดับโลกอย่างเข้มข้น สังคมมีการเผชิญกับปัญหาของ
 ความแตกต่างทางวัฒนธรรมและเชื้อชาติมากขึ้น แนวคิดเกี่ยวกับปัจเจกชนมีความซับซ้อน
 มากขึ้นตามลักษณะของเพศสภาพ ชาติพันธุ์ และเชื้อชาติ สิทธิมนุษยชนกลายเป็นประเด็น
 ในระดับโลก ระบบความสัมพันธ์ระหว่างประเทศมีความยืดหยุ่นมากขึ้น และสิ้นสุดของ
 ความเป็นขั้วขัดแย้ง ความตระหนักเกี่ยวกับมนุษยชาติในฐานะที่เป็นเผ่าพันธุ์เดียวกันขยายตัว
 ออกไปผ่านการเคลื่อนไหวของขบวนการสิ่งแวดล้อม ความสนใจเกี่ยวกับแนวคิดประชาสังคม
 โลกและพลเมืองโลกเกิดขึ้นอย่างกว้างขวาง มีการผนึกแน่นของระบบการสื่อสารระดับโลก
 ที่เชื่อมโยงเป็นเครือข่าย ขณะเดียวกันก็เกิดขบวนการเคลื่อนไหวในการลดทอนโลกาภิวัตน์
 แบบเดิม และการจัดระบบโลกาภิวัตน์ใหม่จากกลุ่มผู้นับถือศาสนาอิสลามบางกลุ่มขึ้นมา

กล่าวโดยสรุป จากการจำแนกประเภทวิวัฒนาการของโลกาภิวัตน์ พิชาย รัตนติลก
 ณ ภูเก็ต (2555) ยังได้ทำการสรุปแนวคิดของ โรเบิร์ตสัน (Roland Robertson, 1995 อ้างถึงใน
 พิชาย รัตนติลก ณ ภูเก็ต, 2555) เกี่ยวกับวิวัฒนาการของโลกาภิวัตน์ ไว้ว่า เป็นการแสดง
 ลักษณะสำคัญของแต่ละยุคสมัยที่ส่งผลกระทบต่อสังคมโลกในยุคแรกนั้น ลักษณะของการเป็น
 โลกาภิวัตน์ถูกกำหนดมาจากการคิด ความเชื่อ ค่านิยม และวัฒนธรรมของสังคมและ
 การเมืองในประเทศยุโรป จากนั้นมีการแพร่ขยายออกไปสู่ส่วนอื่น ๆ ของโลกโดยใช้ลัทธิ
 การล่าอาณานิคม ซึ่งอาศัยความเหนือกว่าของกำลังอาวุธและกระบวนการผลิตด้านอุตสาหกรรม
 เป็นกลไกหลักในการเข้าไปครอบครอง ครอบงำ และถ่ายทอดความคิด ความเชื่อ และค่านิยม
 ไปสู่ประเทศต่าง ๆ สำหรับยุคที่ระบุว่าเป็นยุคแห่งความไม่แน่นอนนั้น มีสาเหตุเกิดจาก
 กระบวนการปฏิสัมพันธ์ที่ซับซ้อนมากขึ้นของการสื่อสาร ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ
 การจัดการระบบเศรษฐกิจ การเมือง การใช้ทรัพยากร และทิศทางการพัฒนาสังคมของแต่ละ
 ประเทศ ความไม่แน่นอนนี้เกิดขึ้นในหลายด้าน อาทิ

1. ความไม่แน่นอนทางการเมืองระหว่างประเทศ เกิดจากภาวะที่การรวมศูนย์อำนาจของประเทศมหาอำนาจกำลังอยู่ในภาวะเสื่อมสลาย ทำให้เกิดกลุ่มอำนาจใหม่ทางการเมืองระดับโลกขึ้นมาหลายกลุ่ม การท้าทายอำนาจการครอบงำของตะวันตกจากกลุ่มก่อการร้ายระหว่างประเทศ การพัฒนาอาวุธนิวเคลียร์ของประเทศอิหร่านและเกาหลีเหนือ การตื่นตัวทางการเมืองของประชาชนในกลุ่มประเทศอาหรับที่ทำให้ผู้ปกครองดั้งเดิมและอำนาจเดิมแตกสลาย ซึ่งทำให้ประเทศเหล่านั้นต้องจัดระบบการเมืองขึ้นมาใหม่ แต่ระหว่างการสร้างระบบการเมืองแบบใหม่ขึ้นมา ความสับสนอลหม่านทางการเมืองก็เกิดขึ้นและอาจจะส่งผลกระทบต่อนความสัมพันธ์ในระดับโลกได้

2. ความไม่แน่นอนทางเศรษฐกิจ จากการไร้ธรรมาภิบาลของบริษัทเอกชนในประเทศตะวันตกอย่างสหรัฐอเมริกา และประเทศอื่น ๆ ผนวกกับความไร้ธรรมาภิบาลในการบริหารประเทศ การใช้นโยบายประชานิยม และการทุจริตของรัฐบาลในประเทศแถบเอเชียอย่างประเทศไทย หรือประเทศในยุโรปอย่างประเทศกรีซ รวมทั้งประเทศในละตินอเมริกาและแอฟริกาอีกหลายประเทศ ส่งผลให้ระบบเศรษฐกิจของประเทศเหล่านั้นมีปัญหาเกิดวิกฤติการณ์ และสร้างผลกระทบต่อระบบเศรษฐกิจโลกอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

3. ความไม่แน่นอนของภัยพิบัติทางธรรมชาติอันเป็นผลมาจากการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและการทำลายสิ่งแวดล้อมอย่างต่อเนื่องยาวนานของมนุษย์ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ส่งผลให้โลกร้อนขึ้น เกิดความแปรปรวนของดินฟ้าอากาศและสภาพทางธรณีวิทยาอันนำไปสู่การเกิดพายุ การเกิดอุทกภัย แผ่นดินไหว คลื่นสึนามิ หมอกควันพิษ ซึ่งกระทบต่อพื้นที่ในอาณาบริเวณที่กว้างขวางอย่างไร้พรมแดน อาจกล่าวได้ว่าแม้กระทั่งภัยพิบัติก็กลายเป็นส่วนหนึ่งของโลกาภิวัตน์ไปแล้ว

กล่าวโดยสรุป ภาวะความไม่แน่นอนที่เกิดขึ้นในหลากหลายมิติทำให้ระบบการเมืองระหว่างประเทศ วิธีการจัดการบริหารเศรษฐกิจ ระบบการจัดการกับภัยพิบัติ และระบบความสัมพันธ์ทางสังคมแบบเดิมไม่อาจรับมือกับความไม่แน่นอนเหล่านี้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ จึงต้องมีการเปลี่ยนแปลงระบบความคิดและการบริหารจัดการรัฐ เศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อม และสังคมทั้งในระดับประเทศและระดับนานาชาติอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ สอดคล้องกับโรเบิร์ตสัน (Robertson, 1995) ที่กล่าวว่า ปัจจุบันมนุษย์อยู่ในยุคซึ่งมีภาวะไม่แน่นอนซึ่งเริ่มต้นในปลายทศวรรษ ค.ศ.1960 และเริ่มแสดงแนวโน้มของวิกฤติการณ์ในช่วงต้นทศวรรษ ค.ศ. 1990 เป็นต้นมา มีการเน้นจิตสำนึกระดับโลก มีการเน้นค่านิยมหลังวัตถุนิยม (Post-materialist values) เช่น การให้ความสำคัญกับความรู้สึกเป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตย เสรีภาพของการแสดงออกทางความคิดเห็น และการพึงพอใจในการพัฒนาปัญญาและ

สุนทรียภาพ สงครามเย็น ได้สิ้นสุดลงในยุคนี้และได้สร้างปัญหาเกี่ยวกับสิทธิและการเข้าถึงความรู้ในทศวรรษนี้มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ความรู้เดิมและทักษะเดิม ๆ ที่มนุษย์มีและใช้ได้ผลในโลกยุคก่อน ๆ ไม่สามารถใช้ได้ผลในยุคปัจจุบัน การเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21 มนุษย์จำเป็นต้องเรียนความรู้ใหม่และทักษะใหม่ เพื่อความอยู่รอด เป็นเหตุจำเป็นให้มนุษย์ต้องมี “ทักษะแห่งศตวรรษที่ 21”

1.3 การเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21

เป็นการศึกษาทบทวนแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21 ประกอบด้วย 4 สาระสำคัญ ได้แก่ ความหมายและความสำคัญของทักษะแห่งศตวรรษที่ 21 กรอบแนวคิดเพื่อการเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21 และแนวทางการจัดการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับทักษะแห่งศตวรรษที่ 21 ของไทยที่ปรากฏในหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2551 ทั้งนี้ด้วยการแข่งขัน ในศตวรรษที่ 21 ขึ้นอยู่กับคุณภาพของคนในชาติ (Hargreaves & Shirley, 2009) การพัฒนาคนหรือทุนมนุษย์ให้เข้มแข็งสามารถปรับตัวพร้อมรับการเปลี่ยนแปลง (Luterbach & Brown, 2011; Dede, 2009; Dede, 2010) ทางสังคมเศรษฐกิจในยุคโลกาภิวัตน์ได้ จะเห็นได้ว่า ในศตวรรษที่ 21 ถือว่าคนเป็นทรัพยากรที่สำคัญที่สุด เพราะโลกสมัยใหม่ได้เปลี่ยนปัจจัยการผลิตจากทรัพยากรธรรมชาติไปเป็นคน (Gardner, 2010) หรือทุนมนุษย์ ดังนั้น คนที่มีความรู้และทักษะในการรับมือและสามารถปรับตัวให้เข้ากับสภาวะการณ์ การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องได้เท่านั้น จึงจะประสบความสำเร็จโดยทักษะแห่งศตวรรษที่ 21 จะช่วยให้คนสามารถเรียนรู้และปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงสู่การเลื่อนฐานะทางสังคมเศรษฐกิจ ฉะนั้น ความเชี่ยวชาญในทักษะแห่งศตวรรษที่ 21 จึงเป็นสิทธิของพลเมืองชุดใหม่ที่จำเป็นในศตวรรษใหม่ (Autor, Levy & Murnane, 2003; Partnership for 21st Century Skills, 2008)

1.3.1 ความหมายและความสำคัญของทักษะแห่งศตวรรษที่ 21

จากการศึกษาเอกสารตามที่มีผู้ให้คำอธิบายไว้ ผู้เขียนพอที่จะประมวลวิเคราะห์และจำแนกนิยามความหมายของทักษะแห่งศตวรรษที่ 21 ได้ดังนี้

1) ด้านผลเบื้องต้น (End) การบรรลุผลการเรียนรู้ และทักษะความสามารถทางอาชีพที่จำเป็นต่อผู้เรียนสำหรับการใช้ชีวิตในยุคของการเติบโตทางเศรษฐกิจของโลกปัจจุบัน ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความสามารถหรือความท้าทาย คุณภาพหรือคุณลักษณะทางอาชีพที่แต่ละบุคคลมี เช่น ทักษะความสามารถทางคณิตศาสตร์ ทักษะการคิดวิเคราะห์และ

การแก้ปัญหา ทักษะการทำงานเป็นกลุ่มและความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล ทักษะการสื่อสาร ทักษะผู้นำ ทักษะบริการลูกค้า ทักษะการจัดการข้อมูล เทคโนโลยี และระบบข้อมูล ฯลฯ ซึ่งต่างจากคนอื่นที่มีทักษะและประสบการณ์ที่คล้ายกัน (Hunter, 2011; James and James, 2004 as cite in Mitchell et al. 2010; NCREL, 2003; Partnership for 21st Century Skills, 2006; Perreault, 2004 as cite in Mitchell et al. 2010)

2) ด้านเครื่องมือ (Mean) การรู้หนังสือในยุคเทคโนโลยี (Digital-age literacy) เป็นความสามารถในการสะสม และ / หรือเก็บข้อมูลในการสร้างและจัดการข้อมูล ประเมินคุณภาพ ความสัมพันธ์ และประโยชน์ของข้อมูลเพื่อให้ข้อมูลที่ถูกต้องการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ กระบวนการคิดเชิงประดิษฐ์อย่างสร้างสรรค์ (Inventive thinking) การสื่อสารอย่างมีประสิทธิภาพ (Effective communication) และการเพิ่มผลิตผลระดับสูง (High productivity) (ETS, 2007; NCREL, 2003)

กล่าวโดยสรุป เป็นที่น่าสังเกตจากการทบทวนวรรณกรรมด้านการศึกษาร่วมสมัย มักจะพบไปทิศทางเดียวกันว่า ทักษะและความรู้ที่จำเป็นต่อการเป็นพลเมืองและการทำงานในศตวรรษที่ 21 มีความแตกต่างจากศตวรรษที่ 20 แม้ว่าทักษะที่มีลักษณะถาวร (Perennial skills) เช่น การคิดเชิงสร้างสรรค์ (Creativity) การคิดอย่างมีวิจารณญาณ (Critical thinking) การสื่อสาร (Communication) และการทำงานเป็นทีม (Collaboration) ฯลฯ แต่ทักษะถาวรเหล่านี้ ก็ย่อมต้องมีลักษณะที่เปลี่ยนไปในโลกยุคดิจิทัล รวมถึงทักษะชุดใหม่ที่เป็นในบริบทของศตวรรษใหม่ เช่น ทักษะด้านสารสนเทศและการสื่อสาร ทักษะการเรียนรู้ข้ามวัฒนธรรม ฯลฯ ด้วยเหตุแห่งโลกาภิวัตน์ ความก้าวหน้าของเทคโนโลยีสารสนเทศ และการสื่อสาร (Information and Communication Technologies: ICTs) อาจกล่าวได้ว่า ทักษะแห่งศตวรรษที่ 21 มีความสำคัญยิ่ง เนื่องจากส่งผลกระทบต่อรูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมเศรษฐกิจของโลกที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว

1.3.1.1 รูปแบบและความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงไป

ในปี ค.ศ. 1976 แดเนียล เบลล์ (Daniel Bell) ได้กล่าวถึง สังคมความรู้ (Knowledge society) ซึ่งอธิบายถึงโลกยุคหลังอุตสาหกรรมที่แรงงานที่มีทักษะการคิดและการสื่อสารเป็นสิ่งที่ต้องการอย่างมาก เช่นเดียวกับ ปีเตอร์ ดรักเกอร์ (Peter Drucker) ที่คาดการณ์ถึงสังคมยุคหลังทุนนิยมในช่วงทศวรรษ 1990 ว่า ความรู้จะกลายเป็นทรัพยากรพื้นฐานทางเศรษฐกิจที่สำคัญที่สุด และกลุ่มผู้นำทางสังคมจะเป็นกลุ่มที่ใช้ “แรงงานความรู้” เป็นหลัก แนวคิดดังกล่าวเป็นจริงเมื่อภาคเศรษฐกิจและบริการที่ขับเคลื่อนด้วยความรู้ และนวัตกรรมได้เข้ามาแทนที่ภาคเศรษฐกิจอุตสาหกรรม ในสังคมความรู้ แฟรงค์ เลวี (Frank Levy) และ ริชาร์ด

เมอร์เนน (Richard Murnane) ผู้ศึกษาเกี่ยวกับวิวัฒนาการของงาน ชี้ให้เห็นว่า เทคโนโลยีที่ก้าวหน้าได้เข้ามาทำงานแทนแรงงานที่รับผิดชอบงานที่ซ้ำซากจำเจ ขณะที่แรงงานที่มีทักษะการคิดขั้นสูง ทักษะในการค้นหาและวิเคราะห์ข้อมูล และทักษะในการสื่อสารอันซับซ้อน ซึ่งคอมพิวเตอร์ไม่สามารถทำแทนได้ จะกลายเป็นที่ต้องการในตลาดแรงงานมากขึ้น เพราะถือเป็นทักษะที่จำเป็นยิ่งในการเพิ่มผลิตภาพและสร้างสรรค์ผลิตภัณฑ์ใหม่ รวมถึงแก้ไขปัญหาที่วิธีการมาตรฐานทั่วไปใช้ไม่ได้ผลในโลกที่ปัญหา มีความซับซ้อน และมีพลวัตมากขึ้น (เบลล์นิกา และแบรนต์, 2554 อ้างถึงใน มูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย, 2556)

นอกจากนี้ ทักษะการทำงานเป็นทีมได้ทวีความสำคัญยิ่งขึ้นในสังคมความรู้ เพราะการทำงานแบบเป็นเอกเทศในยุคอุตสาหกรรมจะถูกแทนที่ด้วยการทำงานเป็นทีม เพื่อค้นหาความรู้และนวัตกรรมร่วมกัน รวมถึงความรู้ด้านไอซีที การเปลี่ยนแปลงทักษะพื้นฐานทางเทคโนโลยี (Skill-based technological change) ก็ได้รับความสำคัญในตลาดแรงงานมากขึ้น ด้วยเหตุนี้ ทักษะแห่งศตวรรษที่ 21 จึงถือว่าเป็นเครื่องมือสำคัญในการเลื่อนสถานภาพ (Status) ทางสังคมเศรษฐกิจของคนในสังคมโลกท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงในยุคศตวรรษที่ 21 อีกทั้ง เทคโนโลยีด้านการสื่อสาร ยังทำให้โครงสร้างองค์กรเริ่มเปลี่ยนจากแนวตั้งเป็นแนวนราบมากขึ้น ในอดีตโครงสร้างองค์กรมีลำดับชั้นชัดเจน ผู้บริหารระดับสูงเป็นผู้ทำหน้าที่ตัดสินใจ แก้ไขปัญหา และสื่อสารในฐานะตัวแทนองค์กร พนักงานในระดับลดหลั่นลงมามีหน้าที่เพียงทำตามคำสั่ง แต่ในโครงสร้างการทำงานแบบใหม่ มีการนำเทคโนโลยีมาใช้เพื่อสร้างความยืดหยุ่น และกระจายความรับผิดชอบให้กับพนักงานในระดับปฏิบัติมากขึ้น คนทำงานยุคใหม่จึงจำเป็นต้องมีทักษะในการตัดสินใจ และแก้ไขปัญหาด้วยตนเองมากขึ้น ดังกรณีตัวอย่างที่ผู้บริหารของ บริษัท แอปเปิล ให้ความเห็นว่า พนักงานคนไหนที่ไม่สามารถตัดสินใจด้วยตนเองจะถูกเลิกจ้างในที่สุด นอกจากนั้น เทคโนโลยีการสื่อสารยังทำให้ตลาดแรงงานกลายเป็นตลาดระดับโลกมากขึ้น คนทำงานยุคใหม่ต้องสามารถทำงานภายในทีมที่ประกอบด้วยผู้คนจากหลากหลายชาติ ภาษา และวัฒนธรรมผ่านเครื่องมือการสื่อสารชุดใหม่ ด้วยเหตุนี้ ทักษะการเรียนรู้ข้ามวัฒนธรรม ทักษะด้านไอซีที ความยืดหยุ่น และความสามารถในการปรับตัว จึงสำคัญมากในโลกที่ตลาดแรงงานมีลักษณะไร้พรมแดนมากขึ้น (มูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย, 2556)

1.3.1.2 การพึ่งพาอาศัยในระดับโลกที่เพิ่มมากขึ้น

ความก้าวหน้าในเทคโนโลยีด้านการขนส่ง ที่ช่วยเพิ่มความสะดวกในการเคลื่อนย้ายของผู้คน และความก้าวหน้าของเทคโนโลยีการสื่อสาร ที่ทำให้การไหลเวียนของ

ข้อมูลข่าวสารในระดับโลกเป็นไปได้อย่างตาย ส่งผลให้การพึ่งพากันในระดับโลกเพิ่มสูงมากขึ้น ในศตวรรษที่ 21 สังคมมีความหลากหลายและมีความเป็นพหุนิยมมากขึ้น ดังนั้น การทำงานร่วมกับผู้อื่น การสื่อสาร และการแก้ไขความขัดแย้งของผู้คนที่แตกต่างกันหลากหลายทางวัฒนธรรม ด้วยวิธีอันสร้างสรรค์จะกลายเป็นทักษะที่สำคัญยิ่ง ความรู้เกี่ยวกับโลกทวีความสำคัญมากขึ้นในโลกที่มีการพึ่งพากันสูง ต้องเข้าใจว่าผลกระทบที่เกิดขึ้นในประเทศหนึ่งย่อมส่งผลกระทบต่อประเทศของตน เช่น วิกฤตเศรษฐกิจในประเทศหนึ่งย่อมส่งผลกระทบต่อภาวะเศรษฐกิจในประเทศอื่น ๆ การเรียนรู้ทักษะการเป็นพลโลกก็มีความสำคัญเช่นกัน ในโลกที่ปัญหาและความเสี่ยงต่าง ๆ มีลักษณะไร้พรมแดนมากขึ้น เช่น การก่อร้ายข้ามชาติมลภาวะเป็นพิษ โรคระบาด วิกฤตเศรษฐกิจ ฯลฯ การแก้ไขปัญหาข้ามชาติเหล่านี้ไม่สามารถจำกัดอยู่แค่ภายในประเทศใดประเทศหนึ่ง ดังกรณีตัวอย่างที่ กอร์ดอน บราวน์ (Gordon Brown) อดีตนายกรัฐมนตรีแห่งสหราชอาณาจักร เสนอว่าชาติและภูมิภาคทั้งหลายในโลกนี้จะต้องเลิกคิดแข่งขันกัน แล้วหันมาแสวงหาทางออกของปัญหาร่วมกันผ่านการออกแบบ สถาบัน หรือสร้างความร่วมมือระหว่างประเทศ ด้วยเหตุนี้ พลเมืองในศตวรรษที่ 21 ต้องเข้าใจธรรมชาติของระบบที่พึ่งพาอาศัยกันสูงขึ้น และพัฒนาทักษะความรู้และทัศนคติในการรับมือกับเงื่อนไขดังกล่าว (มูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย, 2556)

1.3.1.3 ภูมิทัศน์ในการเรียนรู้ที่เปลี่ยนแปลงไป

ความก้าวหน้าทางไอซีที โดยเฉพาะอินเทอร์เน็ต ได้เปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์ในการเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21 อย่างมากมาย เทคโนโลยีด้านการสื่อสารได้ขยายพื้นที่การเรียนรู้ออกไปนอกห้องเรียน โดยไม่ยึดติดกับพื้นที่ทางการแบบเดิม ซึ่งช่วยให้การเรียนรู้สามารถบูรณาการเข้ากับชุดประสบการณ์ของสังคมภายนอกได้มากยิ่งขึ้น ทว่าผู้เรียนก็จำเป็นต้องเรียนรู้ทักษะในการจัดการกับข้อมูลมหาศาลอย่างที่ไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อน และใช้ประโยชน์จากข้อมูลเหล่านั้นในทางที่เป็นประโยชน์กับตนเอง นอกจากนั้น เครื่องมือการสื่อสารแบบใหม่ เช่น สื่อสังคม (Social media) ยังช่วยขยายรูปแบบการเรียนรู้จากการสื่อสารทางเดียวไปสู่การเรียนรู้ร่วมกันผ่านเครือข่ายสังคมที่มีการสื่อสารหลายทิศทาง ด้วยเหตุนี้ การเรียนการสอนสมัยใหม่จำเป็นต้องปรับเปลี่ยนไปสู่การหลอมรวมการเรียนรู้ในห้องเรียนกับการเรียนรู้ได้ด้วยตนเอง ซึ่งจะช่วยให้ผู้เรียนได้เรียนรู้การประยุกต์ใช้ความรู้ รู้จักการตั้งคำถาม และสืบค้นหาข้อมูลด้วยตนเอง และทำงานร่วมกับผู้อื่นผ่านเครื่องมือการสื่อสารแบบใหม่ ปัจจัยด้านความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีซึ่งส่งผลกระทบต่อรูปแบบการทำงาน การใช้ชีวิต และการเรียนรู้ได้นำพาความท้าทายและข้อเรียกร้องชุดใหม่ (มูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย, 2556)

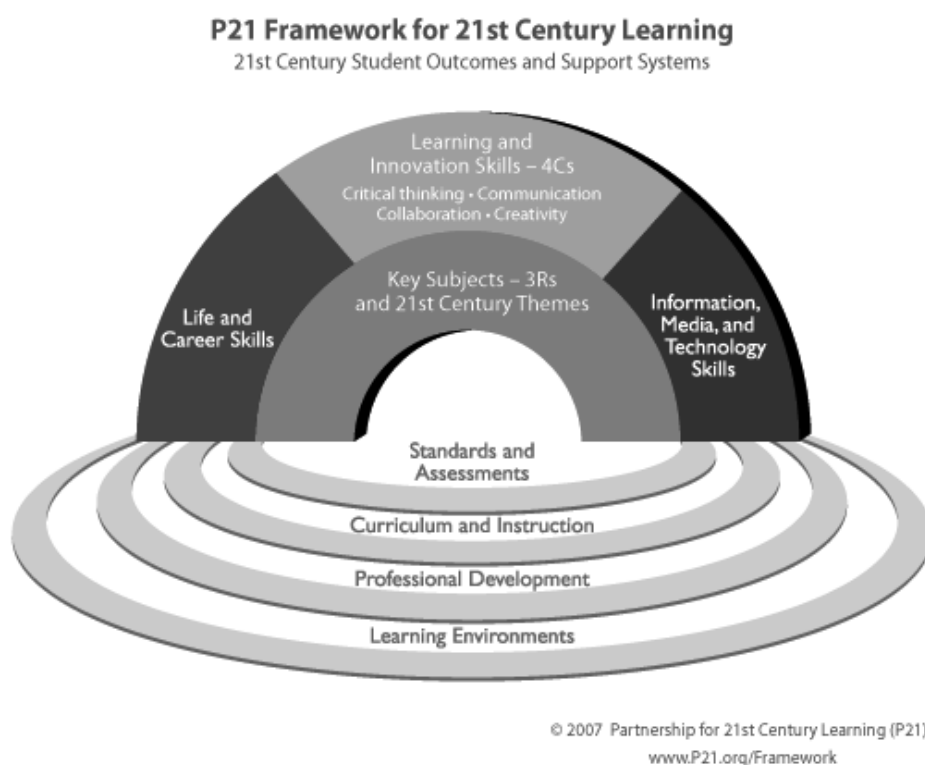
กล่าวโดยสรุป ภายใต้สังคมเศรษฐกิจที่ขับเคลื่อนด้วยความรู้ การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ที่เปี่ยมด้วยนวัตกรรมและความสร้างสรรค์ ถือเป็นความท้าทายสำคัญของระบบการศึกษาไทยที่ไม่คุ้นเคยกับการสอนทักษะการคิดขั้นสูง การผสมผสานเนื้อหาบททักษะเพื่อฝึกทักษะการประยุกต์ใช้ความรู้ ภายใต้สถานการณ์แปลกใหม่ รวมถึงการสอนที่เน้นการเรียนรู้ได้ด้วยตนเอง หรือการทำโครงการเป็นกลุ่มย่อย ดังนั้น ทักษะแห่งศตวรรษที่ 21 จึงมีความสำคัญจำเป็นอย่างยิ่งต่อการดำรงชีวิตในศตวรรษใหม่ เนื่องจากรูปแบบและความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจที่เปลี่ยนไป การพึ่งพาอาศัยในระดับโลกที่เพิ่มมากขึ้น และภูมิทัศน์ในการเรียนรู้ของสังคมโลกที่เปลี่ยนไป นำสู่การพิจารณาถึงกรอบแนวคิดเพื่อการเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21

1.3.2 กรอบแนวคิดเพื่อการเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21

ทักษะแห่งศตวรรษที่ 21 ช่วยเตรียมกำลังคน ให้มีความพร้อมในการรู้จักคิด เรียนรู้ ทำงาน แก้ปัญหา สื่อสาร และร่วมมือทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพไปตลอดชีวิต มีความสำคัญในการดำรงชีวิตและทำงานในระบบสังคมเศรษฐกิจของศตวรรษที่ 21 กรอบความคิดเพื่อการเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21 ได้อธิบายทักษะ ความคิดสร้างสรรค์และนวัตกรรม ความยืดหยุ่นและความสามารถในการปรับตัว รวมถึง ความเป็นผู้นำและทักษะการเรียนรู้ข้ามวัฒนธรรม หากคนที่มีทักษะเหล่านี้ จะทำให้เป็นบุคคลมีความโดดเด่น สามารถนำความก้าวหน้ามาสู่ชีวิตและองค์กร เต็มใจรับความเปลี่ยนแปลงในเชิงบวกพร้อมรับความเป็นไปได้ใหม่ ๆ และรับกับการเปลี่ยนแปลงที่ไม่คาดฝันและไม่อาจหลีกเลี่ยงในชีวิต ทักษะแบบใหม่ยังเป็นสิ่งที่แยกองค์กรหรือชาติที่ก้าวหน้า ออกจากกลุ่มที่ล้าหลัง และยังช่วยเสริมสร้างศักยภาพการแข่งขันในทุกด้าน มีความสามารถที่จะบรรลุความพยายามที่คุ้มค่า เอาชนะอุปสรรคและเชื่อมความแตกต่างทางวัฒนธรรม (Kay, 2010 อ้างถึงใน น้ำทิพย์ องอาจวาณิชย์, 2556)

กรอบแนวคิดเพื่อการเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21 เป็นการสนองตอบต่อข้อเรียกร้องของภาคีเพื่อทักษะแห่งศตวรรษที่ 21 หรือที่เรียกว่า กลุ่ม P21 (Partnership for 21st Century Skills, 2010 อ้างถึงใน น้ำทิพย์ องอาจวาณิชย์, 2556) ที่จะช่วยให้ผู้เรียนเกิดการพัฒนาและนำไปสู่ทักษะแห่งอนาคต ซึ่งคนในสังคมจำเป็นต้องอาศัยเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิตของตนเองในโลกของการทำงานที่เน้นความรู้ความสามารถเฉพาะตัวของบุคคล เพื่อการทำงานอย่างสร้างสรรค์และคุณค่าแห่งการดำรงชีวิต แม้ว่ากรอบแนวคิดนี้จะถูกพัฒนาขึ้นภายใต้บริบททางสังคมเศรษฐกิจของสหรัฐอเมริกา แต่ก็เห็นชุดทักษะที่มีความเป็นสากล และเป็นทักษะเชิงกระบวนการที่น่าจะสามารถปรับใช้กับบริบทของไทยได้ ซึ่งแต่ละประเทศทั่วโลก

อาจมีการเน้นย้ำหรือเพิ่มเติมทักษะบางชุดมากเป็นพิเศษ แสดงให้เห็นวิสัยทัศน์การเรียนรู้ที่ผสมผสานทั้งเนื้อหาความรู้ (ประกอบด้วย สารวิชาหลัก และความรู้สำคัญในการดำรงชีวิตในศตวรรษที่ 21) และชุดทักษะต่าง ๆ รวมถึงทักษะการเรียนรู้และนวัตกรรม ทักษะด้านสารสนเทศ สื่อ และเทคโนโลยี และทักษะชีวิตและอาชีพเข้าด้วยกัน โดยผลลัพธ์เหล่านี้เชื่อมโยงกับระบบส่งเสริมการเรียนรู้รอบด้านทั้งมาตรฐานและการประเมิน หลักสูตรและวิธีการสอน การพัฒนาวิชาชีพและสภาพแวดล้อมในการเรียนรู้ ซึ่งควรได้รับการปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับการพัฒนาทักษะแห่งศตวรรษที่ 21 (มูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย, 2556) ดังปรากฏรายละเอียดกรอบแนวคิดเพื่อการเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21 ในภาพที่ 1.1

ภาพที่ 1.1 แสดงกรอบแนวคิดเพื่อการเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21

ที่มา: (Partnership for 21st Century Learning (P21), 2007)

ทั้งนี้ ผลลัพธ์ตามกรอบแนวคิดเพื่อการเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21 ที่ตั้งเป้าหมายไว้ เชื่อว่าเด็กและเยาวชนจะมีความรู้ ความสามารถ และทักษะที่จำเป็นต่อการประสบความสำเร็จในด้านการเรียนรู้ การดำเนินชีวิตส่วนตัว ชีวิตการทำงาน และสามารถเป็นพลเมืองที่ดีต่อสังคมและชุมชนได้ แสดงให้เห็นถึงการบูรณาการของ 3 องค์ประกอบ ประกอบด้วย

1.3.2.1 วิชาแกนและแนวคิดสำคัญในศตวรรษที่ 21

1. วิชาแกนหรือสาระวิชาหลัก (Core subjects) สอดคล้องกับพระราชบัญญัติการศึกษาพื้นฐานถ้วนหน้า ค.ศ. 2001 (No Child Left Behind Act of 2001) ของสหรัฐอเมริกา ได้กำหนดสาระการเรียนรู้ขั้นพื้นฐานด้านวิชาการที่สำคัญและจำเป็นต่อการเรียนรู้สำหรับการประสบความสำเร็จ ประกอบด้วย 10 รายวิชา ได้แก่ สาระการเรียนรู้ภาษาอังกฤษ (English) การอ่านหรือศิลปะการใช้ภาษา (Reading or Language arts) ภาษาสำคัญของโลก (World languages) สาระการเรียนรู้ศิลปะ (Arts) สาระการเรียนรู้คณิตศาสตร์ (Mathematics) สาระการเรียนรู้เศรษฐศาสตร์ (Economics) สาระการเรียนรู้วิทยาศาสตร์ (Science) สาระการเรียนรู้ภูมิศาสตร์ (Geography) สาระการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ (History) สาระการเรียนรู้การปกครองและหน้าที่พลเมือง (Government and civics) จะเห็นว่า การเรียนรู้เนื้อหาสาระยังมีความสำคัญ เพราะทักษะจำเป็นต้องถูกสร้างบนฐานขององค์ความรู้ ทักษะกับเนื้อหาสาระจึงมิได้แยกเป็นเอกเทศออกจากกัน

2. ความรู้สำคัญในการดำรงชีวิตในศตวรรษที่ 1 (21st Century Themes) การเรียนรู้เฉพาะวิชาแกนหรือสาขาวิชาหลักยังไม่เพียงพอ หลักสูตรจำเป็นต้องผนวกเนื้อหาสำคัญต่อความสำเร็จในที่ทำงานและชุมชน และต่อการดำรงชีวิต ซึ่งมีลักษณะข้ามสาขาวิชาให้เข้าไปในวิชาแกนหรือสาขาวิชาหลัก (Kay, & Greenhill, 2011 อ้างถึงใน น้าทิพย์ องอาจวานิชย์, 2556) ต้องการให้ผู้เรียนได้รับได้รับการพัฒนาความรู้ความเข้าใจ เชื่อมโยงความรู้ระหว่างสาขาเข้าด้วยกัน เพื่อให้ดำเนินชีวิตในสังคมอย่างสงบสุขและประสบความสำเร็จในด้านการงานเป็นความรู้ที่ไม่ได้สอนกันในโรงเรียน ได้แก่

2.1 ความตระหนักรู้ต่อโลก (Global awareness) มีจิตสำนึกต่อโลก สามารถเรียนรู้และทำงานร่วมกันที่มาจากวัฒนธรรมที่หลากหลาย ศาสนาที่แตกต่างกัน ตัวแทนแต่ละบุคคล และวิธีการดำเนินชีวิตในการเคารพซึ่งกันและกัน การเข้าใจและเข้าร่วมในโลก การใช้ภาษาต่างประเทศและสังคมการเรียนรู้ที่หลากหลาย สามารถทำความเข้าใจและรับมือกับประเด็นระดับโลก โดยเฉพาะปัญหาตัดข้ามพรมแดน อาทิ ปัญหาสิ่งแวดล้อม

2.2 ความรู้พื้นฐานด้านการเงิน เศรษฐกิจ ธุรกิจ และการเป็นผู้ประกอบการ (Financial, Economic, Business and Entrepreneurial literacy) สามารถเลือกตัวเลือกทางเศรษฐกิจ เข้าใจบทบาทของเศรษฐกิจในสังคม รู้จักใช้ทักษะความเป็นผู้ประกอบการ เพื่อเพิ่มผลผลิตภาพ เสริมการผลิตและอาชีพ

2.3 ความรู้พื้นฐานด้านการเป็นพลเมือง (Civic literacy) สามารถเข้าใจและมีอิทธิพลต่อการตัดสินใจด้านการเป็นพลเมืองที่มีคุณภาพ โดยทราบข่าว และเข้าใจกระบวนการของรัฐบาล ใช้สิทธิและหน้าที่ของพลเมืองทั่วไปทั้งในระดับท้องถิ่น ระดับประเทศ และระดับโลก

เข้าใจกลไกการทำงานของรัฐบาล เข้าร่วมกิจกรรมทางการเมือง เข้าใจผลกระทบระดับท้องถิ่นและระดับโลกเพื่อการตัดสินใจในฐานะพลเมือง

2.4 ความรู้พื้นฐานด้านสุขภาพ (Health literacy) สามารถเข้าใจข้อมูลพื้นฐานและการบริการ การใช้ข้อมูลบริการด้านสุขภาพ การป้องกันโรคและการวัดสุขภาพจิต การควบคุมอาหาร สารอาหาร การออกกำลังกาย การระวังอันตรายและลดความเครียด การใช้ข้อมูลให้เป็นประโยชน์ การตัดสินใจเกี่ยวกับสุขภาพที่เหมาะสม การสร้างเป้าหมายและเฝ้าระวังสุขภาพของบุคคลและครอบครัว การเข้าใจเกี่ยวกับการสาธารณสุขและประเด็นความปลอดภัยระดับชาติและนานาชาติ รวมทั้งการดูแลความปลอดภัย เพื่อการดูแลสุขภาพตนเอง (Self-health care)

2.5 ความรู้พื้นฐานด้านสิ่งแวดล้อม (Environmental literacy) แสดงความรู้และเข้าใจถึงสถานการณ์สิ่งแวดล้อม เจือปนที่ส่งผลต่ออากาศ อุณหภูมิ พื้นดิน อาหาร พลังงาน น้ำ ระบบที่เกิดขึ้นจากความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิตกับสิ่งแวดล้อม (Ecosystem) รู้และเข้าใจผลกระทบทางสังคมต่อธรรมชาติของโลก เช่น การเจริญเติบโตของประชากร การพัฒนาประชากร อัตราการบริโภค เป็นต้น สำรวจและวิเคราะห์สภาพสิ่งแวดล้อมให้ข้อสรุปที่ถูกต้องเกี่ยวกับวิถีแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมอย่างมีประสิทธิภาพ เช่น การมีส่วนร่วมในการกระทำทั่วโลก การออกแบบวิถีแก้ การกระตุ้นการกระทำบนสิ่งแวดล้อม

1.3.2.2 ทักษะแห่งศตวรรษที่ 21

ทักษะแห่งศตวรรษที่ 21 ได้รับความสนใจและมีนักวิชาการ นักวิจัย รวมถึงสถาบันทั้งภาครัฐและเอกชนได้ให้ความสำคัญและพยายามให้นิยาม ความหมาย คำจำกัดความ คำอธิบายรายละเอียด จากการสังเคราะห์นิยามความหมายของทักษะศตวรรษที่ 21 ที่มีดังกล่าว ผู้เขียนพอที่จะสรุปได้ว่า ทักษะแห่งศตวรรษที่ 21 หมายถึง คุณภาพหรือคุณลักษณะของบุคคลผู้ซึ่งมีทักษะความสามารถทางอาชีพ ความสามารถทางคณิตศาสตร์ ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล การคิดวิเคราะห์ การสะสม การเก็บรวบรวมข้อมูล การสร้างและจัดการข้อมูล การประเมินคุณภาพ ความสัมพันธ์ และประโยชน์ของข้อมูลที่มีอยู่ให้เกิดประโยชน์ การทำงานเป็นกลุ่ม การสื่อสาร ภาวะผู้นำ การบริการลูกค้า การแก้ปัญหา บรรลุผลการเรียนรู้ ผ่านกระบวนการรู้หนังสือในยุคเทคโนโลยี (Digital-age literacy) กระบวนการคิดเชิงประดิษฐ์อย่างสร้างสรรค์ (Inventive thinking) การสื่อสารอย่างมีประสิทธิภาพ (Effective communication) และการเพิ่มผลผลิตระดับสูง (High productivity) ที่ซึ่งมีความจำเป็นต่อผู้เรียนสำหรับการใช้ชีวิตในยุคของการเติบโตทางเศรษฐกิจของโลกปัจจุบัน

(น้ำทิพย์ องอาจวาณิชย์, 2556; ETS, 2007; NCREL, 2003; Perreault, 2004; Partnership for 21st century Skills, 2006; Partnership for 21st century Skills, 2008) ประกอบด้วย 3 องค์ประกอบ โดยมีรายละเอียดดังนี้

1. ทักษะการเรียนรู้และนวัตกรรม

ทักษะการเรียนรู้และนวัตกรรม (Learning and innovation skills) หมายถึง พฤติกรรมที่แสดงถึงความสามารถของผู้เรียนในการแสวงหาความรู้ที่หลากหลายโดยอาศัย การวิเคราะห์ การแก้ปัญหา การสื่อสารและการร่วมมือ ซึ่งจะนำไปสู่การสร้างความคิด ที่แตกต่างและผลงานใหม่ ๆ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้น แสดงถึงความพร้อม ในการทำงาน และดำเนินชีวิตในศตวรรษที่ 21 (Kay, & Greenhill, 2011 อ้างถึงใน น้ำทิพย์ องอาจวาณิชย์, 2556; วิโรจน์ สารรัตนะ, 2556) เป็นทักษะที่มีความสำคัญที่สุดในการเตรียม นักเรียนให้พร้อมสำหรับการทำงานในระบบเศรษฐกิจที่มีความซับซ้อนมากขึ้นและเทคโนโลยี เข้ามามีบทบาทที่แทนงานที่ซ้ำซากจำเจ (มูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย, 2556) จึงเป็นทักษะที่ต้องพัฒนาควบคู่ไปกับด้านสารสนเทศ สื่อ และเทคโนโลยี และวิชาแกน เพื่อพัฒนาความคิดสร้างสรรค์และนวัตกรรม การคิดเชิงวิพากษ์และการแก้ไขปัญหา และการสื่อสารและการร่วมมือทำงาน โดยใช้บริบทเนื้อหาสาระการเรียนรู้ตามแนวทางของวิชาแกน (ขวาลี สกุลเอี่ยมไพบูลย์, 2558) ประกอบด้วย 3 องค์ประกอบย่อย

1.1 การสร้างสรรค์และนวัตกรรม (Creativity and innovation) คือ พฤติกรรม ที่แสดงถึงความสามารถในการริเริ่มความคิด หรือพัฒนาผลงานที่แตกต่างจากเดิม มีความใหม่อย่างเห็นได้ชัดนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในทางที่ดี การคิดอย่างสร้างสรรค์ สามารถ ทำงานอย่างสร้างสรรค์ร่วมกับผู้อื่นได้ และเกิดนวัตกรรมที่ประสบความสำเร็จ การรู้จักใช้ เทคนิคในการสร้างแนวคิดอันหลากหลาย อาทิ การระดมสมอง สามารถประเมินแนวคิด ของตนเองเพื่อปรับปรุงให้เกิดความสร้างสรรค์มากยิ่งขึ้น เปิดรับมุมมองที่หลากหลายและ แปลกใหม่ สามารถสร้างสรรค์แนวคิดให้กลายเป็นนวัตกรรมเชิงรูปธรรม (มูลนิธิสถาบันวิจัย เพื่อการพัฒนาประเทศไทย, 2556)

1.1.1 การคิดสร้างสรรค์ (Think creatively) เป็นการใช้ความคิดที่อิสระ ในการออกแบบเทคนิค สร้างความคิดเสริมจากเดิม สร้างความคิดที่ก้าวหน้าใหม่ ๆ และคุณค่า รอบคอบ กลั่นกรองวางแผนอย่างละเอียด ปรับวิเคราะห์และประเมินความคิดตนเอง เพื่อ ปรับปรุงและความพยายามในการสร้างสรรค์

1.1.2 ทำงานร่วมกับผู้อื่นอย่างสร้างสรรค์ (Work creatively with others) สร้างความคิดใหม่เกี่ยวกับการพัฒนาจัดการ และติดต่อสื่อสารอย่างมีประสิทธิภาพ พัฒนา ปฏิบัติ และ

สื่อสารความคิดใหม่สู่คนอื่น เปิดกว้างและตอบสนองต่อทักษะและเทคโนโลยีใหม่ ๆ ที่หลากหลาย นำมาซึ่งการใช้ประโยชน์ การพัฒนาการทำงาน แสดงให้เห็นถึงสิ่งประดิษฐ์และความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ในการทำงาน เข้าใจข้อจำกัดของโลกในความเป็นจริงสู่การรับรองความคิดใหม่มาใช้ เข้าใจถึงความล้มเหลวเป็นเช่นโอกาสเพื่อการเรียนรู้เปิดโอกาสในการเรียนรู้สร้างสรรค์และนวัตกรรมระยะยาว เข้าใจว่าการสร้างสรรค์และนวัตกรรมต้องใช้เวลา ต้องทำซ้ำ ๆ อีกหลายครั้งและจะยังพบข้อผิดพลาดอีกบ่อยครั้ง

1.1.3 การใช้นวัตกรรม (Implement innovations) นำนวัตกรรมสู่การปฏิบัติให้เกิดผลเป็นรูปธรรม เกิดเป็นนวัตกรรมที่มีประโยชน์ การใช้ความคิดสร้างสรรค์ในสิ่งที่เป็จริงและเงื่อนไขที่เป็นประโยชน์

1.2 การคิดวิเคราะห์และแก้ปัญหา (Critical thinking and problem solving) คือ พฤติกรรมที่แสดงถึงความสามารถในการใช้เหตุผลอย่างมีประสิทธิภาพ รวมทั้ง การวิเคราะห์ส่วนต่าง ๆ ของกระบวนการทั้งหมด และการแก้ปัญหาที่เหมาะสมกับสถานการณ์ เป็นความสามารถของแต่ละบุคคลที่ให้เหตุผลอย่างมีประสิทธิภาพ สามารถถามคำถามที่แหลมคมและแก้ปัญหาได้ วิเคราะห์และประเมินทางเลือกที่ชัดเจนของทรงคนะ และสะท้อนการวิเคราะห์ในการตัดสินใจ การรู้จักเลือกใช้วิธีการให้เหตุผลที่เหมาะสมกับสถานการณ์ได้อย่างมีประสิทธิภาพ การคิดเชิงระบบเพื่อวิเคราะห์การทำงานของส่วนต่าง ๆ ในระบบให้เข้าใจการทำงานอันซับซ้อนของระบบใหญ่ ความสามารถในการวิเคราะห์และประเมินหลักฐาน วิวาทะ คำกล่าวอ้าง และความเชื่อ ได้อย่างมีประสิทธิภาพ การสังเคราะห์และเชื่อมโยงข้อมูลและชุดความคิดต่าง ๆ เข้าด้วยกัน สามารถตีความข้อมูลและหาข้อสรุป รู้จักทบทวนประสบการณ์และกระบวนการเรียนรู้ของตนเอง การแก้ไขปัญหาที่ไม่คุ้นเคยด้วยวิธีการอันหลากหลาย การตั้งและวางกรอบคำถามที่ช่วยอธิบายมุมมองที่จะนำไปสู่หนทางแก้ไข้ปัญหา (มูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย, 2556)

1.2.1 ความมีเหตุผล (Reason effectively) สามารถใช้เหตุผลที่หลากหลายอย่างเหมาะสมกับสถานการณ์ทั้งในเชิงอุปมาน เชิงอนุมาน และอื่น ๆ

1.2.2 การคิดอย่างเป็นระบบ (Use systems thinking) การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ขององค์ประกอบแต่ละส่วนต่าง ๆ ที่มีผลต่อภาพรวม และมีผลกระทบต่อการให้ผลลัพธ์หรือผลิตผลทั้งหมกระบบ เพื่อให้มองเห็นภาพโดยรวมที่ซับซ้อน

1.2.3 การพิจารณาและตัดสินใจ (Make judgments and decisions) การวิเคราะห์อย่างมีประสิทธิภาพและประเมินหลักฐาน การโต้เถียง การเรียกร้อง การอ้างสิทธิและความเชื่อ การวิเคราะห์และประเมินแนวคิดหลักของทรงคนะหรือทางเลือกหลัก ๆ สังเคราะห์

และสร้างความเชื่อมโยงระหว่างข้อมูลสารสนเทศ และหลักฐานกับข้อถกเถียง การแปลความ ข้อมูลสารสนเทศและสรุปผล บนพื้นฐานของการวิเคราะห์จากประสบการณ์และกระบวนการเรียนรู้

1.2.4 การแก้ปัญหา (Solve problems) การแก้ปัญหาใหม่ที่ไม่คุ้นเคย ด้วยวิธีการทั้งแบบดั้งเดิมและแบบวิธีการใหม่ ๆ อย่างเป็นระบบที่สร้างสรรค์ ระบุและตั้งคำถามสำคัญที่จะทำให้เกิดความกระจ่างในทัศนะที่หลากหลายและนำไปสู่ทางเลือกที่ดีกว่า

1.3 การสื่อสารและการร่วมมือ (Communication and collaboration) คือความสามารถในการสื่อสารความคิด ทั้งใช้ภาษาและไม่ใช้ภาษา รวมทั้งการฟังได้อย่างมีประสิทธิภาพ และสามารถทำงานร่วมกับผู้อื่นได้สำเร็จตามเป้าหมาย เป็นการนำเสนอความคิดและความคิดอย่างมีประสิทธิภาพ สื่อสารได้อย่างชัดเจน ทั้งการพูด การเขียน และการกระทำที่ไม่ใช้ภาษาอย่างหลากหลายรูปแบบ และฟังอย่างมีประสิทธิภาพ ตรึงตรองความหมายทั้งในความรู้ ค่านิยม ทัศนคติ และความสนใจ รวมถึงความสามารถในการทำงานร่วมกันกับผู้อื่นอย่างมีประสิทธิภาพ เคารพซึ่งกันและกันกับคนอื่นหรือกลุ่มอื่นที่หลากหลาย แสดงออกถึงความยืดหยุ่น เต็มใจช่วยเหลือให้บรรลุเป้าหมายร่วมกัน และมีความรับผิดชอบร่วมกันกับการทำงานแบบมีส่วนร่วม และให้คุณค่ากับแต่ละคนที่เป็นส่วนหนึ่งของทีม ความสามารถในการนำเสนอความคิดทั้งในรูปแบบของการพูดและการเขียนได้ชัดเจนและเหมาะสมกับบริบท สามารถฟังและถอดความหมายได้อย่างถูกต้อง ใช้การสื่อสารเพื่อตอบสนองต่อวัตถุประสงค์ที่หลากหลาย รู้จักใช้สื่อและเทคโนโลยีการสื่อสารได้อย่างเหมาะสม สามารถทำงานร่วมกับทีมที่มีสมาชิกหลากหลายได้อย่างมีประสิทธิภาพและด้วยความเคารพซึ่งกันและกัน เข้าใจถึงความรับผิดชอบร่วมในการทำงานร่วมกัน และให้คุณค่ากับการมีส่วนร่วมของทุกคนในทีม (มูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย, 2556)

1.3.1 การสื่อสารอย่างชัดเจน (Communicate clearly) การคิดอย่างชัดเจน และมีประสิทธิภาพในการพูด เขียน และทักษะการสื่อสารที่ไม่ใช้ภาษาในหลากหลายของรูปแบบและบริบท การฟังอย่างมีประสิทธิภาพ การแปลความหมายรวมทั้งความรู้ ค่านิยม เจตคติ และเป้าหมาย การสื่อสารตามขอบเขตของวัตถุประสงค์ การตัดสินใจใช้เทคโนโลยีและสื่อที่เป็นประโยชน์อย่างมีประสิทธิภาพในการสื่อสาร ในสภาพแวดล้อมที่แตกต่างกัน

1.3.2 การร่วมมือกับผู้อื่น (Collaborate with others) การแสดงความสามารถในการทำงานอย่างมีประสิทธิภาพและเคารพทีมที่แตกต่างกัน การดำเนินการอย่างคล่องแคล่วและตั้งใจในการช่วย การประนีประนอมที่จำเป็นเพื่อการบรรลุเป้าหมาย ความรับผิดชอบร่วมกันและช่วยเหลือสมาชิกในทีม

2. ทักษะสารสนเทศ สื่อ และเทคโนโลยี

ทักษะสารสนเทศ สื่อ และเทคโนโลยี (Information, Media and Technology skills) หมายถึง ความสามารถในการจัดการข้อมูลข่าวสารที่ต้องการรวมทั้ง การใช้สื่อ และเทคโนโลยีเป็นเครื่องมือในการใช้ประโยชน์ต่าง ๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพ การแสดงความสามารถได้หลากหลาย อาทิ การเข้าถึงสารสนเทศได้อย่างเต็มที่ การเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วของเครื่องมือต่าง ๆ ทางเทคโนโลยี ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีสารสนเทศ และการสื่อสารได้เปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์ในการเรียนรู้และการทำงานไปอย่างมาก ทักษะด้านเทคโนโลยีจะช่วยส่งเสริมทักษะด้านการงานและการเรียนรู้ด้วยตนเองตลอดชีวิต ผู้เรียนต้องเรียนรู้ทักษะในการจัดการและใช้ประโยชน์จากข้อมูลมหาศาลให้เกิดประโยชน์สูงสุดปรับตัวให้ทันกับเครื่องมือทางเทคโนโลยีที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว และสามารถใช้อุปกรณ์เทคโนโลยีในการทำงานร่วมกับผู้อื่นและสร้างสรรค์แนวคิดของตนเองในระดับที่ไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อน มีความสามารถที่จะสร้างความร่วมมือและทำให้แต่ละบุคคลมีส่วนร่วมเสริมสร้างการเปลี่ยนแปลงได้อย่างคาดไม่ถึงมาก่อน (มูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย, 2556) เป็นประชากรในศตวรรษที่ 21 ได้อย่างมีประสิทธิภาพ มีทักษะการคิดเชิงวิพากษ์ที่เชื่อมโยงกับทักษะสารสนเทศ สื่อ และเทคโนโลยี มีความคิดอย่างมีวิจารณญาณผ่านการใช้สื่อและเทคโนโลยีที่พัฒนาขึ้น การเข้าถึงข้อมูลอย่างอิสระ การเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วในเครื่องมือ เทคโนโลยี และความสามารถในการช่วยเหลือ (Partnership for 21st Century Skills, 2009 อ้างถึงใน น้ำทิพย์ ออภาจวนิชย์, 2556; วิโรจน์ สารรัตนะ, 2556) ถือเป็นทักษะพื้นฐานที่มีความจำเป็นต่อความสามารถในการใช้เทคโนโลยี เป็นเครื่องมือในการพัฒนาต่อยอดการเรียนรู้ของเนื้อหาสาระวิชาต่าง ๆ ในวิชาแกน (ชาวลี สกุลเอี่ยมไพบูลย์, 2558) ประกอบด้วย 3 องค์ประกอบย่อย

2.1 การรู้สารสนเทศ (Information literacy) คือ พฤติกรรมที่แสดงถึงความสามารถในการสืบค้นข้อมูลข่าวสารที่ตนเองต้องการ เมื่อได้รับสารสนเทศยังสามารถประเมิน คัดวิเคราะห์ สิ่งที่ตนเองต้องการและไม่ต้องการได้ และใช้สารสนเทศที่ได้รับมาอย่างเหมาะสม เป็นความสามารถในการจำแนก ประเมิน และการใช้อย่างมีประสิทธิภาพในข้อมูลที่จำเป็น มีความสามารถในการเข้าถึงข้อมูลได้อย่างทันท่วงที และประเมินความถูกต้องของข้อมูลอย่างมีวิจารณญาณ สามารถประยุกต์ใช้ข้อมูลได้อย่างสร้างสรรค์ในการแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้า รู้จักใช้เครื่องมือและจัดการกับการไหลเวียนของข้อมูลที่ไหลบ่าเข้ามาพร้อมกัน จากหลายแหล่งได้อย่างเป็นระบบ เข้าใจประเด็นทางจริยธรรมและทางกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการเข้าถึงและการใช้สารสนเทศ (มูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย, 2556)

2.1.1 การเข้าถึง และประเมินสารสนเทศ (Access and evaluate information) การเข้าถึงข้อมูลสารสนเทศอย่างมีประสิทธิภาพ (เวลา) และประสิทธิผล (แหล่ง) การประเมินการวิเคราะห์ข้อมูลสารสนเทศอย่างมีวิจารณญาณและอย่างชำนาญ

2.1.2 การใช้ และจัดการสารสนเทศ (Use and manage information) การใช้ข้อมูลสารสนเทศอย่างถูกต้องและสร้างสรรค์สำหรับปัญหา บริหารจัดการสารสนเทศ การจัดการกระจายของข้อมูลจากแหล่งที่หลากหลาย การประยุกต์การเข้าใจ อย่างแท้จริงของคุณธรรมในการเข้าถึงและการใช้ข้อมูล ใช้ความเข้าใจพื้นฐานเกี่ยวกับเชิงจริยธรรมและ / หรือเชิงกฎหมายในการเข้าถึงและการใช้สารสนเทศ

2.2 การรู้เท่าทันสื่อ (Media literacy) คือ พฤติกรรมที่แสดงถึงความสามารถในการวิเคราะห์ ตีความ ประเมินสื่อ และสิ่งที่ได้รับจากสื่อได้โดยไม่ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของสื่อและรู้จักเลือกรับและใช้สื่อได้อย่างมีวิจารณญาณ เป็นความสามารถของบุคคลในการออกแบบอย่างมีประสิทธิภาพและเสนอผลิตภัณฑ์สื่อ การประเมิน / การวิเคราะห์การผลิต / การสร้างสื่อ มีความเข้าใจว่าทฤษฎีที่ถูกผลิตสร้างขึ้นผ่านสื่อและผลกระทบของสื่อที่มีต่อความเชื่อและพฤติกรรมของสังคมโดยรวม เข้าใจประเด็นทางจริยธรรมและทางกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการเข้าถึงและการใช้สื่อ (มูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย, 2556)

2.2.1 การวิเคราะห์สื่อ (Analyze media) เข้าใจทั้งวิธีการและเหตุผลในการสร้างข้อความสื่อที่เป็นโครงสร้างของสื่อสาร จุดมุ่งหมายในการสร้าง ตรวจสอบวิธีการแปลความ อธิบายความแตกต่างของข้อความ การประเมินค่าและจุดประสงค์ของทัศนคติในการรวมเข้าและแยกออก อิทธิพลของสื่อที่มีต่อความเชื่อและพฤติกรรม การประยุกต์การเข้าใจอย่างแท้จริงของคุณธรรมหรือเชิงกฎหมายในการเข้าถึงและการใช้สื่อ

2.2.2 การผลิตผลจากสื่อ (Create media products) การเข้าใจและการใช้ประโยชน์สื่อให้เหมาะสมในการออกแบบเครื่องมือ คุณลักษณะ และระเบียบแบบแผนการสร้างสื่อที่เหมาะสมที่สุดมาใช้ การเข้าใจและการใช้ประโยชน์อย่างมีประสิทธิภาพในการแสดงออก และการอธิบายการแปลความอย่างเหมาะสมที่สุดในความแตกต่างทางสิ่งแวดล้อมหลายวัฒนธรรม

2.3 การรู้ด้านไอซีที (Information, Communications and Technology literacy) คือ พฤติกรรมที่แสดงถึงความสามารถในการใช้เทคโนโลยี เป็นเครื่องมือในการค้นคว้าวิจัย จัดระเบียบ ประเมินผลและสื่อสารข้อมูล เป็นการใช้เทคโนโลยีสารสนเทศอย่างมีประสิทธิภาพ (Apply technology effectively) การรู้จักใช้เครื่องมือในการสร้างสรรค์สื่อด้วยตนเองได้อย่างเหมาะสม รู้จักใช้เทคโนโลยีในฐานะเครื่องมือในการทำวิจัย จัดการ และสื่อสารข้อมูลได้อย่างเหมาะสม (มูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย, 2556) การใช้

เทคโนโลยีเป็นเครื่องมือในการวิจัย การจัดการ การประเมิน และติดต่อสื่อสารข้อมูลสารสนเทศ การใช้เทคโนโลยีดิจิทัล (อาทิ คอมพิวเตอร์, PDAs, Media Players, GPS เป็นต้น) เครื่องมือการสื่อสาร เครือข่ายทางสังคม สื่อสังคมออนไลน์ อย่างเหมาะสมในการเข้าถึง จัดการ รวบรวม บูรณาการ ประเมิน สร้างและออกแบบข้อมูลสารสนเทศให้ประสบความสำเร็จในเศรษฐกิจฐานความรู้ การประยุกต์เข้าใจอย่างแท้จริงของคุณธรรมในการเข้าถึงและการใช้เทคโนโลยีสารสนเทศ

3. ทักษะชีวิตและการทำงาน

ทักษะชีวิตและการทำงาน (Life and career skills) หมายถึง พฤติกรรมและการกระทำต่าง ๆ ในการดำเนินชีวิตประจำวัน มีการปรับตัวให้เข้ากับบริบทของสังคม และสิ่งแวดล้อมได้บรรลุตามเป้าหมายที่ตั้งไว้ และอยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคมได้อย่างมีความสุข โดยไม่ก่อให้เกิดปัญหาสังคมต่าง ๆ เป็นความสามารถในการประเมิน ชี้นำแนวทางการดำรงชีวิตที่ซับซ้อนและการทำงานในโลกที่มีการแข่งขันสูง ความสามารถของแต่ละบุคคลที่ทำงานอย่างมีประสิทธิภาพกับทีมที่หลากหลาย การเปิดใจยอมรับความคิดที่หลากหลาย พบเป้าหมายจัดการโครงการอย่างมีประสิทธิภาพ รับผิดชอบสำหรับผลที่เกิดขึ้น แสดงการปฏิบัติตามหลักจริยธรรมและรับผิดชอบต่อตนเองและสังคม สิ่งแวดล้อมในการทำงาน ความสามารถในการนำไปสู่สิ่งแวดล้อมในการทำงานและชีวิตที่ซับซ้อนในการแข่งขัน (Partnership for 21st Century Skills, 2009 อ้างถึงใน น้ำทิพย์ อองอาจวนิชย์, 2556) เป็นทักษะที่ถูกยกขึ้นมาเพื่อให้สามารถใช้ชีวิตและดำเนินชีวิตได้ด้วยตนเอง (ชาลี สกุลเอี่ยมไพบูลย์, 2558) มากกว่าทักษะการคิดและเนื้อหาความรู้ (ปยุตญา จันทมาตย์, 2557) ประกอบด้วย 5 องค์ประกอบย่อย

3.1 ความยืดหยุ่นและความสามารถในการปรับตัว (Flexibility and Adaptability) คือ ความสามารถในการปรับตัวและยืดหยุ่นต่อการทำหน้าที่ต่าง ๆ ที่ได้รับมอบหมาย และสามารถจัดการกับตนเองได้เมื่อได้รับคำสรรเสริญ หรือคำวิจารณ์จากผู้อื่น เป็นความสามารถในการปรับบทบาทไปสู่การเปลี่ยนแปลงได้ และให้ผลสะท้อนกลับอย่างมีประสิทธิภาพ มีความสามารถในการปรับตัวให้เข้ากับหน้าที่และความรับผิดชอบอันหลากหลาย สามารถทำงานภายใต้สภาพแวดล้อมที่อาจเปลี่ยนแปลงอย่างสม่ำเสมอ รับมือกับปัญหาและอุปสรรคที่ไม่คาดคิดได้อย่างดี และจัดการกับความเห็นและความเชื่อที่แตกต่างเพื่อหาทางออกที่เหมาะสม โดยเฉพาะภายใต้การทำงานที่มีความหลากหลายของคนทำงานสูง

3.1.1 การปรับไปสู่การเปลี่ยนแปลง (Adapt to change) การปรับไปตามบทบาท (Roles) ที่หลากหลาย ความรับผิดชอบในงาน กำหนดการ ตารางเวลา บริบท

สิ่งแวดล้อม ทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพในบรรยากาศความคลุมเครือของสังคม และมีลำดับความสำคัญของการเปลี่ยนแปลง

3.1.2 มีความยืดหยุ่น (Be Flexible) มีการให้ผลสะท้อนกลับอย่างมีประสิทธิภาพ สามารถดำเนินการจัดการในเชิงบวกร่วมกับการชมเชย(Praise) คำตำหนิหรือคำวิพากษ์วิจารณ์ ความล้มเหลว(Setbacks) และการวิจารณ์ (Criticism) ทางบวก เข้าใจ จัดการ และทัศนคติที่หลากหลายให้สมดุล เพื่อให้ได้ทางเลือกที่สามารถปฏิบัติได้โดยเฉพาะในสภาพแวดล้อมที่หลากหลายวัฒนธรรม

3.2 การริเริ่มและการชี้นำตนเอง (Initiative and self-direction) คือ การกำหนดเป้าหมายในระยะสั้นและระยะยาวให้สมดุล จัดการภาระงานและเวลาอย่างมีประสิทธิภาพ โดยการทำงานให้สำเร็จด้วยตนเองและพยายามพัฒนาตนเองเพื่อขยายความเชี่ยวชาญ เป็นความสามารถในการเรียนรู้ได้ด้วยตนเอง โดยการตั้งเป้าหมายอย่างมีประสิทธิภาพ สามารถทำงานได้อย่างอิสระ มีความสามารถในการบริหารเวลาและจัดการกับงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ รักษาสมดุลระหว่างเป้าหมายระยะสั้นและระยะยาวได้ดี รับผิดชอบงานของตนเองได้โดยไม่จำเป็นต้องมีคนคอยควบคุม สามารถจัดการและต่อยอดความรู้ได้ด้วยตนเอง วิเคราะห์และถอดบทเรียนจากประสบการณ์ในอดีตเพื่อใช้พัฒนาตนเองในอนาคต (มูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย, 2556)

3.2.1 จัดการเป้าหมายและเวลา (Manage goals and time) การตั้งเป้าหมายกับเกณฑ์ที่ประสบความสำเร็จในสิ่งที่เป็นจริงและไม่เป็นจริง กำหนดเป้าหมาย ยุทธวิธีในระยะสั้นและยาวอย่างสมดุล ใช้เวลาให้เป็นประโยชน์และบริหารภาระงาน (Workload) อย่างมีประสิทธิภาพ

3.2.2 ทำงานอย่างอิสระ (Work independently) ควบคุม กำกับ ติดตามผล อธิบาย กำหนดนิยาม จัดลำดับความสำคัญ จัดการงานอย่างสมบูรณ์โดยปราศจากความผิดพลาด

3.2.3 ผู้เรียนรู้ได้ด้วยตนเอง (Self-directed learners) การเรียนรู้พื้นฐานของทักษะและหลักสูตรในการสำรวจ ขยายการเรียนรู้และโอกาสในการได้ความชำนาญ แสดงการริเริ่มระดับทักษะขั้นสูงไปยังระดับเชี่ยวชาญ แสดงให้เห็นถึงความผูกพันถึงการเรียนรู้ตลอดชีวิต สะท้อนประสบการณ์ในอดีตเพื่อสร้างความก้าวหน้าในอนาคต

3.3 ทักษะทางสังคมและพหุวัฒนธรรม (Social and cross-cultural skills) คือ พฤติกรรมที่แสดงถึงความสามารถในการทำตัวให้เหมาะสมเมื่อไรควรฟัง และควรพูด รวมทั้งสามารถอยู่ร่วมกับคนที่มีความแตกต่างทางวัฒนธรรมได้อย่างดีเป็นความสามารถในการทำงานได้ดีกับผู้ร่วมงาน นำเสนอความเชี่ยวชาญด้วยตนเอง เคารพและยอมรับ

ความแตกต่างทางสังคมและวัฒนธรรม การมีปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่นได้อย่างเหมาะสมและมีความเป็นมืออาชีพ สามารถทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพกับทีมที่มีพื้นเพทางวัฒนธรรมหรือสังคมที่หลากหลาย และเปิดรับแนวคิดและคุณค่าที่แตกต่าง (มูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย, 2556)

3.3.1 การมีปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่น (Interact effectively with others) การรู้ความเหมาะสมในการฟังและการพูด การทำตัวให้น่าเคารพนับถืออย่างมืออาชีพ และมีมารยาทงดงาม

3.3.2 ทำงานอย่างมีประสิทธิภาพในทีมที่แตกต่าง (Work effectively in diverse teams) เคารพวัฒนธรรมที่แตกต่าง และทำงานกับผู้อื่นที่มาจากสังคมวัฒนธรรมที่ต่างกัน ได้อย่างมีประสิทธิภาพ รับฟังความคิดเห็น ค่านิยมที่แตกต่าง อธิธิพลความแตกต่างทางสังคมและวัฒนธรรมในการออกแบบความคิดและการเพิ่มทั้งนวัตกรรมและคุณภาพของงาน

3.4 ความรับผิดชอบในการทำงาน และการทำงานอย่างมีประสิทธิภาพ (Productivity and accountability) คือ พฤติกรรมที่แสดงถึงความสามารถในการจัดการกับอุปสรรคในการทำงานจนบรรลุความสำเร็จอย่างมีคุณภาพ และแสดงความสามารถในการทำผลงานที่มีคุณภาพ เป็นการจัดการและเผชิญเป้าหมาย ความจำเป็นที่มาก่อน การจัดเวลาการทำงาน เป็นความสามารถในการบรรลุเป้าหมายที่ตั้งไว้ได้ แม้จะเจอกับอุปสรรค หรือแรงกดดัน รู้จักวางแผน จัดลำดับความสำคัญ และจัดการกับงานให้ลุล่วงตามเป้าหมายที่ตั้งไว้ มีคุณลักษณะของการเป็นพนักงานที่ดี อาทิ ทำงานเป็นทีมได้ดี ทำงานหลายอย่างได้พร้อมกัน มีความน่าเชื่อถือและตรงต่อเวลา เคารพความหลากหลายภายในทีมและมีความรับผิดชอบกับผลงานที่ออกมา (มูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย, 2556)

3.4.1 จัดการโครงการ (Manage projects) บริหารโครงการ การตั้งเป้าหมาย และทำให้บรรลุผล เมื่อพบกับอุปสรรค (Obstacles) และความกดดันเชิงแข่งขัน การจัดลำดับความสำคัญ การวางแผนและจัดการงานให้สำเร็จไปสู่ผลลัพธ์ที่มุ่งหมาย

3.4.2 ผลิตผลลัพธ์ (Produce results) แสดงให้เห็นถึงคุณลักษณะกับการผลิตผลลัพธ์ที่มีคุณภาพ อาทิ ทำงานเชิงบวกและเชิงจริยธรรม บริหารเวลา และบริหารโครงการอย่างมีประสิทธิภาพ รวมทั้งความสามารถในการทำงานอย่างมีจริยธรรม จัดการเวลาและโครงการอย่างมีประสิทธิภาพ ทำงานได้หลายรูปแบบการมีส่วนร่วมในกิจกรรมที่น่าเชื่อถือ มีส่วนร่วมอย่างเข้มแข็งคงเส้นคงวาและต่อเนื่อง มีความตรงต่อเวลา (Punctual) การร่วมมืออย่างมีประสิทธิภาพกับทีม เคารพและชมเชยทีม และสามารถอธิบายผลลัพธ์ได้

3.5 ภาวะความเป็นผู้นำและความรับผิดชอบต่อสังคม (Leadership and responsibility) คือ การปฏิบัติตัวเป็นแบบอย่างและชักนำผู้อื่นไปสู่เป้าหมาย โดยดำเนินการอย่างมีความรับผิดชอบ โดยถือประโยชน์ส่วนรวมเป็นที่ตั้ง เป็นความสามารถของแต่ละบุคคลในการทำงานและการเอาใจใส่สังคม กระตุ้นผู้อื่น ประเมินจุดแข็งของผู้อื่น ไปยังเป้าหมายที่บรรลุ ความสามารถในการประยุกต์ใช้ทักษะในการแก้ไขปัญหาและการสื่อสารระหว่างบุคคลเพื่อให้งานลุล่วงตามเป้าหมาย รู้จักใช้จุดแข็งของคนอื่นในการบรรลุเป้าหมายร่วมกัน รับผิดชอบต่อผลประโยชน์ร่วมกันของชุมชน (มูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย, 2556)

3.5.1 แนะนำและเป็นผู้นำผู้อื่น (Guide and lead others) การใช้ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลและทักษะการแก้ปัญหาในการแนะนำผู้อื่นไปสู่เป้าหมาย ใช้ประโยชน์จากจุดแข็งของผู้อื่นให้ประสบความสำเร็จไปยังเป้าหมาย กระตุ้นผู้อื่นไปถึงในสิ่งที่ดีที่สุดผ่านตัวอย่าง แสดงให้เห็นถึงความมีคุณธรรมและพฤติกรรมที่มีจริยธรรม การใช้อิทธิพลและอำนาจในทางที่ถูกต้อง

3.5.2 มีความรับผิดชอบต่อผู้อื่น (Responsible to others) แสดงความรับผิดชอบต่อสังคม ปฏิบัติตนอย่างมีความรับผิดชอบต่อผลประโยชน์ของสังคม

1.3.2.3 ระบบส่งเสริมการเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21

เพื่อให้การพัฒนาทักษะคุณลักษณะอันพึงประสงค์ของผู้เรียนประสบผลสำเร็จตามที่ได้คาดหวังไว้ การพัฒนาโครงสร้างที่ครอบคลุมสำหรับการเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21 ประกอบด้วย (นันทิพย์ งามอาภาวิชย์, 2556)

1. มาตรฐานของศตวรรษที่ 21 (21st Century standards) การเน้นทักษะแห่งศตวรรษที่ 21 ความรู้เนื้อหาและความเชี่ยวชาญ สร้างความเข้าใจระหว่างเนื้อหาวิชาที่แตกต่างกันระหว่างสถาบันในศตวรรษที่ 21 ให้ความสำคัญการเข้าใจเชิงลึกมากกว่าความรู้ทั่วไป ข้อมูลที่เป็นจริงและความเชี่ยวชาญ และใช้มาตรการหลากหลายของการเรียนรู้ หรือมีการเรียนรู้อย่างหลากหลาย

2. การประเมินของศตวรรษที่ 21 (Assessment of 21st Century skills) การประเมินทักษะและความรู้เป็นสิ่งจำเป็นต่อการแนะนำการเรียนรู้

2.1 สนับสนุนความสมดุลของการประเมิน รวมทั้งการทดสอบมาตรฐานคุณภาพอย่างสูง

2.2 ให้ความสำคัญกับผลสะท้อนกลับที่เป็นประโยชน์ในการปฏิบัติ
ที่สอดคล้องกับการเรียนรู้ในชีวิตประจำวัน

2.3 ความสมดุลของเทคโนโลยี การประเมิน / การวัดความเข้าใจ
ของทักษะแห่งศตวรรษที่ 21

2.4 พัฒนาแฟ้มสะสมงาน (Portfolio) ของการทำงานในการแสดง
ความรอบรู้ของทักษะแห่งศตวรรษที่ 21

2.5 พัฒนาแฟ้มสะสมงานของการวัดไปยังการประเมิน
ประสิทธิภาพระบบการศึกษาในระดับที่สูงของสมรรถนะในทักษะแห่งศตวรรษที่ 21

3. หลักสูตรและการสอนของศตวรรษที่ 21 (21st Century curriculum and instruction) การสอนทักษะแห่งศตวรรษที่ 21 ซึ่งแยกกันในบริบทของสาระวิชา และความแตกต่างระหว่างสถาบันการศึกษาศตวรรษที่ 21 เน้นโอกาสที่จัดให้สำหรับประยุกต์ ทักษะแห่งศตวรรษที่ 21 ซ้ำมเนื้อหาและวิธีพื้นฐานสมรรถนะไปยังการเรียนรู้ วิธีเรียนรู้ นวัตกรรมในการรวบรวมการใช้ของเทคโนโลยี วิธีการตรวจสอบและทักษะการคิดขั้นสูง และ สิ่งเสริมการบูรณาการจากแหล่งชุมชน หรือสังคมเพื่อการเรียนรู้

4. การพัฒนาความเชี่ยวชาญทางทักษะวิชาชีพของศตวรรษที่ 21
(21st Century professional development)

4.1 การบูรณาการทักษะแห่งศตวรรษที่ 21 สู่เครื่องมือ วิธีการสอน
ภายใน การปฏิบัติแนะนำ และช่วยระบุกิจกรรมแทนที่การลดลงของความรู้

4.2 ความสมดุล การแนะนำโดยตรงกับวิธีการสอนการปรับตัว

4.3 ความเข้าใจเชิงลึกของเนื้อหาวิชา สามารถเพิ่มการแก้ปัญหา
การคิดวิเคราะห์สำหรับทักษะแห่งศตวรรษที่ 21

4.4 สังคมการเรียนรู้ศตวรรษที่ 21

4.5 พัฒนาความสามารถไปยังการระบุรูปแบบการเรียนรู้

4.6 ช่วยพัฒนาความสามารถในการใช้วิธีการที่หลากหลาย

4.7 สนับสนุนการประเมินอย่างต่อเนื่องของการพัฒนาทักษะแห่ง
ศตวรรษที่ 21

4.8 สนับสนุนการแบ่งปันความรู้ระหว่างสังคมของนักปฏิบัติ ใช้การ
เผชิญหน้าและการสื่อสารอย่างเหมาะสม

5. สิ่งแวดล้อมในการเรียนรู้ของศตวรรษที่ 21 (21st Century learning environments) ระบบการสนับสนุนที่จัดการเงื่อนไขในการเรียนรู้ของมนุษย์ที่ดีที่สุด ได้แก่ ช่องว่างทางกายภาพ (Physical spaces) เครื่องมือและชุมชนการเรียนรู้

5.1 ออกแบบการปฏิบัติการเรียนรู้

5.2 สนับสนุนสังคมการเรียนรู้อย่างเชี่ยวชาญ

5.3 เรียนรู้ตรงประเด็นในบริบทศตวรรษที่ 21 ในบริบทจริง

5.4 การเข้าถึงอย่างยุติธรรมไปยังเครื่องมือการเรียนรู้อย่างมี

คุณภาพ

5.5 เตรียมการออกแบบภายใน และสถาปัตยกรรมศตวรรษที่ 21 สำหรับกลุ่ม ทีม และการเรียนรู้แต่ละบุคคล

5.6 สนับสนุนการขยายตัวของชุมชนและนานาชาติ รวมทั้ง การเรียนรู้พบหน้า และออนไลน์

กล่าวโดยสรุป อาจทำให้เกิดความเข้าใจผิดว่า การเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21 ควรให้ความสำคัญกับทักษะ (Skills) เท่านั้น โดยอาจจะละเลยความสำคัญของเนื้อหา (Content) แต่ผลลัพธ์การพัฒนาค้นตามกรอบแนวคิดเพื่อการเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21 เชื่อว่าผู้เรียนจำเป็นต้องมีความรู้ความสามารถตามสาระวิชาหลัก (Core subjects) ประกอบด้วย 10 รายวิชา ได้แก่ สาระการเรียนรู้ภาษาอังกฤษ การอ่านหรือศิลปะการใช้ภาษา ภาษาสำคัญของโลก ศิลปะ คณิตศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ วิทยาศาสตร์ ภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ การปกครองและหน้าที่พลเมือง ควบคู่ไปกับความรู้สำคัญในการดำรงชีวิตในศตวรรษที่ 21 (21st Century themes) ได้แก่ ความรู้เรื่องโลก ความรู้ด้านการเงิน เศรษฐกิจ ธุรกิจ และการเป็นผู้ประกอบการ ความรู้ด้านพลเมือง ความรู้ด้านสุขภาพ และความรู้ด้านสิ่งแวดล้อม พร้อมกันกับการพัฒนาทักษะที่จำเป็นต่อการประสบความสำเร็จในด้านการเรียนรู้ การดำเนินชีวิตส่วนตัว ชีวิตการทำงาน และสามารถเป็นพลเมืองที่ดีต่อสังคมและชุมชนได้ ประกอบด้วย

1) ทักษะการเรียนรู้และนวัตกรรม (Learning and Innovation skills) ความคิดสร้างสรรค์ และนวัตกรรม การคิดอย่างมีวิจารณญาณและการแก้ปัญหา การสื่อสารและการร่วมมือทำงาน

2) ทักษะด้านสารสนเทศ สื่อ และเทคโนโลยี (Information, Media, and Technology skills) ทักษะด้านสารสนเทศ ทักษะด้านสื่อ และทักษะด้านเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร

3) ทักษะชีวิตและอาชีพ (Life and Career skills) ความยืดหยุ่นและความสามารถในการปรับตัว ความคิดริเริ่มและการชี้นำตนเอง ทักษะทางสังคมและทักษะข้ามวัฒนธรรม การเพิ่มผลิตภาพและความรู้รอบตัว และความเป็นผู้นำและความรับผิดชอบ

ทั้งนี้ เพื่อความต่อเนื่องยั่งยืน สาระวิชาหลัก ความรู้ความรู้อย่างสำคัญในการดำรงชีวิต และทักษะแห่งศตวรรษที่ 21 จำเป็นต้องตั้งอยู่บนฐานระบบส่งเสริมการเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21 มาตรฐานและการประเมิน หลักสูตรและวิธีการสอน การพัฒนาวิชาชีพ และสภาพแวดล้อมในการเรียนรู้ แต่เป็นที่น่าพิจารณาต่อไปว่าจากกรอบแนวคิด จะสามารถนำไปสู่การจัดการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับทักษะแห่งศตวรรษที่ 21 ได้อย่างไร

1.3.3 แนวทางการจัดการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับทักษะแห่งศตวรรษที่ 21

กระทรวงศึกษาธิการของไทย ได้มีการนำกรอบแนวคิดทักษะแห่งศตวรรษที่ 21 เข้ามาปรับเพื่อตอบสนองนโยบายของรัฐบาลตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 10 (พ.ศ. 2550-2554) และฉบับที่ 11 (พ.ศ. 2555-2559) ที่เน้นการพัฒนาเยาวชนเข้าสู่โลกยุคศตวรรษที่ 21 โดยมุ่งส่งเสริมให้ผู้เรียนมีคุณธรรม รักความเป็นไทย มีทักษะการคิดวิเคราะห์ คิดสร้างสรรค์ มีทักษะด้านเทคโนโลยี สามารถทำงานร่วมกับผู้อื่น และสามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคมโลกได้อย่างสันติ (ปยุตญา จันทมาตย์, 2557) ซึ่งสอดคล้องกับประเด็นการพัฒนาหลักที่สำคัญในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 (พ.ศ. 2560-2564) เกี่ยวกับการเตรียมพร้อมด้านกำลังคนและการเสริมสร้างศักยภาพของประชากรในทุกช่วงวัย มุ่งเน้นการยกระดับคุณภาพทุนมนุษย์ของประเทศ โดยพัฒนาคนให้เหมาะสมตามช่วงวัย เพื่อให้เติบโตอย่างมีคุณภาพ การหล่อหลอมให้คนไทยมีค่านิยมตามบรรทัดฐานที่ดีทางสังคม เป็นคนดี มีสุขภาวะที่ดี มีคุณธรรมจริยธรรม มีระเบียบวินัย และมีจิตสำนึกที่ดีต่อสังคมส่วนรวม การพัฒนาทักษะที่สอดคล้องกับความต้องการในตลาดแรงงาน และทักษะที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตในศตวรรษที่ 21 (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2560)

กระทรวงศึกษาธิการได้ประกาศใช้หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2544 ให้เป็นหลักสูตรแกนกลางของประเทศ โดยกำหนดจุดมุ่งหมาย และมาตรฐานการเรียนรู้เป็นเป้าหมายและกรอบทิศทางในการพัฒนาคุณภาพผู้เรียนให้เป็นคนดี มีปัญญา มีคุณภาพชีวิตที่ดีและมีขีดความสามารถในการแข่งขันในเวทีระดับโลก (กระทรวงศึกษาธิการ, 2544) พร้อมกันนี้ได้ปรับกระบวนการพัฒนาหลักสูตรให้มีความสอดคล้องกับเจตนารมณ์แห่งพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2545 ที่มุ่งเน้นการกระจายอำนาจ

ทางการศึกษาให้ท้องถิ่นและสถานศึกษาได้มีบทบาทและมีส่วนร่วมในการพัฒนาหลักสูตร เพื่อให้สอดคล้องกับสภาพ และความต้องการของท้องถิ่น (สำนักนายกรัฐมนตรี, 2542) จากการวิจัยและติดตามประเมินผลการใช้หลักสูตรในช่วงระยะที่ผ่านมา (สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา, 2546, ตุลาคม; สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา, 2546, พฤศจิกายน; สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา, 2548 ก; สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา, 2548 ข; สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, 2547; สำนักผู้ตรวจราชการและติดตามประเมินผล, 2548; สุวิมล ว่องวานิช และนางลักษณวีร์ชัย, 2547; Nutravong, 2002; Kittisunthom, 2003) พบว่า หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2544 มีจุดดีหลายประการ เช่น ช่วยส่งเสริมการกระจายอำนาจทางการศึกษาทำให้ท้องถิ่นและสถานศึกษามีส่วนร่วม และมีบทบาทสำคัญในการพัฒนาหลักสูตรให้สอดคล้องกับความต้องการของท้องถิ่น และมีแนวคิดและหลักการ ในการส่งเสริมการพัฒนาผู้เรียนแบบองค์รวมอย่างชัดเจน อย่างไรก็ตาม ผลการศึกษาดังกล่าวยังได้สะท้อนให้เห็นถึงประเด็นที่เป็นปัญหาและความไม่ชัดเจนของหลักสูตรหลายประการทั้งในส่วนของเอกสารหลักสูตร กระบวนการ นำหลักสูตรสู่การปฏิบัติ และผลผลิตที่เกิดจากการใช้หลักสูตร ได้แก่ ปัญหาความสับสนของ ผู้ปฏิบัติในระดับสถานศึกษาในการพัฒนาหลักสูตรสถานศึกษา สถานศึกษาส่วนใหญ่กำหนดสาระและผลการเรียนรู้ที่คาดหวังไว้มาก ทำให้เกิดปัญหาหลักสูตรเน้นการวัดและประเมินผลไม่สะท้อนมาตรฐาน ส่งผลต่อปัญหาการจัดทำเอกสารหลักฐานทางการศึกษาและการเทียบโอนผลการเรียน รวมทั้งปัญหาคุณภาพของผู้เรียนในด้านความรู้ ทักษะ ความสามารถและคุณลักษณะที่พึงประสงค์อันยังไม่เป็นที่น่าพอใจ

นอกจากนั้น แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 10 (พ.ศ. 2550–2554) ได้ชี้ให้เห็นถึงความจำเป็นในการปรับเปลี่ยนจุดเน้นในการพัฒนาคุณภาพคนในสังคมไทยให้มีคุณธรรม และมีความรอบรู้อย่างเท่าทัน ให้มีความพร้อมทั้งด้านร่างกาย สติปัญญา อารมณ์ และศีลธรรม สามารถก้าวทันการเปลี่ยนแปลงเพื่อนำไปสู่สังคมฐานความรู้ได้อย่างมั่นคง แนวการพัฒนาคนดังกล่าวมุ่งเตรียมเด็กและเยาวชนให้มีพื้นฐานจิตใจที่ดีงาม มีจิตสาธารณะพร้อมทั้งมีสมรรถนะ ทักษะและความรู้พื้นฐานที่จำเป็นในการดำรงชีวิต อันจะส่งผลต่อการพัฒนาประเทศแบบยั่งยืน (สภาพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2549) ซึ่งแนวทางดังกล่าวสอดคล้องกับนโยบายของกระทรวงศึกษาธิการในการพัฒนาเยาวชนของชาติเข้าสู่โลกยุคศตวรรษที่ 21 โดยมุ่งส่งเสริมผู้เรียนมีคุณธรรม รักความเป็นไทย มีทักษะการคิดวิเคราะห์ สร้างสรรค์ มีทักษะด้านเทคโนโลยี สามารถทำงานร่วมกับผู้อื่น และสามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคมโลกได้อย่างสันติ (กระทรวงศึกษาธิการ, 2551) นำไปสู่การพัฒนาหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2551 ที่มีความเหมาะสม

ชัดเจน ทั้งเป้าหมายของหลักสูตรในการพัฒนาคุณภาพผู้เรียน และกระบวนการนำหลักสูตรไปสู่การปฏิบัติในระดับเขตพื้นที่การศึกษาและสถานศึกษา โดยได้มีการกำหนดวิสัยทัศน์ จุดหมาย สมรรถนะสำคัญของผู้เรียน คุณลักษณะอันพึงประสงค์ มาตรฐานการเรียนรู้และตัวชี้วัดที่ชัดเจน เพื่อใช้เป็นทิศทางในการจัดทำหลักสูตร การเรียนการสอนในแต่ละระดับ นอกจากนั้นได้กำหนดโครงสร้างเวลาเรียน ขั้นต่ำของแต่ละกลุ่มสาระการเรียนรู้ในแต่ละชั้นปีไว้ในหลักสูตรแกนกลาง และเปิดโอกาสให้สถานศึกษาเพิ่มเติมเวลาเรียนได้ตามความพร้อม และจุดเน้น อีกทั้งได้ปรับกระบวนการวัดและประเมินผลผู้เรียน เกณฑ์การจบการศึกษาแต่ละระดับ และเอกสารแสดงหลักฐานทางการศึกษาให้มีความสอดคล้องกับมาตรฐานการเรียนรู้ และมีความชัดเจนต่อการนำไปปฏิบัติ ดังนี้

1.3.3.1 สมรรถนะสำคัญของผู้เรียน

หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2551 มุ่งให้ผู้เรียนเกิดสมรรถนะสำคัญ 5 ประการ (กระทรวงศึกษาธิการ, 2551) ดังนี้

1. ความสามารถในการสื่อสาร เป็นความสามารถในการรับและส่งสาร มีวัฒนธรรมในการใช้ภาษาถ่ายทอดความคิด ความรู้ความเข้าใจ ความรู้สึก และทัศนะของตนเอง เพื่อแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารและประสบการณ์อันเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาตนเอง และสังคม รวมทั้งการเจรจาต่อรองเพื่อขจัดและลดปัญหาความขัดแย้งต่าง ๆ การเลือกรับหรือไม่รับข้อมูลข่าวสารด้วยหลักเหตุผลและความถูกต้อง ตลอดจนการเลือกใช้วิธีการสื่อสารที่มีประสิทธิภาพโดยคำนึงถึงผลกระทบที่มีต่อตนเองและสังคม

2. ความสามารถในการคิด เป็นความสามารถในการคิดวิเคราะห์ การคิดสังเคราะห์ การคิดอย่างสร้างสรรค์ การคิดอย่างมีวิจารณญาณ และการคิดเป็นระบบ เพื่อนำไปสู่การสร้างองค์ความรู้หรือสารสนเทศเพื่อการตัดสินใจเกี่ยวกับตนเองและสังคมได้อย่างเหมาะสม

3. ความสามารถในการแก้ปัญหา เป็นความสามารถในการแก้ปัญหา และอุปสรรคต่าง ๆ ที่เผชิญได้อย่างถูกต้องเหมาะสมบนพื้นฐานของหลักเหตุผล คุณธรรมและข้อมูลสารสนเทศ เข้าใจความสัมพันธ์และการเปลี่ยนแปลงของเหตุการณ์ต่าง ๆ ในสังคม แสวงหาความรู้ ประยุกต์ความรู้มาใช้ในการป้องกันและแก้ไขปัญหา และมีการตัดสินใจที่มีประสิทธิภาพโดยคำนึงถึงผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อตนเอง สังคม และสิ่งแวดล้อม

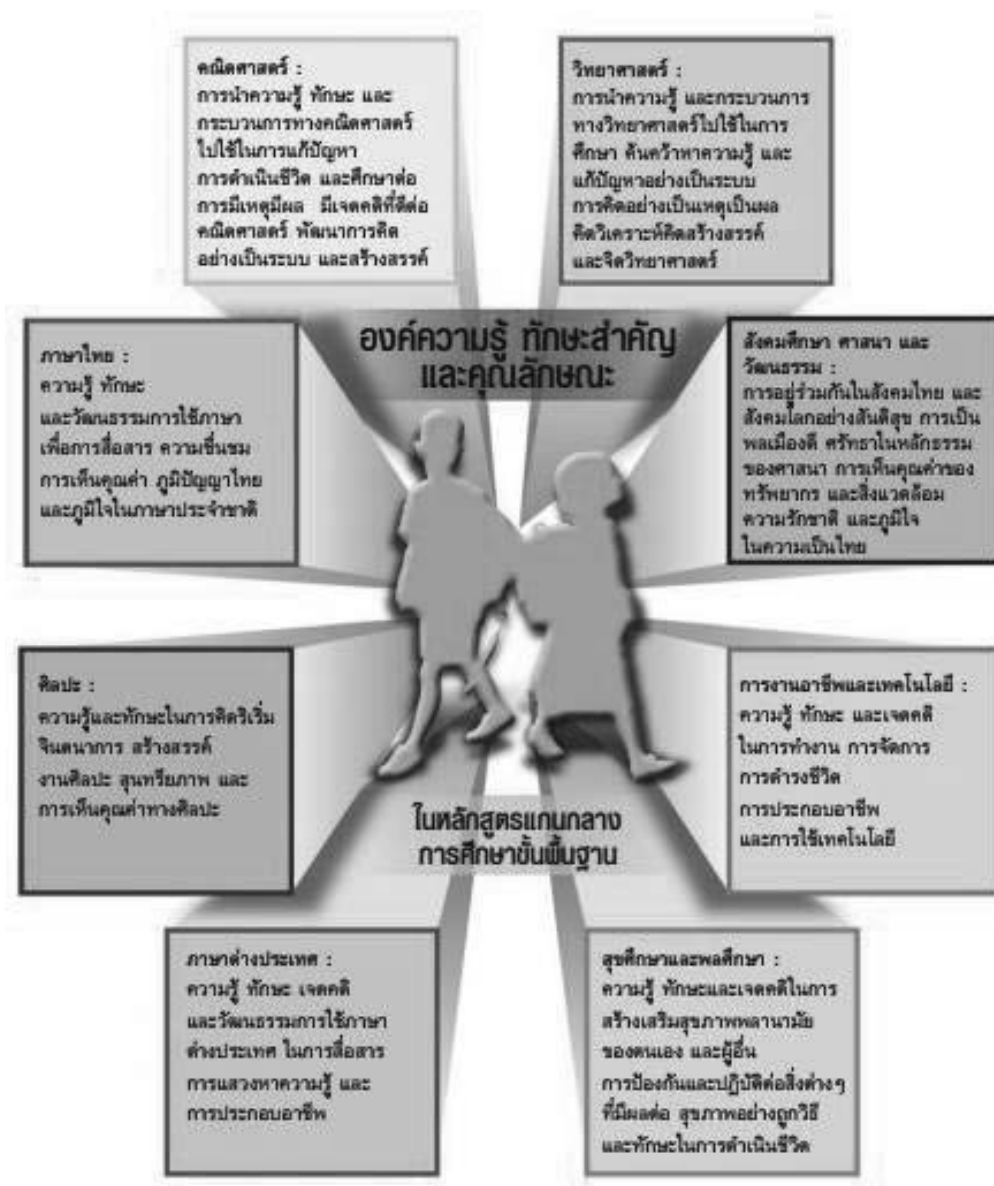
4. ความสามารถในการใช้ทักษะชีวิต เป็นความสามารถในการนำกระบวนการต่าง ๆ ไปใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวัน การเรียนรู้ด้วยตนเอง การเรียนรู้อย่าง

ต่อเนื่องการทำงาน และการอยู่ร่วมกันในสังคมด้วยการสร้างเสริมความสัมพันธ์อันดีระหว่างบุคคล การจัดการปัญหาและความขัดแย้งต่าง ๆ อย่างเหมาะสม การปรับตัวให้ทันกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมและสภาพแวดล้อม และการรู้จักหลีกเลี่ยงพฤติกรรมไม่พึงประสงค์ที่ส่งผลกระทบต่อตนเองและผู้อื่น

5. ความสามารถในการใช้เทคโนโลยี เป็นความสามารถในการเลือก และใช้ เทคโนโลยีด้านต่าง ๆ และมีทักษะกระบวนการทางเทคโนโลยี เพื่อการพัฒนาตนเองและสังคม ในด้านการเรียนรู้ การสื่อสาร การทำงาน การแก้ปัญหาอย่างสร้างสรรค์ ถูกต้อง เหมาะสม และมีคุณธรรม

1.3.3.2 สารการเรียนรู้

สารการเรียนรู้ ประกอบด้วย องค์ความรู้ ทักษะหรือกระบวนการเรียนรู้ และคุณลักษณะอันพึงประสงค์ ซึ่งกำหนดให้ผู้เรียนทุกคนในระดับการศึกษาขั้นพื้นฐานจำเป็นต้องเรียนรู้ โดยแบ่งเป็น 8 กลุ่มสารการเรียนรู้ (กระทรวงศึกษาธิการ, 2551) ดังปรากฏรายละเอียดองค์ความรู้ ทักษะสำคัญ และคุณลักษณะในหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2551 ในภาพที่ 1.2

ภาพที่ 1.2 แสดงองค์ความรู้ ทักษะสำคัญ และคุณลักษณะในหลักสูตรแกนกลางการศึกษา
ขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2551

ที่มา : (กระทรวงศึกษาธิการ, 2551)

1. กลุ่มสาระการเรียนรู้ภาษาไทย

ภาษาไทยเป็นเอกลักษณ์ของชาติเป็นสมบัติทางวัฒนธรรมอันก่อให้เกิดความเป็นเอกภาพและเสริมสร้างบุคลิกภาพของคนในชาติให้มีความเป็นไทย เป็นเครื่องมือในการติดต่อสื่อสารเพื่อสร้างความเข้าใจและความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน ทำให้สามารถประกอบกิจกรรม การงาน และดำรงชีวิตร่วมกัน ในสังคมประชาธิปไตยได้อย่างสันติสุข และเป็นเครื่องมือในการแสวงหาความรู้ ประสบการณ์จากแหล่งข้อมูลสารสนเทศต่าง ๆ เพื่อพัฒนาความรู้ พัฒนาระบบการคิดวิเคราะห์ วิจัย และสร้างสรรค์ให้ทันต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคม และความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี ตลอดจนนำไปใช้ในการพัฒนาอาชีพให้มีความมั่นคงทางเศรษฐกิจ นอกจากนี้ยังเป็นสื่อแสดงภูมิปัญญาของบรรพบุรุษ ด้านวัฒนธรรม ประเพณี และสุนทรียภาพ เป็นสมบัติล้ำค่าควรแก่การเรียนรู้ อนุรักษ์ และสืบสาน ให้คงอยู่คู่ชาติไทยตลอดไป

2. กลุ่มสาระการเรียนรู้คณิตศาสตร์

คณิตศาสตร์มีบทบาทสำคัญยิ่งต่อการพัฒนาความคิดมนุษย์ ทำให้มนุษย์มีความคิดสร้างสรรค์ คิดอย่างมีเหตุผล เป็นระบบ มีแบบแผน สามารถวิเคราะห์ปัญหาหรือสถานการณ์ได้อย่างถี่ถ้วน รอบคอบ ช่วยให้คาดการณ์ วางแผน ตัดสินใจ แก้ปัญหา และนำไปใช้ในชีวิตรประจำวันได้อย่างถูกต้อง เหมาะสม นอกจากนี้คณิตศาสตร์ยังเป็นเครื่องมือในการศึกษาทางด้านวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและศาสตร์อื่น ๆ คณิตศาสตร์จึงมีประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิต ช่วยพัฒนาคุณภาพชีวิตให้ดีขึ้น และสามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข

3. กลุ่มสาระการเรียนรู้วิทยาศาสตร์

วิทยาศาสตร์ มีบทบาทสำคัญยิ่งในสังคมโลกปัจจุบันและอนาคต เพราะวิทยาศาสตร์เกี่ยวข้องกับทุกคนทั้งในชีวิตประจำวันและการงานอาชีพต่าง ๆ ตลอดจนเทคโนโลยี เครื่องมือเครื่องใช้และผลผลิตต่าง ๆ ที่มนุษย์ได้ใช้เพื่ออำนวยความสะดวกในชีวิตและการทำงาน เหล่านี้ล้วนเป็นผลของความรู้วิทยาศาสตร์ ผสมผสานกับความคิดสร้างสรรค์และศาสตร์อื่น ๆ วิทยาศาสตร์ช่วยให้มนุษย์ได้พัฒนาวิธีคิด ทั้งความคิดเป็นเหตุเป็นผล คิดสร้างสรรค์ คิดวิเคราะห์ วิจัย มีทักษะสำคัญในการค้นคว้าหาความรู้ มีความสามารถในการแก้ปัญหาอย่างเป็นระบบ สามารถตัดสินใจโดยใช้ข้อมูลที่หลากหลาย และมีประสิทธิภาพที่ตรวจสอบได้ วิทยาศาสตร์เป็นวัฒนธรรมของโลกสมัยใหม่ซึ่งเป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ (Knowledge-based Society) ดังนั้น ทุกคนจึงจำเป็นต้องได้รับการพัฒนาให้รู้

วิทยาศาสตร์ เพื่อที่จะมีความรู้ความเข้าใจในธรรมชาติและเทคโนโลยีที่มนุษย์สร้างสรรค์ขึ้น สามารถนำความรู้ไปใช้อย่างมีเหตุผล สร้างสรรค์ และมีคุณธรรม

4. กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม

กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ช่วยให้ผู้เรียนมีความรู้ ความเข้าใจการดำรงชีวิตของมนุษย์ทั้งในฐานะปัจเจกบุคคลและการอยู่ร่วมกันในสังคม การปรับตัวตามสภาพแวดล้อม การจัดการทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัด เข้าใจถึงการพัฒนาเปลี่ยนแปลงตามยุคสมัย กาลเวลา ตามเหตุปัจจัยต่าง ๆ เกิดความเข้าใจในตนเอง และผู้อื่น มีความอดทน อดกลั้น ยอมรับในความแตกต่าง และมีคุณธรรม สามารถนำความรู้ไปปรับใช้ในการดำเนินชีวิต เป็นพลเมืองดีของประเทศชาติ และสังคมโลก

5. กลุ่มสาระการเรียนรู้สุขศึกษาและพลศึกษา

สุขภาพ หรือสุขภาวะ หมายถึง ภาวะของมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งทางกาย ทางจิต ทางสังคม และทางปัญญาหรือจิตวิญญาณ สุขภาพหรือสุขภาวะจึงเป็นเรื่องสำคัญ เพราะเกี่ยวข้องกับทุกมิติของชีวิต ซึ่งทุกคนควรจะได้เรียนรู้เรื่องสุขภาพ เพื่อจะได้มีความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้อง มีเจตคติ คุณธรรมและค่านิยมที่เหมาะสม รวมทั้งมีทักษะปฏิบัติด้านสุขภาพจนเป็นกิจนิสัย อันจะส่งผลให้สังคมโดยรวมมีคุณภาพ

6. กลุ่มสาระการเรียนรู้ศิลปะ

กลุ่มสาระการเรียนรู้ศิลปะเป็นกลุ่มสาระที่ช่วยพัฒนาให้ผู้เรียนมีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ มีจินตนาการทางศิลปะ ชื่นชมความงาม มีสุนทรียภาพ มีความมีคุณค่า ซึ่งมีผลต่อคุณภาพชีวิตมนุษย์ กิจกรรมทางศิลปะช่วยพัฒนาผู้เรียนทั้งด้านร่างกาย จิตใจ สติปัญญา อารมณ์ สังคม ตลอดจนการนำไปสู่การพัฒนาสิ่งแวดล้อม ส่งเสริมให้ผู้เรียนมีความเชื่อมั่นในตนเอง อันเป็นพื้นฐานในการศึกษาต่อหรือประกอบอาชีพได้

7. กลุ่มสาระการเรียนรู้การงานอาชีพและเทคโนโลยี

กลุ่มสาระการเรียนรู้การงานอาชีพและเทคโนโลยีเป็นกลุ่มสาระที่ช่วยพัฒนาให้ผู้เรียน มีความรู้ ความเข้าใจ มีทักษะพื้นฐานที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิต และรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลง สามารถนำความรู้เกี่ยวกับการดำรงชีวิต การอาชีพ และเทคโนโลยี มาใช้ประโยชน์ในการทำงาน อย่างมีความคิดสร้างสรรค์ และแข่งขันในสังคมไทยและสากล เห็นแนวทางในการประกอบอาชีพ รักการทำงาน และมีเจตคติที่ดีต่อการทำงาน สามารถดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างพอเพียง และมีความสุข

8. กลุ่มสาระการเรียนรู้ภาษาต่างประเทศ

ในสังคมโลกปัจจุบัน การเรียนรู้ภาษาต่างประเทศมีความสำคัญและจำเป็นอย่างยิ่งในชีวิตประจำวัน เนื่องจากเป็นเครื่องมือสำคัญในการติดต่อสื่อสาร การศึกษา การแสวงหาความรู้ การประกอบอาชีพ การสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับวัฒนธรรมและวิถีทัศน์ของชุมชนโลก และตระหนักถึงความหลากหลายทางวัฒนธรรมและมุมมองของสังคมโลก นำมาซึ่งมิตรไมตรีและความร่วมมือกับประเทศต่าง ๆ ช่วยพัฒนาผู้เรียนให้มีความเข้าใจตนเอง และผู้อื่นดีขึ้น เรียนรู้และเข้าใจความแตกต่างของภาษาและวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณี การคิด สังคม เศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง มีเจตคติที่ดีต่อการใช้ภาษาต่างประเทศ และใช้ภาษาต่างประเทศเพื่อการสื่อสารได้ รวมทั้งเข้าถึงองค์ความรู้ต่าง ๆ ได้ง่ายและกว้างขึ้น และมีวิสัยทัศน์ในการดำเนินชีวิต ภาษาต่างประเทศที่เป็นสาระการเรียนรู้พื้นฐาน ซึ่งกำหนดให้เรียนตลอดหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน คือ ภาษาอังกฤษ ส่วนภาษาต่างประเทศอื่น เช่น ภาษาฝรั่งเศส เยอรมัน จีน ญี่ปุ่น อาหรับ บาลี และภาษากลุ่มประเทศเพื่อนบ้าน หรือภาษาอื่น ๆ ให้อยู่ในดุลยพินิจของสถานศึกษาที่จะจัดทำรายวิชาและจัดการเรียนรู้ตามความเหมาะสม

1.4 สรุป

ท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเศรษฐกิจของโลกอย่างรวดเร็ว และมีความสลับซับซ้อนเป็นอย่างมาก สังคมใดที่คนในสังคมอ่อนแอหรือขาดทักษะการเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21 สะท้อนถึงความสามารถในการปรับตัวให้ทันต่อการเปลี่ยนแปลง ย่อมใช้ชีวิตอยู่ด้วยความยากลำบาก เนื่องจากทักษะการเรียนรู้ถือเป็นหัวใจพื้นฐานที่สำคัญของการดำเนินชีวิตในศตวรรษที่ 21 เด็กและเยาวชนไทยทุกคนจำเป็นต้องได้รับการเรียนรู้ที่มีคุณภาพทั้งในด้านองค์ความรู้ ควบคู่ไปกับทักษะที่จำเป็นสำหรับการดำรงชีวิตในสังคมยุคโลกาภิวัตน์ ซึ่งจำเป็นต้องแสวงหาความรู้เพื่อพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต รวมถึง ความสามารถในการใช้ทักษะชีวิต ซึ่งเป็นความสามารถด้านการนำกระบวนการต่าง ๆ ไปใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวัน การเรียนรู้ได้ด้วยตนเอง การเรียนรู้อย่างต่อเนื่องการทำงาน และการอยู่ร่วมกันในสังคม ด้วยการสร้างเสริมความสัมพันธ์อันดีระหว่างบุคคล การจัดการปัญหาและความขัดแย้งต่าง ๆ อย่างเหมาะสม การปรับตัวให้ทันกับสภาพการเปลี่ยนแปลงของสังคมเศรษฐกิจและสภาพแวดล้อม อีกทั้งการรู้จักหลีกเลี่ยงพฤติกรรมไม่พึงประสงค์ที่ส่งผลกระทบต่อตนเองและผู้อื่น นอกจากนี้จากการศึกษาข้อมูลทิศทางและกรอบยุทธศาสตร์ของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 (พ.ศ. 2560-2564) ซึ่งเกิดขึ้นในช่วงเวลาของการปฏิรูปประเทศ

และสถานการณ์โลกที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและเชื่อมโยงใกล้ชิดกันมากขึ้น บนพื้นฐานของกรอบยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี (พ.ศ. 2560–2579) ซึ่งเป็นแผนหลักของการพัฒนาประเทศ และเป้าหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development Goals: SDGs) แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2560–2579 รวมทั้งการปรับโครงสร้างประเทศไปสู่ประเทศไทย 4.0 ซึ่งเป็นยุทธศาสตร์ชาติที่จะใช้เป็นกรอบแนวทางการพัฒนาในระยะ 20 ปีต่อจากนี้ เพื่อมุ่งสู่วิสัยทัศน์และทิศทางการพัฒนาประเทศ “ความมั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืน” เป็นประเทศพัฒนาแล้ว ด้วยการพัฒนาตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง (สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา, 2560) สะท้อนให้เห็นถึงความต้องการจำเป็นอย่างยิ่งยวดต่อการแสวงหาเครื่องมือสำคัญ อันจะนำไปสู่การพัฒนากำลังคนให้พร้อมรับต่อการพัฒนาสังคมเศรษฐกิจในยุคศตวรรษที่ 21 อย่างแท้จริง

แบบฝึกหัดบทที่ 1

จงตอบคำถามต่อไปนี้

1. ให้อธิบายสรุปความหมายของทักษะแห่งศตวรรษที่ 21
2. ให้อธิบายวิวัฒนาการ และสรุปความหมายของโลกาภิวัตน์
3. ให้อธิบายองค์ประกอบของทักษะแห่งศตวรรษที่ 21
4. อธิบายให้เห็นความสัมพันธ์เชื่อมโยงระหว่างทักษะแห่งศตวรรษที่ 21 กับกระแสโลกาภิวัตน์
5. ให้อธิบายแนวทางการจัดการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับทักษะแห่งศตวรรษที่ 21

เอกสารอ้างอิง

- กระทรวงศึกษาธิการ. (2551). **หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551**. กรุงเทพมหานคร : กระทรวงศึกษาธิการ.
- ชาวลี สกุลเอี่ยมไพบูลย์. (2558). **กลยุทธ์การบูรณาการเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสารกับการจัดการศึกษาโรงเรียนประถมเพื่อนำไปสู่ทักษะแห่งศตวรรษที่ 21: การใช้วิธีการเทียบเคียงสมรรถนะ**. วิทยานิพนธ์ครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาเทคโนโลยีและสื่อสารการศึกษา, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- น้ำทิพย์ องอาจวานิชย์. (2556). **การพัฒนาแบบวัดทักษะแห่งศตวรรษที่ 21 ตามการรับรู้ของนักเรียนมัธยมศึกษาตอนต้น: การประยุกต์ใช้แนวคิดการเข้าถึงคุณลักษณะที่มุ่งวัดของแบบสอบ**. วิทยานิพนธ์ครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการวัดและประเมินผลการศึกษา, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ปยุตญา จันทมาตย์. (2557). **การศึกษาทักษะการสอนของครูสังคมศึกษาเพื่อการเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21 ในโรงเรียนมาตรฐานสากลระดับมัธยมศึกษา**. วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการสอนสังคมศึกษา, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พิชาย รัตนดิลก ณ ภูเก็ต. (2555). **เส้นทางโลกาภิวัตน์และมนุษยชาติในประวัติศาสตร์ของจักรวาล**. (ออนไลน์). แหล่งที่มา <http://www.manager.co.th/Daily/ViewNews.aspx?NewsID=9550000046280>. 2 พฤศจิกายน 2559.
- มูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย. 2556. **รายงานฉบับสมบูรณ์เรื่องการจัดทำยุทธศาสตร์การปฏิรูปการศึกษาขั้นพื้นฐานให้เกิดความรับผิดชอบ**. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน.
- วิทยากร เชียงกุล. (2540). **เพื่อศตวรรษที่ 21**. กรุงเทพมหานคร : มิ่งมิตร.
- วิโรจน์ สารรัตน์. (2556). **กระบวนทัศน์ใหม่ทางการศึกษา: กรณีที่สะท้อนต่อการศึกษาศตวรรษที่ 21**. กรุงเทพมหานคร : ทิพยสุทธิ.
- สุวิมล ว่องวานิช และนางลักษณ์ วิรัชชัย. (2547, กรกฎาคม). **การประเมินผลการปฏิรูปการเรียนรู้ตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 พหุกรณีศึกษา. เอกสารการประชุมทางวิชาการการวิจัยเกี่ยวกับการปฏิรูปการเรียนรู้ โดย สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ, กรุงเทพมหานคร.**

- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2560). **สรุปสาระสำคัญ แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12**. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : http://www.nesdb.go.th/ewt_news.php?nid=6420&filename=develop_issue. 25 ธันวาคม 2559.
- สำนักผู้ตรวจราชการและติดตามประเมินผล. (2548). **การติดตามปัญหาอุปสรรคการใช้ หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2544**. บันทึก ที่ ศธ 0207/ 2692 ลงวันที่ 19 กันยายน 2548.
- สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา. (2546, ตุลาคม). **สรุปผลการประชุมวิเคราะห์หลักสูตร การศึกษาขั้นพื้นฐาน**, กรุงเทพมหานคร.
- _____. (2546, พฤศจิกายน). **สรุปความคิดเห็นจากการประชุมเสวนาหลักสูตรการศึกษา ขั้นพื้นฐาน 5 จุด**, กรุงเทพมหานคร.
- _____. (2548ก). **รายงานการวิจัย การใช้หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐานตามทัศนะของผู้สอน**. กรุงเทพมหานคร : องค์การรับส่งสินค้าและพัสดุภัณฑ์.
- _____. (2548ข). **รายงานการวิจัย โครงการวิจัยเชิงทดลองกระบวนการสร้างหลักสูตรสถานศึกษา แบบอิงมาตรฐาน**. กรุงเทพมหานคร : องค์การรับส่งสินค้าและพัสดุภัณฑ์.
- Alvin Toffler. (1980). **The Third Wave**. USA : Global Brain Publication.
- Bellanca, James and Brandt, Ron. (2010). **21st Century Skills: Rethinking How Students Learn**. USA : Solution Tree Press.
- Dede, C. (2010). **Comparing Frameworks for 21st Century Skills**. In Bellanca, J. & Brandt, R. (Eds). **21st Century skills: Rethinking How Students Learn**. Bloomington: IN: Solution Tree Press.
- Hargreaves, A., & Shirley, D. (2009). **The Fourth Way: The Inspiring Future for Educational Change**. Thousand Oaks, CA: Corwin Press.
- Kay, K. (2010). **21st Century Skills: Why They Matter, What They Are, and How We Get There**. In J. Bellanca, & R. Brandt (Eds.), **21st Century skills: Rethinking how students learn**, (pp. 13–28). Bloomington, IN: Solution Tree Press.
- Luterbach, K. L. & Brown, C. (2011). Education for the 21st Century International. **Journal of Applied Educational Studies**. 11(1).

- Robertson, R. (1995). Theory, specificity, change: emulation, selective incorporation and modernization. In B. Grancelli (Ed.), **Social change and modernization : Lessons Eastern Europe**. Berlin : Walter de Gruyter.
- Waters, Malcolm. (2001). **Globalization**. 2nd ed. New York : Routledge.

บทที่ 2

พื้นฐานการวิจัยทางสังคมศาสตร์

การวิจัย (Research) เป็นศาสตร์ที่พัฒนามาควบคู่กับวิชาความรู้ทางวิทยาศาสตร์ ในความหมายกว้าง ลีดดี้ (Leedy, 1994 อ้างถึงใน ดุจเดือน พันธุมนานิน, 2549) ได้ให้ความหมายว่า การวิจัย เป็นกระบวนการที่เป็นระบบในการรวบรวมความรู้ โดยการแสวงหาความจริงอย่างเป็นระบบมีขั้นตอน และการตีความหรือสังเคราะห์ความจริงเหล่านั้น จากความหมายดังกล่าวทำให้พิจารณาได้ว่าการวิจัย ถือเป็นกระบวนการหรือเครื่องมือ (Mean) ทางวิชาการที่อาศัยการศึกษาค้นคว้าอย่างเป็นระบบระเบียบ ทั้งในรูปของการศึกษาเอกสาร การศึกษาปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นจริง หรือแม้แต่การศึกษาเหตุจำลอง หรือการทดลองในห้องปฏิบัติการ เพื่อให้ได้มาซึ่งองค์ความรู้ที่มีความเที่ยงตรงกับความจริงแท้ของเรื่องที่สนใจศึกษา ซึ่งอาจเป็นความจริงในเรื่องของปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ (Natural phenomena) หรือปรากฏการณ์ทางสังคมวัฒนธรรม (Social-cultural phenomena) ส่วนการวิจัยทางสังคมศาสตร์ (Social science research) เป็นรูปแบบหนึ่งของการศึกษาค้นคว้าแสวงหาความรู้ความจริงเฉพาะปรากฏการณ์ทางสังคม วัฒนธรรม อาทิ 1) การเมืองการปกครอง (Politics) ซึ่งเป็นเรื่องความสัมพันธ์หรือโครงสร้างการใช้อำนาจของคนในสังคม 2) เศรษฐกิจ (Economics) เป็นเรื่องความสัมพันธ์ของคนในสังคมเกี่ยวกับการทำมาหากิน การเลี้ยงชีพ 3) จริยธรรม (Ethics) เป็นเรื่องความสัมพันธ์ของความถูกต้องดีงามของคนในสังคมซึ่งเชื่อมโยงถึงระบบความเชื่อ (Belief system) และ ศาสนา (Religion) ของสังคม และ 4) ชีวิตและการทำงาน เป็นเรื่องของความสามารถในการนำกระบวนการต่าง ๆ ไปใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวัน การเรียนรู้ด้วยตนเอง การเรียนรู้อย่างต่อเนื่องการทำงาน และการอยู่ร่วมกัน ในสังคมด้วยการสร้างเสริมความสัมพันธ์อันดีระหว่างบุคคล เป็นต้น โดยมีเงื่อนไขสำคัญว่า ความจริงแท้ที่ปรากฏต้องสามารถตรวจสอบหรือทดสอบโดยผู้อื่นได้ (Testability) ในการนี้ ผู้เขียนมุ่งเน้นมุมมองของการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) ในฐานะเครื่องมือสำคัญในการค้นคว้าแสวงหาความรู้ความจริงจากปรากฏการณ์ทางสังคมของมนุษย์หรือที่เรียกว่า การวิจัยทางสังคมศาสตร์ ซึ่งถูกใช้อย่างแพร่หลายทั้งในและต่างประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการได้มาซึ่งองค์ความรู้ในด้านการพัฒนาชุมชนและสังคม สาธารณสุข รัฐศาสตร์ สังคมวิทยาและ

มานุษยวิทยา แม้กระทั่งการศึกษา ซึ่งมักถูกตั้งคำถามถึงการปฏิรูป เพื่อเตรียมกำลังคนให้พร้อมรองรับกระแสการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเศรษฐกิจในยุคศตวรรษที่ 21 ผู้เขียนได้มุ่งเน้นคุณค่าไปที่คุณลักษณะของความเป็น “ผู้วิจัย” ในฐานะเครื่องมือสำคัญของกระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพ อันมีบทบาทต่อการพัฒนากำลังคนให้ถึงพร้อมทักษะชีวิตและการทำงาน ซึ่งนับเป็นกลวิธีหนึ่งของการพัฒนาทักษะแห่งศตวรรษที่ 21 อย่างแท้จริง โดยในการนำเสนอ บทที่ 2 พื้นฐานการวิจัยทางสังคมศาสตร์ ผู้เขียนจำแนกออกเป็น 3 ส่วนที่สำคัญ คือ ส่วนที่หนึ่งวิเคราะห์และสรุปให้เข้าใจถึงความสำคัญของการศึกษาสังคมมนุษย์ ส่วนที่สองอธิบายให้เข้าใจถึงกระบวนการวิจัยทางสังคมศาสตร์ และส่วนที่สามวิเคราะห์เชื่อมโยงให้เห็นถึงพัฒนาการและความหมายของการวิจัยเชิงคุณภาพ

2.1 การศึกษาสังคมมนุษย์

เป็นการวิเคราะห์หาข้อสรุปที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาสังคมมนุษย์ใน 3 สาระสำคัญ ทั้งในด้านความจำเป็นของการศึกษาสังคมมนุษย์ ความรู้ที่เป็นวิทยาศาสตร์ วิทยาศาสตร์สังคมหรือที่เรียกว่าสังคมศาสตร์ การแบ่งกลุ่มของสังคมศาสตร์ ความสัมพันธ์ของสังคมศาสตร์แต่ละแขนงขอบเขตของวิชาทางสังคมศาสตร์ รวมถึงวิธีการศึกษาสังคมมนุษย์ เนื่องจากมนุษย์มีความสนใจที่จะศึกษาเรื่องราวเกี่ยวกับตัวเองเป็นพื้นฐาน การศึกษาสังคมมนุษย์ จึงมีมาอย่างต่อเนื่องยาวนานในทุกสังคม โดยผลของการศึกษาได้สะท้อนให้เห็นถึงแนวความคิดในหลากหลายรูปแบบ อาทิ คำสอนของศาสนา สุภาษิต คำพังเพย นิทานพื้นบ้าน รวมถึงคำพูดที่สอนหรือแนะนำบุคคลในสิ่งที่ควรทำและให้ความรู้ในแง่มุมต่าง ๆ ของชีวิตในสังคม ซึ่งสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ได้มาจากการสังเกตและการวิเคราะห์ชีวิตจริงในสังคม การสรุปความรู้เกี่ยวกับพฤติกรรมของคนในสังคม รวมถึง การถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับลักษณะชีวิตของคนในสังคม

2.1.1 ความจำเป็นของการศึกษาสังคมมนุษย์

เมื่อมนุษย์มีความจำเป็นต้องอยู่ร่วมกันเป็นสังคม นักปรัชญาก็มีส่วนสำคัญในการเพิ่มพูนความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับลักษณะและพฤติกรรมของมนุษย์ในสังคม โดยในระยะเริ่มแรกของการศึกษา ความรู้ที่ได้รับมักจะออกมาในรูปของสามัญสำนึก (Common sense) เนื่องจากปรากฏการณ์ทางสังคม (Social phenomena) เป็นสิ่งที่สามารถมองเห็นและประสบได้ด้วยประสาทสัมผัส หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือสิ่งที่ทุกคนรู้ ๆ กันจากประสบการณ์ตรง ดังนั้น การตั้งกฎเกณฑ์และทฤษฎีของการศึกษาสังคมในยุคแรก ๆ จึงยังไม่สามารถจัดได้ว่าเป็น ศาสตร์ (Science) ต่อมาในราวปลายศตวรรษที่ 18 ความสนใจในการศึกษาสังคม

ได้แปรเปลี่ยนไป เช่นเดียวกับความพยายามที่จะเรียนรู้วิทยาศาสตร์ธรรมชาติและเทคโนโลยี ซึ่งในสมัยนั้นได้มีการพัฒนาให้ก้าวหน้าโดยการปฏิวัติทางอุตสาหกรรม (เมื่อ James Hargreaves นักปั่นด้าย ชาวอังกฤษได้คิดสร้างเครื่องปั่นด้าย ขึ้นในปี ค.ศ. 1767) (ดำรงค์ ฐานติ, 2543) โดยในอดีตนั้น คำว่า วิทยาศาสตร์ (Science) ในภาษาละติน หมายถึง ความรู้ (Knowledge) เช่นเดียวกับคำว่า ปรัชญา (Philosophy) ฉะนั้นในศตวรรษที่ 18 และต้นศตวรรษที่ 19 การศึกษาวิทยาศาสตร์ ก็ยังคงรวมอยู่ในปรัชญา ซึ่งแบ่งออกเป็นปรัชญาธรรมชาติ (Natural philosophy) และปรัชญาศีลธรรม (Moral philosophy) โดยเฉพาะอย่างยิ่งปรัชญาธรรมชาตินั้น เป็นการศึกษาสิ่งต่าง ๆ ที่ไม่ใช่คน ส่วนปรัชญาศีลธรรมเป็นการศึกษาเกี่ยวกับคน กระบวนการทางจิตของคนและพฤติกรรมที่ถูกต้อง ต่อมาเมื่อการศึกษาทางปรัชญาธรรมชาติมีความขัดแย้งมากขึ้น จึงมีการใช้คำว่า วิทยาศาสตร์ธรรมชาติ แทนปรัชญาธรรมชาติ ซึ่งในระยะต่อมาก็มีการใช้คำว่า วิทยาศาสตร์ แทน วิทยาศาสตร์ธรรมชาติ ในขณะที่ การการณ์ทำนองเดียวกันก็เกิดกับปรัชญาศีลธรรม เมื่อถือว่า “คน” เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติในทัศนะของนักวิทยาศาสตร์ วิทยาศาสตร์สังคม จึงได้แยกออกจากปรัชญาศีลธรรม (Campbell, 1952 อ้างถึงใน ทิตยา สุวรรณะชญ, 2545) โดยนักวิทยาศาสตร์ได้กล่าวว่า มนุษย์เป็นสัตว์ที่พิเศษและแตกต่างไปจากสัตว์อื่น ๆ ทั่วไป เนื่องจากมนุษย์มีส่วนประกอบทางสรีรภาพที่สำคัญมากกว่า มนุษย์มีมันสมองประมาณ 1,400 ลูกบาศก์เซนติเมตร (Barnouw, 1978 อ้างถึงใน ดำรงค์ ฐานติ, 2543) มากกว่าบรรดาสัตว์อื่นใดในโลก จึงมีความสามารถในการใช้สมองได้ดีกว่าสัตว์อื่น ๆ ทั้งปวง ด้วยความสามารถนี้เอง ทำให้มนุษย์ตั้งปัญหาถามตัวเองในเรื่องต่าง ๆ อยู่เสมอ แม้กระทั่งเรื่องของตัวเอง และสภาพแวดล้อมที่อยู่รอบตัว กลายเป็นเรื่องที่มนุษย์อยากรู้อยากค้นคว้าเพื่อหาข้อเท็จจริงทั้งสิ้น โดยการศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับเรื่องสังคมมนุษย์ พอจำแนกถึงผลที่พึงจะได้รับได้ (ดำรงค์ ฐานติ, 2543) ดังนี้

1) ความเข้าใจเกี่ยวกับลักษณะ รูปแบบ และโครงสร้างของสังคม เนื่องจากสังคมที่อาศัยอยู่เป็นเพียงสังคมหนึ่งในสังคมหลาย ๆ แบบในโลก การศึกษาเปรียบเทียบรูปแบบของสังคมประเภทต่าง ๆ จะทำให้ทราบถึงกลไกการทำงานของสังคม สถาบันระบบความคิด ความเชื่อ ศาสนา ตลอดจนวิถีและแนวทางปฏิบัติ เพื่อจะได้นำไปใช้ในชีวิตประจำวันให้เป็นไปตามกฎเกณฑ์ที่สังคมได้กำหนดขึ้น

2) ความเข้าใจเกี่ยวกับคนและวัฒนธรรม ด้วยสมมติฐานที่ว่า คนจะแยกตัวอยู่โดดเดี่ยวต่างหากไม่ได้ จำเป็นต้องมีการอยู่ร่วมกับผู้อื่น ทั้งที่เป็นญาติพี่น้อง เพื่อนฝูง เพื่อนร่วมงาน และคนอื่น ๆ ในสังคม หรือแม้แต่คนที่มาจากสังคมอื่น ความเข้าใจเกี่ยวกับคน

และวัฒนธรรมจะทำให้เราสามารถสร้างความสัมพันธ์อันดีต่อสมาชิกร่วมสังคม และสมาชิก
ร่วมโลก เพื่อให้การดำเนินชีวิตร่วมกันอย่างมีความสุข ความเข้าใจในสถานการณ์และบทบาท
ของตนและผู้อื่น จะทำให้เราสามารถแสดงพฤติกรรมได้ถูกต้อง ไม่เคอะเขินหรือไม่บาดหมางใจผู้อื่น
ในขณะเดียวกัน ทำให้เข้าใจและมีใจกว้างพอที่จะยอมรับคนอื่น ไม่ว่าจะเป็นสีผิว ภาษาและวัฒนธรรม
เชื้อชาติและชนชั้น ตลอดจนความคิดและความเชื่อที่แตกต่างไป การอยู่ร่วมกันอย่างเข้าใจ
ระหว่างมวลสมาชิก จะเป็นประโยชน์อย่างมหันต์ที่จะจรรโลงความเป็นอารยะของมนุษยชาติ

3) ความเข้าใจเกี่ยวกับสาเหตุของพฤติกรรมเบี่ยงเบนที่นำไปสู่ปัญหาสังคม
ปรากฏการณ์ทางสังคมที่เป็นโทษ เช่น การมีอาชญากรรม แหล่งเสื่อมโทรม ความยากจน
ความขัดแย้งระหว่างชนชั้น การไร้การศึกษา การด้อยพัฒนา โสเภณี ฯลฯ ล้วนแต่เป็นปัญหา
ที่คนในสังคมมักจะประสบอยู่เสมอ ความรู้ที่ได้รับจากการศึกษาจะทำให้เข้าใจถึงสาเหตุ
ที่กำหนดพฤติกรรมเบี่ยงเบนนั้น ๆ ขึ้นมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในปัจจุบันสังคมเพิ่มความ
สลับซับซ้อนมากขึ้น ปัญหาต่าง ๆ เกี่ยวโยงกันเป็นลูกโซ่ หากสามารถเข้าใจถึงข้อเท็จจริงของ
ปัญหา ก็จะสามารถร่วมกันแก้ไขปัญหานั้นให้หมดสิ้นไป

4) ความเข้าใจเกี่ยวกับความเป็นวิชาชีพที่สอดคล้องกับคนและชุมชน
การศึกษาระดับต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นแพทยศาสตร์ วิศวกรรมศาสตร์ นิติศาสตร์ รัฐศาสตร์
พาณิชยศาสตร์ หรือวิชาชีพใดก็ตาม ความเป็นวิชาชีพย่อมจะต้องมีส่วนเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับ
ผู้คนในสังคม เช่น แพทย์จะต้องรักษาคนเจ็บไข้ได้ป่วยและให้บริการสาธารณสุขแก่คนทั่วไป
วิศวกรจะต้องสร้างสิ่งก่อสร้างหรือวัตถุอื่นใดเพื่อสนองความต้องการของมนุษย์ ตลอดจน
นักวิชาชีพนั้น ๆ ซึ่งทุกฝ่ายต่างจะต้องใช้ความเป็นวิชาชีพกับคนในสังคมทั้งสิ้น ฉะนั้นการใช้
วิชาชีพให้สอดคล้องกับคนและชุมชน จึงจำเป็นต้องศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับสังคมควบคู่ไปกับ
วิชาชีพด้วย

จะเห็นได้ว่า ความจำเป็นที่จะต้องศึกษาหาความรู้ด้านสังคมมนุษย์มีมาก และ
ต้องทำการศึกษาต่อไปอย่างไม่หยุดยั้ง เนื่องจากสังคมมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา
ปัญหา และปรากฏการณ์แปลก ๆ ใหม่ ๆ จึงเกิดขึ้นอยู่เสมอ ยิ่งต่างเวลาและต่างสถานที่
กันแล้ว ยิ่งเป็นความรู้ใหม่ที่ต้องพยายามค้นคว้าเพื่อหาข้อเท็จจริง อย่างไรก็ตาม ความรู้ที่ได้จาก
การศึกษาสังคมมนุษย์ แม้จะเป็นประโยชน์แต่ก็ยังไม่สามารถมั่นใจได้ว่าเป็นความรู้ที่ถูกต้อง
สมบูรณ์หรือพิสูจน์ยืนยันได้ ความรู้เหล่านี้บางอย่างแม้จะอาศัยการสังเกตการณ์จากชีวิตจริง
แต่ก็ทำอย่างผิวเผินไม่เป็นระบบ มีการเลือกอ้างข้อเท็จจริงเฉพาะที่สอดคล้องกับ ความเชื่อ
ที่มีอยู่แล้วของผู้ศึกษา ความรู้หลายอย่างอาจเกิดจากความคิดคำนึงหรือการใช้จินตนาการ

ของนักคิด โดยไม่มีการอ้างข้อเท็จจริงหรือประสบการณ์จริง ๆ ในชีวิตจริงมาสนับสนุนหรือยืนยันอย่างชัดเจน (ประเสริฐ แยมกลีนฟุ้ง, 2547)

2.1.2 ความรู้ที่เป็นวิทยาศาสตร์

ความรู้ที่มีลักษณะเป็นวิทยาศาสตร์ จึงจำเป็นต้องได้มาด้วยระเบียบวิธีศึกษาทางวิทยาศาสตร์ ซึ่งย่ำวิธีการศึกษาอย่างเป็นระบบ ตามหลักเหตุผล (Rationality) และสามารถอ้างข้อเท็จจริงที่พิสูจน์ได้มาตรวจสอบยืนยัน (Empirical verification) และรูปแบบของความรู้ที่เสนอนั้น จะต้องกล่าวอย่างชัดเจนถึงปัจจัยหรือตัวแปรต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องและความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรเหล่านี้ ในทางเป็นเหตุเป็นผลกัน เพื่อให้คนอื่นเกิดความเข้าใจอย่างเดียวกัน และสามารถอ้างข้อเท็จจริงหรือประสบการณ์มาพิสูจน์ยืนยันหักล้างได้ (ประเสริฐ แยมกลีนฟุ้ง, 2547) ฉะนั้น สิ่งที่ยืนยันอย่างยิ่งในการศึกษาวิทยาศาสตร์สังคมหรือสังคมศาสตร์ ก็คือ ปรัชญาของวิทยาศาสตร์ (Philosophy of science) (จิตยา สุวรรณะชฎ, 2527) ซึ่งกล่าวถึง ความรู้ว่าเป็นสิ่งที่สำคัญที่สุดที่มนุษย์ได้ค้นพบ และสร้างขึ้นมาเป็นเครื่องมือประกอบการดำรงชีพของมนุษย์ในสังคม โดยส่วนมากความรู้กับการศึกษาเป็นสิ่งที่ต่อเนื่องกัน จึงเป็นเหตุให้ลักษณะสำคัญบางประการของความรู้ถูกมองข้ามไป คำว่าความรู้ ในความหมายกว้าง หมายถึง บรรดาข่าวสารต่าง ๆ แนวความคิดต่าง ๆ ตลอดจนวิธีการต่าง ๆ ในอันที่จะได้มาซึ่งข่าวสารและความคิดนั้น ด้วยเหตุนี้ ความรู้จึงมิใช่เฉพาะความรู้ทางวิทยาศาสตร์เท่านั้น แม้บรรดาความคิดและความเชื่อทางศาสนา ศีลธรรมจรรยาต่าง ๆ หมายรวมได้เป็นความรู้ทั้งสิ้น เมื่อเป็นเช่นนี้ ความรู้และวัฒนธรรม จึงมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกัน เมื่อวิทยาศาสตร์ ก็คือ ความรู้ ความเชื่อต่าง ๆ ของชาวบ้านในลัทธิศาสนาต่าง ๆ ก็เป็นความรู้ ปัญหาก็คือความรู้ที่เป็นวิทยาศาสตร์จะต่างจากความรู้อื่นอย่างไร (จิตยา สุวรรณะชฎ, 2545)

ความรู้ที่เป็นวิทยาศาสตร์ สามารถอาจแยกพิจารณาตามลักษณะสำคัญออกเป็น 3 ประเด็นใหญ่ (จิตยา สุวรรณะชฎ, 2545) ดังนี้

1. วิทยาศาสตร์ในฐานะที่เป็นความรู้ ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ จะต้องเป็นข้ออธิบาย (Statement) กลุ่มเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น (Empirical phenomena) อย่างครอบคลุม เหตุการณ์หลายเหตุการณ์ที่มีลักษณะคล้ายคลึงกัน ซึ่งสามารถทดสอบได้ มิใช่เฉพาะเหตุการณ์ใดเหตุการณ์หนึ่ง เป็นข้ออธิบาย ปรากฏการณ์ที่สามารถทดสอบได้ในโลกของความเป็นจริง จึงจำเป็นต้องจัดเป็นระเบียบหมวดหมู่ที่มีลักษณะความสัมพันธ์สอดคล้องกันอย่างสมเหตุสมผล ฉะนั้น ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ จึงมีลักษณะสะสมและต่อเนื่องอยู่เสมอ

มีการเปลี่ยนแปลงเพิ่มเติมอยู่ตลอดเวลา เนื่องจากการค้นคว้าวิจัยของนักวิทยาศาสตร์ ด้วยเหตุนี้มนุษย์จึงมีความรู้ใหม่ ๆ เกิดขึ้นเสมอ

2. วิทยาศาสตร์ในฐานะที่เป็นกฎระเบียบวิธีการของการที่จะยอมรับว่าเป็นความรู้ทางวิทยาศาสตร์ หลักเกณฑ์ในวิธีการในอันที่จะได้มาซึ่งความรู้ (Procedural rule) เป็นกระบวนการวิธีการที่จะนำไปสู่หลักเกณฑ์ในการจะยอมรับ (Rule of acceptability) ว่าความรู้ทางวิทยาศาสตร์ ซึ่งหลักเกณฑ์ในกระบวนการวิธีการหรือกระบวนการวิจัย ย่อมแตกต่างกันไปในระหว่างสาขาต่าง ๆ ของวิทยาศาสตร์ และย่อมเปลี่ยนแปลงสลับซับซ้อนยิ่งขึ้นเมื่อวิทยาศาสตร์สาขานั้น ๆ เจริญขึ้น แต่หลักเกณฑ์ของการยอมรับความรู้ มีลักษณะเปลี่ยนแปลงช้า และครอบคลุมในทุกสาขาวิชา เป็นกระบวนการในการคัดเลือกกรณีศึกษาทางวิทยาศาสตร์ ซึ่งมีหลักกว้าง ๆ ดังนี้

2.1 มีความชัดเจน ข้อเสนอหรือข้อความนั้น (Proposition) จะต้องชัดเจนเพียงพอที่จะพิจารณาและแสดงความสัมพันธ์เพียงอย่างเดียวของตัวแปร (Variable) เพื่อที่จะตัดสินใจได้ว่าสอดคล้องกับเหตุผลหรือข้อเท็จจริง

2.2 สามารถสังเกตเห็นได้ ข้อเสนอนั้นมีส่วนเกี่ยวเนื่องโดยตรงหรือโดยอ้อมกับปรากฏการณ์ที่มนุษย์สามารถสังเกตเห็นได้ (Observable phenomena) หรือรวบรวมได้จากข้อเท็จจริง

2.3 สามารถทดสอบได้ ข้อเสนอนั้นจะต้องสามารถทดสอบได้ตามหลักเกณฑ์ของวิธีการ ซึ่งแต่ละสาขาย่อมแตกต่างกันออกไป

2.4 มีความเป็นเหตุเป็นผล ข้อเสนอนั้นจะต้องมีความสอดคล้องตามหลักตรรกวิทยา หรือหลักของการใช้เหตุใช้ผล อรรถาธิบายทางวิทยาศาสตร์เป็นความรู้ที่ได้จัดขึ้นเป็นระบบหมวดหมู่ ซึ่งจำเป็นต้องมีความต่อเนื่องตามหลักเหตุผล

3. วิทยาศาสตร์ในฐานะที่เป็นกิจกรรม จำเป็นต้องมีกิจกรรมต่าง ๆ ที่นักวิทยาศาสตร์รับผิดชอบในอันที่จะรวบรวม ค้นคว้า ซึ่งจะต้องทำงานอย่างต่อเนื่อง เพื่อเพิ่มพูนความรู้ตามระเบียบแบบแผนของแต่ละสาขา หากเมื่อใดที่วิทยาศาสตร์สาขาใดหยุดอยู่กับที่ แสดงว่าสาขานั้นเริ่มถดถอย และอาจสูญสิ้นความเป็นวิทยาศาสตร์สาขานั้น ๆ ในท้ายที่สุด นักวิทยาศาสตร์จึงต้องไม่หยุดยั้งในการวิจัยค้นคว้าเพื่อแสวงหาความรู้เพิ่มเติม และทดสอบความแม่นยำของสาขาวิชาต่อไป ตลอดจนนำความรู้ที่นั้น ๆ เข้ามาประยุกต์เพื่อความเจริญของมนุษยชาติ

2.1.3 วิทยาศาสตร์สังคม

ตามทีมนักคิดหลายท่าน เช่น ออگุส กองต์ (August Comte) และ เฮร์เบิร์ต สเปนเซอร์ (Herbert Spencer) ได้พยายามทำให้ความรู้เกี่ยวกับคนและสังคมให้กลายเป็นวิทยาศาสตร์สังคมขึ้นมา โดยพยายามใช้วิธีการศึกษาทุกขั้นตอนเหมือนกับการทดลองวิทยาศาสตร์ธรรมชาติในการแสวงหาความรู้ และข้อเท็จจริงเกี่ยวกับการศึกษามนุษย์และสังคมมนุษย์ หรือที่เรียกว่า สังคมศาสตร์ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ การศึกษาสาขาวิชาสังคมวิทยามานุษยวิทยา โดยพยายามใช้การศึกษาที่เป็นระบบ มีคำจำกัดความที่แน่นอน มีการเฝ้าสังเกตที่มีจุดหมายเฉพาะ มีการจำแนกปรากฏการณ์ต่าง ๆ ออกเป็นหมวดหมู่ จัดระเบียบปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นกระจัดกระจายเพื่อหาความสัมพันธ์ระหว่างปรากฏการณ์เหล่านั้น มีการควบคุมสถานการณ์ต่าง ๆ เท่าที่จะกระทำได้ มีการตั้งและทดสอบสมมติฐาน ตลอดจนการตั้งทฤษฎีเพื่ออธิบายสมมติฐานต่าง ๆ ทั้งนี้ มีการวิเคราะห์ต่อเนื่องกันไปเพื่อติดตามผลว่าเปลี่ยนแปลงอย่างไร การติดตามต่อเนื่องจะเป็นการสะสมความรู้ให้เพิ่มพูน ทั้งนี้เพื่อประสงค์ที่จะตั้งเป็นทฤษฎี (นิพนธ์ เทพวัลย์, 2521)

ในขณะที่ วิทยาศาสตร์สังคมหรือสังคมศาสตร์ มีความแตกต่างจากวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ ใน 3 ประเด็นใหญ่ (จิตยา สุวรรณะขุ, 2545) คือ

1. หน่วยในการศึกษาวิเคราะห์ (Unit of analysis) วิทยาศาสตร์ธรรมชาติมุ่งเน้นที่จะศึกษาหน่วยหรือปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นหรือมีอยู่โดยธรรมชาติ ตลอดจนระบบการทำงานต่าง ๆ ของมนุษย์ ซึ่งเป็นเรื่องของสาขาฟิสิกส์และชีววิทยา ส่วนวิทยาศาสตร์สังคมหรือสังคมศาสตร์ มุ่งที่จะศึกษาความสัมพันธ์ของมนุษย์ในฐานะที่มนุษย์จะอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มหรือเป็นสังคม ซึ่งเกิดขึ้นจากการสร้างสรรค์ของมนุษย์

2. กระบวนการศึกษา (Procedural rules) วิทยาศาสตร์ธรรมชาติสามารถใช้เครื่องมือในการศึกษาแบบปริมาณ (Quantitative approach) เป็นหลักในการวัด ซึ่งวิทยาศาสตร์สังคมหรือสังคมศาสตร์ ยังคงใช้การศึกษาแบบคุณภาพ (Qualitative approach) เป็นหลัก แม้ว่าจะมีการนำเอาหลักทางสถิติมาใช้มากขึ้น แต่ก็ยังไม่สามารถทำได้ เช่นวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ สาเหตุสำคัญก็คือ เครื่องมือในการสังเกตการณ์และวัด (Measurement) ของวิทยาศาสตร์สังคมไม่อาจทำได้เที่ยงตรงเช่นเดียวกับวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ ยิ่งไปกว่านั้น การจะดำเนินการศึกษาแบบทดลองโดยการควบคุมปัจจัยอื่นให้คงที่ ก็ไม่อาจทำได้อย่างมีประสิทธิภาพเช่นวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ ด้วยเหตุนี้วิทยาศาสตร์สังคมจึงไม่สามารถสรุปการศึกษาในเรื่องเหตุและผลได้อย่างชัดเจนเช่นวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ

3. บทบาทของค่านิยมในกระบวนการศึกษา นักวิทยาศาสตร์สังคมหรือนักสังคมศาสตร์ มีโอกาสที่จะมีอคติในการศึกษาได้ง่ายกว่านักวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ เนื่องจากอิทธิพลของการอบรมสั่งสมของนักวิทยาศาสตร์สังคม มีส่วนที่จะก่อให้เกิดอคติในการศึกษาได้มากกว่านักวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ อคติในที่นี้ไม่ได้หมายความว่ามีความถึงการตัดสินใจที่จะเลือกศึกษาเรื่องใดเรื่องหนึ่ง (Value Judgment) แต่หมายความว่าอคติที่เกี่ยวข้องกับการแปลความหรือการทำความเข้าใจ (Value reference) ซึ่งอคตินี้บางครั้งเป็นอคติที่นักวิทยาศาสตร์ตระหนัก (Conscious bias) แต่ก็มียอคติที่นักวิทยาศาสตร์สังคมไม่ได้ตระหนัก (Unconscious bias) เพราะฉะนั้นการโต้แย้งระหว่างนักวิทยาศาสตร์สังคมจะแย้งกันในเรื่องของมูลบท (Assumption) และทฤษฎีที่ใช้เป็นเครื่องมือในการอธิบาย ตลอดจนการสร้างความหมายเพื่อการทดสอบ (Operational definition) ซึ่งเป็นเรื่องที่จะต้องมีการติดตามที่วิทยาศาสตร์ยังเป็นผลผลิตของมนุษย์

ในทำนองเดียวกัน วิทยาศาสตร์สังคมหรือสังคมศาสตร์ ก็ตกอยู่ในกฎเกณฑ์หรือหลักการเดียวกันกับวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ (Natural science) ซึ่งมีวิวัฒนาการมาก่อนวิธีการศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคมวัฒนธรรม ซึ่งเป็นหน้าที่หรือภารกิจของนักสังคมศาสตร์ ก็พยายามดำเนินตามวิธีการของวิทยาศาสตร์เท่าที่จะเป็นไปได้ หรือไม่ก็คิดหาวิธีการที่เหมาะสมแก่การศึกษา ปรากฏการณ์ทางสังคมวัฒนธรรมขึ้นมาใหม่ โดยเน้นหลักของวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ โดยเฉพาะความแม่นยำตรง (Validity) สามารถตรวจสอบและวัดได้อย่างชัดเจน ถูกต้อง ตรงไปตรงมา แม้ว่าจะไม่อยู่ในระดับเดียวกับปรากฏการณ์ธรรมชาติก็ตาม ทั้งนี้ ในทางวิทยาศาสตร์โดยรวม สามารถแบ่งปรากฏการณ์ที่ศึกษาออกเป็น 3 ประเภท (สนิท สมัครการ และสุพรรณิ ไชยอำพร, 2548) ดังนี้

1. ปรากฏการณ์ประเภทที่ไม่มีชีวิต (Inorganic phenomena) ได้แก่ พวกหิน ดิน น้ำ ลม ไฟ ต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ในจักรวาล วัตถุที่ปราศจากชีวิตเหล่านี้ อยู่ในขอบเขตการศึกษาของวิทยาศาสตร์ธรรมชาติหลายแขนง อาทิ ฟิสิกส์ (Physics) ธรณีวิทยา (Geology) ดาราศาสตร์ (Astronomy) และเคมี (Chemistry) เป็นต้น

2. ปรากฏการณ์ประเภทสิ่งมีชีวิต (Organic phenomena) ซึ่งอาศัยปรากฏการณ์ประเภทแรกหลายประการ เพื่อกำหนดชีวิตของตนเองตามธรรมชาติเป็นส่วนใหญ่ ปรากฏการณ์ประเภทอินทรีย์หรือสิ่งมีชีวิตเหล่านี้ ได้แก่ พืช สัตว์ และพืชต่าง ๆ พฤติกรรม และโครงสร้างของสัตว์และพืชต่าง ๆ จึงอยู่ในขอบเขตการศึกษาของวิทยาศาสตร์หลายสาขาที่เกี่ยวข้อง อาทิ สัตวศาสตร์ (Zoology) ชีววิทยา (Biology) พฤกษศาสตร์ (Botany) และชีวเคมี (Biochemistry) เป็นต้น

3. ปรากฏการณ์ประเภทเหนือสิ่งมีชีวิตหรือเหนืออินทรีย์ (Superorganic phenomena) ปรากฏการณ์ประเภทนี้เกิดขึ้นจากฝีมือของมนุษย์โดยเฉพาะ หากพิจารณาในทางร่างกายมนุษย์ถูกจัดว่าเป็นส่วนหนึ่งของปรากฏการณ์ประเภทสิ่งมีชีวิต แต่ในทางความคิด ความรู้สึก และพฤติกรรม เป็นผลมาจากการเรียนรู้เหนืออินทรีย์ที่บรรพบุรุษได้อบรมสั่งสอนถ่ายทอดมาให้ จึงเป็นมรดกทางสังคมหรือต้นทุน (Stock) ของมนุษย์แต่ละชุมชนหรือแต่ละเผ่าพันธุ์โดยเฉพาะ ซึ่งสมาชิกของสังคมโดยทั่วไปมีส่วนร่วมรับรู้อยู่ด้วยเสมอ ทั้งนี้ระบบหรือปรากฏการณ์ประเภทเหนือสิ่งมีชีวิตหรือเหนืออินทรีย์ อาจเรียกโดยรวมว่า “วัฒนธรรม” (Culture) ซึ่งอาจแยกย่อยออกเป็น ระบบความรู้ ความคิด อุดมการณ์ ความสัมพันธ์ทางสังคม ชนชั้น ค่านิยม กฎหมาย ระเบียบสังคม ระบบศีลธรรมจรรยา ธรรมเนียมประเพณีของแต่ละสังคม และปรากฏการณ์ทางสังคมที่เป็นแบบแผนปฏิบัติต่อเนื่องกันมาในเรื่องอื่น ๆ

จะเห็นได้ว่า ปรากฏการณ์ประเภทเหนือสิ่งมีชีวิตหรือเหนืออินทรีย์ มีความสำคัญต่อนักสังคมศาสตร์มาก เนื่องจากเป็นเนื้อหาสำคัญของการศึกษาสังคมมนุษย์ เพื่อให้เกิดความเข้าใจอย่างถ่องแท้ อีกทั้งยังเป็นปรากฏการณ์ที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับพฤติกรรมทางสังคม (Social behavior) ของมนุษย์ในสังคมนั้น (สนธิ สัมครการ, 2546)

2.1.4 การแบ่งกลุ่มของวิทยาศาสตร์สังคม

วิทยาศาสตร์ เป็นความรู้ที่มุ่งจะอธิบายปรากฏการณ์ต่าง ๆ ซึ่งเป็นรากฐานของการคาดการณ์ในอนาคต ในขณะที่วิทยาศาสตร์สังคมหรือสังคมศาสตร์ ก็มีเจตนาไม่แตกต่างกัน การแบ่งสาขาวิชาของวิทยาศาสตร์สังคมหรือสังคมศาสตร์ จึงแบ่งออกเป็น 2 กลุ่มใหญ่ เช่นเดียวกัน

1. กลุ่มสาขาวิชาหลัก (Core discipline) เป็นสาขาวิชาที่ใช้เป็นรากฐานในการอธิบายเพื่อให้เกิดความเข้าใจในปรากฏการณ์ต่าง ๆ ทางสังคม สาขาวิชาเหล่านี้จะมีคติอันสืบเนื่องมาจากคุณค่าทางสังคมน้อย เพราะมุ่งที่จะชี้แจงว่าอะไรเกี่ยวข้องกับอะไร หรือเพราะเหตุใดจึงเกิดสิ่งนั้นขึ้น ในบรรดาสภาวิชาหลักเหล่านี้จะไม่บอกว่าที่ถูกที่ควรคืออะไร และสมาชิกในสังคมควรจะทำอะไร ซึ่งปัจจุบัน UNESCO ระบุว่า เป็นสาขาวิชารัฐศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ สังคมวิทยา มานุษยวิทยา จิตวิทยา โดยบรรดาสภาวิชาเหล่านี้อาจจะเทียบได้กับสาขาชีววิทยา และฟิสิกส์ของทางวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ (ตีตยา สุวรรณะชญ, 2545)

2. กลุ่มสาขาวิชาที่มุ่งประยุกต์ (Eclectic discipline) โดยที่นักวิทยาศาสตร์สังคมหรือสังคมศาสตร์ ก็เป็นสมาชิกคนหนึ่งในสังคมมนุษย์ชาติ และเป็นผู้ประกอบวิชาชีพ

โดยใช้สาขาวิชา จึงนำเอาบรรดาอรรถาธิบายของสาขาวิชาหลักมาเป็นเครื่องมือในอันที่จะใช้เสริมสร้างวิธีการ เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ของตน ซึ่งถูกกำหนดโดยอุดมคติของแต่ละสาขาก่อปรกับความเป็นวิทยาศาสตร์ที่เจริญก้าวหน้า อาทิ สาขาการศึกษา ก็มุ่งที่จะให้การศึกษาเพื่อเพิ่มพูนศักยภาพของสมาชิกสังคม และผสมผสานสมาชิกเข้ากับระบบสังคม ตลอดจนเพิ่มประสิทธิภาพในการประกอบอาชีพ นักวิชาการศึกษาก็จะนำเอาความรู้ต่าง ๆ ของสาขาหลักเข้ามาใช้เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ เช่น ทฤษฎีการเรียนรู้จากจิตวิทยามาใช้ในวิธีการสอน เป็นต้น หรือสาขารัฐประศาสนศาสตร์ ก็นำเอาสังคมวิทยา เศรษฐศาสตร์มาใช้ หรือบริหารธุรกิจก็ใช้ผลการศึกษาของเศรษฐศาสตร์ รัฐศาสตร์ สังคมวิทยา จิตวิทยา มาประกอบอยู่เสมอ (จิตยา สุวรรณะชฎ, 2545)

จะเห็นได้ว่า สามารถแยกพิจารณาสาขาวิชาวิทยาศาสตร์สังคมหรือสังคมศาสตร์ ออกเป็น 2 กลุ่ม แต่ก็ยากที่จะแยกออกจากกันโดยเด็ดขาด เนื่องจากหน่วยในการวิเคราะห์ คือ ความสัมพันธ์ทางสังคมของมนุษย์ การกระทำอันใดอันหนึ่งของมนุษย์ จึงยากที่จะอ้างว่าเป็นการกระทำที่โดดเดี่ยว (Isolated) ไม่อยู่ภายใต้อิทธิพลของลักษณะความสัมพันธ์อื่น ฉะนั้น การทำความเข้าใจปรากฏการณ์ทางสังคม จึงจำเป็นต้องใช้สาขาวิชาต่าง ๆ เข้ามาช่วยอธิบาย ด้วยเหตุนี้สาขาวิชาทางวิทยาศาสตร์สังคม จึงไม่สามารถทดแทนกันได้ได้อย่างเด็ดขาด การแบ่งแยกสาขาจึงเป็นเรื่องของการแบ่งงานระหว่างผู้ที่เกี่ยวข้องในอันที่จะทำการศึกษาอย่างลึกซึ้ง ในขณะที่เดียวกันก็จำเป็นต้องพึ่งพาอาศัยกันอย่างใกล้ชิดกว่าวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ

2.1.5 ความสัมพันธ์ของสังคมศาสตร์แต่ละแขนง

การมองสังคมศาสตร์แขนงต่าง ๆ ในเรื่อง (Subject matter) หรือหัวข้อเรื่องที่ศึกษา อาจทำให้ไม่เห็นความแตกต่างสำคัญระหว่างแขนงต่าง ๆ ของความเป็นจริง หรือปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคม เนื่องจากมีความสัมพันธ์กันอย่างแยกไม่ออก เช่น การผลิตซึ่งอยู่ในความสนใจของ “เศรษฐศาสตร์” จะเกี่ยวข้องกับค่านิยม จริยธรรมในการทำงาน ระบบครอบครัว ชนชั้น และความเป็นธรรมในสังคม ซึ่งอยู่ในความสนใจของ “สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา” และเกี่ยวข้องกับเสถียรภาพทางการเมืองและนโยบายของรัฐบาล ซึ่งเป็นเรื่องของ “รัฐศาสตร์” ฯลฯ ตามธรรมดาแต่ละแขนงวิชาย่อมต้องการขยายขอบเขตเรื่องที่ตนสนใจศึกษา เพื่อความก้าวหน้าทางวิชาการ ดังนั้น คำจำกัดความของแต่ละวิชาจึงกำหนดไว้อย่างคลุมเครือ ได้แก่ เศรษฐศาสตร์ ศึกษาการทำมาหาเลี้ยงชีพของมนุษย์ สังคมวิทยาศึกษาสถาบันทางสังคมและชีวิตทางสังคม รัฐศาสตร์ศึกษาเรื่องอำนาจและการใช้อำนาจในสังคม

มานุษยวิทยาศึกษาเรื่องวิถีชีวิตของคนในสังคม เป็นต้น จึงอาจเกิดความเข้าใจผิดคิดว่าแขนงวิชาของตนสามารถให้ความรู้ในเรื่องที่ศึกษาได้อย่างสมบูรณ์ โดยไม่จำเป็นต้องอาศัยความรู้จากแขนงวิชาอื่น ๆ ประกอบ หรืออาจเป็นปรากฏการณ์ที่ต้องการการศึกษาแบบสหสาขาวิชา (Inter-disciplinary approach) (ประเสริฐ แยมกลิ่นพุ่ม, 2547)

การพิจารณาลักษณะเด่นของแต่ละแขนงวิชา อาจไม่สามารถพิจารณาเรื่องที่ต้องการศึกษาได้ จึงควรพิจารณาที่ทัศนะในการมองปัญหา (Point of view) โดยอาศัยแนวคิด ทฤษฎี และมโนภาพ (Concept) ของแขนงวิชาเป็นเครื่องมือหรือแนวทางซึ่งทัศนะเปรียบเสมือนข้อสมมติ (Assumption) หรือฐานคติในการศึกษาเรื่องต่าง ๆ ที่อยู่ในความสนใจ ในการศึกษาจึงจำเป็นต้องจัดระเบียบข้อมูล และสมมติว่าอะไรคือความจริง เพื่อเป็นแนวทางในการวิเคราะห์ข้อมูล เช่น ทางเศรษฐศาสตร์มีการสมมติว่ามนุษย์กระทำการโดยยึดหลักเหตุผลในการรักษาและเพิ่มพูนผลประโยชน์แก่ตนเอง (Rational man) ทางสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาสมมติว่าการกระทำของมนุษย์อยู่ภายใต้อิทธิพลของความสัมพันธ์ทางสังคม และลักษณะของวัฒนธรรม ฯลฯ ซึ่งจะช่วยให้ผู้ศึกษามีจุดยืน (Standpoint) ที่แน่นอนในการมองปัญหาหรือปรากฏการณ์ และมีจุดรวมความสนใจ (Focus of interest) ในการเลือกให้ความสำคัญแก่ข้อมูล (ประเสริฐ แยมกลิ่นพุ่ม, 2547)

ทั้งนี้ ข้อสมมติของแขนงวิชาหนึ่ง อาจกลายเป็นข้อปัญหาซึ่งอีกแขนงวิชาหนึ่งหยิบยกเป็นหัวข้อการศึกษาก็ได้ เช่น ข้อสมมติของเศรษฐศาสตร์ที่ว่ามนุษย์กระทำโดยยึดหลักเหตุผล มีการคิดคำนวณถึงผลประโยชน์ได้เสียก่อนมีการกระทำ และต้องการเพิ่มรายได้หรือผลประโยชน์ให้แก่ตนเอง หากพิจารณาโดยทั่วไปข้อสมมตินี้อาจเป็นจริงโดยผิวเผิน เนื่องจากมนุษย์ยังมีความแตกต่างกันเกี่ยวกับการให้ความสำคัญแก่การหารายได้ หรือสร้างความร่ำรวย บางคนถือเป็นเรื่องสำคัญ แต่บางคนแม้จะร่ำรวยแต่ก็อยากมีชีวิตอยู่อย่างสบาย ทำงานเท่าที่จำเป็น การยึดหลักเหตุผลจึงมีความสำคัญน้อยกว่าการใช้ชีวิตตามประเพณีหรือความเชื่อทางศาสนา ค่านิยม และขนบธรรมเนียมประเพณีของคนในสังคม หรือรัฐศาสตร์อาจมีข้อสมมติในการวิเคราะห์การเมืองว่าคนต้องการเสรีภาพ สังคมวิทยาและมานุษยวิทยาจะตั้งคำถามว่า ข้อสมมตินี้เป็นจริงแค่ไหน เกี่ยวข้องอย่างไรกับประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของสังคมนั้น ฯลฯ จะเห็นได้ว่า ข้อสมมติหรือทัศนะในการมองปัญหา มีทั้งประโยชน์และข้อจำกัดในการศึกษา วิเคราะห์ความเป็นจริง แต่ละแขนงวิชาอาจมองเห็นภาพด้านหนึ่งชัดเจน แต่ก็มีจุดบอดทำให้มองไม่เห็นภาพอีกด้านหนึ่งตามความเป็นจริง นักวิชาการจึงจำเป็นต้องเข้าใจทั้งจุดแข็งและจุดอ่อนของแขนงวิชา โดยคำนึงถึงความจริงเป็นสำคัญ (ประเสริฐ แยมกลิ่นพุ่ม, 2547)

ดังนั้น การผูกขาดเรื่องที่ศึกษาจึงไม่มีในสังคมศาสตร์ แต่ละแขนงวิชาอาจมีความสนใจที่จะศึกษาเรื่องเดียวกันก็ได้ ความแตกต่างจะอยู่ที่การใช้ทัศนะในการศึกษา หรือมองเรื่องนั้นในแง่ไหน เช่น การพัฒนาชนบท นักเศรษฐศาสตร์ อาจสนใจและตั้งปัญหาเกี่ยวกับปัจจัยการผลิตทางการเกษตร การใช้เทคโนโลยี ต้นทุนกำไร การตลาด นักสังคมวิทยามานุษยวิทยา จะตั้งคำถามเกี่ยวกับอิทธิพลของความเชื่อ ค่านิยม และขนบธรรมเนียมประเพณีที่มีต่อการเปลี่ยนแปลงสมัยใหม่ที่เข้ามาจากภายนอกสังคมหมู่บ้าน นักรัฐศาสตร์ อาจสนใจเกี่ยวกับระบบผู้นำ กระบวนการปกครอง และการตัดสินใจในหมู่บ้าน ฯลฯ ในเรื่องการศึกษา นักเศรษฐศาสตร์ อาจสนใจในเรื่องผลตอบแทนจากการลงทุนสร้างโรงเรียน และจ้างครู นักจิตวิทยาสังคม สนใจในแง่กระบวนการขัดเกลาทางสังคม (Socialization) ที่เกิดขึ้นในโรงเรียน นักสังคมวิทยามานุษยวิทยาสนใจอิทธิพลของสังคมหมู่บ้าน และครอบครัวที่มีต่อผลสัมฤทธิ์ทางการศึกษาของนักเรียน ฯลฯ (ประเสริฐ แยมกลิ่นพุ่ม, 2547) ซึ่งแต่ละแขนงวิชาทางสังคมศาสตร์ก็อาศัยวิธีการศึกษาสังคมมนุษย์ตามแนววิทยาศาสตร์

2.1.6 ขอบเขตของแขนงวิชาทางสังคมศาสตร์

การเข้าถึงทัศนะในการมองปัญหา และทราบถึงปัญหาที่อยู่ในขอบเขตความสนใจของสังคมศาสตร์แต่ละแขนง จำเป็นต้องอาศัยการศึกษาในแขนงวิชานั้น ๆ (ประเสริฐ แยมกลิ่นพุ่ม, 2547)

1. สังคมวิทยา (Sociology) เป็นสังคมศาสตร์แขนงวิชาที่ทำการศึกษาสังคมทั้งระบบ เพื่อพิจารณาโครงสร้างและการทำงาน ซึ่งอาศัยการทำความเข้าใจในด้านความสัมพันธ์ระหว่างส่วนต่าง ๆ และการดำเนินชีวิตในภาพรวมของทั้งสังคม โดยไม่จำเป็นต้องศึกษาโครงสร้างและกลไกการทำงานของทุกส่วนของสังคมอย่างละเอียด

โครงสร้างทางสังคม (Social structure) หมายถึง ความสัมพันธ์ (Relations) ที่สมาชิกของสังคมมีต่อกันในฐานะอยู่ร่วมสังคมเดียวกัน มีการกระทำร่วมกัน (Interaction) ทั้งทางตรงและทางอ้อม ต้องพึ่งพาอาศัยกัน และมีส่วนได้เสียในการกระทำของกันและกัน

ลักษณะเด่นของความสัมพันธ์ทางสังคม ก็คือ การกระทำของมนุษย์จะต้องเป็นไปตามระเบียบกฎเกณฑ์ของสังคม เนื่องจากการอยู่ร่วมกันในสังคมเดียวกันทำให้สมาชิกของสังคมต้องมีความสัมพันธ์กัน ความสัมพันธ์ทั้งหมดจึงประกอบกันเป็นโครงสร้างทางสังคม เช่น สถาบัน ชนชั้น กลุ่มสังคม สถานภาพ บทบาท และบรรทัดฐาน ฯลฯ ซึ่งแสดงถึงความเป็นระเบียบและความมั่นคงของสังคมในระดับหนึ่ง

สังคมวิทยา มีทัศนะหรือข้อสมมติในการมองการกระทำของบุคคลว่าส่วนหนึ่งเกิดจากอิทธิพลของสังคมทั้งโดยทางตรงและทางอ้อม ในฐานะสมาชิกของสังคมที่จะต้องรู้สิทธิและหน้าที่ของตน และปฏิบัติตามระเบียบกฎเกณฑ์ของสังคม บุคคลจะถูกคาดหวังให้กระทำในสิ่งที่สังคมต้องการ การที่บุคคลต้องอยู่ในสังคมและมีความสัมพันธ์กับผู้อื่น ทำให้บุคคลไม่มีเสรีภาพที่จะทำอะไรได้ตามความพอใจ การรู้ตำแหน่งของบุคคลในโครงสร้างทางสังคม เช่น เพศ อายุ ชนชั้น รายได้ อาชีพ หรือเป็นสมาชิกของกลุ่มสังคมไหน ฯลฯ จะช่วยให้เข้าใจสิทธิ หน้าที่ อำนาจ และโอกาสต่าง ๆ ในชีวิต ตลอดจนอิทธิพลของสังคมที่มีต่อความคิดเห็น การกระทำ และชีวิตความเป็นอยู่ ฯลฯ ซึ่งแตกต่างกับสังคมอื่น

นอกจากนี้ ทัศนะของสังคมวิทยา ยังมองการกระทำของคนว่ามีสาเหตุจากสังคมซึ่งเป็นปัจจัยภายนอก จึงต่างไปจากทัศนะของจิตวิทยาซึ่งศึกษาพฤติกรรมของบุคคลที่มุ่งความสนใจไปที่กระบวนการต่าง ๆ ภายในจิตใจของบุคคลมากกว่าที่ปัจจัยภายนอก เช่น การรับรู้ (Cognition) ความเชื่อ สัญชาตญาณ ความต้องการจำเป็น (Need) ความกดดันและขัดกันในใจ อารมณ์ ความรู้สึกอดีต พิกานหรือความรู้สึกตัว (Consciousness) สัญชาตญาณหรือการเลือกมอง (Perception) นิสัยใจคอ (Character) และบุคลิกลักษณะ (Personality) เป็นต้น ทัศนะของทั้งสังคมวิทยา และจิตวิทยาจะต้องใช้ประกอบกันในการศึกษาพฤติกรรมของมนุษย์ สังคมศาสตร์แขนงวิชาจิตวิทยาสังคม จึงเป็นความพยายามที่จะรวมทัศนะของจิตวิทยาและสังคมวิทยาเข้าด้วยกัน จุดรวมความสนใจจึงอยู่ที่การศึกษาสภาพจิตและกลไกการทำงานต่าง ๆ ของจิตของบุคคลที่ได้รับอิทธิพลจากความสัมพันธ์ที่บุคคลนั้นมีอยู่กับบุคคลอื่น เช่น การเป็นสมาชิกกลุ่มและเข้าร่วมในกิจกรรมของกลุ่มที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของบุคคล ขวัญกำลังใจหรือทัศนคติของบุคคลที่มีความสัมพันธ์กับปัจจัยทางสังคม เป็นต้น

2. มานุษยวิทยา (Anthropology) มานุษยวิทยาที่จัดว่าเป็นสังคมศาสตร์ ได้แก่ มานุษยวิทยาสังคมหรือมานุษยวิทยาวัฒนธรรม (Social / Culture anthropology) ที่พัฒนาควบคู่กับมานุษยวิทยากายภาพ (Physical) ซึ่งศึกษาการเปลี่ยนแปลงและความแตกต่างของลักษณะต่าง ๆ ทางร่างกายของมนุษย์แยกประเภทเชื้อชาติและเผ่าพันธุ์ต่าง ๆ โดยสนใจสังคมเล็ก ๆ ที่อยู่นอกอารยธรรมตะวันตกซึ่งค่อนข้างจะอยู่โดดเดี่ยว การพัฒนาทางวัตถุ และความรู้ยังอยู่ในระดับต่ำ แต่ในปัจจุบันสังคมมนุษย์ไม่ว่าจะอยู่ที่ใด ก็มีลักษณะบางอย่างคล้ายกันซึ่งเกิดจากการติดต่อสัมพันธ์กันมากกว่าในอดีต สังคมวิทยาและมานุษยวิทยาจึงสามารถใช้ทฤษฎีและมโนภาพหลายอย่างร่วมกันได้ ได้แก่ การย้ายถิ่นฐาน เช่น สังคมวิทยา ย้ายการศึกษาความสัมพันธ์ทางสังคม มานุษยวิทยาย้ายการศึกษาวรรณกรรม โดยเฉพาะความเชื่อ ค่านิยม และขนบธรรมเนียมประเพณีในฐานะเป็นปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการกระทำ

ของมนุษย์ในสังคม แต่เนื่องจากในปัจจุบันสังคมที่อยู่โดดเดี่ยวและอยู่กันตามประเพณีดั้งเดิม มีจำนวนน้อยลง มานุษยวิทยาจึงหันมาให้ความสนใจสังคมสมัยใหม่มากขึ้น อีกทั้ง การศึกษาเรื่องใดก็ตามมานุษยวิทยาจะพยายามเก็บรวบรวมข้อมูลในรายละเอียดให้ครอบคลุมทุกด้านที่เกี่ยวข้องหรือบริบท (Context) รวมทั้งบันทึกเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นทั้งหมดอย่างเป็นองค์รวม (Holistic) ตามระเบียบวิธีการที่ยึดถือกันมาในการศึกษาชาติพันธุ์วรรณา (Ethnography)

3. รัฐศาสตร์ (Political science) การเมือง (Politics) การปกครอง (Government) และการบริหาร (Administration) เป็นกิจกรรมที่มีอยู่ในทุกสังคมมนุษย์ จึงมีประวัติเก่าแก่และอยู่ในความสนใจของมนุษย์ตลอดมา การศึกษาในสมัยก่อนเน้นการพรรณนาหรืออธิบายรายละเอียดเกี่ยวกับรูปแบบ (Form) ต่าง ๆ ของรัฐและรัฐบาล ลัทธิการเมืองที่เป็นแม่บทของระบอบการปกครอง รวมถึง กลไก กระบวนการ ขั้นตอน องค์การ (Organ) และกฎหมายระเบียบปฏิบัติเกี่ยวกับการปกครองและการบริหารงาน อีกทั้ง การศึกษาวิเคราะห์นโยบายและการดำเนินงานของรัฐในการแก้ปัญหาต่าง ๆ ของสังคม (ซึ่งในเมืองไทยสมัยก่อนเรียกว่า “การศึกษารัฐประศาสนนโยบาย” หรือ “การศึกษานโยบายสาธารณะ” ในปัจจุบัน) นอกจากนี้ยังมีการศึกษาเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ (International relations) และเหตุการณ์สำคัญของโลก ในปัจจุบันรัฐศาสตร์ได้ขยายความสนใจไปถึงพฤติกรรมทางการเมือง เช่น การลงคะแนนเลือกตั้ง การมีส่วนร่วมทางการเมือง การขัดเกลาทางสังคมที่มีผลต่อการปลูกฝังค่านิยมและความคิดทางการเมือง (Political socialization) พฤติกรรมทางการเมืองของนักการเมืองและพรรคการเมือง ฯลฯ เพื่อค้นหาสาเหตุที่จะอธิบายความแปรผันของพฤติกรรมของเหล่านี้ในสภาวะต่าง ๆ ความสนใจในการหาคำอธิบายอย่างเป็นระบบเป็นเหตุให้รัฐศาสตร์ให้ความสำคัญกับปัจจัยทางสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจ ตลอดจนทฤษฎี มโนภาพ และระเบียบวิธีศึกษาที่มีการพัฒนาขึ้นมาในสังคมศาสตร์แขนงอื่น เช่น สังคมวิทยาการเมือง (Political sociology) ซึ่งเป็นการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและสังคม และพฤติกรรมทางการเมืองของบุคคลในฐานะที่เป็นสมาชิกของสังคม เป็นต้น

4. เศรษฐศาสตร์ (Economics) เป็นการศึกษาเกี่ยวกับการผลิต การซื้อขาย แลกเปลี่ยน การเงิน การธนาคาร การคลัง ตลอดจนการกระจายทรัพย์สิน และรายได้ในสังคม ซึ่งสามารถแสดงออกหรือวัดได้เป็นตัวเลข การศึกษาของนักเศรษฐศาสตร์ช่วยให้เข้าใจระบบเศรษฐกิจ เช่น กฎอุปสงค์และอุปทาน (Demand and supply) และช่วยตัดสินใจในการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัดให้ได้ผลตอบแทนสูงสุด ฯลฯ แต่การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงเศรษฐศาสตร์ก็มีข้อจำกัดที่มีข้อสมมติไว้ก่อนว่าการกระทำของคนเป็นไปตามหลักเหตุผล

สำคัญคือ การดำเนินถึงผลประโยชน์ทางวัตถุของตนในการกระทำสิ่งต่าง ๆ การศึกษามนุษย์ในแง่การต่อสู้ดิ้นรนทางวัตถุเพื่อการดำรงอยู่ (Material struggle for existence) จึงถือว่าเป็นปัจจัยทางสังคม วัฒนธรรม จิตวิทยาสังคม และการเมือง อยู่นอกขอบเขตการวิเคราะห์

5. พฤติกรรมศาสตร์ (Behavioral science) ต้องการอธิบายพฤติกรรมของบุคคลทั้งพฤติกรรมที่เป็นนามธรรม ซึ่งผู้อื่นมองไม่เห็น เช่น ความเชื่อ ค่านิยม อคติทัศนคติ ความคิดเห็น ฯลฯ และพฤติกรรมที่เป็นรูปธรรม ซึ่งแสดงออกให้เห็น เช่น การใช้สิทธิลงคะแนนเสียงเลือกตั้งประธานนักศึกษา การเป็นสมาชิกชมรม พฤติกรรมการใช้รถใช้ถนน ฯลฯ การศึกษาจะต้องเก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับเศรษฐสังคมของบุคคล เช่น เพศ อายุ การศึกษา อาชีพ รายได้ ฯลฯ ตลอดจนประสบการณ์อื่น ๆ ในสังคมซึ่งเชื่อว่าเป็นปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมที่ทำการศึกษา โดยอาศัยวิธีการสัมภาษณ์หรือสังเกตพฤติกรรม

ทั้งนี้ พฤติกรรมศาสตร์ถือว่าจิตวิทยาเป็นวิชาแกน โดยมีความใกล้ชิดกับสังคมศาสตร์โดยเฉพาะแขนงวิชาที่พยายามทำความเข้าใจการกระทำของบุคคล การศึกษาชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชน เช่น มานุษยวิทยาวัฒนธรรม สังคมวิทยา ฯลฯ

กล่าวโดยสรุป แม้สังคมศาสตร์แต่ละแขนงในปัจจุบัน จะมีการจำแนกออกจากกันอย่างชัดเจน มีการพัฒนาทฤษฎี มโนภาพ รวมถึงระเบียบวิธีศึกษาที่มีลักษณะเฉพาะและขยายขอบเขตการศึกษาวิจัยออกไปอย่างไม่มีที่สิ้นสุด แต่นักสังคมศาสตร์ก็ควรตัดสินใจเน้นการศึกษาในแขนงวิชาที่ตนมีความเชี่ยวชาญสูงสุด และเข้าใจข้อจำกัดของตนเอง พร้อมทั้งยอมรับความสำคัญของแขนงวิชาอื่น เพื่อประโยชน์สูงสุดต่อการศึกษามนุษย์

2.1.7 วิธีการศึกษามนุษย์

แนวทางหรือวิธีการศึกษาปรากฏการณ์ประเภทที่ไม่มีชีวิต ประเภทสิ่งมีชีวิต และประเภทเหนือสิ่งมีชีวิตหรือเหนืออินทรีย์ของวิทยาศาสตร์ทุกสาขาที่มีอยู่ร่วมกัน คือ การวิจัยเชิงวิทยาศาสตร์ (Scientific research) ซึ่งเป็นวิธีการศึกษาปรากฏการณ์โดยอาศัยการค้นหความสัมพันธ์ของปรากฏการณ์เชิงเหตุผล (Causal relation) เชิงการหน้าที่ (Functional relation) และเชิงกระบวนการหรือพัฒนาการ (Processual or development) ทั้งนี้ข้อค้นพบที่ได้จะออกมาในรูปของข้อสมมติฐาน (Hypothesis) ซึ่งอาจนำไปสู่การเป็นแนวความคิดหรือมโนภาพ (Concept) ทฤษฎี (Theory) ที่สามารถอธิบายความสัมพันธ์ของปรากฏการณ์ในแง่มุมต่าง ๆ ได้อย่างถูกต้อง (สนธิ สมครการ และสุพรรณิ ไชยอำพร, 2548; ศิตยา สุวรรณะขุ, 2545) ซึ่งในที่นี้จะนำเสนอพอสังเขป กล่าวคือ

1. วิธีการศึกษาสังคมเชิงเหตุผล

การศึกษาสังคมเชิงเหตุผล หรือการศึกษาสังคมตามแนววิทยาศาสตร์ เริ่มต้นด้วยวิธีการสร้างรูปแบบของการวิจัย (Research design) ที่เหมาะสม โดยการแปลงปรากฏการณ์ที่ต้องการศึกษาให้เป็นปัญหาสำหรับการวิจัย (Research problem) ที่สามารถศึกษาได้ตามหลักเกณฑ์ในทางวิทยาศาสตร์ ซึ่งการสร้างรูปแบบการวิจัยที่เหมาะสมถูกต้อง จำเป็นต้องคำนึงถึงปัจจัยที่เกี่ยวข้องของหลายประการ รวมทั้ง กรอบแนวคิดที่ใช้ในการวิเคราะห์ เนื้อหาที่ทำการศึกษา (Conceptual framework) ซึ่งเกี่ยวข้องกับเนื้อเรื่องที่จะศึกษา โดยไม่เินยื้อ หรือออกนอกเรื่องมากเกินไป ต่อจากนั้นก็ต้องมีวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล ที่เหมาะสมกับกรอบแนวคิดและเป็นไปได้ตามลักษณะของข้อมูล ซึ่งอาจเป็นข้อมูลเชิงปริมาณ (Quantitative) หรือเชิงคุณภาพ (Qualitative) หรืออาจใช้ผสมกันตามลักษณะของข้อมูล โดยคำนึงถึงความเพียงพอ (Sufficient) ความแม่นยำ (Validity) และน่าเชื่อถือได้ (Reliability) เพื่อจะได้นำมาวิเคราะห์หาข้อสรุป

วิธีการที่นิยมใช้กันอยู่อย่างแพร่หลายในปัจจุบัน ได้แก่ การออกแบบสอบถาม (Questionnaire) ซึ่งเป็นการวิจัยเชิงปริมาณ โดยการวิเคราะห์ข้อมูลต้องอาศัยสถิติที่เหมาะสมมาอธิบาย การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth interview) ผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ (Key-informant) การศึกษาเฉพาะกรณี (Case study) และการรวบรวมประวัติชีวิต (Life history collection) อันเป็นส่วนหนึ่งของวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ ซึ่งอาจใช้ประกอบกับวิธีการอื่นตามความเหมาะสมหรืออาจใช้โดด ๆ โดยตัวเองก็ได้

การศึกษาสังคม นอกจากจะวิเคราะห์ตามแนวทางทฤษฎีหรือแนวความคิดที่ตั้งไว้ตอนทำรูปแบบการวิจัยในตอนต้น (วัตถุประสงค์ของการศึกษา) เพื่อหาข้อสรุป หรือข้อค้นพบ (Findings) ผู้วิจัยควรเสนอแนะแนวทาง หรือวิธีการป้องกันแก้ไขต่อปัญหาสำหรับการวิจัย โดยคำนึงถึงความเป็นไปได้ตามสภาพสังคมวัฒนธรรมที่ศึกษา รวมทั้งบริบท (Context) หรือสภาพแวดล้อมที่เกี่ยวข้องอื่น ๆ ด้วย ทั้งนี้ การเสนอแนะที่ดีควรมีการกำหนดลำดับขั้นตอนในการปฏิบัติ แนวทางหรือวิธีการแก้ไขในระยะต่าง ๆ เพื่อให้ฝ่ายปฏิบัติสามารถดำเนินการได้อย่างถูกต้อง ซึ่งนอกจากจะขึ้นอยู่กับทฤษฎี วิธีการศึกษาแล้ว ยังรวมถึงประสบการณ์ของผู้ศึกษาวิจัย

2. วิธีการศึกษาสังคมเชิงการหน้าที่

ในการวิเคราะห์สังคมในแง่ของการทำหน้าที่ จะพิจารณาเฉพาะความสัมพันธ์ในการทำหน้าที่ (Functional relation) ซึ่งเกี่ยวพันกับ “โครงสร้าง” (Structure) เสมอ จนกระทั่งนักสังคมศาสตร์จำนวนมากเรียกกลุ่มแนวคิดนี้ว่า กลุ่มโครงสร้าง-หน้าที่นิยม

(Structural-functionalism) เนื่องจากหน้าที่ (Function) เป็นผลที่สืบเนื่องมาจากการมีโครงสร้างหรืออีกนัยหนึ่ง โครงสร้างเป็นผู้กำหนดหน้าที่ที่จะต้องกระทำ (Merton, 1968 อ้างถึงใน สนิท สมัครงการ และสุพรรณิ ไชยอำพร, 2548) ผลสืบเนื่อง (Consequences) ดังกล่าวจะต้องสังเกตเห็นได้ และมีการกระทำในลักษณะที่จะช่วยให้โครงสร้างนั้นสามารถดำรงอยู่ได้เมื่อสภาพแวดล้อมเปลี่ยนแปลงไป

จะเห็นได้ว่า การทำหน้าที่อาจต้องมีการปรับตัวหรือเปลี่ยนแปลงบางประการตามความเหมาะสมแก่สภาพแวดล้อม ได้แก่ หน้าที่ที่ต้องทำเพื่อความคงอยู่ของสังคม (Functional prerequisites of a society) ข้อจำเป็นแห่งหน้าที่ในแง่ของการกระทำเพื่อให้บรรลุเป้าหมาย (Functional imperatives) ซึ่งกำหนดเป็น “หน้าที่ชัดแจ้ง” (Manifest function) (Parsons, 1949, 1951 อ้างถึงใน สนิท สมัครงการ และสุพรรณิ ไชยอำพร, 2548) กับ “หน้าที่แอบแฝง” (Latent Function) (Merton, 1968 อ้างถึงใน สนิท สมัครงการ และสุพรรณิ ไชยอำพร, 2548) เป็นต้น

ความสัมพันธ์เชิงหน้าที่ ในการวิเคราะห์ปรากฏการณ์ทางสังคมมักเชื่อมโยงไปถึงองค์การทางสังคม (Social organization) หรือสถาบันทางสังคม (Social institution) ที่สำคัญซึ่งทำหน้าที่จำเป็นอยู่ในสังคม ได้แก่ สถาบันครอบครัว ความเชื่อและศาสนา การศึกษา สาธารณสุข การเมืองการปกครอง และการเศรษฐกิจ เป็นต้น ซึ่งสถาบันเหล่านี้มีหน้าที่ที่ต้องจัดทำตามโครงสร้างที่แต่ละสถาบันมีอยู่ เช่น สถาบันการศึกษา ซึ่งถือเป็นหน่วยสังคมพื้นฐาน (Basic social unit) ที่มีอยู่ในทุกสังคมมนุษย์ ทำหน้าที่สำคัญด้านการเรียนรู้ และการถ่ายทอดความรู้ของสมาชิก เพื่อคงไว้ซึ่งความอยู่รอด และจรรโลงไว้ซึ่งความเจริญของงานของสังคมในหลากหลายรูปแบบ โดยทำหน้าที่ต่อเนื่องจากสถาบันครอบครัว ซึ่งอบรมเลี้ยงดูขั้นพื้นฐานแก่สมาชิกให้สามารถช่วยเหลือตนเอง และดำรงชีวิตอยู่ร่วมกับมนุษย์ในสังคมได้ เป็นต้น ทั้งนี้ เนื้อหาสาระของความสัมพันธ์ มีข้อกำหนดเรื่องการทำหน้าที่ของแต่ละฝ่ายไว้อย่างชัดเจนตามวัฒนธรรมของแต่ละสังคม โดยอาจแยกย่อยออกไปในเรื่องของความเชื่อ (Belief) ขนบธรรมเนียม (Custom) ประเพณี (Tradition) ระบบศีลธรรม (Mores) วิถีประชา (Folkway) ค่านิยม (Value) และอื่น ๆ ที่สมาชิกของสังคมเรียนรู้และรับรู้ร่วมกันมา นอกจากนี้ยังอาจมีความสัมพันธ์เชิงหน้าที่กับกระบวนการทางสังคม (Social process) โดยเฉพาะในเรื่องของกระบวนการสังคมกรณ (Socialization process) การมีส่วนร่วมทางสังคม (Social participation) และการพัฒนาสังคม (Social development)

3. วิธีการศึกษาสังคมเชิงกระบวนการ

เป็นการวิเคราะห์สังคมในแง่ของความสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม (Social change) ซึ่งมีนักสังคมวิทยาและนักมานุษยวิทยาที่ยึดแนวคิดและทฤษฎีที่หลากหลาย พอที่จะนำมาสรุปได้ อาทิ

3.1 ทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงแบบวัฏจักร (Cyclical change) (Stuart Chapin, 1928 อ้างถึงใน สนิท สมัครงการ และสุพรรณิ ไชยอำพร, 2548) ในแง่ประวัติศาสตร์ของอารยธรรมเมื่อเจริญสูงสุดแล้วก็มีเสื่อมลง ซึ่งมีทั้งระยะสั้นและระยะยาว แต่การวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงแบบวัฏจักรไม่สามารถทราบได้แน่นอนว่าวงจรของเศรษฐกิจ สังคมและอารยธรรมที่แท้จริงแล้วมีระยะเวลาเท่าไร

3.2 ทฤษฎีวิวัฒนาการสายเดี่ยว (Herbert Spencer, 1920; Lewis H. Morgan, 1948 อ้างถึงใน สนิท สมัครงการ และสุพรรณิ ไชยอำพร, 2548) มองว่า กลุ่มชนหรือกลุ่มบุคลิภาพ (Personality group) ที่ไม่สามารถปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมปัจจุบันได้หรือพวกที่ขาดความพร้อม (Unfit) ที่จะอยู่สืบเนื่องมาจากการแปลความหมายอย่างไม่ถูกต้องดังวลีที่มีชื่อเสียงที่กล่าวว่า “ผู้ที่แข็งแรงที่สุดเท่านั้นจึงจะอยู่รอดได้” (Darwin, 1859 อ้างถึงใน สนิท สมัครงการ และสุพรรณิ ไชยอำพร, 2548) ส่วนผู้ที่อ่อนแอต่าง ๆ ก็จะถูกขจัดออกไป ปัญหาเรื่องของการดำรงอยู่ในโลกจึงเกี่ยวข้องกับบุคลิภาพหรือวัฒนธรรมของกลุ่มชน ซึ่งในท้ายที่สุดกลุ่มบุคลิภาพหรือวัฒนธรรมที่เข้มแข็ง มีอำนาจมากกว่าก็จะเป็นฝ่ายชนะกลุ่มที่อ่อนแอกว่าก็จะล่มสลายหรือถูกกลืนไป ท่ามกลางกระบวนการวิวัฒนาการทางวัฒนธรรมที่มุ่งสู่ความเจริญก้าวหน้าเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ

3.3 การปรับตัวไม่ทันกันของวัฒนธรรม (Cultural lag) (Ogburn, 1950 อ้างถึงใน สนิท สมัครงการ และสุพรรณิ ไชยอำพร, 2548) ได้เสนอแนวคิดหรือข้อสมมติฐานในประเด็นที่เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมด้านวัตถุ (Material culture) ว่า สิ่งประดิษฐ์คิดค้นหรือการพัฒนาด้านเทคโนโลยีต่าง ๆ ได้ก้าวหน้าไปอย่างรวดเร็วมากกว่าการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมที่ไม่ใช่วัตถุ (Non-material culture) อาทิ ความเชื่อและค่านิยมต่าง ๆ ช่องว่างที่เกิดขึ้นหรือการตามไม่ทันของวัฒนธรรมสองประเภทดังกล่าว ทำให้เกิดปัญหาตามมาหลายประการ อาทิ ปัญหาทางด้านสุขภาพจิต ปัญหาทางด้านความเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อมธรรมชาติ การเพิ่มขึ้นของอุบัติเหตุ ความขัดแย้งระหว่างกลุ่มสังคม ปัญหาเรื่อง อาชญากรรมต่าง ๆ รวมทั้งผู้กระทำผิดวัยรุ่นเพิ่มมากขึ้น ปัญหาอันสืบเนื่องจากช่องว่างระหว่างวัย (Generation gap) ซึ่งเป็นข้อขัดแย้งทางด้านค่านิยม และความเชื่อของคนรุ่นเก่ากับเด็กรุ่นใหม่อันอาจนำไปสู่ความล่มสลายของสถาบันครอบครัว ฯลฯ

ข้อสมมติฐานหรือทฤษฎีของอ็อกเบิร์น (Ogburn) ในเรื่องนี้ สามารถนำมาวิเคราะห์ปรากฏการณ์ทางสังคมของสังคมไทยในปัจจุบันได้เป็นอย่างดี ในแง่ของการปรับตัวไม่ทันกันของวัฒนธรรมที่เป็นวัตถุกับวัฒนธรรมที่ไม่ใช่วัตถุ ซึ่งแต่เดิมไม่ค่อยมีปัญหาเนื่องจากระดับเทคโนโลยีกับความเชื่อและค่านิยมของคนไทยยังไม่แตกต่างกันมากนัก แต่เมื่อประมาณ 40-50 ปีมานี้ ประเทศไทยได้รับเอาวัฒนธรรมทางด้านวัตถุหรือเทคโนโลยีต่าง ๆ จากสังคมตะวันตกมาใช้เป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมไทยเป็นจำนวนมาก อาทิ สิ่งอำนวยความสะดวกและอุตสาหกรรมต่าง ๆ ซึ่งมีผลต่อการเปลี่ยนอาชีพของคนไทยจากงานเกษตรกรรม มาเป็นงานในโรงงานอุตสาหกรรม งานรับจ้างให้บริการ และงานอาชีพที่ใช้ฝีมือต่าง ๆ ฯลฯ นับว่าเป็นการเปลี่ยนโครงสร้างทางสังคมอย่างมาก จากสังคมเกษตรกรรมโบราณซึ่งมีอายุยาวนานกว่า 700 ปี (นับจากสมัยสุโขทัย) มาเป็นสังคมเกษตรกรรมกึ่งอุตสาหกรรมในปัจจุบัน เพียงช่วงเวลาประมาณ 50 ปี ซึ่งเป็นระยะเวลาที่ค่อนข้างสั้นสำหรับการเปลี่ยนแปลงขนานใหญ่ ความเชื่อและค่านิยมทางสังคมของคนไทย ซึ่งมีการสั่งสมและถ่ายทอด มาตั้งแต่สังคมไทยโบราณ มีการเปลี่ยนแปลงไปบ้างแต่ก็เพียงเล็กน้อย เมื่อเปรียบเทียบกับ การเปลี่ยนแปลงทางด้านวัตถุหรือเทคโนโลยี ความเชื่อและค่านิยมทางสังคมเด่น ๆ อันเป็นลักษณะประจำชาติ (National characters) ของคนไทยยังคงมีอยู่อย่างเดิม และบางอย่างกลับแพร่หลายมากขึ้น แทนที่จะสูญหายไป เช่น ความเชื่อเรื่องจิตวิญญาณ บุญกรรม โชควาสนา รักสนุก หน้าใหญ่ ใจโต อวดมั่ง อวดมี เอาตัวรอด เป็นยอดดี และการได้รับความสุขสบายโดยไม่ต้องทำงานหนัก เป็นต้น ซึ่งสิ่งเหล่านี้ได้เปลี่ยนไปบ้าง แต่ไม่มาก โดยเฉพาะคนไทยส่วนใหญ่ในชนบท (สนิท สมักรการ และสุพรรณิ ไชยอำพร, 2548)

กล่าวโดยสรุป การศึกษาวิชาชีฟต่าง ๆ ย่อมจะต้องมีส่วนเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับผู้คนในสังคม จึงจำเป็นต้องศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับสังคมมนุษย์ควบคู่ไปด้วยเสมอ เนื่องจากความรู้เป็นสิ่งที่สำคัญที่สุดที่มนุษย์ได้ค้นพบ และสร้างขึ้นมาเป็นเครื่องมือประกอบการดำรงชีพของมนุษย์ในสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งความรู้ที่เป็นวิทยาศาสตร์ซึ่งมีความชัดเจน สามารถสังเกตเห็นได้ สามารถทดสอบได้ และมีความสมเหตุสมผลสอดคล้องตามหลักตรรกวิทยา ทั้งนี้ การแบ่งกลุ่มของวิทยาศาสตร์สังคม ซึ่งมุ่งจะอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมที่เป็นรากฐานของการคาดการณ์ในอนาคต แบ่งออกเป็น 2 กลุ่มใหญ่ คือ กลุ่มสาขาวิชาหลัก และกลุ่มสาขาวิชาที่มุ่งประยุกต์ โดยความสัมพันธ์ระหว่างสังคมศาสตร์แต่ละแขนง อาจมีความสัมพันธ์แตกต่างกันในเรื่องทัศนะหรือข้อสมมติอยู่บ้าง แต่ในขณะเดียวกันก็จำเป็นต้องมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดในการมองปรากฏการณ์ ซึ่งอาศัยความหลากหลายในมุมมองที่แตกต่างกันของแขนงวิชา ในขณะที่ วิธีการในอันที่จะได้มาซึ่ง

ความรู้ เป็นกระบวนการที่จะนำไปสู่หลักเกณฑ์ในการจะยอมรับ ซึ่งย่อมมีวิธีการที่แตกต่างไปในแต่ละสาขา และพัฒนายิ่งขึ้นเมื่อศาสตร์สาขานั้น ๆ เจริญขึ้น แต่หลักเกณฑ์ของการยอมรับความรู้ มีลักษณะเปลี่ยนแปลงช้า และครอบคลุมในทุกสาขาวิชา สังคมศาสตร์ มีหน้าที่สำคัญในการศึกษาสังคมมนุษย์ จึงมุ่ง ทำความความเข้าใจอย่างถ่องแท้ถึงปรากฏการณ์ประเภทเหนืออินทรีย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งปรากฏการณ์ที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับพฤติกรรมทางสังคมของมนุษย์ในสังคมนั้น โดยอาศัยการค้นหาคำความสัมพันธ์ของปรากฏการณ์เชิงเหตุผล (Causal relation) เชิงการหน้าที่ (Functional relation) และเชิงกระบวนการหรือพัฒนาการ

2.2 กระบวนทัศน์ของการวิจัยทางสังคมศาสตร์

เป็นการประมวลและทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้องกับกระบวนทัศน์ของการวิจัยทางสังคมศาสตร์ใน 3 สาระสำคัญ ได้แก่ ปรากฏการณ์ ความเป็นจริงหรือข้อเท็จจริง กระบวนทัศน์การวิจัย วัตถุประสงค์ของการวิจัยทางสังคมศาสตร์ ความหมายของการวิจัยทางสังคมศาสตร์ ลักษณะที่สำคัญของการวิจัยทางสังคมศาสตร์ ทั้งนี้ การวิจัย ถือเป็นกระบวนการอย่างเป็นระบบมีขั้นตอนที่ใช้ในการค้นคว้าหาความรู้ แสวงหาความเป็นจริง ดีความ หรือสังเคราะห์ความเป็นจริงเหล่านั้นเพื่อตอบคำถามต่อข้อสงสัย เมื่อเป็นเช่นนั้น กระบวนการวิจัย ที่ใช้ก็จำเป็นต้องมีกระบวนทัศน์ หรือความเชื่อพื้นฐาน รวมถึง ทฤษฎี ซึ่งเป็นองค์ความรู้สังคมที่มีอำนาจการทำนายและได้รับการพิสูจน์ตรวจสอบยืนยัน เพื่อแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์เชิงเหตุเชิงผลของความเป็นจริง หรือปรากฏการณ์ที่ทำการศึกษา โดย โทมัส ครูน (Thomas Kuhn) ได้เสนอโมเดล เรื่อง กระบวนทัศน์ (Paradigm) เป็นครั้งแรกในหนังสือ The Structure of Scientific Renovation เมื่อปี ค.ศ. 1962 ว่า การเปลี่ยนแปลงชนิดที่เรียกว่า ปฏิวัติในวิทยาศาสตร์แขนงต่าง ๆ นั้น มีจุดตั้งต้นอยู่ที่การเปลี่ยนแปลงในกระบวนทัศน์ เมื่อกระบวนทัศน์เปลี่ยนไปจะมีผลทำให้การเปลี่ยนคำถาม ในการค้นคว้า เมื่อคำถามเปลี่ยน ข้อมูลที่ต้องการเพื่อตอบก็เปลี่ยน อันนำไปสู่การเปลี่ยนเครื่องมือในการค้นคว้า และวิธีการวิเคราะห์หาคำตอบ สรุปว่า เมื่อเปลี่ยนกระบวนทัศน์จะทำให้ความคิดพฤติกรรมและกระบวนการค้นคว้าวิจัย ทั้งหมดก็เปลี่ยนไป อันจะนำไปสู่การค้นพบสิ่งใหม่ ๆ ในการนี้ มีนักปรัชญาได้ให้ความหมายของกระบวนทัศน์ว่า เป็นระบบความเชื่อที่ช่วยชี้นำการกระทำหรือวิธีการที่ใช้ในการทำความเข้าใจโลกแห่งความเป็นจริงอันซับซ้อน ไม่ว่าในชีวิตประจำวัน หรือการค้นคว้าหาความรู้ทางวิชาการอย่างเป็นระบบ ซึ่งฝังลึกอยู่ในกระบวนการศึกษาของหมู่คณะที่ยึดถือ เป็นบรรทัดฐานให้ผู้ปฏิบัติรู้ว่าควรทำอะไร อย่างไร (Guba, 1990; Patton, 1990) ต่อมา Schwandt (2001) ได้สรุปความหมาย “กระบวนทัศน์” ไว้ 2 ความหมายหลัก ๆ

คือ 1) กรอบความรู้ หรือกรอบวิธีคิด (Cognitive framework) ที่ยึดถือร่วมกัน และ 2) สิ่งที่คนยึดถือ อันครอบคลุมถึงความเชื่อพื้นฐาน ค่านิยม วิธีการ หรือท่าทีต่อสิ่งใด ฉะนั้น กระบวนทัศน์ในการวิจัย จึงหมายถึง ระบบความเชื่อที่เชื่อว่า นักวิจัย ควรจะทำอะไร อย่างไร จึงจะบรรลุถึงสิ่งที่เรียกว่าความจริง / ความรู้ได้ (ชาย โพธิ์สิตา, 2550)

2.2.1 ปรากฏการณ์

ปรากฏการณ์ (Phenomena) คือ การสำแดงออกมาให้เห็น (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546) ทุกเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นอยู่รอบตัวเราถ้ามีการเคลื่อนไหวและเปลี่ยนแปลงได้ ย่อมถือเป็น ปรากฏการณ์ กอปรกับถ้าสรรพสิ่งเหล่านั้น เป็นปรากฏการณ์ที่นักวิจัยมองเห็น และเกิดความ สนใจใฝ่รู้ ตั้งข้อสงสัยเกิดเป็นคำถามที่ต้องการคำตอบหรือคำถามวิจัย (Research question) ก็นำไปสู่กระบวนการแสวงหาความรู้ความจริงอย่างเป็นระบบ เพื่อตอบคำถามต่อข้อสงสัย ฉะนั้น ผลลัพธ์ของการวิจัยจึงได้มาซึ่งองค์ความรู้ โดยปรากฏการณ์ที่กล่าวถึงนั้นมีอยู่มากมายหลายชนิดทั้งที่เกี่ยวข้องกับชีวิตมนุษย์โดยตรง และที่เป็นปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ ที่ซึ่งมนุษย์ไม่สามารถควบคุมได้ โดยปรากฏการณ์รายละเอียดดังนี้

1. ปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ (Natural phenomena) เห็นได้ชัด วัดได้ง่าย มีความเป็นรูปธรรมสูง สามารถทดสอบความถูกต้องเที่ยงตรงได้ ผ่านประสาทสัมผัส หรือเครื่องมือที่ใช้ทำการทดสอบ เป็นปรากฏการณ์ที่เกิดตามเงื่อนไขการก่อเกิดของธรรมชาติ โดยมนุษย์ไม่มีส่วนทำให้เกิดขึ้นทางตรง แต่มักได้รับผลกระทบ อาทิ เหตุการณ์ภูเขาไฟระเบิด แผ่นดินไหว ดินโคลนถล่ม สึนามิ เป็นต้น อีกทั้งยังพบว่า ปรากฏการณ์ทางธรรมชาติหลายอย่างมีการเปลี่ยนแปลงค่อนข้างช้า และมักเป็นการเปลี่ยนแปลงที่สม่ำเสมอ คงเส้นคงวา ทำให้สามารถทำการทดสอบได้ค่อนข้างชัดเจน อาทิ การเกิดน้ำขึ้นน้ำลง การกัดเซาะตามแนวชายฝั่งทะเล เป็นต้น แต่ในบางครั้งก็อาจจำเป็นต้องใช้วิธีการอนุมาน (Induce) เข้ามาช่วยอยู่บ้าง

จะเห็นได้ว่า การวิจัยปรากฏการณ์ธรรมชาติ จึงเกิดขึ้นมาก่อน ผลลัพธ์ของการวิจัยที่รวบรวมได้ กลายมาเป็นองค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ (Natural science) ซึ่งมีการสั่งสมเพิ่มพูนขึ้น โดยเฉพาะประเทศที่พัฒนาแล้ว ได้นำเอาองค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ ธรรมชาติมาประยุกต์ใช้ในการดำรงชีวิต ทำให้คนในสังคมมีความสะดวกสบายในการดำเนินชีวิตค่อนข้างมาก นอกจากนี้ ปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ ไม่มีอารมณ์ความรู้สึก ค่านิยม เข้ามาเกี่ยวข้อง หากเงื่อนไขการเกิดสมบูรณ์ ปรากฏการณ์ก็จะเกิด ดังนั้น ความแม่นยำในการทำนายจึงมีสูง ซึ่งอยู่ในความสนใจของนักวิจัยเชิงปริมาณ ทั้งนี้ อาจมีการนำเอามาดัดแปลง

ใช้กับปรากฏการณ์ทางสังคมและวัฒนธรรมอยู่บ้าง ในบางเรื่องที่สามารถเจนนับเชิงปริมาณได้ผล

2. ปรากฏการณ์ทางสังคม (Social phenomena) คือ ปรากฏการณ์ที่เกิดจากน้ำมือมนุษย์ และส่งผลต่อเพื่อนมนุษย์ มีอารมณ์ ความรู้สึก การตีความ และค่านิยมของคนในสังคม เข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องก่อนแสดงออกซึ่งพฤติกรรม เป็นความสัมพันธ์ทางสังคม (Social relations) ในหลายรูปแบบ รวมถึงขนบธรรมเนียมประเพณี ระเบียบ กฎเกณฑ์ ข้อบังคับ กฎหมายบ้านเมือง ซึ่งใช้ในวิถีการดำเนินชีวิตร่วมกันของคนในสังคมหลอมรวมเป็นวัฒนธรรม (Culture) สามารถกล่าวในภาพรวมเรียกว่า ปรากฏการณ์ทางสังคมวัฒนธรรม (Social and cultural phenomena) ซึ่งมีลักษณะเป็นนามธรรม มีการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงอย่างเป็นพลวัต (Dynamic) ไม่มีทิศทาง ไม่สม่ำเสมอ ไม่คงเส้นคงวา มีอำนาจทำนายต่ำกว่าปรากฏการณ์ธรรมชาติ ทำให้ไม่สามารถใช้เครื่องมือหรือแบบวัดทางพฤติกรรมได้ จำเป็นต้องอาศัยวิธีการที่เรียกว่า การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research)

กล่าวโดยสรุป ปรากฏการณ์ในแต่ละปรากฏการณ์ที่นักวิจัยสนใจศึกษา ไม่ว่าจะเป็นปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ หรือปรากฏการณ์ทางสังคมก็ตาม ย่อมประกอบด้วยความเป็นจริงหรือข้อเท็จจริงที่ปรากฏทั้งในเชิงรูปธรรมและนามธรรม การค้นหาซึ่งความเป็นจริง หรือข้อเท็จจริง จึงถือเป็นบทบาทหน้าที่สำคัญของการวิจัย

2.2.2 ความเป็นจริงหรือข้อเท็จจริง

ความเป็นจริงหรือข้อเท็จจริง (Facts) ที่ปรากฏเป็นรูปธรรมในปรากฏการณ์ทางธรรมชาติและนามธรรมในปรากฏการณ์ทางสังคม ไม่สามารถสำแดงออกมาให้เห็นด้วยตนเองได้ จำต้องอาศัยเครื่องมือทางความคิด วิธีการวัด การตรวจสอบ และการอธิบายความสัมพันธ์ที่มีคุณภาพและมีประสิทธิผล อาทิ แนวความคิด (Concepts) ทฤษฎี (Theory) ระเบียบวิธีการวิจัย (Research methodology) เป็นต้น เพื่อให้สามารถเข้าถึงความเป็นจริงหรือข้อเท็จจริง ซึ่งอาจสัมผัสได้ทั้งทางตรงและทางอ้อมของแต่ละปรากฏการณ์ นอกจากนั้น องค์ความรู้ที่ได้ ก็จะมาอธิบายความสัมพันธ์ของปรากฏการณ์ อาทิ สมมุติฐาน (Hypothesis) คือกลุ่มของความสัมพันธ์ของปรากฏการณ์ที่เชื่อว่าจะเป็นความจริง แต่ยังต้องการการทดสอบเพื่อยืนยันอีก หรือกฎ (Law) ซึ่งได้แก่ กลุ่มของความสัมพันธ์ของปรากฏการณ์บางลักษณะที่ผ่านการตรวจสอบวัดจนแน่ใจแล้วว่าถูกต้องเป็นจริง และทฤษฎี (Theory) ซึ่งก็ได้แก่คำอธิบายปรากฏการณ์ที่มักจะรวมมาจากกฎต่าง ๆ ไว่ด้วย และคำอธิบายนั้นได้ผ่านการตรวจสอบมาอย่างแน่ใจแล้วว่าเป็นสิ่งที่ถูกต้อง แม้ว่าการวิจัยแต่ละเรื่อง

อาจไม่สามารถสร้างทฤษฎีขึ้นมาได้เสมอไป แต่จุดหมายสำคัญของการวิจัยน่าจะอยู่ที่การคิดสร้างทฤษฎีขึ้นมาอธิบายปรากฏการณ์ต่าง ๆ เพราะทฤษฎีที่ถูกต้องก็เปรียบประดุจสูตรสำเร็จของปรากฏการณ์กลุ่มใดกลุ่มหนึ่งหรือหลาย ๆ กลุ่มที่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงต่อกัน ซึ่งจะมีขนาดหรืออาณาเขตกว้างขวางใหญ่โตเพียงไรย่อมขึ้นอยู่กับสถานภาพทางความรู้ในแต่ละช่วงเวลา ทฤษฎีที่ถูกต้องย่อมมีคุณค่าในทางปฏิบัติเสมอ การปฏิบัติที่ไม่มีทฤษฎีนำย่อมจะเสียเวลา ทรัพยากร และมีโอกาสที่จะผิดพลาดได้ง่าย เพราะทฤษฎีก็คือข้อสรุปขององค์ความรู้ที่ได้ผ่านการทดสอบว่าถูกต้องแล้ว จึงย่อมสามารถนำมาปฏิบัติได้ (สุพรรณิไชยอำพร, 2552)

กล่าวโดยสรุป ความเป็นจริงหรือข้อเท็จจริงที่ปรากฏทั้งในเชิงรูปธรรมและนามธรรม มิใช่สิ่งที่จะบอกเล่าเรื่องราวของตนเองได้ จำเป็นต้องอาศัยเครื่องมือที่ใช้ในการสืบค้นให้ได้มาซึ่งความเป็นจริงหรือข้อเท็จจริงอย่างเป็นระบบระเบียบ เป็นพฤติกรรมที่ใช้ในการแสวงหาให้ได้มาซึ่งองค์ความรู้ ปรากฏรายละเอียดในกระบวนการวิจัย

2.2.3 กระบวนการวิจัย

พฤติกรรมการแสวงหาองค์ความรู้ใหม่ เป็นสิ่งที่คนในสังคมรู้จักและกระทำอย่างต่อเนื่อง แต่อาจยังไม่เป็นที่ยอมรับทางวิทยาศาสตร์ คนในสังคมจึงสามารถเป็นนักวิจัยได้ถ้าสนใจฝึกฝนอบรมหรือเรียนรู้อย่างถูกวิธี แต่การเรียนรู้ทฤษฎีหรือหลักการทำวิจัยเพียงอย่างเดียวย่อมไม่เพียงพอ ต้องมีโอกาสดำเนินฝึกฝนค้นหาประสบการณ์ด้วยตนเอง หรือมีส่วนร่วมร่วมกับนักวิจัยที่มีประสบการณ์มากกว่า หรือทำวิจัยโดยมีอาจารย์ที่ปรึกษา จึงจะสามารถเป็นนักวิจัยหรือผู้สร้างองค์ความรู้ที่ได้รับการยอมรับ ทั้งนี้ พฤติกรรมการวิจัย สามารถแบ่งออกได้ 2 ประเภท คือ

1. พฤติกรรมประเภทที่เป็นไปตามอารมณ์หรือความรู้สึกส่วนตัว (Emotive behavior) อาทิ การแสดงความโกรธเกลียด รัก ลำเอียง และหลงลืมตน ซึ่งไม่เอื้อต่อการทำงานวิจัย เนื่องจากจะทำให้การค้นหาคำความจริงเป็นไปด้วยความยากลำบาก อาจปิดบังสิ่งที่ควรเปิดเผย หรือทำให้มองไม่เห็นในสิ่งที่ควรรับทราบ สำหรับนักวิจัยความลำเอียงหรืออคติ (Bias) ทุกชนิด ทำให้นักวิจัยไม่อาจแสวงหาคำความจริงหรือลักษณะที่แท้จริงของปรากฏการณ์ทางสังคมได้

2. พฤติกรรมประเภทที่ต้องใช้ความรู้และเหตุผล (Rational behavior) เป็นพฤติกรรมสืบเนื่องมาจากการเรียนรู้ในองค์ความรู้ต่าง ๆ ที่ได้ยอมรับว่า เป็นสิ่งที่ถูกต้องเป็นเรื่องของการรับรู้ที่ทำให้เกิดปัญญาหรือแสงสว่างในการดำเนินชีวิต หรือเรื่องของกฎ

ธรรมชาติ หรือระเบียบของสังคม ในทุกสังคมมนุษย์จะต้องมีองค์ความรู้ซึ่งขึ้นอยู่กับพื้นฐานทางสังคมวัฒนธรรมของแต่ละสังคม เพื่อที่จะสามารถดำรงชีพและสืบทอดเผ่าพันธุ์ของตนต่อไปได้ ถ้าเป็นสังคมพื้นบ้านหรือสังคมไร่นา องค์ความรู้เหล่านี้อาจเรียกว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local wisdom) แต่ถ้าเป็นสังคมระดับประเทศสมัยใหม่ สิ่งเหล่านี้อาจเรียกว่า องค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ (Scientific knowledge) ซึ่งไม่ได้เกิดจากความลำเอียงหรืออคติใด ๆ แต่เกิดจากการลองผิดลองถูก ศึกษาค้นคว้าทดลอง ทดสอบอย่างเป็นระบบ ถูกต้องแน่นอนอย่างน้อยก็ช่วงระยะเวลาหนึ่ง สามารถจำแนกประเภท และนำไปใช้ในทางปฏิบัติอย่างได้ผล อย่างมีเหตุผล กระบวนการเรียนรู้จึงเป็นเรื่องของการใช้สติปัญญา (Cognitive learning) มากกว่า การใช้อารมณ์ แต่นักวิจัยในอุดมคติ จะต้องใช้สติปัญญาโดยปราศจากอารมณ์ ควบคุมหรือลดอารมณ์หรืออคติต่าง ๆ ให้เหลือน้อยที่สุดเท่าที่จะทำได้ แล้วก็จะสามารถเข้าถึงหรือเข้าใจใกล้ความจริงแท้ได้มากที่สุด

กล่าวโดยสรุป การวิจัย เป็นศาสตร์ที่ใช้ในการแสวงหาความรู้จากความจริง โดยใช้วิธีการที่เป็นระเบียบ ระบบ และเชื่อถือได้ ศาสตร์ของการวิจัย จึงเป็นศาสตร์ของวิธีการที่เชื่อมโยงระหว่างความรู้กับความจริงแท้ ฉะนั้น การอธิบายให้เข้าใจถึงความจริงแท้หรือสถานการณ์ของโลก หรือที่เรียกว่า ภาววิทยา (Ontology) และการแสวงหาความรู้จากความจริง หรือที่เรียกว่า ญาณวิทยา (Epistemology) จึงมีความแตกต่างกันไปตามการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเศรษฐกิจของโลกในแต่ละยุคสมัย

2.2.3.1 กระบวนทัศน์การวิจัยในโลกแห่งยุคทันสมัย

1. ภาววิทยาในโลกแห่งยุคทันสมัย

การอธิบายถึงความจริงแท้หรือสถานการณ์ของโลกยุคทันสมัย (Modernization) ในศตวรรษที่ 18 วิทยาศาสตร์ มีบทบาทอย่างมากในการอธิบายความเป็นไปของโลก ข้อค้นพบภายใต้สมมติฐานว่า โลกกลม เข้ามาแทนที่ความเชื่อเดิมของคริสต์ศาสนา ที่เชื่อว่า โลกแบน จนกระทั่งถึงยุคปฏิวัติเขียว (ค.ศ. 1960) ได้มีการค้นพบเทคโนโลยีใหม่ ที่นำมาใช้ในภาคเกษตรกรรม เช่น การปลูกพืชเชิงเดี่ยว (Monoculture) ซึ่งส่งผลต่อการแก้ไขปัญหาอาหารขาดแคลนของโลก รวมทั้งเกษตรกรมีรายได้สูงขึ้นจากผลผลิตที่มากขึ้น ก่อให้เกิดอิทธิพลต่อการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตของผู้คนอย่างกว้างขวางทั้งในระบบสังคม เศรษฐกิจ การศึกษา และวัฒนธรรม อาทิ เศรษฐกิจการค้าเสรีที่ผูกพันกับการส่งออก การจัดการศึกษาของโลกได้ปรับเปลี่ยนสู่แผนตะวันตกที่จัดการศึกษาเฉพาะทาง อีกทั้งยังจัดการศึกษาเพื่อตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลง เช่น การส่งเสริมการเกษตรที่มุ่งสนับสนุน

การปลูกพืชเชิงเดี่ยว การสอนเศรษฐศาสตร์จุลภาคและเศรษฐศาสตร์มหภาค การแพทย์แผนตะวันตก สถาปัตยกรรม ศิลปะ ดนตรี และวัฒนธรรมที่ได้รับการยอมรับมักเป็นของชนชั้นสูง เช่น ดนตรีคลาสสิก เป็นต้น ปรัชญาของการพัฒนาในยุคนี้คือ ความทันสมัย การวัดความสำเร็จของการพัฒนาสังคมในยุคนี้คือ ผลผลิตและรายได้มวลรวมประชาชาติ สำหรับประเทศไทย ได้รับอิทธิพลจากแนวคิดนี้เช่นกัน โดยในปี พ.ศ. 2504 ได้จัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504–2509) โดยส่งเสริมการปลูกพืชเชิงเดี่ยว เป็นเหตุให้เกิดการปรับเปลี่ยนรูปแบบการผลิตบนฐานภูมิปัญญาท้องถิ่น เข้าสู่เกษตรกรรมแผนใหม่ จากนั้นเป็นต้นมา การพัฒนาตามแนวทางวิทยาศาสตร์ ได้ถือครองพื้นที่ส่วนใหญ่ของสังคมโลก จนได้ชื่อว่า การพัฒนากระแสหลัก (Mainstream development) หรือที่เรียกว่า ยุคปฏิฐานนิยม (Positivism) (Burr, 1995 อ้างถึงใน วรณดี สุทธิวรการ, 2556)

2. ญาณวิทยาในโลกแห่งยุคทันสมัย

การวิจัย ถือเป็นศาสตร์ที่แตกแขนงมาจากศาสตร์แห่งความรู้ที่เรียกว่า ญาณวิทยา (Epistemology) หรือการแสวงหาความรู้จากความจริง การวิจัยทางสังคมศาสตร์ในยุคปฏิฐานนิยม หรือโลกยุคทันสมัย ในโลกของการแสวงหาความรู้จากความจริง นักคิดทางสังคมศาสตร์ได้ประยุกต์ใช้วิธีการทางวิทยาศาสตร์อย่างเต็มรูปแบบ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสาขาจิตวิทยา เชื่อในการเอาชนะธรรมชาติ ใช้วิธีการวิจัยเชิงทดลอง ศึกษาปัญหาด้วยความเป็นเหตุเป็นผล เชื่อถือได้ (Reliable) ปราศจากอคติ (Unbiased) ตรวจสอบยืนยันได้ (Testable) และมีความเป็นปรนัย (Objective) ใช้วิธีการวิจัยเชิงปริมาณ (Quantitative research) ทำการแปลงข้อมูลเชิงคุณลักษณะให้เป็นตัวเลข เพื่อให้สามารถคำนวณได้ด้วยวิธีการทางสถิติ และนำข้อมูลมาอธิบายในภาพกว้าง และเชิงความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรที่ใช้ในการศึกษา ในยุคแรกมีการใช้วิธีการทดลองในห้องปฏิบัติการ ต่อมา มีการใช้วิธีการอื่น อาทิ การวิจัยเชิงสำรวจ การวิจัยเชิงสหสัมพันธ์ โดยทำการรวบรวมและสรุปข้อมูลจากกลุ่มตัวอย่างเพื่ออ้างอิงไปยังประชากร (Generalization) (วรณดี สุทธิวรการ, 2556)

2.2.3.2 กระบวนทัศน์การวิจัยในโลกยุคหลังทันสมัย

1. ภาววิทยาในโลกยุคหลังทันสมัย

การอธิบายถึงความจริงแท้หรือสถานการณ์ของโลกในช่วงศตวรรษที่ 18 ต่อเนื่องมาจนถึงศตวรรษที่ 19 นักคิดหลายท่านเริ่มวิพากษ์การพัฒนาระบบแนวคิดของความทันสมัย เพราะการพัฒนากระแสหลักไม่ได้ให้ผลทางบวกอย่างเดียวแต่ยังเกิดผล

ในทางลบหลายด้าน อาทิ ผลกระทบที่มีต่อสิ่งแวดล้อม การใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีทางการเกษตรที่ไม่เหมาะสม อันเนื่องมาจากการขาดความรู้ความเข้าใจ ทำให้เกิดปัญหาสารเคมีปนเปื้อนในดินและน้ำ รวมถึงการจัดการพื้นที่ที่ไม่เหมาะสม เช่น การเผาป่าเพื่อเตรียมพื้นที่เพาะปลูกในรอบถัดไป ส่งผลให้เกิดมลพิษทางอากาศ ปัญหาในภาคการผลิตที่ไม่เหมาะสมเหล่านี้ ส่งผลเสียต่อสุขภาพของเกษตรกร และได้มาซึ่งอาหารไม่ปลอดภัยต่อผู้บริโภค สภาพแวดล้อมถูกทำลาย อีกทั้งเกษตรกรซึ่งเป็นฐานการผลิตทางอาหารยังไม่ได้รับความเป็นธรรมบนฐานแนวคิดการค้าเสรี ไม่สามารถควบคุมปัจจัยการผลิต ปัจจัยราคา ถูกเอารัดเอาเปรียบของพ่อค้าคนกลาง ในขณะที่ผู้บริโภคต้องซื้อผลผลิตในราคาสูง เป็นต้น จึงถูกวิพากษ์วิจารณ์ จากนักคิดว่าการศึกษาเฉพาะทางเป็นการศึกษาแบบแยกส่วนที่ไม่สะท้อนความเป็นองค์รวมในชีวิตจริง กลายเป็นปัญหาเชิงโครงสร้างทางสังคม ในขณะที่มีนักปฏิบัติการทางสังคมได้เสนอมุมมองใหม่ในการพัฒนาสังคม โดยบัญญัติศัพท์ว่า การพัฒนาตามแนวทางเลือก (Alternative development) ซึ่งมีพื้นฐานปรัชญาที่ไม่มุ่งการเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นประเด็นหลัก แต่มุ่งสร้างสังคมเป็นสุขและมีความยุติธรรมในทางสังคม โดยในการพัฒนาทางเศรษฐกิจต้องมุ่งกระจายรายได้เป็นสำคัญ รวมทั้งจัดความยากจนให้เหลือน้อยที่สุด เพื่อไม่ให้เกิดช่องว่างในทางสังคม ในยุคนี้ได้มีเสียงเรียกร้องให้มีการจัดการศึกษาแบบองค์รวม ให้ความสำคัญกับความรู้เดิมในสังคม ซึ่งถือเป็นความรู้ทางภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ฝังลึกอยู่ในชุมชน แต่ถูกบดบังด้วยการจัดการศึกษาตามแนวตะวันตก ในช่วงเวลาที่ผ่านมา อาทิ ภูมิปัญญาท้องถิ่นทางการเกษตรและวิถีชีวิต การจัดการทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า การจัดการ ทางสังคมที่มีอยู่ในปราชญ์ชาวบ้าน ซึ่งในปัจจุบันภูมิปัญญาท้องถิ่นได้ผสานเข้ากับหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐานเป็นหลักสูตรสถานศึกษา เช่น หลักสูตรท้องถิ่น เป็นต้น จึงเรียกแนวทางการพัฒนาสังคมที่มีความเด่นชัดมากขึ้นในช่วงยุคศตวรรษที่ 20 นี้ว่า โลกยุคหลังทันสมัย (Post-modernization) (วรรณดี สุทธินรากร, 2556)

2. ญาณวิทยาในโลกยุคหลังทันสมัย

ญาณวิทยา (Epistemology) หรือการแสวงหาความรู้จากความจริง ในยุคหลังทันสมัย จากข้อวิพากษ์วิจารณ์แนวคิดทางวิทยาศาสตร์ที่ผูกพันอยู่กับวิธีการใช้เหตุผล เชิงตรรกะแต่เพียงอย่างเดียว โดยละเลยความรู้สึกนึกคิดหรือชีวิตจิตใจของคน ทำให้เกิดวิธีการแบบอื่นที่แตกต่างจากวิธีการวิจัยเชิงปริมาณที่ใช้อยู่เดิม ก่อให้เกิดการวิจัยทางเลือก ที่ปรากฏอยู่ในชื่อต่าง ๆ อาทิ การวิจัยเชิงตีความ (The interpretive research) (Taylor and Bogdan, 1984 อ้างถึงใน วรรณดี สุทธินรากร, 2556) ซึ่งเน้นกระบวนการในการตีความ และให้ความหมายแก่ปรากฏการณ์ที่ทำการศึกษา การวิจัยเชิงปรากฏการณ์วิทยา

(Phenomenological research) ซึ่งเน้นการวิจัยที่เข้าถึงปรากฏการณ์ทางสังคม การวิจัยเชิงธรรมชาติ (The naturalistic research) ซึ่งเน้นการวิจัยอย่างเป็นธรรมชาติและสอดคล้องกับสิ่งที่ศึกษา (Lincoln and Guba, 1985 อ้างถึงใน วรณดี สุทธินรากร, 2556) เป็นต้น ซึ่งทั้งหมดนี้ มีพื้นฐานแนวคิดและวิธีการร่วมกันกับวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยนักสังคมศาสตร์ซึ่งส่วนใหญ่เป็นนักจิตวิทยาสังคม ได้ใช้วิธีการศึกษาความรู้ จากความจริงผ่านคำพูด ภาษา วิวาทะ การกระทำ รวมทั้งการให้สัญลักษณ์ต่อสิ่งสร้างต่าง ๆ เพื่อค้นหาความหมายที่อยู่เบื้องหลังผ่านการตีความของนักวิจัย ซึ่งนักวิจัยต้องมีความเข้าใจที่ลึกซึ้งต่อบริบท และสังคมวัฒนธรรมของกลุ่มคนหรือพื้นที่ในสถานการณ์นั้น ๆ

ทั้งนี้ การวิจัยเชิงตีความมีวิวัฒนาการจากแนวคิดการวิจัยเชิงปรากฏการณ์วิทยา (Phenomenology research) ซึ่งเริ่มขึ้นในระยะเวลาใกล้เคียงกับการเกิดยุคปฏิฐานนิยม (Silverman, 1993 อ้างถึงใน วรณดี สุทธินรากร, 2556) แต่ถูกบดบังด้วยอิทธิพลของแนวคิดเชิงวิทยาศาสตร์ ซึ่งใช้ระเบียบวิธีวิจัยในเชิงปริมาณมาโดยตลอด ในช่วงทศวรรษที่ 1960 มีความพยายามฟื้นฟูความเข้มแข็งของการวิจัยเชิงปรากฏการณ์วิทยา ซึ่งเป็นรากฐานของการวิจัยเชิงคุณภาพ ด้วยการวิพากษ์การวิจัยเชิงปริมาณถูกจำกัดด้วยฐานคติแบบวิทยาศาสตร์ที่ไม่สอดคล้องกับการวิจัยทางสังคมศาสตร์ ด้วยฐานความเชื่อว่าการศึกษาพฤติกรรมของมนุษย์ และปรากฏการณ์ทางสังคม เกี่ยวข้องกับมิติที่ซับซ้อนเกินกว่าที่จะอาศัยวิธีการแบบวิทยาศาสตร์ ซึ่งเป็นวิธีการแบบแยกสิ่งที่ศึกษาเป็นส่วนย่อยเพื่อวัดออกมาเป็นตัวเลข (Quantification) รวมทั้งหาข้อสรุปเพื่อการอ้างอิงไปยังประชากร ถึงแม้การวิจัยเชิงปริมาณจะมีวิธีการที่เข้มแข็ง มีการวัดที่มีความเป็นปรนัยและเชื่อถือได้ แต่ผลของการวิจัยยังขาดความลุ่มลึก ซึ่งไม่สามารถสะท้อนความเป็นองค์รวมของความจริงที่ศึกษา (วรณดี สุทธินรากร, 2556)

วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ มีการนำไปใช้อย่างกว้างขวางเมื่อมีการอธิบายทางสังคมเศรษฐกิจของการก้าวเข้าสู่ยุคของการปฏิรูปครั้งใหญ่ที่อยากเห็นการเปลี่ยนแปลงไปสู่สิ่งที่ดีกว่า โดยนักคิดกลุ่มวิพากษ์ศาสตร์ ในกลุ่มสำนักคิดแฟรงค์เฟิร์ต (Frankfurt School) ในช่วงปี ค.ศ. 1930 เป็นกลุ่ม นิโอ มาร์กซิส (Neo Marxist) ได้นำแนวคิดของ คาร์ล มาร์กซ์ (Karl Marx) (ค.ศ. 1818-1883) ที่อธิบายการเปลี่ยนแปลงในเชิงสังคมว่า มีการเอารัดเอาเปรียบทางสังคมและให้ความเห็นว่า “ที่ไหนมีการกดขี่ ที่นั่นมีการต่อสู้” ซึ่งเป็นการต่อสู้ทางชนชั้นของกลุ่มผู้กดขี่และผู้ถูกกดขี่ แนวคิดการอธิบายสังคมของมาร์กซ์ ได้ให้ความสำคัญของกลไกทางเศรษฐกิจโดยมุ่งไปที่กลุ่มผู้ใช้แรงงาน แต่กลุ่มนักคิดนิโอ มาร์กซิส ซึ่งส่วนใหญ่เป็นลูกศิษย์ของมาร์กซ์ ได้อธิบายต่อเติมทฤษฎีของมาร์กซ์ ที่มีความอัปจน

ทางปัญญาเกิดขึ้น เนื่องจากการอธิบายการต่อสู้ด้วยกลไกทางเศรษฐกิจ ไม่ครอบคลุมบริบททางสังคมวัฒนธรรมรวมอยู่ด้วย บ่อยครั้งที่มีการกดขี่แต่ไม่มีการต่อสู้ ซึ่ง เปาโล แฟร์ (Paulo Freire) อธิบายว่า เป็นเพราะผู้ถูกกดขี่ถูกครอบงำทางสังคมวัฒนธรรม ดังนั้น หนทางของการต่อสู้เพื่อสิ่งที่ดีกว่าคือ การปลดแอกทางวัฒนธรรม และก้าวให้พ้นจากวัฒนธรรมเงียบ (Silent culture) ที่ครอบงำอยู่ โดยใช้วิธีการจัดการศึกษานอกระบบ ซึ่งปรากฏอยู่ในงานเขียน การเคลื่อนไหวทางวัฒนธรรมเพื่อเสรีภาพ (A cultural action for freedom) ฮาเบอร์มาส (Habermas) เป็นอีกคนหนึ่งที่มีบทบาทในการอธิบายการต่อสู้ทางสังคมด้วยการปลดปล่อยทางวัฒนธรรม นอกจากนี้นักคิด ที่มีบทบาทสูง เช่น ชูมาเคอร์ (E.F. Schumacher) ผู้เขียนบทความ จิวแต่แจ๋ว (Small is beautiful) มีแนวคิดการต่อสู้ในระดับเล็กที่เชื่อมโยงเป็นเครือข่าย (Network) จะทำให้บริบท การต่อสู้ขยายใหญ่และแจ่มขึ้น รวมทั้งงานเขียนเรื่อง เศรษฐศาสตร์เชิงพุทธ ที่ได้รับอิทธิพลทางแนวคิดในช่วงเวลาที่เป็นศิษย์ของมหาตมะ คานธี ที่สะท้อนแนวคิดที่สวนทางกับเศรษฐศาสตร์กระแสหลักอย่างสิ้นเชิง ซึ่งกระตุ้นต่อมอยากของมนุษย์บนพื้นฐานความต้องการที่ไม่สิ้นสุด หากแต่เป็นการเสนอมุมมองทางสายกลาง ที่เน้นการผลิตพอประมาณ ใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมเพื่อการดำรงอยู่ที่พอเพียง เมื่อผลผลิตหรือสินค้าสามารถตอบสนองความต้องการของชุมชนอย่างพอเหมาะ จึงมีการซื้อขายบนพื้นฐานของความยุติธรรม ความเป็นชุมชน ของนักคิดเชิงสังคมเหล่านี้ได้ผสมผสานกับแนวคิดของนักจิตวิทยา สังคมที่มีมุมมองต่อการขับเคลื่อน เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรม ทั้งในระดับบุคคลหรือปัจเจกชน (Individualism) ระดับชุมชน (Community) และระดับสังคม (Social) ได้ก่อให้เกิดการพัฒนาศาสตร์แห่งการวิพากษ์ (Critical theory) และวิทยาการของการแสวงหาความรู้จากความจริง ที่เรียกว่า การวิจัยเชิงวิพากษ์ (Critical research) ซึ่งปรากฏอยู่ในการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action research) โดย เลวิน (Lewin) ได้นำคำว่า Action มาเติมไว้หน้าคำว่า Research เพื่อให้มีการนำความรู้จากการศึกษาปัญหา ที่เกิดขึ้นในสภาพจริงของบริบทนั้นสู่การปฏิบัติและมีการนำผลจากการปฏิบัติสู่การสะท้อนผล (Reflection) ซึ่งก่อให้เกิดการเรียนรู้จากการปฏิบัติ (Kemmis and Wilkinson, 1998 อ้างถึงใน วรณดี สุทธินรากร, 2556) ตลอดจนจริงของการวิจัยแม้วิทยาการวิจัยแบบนี้ จะไม่ปฏิเสธวิธีการเชิงปริมาณที่สามารถนำมาใช้ในกระบวนการวิจัยได้ แต่วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ ได้รับการยอมรับว่ามีบทบาทสำคัญที่สุด เนื่องจากตลอดการวิจัยมีการค้นหาความหมายเชิงลึกจากปัญหา การปฏิบัติ และการสะท้อนผลการปฏิบัติ (วรณดี สุทธินรากร, 2556)

กล่าวโดยสรุป การวิจัยไม่ว่าจะเป็นการแสวงหาความเป็นจริงหรือข้อเท็จจริงในเรื่องใดก็ตาม ย่อมสามารถตรวจสอบความถูกต้องได้เสมอ เป็นเหตุให้ในแต่ละสังคมมีองค์ความรู้

เพิ่มพูนขึ้นเรื่อย ๆ คนในสังคมก็จะได้ประโยชน์จากงานวิจัยมากขึ้น ทั้งนี้ การวิจัยแสวงหาความรู้ใหม่ ๆ ต้องมีแนวความคิดที่ถูกต้อง เป็นจริง เกิดขึ้นจริงหรือมีอยู่จริง นักวิจัยต้องคิดสร้างแนวความคิด (Conceptual formulation) เพื่อนำทางการวิจัย อีกทั้งยังต้องรู้จักเลือกใช้เครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูลที่เหมาะสมและคล่องจองกับแนวความคิดดังกล่าว กระบวนการค้นคว้าวิจัย จึงจำเป็นต้องตั้งอยู่บนข้อสันนิษฐานเบื้องต้น หรือแนวความคิดที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย หรือกระบวนการแสวงหาความรู้ทางวิทยาศาสตร์ อันเป็นที่ยอมรับโดยทั่วไป ประกอบด้วย (สุพรรณิ ไชยอำพร, 2552)

1. ประสาทสัมผัสของมนุษย์มีความเป็นระบบและมีความกลมกลืนไปกับระบบสุริยะจักรวาลซึ่งเป็นระบบธรรมชาติที่ใหญ่ที่สุดเท่าที่มนุษย์สามารถศึกษาได้อย่างชัดเจนในปัจจุบัน
2. ลักษณะสำคัญของระบบ มีความเป็นระเบียบ (Order) และความสม่ำเสมอ (Regularity) จึงย่อมมีปรากฏอยู่ทั้งในปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ และปรากฏการณ์ทางสังคมวัฒนธรรม เพราะถ้าปราศจากลักษณะดังกล่าวแล้ว การวิจัยก็ไม่อาจดำเนินไปได้
3. ความแตกต่างในเรื่องความเป็นระบบของปรากฏการณ์ทางธรรมชาติกับปรากฏการณ์ทางสังคมวัฒนธรรมเป็นเรื่องของระดับ (Degree) กล่าวได้ว่า ระบบสังคมวัฒนธรรม อาจมีความเป็นระเบียบและความสม่ำเสมอน้อยกว่าระบบธรรมชาติ แต่ไม่ได้หมายความว่าปรากฏการณ์ทางสังคมวัฒนธรรมปราศจากระเบียบและความสม่ำเสมอเสียเลย เพราะถ้าเป็นเช่นนั้น การศึกษาวิจัยปรากฏการณ์ทางสังคมวัฒนธรรมก็ไม่อาจกระทำได้
4. ความรู้ที่ได้จากการวิจัยเมื่อได้ผ่านการทดสอบถูกต้องแม่นยำตรงตามความเป็นจริงแล้วสามารถนำไปสร้างเป็นกฎ (Law) และทฤษฎี (Theory) เพื่ออธิบายถึงความสัมพันธ์ของปรากฏการณ์ในลักษณะต่าง ๆ ได้ รวมทั้งอธิบายถึงการเปลี่ยนแปลงของปรากฏการณ์ด้วย อีกนัยหนึ่งก็คือว่าความรู้ที่ได้จากการวิจัยไม่ว่าจะเป็นเรื่องใด ๆ สามารถเอามาสานต่อเป็นทฤษฎีอธิบายพฤติกรรมของปรากฏการณ์ได้เสมอ ถ้ามีความรู้อย่างถูกต้องเพียงพอ

2.2.4 วัตถุประสงค์ของการวิจัยทางสังคมศาสตร์

วัตถุประสงค์หรือจุดมุ่งหมายสำคัญของการวิจัยทางสังคมศาสตร์ มีลักษณะสำคัญ ดังนี้ (สุชาติ ประสิทธิ์รัฐสินธุ์, 2555; ชีรวุฒิ เอกะกุล, 2552; เอมอร จังศิริพรกรณ์, 2550; Best, 1981 อ้างถึงใน สมชาย วรภิเษมสกุล, 2554)

1. เพื่อการนำความรู้ไปแก้ไขปัญหา (Problem solving research) ที่ต้องการวิธีการแก้ไขที่มีประสิทธิภาพ เนื่องจากการวิจัยเป็นการมุ่งแสวงหาคำตอบ โดยทำการศึกษาหรือค้นหาความสัมพันธ์ระหว่างความจริง / ความรู้ที่ปรากฏอย่างมีความเป็นเหตุเป็นผลต่อกันที่

ชัดเจน ทำให้สามารถคาดการณ์ความเป็นไปได้ในอนาคต เพื่อนำประโยชน์มาใช้ในการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคม เป็นพื้นฐานในการวางแผน การกำหนดวัตถุประสงค์ นโยบาย การบริหารจัดการ อีกทั้งยังช่วยในการปรับแก้แผนการดำเนินงานให้บรรลุความสำเร็จ

2. เพื่อสร้างทฤษฎี (Theory-development research) การวิจัยนอกจากจะเป็นการสรุปผลความจริง / ความรู้ที่ได้รับจากการทำการศึกษาและการสรุปหลักเกณฑ์แล้วยังเป็นการค้นคว้าหาคำตอบในสิ่งที่ยังไม่รู้ แนวทางใหม่ ๆ องค์ความรู้ใหม่ ๆ หรือแม้แต่การต่อยอดองค์ความรู้เดิมให้สมบูรณ์ ฉะนั้น การวิจัยจึงสามารถเป็นการสร้างทฤษฎี สามารถนำมาใช้อ้างอิงหรือสามัญการ (Generalization) สามารถอธิบาย (Explanation) สามารถทำนาย (Prediction) และสามารถควบคุม (Control) ปรากฏการณ์ทางสังคม หรือปรากฏการณ์ต่าง ๆ ทั้งที่เกิดขึ้นจากพฤติกรรมของมนุษย์ได้เป็นอย่างดี มนุษย์จึงจำต้องอาศัยกระบวนการวิจัยในการสร้างทฤษฎีใหม่ขึ้น

3. เพื่อพิสูจน์ทฤษฎี (Theory testing research) การวิจัยเป็นการศึกษาความจริง / ความรู้ แต่ด้วยทฤษฎีและความรู้นั้นมีอยู่มากมาย และสามารถเปลี่ยนแปลงได้อยู่เสมอ ตามสถานที่ (Space) และเวลา (Time) มนุษย์จึงจำเป็นจะต้องทำการศึกษาพิสูจน์ตรวจสอบซึ่งทฤษฎีและองค์ความรู้ต่าง ๆ เหล่านั้นให้เข้ากับสภาพการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปอยู่เสมอ เพื่อความแม่นยำ ถูกต้อง เทียบตรง และมีอำนาจในการอธิบาย อันจะนำไปสู่การยอมรับให้เป็นทฤษฎีหลัก (Grand theory) ในลำดับต่อไป

กล่าวโดยสรุป ผลของการวิจัยทางสังคมศาสตร์ สามารถก่อให้เกิดประโยชน์ต่อมนุษยชาติเป็นอย่างมากทั้งในด้านทฤษฎีและในทางการพัฒนา นอกจากการวิจัยทางสังคมศาสตร์ สามารถทำให้มนุษย์มีความเข้าใจปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นจากพฤติกรรมของมนุษย์ที่อาศัยอยู่ร่วมกันดีขึ้นแล้ว ยังทำให้มนุษย์สามารถควบคุมและพยากรณ์ปรากฏการณ์ต่าง ๆ ได้ล่วงหน้า ส่งผลให้มนุษย์มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น มนุษย์สามารถปรับตัวได้อย่างสอดคล้องเท่าทันกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเศรษฐกิจได้ดียิ่งขึ้น นอกจากนั้น การวิจัยทางสังคมศาสตร์ยังสามารถทำให้เกิดองค์ความรู้และวิทยาการใหม่ ๆ หรือเป็นการเพิ่มพูนองค์ความรู้ที่มีอยู่เดิมให้สมบูรณ์สอดคล้องกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป สามารถช่วยบรรเทา / แก้ไขปัญหาต่าง ๆ ได้อย่างเป็นระบบ อีกทั้งผลของการวิจัยยังสามารถทำให้มนุษย์สามารถตัดสินใจได้อย่างถูกต้อง ทำให้การทำงานมีประสิทธิภาพมากขึ้น และที่สำคัญการวิจัยยังถือว่ามีส่วนช่วยเป็นเครื่องมือสำคัญในการพัฒนาประเทศ

2.2.5 ความหมายของการวิจัยทางสังคมศาสตร์

“การวิจัย” มาจากคำว่า “Research” ที่ระบุความหมายว่า “Careful study and Investigate” ซึ่งหมายถึง การศึกษา การค้นคว้าหาข้อมูล การวิเคราะห์หรือทดลองอย่างมีระบบ การสืบค้นความรู้ได้อย่างใดอย่างหนึ่งด้วยความระมัดระวังอย่างละเอียดถี่ถ้วนตามหลักวิชา โดยใช้อุปกรณ์หรือวิธีการ เพื่อค้นหาข้อเท็จจริงหรือหลักการสำหรับใช้ตั้งกฎ ทฤษฎี หรือแนวทางปฏิบัติ (OXFORD Advanced Learner’s Dictionary, 1994 อ้างถึงใน สมชาย วรภิเกษมสกุล, 2554; ราชบัณฑิตยสถาน, 2546; สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, 2550) นอกจากนี้ยังได้มีการอธิบายขยายความเพิ่มเติมอีกว่า การวิจัย เป็นกระบวนการที่เป็นระบบในการรวบรวมความรู้ การแสวงหาความรู้ความเข้าใจ ความจริง / ข้อเท็จจริง ปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ หรือปรากฏการณ์ทางสังคมอย่างเป็นระบบระเบียบมีขั้นตอน มีความเชื่อถือได้ โดยใช้ระเบียบวิธีทางวิทยาศาสตร์ที่ใช้ข้อมูลเชิงประจักษ์เป็นปณินำมาทดสอบสมมติฐาน ภายใต้แนวคิดทฤษฎี การวิเคราะห์ การสังเกต และการตีความหมายหรือสังเคราะห์ความจริงเหล่านั้น อีกทั้งยังมีจุดมุ่งหมายชัดที่ชัดเจนเพื่อให้ได้องค์ความรู้ใหม่ที่เชื่อถือได้นำไปสู่การสร้างทฤษฎี หลักการหรือการวางนัยทั่วไป รวมถึงเพื่อให้ได้ความรู้ที่สอดคล้องกับข้อเท็จจริงและเป็นคำตอบต่อปัญหาตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้อย่างชัดเจน สามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้ (บุญธรรม กิจปริดาภิสุทธิ, 2533; นงลักษณ์ วิรัชชัย, 2543; สุชาติ ประสิทธิ์รัฐสินธุ์, 2546; Leedy, 1994 อ้างถึงใน ดุจเดือน พันธุมนาวิน, 2549; Kerlinger, 1986; Best and Khan, 1998; Burns and Grove, 1997)

ทั้งนี้ สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (2558) ได้แบ่งการวิจัยตามกลุ่มสาขาวิชาการใหญ่ ๆ ออกเป็น 2 ด้าน คือ

1) การวิจัยทางวิทยาศาสตร์ หมายถึง การสำรวจ วิเคราะห์ ทดลองอย่างมีระบบ และเป็นขั้นตอนด้วยอุปกรณ์หรือวิธีพิเศษ เกี่ยวกับธรรมชาติ สิ่งมีชีวิต ปรากฏการณ์ธรรมชาติ ตลอดจนสิ่งที่มนุษย์ได้สร้างสรรค์ขึ้นมาด้วยความรู้ หรือประสบการณ์ เพื่อเสนอความรู้ใหม่ เพื่อสุขภาพอนามัย ความผาสุกและความเจริญก้าวหน้าของมนุษยชาติ

2) การวิจัยทางสังคมศาสตร์ หมายถึง การศึกษาค้นคว้าหาความจริงด้วยระบบและวิธีการทางวิทยาศาสตร์เกี่ยวกับพฤติกรรม ปรากฏการณ์ หรือปฏิกิริยา ตลอดจนความรู้สึนึกคิดของมนุษย์และสังคม เพื่อให้ทราบถึงความรู้และความจริงที่จะนำมาแก้ไขปัญหาของสังคม หรือก่อให้เกิดความรู้ใหม่

2.2.6 ลักษณะที่สำคัญของการวิจัยทางสังคมศาสตร์

ลักษณะที่สำคัญของการวิจัยตามแนวคิดของ ลีดดี้ (Leedy, 1994 อ้างถึงใน สุพรรณิ ไชยอำพร, 2552) ได้อธิบายเกี่ยวกับลักษณะที่สำคัญของงานวิจัยไว้ 6 ประการ ดังนี้

1. คำถามวิจัย เป็นคำถามที่มุ่งทำความเข้าใจและตรวจสอบอย่างรอบคอบ ให้ใกล้เคียงความเป็นจริงของสังคม (Social reality) ที่คนในชุมชน / องค์กรหรือกลุ่มนั้นยึดถือ หรือภายใต้สภาพแวดล้อมที่เป็นตามธรรมชาติ / บริบท (Context) ของปรากฏการณ์ทางสังคม นั้น ๆ และหรือคำถามวิจัยที่มุ่งตรวจสอบ พิสูจน์ ค้นหาความสัมพันธ์เกี่ยวของ หรือ ความสัมพันธ์เชิงเหตุเชิงผล ดังนั้น คำถามวิจัยจึงเป็นคำถามที่มีลักษณะบ่งบอกและหรือชี้บอก ความสัมพันธ์ โดยมีแนวความคิดทฤษฎีชี้นำ (Theoretical suggest) และข้อมูลโดยเฉพาะจากการวิจัยมาสนับสนุน (Data secure)

2. เป้าหมายการวิจัย ในการวิจัยต้องมีเป้าหมายที่ชัดเจนว่าต้องการศึกษา หรือ ต้องการคำตอบอะไร ในกระบวนการจึงต้องวางแผนออกแบบดำเนินการให้แน่นอน นอกจาก จะประกันคำตอบ / ความรู้ความจริง ที่ได้มาอย่างน่าเชื่อถือแล้ว ยังช่วยประหยัดทรัพยากร ต่าง ๆ ในการดำเนินการวิจัย โดยเฉพาะทรัพยากรเวลา ค่าใช้จ่าย แรงงาน / บุคลากรที่ต้องมา เกี่ยวข้อง

3. วัตถุประสงค์การวิจัย โดยปกติวัตถุประสงค์ของการวิจัยได้มาจากคำถามวิจัย เพื่อตอบปัญหาวิจัย กล่าวคือ นำคำถามวิจัยมาแตกเป็นคำถามย่อย ๆ ซึ่งจะแปลงไปสู่ วัตถุประสงค์การวิจัย ซึ่งคำถามย่อย ๆ เหล่านี้จะชี้นำการดำเนินการวิจัยในขั้นต่อไป นับตั้งแต่ ขั้นประมวล รวบรวมแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง จนถึงออกแบบงานวิจัย

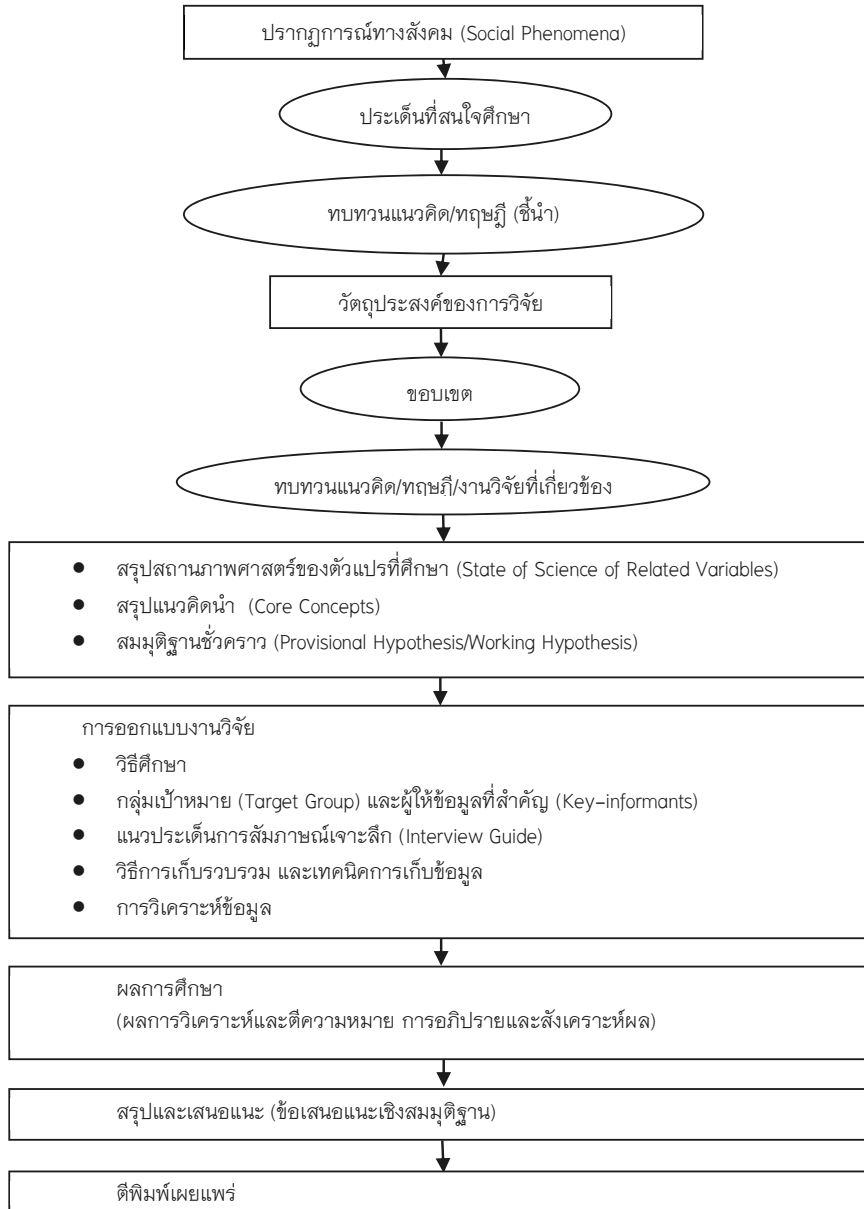
4. สมมติฐานวิจัย เมื่อมีสมมติฐานในงานวิจัยเชิงปริมาณนั้นสมมติฐานมัก อยู่ในรูปของการทำนายความเป็นสาเหตุและผล ซึ่งมักกำหนดและแปลความตามสายตา คนนอกวัฒนธรรมนั้น (Etic point of view) ในช่วงเวลานั้น ๆ ในส่วนของงานวิจัยเชิงคุณภาพ คงมีเพียงสมมติฐานชั่วคราวที่พัฒนาเพื่อใช้ในการปฏิบัติการวิจัยเพื่อศึกษาปัญหานั้น ๆ ในสภาพแวดล้อมบริบทนั้น ๆ ซึ่งสมมติฐานเหล่านี้ จะทำให้สามารถแสวงหาทิศทาง การดำเนินการวิจัย

5. การเก็บรวบรวมข้อมูล และตีความ จากผลการวิเคราะห์ข้อมูลซึ่งจะต้องนำมา ตีความและอภิปรายตลอดจนสังเคราะห์เพื่อให้ได้ข้อสรุปในภาพรวมสุดท้ายที่สามารถอธิบาย กระบวนการ เหตุผล ได้อย่างน่าเชื่อมั่น

6. การวิจัยต้องมีลักษณะสร้างองค์ความรู้ ความเข้าใจ และพัฒนาการ กล่าวคือ การวิจัยที่ดีเป็นกระบวนการต้องมีลักษณะต่อยอดหรือเพิ่มพูนองค์ความรู้ที่สามารถนำไปปฏิบัติ

ใช้ได้ หรือที่ใช้เพื่อการตัดสินใจทั้งเชิงนโยบาย แผนงานและหรือโครงการเพื่อการพัฒนาได้อย่างตลอดเวลา

ซึ่งกระบวนการวิจัยของงานวิจัยเชิงคุณภาพ สามารถสรุปเป็นขั้นเป็นตอนได้ดังปรากฏรายละเอียดในภาพที่ 2.1

ภาพที่ 2.1 แสดงกระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพ

ที่มา : (ดัดแปลงจากสุพรรณิ ไชยอำพร, 2552)

2.3 พัฒนาการและความหมายของการวิจัยเชิงคุณภาพ

เป็นการประมวลและทบทวนแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับพัฒนาการและความหมายของการวิจัยเชิงคุณภาพใน 3 สาระสำคัญ ได้แก่ พัฒนาการของการวิจัยเชิงคุณภาพ ความหมายของการวิจัยเชิงคุณภาพ และรูปแบบวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ ปรากฏรายละเอียดดังต่อไปนี้

2.3.1 พัฒนาการของการวิจัยเชิงคุณภาพ

ในช่วงแรกนับตั้งแต่ทศวรรษ 1950 และชัดเจนมากขึ้นในปี ค.ศ. 1960 การวิจัยทางสังคมศาสตร์ตามแนวคิดแบบการวิจัยทางวิทยาศาสตร์ โดยกลุ่มปฏิฐานนิยมแบบดั้งเดิม (Classical positivism) ซึ่งอิงอยู่กับการใช้เหตุผลเชิงนิรนัย (Deductive logic) เน้นการใช้ข้อมูลเชิงประจักษ์ การสร้างมาตรวัด การวิเคราะห์เชิงสถิติ และการให้ความสำคัญกับผลลัพธ์มากกว่ากระบวนการ ซึ่งเป็นที่ยอมรับกันในแวดวงวิชาการ ถูกวิพากษ์วิจารณ์ว่า ฐานคติทางวิทยาศาสตร์ มีความเหมาะสมเพียงใดกับเนื้อหาทางสังคมศาสตร์ อาทิ คุณภาพของผลการค้นคว้าวิจัย มีลักษณะไม่ลึกซึ้งเท่าที่ควร เนื่องจากวิธีการวิจัยตามแนวปฏิฐานนิยม ไม่เน้นบริบท ทำให้ผลการศึกษาไม่เชื่อมโยงกับสถานการณ์ และสิ่งแวดล้อมของเรื่องที่ศึกษาเท่าที่ควร กระบวนทัศน์แนวปฏิฐานนิยม ละเลยความเป็นอัตวิสัยของมนุษย์ (Human subjectivity) ทำให้ผลการศึกษาขาดความถูกต้องตรงประเด็นภายใน (Internal validity) เนื่องจากความถูกต้องเชิงตรรกะในทัศนะของคนนอกหรือผู้วิจัย (Etic point of view) อาจคลาดเคลื่อนจากทัศนะของคนใน (Emic point of view) อีกทั้งยังไม่สามารถจับลักษณะพลวัตของการเปลี่ยนแปลงในระดับบุคคล / สถาบัน / สังคมได้ เนื่องจากการวิเคราะห์ทางสถิติมุ่งเน้นความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรในภาพรวม มากกว่าความเป็นปัจเจกบุคคลในฐานะผู้กระทำ (Actor) อีกทั้งยังมีข้อจำกัดในการศึกษาแบบต่อเนื่องยาวนาน (Longitudinal studies) ทำให้ไม่สามารถเข้าใจความเปลี่ยนแปลงที่เป็นพลวัต เป็นต้น

จวบจนกระทั่งกลางทศวรรษ 1970 ที่มีการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์มาใช้ข้อมูลเชิงประจักษ์ร่วมกับเหตุผลเชิงทฤษฎี โดยกลุ่มหลังปฏิฐานนิยม (Post-positivism) ได้เริ่มนำเอาแนวทางการวิจัยเชิงคุณภาพมาใช้ ต่อมาในช่วงกลางและหลังศตวรรษที่ 20 ได้เกิดการวิพากษ์วิจารณ์ข้อบกพร่องของทั้งสองแนวทางโดยประเด็นปัญหาความแตกต่างกันในระเบียบวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพและการวิจัยเชิงปริมาณ มีลักษณะหลัก ๆ ดังนี้ (สุชาติ ประสิทธิ์รัฐสินธุ์, 2554)

1. วิธีการวิจัยเชิงปริมาณเหนือกว่า เนื่องจากเป็นแนวคิดเชิงวิทยาศาสตร์ (Scientific approach)

2. วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพดีกว่า เพราะเหมาะสมที่จะใช้แสวงหาความเข้าใจในพฤติกรรมของมนุษย์

3. วิธีการวิจัยเชิงปริมาณและการวิจัยเชิงคุณภาพ ส่งเสริมกันถ้าสามารถนำเอามาใช้ร่วมกัน โดยรักษาจุดแข็งและลดจุดอ่อนของแต่ละวิธีการให้น้อยลง

4. แนวทางวิจัยเชิงคุณภาพกับวิจัยเชิงปริมาณมีพื้นฐานด้านปรัชญาของศาสตร์ที่แตกต่างกัน นักวิชาการจึงควรใช้วิธีการใดวิธีการหนึ่งโดยเฉพาะเท่านั้น

ตอนปลายศตวรรษที่ 20 ประมาณปี ค.ศ.1980 ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญนักวิจัยเชิงคุณภาพ เริ่มมีระดับความไว้วางใจมากขึ้นในเรื่องแนวคิดเกี่ยวกับความจริง(the very notion of truth) โดยความเป็นจริงเป็นเรื่องจิตวิสัย (Subjectivity) ของผู้วิจัย หรือจิตวิสัยระหว่างบุคคล (Inter-subjectivity) ของผู้วิจัยกับผู้ร่วมวิจัย ในช่วงท้ายสุดของศตวรรษที่ 20 จนถึงศตวรรษที่ 21 วิธีการวิจัยเชิงปริมาณ ได้รับการฟื้นฟูขึ้นมาอีกครั้ง เนื่องจากรัฐบาลในหลายประเทศ โดยเฉพาะสหรัฐอเมริกา ต้องการใช้นักวิจัยทางสังคมศาสตร์มาใช้ประโยชน์ต่อการกำหนดนโยบายที่ใช้ข้อมูลเชิงประจักษ์ จึงนำไปสู่การทบทวนวิธีการวิจัยเชิงปริมาณควบคู่ไปกับการเน้นบทบาทของงานวิจัยเชิงคุณภาพที่ต้องทำไปด้วยกัน (Complementary)

พัฒนาการของการวิจัยเชิงคุณภาพ คำว่า “การวิจัยเชิงคุณภาพ” แปลโดยตรงจาก “Qualitative Research” เป็นคำที่ใช้อย่างแพร่หลายในซีกโลกตะวันตก ต่อมาเมื่อประมาณ ปี พ.ศ. 2520 กลุ่มนักวิจัยไทย ประมาณสิบกว่าท่าน ประกอบด้วย นักมานุษยวิทยา นักจิตวิทยาสังคม และนักศึกษาศาสตร์ ได้นำเข้ามาใช้ในภาษาไทย บางท่านเสนอให้ใช้คำว่า “การวิจัยเชิงคุณลักษณะ” แต่ในที่สุดก็ตกลงใช้ คำว่า “การวิจัยเชิงคุณภาพ” ตามราชบัณฑิตยสภา ที่มาของการวิจัยเชิงคุณภาพ มีพัฒนาการเกิดขึ้นด้วยความจำเป็นบางอย่าง เนื่องจากวิธีการวิจัยเชิงปริมาณ ไม่อาจแสวงหาความเป็นจริงหรือข้อเท็จจริงจากปรากฏการณ์บางอย่าง ได้ถูกต้องลึกซึ้งเพียงพอ อาทิ การตรวจนับหาความถี่บ่อยอาจไม่เข้าใจถึงความจริงแท้ของปรากฏการณ์ทางสังคมวัฒนธรรมได้ นักวิจัยจึงจำเป็นต้องใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพให้ได้มาซึ่งข้อมูลเชิงคุณลักษณะเข้ามาอธิบาย จึงจะตีความได้อย่างลึกซึ้ง เช่น ภูมิหลังประวัติความเป็นมาของชุมชน ประสบการณ์เรียนรู้ของปัจเจกบุคคลและชุมชน บุคลิกภาพหรือคุณลักษณะของผู้นำ นิทานพื้นบ้านและภูมิปัญญาท้องถิ่น ขนบธรรมเนียมประเพณี ความเชื่อและวัฒนธรรม รวมถึงปรากฏการณ์ทางสังคมวัฒนธรรมอื่นที่มีความเป็นคุณลักษณะคล้ายคลึงกัน อีกทั้งยังเป็นการเติมเต็มข้อมูลเชิงคุณลักษณะให้ข้อมูลที่เก็บรวบรวมได้ มีความครบถ้วนสมบูรณ์ เพื่อให้ให้นักวิจัยสามารถตีความทำความเข้าใจปรากฏการณ์ได้ถูกต้องและ

ลึกซึ้ง ด้วยเหตุนี้ การวิจัยเชิงคุณภาพ จึงสามารถกระทำโดยอิสระ หรืออาจผสมผสานวิธีการ (Mixed methodology) เข้ากับการวิจัยเชิงปริมาณก็ได้

2.3.2 ความหมายของการวิจัยเชิงคุณภาพ

การวิจัยเชิงคุณภาพ เป็นคำที่มีความหมายกว้างที่ใช้ครอบคลุมรูปแบบวิธีการวิจัยประเภทหนึ่งที่มีคุณลักษณะบางอย่างบางประการร่วมกันซึ่งไม่สามารถใช้วิธีการทางสถิติมาอธิบายหรือตีความให้เข้าใจได้อย่างถ่องแท้ มุ่งแสวงหาความเป็นจริงในปรากฏการณ์ที่อาจทดสอบหรือตรวจสอบการศึกษาโดยคนอื่นได้เช่นกัน เพียงแต่ปรากฏการณ์เหล่านั้นต้องการแนวความคิดและวิธีการศึกษาที่แตกต่างออกไป และที่เรียกว่าเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ก็เพราะไม่เน้นการเก็บข้อมูลและการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณ แม้ว่าจะมีการเสนอข้อมูลเชิงปริมาณรวมอยู่ด้วย ก็เป็นเพียงส่วนย่อยหรือส่วนประกอบเท่านั้น ไม่ได้หมายความว่า เป็นการวิจัยที่ไม่เกี่ยวข้องกับตัวเลขหรือข้อมูลเชิงปริมาณ และก็ไม่ได้หมายความว่า การวิจัยเชิงปริมาณไม่มีคุณภาพ ถ้าเป็นการวิจัยที่ดีที่ถูกต้องตามหลักวิชาของแต่ละแบบ ย่อมมีคุณภาพด้วยกันทั้งนั้น แต่ถ้าทำไม่ดีไม่ถูกต้องไม่เป็นที่ยอมรับ แม้จะเรียกว่า การวิจัยเชิงคุณภาพ ก็หาทำให้มีคุณภาพดีขึ้นตามชื่อไม่ (สุพรรณิ ไชยอำพร, 2552) ทั้งนี้ ในการทำการวิจัยเชิงคุณภาพ คำถามวิจัย ไม่ได้อยู่ในกรอบหรือถูกกระทำให้เป็นการวัดหรือการสังเกตตัวแปรเชิงปฏิบัติการ แต่จะตั้งคำถามเกี่ยวกับประเด็นการศึกษาที่ซับซ้อนภายใต้บริบท (Context) หรือวิถีการดำเนินชีวิตของมนุษย์ในกลุ่มนั้น ๆ โดยมุ่งทำความเข้าใจอย่างลึกซึ้งรอบด้านเป็นองค์รวม (Holistic approach) มากกว่าการมุ่งหาคำตอบเพื่อทดสอบสมมติฐานการวิจัยที่กำหนดไว้ล่วงหน้า ซึ่งนิรนัย (Deductive) มาจากทฤษฎีใดทฤษฎีหนึ่งซึ่งมักจะใช้วิธีการสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant observation) การสัมภาษณ์เจาะลึก (In-depth Interview) ผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ (Key-informant) ด้วยเหตุนี้ การวิจัยเชิงคุณภาพ จึงมีความหมายครอบคลุมถึงการวิจัยในสนาม (Field research) การศึกษาเชิงชาติพันธุ์วรรณา (Ethnographic study) การวิจัยทางมานุษยวิทยา (Anthropological research) การวิจัยเชิงธรรมชาติ (Naturalistic research) กลุ่มนักคิดปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์ (Symbolic interactionist) การศึกษารายกรณี (Case study) การตีความ (Interpretive) ปรากฏการณ์วิทยา (Phenomenological approach) การศึกษาแบบสร้างทฤษฎีจากข้อมูลหรือทฤษฎีจากฐานล่าง (Grounded theory approach) การวิจัยเชิงชีวประวัติบุคคล (Biographical approach) วิธีการเชิงประวัติศาสตร์ (Historical approach) และวิธีการแบบมีส่วนร่วม (Participatory approach) ซึ่งในแต่ละวิธีต่างมุ่งเน้นการตีความ (Interpretation) เพื่อความเข้าใจปรากฏการณ์ทางสังคม (Social phenomena) ที่เกิดขึ้นทั้งในระดับบุคคลและชุมชนตามสภาพแวดล้อม

ที่ห่อหุ้มและมีอิทธิพลต่อความหมายของปรากฏการณ์ที่สนใจศึกษา (สุพรรณิ ไชยอำพร, 2552; Bogdan and Biklen, 1992 อ้างถึงใน รัตน์ บัณฑิต, 2556; Shank, 2006 อ้างถึงใน รัตน์ บัณฑิต, 2556; สุธงศ์ จันทวานิช, 2552; รัตน์ บัณฑิต, 2556)

2.3.3 รูปแบบวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ

จากการวิเคราะห์บูรณาการความหมายของการวิจัยเชิงคุณภาพ เพื่อให้ง่ายต่อการทำความเข้าใจ วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ อาจแบ่งออกได้เป็น 2 รูปแบบใหญ่ ๆ คือ (สุพรรณิ ไชยอำพร, 2552)

1. แบบที่ใช้การศึกษาวิเคราะห์จากเอกสารเป็นสำคัญ ส่วนมากเป็นงานวิจัยทางประวัติศาสตร์ เป็นเรื่องของเหตุการณ์หรือปรากฏการณ์ในอดีต จึงจำเป็นต้องอาศัยข้อมูลจากเอกสารเป็นพื้น งานวิจัยเชิงประวัติศาสตร์ มีลักษณะเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ เพราะนักประวัติศาสตร์ มักจะเสนอรายงานหรือผลการศึกษาออกมาในรูปของการพรรณนาวิเคราะห์ข้อมูล นอกจากนั้น ผลงานของนักประวัติศาสตร์ก็ไม่มีใครมีข้อมูลเชิงปริมาณมากนัก

2. แบบที่เน้นการออกเก็บข้อมูลในสนาม (Field research) เป็นสำคัญ ได้มีการทำกันมากและทำมานานในหมู่นักมานุษยวิทยาของโลกตะวันตก แต่เพียงมีการนำเข้ามาใช้ศึกษาปรากฏการณ์ต่าง ๆ ในประเทศไทยเมื่อไม่นานมานี้ แม้กระนั้นได้ปรากฏว่า มีการยอมรับและแพร่ขยายเข้าไปในวงการศึกษาระดับสูงของไทยอย่างรวดเร็ว และเป็นที่รู้จักกันอย่างกว้างขวางในปัจจุบัน มีคนต้องการจะทำวิจัยเชิงคุณภาพกันมาก แต่ก็ยังติดขัดอยู่ตรงที่ว่าไม่มีใครจะเข้าใจในแนวความคิดและวิธีการวิจัยอย่างถูกต้องนัก โดยเฉพาะการทำวิจัยสนาม

จะเห็นได้ว่า การวิจัยทางมานุษยวิทยา (Anthropological research) เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพที่เน้นการออกสนาม โดยในระยะเริ่มแรกตามธรรมเนียมปฏิบัติของนักมานุษยวิทยาลังคมวัฒนธรรม (Social / Cultural anthropologist) นิยมทำการศึกษาชุมชนขนาดเล็กซึ่งมักจะเป็นสังคมของชนเผ่า (Tribal society) และชุมชนของชาวนานา (Peasant community) การศึกษาแบบนี้ในทางมานุษยวิทยาเรียกว่า “การศึกษาชุมชน” (Community study) ซึ่งมีแนวความคิดและวิธีการของตนเองชัดเจน

2.4 สรุป

ถ้าจะพิจารณาคำว่า “การวิจัย” ในความหมายที่เป็นกิจกรรมการแสวงหาความรู้ทางวิทยาศาสตร์ การวิจัย จะต้องมีการบวนการและวิธีการที่นักวิทยาศาสตร์ด้วยกันยอมรับในกระบวนการและวิธีการวิจัยดังกล่าว มีพัฒนาการควบคู่กับความเจริญก้าวหน้าของความรู้

ทางวิทยาศาสตร์ ซึ่งรวมถึงวิทยาศาสตร์สังคมหรือสังคมศาสตร์ (Social science) ด้วย ทั้งนี้ จากกระแสวิพากษ์วิจารณ์กระบวนการทัศน์ปฏิฐานนิยม (Positivism) ซึ่งถือฐานคติทางวิทยาศาสตร์ว่า มีความเหมาะสมกับทางสังคมศาสตร์เพียงใด นำไปสู่การเปิดกว้างตามแนวคิดหลังปฏิฐานนิยม (Post positivism) ซึ่งก่อร่างสร้างตัวขึ้นใน ค.ศ. 1950 และมีความชัดเจนมากเมื่อปี ค.ศ. 1960 ซึ่งไม่เน้นการเก็บรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณ หรืออาจมีเพียงส่วนย่อยเท่านั้น แต่จะเป็นการศึกษาที่ซับซ้อนภายใต้บริบท (Context) หรือวิธีการดำเนินชีวิตของมนุษย์ในกลุ่มนั้น ๆ อย่างเป็นองค์รวม (Holistic approach) ผ่านกระบวนการศึกษาเอกสาร และ / หรือการเก็บข้อมูลภาคสนาม ดังนั้น ปรัชญาเชิงปฏิบัติการของการวิจัยเชิงคุณภาพ จึงมุ่งเน้นการวิจัยที่ทำในสถานการณ์เป็นธรรมชาติ ยึดตรรกะแบบอุปนัยเป็นหลัก ทำความเข้าใจแบบองค์รวม ให้ความสำคัญแก่บริบทของสิ่งที่ศึกษา และทำความเข้าใจหรือขับเคลื่อนโดยศึกษาจากทัศนะคนในเป็นสำคัญ จากกลุ่มปรัชญาแนวคิดต่าง ๆ ที่นักวิจัยเชิงคุณภาพยึดถือ ทำให้การมองโลกและการแปลความมิได้มีลักษณะ Speculation แบบยุคเดิม ๆ แต่มีความเป็นระบบและเป็นวิทยาศาสตร์มากขึ้น แนวคิดเหล่านี้จึงอยู่เบื้องหลังการกำหนดวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพในการได้มาซึ่งข้อมูลและการวิเคราะห์ตีความ ประกอบด้วย การศึกษาในสถานการณ์ตามธรรมชาติที่เป็นอยู่ (Natural setting) ต้องศึกษาจากทัศนะของคนใน ให้ความสำคัญกับบริบทของสิ่งที่ศึกษา (Context sensitivity) ตีความ หรือวิเคราะห์สังเคราะห์แบบองค์รวม (Holistic perspective) และยึดหลักตรรกะแบบอุปนัย (Inductive approach)

กล่าวโดยสรุป กิจกรรมแสวงหาความรู้ใหม่นั้นเป็นเรื่องที่มนุษย์ทุกรูปทุกนามได้รู้จักและกระทำกันอยู่แล้ว มากบ้างน้อยบ้างตามลักษณะนิสัยหรือบุคลิกภาพของแต่ละบุคคล อีกนัยหนึ่ง มนุษย์ทุกรูปนามรู้จักทำการวิจัยอยู่บ้าง แต่ยังไม่เป็นระบบที่ยอมรับกันได้โดยทั่วไปในทางวิทยาศาสตร์ ด้วยเหตุนี้มนุษย์ทุกคนก็สามารถที่จะเป็นนักวิจัยได้ ถ้ามีความสนใจเพียงพอและได้รับการฝึกฝนอบรมหรือเรียนรู้อย่างถูกต้อง การเรียนรู้แต่เพียงทฤษฎีหรือหลักการทำวิจัยย่อมไม่เพียงพอ การมีโอกาสได้ฝึกหัดทำวิจัยด้วยตนเอง จึงเป็นกิจกรรมทางวิจัยที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้หากต้องการที่จะเป็นนักวิจัยที่มีความสามารถและได้รับการยอมรับจากนักวิชาการต่อไป

แบบฝึกหัดบทที่ 2

จงตอบคำถามต่อไปนี้

1. อธิบายให้เข้าใจถึงความจำเป็นของการศึกษาสังคมมนุษย์
2. อธิบายลักษณะสำคัญของความรู้ที่เป็นวิทยาศาสตร์
3. อธิบายความแตกต่างระหว่างกระบวนการวิจัยในโลกแห่งยุคทันสมัยกับโลกยุคหลังทันสมัย
4. อธิบายถึงลักษณะที่สำคัญของการวิจัยทางสังคมศาสตร์
5. อธิบายความหมายของการวิจัยเชิงคุณภาพทางสังคมศาสตร์

เอกสารอ้างอิง

ชาย โพธิ์สิตา. (2533). การวิจัยเชิงคุณภาพ: ข้อพิจารณาทางทฤษฎี.

เบญจฯ ยอดดำเนิน-แอ๊ดติคจี บุปผา ศิริรัศมี และวาทีนี บุญชะลิกษ์ (บ.ก.).

การศึกษาเชิงคุณภาพ: เทคนิคการวิจัยภาพสนาม. พิมพ์ครั้งที่ 2. นครปฐม :

สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.

ดุจเดือน พันธุมนาวิน. (2549). **หลักและวิธีการประมวลเอกสารเพื่อความเป็นเลิศ**

ในการวิจัยทางพฤติกรรมศาสตร์. กรุงเทพมหานคร : เอ.ที.

ดำรง ฐานดี. (2543). ปรึษาว่าด้วยการศึกษาเกี่ยวกับมนุษย์. ใน คณาจารย์ภาควิชาสังคม

วิทยาและมานุษยวิทยา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง (บ.ก.), **สังคมวิทยา**

และมานุษยวิทยาเบื้องต้น (หน้า 1-9). พิมพ์ครั้งที่ 17. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัย
รามคำแหง.

ทิตยา สุวรรณะชญ. (2527). **แนวคิดทฤษฎีสังคม.** กรุงเทพมหานคร :

สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.

ธีรวิมล เอกะกุล. (2552). **การวิจัยปฏิบัติการ.** พิมพ์ครั้งที่ 2. อุบลราชธานี :

ยงสวัสดิ์อินเตอร์กรุ๊ป.

นงลักษณ์ วิรัชชัย. (2543). **การวิจัยเพื่อพัฒนาการเรียนการสอน: การวิจัยปฏิบัติการ**

ของครู. เอกสารประกอบการบรรยายพิเศษเนื่องในวันเกษียณอายุราชการ

ของรองศาสตราจารย์ ดร.นงลักษณ์ วิรัชชัย ณ อาคารวิจัยการศึกษาต่อเนื่องสมเด็จพระ

เทพรัตนราชสุดาฯสยามบรมราชกุมารี มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ 7 ตุลาคม

2543.

นิพนธ์ เทพวัลย์. (2521). วิธีการศึกษาและวิจัยทางสังคมศาสตร์. ใน สุจิต บุญบงการ และคณะ

(บ.ก.), **มนุษย์กับสังคม.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

บุญธรรม กิจปริดาภิสุทธิ. (2533). **รวมบทความ การวิจัย การวัดและประเมินผล.**

กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหิดล.

ประเสริฐ แยมกลิ่นพุง. (2547). การศึกษาสังคมมนุษย์. ใน คณาจารย์ภาควิชาสังคมวิทยาและ

มานุษยวิทยา คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (บ.ก.), **สังคมและวัฒนธรรม.**

พิมพ์ครั้งที่ 9. กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

- รัตน์ บัณฑิต. (2556). **วิจัยเชิงคุณภาพทางการศึกษา**. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2546). **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542**. กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์.
- วรรณดี สุทธิธารกร. (2556). **การวิจัยเชิงคุณภาพ: กระบวนการในกระบวนการค้น**
ทางเลือก. กรุงเทพมหานคร : สยามปริทัศน์.
- สนิท สมัครการ และสุพรรณิ ไชยอำพร. (2548). **แนวความคิดและแนวทางการศึกษา**
ปัญหาสังคมกับปัญหาสังคมไทยและมาตรการป้องกันแก้ไข. กรุงเทพมหานคร : สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.
- สุชาติ ประสิทธิ์รัฐสินธุ์. (2554). **วิธีวิทยาการวิจัยเชิงคุณภาพ ยุคใหม่**. กรุงเทพมหานคร : สามลดา.
- สุพรรณิ ไชยอำพร. (2552). **การวิจัยเชิงคุณภาพเพื่อการพัฒนา: แนวความคิด วิธีการ**
และการประยุกต์ใช้. กรุงเทพมหานคร : คณะพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อม
สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.
- สุภาวศ์ จันทวานิช. (2552). **วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ**. พิมพ์ครั้งที่ 17. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สมชาย วรภิเษมสกุล. (2554). **ระเบียบวิธีการวิจัยทางพฤติกรรมศาสตร์และ**
สังคมศาสตร์. (ออนไลน์). แหล่งที่มา :
<http://www.udru.ac.th/attachments/elearning/01/02.pdf>. 17 กุมภาพันธ์ 2559.
- สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ. (2550). **คู่มือนักวิจัยมือใหม่**. กรุงเทพมหานคร : วงศ์สว่างการพิมพ์.
- สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, กองมาตรฐานการวิจัย. (2558). **คู่มือการจัดทำ**
งบประมาณในลักษณะบูรณาการด้านการส่งเสริมการวิจัยและพัฒนา ประจำปี
งบประมาณ พ.ศ. 2560. (ออนไลน์). แหล่งที่มา :
<https://www.nrms.go.th/NewsEventDetail.aspx?nid=1012>. 16 กุมภาพันธ์ 2559.
- Barnouw, V. (1978). **Physical Anthropology and Archaeology**. Illinois : Dorsey Press.
- Best, John W. (1981). **Research in Education**. Englewood cliff, CA : Prentice-Hall.
- Bogdan, R.C. and Biklen, S.K. (1992). **Qualitative Research for Education: An**
Introduction to Theory and Methods. Boston : Allyn and Bacon.

- Burns, N. and Grove, S.K. (1997). **The Practice of Nursing Research: Conduct Critique and Utilization**. 3rd ed. Chicago : Rand McNally.
- Burr, V. (1995). **An Introduction to Social Constructionism**. London : Routledge.
- Campbell, N. (1952). **What is Sciences**. New York : Dover.
- Guba,E.G. (1990). **The Alternative Paradigm Dialog (pp.17–27)**. Newbury Park, CA: Sage.
- Kerlinger, N.F. (1986). **Foundations of Behavioral Research**. 3rd ed. New York : Holt Rinehard & Winston.
- Kemmis, S. and M. Wilkinson. (1998). Participatory Action Research and the Study of Practice. In A. Atweing, S. Kemmis. And P. Weeks. (Eds.), **Action Research in Practice**, (pp.17–19). New York : Routledge.
- Leedy, P.D. (1994). **Practical Research: Planning and Design**. New York : Macmillan.
- Lincoln, Y.S. and E.G. Guba. (1985). **Naturalistic Inquiry**. California : SAGE Puplications.
- Merton, Robert K. (1968). Manifest and Latent Functions. **Social Theory and Social Structure**. New York : Free Press.
- Parsons, Talcott. (1949). **The Structure of Social Action**. New York : McGraw–Hill.
- Patton, M.Q. (1990). **Qualitative Evaluation and Research Methods**. Second Edition. Newbury Park, CA : Sage.
- Schwandt, T.A. (2001). **Dictionary of Qualitative Inquiry**. Second Edition. Thousand Oaks, CA.: Sage.

บทที่ 3

ปรัชญาแนวคิดการวิจัยเชิงคุณภาพ

ในทางปรัชญาตะวันออก พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงกล่าวถึง “สัพพัญญุตญาณ” แปลว่า การรู้ทุกอย่าง ซึ่งก็มีความสอดคล้องกับปรัชญาตะวันตก Philosophy หรือ Love of wisdom เป็นศัพท์บัญญัติของคำว่า “ปรัชญา” มีที่มาจากภาษาสันสกฤต โดยมีรากศัพท์มาจาก “ปร” แปลว่า รอบ ประเสริฐ และ “ชญา” แปลว่า รู้ เข้าใจ ความหมายโดยรวมของ “ปรัชญา” จึงมีความหมายว่า ความรู้อันประเสริฐ ความรู้รอบโดยทั่ว ความรู้อย่างแท้จริง ทั้งนี้ ในการศึกษาทางปรัชญา สามารถจำแนกออกเป็นสาขาย่อย ดังนี้

1) ตรรกวิทยา (Logic) หรือการวิเคราะห์ มีรากศัพท์จากภาษากรีก “Logos” หมายถึง คำพูด การพูด เหตุผล สมมุติฐาน สุนทรพจน์ คำสัญญา ซึ่งปรากฏคำที่ซ่อนเร้นอยู่ คำว่า Logic หมายถึง การคิด ตรรกวิทยา จึงมิได้เป็นปรัชญา แต่เป็นเครื่องมือ ในการคิด ทางปรัชญา เพื่อค้นหาเหตุผลและความถูกต้องในการโต้แย้งที่ต่างกัน

2) ญาณวิทยา (Epistemology) หรือทฤษฎีความรู้ (Theory of knowledge) มีรากศัพท์จาก ภาษากรีก “Episteme” แปลว่า ความรู้ และ “Logos” แปลว่า วิชา ฉะนั้น คำว่า “ญาณวิทยา” จึงมีความหมายว่า ทฤษฎีแห่งความรู้ ซึ่งเป็นการอธิบายให้เห็นถึง ปัญหาเกี่ยวกับ ที่มาของความรู้ แหล่งเกิดของความรู้ ธรรมชาติของความรู้ และเหตุแห่งความรู้ที่แท้จริง

3) จริยศาสตร์ (Ethics) มีรากศัพท์จากภาษาละติน “Ethos” แปลว่า อุปนิสัย หรือหลัก ของความประพฤติ ขนบธรรมเนียมที่เป็นความเคยชิน “จริยศาสตร์” จึงเป็นเรื่อง ของการศึกษาเป้าหมายสูงสุด (Ultimate Goal) ในชีวิตของมนุษย์ ซึ่งเป็นตัวกำหนดการกระทำ อะไรควรทำ ไม่ควรทำ ใช้เกณฑ์อะไร มาตัดสินว่าสิ่งนี้ดี สิ่งนี้ไม่ดี ซึ่งย่อมมีความแตกต่าง หลากหลายตามเงื่อนไขและบริบท

4) อภิปรัชญา (Metaphysics) เป็นศาสตร์ที่ว่าด้วย ความแท้จริง หรือสสารัตถะ (Reality essence) มีเนื้อหาสาระสัมพันธ์กับ ภววิทยา (Ontology) ซึ่งเป็นศาสตร์ที่ว่าด้วย ความมีอยู่ (Being) ของความแท้จริง หรือสสารัตถะ โดยทั่วไปถือว่าศาสตร์ทั้งสองเป็นเรื่องเดียวกัน ความมีอยู่ของความแท้จริง หรือความแท้จริงที่มีอยู่ สิ่งที่อยู่นอกเหนือจากการเห็นทั่วไป หรือ ความรู้ที่อยู่นอกเหนือการรู้เห็น แต่สามารถรู้และเข้าใจด้วยเหตุผล

5) สุนทรียศาสตร์ เป็นศัพท์ที่บัญญัติขึ้นโดย โบมการ์ต (Alexander Gottlieb Baumgarthe) ซึ่งนักปราชญ์สมัยกรีก เช่น เพลโต และอริสโตเติล ได้กล่าวถึงไว้ว่าหมายถึง ความงาม ความสะเทือนใจ ซึ่งเป็นความรู้สึกทางการรับรู้ (Sense perception) ของมนุษย์

อาจกล่าวได้ว่า จริยศาสตร์กับสุนทรียศาสตร์ นับว่าเป็นแขนงหนึ่งของปรัชญา ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการแสวงหาคุณค่า (Axiology) หรือรวมเรียกว่า อรรถวิทยา / คุณวิทยา นอกจากนี้ อริสโตเติล ยังคงจัดให้การเมือง ฟิสิกส์สมัยใหม่ ธรรมชาติวิทยา ชีวิตวิทยา อุตุนิยมวิทยา และดาราศาสตร์เป็นสาขาหนึ่งของการศึกษาทางปรัชญานี้ด้วยเช่นกัน แนววงนักปรัชญากรีก ได้พัฒนากระแส การคิดแบบวิเคราะห์ ซึ่งได้รับอิทธิพลมาจาก โสกราตีส ซึ่งเสนอให้แบ่ง ปัญหาที่สนใจออกเป็น ส่วน ๆ เพื่อให้เข้าใจปัญหาได้มากขึ้น อีกทั้งในพจนานุกรมไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 ยังให้ความหมายของปรัชญาไว้ว่า วิชาว่าด้วยหลัก แห่งความรู้และความจริง จะเห็นได้ว่า แม้ความรู้จะไม่มีพรมแดน แต่ในทางพระพุทธศาสนา แสดงให้เห็นว่า สิ่งที่น่าสนใจ ต้องมีขอบเขตอยู่ในกรอบของสิ่งที่ควรรู้ เช่น “สัพพัญญู” หมายถึง ความรู้เกี่ยวกับการแก้ปัญหาชีวิตและโลก ตามที่พุทธองค์ได้ทรงตรัสรู้ “อัสวักขมญาณ” หรือวิธีกำจัดกิเลสด้วยอริยสัจสี่ หรือความจริงอันประเสริฐ 4 ประการ ประกอบด้วย ทุกข์ (สภาพที่ทนได้ยาก อันเป็นต้นปัญหาของมนุษยชาติ) สมุทัย (สาเหตุให้เกิด ทุกข์ เหตุของปัญหา) นิโรธ (ความดับทุกข์ ความสงบ ความสุขเกิดจากการดับทุกข์ได้) มรรค (หนทางให้ถึงความดับทุกข์ เครื่องมือขจัดปัญหาโดยการปฏิบัติหรือการกระทำของตน)

ในวิธีการวิจัย ด้วยเหตุแห่งการเปลี่ยนแปลงทางสังคมศาสตร์ จุดยืนที่ว่าสิ่งที่เป็นจริง เป็นสิ่งที่มีอยู่เอกเทศ และเป็นวัตถุวิสัยของปฏิฐานนิยม (Positivism) ซึ่งในทางปรัชญาเรียกว่า สัจนิยม (Realism) หรือสัจนิยมสามัญ (Naive realism) (Schwandt, 2001 อ้างถึงใน ชาย โพธิ์สิตา, 2550) ได้รับการถูกวิพากษ์และถูกท้าทายมาก จนภายหลังจึงเกิดแนวคิด หลังปฏิฐานนิยม (Post positivism) ซึ่งมีความสำคัญยิ่งต่อการเสริมสร้างวิธีการวิจัย เชิงคุณภาพ ให้เกิดการต่อยอดขยายผลทางแนวคิดจากชาติพันธุ์วรรณา ซึ่งไม่ได้รับการ ยอมรับจากวิธีการวิจัยกระแสหลัก หรือปฏิฐานนิยม ในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการโยง ความสัมพันธ์เชิงเหตุและผล (Causality) บทบาทของค่านิยมหรืออคติในการวิจัย (Axiology) และสามัญการ (Generalization) หรือความสามารถในการนำไปใช้ต่างเวลา ต่างสถานที่ กอปรกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเศรษฐกิจในยุคศตวรรษที่ 21 วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ จึงมีส่วนช่วยเติมเต็ม วิธีการวิจัยเชิงปริมาณ ส่งผลให้วิชาการทางสังคมศาสตร์ มีวิธีการ ที่หลากหลาย ในขณะที่มิได้เป็นการแทนที่วิธีการวิจัยที่มีอยู่เดิม การวิจัยเชิงคุณภาพ ซึ่งเน้น วิธีการแสวงหาความจริงตามสภาพความเป็นจริง จึงยึดมั่นปรัชญาที่ต้องอยู่ในความเป็นจริง

เน้นทำความเข้าใจจากความเป็จริงของปรากฏการณ์ทางสังคมที่ต้องการศึกษา ทั้งนี้ เพื่อการพัฒนาความสามารถในการนำไปประยุกต์ใช้ นักวิจัยเชิงคุณภาพ จึงควรศึกษาทำความเข้าใจให้ถึงปรัชญาของการวิจัยเชิงคุณภาพทั้งในปรัชญาเชิงแนวคิด ควบคู่กับแนวคิดพื้นฐานสู่วิถึปฏิบัติ โดยในการนำเสนอ บทที่ 3 ปรัชญาแนวคิดการวิจัยเชิงคุณภาพ ผู้เขียน จำแนกออกเป็น 3 ส่วนที่สำคัญ คือ ส่วนที่หนึ่ง สรุปสาระให้เข้าใจถึงปรัชญาของการวิจัยเชิงคุณภาพ ส่วนที่สอง อธิบายให้เข้าใจถึงแนวคิดพื้นฐานของการวิจัยเชิงคุณภาพ และส่วนที่สาม เป็นกระบวนการที่ได้มาซึ่งองค์ความรู้ในการวิจัยเชิงคุณภาพ

3.1 ปรัชญาของการวิจัยเชิงคุณภาพ

เป็นการประมวลและทบทวนแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับปรัชญาของการวิจัยเชิงคุณภาพ ใน 5 สาระสำคัญ ประกอบด้วย คตินิยมแนวการสร้าง ธรรมชาตินิยม คตินิยมแนวคิดความปรากฏการณ์นิยม และอรรถปริวรรตศาสตร์ ทั้งนี้ ญาณวิทยา (Epistemology) หรือที่เรียกว่า กระบวนทัศน์หลักในการวิจัยเชิงคุณภาพ ถือว่าความจริง / ความรู้ที่มีอยู่ เป็นอยู่อย่างอิสระ ไม่ได้ ข้อเท็จจริง / ความเป็นจริง / ข้อมูลเดียวกัน อาจให้ความจริง / ความรู้ที่แตกต่างกัน หลากหลายขึ้นอยู่กับลักษณะสัมพัทธนิยม (Relativism) และบริบทหรือสภาพแวดล้อมที่ห่อหุ้ม แต่ละปรากฏการณ์ วิธีการวิจัยที่ดี จึงต้องเริ่มต้นด้วยสัมพันธภาพที่ีระหว่างกลุ่มเป้าหมาย / ผู้ถูกวิจัยกับนักวิจัยในฐานะที่เป็นเครื่องมือสำคัญ ทั้งนี้ จากการศึกษาวิเคราะห์กระบวนทัศน์หลักในการวิจัยเชิงคุณภาพ จะเห็นว่า วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ มีการพัฒนาหลอมรวมกัน ของกระบวนทัศน์และทฤษฎีในแต่ละสาขาวิชา โดยเฉพาะอย่างยิ่งทางด้านชาติพันธุ์วรรณา มานุษยวิทยา และสังคมวิทยา เพื่อใช้เป็นแนวในการศึกษา ตีความ อธิบาย และทำความเข้าใจ ปรากฏการณ์ทางสังคม และปรากฏการณ์ที่เป็นการกระทำของมนุษย์แต่ละคน ฉะนั้น เมื่อนักวิจัยจะนำวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพมาใช้ จำเป็นต้องเข้าใจถึงปรัชญาของการวิจัยเชิงคุณภาพ ดังต่อไปนี้

3.1.1 คตินิยมแนวการสร้าง

คตินิยมแนวการสร้าง (Constructionism) ในทางสังคมศาสตร์ ได้รับอิทธิพล จากจิตวิทยา อธิบายกระบวนการรู้สึกรู้สีกของจิตว่า เวลาที่เรารู้อะไรต่าง ๆ นั้น จิตไม่ได้มีสภาพ เป็นฝ่ายรับ แต่ยังทำงานสร้างมโนทัศน์ หรือภาพนามธรรมของสิ่งที่รู้ขึ้นมาใหม่ เชื่อว่า ความจริงไม่ได้มีอยู่โดยตัวของมันเอง แต่เป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น (John W. Creswell, 1998 อ้างถึงใน สุพรรณิ ไชยอำพร, 2552) การที่มนุษย์รู้อะไร มิใช่เป็นเพราะการค้นพบ แต่มนุษย์

สร้าง (Constructed) ภาพลัคนั้นขึ้นมาในใจ สร้างความรู้มาบนพื้นฐานของความเข้าใจ ประสบการณ์การปฏิบัติ และบริบททางสังคมวัฒนธรรมที่ยึดถือร่วมกันมา ซึ่งมีอยู่มาก่อนแล้ว ในกระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพ นักวิจัยจึงสร้างภาพหรือข้อมูลที่ซับซ้อน เป็นองค์รวม วิเคราะห์ข้อความ รายงานทัศนระของผู้ให้ข้อมูลอย่างละเอียด ฉะนั้น การทำความเข้าใจ อย่างเป็นองค์รวม (Holistic perspective) หมายถึง การค้นหา และอธิบายความสัมพันธ์ ระหว่างส่วนประกอบต่าง ๆ ภายในระบบ (Lincoln and Guba, 1985; Patton, 1990 อ้างถึงใน สุพรรณิ ไชยอำพร, 2552) การวิจัยจะต้องมุ่งสร้างความรู้ และการทำความเข้าใจ อย่างเป็นองค์รวม เนื่องจากพฤติกรรมของปัจเจกชนแต่ละคน เป็นผลรวมขององค์ประกอบ หรือปัจจัย ต่างต่าง ๆ จำนวนมาก รวมทั้งสถานภาพที่เขามีอยู่ภายในสังคมนั้น หรือภายในระบบ ความหมายที่มีอยู่ในสังคมนั้น (Schwandt, 2001 อ้างถึงใน ชาย โพธิสิตา, 2550) สอดคล้อง กับวิวิธวิทยาของการวิจัยเชิงคุณภาพ ซึ่งทำความเข้าใจปรากฏการณ์ที่ศึกษา อย่างเป็นองค์รวม หรือแนวทางการศึกษา อย่างเป็นองค์รวม (Holistic approach) ด้วยการรวบรวมข้อมูล ของหลายมิติของปรากฏการณ์ที่ศึกษา เพื่อให้ได้ภาพรวมที่สมบูรณ์ และเกิดความเข้าใจ รอบด้าน แต่ละส่วน แต่ละกรณี แต่ละเหตุการณ์ ภายในระบบที่ศึกษา ไม่เพียงแต่มีความหมาย ในตัวมันเองเท่านั้น แต่ยังมีความสัมพันธ์อย่างมีความหมายกับส่วนอื่น ๆ ชนิดไม่สามารถแยก จากกันได้ (Patton, 1990 อ้างถึงใน ชาย โพธิสิตา, 2550)

3.1.2 ธรรมชาตินิยม

ธรรมชาตินิยม (Naturalism) มาจากวิชาปรัชญา ถูกนำมาใช้ในเรื่องระเบียบวิธีวิจัย เพื่อการทำวิจัย อย่างเป็นธรรมชาติ คือ นักวิจัยไม่พยายามดัดแปลง หรือควบคุมสิ่งที่ศึกษา แต่ทำการศึกษาสิ่งใด ๆ ในสภาพธรรมชาติของสิ่งเหล่านั้น ลินคอล์น และกูบา (Lincoln and Guba, 1985 อ้างถึงใน สุพรรณิ ไชยอำพร, 2552) กล่าวถึง กระบวนทัศน์เชิงธรรมชาติ (Naturalistic paradigm) ว่า การวิจัยที่เกิดขึ้นในสถานการณ์ที่เป็นธรรมชาติ เพื่อเข้าถึง ความหมายภายในบริบทของสิ่งที่ศึกษา จึงใช้ตัวนักวิจัยมีสภาพเป็นเสมือนเครื่องมือสำคัญ ในการเก็บข้อมูล / สถานการณ์การวิจัย (Self as instrument / Human as instrument) ซึ่งแม้ว่า ในการตีความ นักวิจัยต้องเข้าใจพื้นฐานทางสังคมวัฒนธรรมของกลุ่มเป้าหมาย แต่นัยสำคัญ ของการตีความต้องผ่านการรับรู้ ความคิด และประสบการณ์ของนักวิจัย (วรรณดี สุทธินรากร , 2556) โดยแนวคิดธรรมชาตินิยมอาศัยหลักการ 4 ข้อ คือ

- 1) การเลือกตัวอย่างแบบเจาะจง
- 2) การวิเคราะห์ข้อมูลด้วยวิธีอุปนัย (Inductive analysis) ซึ่งสามารถดำเนินได้ไปพร้อม ๆ กับการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม
- 3) การสร้างข้อสรุปเชิงทฤษฎีที่มีพื้นฐานจากข้อมูล (Grounded theory) มุ่งหาคำอธิบาย หรือทฤษฎีบนพื้นฐานของข้อมูลโดยตรง ฉะนั้น การวิจัยจึงเริ่มต้นจากข้อมูล มิใช่การสร้างข้อสรุปเพื่อยืนยันหรือปฏิเสธสมมุติฐาน
- 4) มีการออกแบบการวิจัยที่ปรับเปลี่ยนได้ตามสถานการณ์เฉพาะหน้า (Emergent design) หรือออกแบบยืดหยุ่น สามารถปรับได้ ไม่ยึดติดโครงสร้าง หรือรูปแบบตายตัวในการดำเนินการวิจัย สามารถปรับเปลี่ยนได้เมื่อเหตุการณ์ในสนามเปลี่ยนไป

จะเห็นได้ว่า การวิจัยเชิงคุณภาพ ที่ทำในสถานการณ์ที่เป็นธรรมชาติใช้วิธีการและเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูลอย่างหลากหลาย แต่นักวิจัยถือว่าเป็นเครื่องมือสำคัญ โดยการออกแบบการวิจัยมีความยืดหยุ่น ในกระบวนการวิจัย สามารถเปิดรับข้อมูลใหม่ ๆ เพื่อปรับความเข้าใจให้ลึกซึ้งไปตามสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปได้ เครื่องมือที่ใช้มักเป็นแนวประเด็นการสัมภาษณ์ รวมไปถึงการสังเกต และข้อมูลในภาคสนาม อาทิ เรื่องเล่า นิทานพื้นบ้าน เอกสาร หนังสือ บันทึกภาคสนาม บันทึกประจำวัน การบันทึกเทป วีดีโอ ภาพถ่าย เป็นต้น อีกทั้ง ในขณะที่เก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม นักวิจัยเชิงคุณภาพสามารถตรวจสอบความน่าเชื่อถือของข้อมูล (Trustworthiness) วิเคราะห์ข้อมูลด้วยหลักตรรกะแบบอุปนัยควบคู่ไปด้วย ในระหว่างการเก็บรวบรวมข้อมูลและเสร็จสิ้นการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม (สุพรรณิ ไชยอำพร, 2552; วรณดี สุทธินรากร, 2556)

กล่าวโดยสรุป การวิจัยเชิงคุณภาพ เป็นการวิจัยที่ทำในสถานการณ์ที่เป็นธรรมชาติ (Natural setting) เป็นการศึกษาปรากฏการณ์หรือพฤติกรรมในขณะที่สิ่งนั้นกำลังดำเนินอยู่ตามสภาพธรรมชาติ โดยนักวิจัยเฝ้าสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant observation) สถานการณ์ที่ศึกษาไม่ถูกดัดแปลงหรือจัดการให้ผิดไปจากธรรมชาติ ซึ่งในทางสังคมศาสตร์ ถือว่าการดัดแปลงจะนำไปสู่การชี้้นำ หรือจัดฉากพฤติกรรม หรือปรากฏการณ์ที่ใช้ในการศึกษา และวิธีการได้มาซึ่งข้อมูลที่เป็นธรรมชาติ ไม่มีการกำหนดคำตอบล่วงหน้า แต่นักวิจัยในฐานะเครื่องมือสำคัญ ต้องคิดและกลั่นกรองประเด็น หัวข้อ และคำถามไว้ล่วงหน้า เพื่อที่จะล้วงลึกหรือทะลอมกล่อมเกล่า (Probe) ให้ได้มาซึ่งพฤติกรรม หรือปรากฏการณ์ที่แท้จริงตามธรรมชาติ อีกทั้ง การยืดตรรกะแบบอุปนัย (Inductive approach) เป็นหลัก ทำให้ลักษณะของการวิจัยเชิงคุณภาพ อิงอยู่กับแนวดำเนินการแบบอุปนัย (Inductive approach) มากกว่าแบบนิรนัย (Deductive approach) โดยนักวิจัยเริ่มต้นจากข้อมูล หรือสิ่งที่

จำเพาะเจาะจง หรือข้อมูลจากประชากรจำนวนหนึ่ง ไปสู่สิ่งทั่วไป อันจะทำให้ได้ข้อสรุป หรือ คำอธิบาย กรอบแนวคิด หรือทฤษฎีที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้ในวงกว้าง (From the particular to the general) ที่มีลักษณะเงื่อนไข / บริบทใกล้เคียงกัน

3.1.3 คตินิยมแนวตีความ

คตินิยมแนวตีความ (Interpretivism) มีความสอดคล้องกับคตินิยมแนวการสร้าง ถือว่าจุดมุ่งหมายของการวิจัย การตีความเพื่อเข้าถึงความหมายของพฤติกรรม หรือ ปรัชญาการณที่แท้จริงของสิ่งที่ศึกษา (Interpretation) จุดมุ่งหมายของการวิจัยเชิงคุณภาพ มุ่งอธิบายความจริง / สภาพการณ์ (Phenomenon) อย่างลึกซึ้ง เพื่อค้นหาความรู้จากความจริง ด้วยการตั้งคำถาม (Inquiry) กับกลุ่มเป้าหมาย (Lincoln and Guba, 1985 อ้างถึงใน วรณดี สุทธินรากร, 2556) ข้อมูลเชิงคุณลักษณะที่ได้ อาทิ คำพูดภาษา อวัจนภาษาหรือการกระทำ ที่สะท้อนมุมมองทางความคิด ความเชื่อของผู้คนในสังคมภายใต้บริบทที่ทำการศึกษา ฯลฯ มาจากการตีความและการอธิบายจากความเข้าใจของนักวิจัย (Interpretive-descriptive research) การศึกษาความหมายของข้อมูลผ่านคำพูดของผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ (Key-informant) จึงเปรียบเสมือนการวิเคราะห์ข้อมูล (Belenky, 1992 อ้างถึงใน วรณดี สุทธินรากร, 2556) เพื่อนำไปสู่ข้อค้นพบ (Belenky, Clinchy, Goldberger and Tarule, 1986 อ้างถึงใน วรณดี สุทธินรากร, 2556) ซึ่งอยู่ที่การกรองเอาข้อมูลเกี่ยวกับประสบการณ์หรือการกระทำ โดยคงไว้ซึ่งบริบทของเหตุการณ์หรือการกระทำเหล่านั้น และทำการวิเคราะห์ข้อมูล เชิงพรรณนาที่ให้รายละเอียดเป็นบูรณาการ เชื่อมโยงเหตุการณ์แต่ละเหตุการณ์เข้าในระบบ ความหมายและแบบแผนทั้งหมด (Rice and Ezzy, 1999 อ้างถึงใน สุพรรณิ ไชยอำพร, 2552)

จะเห็นได้ว่า ในกระบวนการเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงคุณลักษณะ นักวิจัย เชิงคุณภาพสามารถเรียนรู้จากความรู้และประสบการณ์ใหม่ ๆ ที่ได้รับ และเรียนรู้ไปพร้อม ๆ กัน ซึ่งความหมายนี้ขึ้นอยู่กับบริบททางสังคมวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมอื่น ๆ ทั้งนี้ จากปรัชญาแนวคิดดังกล่าวข้างต้น ผู้เขียนมีความเชื่อว่า วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ จะสามารถ พัฒนาทักษะการเรียนรู้และนวัตกรรม รวมถึงทักษะชีวิตและการทำงาน เพื่อเตรียมกำลังคนสู่ สังคมแห่งการเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21 ได้

3.1.4 ปรากฏการณ์นิยม

ปรากฏการณ์นิยม (Phenomenology) เป็นวิธีการศึกษาที่ได้รับอิทธิพลจากปรัชญาของเฮเกิล (G.W.Hegel : 1770–1831) และเอ็ดมันด์ ฮัสเซอร์ล (Edmund Husserl : 1859–1938) เชื่อว่าบุคคลต่าง ๆ แสดงพฤติกรรมใด ๆ ในการมีปฏิสัมพันธ์กับบุคคลอื่น ๆ หรือสิ่งที่อยู่รอบ ๆ ตัว ในชีวิตประจำวัน ก็เป็นเพราะบุคคลดังกล่าวได้ให้ความหมายต่อสิ่งนั้น ๆ ในลักษณะใดลักษณะหนึ่ง ทั้งนี้ การให้ความหมายของบุคคลต่อสิ่งที่อยู่รอบตัว จึงมีอย่างหลากหลายและมีความแตกต่างกันออกไปในแต่ละบุคคล ขึ้นอยู่กับประสบการณ์ที่บุคคลใช้และได้รับการมีปฏิสัมพันธ์กับบุคคลอื่น เน้นการบรรยายความรู้สึกที่ได้จากปรากฏการณ์ทางสังคมหรือพฤติกรรมของมนุษย์ที่ทำการศึกษา ในระเบียบวิธี หมายถึง การศึกษาที่มุ่งทำความเข้าใจโลกของผู้ที่ถูกศึกษาตามที่เขาเป็นอยู่จริง (The lived world) ความจริง / ความรู้ที่ได้จากการศึกษาทำความเข้าใจมนุษย์ จึงมีลักษณะเป็นอัตวิสัย (Subjective) มีความแปรเปลี่ยนไปในแต่ละบุคคลขึ้นอยู่กับการให้ความหมาย / ตีความสิ่งต่าง ๆ ของบุคคลนั้นเป็นสำคัญ หรือบริบท หรือแหล่งที่มาของความจริงนั้น หน้าที่ของนักวิจัยเชิงคุณภาพก็คือ การค้นหา / เข้าใจถึงการให้ความหมายหรือมุมมองหรือโลกทัศน์ต่อโลกและสิ่งรอบข้างของสิ่งที่ศึกษาจากทัศนะของผู้กระทำ (Rice and Eggy, 1990 อ้างถึงใน สุพรรณิ ไชยอำพร, 2552) ก็จะทำให้เกิดความเข้าใจในพฤติกรรมหรือปรากฏการณ์ทางสังคมได้ตรงกับความเป็นจริง (สุพรรณิ ไชยอำพร, 2552; รัตนะ บัวสนธ์, 2556)

จะเห็นได้ว่า การศึกษานี้เน้นทำความเข้าใจ จากทัศนะคนใน ซึ่งต่างกับการวิจัยเชิงปริมาณที่ต้องกำหนดนิยามปฏิบัติการ กำหนดกรอบแนวคิด หรือแม้แต่เกณฑ์การให้คะแนน ตลอดจนการกำหนดเกณฑ์สรุปผลการศึกษาว่า คะแนนที่ได้เทียบเท่ากับเกณฑ์พฤติกรรมในระดับใด จึงจะสรุปว่ามีพฤติกรรมนั้นในระดับมาก ปานกลาง น้อย ซึ่งอาศัยประสบการณ์ของคนนอก (นักวิจัย) เรียกว่า Etic Point of View เป็นผู้ตัดสิน ซึ่งหมายความว่า การอาศัยแนวคิด ทฤษฎีจากที่อื่น มาตรฐานของการศึกษาจากกลุ่มอื่น หรือแม้แต่การวิเคราะห์หรือการตีความ เพื่อสร้างกรอบแนวคิดที่มีอคติของคนนอก (นักวิจัย) เข้ามาชี้นำผลการศึกษา

3.1.5 อรรถปริวรรตศาสตร์

อรรถปริวรรตศาสตร์ (Hermeneutics) เป็นศาสตร์ว่าด้วยการตีความทางเทววิทยา หมายถึง การอธิบายความหมายของคัมภีร์ไบเบิล ส่วนในทางสังคมศาสตร์ หมายถึง การสืบค้น และตีความพฤติกรรมมนุษย์และสถาบันต่าง ๆ ว่าเป็นไปโดยมีเจตนา

โดยให้ความสำคัญกับความหมายและการตีความสิ่งที่ศึกษา ซึ่งเป็นที่มาของวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพที่เรียกว่า ปราบัญการณวิทยาแนวอรรถปริวรรต (Hermeneutic phenomenology) หรือปราบัญการณที่มุ่งการตีความ เป้าหมายก็เพื่อให้เกิดความเข้าใจประสบการณ์ชีวิต ความรู้สึกและความหมายของการมีประสบการณ์ที่ได้ประสบ (สุพรรณิ ไชยอำพร, 2552) ได้แก่

- 1) การใช้ข้อมูลเชิงคุณลักษณะหรือข้อมูลเชิงคุณภาพเป็นหลัก (Qualitative data)
- 2) นักวิจัยติดต่อโดยตรงกับกลุ่มเป้าหมายในการวิจัย (Direct contact with participants)
- 3) ให้ความสำคัญกับพลวัตของสิ่งที่ศึกษา (Dynamic perspective)
- 4) ให้ความสำคัญแก่การศึกษาเฉพาะกรณี (Unique case orientation)
- 5) มีความยืดหยุ่นในการออกแบบวิจัย (Design flexibility)
- 6) ใช้เครื่องมือเก็บรวบรวมข้อมูลที่หลากหลาย แต่นักวิจัยเป็นเครื่องมือสำคัญที่สุด (Research as an important research instrument)

นอกจากนี้ยังรวมถึงการให้ความสำคัญกับบริบทของปราบัญการณที่ทำการศึกษา (Context sensitivity) ในการวิจัยเชิงคุณภาพ สะท้อนแนวปรัชญาอรรถปริวรรตศาสตร์ ซึ่งมองว่าความหมายของปราบัญการณใด ย่อมเกี่ยวข้องกับบริบทหรือสภาพแวดล้อมที่ห่อหุ้มปราบัญการณที่สนใจศึกษานั้น อาทิ สภาพสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมทางสังคมวัฒนธรรม ความเชื่อและศาสนา ขนบธรรมเนียมประเพณีของปราบัญการณนั้น อย่างใกล้ชิด (Context bound meaning) การวิจัยเชิงคุณภาพ จึงเป็นการวิจัยที่มุ่งเน้นการเข้าถึงความหมายในทัศนะของผู้กระทำ (Actor's meaning) หรือ Emic นักวิจัยในฐานะเครื่องมือสำคัญ ซึ่งจำเป็นจะต้องเก็บรวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับบริบทของปราบัญการณที่ศึกษาอย่างเพียงพอ เพื่อประกอบการตีความข้อค้นพบ วิเคราะห์ตั้งข้อสังเกต และข้อเสนอ (Argument) ในมุมมองของนักวิจัย

ทั้งนี้ จากความเชื่อพื้นฐานปรัชญาแนวคิดของการวิจัยเชิงคุณภาพเชื่อมโยงความสัมพันธ์นำไปสู่กระบวนการตัดสินใจเลือกในวิธีการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ ผู้เขียนได้แสดงให้เห็นถึงมิติความสัมพันธ์เชื่อมโยงกระบวนการตัดสินใจวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ ดังปรากฏรายละเอียดในตารางที่ 3.1

ตารางที่ 3.1 แสดงมิติความสัมพันธ์เชื่อมโยงกระบวนการค้นคว้าวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ

มิติ / มุมมอง	กระบวนการค้นคว้าในการวิจัยเชิงคุณภาพ	วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ
จำแนกตามสาขาย่อยของปรัชญา		
ญาณวิทยา (Epistemology): ความเป็นศาสตร์ ที่มา แหล่งเกิด ธรรมชาติ และเหตุแห่งความรู้ที่แท้จริง	ความจริง / ความรู้ที่มีอยู่ เป็นอยู่ อย่างอิสระไม่ได้ ข้อเท็จจริง / ความเป็นจริง / ข้อมูลเดียวกัน อาจให้ความจริง / ความรู้ที่แตกต่างกันหลากหลาย ผู้รู้กับสิ่งที่ถูกรู้ ไม่สามารถแยกออกจากกันได้ ต่างมีปฏิสัมพันธ์และอิทธิพลซึ่งกันและกัน	สัมพันธ์ภาพของผู้วิจัยกับผู้ถูกวิจัย ถือเป็นกฎเกณฑ์สำคัญของ การเข้าถึงข้อมูลที่ถูกต้อง ตรง ประเด็น แต่ต้องระมัดระวังไม่ให้เกิด Bias ซึ่งอาจเป็นอุปสรรคต่อการเก็บรวบรวมข้อมูล / ความเป็นจริง
ภววิทยา (Ontology): ธรรมชาติของความจริง / ความรู้ / สิ่ง ที่ศึกษา	ความมีอยู่ของความจริง หรือ ความแท้จริงที่มีอยู่ ความจริง / ความรู้ เป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นมา อาจมีหลากหลาย มีคุณสมบัติ เป็นอัตวิสัย ขึ้นอยู่กับบริบท จึงมีลักษณะจำเพาะเจาะจง	ความจริง / ความรู้ขึ้นอยู่กับบริบท การเริ่มต้นกระบวนการวิจัย ด้วย สมมติฐานแบบที่ตั้งมาก่อนโดยใช้ กรอบแนวคิด ไม่ใช้วิธีการที่ดีที่สุด สมมติฐานควรจะถูกรับสร้างมาจาก ข้อมูลโดยตรง การมีข้อมูลการวิจัย ไม่ได้มุ่งเพื่อพิสูจน์ สมมติฐาน แต่มุ่งสร้างสมมติฐาน เพื่อการทดสอบในภายหลัง
วิธีวิทยา (Methodology): ระเบียบวิธี / วิธีการ เข้าถึงความจริง / ความรู้	วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ ผู้วิจัย เข้าไปมีส่วนร่วมโดยตรง ในสถานการณ์กับผู้ถูกวิจัย ใช้ตรรกะแบบอุปนัยเป็นหลัก มีการออกแบบการวิจัยที่ยืดหยุ่น	ผู้วิจัย เป็นเครื่องมือสำคัญใน การเก็บรวบรวมข้อมูลเชิง คุณลักษณะ การสังเกตแบบมี ส่วนร่วม หรือวิธีการอื่นที่เปิด โอกาสให้ผู้วิจัยใช้ความสัมพันธ์ แบบไม่เป็นทางการ เป็นสะพาน เชื่อมไปสู่การได้ข้อมูลที่ตี

ตารางที่ 3.1 (ต่อ)

มิติ / มุมมอง	กระบวนการค้นในการวิจัยเชิงคุณภาพ	วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ
จำแนกตามวิธีที่เป็นวิทยาศาสตร์		
การเชื่อมโยงความสัมพันธ์เชิงเหตุและผล (Causality)	สรรพสิ่งย่อมมีอยู่ และมีผลกระทบต่อกันและกันได้ เหตุและผลไม่ได้แยกจากกันโดยสิ้นเชิง ความสัมพันธ์ระหว่างสาเหตุกับผลเป็นความสัมพันธ์เชิงพหุ	การศึกษาวเคราะห์อย่างเป็นองค์รวม มุ่งทำความเข้าใจความหมาย และการอธิบายตีความ มากกว่าการพิสูจน์หาความสัมพันธ์เชิงเหตุและผลระหว่างปัจจัยต่าง ๆ
การแสวงหาคุณค่า (Axiology): ความสำคัญของค่านิยม / บทบาทของค่านิยม / ทัศนคติในการวิจัย	ความงาม ความสะเทือนใจ เป็นความรู้สึกทางการรับรู้ การวิจัยจึงเป็นกระบวนการหนึ่งที่ไม่พ้นค่านิยมและอคติ ซึ่งอาจมาจากภายในตัวนักวิจัย หรือจากบริบทภายนอกตัวนักวิจัยก็ได้	ผู้วิจัย ชี้แจงในผลการวิจัยว่ามีค่านิยม หรืออคติอะไร อย่างไรในการวิจัย แยกการตีความของกลุ่มตัวอย่างที่ถูกศึกษาออกจาก การตีความโดยนักวิจัย เพื่อไม่ให้ผู้อ่านสับสน
สามัญการ (Generalization): ความสามารถในการนำไปใช้ต่างสถานที่ / เวลา	จุดมุ่งหมายของการวิจัย คือ การพัฒนาองค์ความรู้ที่เฉพาะเจาะจงในรูปของสมมติฐานเชิงปฏิบัติการที่มุ่งนำไปใช้เฉพาะกรณีเป็นหลัก	ชี้แจงในรายงานการวิจัย ว่าผลการศึกษา ที่ได้อาจมีข้อจำกัดเชิงสามัญการอย่างไร ผลการวิจัย น่าจะเป็นจริงในสถานการณ์ใด และภายใต้เงื่อนไขอย่างไร

ที่มา: (ดัดแปลงจากสุพรรณิ ไชยอำพร, 2552)

กล่าวโดยสรุป จากการศึกษาปรัชญาของการวิจัยเชิงคุณภาพ นับได้ว่า การวิจัยเชิงคุณภาพ เป็นกระบวนการศึกษาแสวงหาความรู้ / ความจริง โดยตรงจากกลุ่มเป้าหมายในสนาม (Field work) ภายใต้สภาพธรรมชาติของสถานการณ์จริงที่สนใจศึกษา โดยอาศัยนักวิจัยเป็นเครื่องมือสำคัญ เพื่อให้เข้าถึงข้อมูล ทำความเข้าใจ และตีความหมายของปรากฏการณ์อย่างเป็นองค์รวม ในทัศนะของคนใน ซึ่งจะได้มีการเชื่อมโยงปรัชญาสู่แนวคิดพื้นฐานของการวิจัยเชิงคุณภาพต่อไป

3.2 แนวคิดพื้นฐานของการวิจัยเชิงคุณภาพ

เป็นการประมวลและทบทวนแนวคิดพื้นฐานของการวิจัยเชิงคุณภาพใน 4 สาระสำคัญ ได้แก่ แนวคิดเกี่ยวกับการศึกษาชุมชน แนวคิดเกี่ยวกับการนำเสนอความเป็นจริง แนวคิดเกี่ยวกับปฏิสัมพันธ์สัญลักษณ์ และแนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรม ทั้งนี้ จากปรัชญาแนวคิดสู่วิถีปฏิบัติสำหรับวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพทางสังคมศาสตร์ตามกระแสการพัฒนาแนวทางเลือก (Alternative development) ในโลกยุคหลังทันสมัย (Post modernization) ซึ่งมีพื้นฐานปรัชญาที่มุ่งสร้างสังคมอยู่เย็นเป็นสุขและมีความยุติธรรมทางสังคม ผู้เขียนพอที่จะวิเคราะห์ความสัมพันธ์เชื่อมโยงได้ดังต่อไปนี้

3.2.1 แนวคิดเกี่ยวกับการศึกษาชุมชน

การศึกษาชุมชน รวมถึง สังคมที่มีขนาดเล็กหรือสังคมชนเผ่า นักมานุษยวิทยา ทำการศึกษาด้วยการแยกศึกษาหน่วยหรือองค์ภาพทางสังคม (Social entity) ออกเป็นส่วนต่าง ๆ (Parts) หรือระบบย่อย (Sub-system) โดยแต่ละส่วนมีการแบ่งงานกันทำตามหน้าที่ ซึ่งมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันโดยรวม (Integrated whole) หรือที่เรียกว่า การศึกษาแบบภาพรวม (Holistic approach) ซึ่งเป็นลักษณะสำคัญประการหนึ่งของการวิจัยทางสังคมศาสตร์ เนื่องจากความสลับซับซ้อนของสภาพปัญหา และขนาดของสังคมที่มีขนาดใหญ่ โดยการศึกษาแบบภาพรวม ที่กล่าวถึงนี้ มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดกับแนวคิดโครงสร้าง-หน้าที่ (Structural functional) ซึ่งตั้งอยู่บนพื้นฐานแนวคิดเรื่องระบบ (System concept) ฉะนั้น การที่จะเข้าใจถึงวิธีการศึกษาชุมชน หรือการวิจัยเชิงคุณภาพในสนาม จึงจำเป็นต้องเข้าใจแนวคิดเกี่ยวกับการศึกษาแบบภาพรวม แนวคิดเกี่ยวกับโครงสร้าง-หน้าที่ และแนวคิดเกี่ยวกับระบบ

3.2.1.1 แนวคิดเกี่ยวกับระบบ

แนวคิดเกี่ยวกับระบบ เป็นแนวคิดทางวิทยาศาสตร์ธรรมชาติที่ใช้กันทั่วไป ต่อมาทางสังคมศาสตร์ได้นำมาใช้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา ด้วยฐานความเชื่อที่ว่า ทุกสิ่งทุกอย่างในจักรวาล (Universe) มีความเป็นระบบ ระบบมีแพร่หลายอยู่ทั่วไป มีขนาดตั้งแต่ใหญ่ที่สุดเท่าที่ความรู้ของมนุษย์ศึกษาได้ ได้แก่ ระบบสุริยจักรวาล เป็นต้น ลงไปถึงระบบที่มีขนาดเล็กมาก ๆ ได้แก่ ระบบเคมีอินทรีย์ เป็นต้น ทั้งนี้ ระบบ อาจมีอยู่แล้วหรือเกิดขึ้นมาได้เองตามธรรมชาติ หรืออาจเกิดขึ้นจากการกระทำหรือนำมือนมนุษย์ ทั้งนี้ เมื่อมีภาวะของความเป็นระบบ ย่อมต้องมีโครงสร้าง (Structure) และพฤติกรรม (Behavior)

โครงสร้างของระบบ ประกอบด้วย 2 ส่วนสำคัญ คือ (สุพรรณิ ไชยอำพร , 2552; วรรณดี สุทธิสินารการ, 2556)

1) ระบบใหญ่ หรือตัวระบบ (System) มีขอบเขตของระบบ (System boundary) เป็นตัวกำหนด บางกรณีสังเกตเห็นได้อย่างชัดเจน เช่น ระบบเครื่องยนต์กลไก ระบบร่างกายของมนุษย์ สัตว์ พืช เป็นต้น แต่บางกรณีไม่อาจระบุความชัดเจนได้ เช่น ระบบของชุมชนท้องถิ่น เนื่องจากมีความสัมพันธ์กับโลกภายนอกเข้ามาเกี่ยวข้อง อาทิ หมู่บ้านหรือชุมชนท้องถิ่นอื่น ตลาด และเมืองใกล้เคียง เป็นต้น แม้ว่าจะมีการแบ่งขอบเขตตามลักษณะการปกครองท้องที่ ออกเป็นหมู่บ้าน ตำบล อำเภอ จังหวัด หรือชุมชนย่อยในเขตเทศบาล แล้วก็ตาม แต่การที่จะถือว่าเป็นขอบเขตของระบบที่แท้จริงอาจมีปัญหาในทางปฏิบัติ หากพบว่า ความสัมพันธ์ทางสังคมวัฒนธรรม ไม่ได้แบ่งแยกไปตามขอบเขตการปกครองท้องที่ ฉะนั้น การแบ่งขอบเขตของระบบในการศึกษาสังคมวัฒนธรรม จึงนิยมใช้ขอบเขตของสังคม (Socio-cultural bound) ซึ่งอาจกินพื้นที่มากกว่าเขตการปกครองท้องที่ ด้วยความสัมพันธ์ทางสังคมวัฒนธรรม มีวิถีการดำเนินชีวิต ประเพณี และพิธีกรรมร่วมกัน เป็นต้น

กล่าวโดยสรุป การแบ่งขอบเขตของระบบในทางสังคมศาสตร์ ไม่ว่าจะแบ่งโดยวิธีใด ระบบทุกระบบจะต้องมีขอบเขตเสมอ ซึ่งอาจเกิดขึ้น หรือมีอยู่เองตามธรรมชาติ หรือเกิดจากการสร้างของมนุษย์อย่างชัดเจน หรืออาจมีการกำหนดขึ้นโดยนักวิจัย เพื่อการศึกษาวิจัยเฉพาะเรื่องก็ได้ ขอบเขตของระบบ จึงถือเป็นตัวกำหนดขนาดของระบบ สิ่งที่อยู่ภายนอกขอบเขตของระบบ เรียกว่า สภาพแวดล้อม (Environment) โดยระบบบางประเภท มีความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมใกล้เคียงมาก ถ้าสภาพแวดล้อมเปลี่ยนแปลง จะมีผลต่อการทำงานของระบบทันที การทำงานของระบบจะอ่อนไหว (Sensitive) ต่อการเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อมภายนอก ระบบ แม้เพียงเล็กน้อย เรียกระบบแบบนี้ว่า ระบบเปิด (Open system) เช่น ระบบสังคมวัฒนธรรม ส่วนระบบที่ไม่ค่อยมีความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมมากนัก สามารถทำงานไปได้ตามปกติ แม้ว่าสภาพแวดล้อมจะเปลี่ยนแปลงไปบ้างก็ไม่กระทบกระเทือนต่อการทำงาน เรียกว่า ระบบปิด (Close system) เช่น ระบบเครื่องยนต์กลไก เป็นต้น

2) ระบบย่อย (Sub-system) หรือส่วนต่าง ๆ (Parts) ทำงานตามความถนัดเฉพาะของตน พร้อมกับประสานสัมพันธ์กับส่วนอื่น ๆ ให้บรรลุจุดหมายของระบบ อาทิ ระบบเครื่องยนต์กลไก เป็นระบบใหญ่ และระบบย่อย ประกอบด้วย หัวเทียน กระจกสูบ ลูกสูบ หม้อน้ำ กรองอากาศ กรองน้ำมัน เป็นต้น ระบบย่อยเหล่านี้ ต่างมีหน้าที่โดยตรงที่ต้องกระทำ ขณะเดียวกันก็มีการส่งต่อ หรือเชื่อมโยงความสัมพันธ์กับการทำหน้าที่

ร่วมกับระบบย่อยอื่น ๆ เพื่อประสิทธิภาพและสมรรถนะของเครื่องยนต์ หากระบบย่อยทำงานขัดแย้งกัน หรือไม่ประสานงานกันเท่าที่ควร ก็อาจทำให้ระบบใหญ่ หรือเครื่องยนต์กลไกเกิดการเสีย ดุลยภาพ อาจทำให้ชิ้นส่วนสึกหรอ สิ้นเปลืองเชื้อเพลิง หรือกำลังเครื่องยนต์เสื่อมสมรรถนะลง

กล่าวโดยสรุป แนวคิดเรื่องระบบ มีข้อสันนิษฐานเบื้องต้นเกี่ยวกับจุดหมายปลายทางอยู่ประการหนึ่งว่า ระบบต่าง ๆ เมื่อเกิดขึ้นมาแล้ว มีความมุ่งหมายที่จะดำรงอยู่ให้นานที่สุดเท่าที่จะนานได้ นั่นก็หมายความว่า หากระบบย่อยทั้งหลายทำหน้าที่ของตนได้ดี และประสานกับระบบย่อยอื่น ๆ อย่างกลมกลืนกันเต็มที่แล้ว โอกาสที่ระบบนั้นจะดำรงอยู่ได้นานที่สุด ตามอายุขัยโดยธรรมชาติของมันก็จะมียุขยืนยาว

อย่างไรก็ดี ระบบเปิดอาจอ่อนแอ หรือสลายตัวไป เนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและรุนแรงของสภาพแวดล้อมก็เป็นได้

3.2.1.2 แนวคิดเกี่ยวกับโครงสร้าง-หน้าที่

หากพิจารณาองค์รวมของระบบสังคมวัฒนธรรม ต้องอาศัยมุมมองของความสัมพันธ์เชื่อมโยงระหว่างแนวคิดเรื่องระบบกับแนวคิดเกี่ยวกับโครงสร้าง-หน้าที่ ซึ่งไม่สามารถแยกออกจากกันได้ ฉะนั้น วิธีการศึกษาชุมชน จึงอาศัยการกำหนดขอบเขตของระบบที่สนใจศึกษา ถ้ากำหนดขอบเขตการศึกษาอยู่ที่สังคมระดับชาติ (Nation-state) วัฒนธรรมแห่งชาติ (National culture) ก็จะประกอบด้วยระบบย่อยต่าง ๆ มากมายอันเป็นวิถีชีวิตโดยรวมของคนในชาติที่ประเพณีปฏิบัติสืบทอดต่อเนื่องกันมาช้านาน หากกำหนดขอบเขตการศึกษาชุมชนหรือสังคมระดับชนเผ่า (Tribal society) ซึ่งเป็นสังคมที่มีขนาดเล็ก ในชุมชนท้องถิ่นนั้น ๆ ก็จะมีระบบย่อยต่าง ๆ อยู่เช่นเดียวกัน จะเห็นได้ว่า ชุมชนท้องถิ่นหรือสังคมที่มีขนาดเล็ก จะมีความเหมาะสมแก่การศึกษาชุมชนแบบภาพรวม (Holistic) มากกว่าเนื่องจากต้องใช้นักวิจัยเป็นเครื่องมือสำคัญในการสังเกตเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น และสัมภาษณ์เจาะลึกบุคคลที่เกี่ยวข้องได้อย่างทั่วถึง ซึ่งต้องใช้เวลาอยู่ในพื้นที่นานพอสมควร

ทั้งนี้ ระบบย่อย (Subsystems) สำคัญที่มีอยู่ในทุกสังคมมนุษย์ หากพิจารณาตามลักษณะการทำหน้าที่อันเป็นความถนัดเฉพาะ (Specialization) ของกิจกรรม และมีการประสานกับระบบย่อยอื่น ๆ เพื่อความเจริญก้าวหน้าและ / หรือความคงอยู่ของแต่ละสังคม (สนิท สมัครงการ, 2546) จำแนกออกเป็นระบบได้ ดังต่อไปนี้

1. ระบบย่อยที่ทำหน้าที่เกี่ยวกับกิจกรรมทางด้านครอบครัว และ

เครือญาติ

ระบบย่อยที่ทำหน้าที่เกี่ยวกับกิจกรรมทางด้านครอบครัว และเครือญาติ (Family and kinship system) ทำหน้าที่สำคัญในการผลิตสมาชิกใหม่ อบรมเลี้ยงดูให้เจริญเติบโตและเรียนรู้วัฒนธรรมเบื้องต้นของสังคม ตลอดจนให้ความอบอุ่นแก่สมาชิก ดังปรากฏแนวคิดนำ (Core concept) ที่ใช้ในการศึกษา อาทิ

1.1 แนวคิดเกี่ยวกับครอบครัวและเครือญาติ (Kinship and family) ในระบบเครือญาติของสากลถือการเป็นญาติใน 2 ช่องทาง ได้แก่ 1) ญาติทางสายเลือดสืบเชื้อสายจากบรรพบุรุษเดียวกัน และ 2) ญาติทางแต่งงานหรือการเกี่ยวดอง แต่สำหรับคนในสังคมไทย หากครอบครัวใด มีอิทธิพลด้านบวกต่อกัน อาทิ ผู้มีพระคุณ ช่วยแนะนำสนับสนุนค้ำจุน และให้ความช่วยเหลือยามตกทุกข์ได้ยาก ฯลฯ อาจทำให้กลายมาเป็นเสมือนญาติที่ปฏิบัติดูแล เนกเช่น ญาติสนิท หรือที่เรียกว่า ญาติขยายวงศ์ (Affluentive kinship) ฉะนั้นก็ส่งผลให้ความสัมพันธ์ทางสังคมหรือแบบแผนปฏิบัติต่อกันของคนในแต่ละชุมชนท้องถิ่นแตกต่างกัน ช่วยให้ผู้อยู่เข้าใจ สามารถวิเคราะห์แยกแยะเหตุผล การกระทำ อันจะช่วยให้เข้าใจที่มาของด้านอำนาจ ผู้นำ โครงสร้างอำนาจ โครงสร้างทางสังคม ความขัดแย้ง และความร่วมมือ

1.2 แนวคิดเกี่ยวกับการอบรมเลี้ยงดู อิทธิพลของการอบรมเลี้ยงดูต่อการพัฒนาลักษณะนิสัยเด่น ๆ ในแต่ละช่วงวัย จนกลายมาเป็นบุคลิกภาพของคนในสังคม ในช่วงขวบปีแรกของชีวิต ความสุขของมนุษย์จะอยู่ที่ปาก (Oral) ในการเลี้ยงดูหากเด็กทารกได้รับการตอบสนองทางปาก เช่น เมื่อเวลาเด็กร้องไห้แม่ก็จะให้ดูดนม ฯลฯ เด็กทารกก็จะเรียนรู้พัฒนาความไว้วางใจในเพื่อนมนุษย์ (Trust) ในทางตรงข้ามหากไม่ได้รับการตอบสนอง ก็จะมีบุคลิกภาพที่ก้าวร้าว หรือไม่ไว้วางใจเพื่อนมนุษย์ ในช่วงขวบปีที่ 2 ความสุขของมนุษย์ จะเคลื่อนมาอยู่ที่ระบบขับถ่าย (Anal) หากได้รับการตอบสนอง เช่น เมื่อถ่ายอุจจาระแล้วมีการให้สะอาด เด็กก็รู้สึกสบายตัว ฯลฯ เด็กทารกก็จะได้รับการเรียนรู้เป็นผู้มีวินัย (Discipline) ในทางตรงข้ามหากไม่ได้รับการตอบสนองในการฝึกการขับถ่าย (Toilet training) ก็จะมีลักษณะสุร่ยสุร่าย / พุ่มเพื่อย ในช่วงปีที่ 3-6 ความสนใจหรือความสุขของมนุษย์จะเคลื่อนไปที่อวัยวะเพศ เช่น เด็กจะเริ่มสนใจสงสัยเกี่ยวกับอวัยวะเพศทั้งของตนเองและของเพื่อนเพศเดียวกันและเพศตรงข้าม ฯลฯ ในการฝึกที่จะรู้จักตนเองและให้เกียรติเพศตรงข้าม ผู้ใหญ่จึงต้องวางวินัยทางด้านเพศ (Sexual discipline) เป็นต้น

1.3 แนวคิดแบบสถานการณ์ นอกจากการอบรมเลี้ยงดูที่จะสามารถปลูกฝังบุคลิกพื้นฐานให้กับสมาชิกในสังคมแล้วยังมี แนวคิดแบบสถานการณ์ (Situational approach) นักวิชาการกลุ่มนี้ จะเน้นถึงอิทธิพลของสิ่งแวดล้อม หรือสถานการณ์ปัจจุบันที่บุคคลเผชิญหรือเกี่ยวข้องเป็นประจำ และบทบาทที่เขาต้องเรียนรู้ โดยเฉพาะอิทธิพลในการพัฒนาบุคลิกภาพ อันเนื่องมาจากการเรียนรู้จากกลุ่มอ้างอิงต่าง ๆ (Reference group) ที่อาจอยู่ใกล้ชิด เช่น ครอบครัวและเครือญาติ กลุ่มเพื่อน หรืออาจเป็นตัวแบบที่อยู่ไกล เช่น ดารานักร้องเกาหลี เป็นต้น

กล่าวโดยสรุป กลุ่มทฤษฎีเกี่ยวกับบุคลิกภาพ เชื่อว่าประสบการณ์ของมนุษย์ในวัยเด็กมีอิทธิพลต่อบุคลิกภาพของมนุษย์ในวัยผู้ใหญ่ (Childhood determination) ซึ่งบุคลิกภาพของมนุษย์ ส่วนใหญ่จะถูกกำหนดไว้ค่อนข้างชัดเจน ตั้งแต่วัยเด็กที่มีอายุ 1-6 ปี ทั้งนี้เพื่อให้ได้ผู้ใหญ่ที่มีบุคลิกภาพที่เหมาะสมแก่การอยู่ร่วมกันในสังคมของมนุษย์ ได้ดีจึงควรฝึกและเสริมสร้างบุคลิกภาพให้ตั้งแต่ในวัยเด็กปฐมวัย “กว่าจะถึงอนุบาล ก็สายเสียแล้ว” จึงเป็นคำกล่าวที่ถูกต้องเหมาะสมสำหรับการพัฒนาเด็กก่อนวัยเรียน ให้ได้รับโอกาสในการพัฒนาบุคลิกภาพ เพื่อเตรียมคนให้มีความพร้อมสู่การเป็นสมาชิกของสังคมต่อไป

2. ระบบย่อยที่ทำหน้าที่เกี่ยวกับกิจกรรมทางด้านการศึกษา

ระบบย่อยที่ทำหน้าที่เกี่ยวกับกิจกรรมทางด้านการศึกษา (Education system) ทำหน้าที่ให้ความรู้ และทักษะแก่สมาชิกของสังคมต่อจากระบบครอบครัวเครือญาติทั้งในด้านความรู้ทั่วไปและวิชาชีพ ทักษะดำเนินชีวิต และเสริมสร้างวิถีคิดที่มีค่านิยมแบบวิทยาศาสตร์ (มีเหตุมีผล มีหลักฐาน มีการพิสูจน์ตรวจสอบ) ดังปรากฏแนวคิดนำ (Core concept) ที่ใช้ในการศึกษา อาทิ

แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการศึกษาตามพระราชบัญญัติการศึกษา พ.ศ. 2542 แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ.2545 เสนอแนวคิดไว้ ดังนี้ (กรรณิการ์ สัจกุล, 2551)

การศึกษา หมายความว่า กระบวนการเรียนรู้เพื่อความรู้ความเข้าใจของบุคคลและสังคมโดยการถ่ายทอดความรู้ การฝึก การอบรม การสืบสานทางวัฒนธรรม การสร้างสรรค์จรรโลงความก้าวหน้าทางวิชาการ การสร้างองค์ความรู้ อันเกิดจากการจัดสภาพแวดล้อมสังคม การเรียนรู้และปัจจัยเกื้อหนุนให้บุคคลเรียนรู้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต

การจัดการศึกษาต้องเป็นไปเพื่อพัฒนาคนไทยให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ทั้งร่างกาย จิตใจ สติปัญญา ความรู้และคุณธรรม มีจริยธรรมและวัฒนธรรมในการดำรงชีวิต สามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข (มาตรา 6)

การจัดการศึกษาให้ยึดหลักดังนี้ (มาตรา 8)

- 1) เป็นการศึกษาตลอดชีวิตสำหรับประชาชน
 - 2) ให้สังคมมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา
 - 3) การพัฒนาสาระและกระบวนการเรียนรู้ให้เป็นไปอย่างต่อเนื่อง
- การจัดระบบ โครงสร้าง และกระบวนการจัดการศึกษา (มาตรา 9)

ให้ยึดหลัก

- 1) มีเอกภาพด้านนโยบายและมีความหลากหลายในการปฏิบัติ
- 2) มีการกระจายอำนาจไปสู่เขตพื้นที่การศึกษา สถานศึกษา และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น
- 3) มีการกำหนดมาตรฐานการศึกษาและจัดระบบประกันคุณภาพการศึกษาทุกระดับและประเภทการศึกษา
- 4) มีหลักการส่งเสริมมาตรฐานวิชาชีพ คณาจารย์และบุคลากรทางการศึกษาและการพัฒนาครู คณาจารย์และบุคลากรทางการศึกษาอย่างต่อเนื่อง
- 5) ระดมทรัพยากรจากแหล่งต่าง ๆ มาใช้ในการจัดการศึกษา
- 6) การมีส่วนร่วมของบุคคล ครอบครัว ชุมชน องค์กรชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เอกชน องค์กรเอกชน องค์กรวิชาชีพ สถาบันศาสนา สถานประกอบการ และสถาบันทางสังคมอื่น

การจัดการศึกษาต้องยึดหลักว่าผู้เรียนทุกคนมีความสามารถเรียนรู้และพัฒนาตนเองได้และถือว่าผู้เรียนมีความสำคัญที่สุด กระบวนการจัดการศึกษาต้องส่งเสริมให้ผู้เรียนสามารถพัฒนาตามธรรมชาติและเต็มตามศักยภาพ (มาตรา 22)

การจัดการศึกษา ทั้งการศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย ต้องเน้นความสำคัญทั้งความรู้ คุณธรรม กระบวนการเรียนรู้และบูรณาการตามความเหมาะสมของแต่ละระดับการศึกษาในเรื่องต่อไปนี้ (มาตรา 23)

- 1) ความรู้เรื่องเกี่ยวกับตนเอง และความสัมพันธ์ของตนเองกับสังคม รวมถึงความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ ความเป็นมาของสังคมไทย และระบบการเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข

2) ความรู้และทักษะด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี รวมทั้งความรู้ความเข้าใจและประสบการณ์เรื่องการจัดการ การบำรุงรักษาและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลยั่งยืน

3) ความรู้เกี่ยวกับศาสนา ศิลปะ วัฒนธรรม การกีฬา ภูมิปัญญาไทย และการประยุกต์ภูมิปัญญา

4) ความรู้และทักษะด้านคณิตศาสตร์และด้านภาษา เน้นการใช้ภาษาไทยอย่างถูกต้อง

5) ความรู้และทักษะในการประกอบอาชีพและการดำรงชีวิตอย่างมีความสุข

3. ระบบย่อยที่ทำหน้าที่เกี่ยวกับกิจกรรมทางด้านสุขภาพ

ระบบย่อยที่ทำหน้าที่เกี่ยวกับกิจกรรมทางด้านสุขภาพ (Health system) ทำหน้าที่ทางด้านการป้องกันโรค ส่งเสริมสุขภาพ บำบัดรักษาและฟื้นฟูสภาพร่างกาย และจิตใจของสมาชิกสังคม ดังปรากฏแนวคิดนำ (Core concept) ที่ใช้ในการศึกษา อาทิ

แนวคิดเกี่ยวกับการดูแลสุขภาพตนเอง การที่จะทำให้ประชาชนสามารถให้การช่วยเหลือกันได้ในภาวะที่มีสุขภาพดีและขณะที่เจ็บป่วย จำเป็นต้องศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับการดูแลรักษาสุขภาพซึ่งได้รับความสนใจอย่างกว้างขวางทั้งบุคลากรในสาขาวิทยาศาสตร์สุขภาพ สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา กล่าวคือ (คมพล สุวรรณบุญ, 2544)

การดูแลสุขภาพตนเอง (Self-care) เป็นกระบวนการที่ประชากรสามารถทำกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับสุขภาพได้ด้วยตัวเอง มีวัตถุประสงค์เพื่อส่งเสริมสุขภาพ (Health promotion) ผนุงรักษาภาวะสุขภาพ (Health maintenance) การป้องกันโรค (Disease prevention) การบำบัดรักษาตนเอง (Self treatment) ซึ่งรวมไปถึงการฟื้นฟูสภาพร่างกาย จิตใจ (Rehabilitation) ภายหลังการเจ็บป่วย

การดูแลสุขภาพตนเอง หมายถึง การปฏิบัติกิจกรรมที่บุคคลริเริ่มและกระทำเพื่อที่จะรักษาไว้ซึ่งชีวิต สุขภาพ และสวัสดิภาพของตน โดย โอเรม (Orem) ได้จำแนกพฤติกรรมการดูแลสุขภาพตนเองออกเป็น 3 ลักษณะ ดังนี้

1) การดูแลสุขภาพตนเองในภาวะปกติ (Universal self-care) การดูแลสุขภาพตนเองที่จำเป็นโดยทั่วไปเป็นเพื่อการส่งเสริมและรักษาไว้ซึ่งสุขภาพและสวัสดิภาพของบุคคล การดูแลสุขภาพตนเองเหล่านี้จำเป็นสำหรับบุคคลทุกคน ทุกวัย แต่ต้องปรับให้เหมาะสมกับระยะพัฒนาการ

2) การดูแลสุขภาพตนเองตามพัฒนาการ (Development self-care) เกิดขึ้นจากกระบวนการพัฒนาการของชีวิตในระยะต่าง ๆ เช่น การตั้งครรภ์ การคลอดบุตร การเจริญเติบโตเข้าสู่วัยต่าง ๆ ของชีวิต และเหตุการณ์ที่มีผลเสียหรือเป็นอุปสรรคต่อพัฒนาการ หรืออาจเป็นการ ดูแลสุขภาพตนเองที่จำเป็นโดยทั่วไปที่ปรับให้สอดคล้องกับการส่งเสริมพัฒนาการ

3) การดูแลสุขภาพตนเองเมื่อเกิดภาวะเบี่ยงเบนทางสุขภาพ (Health deviation self-care) หรือมีปัญหาทางด้านสุขภาพที่เกิดขึ้นเนื่องจากความพิการหรือความผิดปกติในโครงสร้างและการทำงานของร่างกาย

การดูแลสุขภาพตนเอง จึงเป็นประสบการณ์ที่แยกไม่ออกจากพัฒนาการของสังคมมนุษย์ การดูแลตนเองและการดูแลกันเองเป็นกลไกธรรมชาติที่มาก่อนการให้คนอื่นและการให้คนนอกกลุ่มมาดูแล อีกทั้ง จากความจริงที่ว่ารัฐเป็นพัฒนาการยุคหลังของสังคมมนุษย์ การดูแลตนเอง จึงเกิดก่อนการแสวงหาบริการ (Care-seeking) ที่จัดให้โดยรัฐหรือวิชาชีพ (Organized health care)

4. ระบบย่อยที่ทำหน้าที่เกี่ยวกับกิจกรรมทางด้านเศรษฐกิจ

ระบบย่อยที่ทำหน้าที่เกี่ยวกับกิจกรรมทางด้านเศรษฐกิจ (Economic system) ทำหน้าที่แสวงหา จัดการ และจัดสรรวัตถุดิบทรัพยากรและเทคโนโลยีต่าง ๆ เพื่อสนองความต้องการของสมาชิกและพัฒนาสังคม ดังปรากฏแนวคิดนำ (Core concept) ที่ใช้ในการศึกษา อาทิ (ณัฐพงษ์ ทองภักดี และประสพโชค มั่งสวัสดิ์, 2560)

แนวคิดปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง พระบรมราโชวาทของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร เมื่อวันที่ 4 ธันวาคม 2540 เนื่องในวโรกาสเฉลิมพระชนมพรรษา มีใจความหลักประเด็นหนึ่งคือ นโยบายการพัฒนา ดำเนินการอย่างรอบคอบเป็นขั้นตอน และควรจะพัฒนาในลักษณะที่ประชาชนสามารถพึ่งพาตัวเองได้ (Self-reliance) เพราะจะเป็นการปกป้องความเสี่ยงจากภายนอกได้ แนวคิดนี้สอดคล้องกับสถานะที่ประเทศไทยกำลังหาทางออกจากวิกฤติเศรษฐกิจ ทั้งนี้หลายฝ่ายเชื่อว่า การพัฒนาแบบบริโภคนิยม และความประมาททำให้การพัฒนาอย่างไม่สมดุล จนทำให้เกิดวิกฤติเศรษฐกิจขึ้น ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงจึงได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะหน่วยงานราชการ รัฐบาลยังได้น้อมนำหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงที่ได้รับพระราชทานเข้ามาประยุกต์ใช้กับ แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 (พ.ศ. 2545-2549) ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง เป็นปรัชญาชี้ถึงแนวการดำรงอยู่และปฏิบัติตนของประชาชนในทุกๆระดับ ตั้งแต่ระดับครอบครัว ระดับชุมชน จนถึงระดับรัฐ ทั้งในการพัฒนา

และบริหารประเทศ ให้ดำเนินไปในทางสายกลาง โดยเฉพาะการพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อให้ก้าวทันต่อโลกยุคโลกาภิวัตน์ ความพอเพียง หมายถึง ความพอประมาณ ความมีเหตุผล รวมถึงความจำเป็นที่จะต้องมีระบบภูมิคุ้มกันในตัวที่ดีพอสมควร ต่อการมีผลกระทบใด ๆ อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทั้งภายนอกและภายใน ทั้งนี้ จะต้องอาศัยความรอบรู้ ความรอบคอบ และความระมัดระวังอย่างยิ่งในการนำวิชาการต่าง ๆ มาใช้ในการวางแผนและการดำเนินการทุกขั้นตอน และขณะเดียวกันจะต้องเสริมสร้างพื้นฐานจิตใจของคนในชาติ โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ของรัฐ นักทฤษฎี และนักธุรกิจในทุกระดับ ให้มีสำนึกในคุณธรรม ความซื่อสัตย์สุจริต และให้มีความรอบรู้ที่เหมาะสม ดำเนินชีวิตด้วยความอดทน ความเพียร มีสติปัญญาและความรอบคอบ เพื่อให้สมดุลและพร้อมต่อการรองรับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว และกว้างขวางทั้งด้านวัตถุ สังคม สิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรมจากโลกภายนอกได้เป็นอย่างดี

กล่าวโดยสรุป ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ไม่ได้เป็นทฤษฎีที่มีความเฉพาะเจาะจง แต่เป็นกรอบความคิดชี้แนะแนวทางการปฏิบัติตามแนวทางที่ควรจะเป็นในทุกระดับ มองสังคมในลักษณะที่เป็นพลวัต มีการเปลี่ยนแปลงต่อเนื่อง มีความไม่แน่นอน และมีความเชื่อมโยงกับโลกาภิวัตน์ การปฏิบัติในระดับต่าง ๆ หากจะทำให้มีการพัฒนาที่มั่นคงและยั่งยืนในมิติต่าง ๆ ต้องรู้ทันการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมทั้งภายในและภายนอกประเทศ เป้าหมายของเศรษฐกิจพอเพียงคือ การพัฒนาที่สมดุลและพร้อมรับการเปลี่ยนแปลง มีลักษณะเป็นองค์รวม ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรม ภายใต้พลวัตของสภาพแวดล้อมทั้งภายในและภายนอกประเทศ มิใช่คำนึงเฉพาะด้านเศรษฐกิจอย่างเดียว จึงสรุปได้ว่า ความพอเพียง เป็นทั้งเป้าหมายและวิธีการ (End and mean) คือความพอเพียงเป็นวิถีการพัฒนาและเป้าหมายของการพัฒนา หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงคือ การสร้างสมดุล ทางกรอบความคิด โดยมีวัตถุประสงค์ที่จะทำให้ทุก ๆ คนในสังคม พัฒนาไปข้างหน้า ด้วยความมั่นคง สามารถรับมือกับการเปลี่ยนแปลงของสภาพเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรม อันเนื่องมาจากโลกาภิวัตน์

5. ระบบย่อยที่ทำหน้าที่เกี่ยวกับกิจกรรมทางด้านการเมือง และการปกครอง

ระบบย่อยที่ทำหน้าที่เกี่ยวกับกิจกรรมทางด้านการเมือง และการปกครอง (Political system) ทำหน้าที่ทางด้านการใช้อำนาจปกครองสังคม รวมทั้งแนวทางการขึ้นสู่อำนาจ การบริหารสังคมเพื่อความเรียบร้อยและรุ่งเรืองสงบสุขของมวลสมาชิก ดังปรากฏแนวคิดนำที่ใช้ในการศึกษา อาทิ (ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์, 2558)

แนวคิดเกี่ยวกับอำนาจในเชิงสังคม จอห์น สก็อต (John Scott, 1994) ระบุนิยามในทางสังคมวิทยาว่า อำนาจ คือ การที่ตัวแทนของอำนาจหรือผู้มีอำนาจสามารถก่อให้เกิดผล (Causal effects) ต่อสังคมโลกรอบ ๆ ตัว ตามที่วาดหวังไว้ อำนาจเป็นพลังทางสังคมและการเมืองเปรียบเทียบได้กับพลังไฟฟ้า หรือพลังเครื่องยนต์ที่อึงมีพลังมากก็ยิ่งขับเคลื่อนไปได้มาก เพื่อให้บรรลุการทำงานได้ในหลาย ๆ วัตถุประสงค์ ผู้คนใช้อำนาจในการจัดการกับสิ่งต่าง ๆ และในการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างกัน ในการจัดการแบบหลังนี้เองที่ ฮินเดส (Hindess, 1996) มองว่า มีนัยสะท้อนถึงความปรารถนาของผู้ที่มีอำนาจมากกว่าที่ครอบงำความปรารถนาผู้ที่มีอำนาจน้อยกว่าหรืออาจกล่าวได้ว่า เป็นความไม่เท่าเทียมในความสัมพันธ์ระหว่างผู้ที่มีอำนาจมากกว่ากับผู้ที่มีอำนาจน้อยกว่า

6. ระบบย่อยที่ทำหน้าที่เกี่ยวกับกิจกรรมทางด้านความเชื่อ และศาสนาต่าง ๆ ที่มีอยู่ในแต่ละสังคม

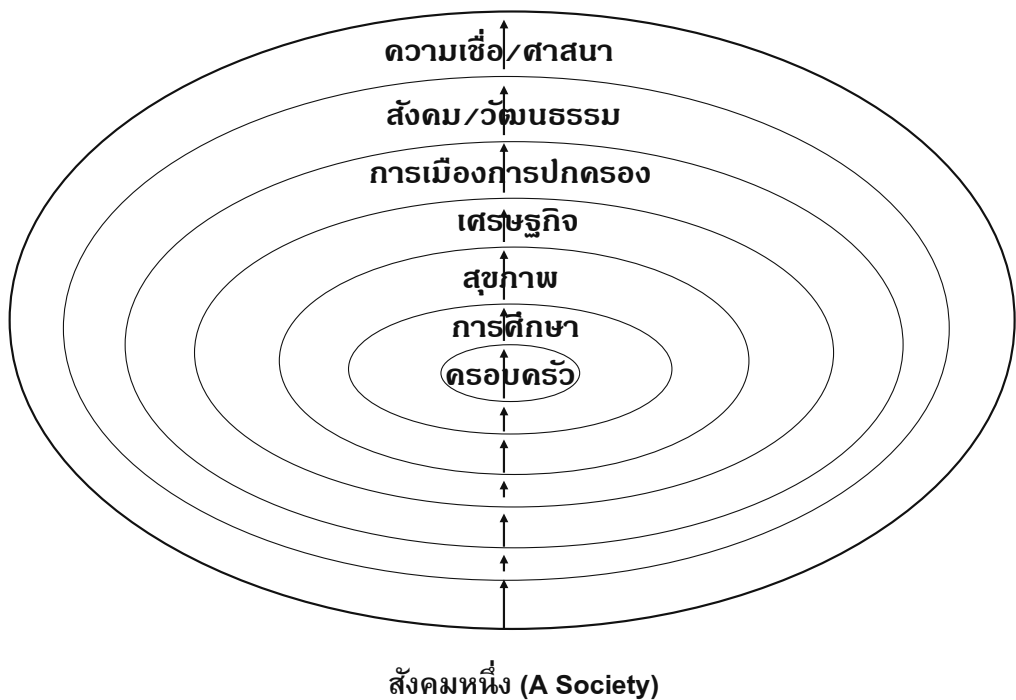
ระบบย่อยที่ทำหน้าที่เกี่ยวกับกิจกรรมทางด้านความเชื่อ และศาสนาต่าง ๆ ที่มีอยู่ในแต่ละสังคม (Belief system) ทำหน้าที่บำรุงขวัญสร้างแรงจูงใจให้คนมีความหวัง มุ่งประพฤติปฏิบัติที่ดีงาม คือ เป็นสมาชิกที่ดีของสังคมและเป็นศูนย์รวมจิตใจตลอดจนยกระดับจิตวิญญาณ ดังปรากฏแนวคิดนิกายที่ใช้ในการศึกษา อาทิ (ชัยยนต์ประดิษฐ์ศิลป์, 2558)

แนวคิดเรื่องกษัตริย์จากศาสนาพุทธนิกายเถรวาท มีปรากฏอยู่ใน “อัคคัญญสูตร” ระบุว่าเมื่อเกิดชุมนุมมนุษย์ที่อยู่รวมกันเป็นหลักแหล่ง พฤติกรรมบางอย่างของคนในสังคมอาจไม่เป็นที่พึงประสงค์และเมื่อเกิดขึ้นบ่อยครั้ง ทำให้เกิดความจำเป็นที่จะต้องหาวิธีกัน แกไขสถานการณ์ แล้วเห็นตรงกันว่าควรมี “หัวหน้า” ขึ้นมาทำหน้าที่ควบคุมดูแลให้สมาชิกในสังคมประพฤติให้สมควร ผู้ที่เป็นหัวหน้าที่คนทั้งหลายเลือกขึ้นมานี้ได้รับการยกย่องว่าเป็น “มหาชนสมมติ” คือ ชุมชนหรือประชาชนยกย่องให้เป็นหัวหน้าได้รับยกย่องว่าเป็น “กษัตริย์” คือเป็นใหญ่เหนือที่นาทั้งหลาย ซึ่งน่าจะหมายความว่ารับผิดชอบดูแลปัญหาเกี่ยวกับที่นา ได้รับยกย่องว่าเป็น “ราชา” เพราะทำให้คนทั้งหลายพึงพอใจในการที่ได้มาเป็นหัวหน้าของพวกเขา คำว่า มหาชนสมมติ บางทีเรียกว่า มหาสมมติ

แนวคิดเรื่องธรรมราชา ปรากฏแพร่หลายทั่วไปในประเทศที่ประชาชนนับถือศาสนาพุทธ ในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้หลายประเทศ ผู้คนนิยมเรียกผู้ปกครองหรือกษัตริย์ของตนที่มีความสามารถในทางพุทธศาสนา หรือมีกิจกรรมสนับสนุนพระพุทธศาสนาให้เป็นธรรมราชา ซึ่งอาจเรียกต่างกันไปออกไป เช่น มหาธรรมราชา ธรรมิกราชา ธรรมิกมหาราชา มหาธรรมมิกราช ฯลฯ แนวคิดนี้มีที่มาจากพระไตรปิฎก

ในสุดตันตปิฎก และวินัยปิฎก แนวคิดหลักของธรรมราชา มีประเด็นสำคัญอยู่ที่ กษัตริย์เป็นนักปราชญ์ รู้ธรรมลึกซึ้ง จนสามารถสั่งสอนคนทั้งหลายได้ เอาใจใส่บำรุงพุทธศาสนาอย่างสม่ำเสมอ ในรูปของการสร้างถาวรวัตถุและการสนับสนุนสถาบันสงฆ์ และพระมหากษัตริย์จะออกผนวชในพุทธศาสนา แนวคิดนี้ช่วยสร้างความชอบธรรมให้แก่สถาบันพระมหากษัตริย์ได้เป็นอย่างดี เป็นการช่วยทอนภาพลักษณ์ของความเป็นเทวราชาขององค์พระมหากษัตริย์ให้ลดน้อยลงไป แต่ในขณะเดียวกันก็ไม่ได้ทำให้สถาบันพระมหากษัตริย์ ต้องหมดความน่าเกรงขาม น่าเลื่อมใสลงไปแต่อย่างใด โดยผู้ปกครองจะต้องยึดถือธรรมเป็นหลัก ได้แก่ ทศพิธราชธรรม จักรวรรดิวัตร 12 อปรีหานิยธรรม 7 สังคหวัตถุ 4 เป็นต้น

กล่าวโดยสรุป สัมพันธภาพระหว่างระบบย่อยต่าง ๆ ที่มีอยู่ในสังคมมนุษย์ อาจแสดงให้เห็นได้โดยย่อตามภาพเส้น (Diagram) ดังปรากฏรายละเอียดในภาพที่ 3.1

ภาพที่ 3.1 แสดงสัมพันธภาพระหว่างระบบย่อยสำคัญในสังคมมนุษย์

ที่มา: (สนิท สมัครการ, 2546)

3.2.1.3 แนวคิดเกี่ยวกับการศึกษาแบบภาพรวม

การศึกษาแบบภาพรวมอย่างแท้จริง ผู้วิจัยจะต้องทำการวิเคราะห์ โดยการจำแนกแยกแยะให้เข้าใจถึงรายละเอียดการทำหน้าที่ของระบบย่อยสำคัญในสังคม ของมนุษย์ ควบคู่ไปกับการสังเคราะห์ โดยอธิบายเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของแต่ละระบบย่อย เหล่านั้น หากสัมพันธ์ภาพของระบบย่อยที่ปรากฏออกมาในรูปของการประสานงานที่ดี ไม่มีความขัดแย้ง หรือมีความไม่กลมกลืนในการทำหน้าที่ของระบบย่อยต่าง ๆ แต่เพียง เล็กน้อย มีการส่งต่อที่มีประสิทธิภาพ เมื่อเป็นเช่นนี้สังคมโดยส่วนรวมก็จะอยู่ในภาวะปกติ ย่อมจะแสดงให้เห็นความสมดุล (Equilibrium) ในการทำงานจากระบบย่อยต่าง ๆ สมาชิก ของสังคมจะมีความสุขแสดงออกเป็นพฤติกรรมต่าง ๆ ที่บ่งถึงความพึงพอใจในสภาพ ความเป็นอยู่ของตนเองและครอบครัว คนในสังคมก็จะมีความรัก มีความหวงแหนสังคม อีกทั้ง ยังภาคภูมิใจในวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นของตน ในทางตรงกันข้าม หากระบบย่อย บางระบบทำหน้าที่บกพร่อง อาทิ การที่หัวหน้าครอบครัว ปล่อยปะละเลย ไม่สามารถ ตอบสนองความต้องการทางเศรษฐกิจให้แก่สมาชิกในครอบครัวได้อย่างเพียงพอ ปล่อยให้ สมาชิกของครอบครัวอดอยากแร้นแค้น ก็จะมีผลกระทบต่อระบบย่อยอื่น ๆ เช่น อาจเกิด ความแตกร้างภายในครอบครัว ครอบครัวแตกแยก เด็กเร่ร่อน เด็กถูกทอดทิ้ง มีปัญหาสังคม อื่น ๆ ตามมา เช่น ปัญหายาเสพติด ก็จะส่งผลทำให้เกิดความยุ่งยากถึงระบบการเมืองและ การปกครอง เช่น การบังคับใช้กฎหมาย ชุมชนสังคมโดยส่วนรวม อาจเกิดความระส่ำระสาย แตกร้าง สมาชิกบางส่วนอาจอพยพโยกย้ายไปทำมาหากินในสังคมอื่น ฯลฯ การจะทำให้สังคม เข้าสู่ภาวะดุลยภาพ (Equilibrium) ต้องปรับปรุงการทำงานของระบบครอบครัว ให้สามารถ สนองความต้องการทางเศรษฐกิจของสมาชิกให้เพียงพอและทั่วถึง อาทิ การน้อมนำ แนวทางการดำเนินชีวิตตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง โดยพระราชดำรัส พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร ฯลฯ

กล่าวโดยสรุป การศึกษาชุมชน จำเป็นต้องอาศัยการวิเคราะห์ ปรากฏการณ์ทางสังคมวัฒนธรรม ตามแนวความคิดเรื่องระบบ ควบคู่กับแนวคิดเรื่อง โครงสร้าง-หน้าที่ ซึ่งเน้นที่ภาวะดุลยภาพ หรือการทำงานกลมกลืนประสานกันอย่างพอดี ของระบบย่อยต่าง ๆ ในชุมชนสังคมเป็นหลัก ความขัดแย้งรุนแรง หรือภาวะของการขาด ดุลยภาพ (Disequilibrium) จึงเป็นสิ่งที่ไม่พึงปรารถนาและควรหลีกเลี่ยง

นอกจากนี้ ผู้เขียนยังเชื่อว่า การศึกษาชุมชน ต้องอาศัยแนวความคิดและ วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพที่ชัดเจน ฉะนั้นในการพิจารณาพื้นฐานปรัชญา แนวคิด และวิธีการของ การวิจัยเชิงคุณภาพ จึงควรยึดกรณีศึกษาเพื่อการเรียนการสอน (Case teaching) ตาม

แนวทางของการศึกษาชุมชนเป็นหลัก ในการนี้ เพื่อเป็นการขยายความต่อยอดความรู้ความเข้าใจ และก่อให้เกิดทักษะการปฏิบัติอย่างถูกต้องลึกซึ้ง ในการนี้ ผู้เขียนจะได้นำเสนอตัวอย่างงานเขียนการศึกษาชุมชนผ่านบริบทของโรงเรียนและชุมชน จากรายงานวิจัย เรื่อง รูปแบบการจัดการศึกษาและการพัฒนาครูตามแนวพระราชดำริสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี: ศึกษากรณีโรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดนสิงคโปร์แอร์ไลน์สเฉลิมพระเกียรติฯ บ้านหนองบอน ตำบลทุ่งขนาน อำเภอสอยดาว จังหวัดจันทบุรี (คมพล สุวรรณภูมิ และสุพรรณิ ไชยอำพร, 2551) ปรากฏรายละเอียดดังต่อไปนี้

กรณีตัวอย่างการศึกษาชุมชน

4.1 ข้อมูลบริบทของโรงเรียนและชุมชน

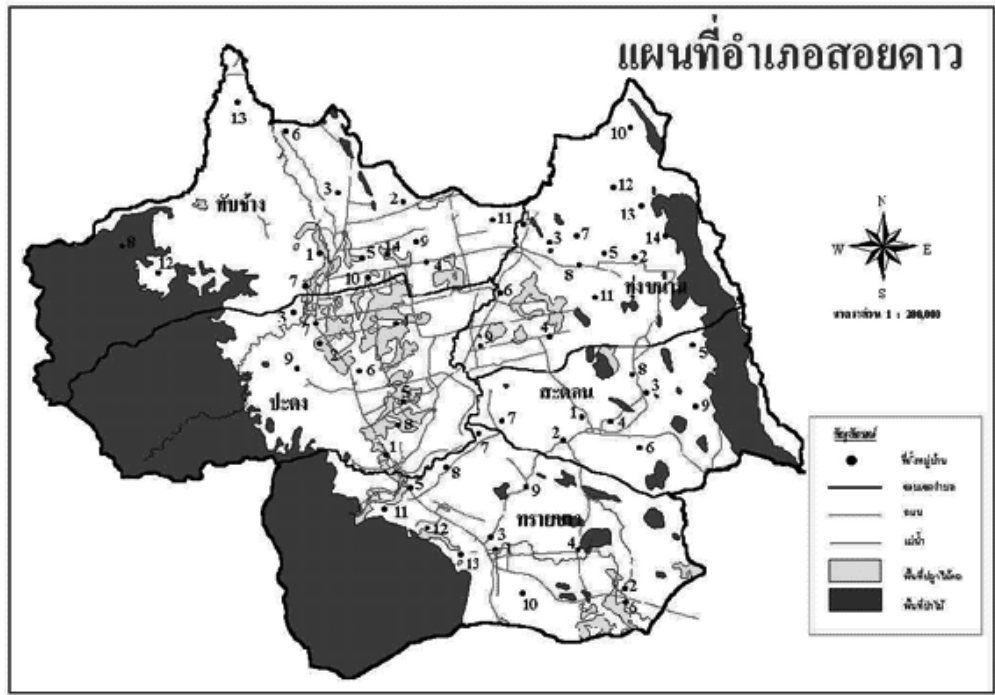
4.1.1 สภาพชุมชนบ้านหนองบอน

1) ประวัติความเป็นมา

บ้านหนองบอน หมู่ที่ 16 ตำบลทุ่งขนาน อำเภอสอยดาว จังหวัดจันทบุรี ตั้งอยู่ห่างจากแนวชายแดนไทย-กัมพูชา ประมาณ 7 กิโลเมตร เมื่อ ปี พ.ศ. 2518 เริ่มมีประชากรอพยพย้ายถิ่นเข้ามาอาศัยอยู่ ดังคำกล่าวของผู้สูงอายุที่ว่า “...แต่ก่อนลักษณะเป็นป่าดงดิบ ไม่มีบ้านคน มาจับจองเอากันเอง แบบว่าตีได้เท่าไรเป็นของเรา การเข้ามาอยู่ในหมู่บ้านเป็นแบบลักษณะตามกันมาตั้งแต่สมัยที่เขมรยังไม่แตก...” โดยการอพยพเป็นลักษณะการย้ายเข้าตามญาติพี่น้องซึ่งเข้ามาทำมาหากินในพื้นที่ใกล้เคียงก่อนหน้านี้ เนื่องจากผืนดินบริเวณนี้มีความอุดมสมบูรณ์ ดัง คำกล่าวของเจ้าหน้าที่สาธารณสุขที่ว่า “...มาทำไร่ กินข้าวเสร็จก็โยนพริกชี้หนูทิ้ง ๆ ไว้ พอมีฝนมาล้กพริกก็ได้กิน ไม่ต้องไปทำอะไรกับมัน...” อีกทั้งคำกล่าวของผู้นำ อบต. ที่ว่า “...อยู่ที่นี่เพราะมีความอุดมสมบูรณ์มาก จึงตัดสินใจขายที่ขายทางจากภาคอีสานและย้ายถิ่นมาอยู่ที่นี่...” โดยเฉพาะอย่างยิ่งญาติพี่น้องที่อพยพมาจากจังหวัดต่าง ๆ ในภาคอีสาน อาทิ สุรินทร์ บุรีรัมย์ อุบลราชธานี ศรีสะเกษ นครราชสีมา มหาสารคาม ขอนแก่น ฯลฯ มีมากจนสามารถจัดเทศกาลงานบุญของท้องถิ่นได้ (เช่น การตั้งศาลปู่ตา งานบุญบั้งไฟ ฯลฯ) เนื่องจากเส้นทางคมนาคมที่เชื่อมต่อกับถนนสายยุทธศาสตร์เลียบแนวชายแดนจากอีสานใต้ ซึ่งในสมัยนั้นบริเวณนี้ยังไม่มีชาวบ้านมาอาศัยอยู่มากนัก มีหนองน้ำขนาดใหญ่ อุดมสมบูรณ์ ไปด้วยต้นบอน ชาวบ้านจะเก็บบอนมาประกอบเป็นอาหาร และเริ่มเรียกชื่อหมู่บ้านว่า “บ้านหนองบอน” ดังคำกล่าวของผู้นำอาวุโสที่ว่า “...เมื่อก่อนคนมีอยู่มากแถวเขาสะท้อน เขาพริก ไร่ล้อม แถบนี้เป็นป่าดงดิบ มีช้างลงเล่นน้ำหลังบ้านตาเรือง (บ้านที่ตั้งอยู่หน้าโรงเรียนฝั่งตรงข้ามถนน) ต้นไม้ใหญ่ ตะแบก มะค่า ตะเคียน...”

ลักษณะการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนของชุมชนบ้านหนองบอน ในระยะแรก มีการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนกระจุกกระจายตามหัวไร่ ปลายนา ดังคำกล่าวของผู้ทรงคุณวุฒิหมู่บ้านที่ว่า “...สร้างบ้านอยู่ติดกับที่ดินทำกิน พืชผลอุดมสมบูรณ์ ดินที่นี้อุดมสมบูรณ์มาก น้ำท่าบริบูรณ์ มีป่าไม้มากมาย ไม่เป็นอย่างเดี๋ยวนี้ ก่อนเขมรแตก อยู่ใครใคร ไรมัน ปลุกข้าวโพด ผ้าย ถั่ว งา แถ่นี้ มีบ้านอยู่ 7-8 หลัง...” ต่อมาภายหลัง (ประมาณปีพ.ศ.2523) เมื่อราษฎรเริ่มได้รับความเดือดร้อนจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองของประเทศกัมพูชามากขึ้น อาทิ การต่อสู้ของทหารกัมพูชากับฝ่ายตรงข้าม มีการยิงลูกกระสุนปืนใหญ่มาตกบริเวณไร่นาของชาวบ้าน อีกทั้ง ชาวกัมพูชาเริ่มอพยพหนีภัยทางการเมือง ข้ามชายแดนเข้ามาบ่อยครั้งมากขึ้น ชาวกัมพูชาบางส่วนก็เริ่มก่อเหตุรบกวนชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้าน เช่น เข้ามารื้อหาของกิน / ข้าวของเครื่องใช้ตามบ้านเรือน การเข้ามาจับสัตว์เลี้ยงที่ชาวบ้านเลี้ยงไว้เป็นอาหารไปกิน หรือแม้แต่เข้ามาล้อมยิงบ้านพัก ตชด. ในบริเวณโรงเรียน ฯลฯ ชาวบ้านก็เริ่มอพยพย้ายถิ่นมาตั้งบ้านเรือนอยู่รวมกันบริเวณโดยรอบโรงเรียน เนื่องจากในโรงเรียนมีการจัดเตรียม หลุมหลบภัย และมีเจ้าหน้าที่ ตชด. ประจำการอยู่ตลอดเวลา ดังคำกล่าวของครูครุฑายาที่ว่า “...เมื่อมีกระสุนปืนใหญ่ยิงเข้ามา ครูก็ให้เด็ก ๆ เข้าไปอยู่ในหลุมหลบภัย อยู่ร่วมกับชาวบ้าน ชาวบ้านก็วิ่งมารวมกันอยู่ในหลุมหลบภัยที่โรงเรียน...” ซึ่งสอดคล้องกับคำกล่าวของคณะกรรมการสถานศึกษาที่ว่า “...เขมรทะเล็ก ลูกเล็ก เด็ก ไม่กล้าอยู่ ทหารญวนตามมาไล่ยิง เขมร ตชด. ยังตายไป 4 ศพ ผู้คนทิ้งไร้ ทิ้งสวน และเดือดร้อน ก็ป้องกัน หาที่พึ่ง ตชด. ก็เข้ามาเป็นที่พึ่ง ทหารเขาอยู่เป็น จุด ๆ ตชด. กระจายอยู่ตามหมู่บ้าน...” พอเขมรแตกเกิดการระเบิด การปล้นระดมจากเขมรกันมากขึ้นทำให้ส่วนหนึ่งที่ทนอยู่ก็อยู่ส่วนหนึ่งกลับไปยังถิ่นฐานเดิมก็มี หลังจากนั้นทางราชการจึงได้มีการจัดตั้งเป็นหมู่บ้านอาสาพัฒนาป้องกันตนเอง ตชด. โดย ชุตมवलชนสัมพันธ์ (สันตินิมิต) ได้จัดให้ชาวบ้านมีการรวมตัวกันเป็น คุ่มบ้าน ในแต่ละคุ่มบ้าน มีหัวหน้าคุ่มคอยรับผิดชอบดูแล ดังคำกล่าวของผู้สูงอายุท่านหนึ่งว่า “...ในสมัยก่อนการอยู่ จะอาศัยอยู่ในไร้ของตัวเองแต่พอเขมรแตก ผู้ใหญ่บ้านก็ได้ให้ย้ายมาอยู่รวมกันเวลาจะไป ทำสวนก็เดินทางเท่าไป...”

ต่อมาเมื่อมาถึงยุคที่ก่อตั้งหมู่บ้านเป็นทางการ จึงได้มีการเลือกตั้งผู้ใหญ่บ้าน ดังคำกล่าวของประธานผู้สูงอายุที่ว่า “...เมื่อก่อนบริเวณนี้ทั้งแถบเป็น หมู่ 3 บ้านเขาสะท้อน แล้วมีการแยกหมู่บ้าน เพื่อขยายเขตพื้นที่การปกครองเป็นอำเภอสอยดาว พอแยกจากหมู่ 3 มาเป็น หมู่ 7 บ้านหนองแกแล้วแยกเป็นหมู่ 16 บ้านหนองบอนและหมู่ 14 บ้านหนองบอนเหนือ ในปัจจุบัน...” จึงปรากฏที่ตั้งหมู่บ้านหนองบอน ในอำเภอสอยดาว ดังรายละเอียดในแผนภาพที่ 4.1

แผนภาพที่ 4.1 แสดงที่ตั้งอำเภอสอยดาว จังหวัดจันทบุรี

ที่มา : <http://www.amphoe.com/view.php?file=map1154055279&path=picture/6>

2) ลักษณะทางกายภาพ

อาณาบริเวณติดต่อของชุมชนหมู่บ้านหนองบอน ทิศเหนือ ติดต่อบ้านศาลาเขียว อำเภอลองหาด จังหวัดสระแก้ว ทิศใต้ ติดต่อบ้านหนองแก ตำบลทุ่งขนาน ทิศตะวันออก ติดต่อบ้านหนองบอนเหนือ และประเทศกัมพูชา ทิศตะวันตก ติดต่อบ้านเขาสะท้อน ตำบลทุ่งขนาน ดังปรากฏรายละเอียดในแผนภาพที่ 4.2

ตารางที่ 4.1 แสดงฐานข้อมูลประชากรและครัวเรือนตำบลทุ่งขนาน อำเภอสอยดาว
จังหวัดจันทบุรี

ตำบล	หมู่ที่	ชื่อหมู่บ้าน	เพศ		รวม	หลังคาเรือน
			ชาย	หญิง		
ทุ่งขนาน	1	ทุ่งขนาน	780	820	1,600	528
	2	ซับตารี	574	547	1,121	344
	3	เขาสะท้อน	362	347	709	222
	4	หนองมะค่า	366	366	732	237
	5	เตาถ่าน	587	571	1,158	343
	6	ไผ่ล้อม	320	332	652	193
	7	หนองแก	291	299	590	222
	8	ใหม่ร่วมมิตร	183	177	360	112
	9	หินขาว	236	211	447	126
	10	คลองเม่น	404	384	788	272
	11	เขานมนาง	201	200	401	110
	12	โพธิ์ศรี	214	203	417	131
	13	บ่อยาง	270	278	548	178
	14	หนองบอนเหนือ	130	120	250	73
	15	ซับตารีสอง	197	190	387	143
	16	หนองบอน	156	167	323	126

ที่มา : ปรับปรุงจากสำนักงานสาธารณสุขจังหวัดจันทบุรี ณ วันที่ 30 มิถุนายน 2550

ประชากรส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ รองลงมาคือศาสนาคริสต์ และอิสลามน้อยมาก แต่พอมืออยู่ข้าง ภาษาที่ใช้ในชีวิตประจำวัน คือ ภาษาไทย และภาษาถิ่นในแต่ละภูมิภาค เช่น ภาษาอีสาน ฯลฯ

โครงสร้างครอบครัว / เครือญาติ ส่วนใหญ่ยังคงเป็นลักษณะครอบครัวขยาย ถึงแม้จะแยกครอบครัวออกไปแต่ก็ยังอาศัยอยู่ในละแวกใกล้เคียง ดังคำกล่าวของผู้สูงอายุในหมู่บ้านที่ว่า “...ลูกหลานที่โตต่างก็แต่งงานก็แยกครอบครัวกันออกไป แต่อยู่ในหมู่บ้านเดียวกัน...” หรือคำกล่าวของผู้นำ อบต. ที่ว่า “...อยู่กับ พี่ ๆ น้อง ครอบครัว...” แต่ยังคงความเป็นชุมชน ดังคำกล่าวที่ว่า “...อยู่แบบครอบครัวใคร ครอบครัวมัน พอลูกโตแต่งงานก็แยกกันไปสร้างครอบครัวใหม่แต่ยังคงอยู่ในหมู่บ้าน การเปลี่ยนแปลงครอบครัวจากสมัยก่อน แต่ก่อนจะเป็นการพากันมาอาศัยที่นี่ แต่เมื่อเกิดเขมรแตก ถูกปล้นระดม ข้าวปลาอาหาร ทำให้คนในชุมชนบางส่วนอพยพกลับถิ่นที่อยู่เดิม การเคลื่อนย้ายแรงงานประชาชนในชุมชนบางส่วนก็ทำมาหากินอยู่ที่นั่นบางส่วนก็ออกมาทำมาหากินต่างพื้นที่...”

ในด้านสาธารณูปโภคและการบริการของรัฐ สถานบริการสาธารณสุขที่ตั้งอยู่ใกล้เคียง คือ สถานีอนามัยบ้านเขาสะท้อน และสถานีอนามัยตำบลทุ่งขนาน ระยะห่างประมาณ 3-4 กิโลเมตร โรงเรียนมัธยมที่ใกล้ที่สุด คือ โรงเรียนทุ่งขนานวิทยา ตั้งอยู่บ้านทุ่งขนาน หมู่ที่ 1 ตำบลทุ่งขนาน

4) ลักษณะทางเศรษฐกิจ

การประกอบอาชีพ ปัจจุบันคนในชุมชนบ้านหนองบอนประกอบอาชีพเกษตรกรรม โดยมากกว่าครึ่งหนึ่งทำไร่มันสำปะหลัง (คิดเป็นร้อยละ 60.00) รองลงมา ทำสวนยางพารา (คิดเป็นร้อยละ 30.00) และทำสวนลำไย (คิดเป็นร้อยละ 10.00) นอกจากนี้ คนในชุมชนยังรับจ้างทั่วไปเป็นอาชีพเสริม ซึ่งแตกต่างจากในอดีตที่เน้นการปลูกฝ้าย และข้าวโพด ดังคำกล่าวของผู้บริหารสถานศึกษาท่านหนึ่งว่า “...ปีที่ผมย้ายมาเป็นครู ตชด. ที่นี่ เห็นป่าฝ้าย สูดลูกหูลูกตา เหมือนกับอีสานบ้านผม ข้าวโพดก็มีแวนไว้ได้ทุนบ้านแทบทุกบ้าน พอแห้งก็แบกไปขายที่ตลาดปะตง...” ปัจจุบันรายได้เฉลี่ยประมาณครัวเรือนละ 20,000 บาท ต่อปี เนื่องจากประมาณ 1 ปีผ่านมานี้พืชผลเกษตรมีราคาค่อนข้างสูงเมื่อเปรียบเทียบกับในอดีต โดยเฉพาะมันสำปะหลัง ดังคำกล่าวของผู้บริหารสถานศึกษาอีกท่านหนึ่งที่กล่าวว่า “...ตอนนี้มัน ราคาดี กิโลละ 2.50 บาท เมื่อก่อนกิโลกรัมละ 50-75 สตางค์ เมื่อพิจารณาราคาขายต่อกิโลกรัมอาจเห็นว่า ได้ราคาไม่มาก แต่การปลูกมัน ชาวบ้านแทบไม่ต้องลงทุนอะไรมาก คนส่วนใหญ่ไม่ค่อยมีเงินลงทุนมากก็เลยปลูกมัน แต่ก็มีบางบ้านเริ่มปลูกยาง แต่ก็เฉพาะ

บ้านที่ต้องมีเงินทุน มัน มันปีต่อปี...” ทั้งนี้ การที่คนในชุมชนมักนิยมปลูกพืชหมุนเวียนก็เนื่องจากไม่มีเงินลงทุนเพียงพอ “...แต่ก่อนที่นี้เป็นป่า มีอาหารมากมายไม่เหมือนสมัยนี้การเป็นอยู่หากินยาก...” ดังปรากฏรายละเอียดในแผนภาพที่ 4.3

แผนภาพที่ 4.3 แสดงแสดงวิธีการทำกินของคนในชุมชนบ้านหนองบอน

ที่มา : หมู่ที่ 16 บ้านหนองบอน ตำบลทุ่งขนาน, 2551

ในขณะที่ ประชาชนเกือบทั้งหมด (คิดเป็นร้อยละ 95.00) ยังคงมีที่ดินทำกินเป็นของตนเอง แต่ที่ที่ดินมีขนาดลดน้อยลง จากครอบครัวละประมาณ 50 ไร่ ก็เหลือประมาณ 10-15 ไร่ เนื่องจากมีการเปลี่ยนมือโดยชาวบ้านขายที่ดินให้กับนายทุน และการประกาศเขตปฏิรูปที่ดินของ สปก. บนพื้นที่ดินทั้งหมดของหมู่บ้าน ดังคำกล่าวที่ว่า “...ในช่วงแรกที่เข้ามา มีแต่ต้นไม้ใหญ่อุดมสมบูรณ์ แต่ต้นไม้ที่หายไปเป็นเพราะการถางมาทำไร่เพื่อการทำมาหากินของพวกที่เข้าไปอยู่แรก ๆ เพื่อให้มีพื้นที่เป็นของตัวเองมาก ๆ แต่ในปัจจุบันได้เหลือน้อย เพราะแต่ก่อน ก็จะมีเจ้าของโรงงานรายใหญ่ หรือพอที่จะมีเงินมาเปิด เพื่อรอรับสินค้า แต่ในระหว่างปีประชาชนเข้าไปปลูกมันหรือข้าวโพดที่ยังไม่ได้ผลก็จะมาเอาสินค้าที่โรงงานเพื่อใช้กินใช้อยู่แล้วลงบัญชีไว้หักกับตัวผลผลิตที่ได้ พอถึงระยะเก็บเกี่ยวผลผลิตที่ได้มาส่งโรงงานไม่ได้ตามที่ได้อ้างไว้ส่วนที่เหลือก็หักเป็นเนื้อที่ของเจ้าของไร่เมื่อถึงปัจจุบันก็เลยเหลือ

ที่ทำมาหากินน้อย...”

ต่อมาภายหลัง นโยบายของรัฐบาล สนับสนุนเรื่องการแปลงทรัพย์สินเป็นทุน เป็นเหตุให้คนในชุมชนสามารถกู้เงินจาก ธกส. โดยใช้หลักฐานที่ดิน สปก. เป็นหลักฐานค้ำประกันสัญญา เมื่อคนในชุมชนสามารถกู้เงินมาลงทุนได้ บางรายประสบความสำเร็จค่อนข้างสูง ดังคำกล่าวของผู้บริหารสถานศึกษาท่านหนึ่งว่า “...ปกติปี ๆ หนึ่งเขาเช่าที่ดินคนอื่นปลูกมัน ปีนั่นเขากู้เงินมาซื้อรถไถ ทำไป ๆ พอเก็บผลผลิต มันมีราคาดีขึ้นมา เงินที่กู้ไปซื้อรถไถ ปีเดียวก็คืนทุน...” แต่ในขณะเดียวกันการกู้เงินที่ได้มีผลต่อการสร้างค่านิยมทางวัตถุของคนในชุมชน ดังคำกล่าวที่ว่า “...พอกู้เงินมาได้ บางคนก็เอาไปสร้างบ้านใหม่ บางคนก็เอาไปซื้อรถ พอครบปีก็หาเงินมาใช้ ธกส. แต่ปีสองปีนี่ดีหน่อย ราคาพืชผลได้ราคา ก็พอมีเงินไปใช้หนี้ (ผ่อนชำระหนี้)...” สอดคล้องกับผู้นำ อบต. ที่กล่าวว่า “...ทางหมู่บ้านของเราได้กองทุนจากโครงการ SML ได้เงินมาประมาณแสนกว่า นำมาแบ่งให้ประชาชนและพัฒนาหมู่บ้าน หลังจากนั้นก็จะจัดกองทุนต่าง ๆ เข้ามาพัฒนาเมื่อได้เงินที่เป็นกองกลางจำนวนมากแต่ขาดการจัดสรรที่ดี จึงทำให้ประชาชนในหมู่บ้านเกิดหนี้สิน เพราะนำไปใช้จ่ายในทางที่ไม่ถูกต้องจึงทำให้ไม่กล้าที่จะรับเงินกองทุนเข้ามาอีก...”

กอบกับบทเรียนจากการพัฒนาชุมชนที่ไม่ค่อยประสบความสำเร็จมากนัก ดังคำกล่าวของผู้นำชุมชนที่ว่า “...เมื่อทรัพยากรเริ่มน้อยลงผู้นำของหมู่บ้านจึงได้จัดตั้งโครงการต่าง ๆ ขึ้นเพื่อทดแทน สิ่งที่ขาดเพื่อลดต้นทุนค่าใช้จ่ายในการประกอบอาชีพ ไม่ว่าจะเป็นการทดลองการทำปุ๋ยอินทรีย์ เมื่อจัดทำได้ครั้งแรก ประชาชนในหมู่บ้านส่วนมากไม่ทำต่อ เพราะต้องเสียเวลาในการทำ จึงทำให้ล้มเลิกไป ต่อมาจัดทำโครงการปุ๋ยอินทรีย์จากสัตว์โดยการใช้น้ำที่ วัว 1 ตัวต่อพื้นที่ 1 ไร่ คล้าย ๆ หมูหลุม ในช่วงแรกประสบความสำเร็จดีแต่เมื่อทำให้ปริมาณที่เพิ่มมากขึ้นสถานที่ อาหารก็ลงน้อยลงทำให้สัตว์ขาดอาหารจึงทำให้ล้มเลิกไป...” รวมถึงบางทัศนะของคนในชุมชนที่ไม่เอื้อต่อการพัฒนา ดังคำกล่าวที่ว่า “...ประกอบอาชีพเป็นการปลูกมัน รับจ้าง ถ้าไม่มีก็อยู่บ้านไม่ได้ทำอะไร ส่วนมากเศรษฐกิจในหมู่บ้านจะเป็นการจ้างเขมรมา เพราะแรงงานจ้างถูกกว่าคนไทย คนไทยส่วนมากเลิกงาน...ส่วนมากประชากรที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้าน จะมีความยากจนมาก แต่ถ้ามี ก็มีไปเลย คนที่มีอายุมากยังคงต้องหาเลี้ยงชีพตัวเอง...”

สถานการณ์ทางสังคมก็มีปัญหาสังคมเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะปัญหาครอบครัว ปัญหาการพนัน และปัญหายาเสพติด อันเป็นผลสืบเนื่องจากกระแสการพัฒนาทางเศรษฐกิจ เมื่อการคมนาคมขนส่งดีขึ้น คนในชุมชนก็สามารถเดินทางเข้า-ออกไปทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมในพื้นที่ใกล้เคียงได้โดยสะดวก อาทิ โรงงานผลิตหนังสือส่งออกต่างประเทศ ฯลฯ

ทำให้แรงงานหญิงเกือบทั้งหมดในหมู่บ้านหันไปรับจ้างในโรงงาน เพราะได้รับค่าแรงค่อนข้างดี ในราคาที่สูงกว่า ราคารับจ้างปลูกมันสำปะหลัง ซึ่งต้องใช้พลังกำลังของแรงงานค่อนข้างมาก ดังคำกล่าวของผู้บริหารสถานศึกษาที่ว่า “...มีรถรับ-ส่งผู้โดยสารไปทำงานโรงงานทุกวัน ปิดเทอมเด็กเราก็ไปทำงานหารายได้พิเศษเหมือนกัน วัน ๆ 3 หมู่บ้านรวมกันคนร่วมร้อย บางคนทำงานล้ากพักต้องอยู่ 0 (เวรทำงานนอกเวลา) เดินทางกลับบ้านลำบากก็ไปเช่าห้องพัก พอว่าง ก็ลองไปเที่ยวคาราโอเกะ ร้องเพลง พอมีเงิน ก็รู้จักเที่ยว เริ่มมีเพื่อนชายคนใหม่ บ้านก็ไม่ค่อยได้กลับ พอกลับบ้านก็เห็นสามีกินเหล้า เล่นการพนัน (เพราะว่างเว้นจากการจ้างงาน) ก็มีปัญหาทะเลาะเบาะแว้ง เด็ก ๆ ลูกหลานอยู่บ้านไม่รู้ไปไหน ก็คลุกคลีอยู่ในวงเหล้า วงการพนัน เด็ก ๆ ก็ลองกิน ลองเล่น บางทีก็ไปเล่นยาเสพติด หาได้ง่าย เพราะใกล้ชายแดน พอไม่มีเงินหันไปขโมย เด็กในหมู่บ้านก็มีที่ต้องไปอยู่สถานพินิจ...”

5) ลักษณะทางสังคมวัฒนธรรม

วิถีการดำเนินชีวิตของคนของคนในชุมชนหนองบอน นับเป็นหนึ่งในวิถีเกษตรกรรม แต่อาจอ่อนแรงหรือเบาบางลงไปมาก เนื่องจากสภาวะการณ์ทางสังคมวัฒนธรรมในปัจจุบัน ซึ่งส่งผลกระทบต่อประเพณีวัฒนธรรม ได้แก่ คนในชุมชนมีการอพยพย้ายถิ่นค่อนข้างสูง ผู้คนมีการเปลี่ยนแปลงหมุนเวียนเข้า-ออกอาศัยในชุมชน อีกทั้ง พฤติกรรมของผู้นำทางศาสนา ทำให้ความศรัทธาลดน้อยลง รวมถึง การแบ่งฝักแบ่งฝ่ายของคนในชุมชนเนื่องจากการแบ่งขั้วอำนาจทางการเมืองท้องถิ่น ฯลฯ แต่ชุมชนยังคงกิจกรรมสำคัญในแต่ละรอบปี

ด้านวัฒนธรรม / ประเพณีท้องถิ่น คนในชุมชนยังคงรักษาประเพณีการทำบุญใส่บาตร ในเทศกาลสำคัญตามความเชื่อทางศาสนา เช่น วันเข้าพรรษา วันออกพรรษา วันวิสาขบูชา วันมาฆบูชา วันอาสาฬหบูชา ฯลฯ ทั้งนี้ คนในชุมชนมักประกอบกิจกรรมทางศาสนา ณ วัด ที่อยู่ในละแวกใกล้เคียง 3 วัด คือ วัดหนองบอน (พระ 3 รูป) สำนักสงฆ์หนองบอนเหนือ (พระ 2 รูป) และวัดหนองแก (พระ 5 รูป) รวมถึงเทศกาลงานบุญ เช่น วันปีใหม่ วันสงกรานต์ บุญบั้งไฟ ฯลฯ มีการจัดกิจกรรม ณ ศาลากลางหมู่บ้าน (บริเวณดอนปู่ตา) ดังคำกล่าวของผู้นำ อบต. ที่ว่า “...จะมีการรวมของหมู่บ้านในแถบนั้นทั้งหมด 16 หมู่บ้าน และได้รับเงินสนับสนุนในการจัดบุญบั้งไฟอีสานไปจาก อบจ. เป็นเงินสนับสนุนกว่า 3 แสนบาท เพื่อให้สนับสนุนในแต่ละส่วนในการจัดงานประเพณีที่จะเกิดขึ้นในวันที่ 29-30 พฤษภาคมนี้...” อีกทั้ง วันสำคัญของชาติ เช่น วันพ่อ วันแม่ ฯลฯ มีการจัดกิจกรรม ณ บริเวณโรงเรียน ดชด.

ด้านเศรษฐกิจ คนในชุมชนยึดถือปฏิบัติตามวิถีเกษตรกรรม (ทำไร่ ทำสวน) ซึ่งเคารพ ธรรมชาติเป็นสำคัญ แต่ยังคงพึ่งพาสารเคมีทางการเกษตรอยู่มาก เนื่องจากเน้นการปลูกพืช

ตารางที่ 4.2 (ต่อ)

กิจกรรมการ ดำเนินชีวิตใน รอบปี	เดือน											
	ม.ค.	ก.พ.	มี.ค.	เม.ย.	พ.ค.	มิ.ย.	ก.ค.	ส.ค.	ก.ย.	ต.ค.	พ.ย.	ธ.ค.
เกี่ยว												
2.2 ทำสวนลำไย				-	-	-	-					
2.3 เก็บลำไย						-	-	-	-	-	-	
2.4 ปลูกลำไย												
ลำปะหัง/ ข้าวโพด			-	-				-	-			
2.5 กรีดยางพารา ตั้งแต่เปิดหน้ายาง												
- ปิดพักหน้ายาง				-	-	-	-	-	-	-	-	-
2.6 รับจ้างทั่วไป												
2.7 ส่งเงินกู้ของ กองทุนหมู่บ้าน พร้อมทำสัญญากู้ ใหม่		-	-									

ที่มา : ปรับปรุงจากสถานีอนามัยบ้านเขาสะท้อน และสถานีอนามัยบ้านเตาถ่าน, 2550

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรม ในปัจจุบันเริ่มมีค่านิยมบางอย่างที่เปลี่ยนแปลงไปบ้าง ด้วยกระแสโลกาภิวัตน์ และกระแสนิยมที่เข้ามายังพื้นที่ ซึ่งต่างจากในอดีต เคยพึ่งตนเอง และพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ดังคำกล่าวของเจ้าหน้าที่สาธารณสุขที่ว่า “...เดี๋ยวนี้ เอาแรง กันนอนอยู่บ้านดีกว่า มีเงินก็ทำงานน้อยหน่อย หมดก็ออกมาหากิน เมื่อก่อน ปลูกละกะกอ ชาวบ้านยังรดน้ำ เดี๋ยวนี้ไม่ค่อยพึ่งตนเองเหมือนแต่ก่อน พอจัดประชุมชาวบ้าน ก็จะถามว่า งวดนี้เขา مبلغประมาณอะไรมาให้ ถูกให้ จนไม่คิดถึงสิ่งที่ทำเองได้ เราจะใช้เงินเราทำไม ในเมื่อหลวงเขามิงบ...” อีกทั้งยังสอดคล้องกับกรมการศึกษานอกโรงเรียนที่กล่าวว่า “...คนทุกวันนี้ ไม่ค่อยเข้าใจกัน เมื่อก่อน คน 4-5 คน ก็คุมกันได้ แต่ก่อนข้าวสาร 50 กิโลกรัม ยังแบกมาได้จากปะตง คำไหน หรือฝนตกชาวบ้านก็เรียกเข้าไปพัก เดี๋ยวนี้ไม่มีเงินไม่ถึง 100 บาท ไปปะตงไม่ได้...”

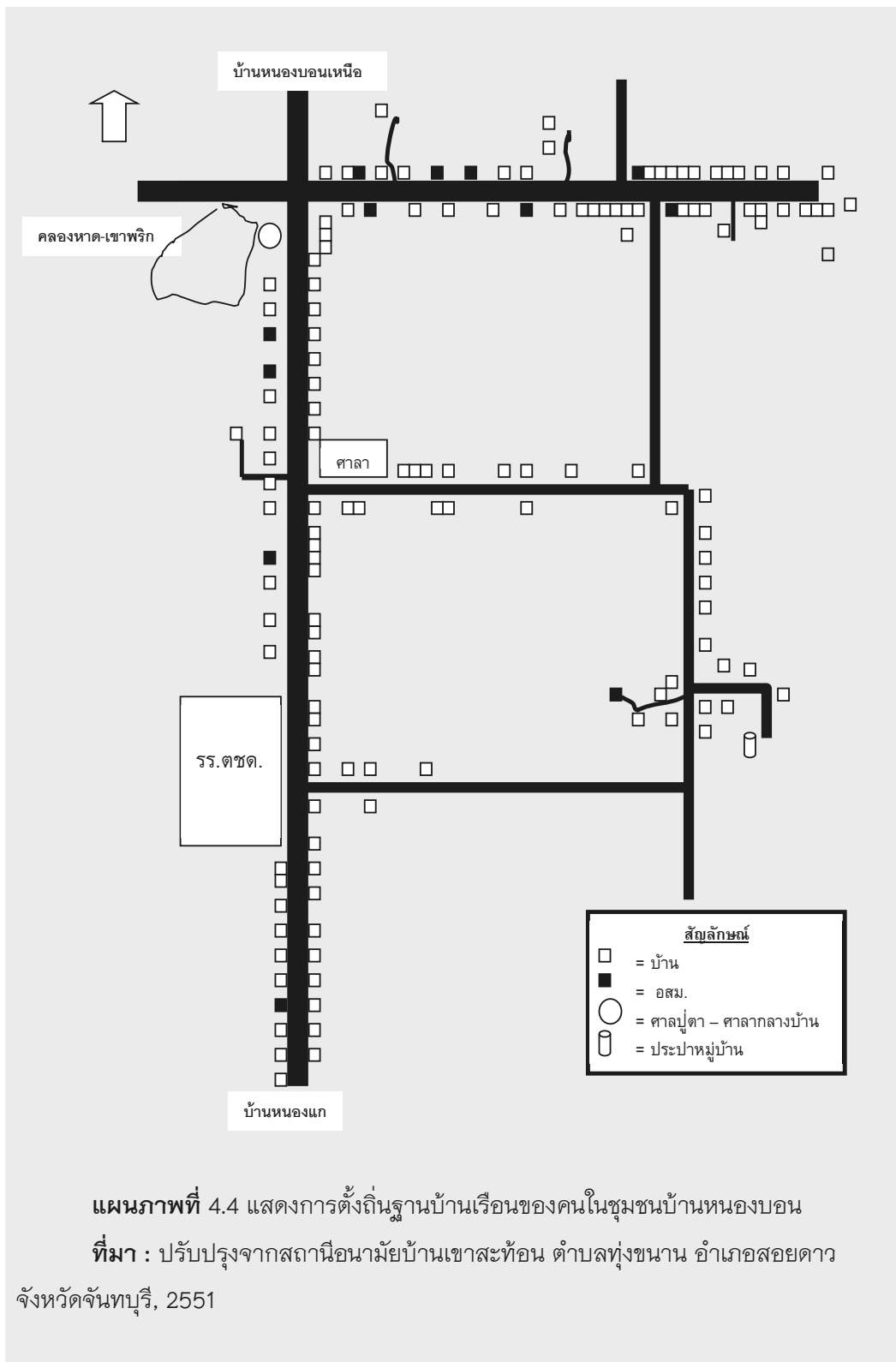
นอกจากนี้ยังพบปัญหาแรงงานต่างด้าวหลบหนีเข้าเมือง เนื่องจากชุมชนบ้านหนองบอนตั้งอยู่ไม่ห่างจากพรมแดนไทย-กัมพูชามากนัก (2-3 กิโลเมตร) ชาวกัมพูชาสามารถข้ามแดนเข้า-ออกประเทศไทยได้ไม่ยาก ทำให้มีแรงงานรับจ้างราคาถูกเข้ามายังพื้นที่ค่อนข้างมาก ดังคำกล่าวที่ว่า “...แรงงานส่วนมากจะเป็นพวกเขมรมากกว่าอย่างอัตราจ้างวันละ 100 บาทมีนายหน้ารับส่งถึงที่...”

6) ลักษณะทางการเมืองการปกครอง

การเมืองการปกครอง ชุมชนบ้านหนองบอน อาศัยการปกครองตามระบบหมู่บ้านป้องกันตนเองชายแดน โดยมีลักษณะการปกครองแบบคุ้ม / เขต มีหัวหน้าคุ้มในการปกครองดูแล มีการประชุมแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนา มีการถ่ายทอดและส่งข่าวสารทางเสียงตามสาย ซึ่งครอบคลุมพื้นที่ละแวกบ้านพักอาศัยทั้งหมดบ้าน

“...แต่ก่อนประชากรมีมาก เพราะการที่จะเข้ามาในกลุ่มจะมากันเป็นกลุ่มในลักษณะเครือญาติกันเป็นส่วนมาก จึงทำให้แต่ก่อนมีประชากรอยู่มาก เมื่อเกิดเขมรแตกจึงทำให้ส่วนหนึ่งได้อพยพกลับถิ่นที่อยู่อาศัยเดิม และส่วนที่อยู่ก็ต้องทนอยู่อย่างลำบากไม่ว่าจะเป็นเรื่องของที่พัก เมื่อเกิดเหตุการณ์ที่เขมรแตกทุกคนต่างก็ไปหลบระเบิดในตัวทุ่งขนาน พอสงบก็กลับอยู่ที่ใครใคร่ ไร่มัน เมื่อเขมรเริ่มมามากขึ้นทางผู้ใหญ่บ้านจึงได้เรียกให้มาอยู่รวมกันจนทุกวันนี้...”

ปัจจุบันบ้านหนองบอน ประกอบด้วย 3 คุ้ม ๆ ละ 40-50 หลังคาเรือน ในแต่ละคุ้มจะมีศาลากลางบ้าน ไว้เป็นที่ประชุมปรึกษาหารือ โดยแต่ละศาลาจัดให้มีคตีสอนใจประจำคุ้ม ในกิจกรรมการพัฒนาบางกิจกรรม ได้แก่ โครงการเศรษฐกิจพอเพียง ฯลฯ โรงเรียนจัดสรรให้ครูมาเป็นที่ปรึกษาคู่ คุ้มละ 3 คน โดยผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกันเข้าร่วมประชุมปรึกษาหารือร่วมกับชาวบ้าน บางครั้งก็มีการถ่ายทอดเทคโนโลยีจากสถานศึกษาสู่ชุมชน เช่น การปลูกหญ้าแฝก การสาธิตการทำแปลงเกษตรเศรษฐกิจพอเพียง เป็นต้น ดังปรากฏรายละเอียดในแผนภาพที่ 4.4

การปกครองแบบคุ้ม / เขต นับเป็นการปกครองที่นอกเหนือจากการปกครองท้องที่ และการปกครองท้องถิ่น ซึ่งถือเป็นผู้นำที่เป็นทางการ ได้แก่ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน สารวัตรกำนัน นายกองค์การบริหารตำบล รองนายกองค์การบริหารตำบล และสมาชิกองค์การบริหารตำบล เป็นต้น ซึ่งในปัจจุบันการเลือกตั้งผู้นำท้องที่ และผู้นำท้องถิ่น จำเป็นต้องมีการแบ่งฝ่ายแข่งขัน เพื่อเข้าสู่ตำแหน่ง จึงเป็นมูลเหตุหนึ่งที่ส่งผลกระทบต่อความสามัคคี ร่วมแรงร่วมใจกันของคนในชุมชน

4.1.2 บริบทของโรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดนสิงคโปร์แอร์ไลน์ส

เฉลิมพระเกียรติ ฯ

โรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดนสิงคโปร์แอร์ไลน์สเฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ฯ (พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช) เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคล เฉลิมพระชนพรรษา 6 รอบ (5 ธันวาคม 2542) สังกัดกองบัญชาการตำรวจตระเวนชายแดน สำนักงานตำรวจแห่งชาติ ตั้งอยู่ในพื้นที่ความรับผิดชอบของกองกำกับการตำรวจตระเวนชายแดนที่ 11 จังหวัดจันทบุรี เดิมชื่อโรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดนบ้านหนองบอน มีที่ตั้งอยู่ที่บ้านหนองบอน หมู่ที่ 16 ตำบลทุ่งขนาน อำเภอสอยดาว จังหวัดจันทบุรี โรงเรียนเปิดทำการสอนตั้งแต่ระดับก่อนประถมศึกษา ถึงระดับชั้นประถมศึกษา โดยแบ่งดำเนินการสอนเป็น 2 ภาคเรียนต่อปีการศึกษา

โรงเรียนที่จัดตั้งขึ้นตามความต้องการของประชาชนในพื้นที่ เนื่องจากความเดือดร้อนของลูกหลานในการเดินทาง ดังคำกล่าวของกรรมการสถานศึกษาผู้ซึ่งมีส่วนในการก่อตั้งโรงเรียนที่ว่า “...ลูกหลานเดินทางลำบาก คมนาคมไม่สะดวก มี ดขต. เข้ามา เขาเข้ากับชาวบ้านได้ดี เริ่มแรกก็ปรึกษาเขาเรื่องโรงเรียน เมื่อก่อนแถวนี้ยังไม่เป็นหมู่บ้าน...” และกรรมการสถานศึกษาอีกท่านหนึ่งกล่าวเสริมว่า “...ลูกหลานไปเรียนที่โรงเรียนบ้านเขาสะท้อน มีทางรถไฟ เด็กก็เหมือนพระ เพราะดินมันแดง รองเท้าไม่ต้องใช้ตลอดหน้าฝน เห็นเด็กลำบากเลยมีข้อคิดขึ้นมา พอดีตรงกับช่วงเขมรแตก และผู้ก่อการร้าย ไข่มาลาเรียกก็แรง เจ้าหน้าที่อยู่ในพื้นที่ก็ ดขต. ทหารมาอาทิติย์ สองอาทิติย์ก็หายไป พ่อแม่ผู้ปกครองก็มาปรึกษาหาหรือผู้การ ดขต. เสนอให้ทำเรื่องหาจัดซื้อที่ดิน...” หลังจากนั้น ชาวบ้านร่วมกันบริจาคทรัพย์ และทุ่มเทแรงใจ เพื่อจัดซื้อที่ดิน รวมทั้งสิ้นจำนวน 23 ไร่ 3 งาน 30 ตารางวา ดังคำกล่าวของคณะกรรมการสถานศึกษาที่ว่า “...ช่วงซื้อที่ดินในปี 27 ทำสัญญาซื้อขาย ไร่ไรได้ 3 พัน อีก 6-7 พัน ก็ให้เขาเช่าที่ปลูกข้าวโพด พอได้เงินไปใช้หนี้ค่าที่ เงินค่าเช่าที่ 3 ปี ก็ให้ทำห้องน้ำกับบ้านพักครู...” และร่วมแรงกันก่อสร้างอาคารเรียนชั่วคราวขึ้น จำนวน 1 หลัง ขนาด

6 ห้องเรียน ดังคำกล่าวของผู้บริหารสถานศึกษาที่ว่า “...เข้ามา ชาวบ้านแต่ละบ้านก็เอาไม้มาวางไว้หน้าบ้าน ครู กับผู้ใหญ่บ้านก็เอารถมาขนไปสร้างโรงเรียน ใครมีไม้เสา ไม้ฟากก็เอามาวางไว้ให้ แล้วก็ออกไปทำกิน ตกเย็นก็มาช่วยแรงกันสร้างอาคาร...” จนกระทั่งได้รับอนุมัติจัดตั้งเป็นโรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดนบ้านหนองบอน เมื่อวันที่ 3 มีนาคม 2530 โดยเริ่มต้นทำการเรียนการสอนในระดับชั้น ประถมศึกษา ปีที่ 1-6 ได้ในเวลาเดียวกันเพื่อรองรับบุตรหลานในวัยเรียนของคนในชุมชน ดังคำกล่าวของครูครุฑาพาผู้ซึ่งได้รับโอกาสเข้าเป็นนักเรียนรุ่นแรกว่า “...โรงเรียนเปิดสอนที่เดียวได้พร้อมกัน ทั้ง 6 ชั้น นักเรียนก็เป็นเด็กในหมู่บ้านที่ต้องเดินทางลำบากไปเรียนหนังสือในหมู่บ้านข้างเคียง...” ต่อมาเมื่อปี 2532 โรงเรียนสตรีวิทยา 2 กรุงเทพมหานคร บริจาคเงินก่อสร้างอาคารเรียน แบบ สปข.102/26 ชนิดดัดแปลง จำนวน 370,000 บาท เป็นอาคารเรียน 3 ห้องเรียน พื้นที่คอนกรีตเสริมเหล็ก หลังคามุงกระเบื้อง สร้างแล้วเสร็จในปีพ.ศ. 2533 ดำเนินการก่อสร้างโดยชุดช่างจากกองกำกับการตำรวจตระเวนชายแดนที่ 11 ร่วมกับประชาชนในหมู่บ้าน และองค์การยูเอ็นโบว์ ได้บริจาคเงินจำนวน 60,000 บาท เพื่อก่อสร้างอาคารอเนกประสงค์ ขนาดกว้าง 6 เมตร จำนวน 1 หลัง สำหรับใช้ประกอบกิจกรรมต่าง ๆ ของเด็กนักเรียนและใช้เป็นโรงอาหารของนักเรียน

นอกจากนี้ โรงเรียนยังได้รับการสนับสนุนวัสดุอุปกรณ์ในการก่อสร้างอาคารประกอบอาทิ ห้องพยาบาล ห้องสมุด ฯลฯ จากกลุ่มบุคคลและผู้มีจิตศรัทธาทั้งในและนอกจังหวัดจันทบุรี รวมถึง หน่วยงานใกล้เคียง ได้แก่ ศาลเจ้าที่ตลาดล่าง ศาลเจ้าพ่อสระบาป ศาลเจ้าตัวเล่าเอี้ย บริษัท จันทบุรีมอเตอร์เซลล์ จำกัด กรมศุลกากร อาชีวศึกษาจันทบุรี นายอินเดอร์ ซิงห์-นางมาราเดอร์ ลัจमितร เป็นต้น

ต่อมาปีการศึกษา 2542 บริษัท สิงคโปร์แอร์ไลน์ส จำกัด (มหาชน) ได้บริจาคเงินก่อสร้างอาคารเรียนหลังใหม่ ขนาด 6 ห้องเรียน อาคารห้องน้ำ-ห้องสุขา อาคารอเนกประสงค์พร้อมห้องสมุด บ้ายชื่อโรงเรียน และปรับปรุงอาคารเรียนหลังเก่าเป็นบ้านพักครู รวมมูลค่า 2,500,000 บาท และได้เปลี่ยนชื่อโรงเรียนจากโรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดนบ้านหนองบอน เป็นโรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดนสิงคโปร์แอร์ไลน์สเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 6 รอบ (5 ธันวาคม 2542) เป็นต้นมา หลังจากนั้น สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณ เสด็จพระราชดำเนินเปิดโรงเรียน (เมื่อวันที่ 24 กรกฎาคม 2543)

อีกทั้งยังมีการปกครองส่วนท้องถิ่น โดยเฉพาะองค์การบริหารส่วนจังหวัดจันทบุรี ได้เล็งเห็นความสำคัญของการจัดการศึกษาโดยปีการศึกษา 2550 ได้ให้การสนับสนุน 1) งบประมาณในการจัดจ้างครูอัตราจ้าง จำนวน 2 อัตรา เพื่อเสริมสร้างประสิทธิภาพการจัดการเรียนการสอนในวิชาคณิตศาสตร์ และวิทยาศาสตร์ 2) เครื่องคอมพิวเตอร์ พร้อมอุปกรณ์ในการเชื่อมต่ออินเทอร์เน็ต จำนวน 35 ชุด และ 3) โปรแกรมสำเร็จรูปแผนการสอน สื่อการเรียนรู้ และโปรแกรมช่วยสอน 8 กลุ่มสาระวิชาตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน เป็นต้น นอกจากนี้ยังได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงาน / องค์การภายนอกเป็นระยะ ๆ ล่าสุด เมื่อวันที่ 22-29 เมษายน 2551 บริษัท สิงคโปร์แอร์ไลน์ส จำกัด (มหาชน) ได้ให้ความช่วยเหลือเป็นครั้งที่สอง โดยสนับสนุนงบประมาณเพื่อพัฒนาการศึกษาเนื่องในโอกาสครบรอบ 60 ปี สิงคโปร์แอร์ไลน์ส อาทิ การจัดซื้อวัสดุอุปกรณ์ในการก่อสร้างห้องน้ำ เครื่องกรองน้ำ พัฒมตั้งพื้น สีทาอาคาร เลือพละของโรงเรียน คอมพิวเตอร์มือสอง ฯลฯ

ทั้งนี้ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณเป็นล้นพ้นต่อโรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดนสิงคโปร์แอร์ไลน์สเฉลิมพระเกียรติฯ โดยเสด็จพระราชดำเนินทรงเยี่ยม และติดตามผลการดำเนินงานโครงการตามพระราชดำริอย่างต่อเนื่อง ดังนี้

ครั้งที่ 1 วันที่ 10 เมษายน 2538

ครั้งที่ 2 วันที่ 24 กรกฎาคม 2543

ครั้งที่ 3 วันที่ 25 พฤษภาคม 2549

โรงเรียนมีจำนวนครูและนักเรียนเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง โดยเมื่อเริ่มก่อตั้ง (ปีพ.ศ.2530) มีนักเรียน จำนวน 95 คน มีครูตำรวจตระเวนชายแดน จำนวน 5 นาย

ปัจจุบัน (ปีการศึกษา 2550) มีนักเรียน จำนวนทั้งสิ้น 256 คน เป็นชาย จำนวน 138 คน หญิง จำนวน 118 คน ดังปรากฏรายละเอียดในตารางที่ 4.3

ตารางที่ 4.3 แสดงยอดจำนวนนักเรียนโรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดนสิงคโปร์แอร์ไลน์สเฉลิมพระเกียรติ ฯ ตำบลทุ่งขนาน อำเภอสอยดาว จังหวัดจันทบุรี ปีการศึกษา 2550

ระดับชั้น	จำนวนนักเรียน		รวม	หมายเหตุ
	ชาย	หญิง		
ชั้นอนุบาล 1	24	22	46	ชั้นก่อนวัยเรียน = 90 คน ชาย 47 คน หญิง 43 คน
ชั้นอนุบาล 2	23	21	44	
ชั้นประถมศึกษาปีที่ 1	9	3	12	
ชั้นประถมศึกษาปีที่ 2	8	17	25	
ชั้นประถมศึกษาปีที่ 3	14	10	24	
ชั้นประถมศึกษาปีที่ 4	9	14	23	
ชั้นประถมศึกษาปีที่ 5	22	15	37	ชั้นประถมศึกษา 1-6 = 166 คน ชาย 91 คน หญิง 75 คน
ชั้นประถมศึกษาปีที่ 6	29	16	45	
รวม	138	118	256	

ที่มา : โรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดนสิงคโปร์แอร์ไลน์สเฉลิมพระเกียรติ ฯ ปีการศึกษา 2550

ปีการศึกษา 2550 โรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดนสิงคโปร์แอร์ไลน์สเฉลิมพระเกียรติ ฯ มีครูตำรวจตระเวนชายแดน จำนวน 10 นาย และผู้ดูแลเด็ก จำนวน 2 คน ดังปรากฏรายละเอียดในตารางที่ 4.4

ตารางที่ 4.4 แสดงจำนวนยอดครูโรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดนสิงคโปร์แอร์ไลน์สเฉลิมพระเกียรติ ฯ ตำบลทุ่งขนาน อำเภอสอยดาว จังหวัดจันทบุรี ปีการศึกษา 2550

ลำดับ	ยศ ชื่อ ชื่อสกุล	สอนประจำชั้น	วุฒิการศึกษา	ตำแหน่ง	หมายเหตุ
1	ร.ต.ต.เกื้อ เรืองทับ	-	ม.6	ครูใหญ่	-นักเรียนในพระราชานุเคราะห์
2	ด.ต.สุวรรณ สาเสนา	ป.6	ค.บ. / ป.บัณฑิต บริหาร	ผู้ช่วยครูใหญ่	-ส่งเสริมคุณภาพการศึกษา

ตารางที่ 4.4 (ต่อ)

ลำดับ	ยศ ชื่อ ชื่อสกุล	สอน ประจำชั้น	วุฒิการศึกษา	ตำแหน่ง	หมายเหตุ
			การศึกษา		
3	จ.ส.ต.สมยศ บึงไกร	-	ศศ.บ.	ครูเกษตร	-ฝึกอาชีพ
4	จ.ส.ต.ปิยนันท์ ฉัตรทอง	ป.5	คป.	ครูประจำชั้น	-ส่งเสริม โภชนาการแม่ และเด็ก ฯ
5	ส.ต.ท.ประดิษฐ์ บุญจันทร์	ป.4	ม.6	ครูประจำชั้น	-อนุรักษ์ ทรัพยากร ธรรมชาติ ฯ
6	ส.ต.ท.สมพร อุทิศรัมย์	-	คป.		-เกษตรเพื่อ อาหารกลางวัน
7	ส.ต.ท.หญิงรังสิมา แสนทวีสุข	-	ม.6	ครูธุรการ	-ส่งเสริม โภชนาการแม่ และเด็ก ฯ
8	ส.ต.ท.หญิงสุชานันท์ อุทิศรัมย์	ป.2	อนุปริญญา	ครูประจำชั้น	-ส่งเสริมคุณภาพ การศึกษา
9	ส.ต.ท.สากล วงศ์แสนาน	-	อ.คป.	ครูสอนคอม ฯ	-ควบคุมโรคขาด สารไอโอดีน
10	ส.ต.ท.หญิงนงลักษณ์ คชพงษ์	ป.1	อ.คป.	ครูประจำชั้น	-ส่งเสริมสหกรณ์
11	นางคณินิจ สาเสนา	อ. 2	ม.6	ครูช่วยสอน	-
12	นางอารี คำหงษา	อ.1	ม.3	ครูช่วยสอน	-

ที่มา : โรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดนสิงคโปร์แอร์ไลน์สเฉลิมพระเกียรติ ฯ ปีการศึกษา 2550

จากการศึกษาบัญชีแสดงจำนวนยอดครู (ประจำเดือนสิงหาคม 2550) พบว่ามีครูผู้สอนและบุคลากรทางการศึกษา รวมทั้งสิ้น 12 คน ประกอบด้วย ครูผู้สอนครบทุกชั้นเรียน (ชั้นอนุบาล 1-2 และ ชั้นประถมศึกษาปีที่ 1-6) มีผู้รับผิดชอบโครงการ ฯ ครบ 8 โครงการตามเงื่อนไขโครงการพระราชดำริ ฯ โดยมีครูที่ทำหน้าที่เฉพาะ (ไม่ต้องทำหน้าที่เป็นครูประจำชั้น) 2 คน คือ ครูใหญ่ และครูเกษตร

รูปแบบการนำเสนอความเป็นจริงในงานวิจัยเชิงคุณภาพ มี 2 รูปแบบ ดังนี้

1. ความเป็นจริงในทัศนะของผู้วิจัย (Researcher's facts) หรือคนนอกในทางมานุษยวิทยา เรียกว่า “Etic” ซึ่งความเป็นจริงนี้อาจตรงกับสิ่งที่เกิดขึ้นจริง ๆ หรืออาจไม่ตรงก็ได้ แต่เป็นสิ่งที่นักวิจัย (คนนอก) มองเห็นว่าสิ่งนั้นคือความเป็นจริง เนื่องจากเป็นความเป็นจริงที่ผ่านการตีความ หรือการแปลความโดยนักวิจัย ซึ่งอาจจะทำควบคู่กันไป ในขณะที่เก็บรวบรวมข้อมูล หรือการวิเคราะห์ข้อมูล ฉะนั้น ความถูกต้องและความน่าเชื่อถือได้

ของการนำเสนอความเป็นจริงในทัศนะของผู้วิจัย จึงขึ้นอยู่กับความพิถีพิถัน ความละเอียดรอบคอบ และประสบการณ์ของนักวิจัย ด้วยเหตุนี้ จึงเป็นสิ่งที่นักวิจัยเชิงคุณภาพพึงตระหนักอยู่มากถึงความจำเป็นในการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม

2. ความเป็นจริงในทัศนะของชาวบ้าน หรือผู้เป็นเจ้าของวัฒนธรรม (Villagers' or cultural-bearer's facts) หรือคนใน ซึ่งทางมานุษยวิทยาเรียกว่า “Emic” เป็นการนำเสนอความเป็นจริงในสิ่งที่ชาวบ้าน หรือผู้ที่เป็นเจ้าของวัฒนธรรมมองเห็น หรือรับรู้ว่านั่นคือความเป็นจริง ไม่ว่าจะเป็นปรากฏการณ์ธรรมชาติ หรือปรากฏการณ์ทางสังคมวัฒนธรรม นักวิจัยเชิงคุณภาพ จึงจำเป็นต้องทำการศึกษาโลกทัศน์ (World view) ค่านิยม (Value) ระบบวิชาการ (Knowledge) และความเชื่อต่าง ๆ (Beliefs) ของผู้คนในสังคมที่เขาไปศึกษาอย่างถ่องแท้ ขณะทำการวิจัยภาคสนาม พยายามเข้าใจเขา ตามที่เขาคิด ประเพณี ปฏิบัติอยู่ แล้วบันทึกความเป็นจริงต่าง ๆ เหล่านั้นอย่างมีระบบ และมีการตรวจสอบซ้ำ เนื่องจากความเป็นจริงที่ได้มาอาจขาดตกบกพร่อง หรือไม่ครบถ้วนสมบูรณ์

จะเห็นได้ว่า ในการวิจัยเชิงคุณภาพ นักวิจัย ควรเริ่มต้นแสวงหาความเป็นจริงในทัศนะของคนใน ให้ได้ครบถ้วนเพียงพอก่อน แล้วจึงมาทำการแปลความหมาย หรือวิเคราะห์ในเชิงวิชาการ หรือในทัศนะของคนนอก หากสามารถทำได้เช่นนี้ งานวิจัยเชิงคุณภาพ ก็จะมีการนำเสนอความเป็นจริงที่น่าเชื่อถือได้อย่างแท้จริง

3.2.3 แนวคิดเกี่ยวกับปฏิสัมพันธ์สัญลักษณ์

แนวคิดเกี่ยวกับปฏิสัมพันธ์สัญลักษณ์ พัฒนาขึ้นโดยจอร์น ดีวอี้ (John Dewey) นักปรัชญาและนักการศึกษาปฏิบัตินิยม (Pragmatism) ในช่วงที่ Dewey อยู่ที่มหาวิทยาลัยชิคาโก และได้สนทนาแลกเปลี่ยนความคิดเห็น / ความรู้กับกลุ่มนักสังคมวิทยา อาทิ คูลีย์ พาร์ค (Cooley Park) ชนาเนคกี (Znaniecki) และ จอร์จ เฮร์เบิร์ต มีด (George Herbert Mead) ฯลฯ ซึ่งมีสาระสำคัญ คือ การให้ความสนใจกับการให้ความหมายของบุคคลที่มีต่อสิ่งรอบข้าง เช่นเดียวกับกลุ่มแนวคิดปรากฏการณ์นิยม แต่มุ่งศึกษาหาความหมายหรือมุมมองร่วมกัน (Share perspectives) ของบุคคลกลุ่มหนึ่ง ๆ ที่มีต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งแล้วจึงแสดงออกเป็นพฤติกรรมทางสังคมให้สังเกตเห็น ในขณะที่แนวคิดปรากฏการณ์นิยมจะมุ่งเน้นการให้ความหมายของ แต่ละบุคคล แนวคิดปฏิสัมพันธ์สัญลักษณ์เชื่อว่า การที่บุคคลมาอยู่ร่วมกันมีปฏิสัมพันธ์ซึ่งกันและกันนั้น บุคคลจะได้รับประสบการณ์ที่ก่อให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกัน อันจะนำไปสู่การเกิดมุมมองหรือสัญลักษณ์ร่วมกัน ซึ่งจะเป็นตัวกำหนดให้บุคคลแสดงพฤติกรรมออกมาผ่านการให้ความหมาย / ตีความจากบุคคล แล้วว่าจะจะเป็นพฤติกรรม

ที่กลุ่มบุคคลนั้น ๆ คาดหวังให้กระทำ แต่ถ้าพฤติกรรมที่บุคคลแสดงออกมาไม่ได้รับการยอมรับจากกลุ่มบุคคลดังกล่าว บุคคลผู้ซึ่งแสดงพฤติกรรม จะเกิดการเรียนรู้ว่า ตนเองให้ความหมายหรือมีมุมมองผิดไปจาก ที่กลุ่มให้ความหมายหรือมีมุมมองร่วมกัน ดังนั้น บุคคลก็จะค่อย ๆ เรียนรู้ความหมายและเกิดมุมมองร่วมกันที่ถูกต้องต่อไป กล่าวโดยสรุปความหมายหรือมุมมองร่วมกัน จึงมีความสำคัญในฐานะเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมของบุคคลขึ้นอยู่กับว่าบุคคลนั้น ๆ มีปฏิสัมพันธ์กับบุคคลใด ด้วยเหตุนี้เมื่อนักวิจัยเชิงคุณภาพจะทำการศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคมวัฒนธรรมของกลุ่มคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง จึงจำเป็นต้องเรียนรู้ ทำความเข้าใจในความหมายหรือมุมมองร่วมกันของบุคคลดังกล่าวก่อน จึงจะทำให้ นักวิจัยสามารถตีความและเกิดความเข้าใจที่ถูกต้องในปรากฏการณ์ทางสังคมวัฒนธรรมนั้น ๆ (รัตนะ บัวสนธ์, 2556)

3.2.4 แนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรม

การใช้แนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรมเป็นพื้นฐานในการศึกษาทำความเข้าใจพฤติกรรมของบุคคล ทั้งที่เป็นรายบุคคลหรือกลุ่มบุคคล นักวิจัยกลุ่มชาติพันธุ์วิทยา (Ethnography) เชื่อว่า วัฒนธรรมจะเป็นตัวกำหนด หรือให้ความหมายที่แท้จริงเกี่ยวกับพฤติกรรมของมนุษย์ พฤติกรรมเดียวกันของมนุษย์ที่ปรากฏให้เห็นนั้น อาจจะมี ความหมายต่างกันเมื่อเป็นพฤติกรรมที่อยู่ภายใต้พื้นฐานทางวัฒนธรรมที่ต่างกัน “วัฒนธรรม” จึงหมายถึงแบบแผนความเชื่อ การปฏิบัติที่มีร่วมกันของบุคคลในสังคมหรือชุมชนหนึ่ง ๆ ซึ่งจะเป็นตัวกำหนดให้บุคคลได้ประพฤติปฏิบัติตนเป็นไปอย่างสอดคล้องกัน ดังนั้น หากจะทำการศึกษาเพื่อให้เกิดความเข้าใจในปรากฏการณ์ทางสังคมและพฤติกรรมใด ๆ ของบุคคลแต่ละคนในสังคมนั้น ก็จะต้องเรียนรู้ทำความเข้าใจในวัฒนธรรมของสังคมนั้น ๆ เสียก่อน จึงจะสามารถนำไปวิเคราะห์ ตีความ อธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมหรือพฤติกรรมของแต่ละบุคคลในสังคมดังกล่าวได้อย่างถูกต้อง (รัตนะ บัวสนธ์, 2556)

ทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรม มี 2 กลุ่มใหญ่ คือ

1) กลุ่มอธิบายการเปลี่ยนแปลงขนาดใหญ่ของสังคม ทฤษฎีเด่นของกลุ่มนี้ ได้แก่ ทฤษฎีวิวัฒนาการทั้งสายเดียว (Unilinear) และวัฒนธรรมหลายสาย (Multilinear) (Steward, 1963) รวมทั้งทฤษฎีการกลืนกลายและการผสมกลมกลืนกันทางวัฒนธรรม (Acculturation and assimilation) ของ Gordon (1964) เป็นต้น

2) กลุ่มอธิบายการเปลี่ยนแปลงที่สามารถประยุกต์ใช้ในขนาดเล็กกลาง ที่น่าจะเป็นประโยชน์ต่อการเข้าใจสังคมในงานวิจัยเชิงคุณภาพ เช่น ทฤษฎีกระบวนการเสริมพลัง

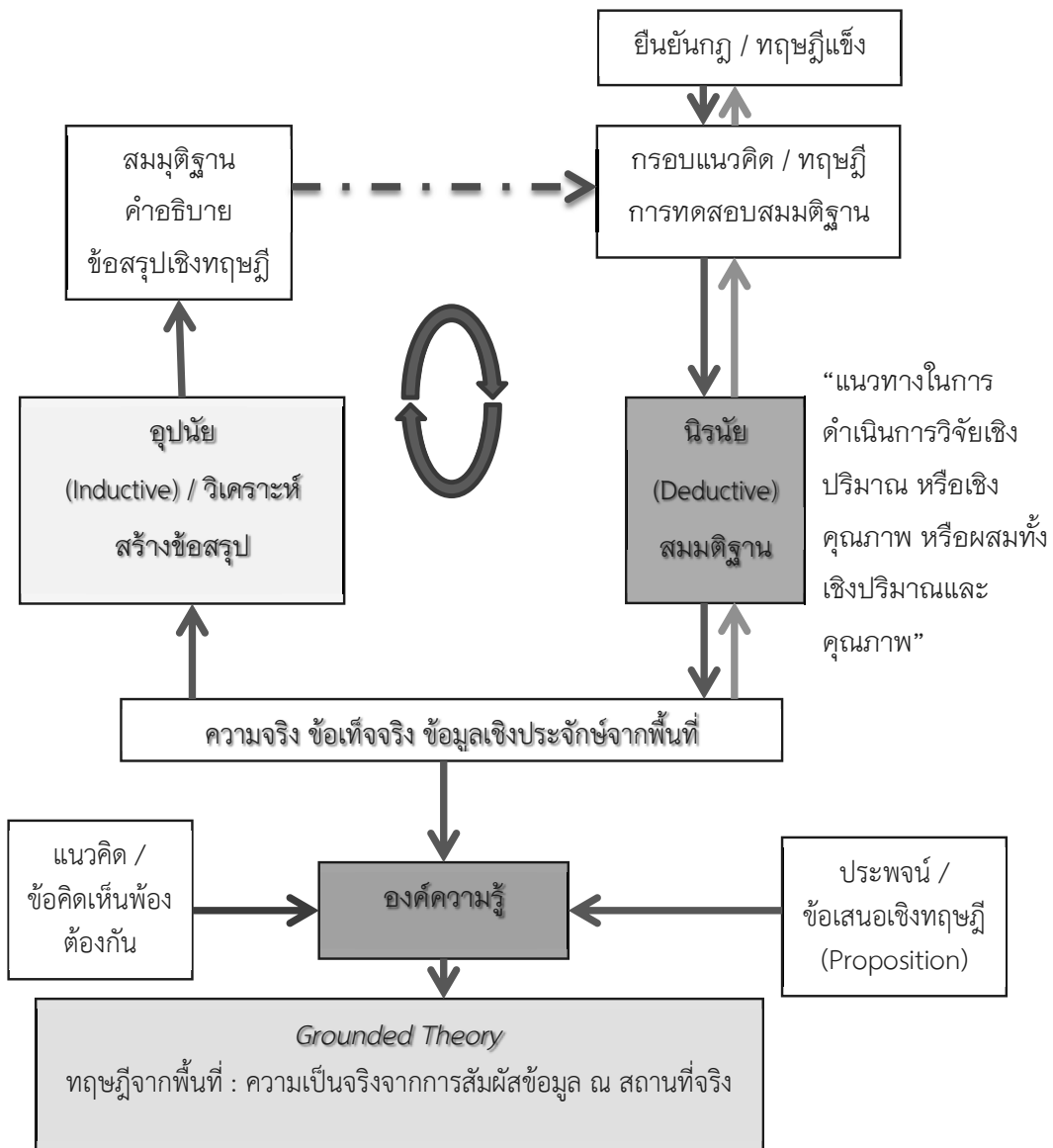
(Revitalization process theory) ของ Wallace (1961) หรือขบวนการฟื้นฟูเมือง (Nativities movement) ของ Linton (1943) เป็นต้น

กล่าวโดยสรุป แนวคิดและทฤษฎี เป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการทำงานวิจัยไม่ว่าจะเป็น การวิจัยเชิงปริมาณหรือคุณภาพก็ตาม สำหรับการวิจัยเชิงคุณภาพแล้ว แนวคิดหลักย่อมได้แก่ ความคิดเรื่องระบบโครงสร้าง-หน้าที่ การศึกษาแบบภาพรวม การศึกษาชุมชน และการทำความเข้าใจปรากฏการณ์อย่างลึกซึ้งซึ่งตามทัศนะของคนในหรือเจ้าของวัฒนธรรม ทั้งนี้ เพื่อให้เกิดการเชื่อมโยงทางความคิด จึงควรเรียนรู้และทำความเข้าใจความสัมพันธ์ของ กระบวนการให้ได้มาซึ่งองค์ความรู้ในลำดับต่อไป

3.3 กระบวนการที่ให้ได้มาซึ่งองค์ความรู้ในการวิจัยเชิงคุณภาพ

เป็นการประมวล ศึกษาทบทวน และวิเคราะห์แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการที่ให้ได้มา ซึ่งองค์ความรู้ในการวิจัยเชิงคุณภาพ ทั้งนี้ จากปรัชญาแนวคิดพื้นฐานของการวิจัยเชิงคุณภาพ วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ นับเป็นการศึกษาความรู้ / ความจริงโดยตรงจากกลุ่มเป้าหมาย ในสนาม (Field work) ภายใต้ธรรมชาติของสถานการณ์ที่ทำการศึกษา ด้วยการเข้าถึง ทำความเข้าใจกระบวนการ และความหมายของปรากฏการณ์อย่างเป็นองค์รวม ในทัศนะของ คนใน โดยอาศัยแนวการวิเคราะห์ตามหลักตรรกะแบบอุปนัย ภายใต้บริบทของสิ่งที่สนใจ ศึกษา การออกแบบวิจัยเชิงคุณภาพ จึงสามารถยืดหยุ่นได้ (Design flexibility) เครื่องมือที่ใช้ใน การเก็บรวบรวมข้อมูลอาจมีความหลากหลาย แต่นักวิจัยยังถือเป็นเครื่องมือที่สำคัญที่สุด (Researcher as an important research instrument) ทั้งนี้ ในทางปฏิบัติสำหรับงานวิจัย ภาควิชา นักวิจัยเชิงคุณภาพอาศัยแนวคิดนำที่ใช้ในการศึกษา เพื่อสร้างแนวประเด็นคำถาม หรือแนวประเด็นการสัมภาษณ์เจาะลึก (Interview guide) ภายใต้วัตถุประสงค์การวิจัย ที่ชัดเจน เป็นแนวทางในการเก็บรวบรวมข้อมูล เพื่อทะลอมกล่อมเกล่า (Probe) ไปสู่คำตอบ หรือคำอธิบายต่อแนวประเด็นคำถามในการวิจัย ก่อนลงมือเก็บรวบรวมข้อมูล หากมี การตั้งสมมติฐาน อาจตั้งไว้ในลักษณะชั่วคราว สามารถปรับเปลี่ยนได้ เรียกว่า สมมติฐาน ชั่วคราว (Working hypothesis) หรือพัฒนาคำถามได้ตามการรับรู้ และความเข้าใจจากข้อมูลที่ ได้แปรเปลี่ยนไป ในระหว่างการเก็บรวบรวมข้อมูล (Emergent hypothesis) เพื่อตรวจสอบ ขณะปฏิบัติงานในภาคสนาม ซ้ำแล้วซ้ำอีก ให้สัมพันธ์กับข้อมูลที่เก็บรวบรวมได้จากภาคสนาม จนกระทั่งค้นหาประเด็น (Exploratory) หรือหาสมมติฐาน (Generating final hypothesis) ได้ (Guba, 1978; Lincoln and Guba, 1985; ชาย โพธิ์ลีดา, 2550; สุพรรณิ ไชยอำพร, 2552; วรรณดี สุทธินิรากร, 2556) ซึ่งจากสมมติฐานดังกล่าว นักวิจัยเชิงคุณภาพสามารถนำไปสู่

การสร้างข้อเสนอแนะเชิงสมมุติฐาน (Hypothetical formulation) ได้ เปรียบเสมือนเป็นข้อตั้ง (Premise) สำหรับการค้นคว้าหาคำตอบที่สอดคล้องให้แก่คำถามวิจัย (Research question) ในครั้งต่อไป พอมาถึงจุดนี้ นักวิจัยเชิงคุณภาพ จึงพร้อมที่จะสรุป และตีความ เพื่ออธิบายแนวคิด ภายใต้เงื่อนไขสภาพแวดล้อม หรือบริบทที่คล้ายคลึง (Similar context) หรืออาจมีความเป็นไปได้ที่จะนำไปสู่ทฤษฎีทั่วไปที่มีอำนาจการนำไปใช้ได้ (Generalizing power) กับประชากร ชำนาญเวลา และสถานการณ์ (Time and space) นอกเหนือจากแนวคิดที่เห็นพ้องต้องกัน (Concept) หากนักวิจัยนำแนวคิดตั้งแต่ 2 แนวคิดขึ้นไป มาเชื่อมโยงความสัมพันธ์อย่างสมเหตุสมผล จะเรียกว่า ประพจน์ (Proposition) หรือข้อเสนอเชิงทฤษฎี นอกจากนั้นหากนักวิจัยนำแนวคิดดังกล่าว มาเรียงร้อยแบบเชิงเหตุเชิงผล ก็จะไปสู่การสร้างสมมุติฐานแบบอุปนัย (Hypothesis) ในลักษณะของตัวแปร (Variable) ที่อิงไปกับความรู้ หรือความจริงตามสภาพธรรมชาติ แต่เมื่อต้องการสร้างเป็นสมมุติฐาน ต้องเป็นการนำ 2 แนวคิดที่นำมาจัดเรียงเชิงเหตุเชิงผล หรือแปลงให้มีลักษณะเป็นตัวแปรต้น-ตัวแปรตาม เสียก่อน ซึ่งการกระทำในลักษณะเช่นนี้ หากผ่านการพิสูจน์ตรวจสอบหลาย ๆ ครั้ง และสุดท้ายอาจนำไปสู่ข้อสรุป บนพื้นฐานของข้อค้นพบที่เรียกว่า ทฤษฎีเชิงอุปมาน (Inductive theory) ก็จะได้ว่า การวิจัยเชิงคุณภาพ เป็นกระบวนการที่ได้มาซึ่งองค์ความรู้ / ความเป็นจริงจากการสัมผัสข้อมูล ณ สถานที่จริง หรือทฤษฎีฐานราก (Grounded theory) ตามสภาพจริงที่ศึกษา และเนื่องจากการวิจัยเชิงคุณภาพ ใช้การตีความจากคำพูด ภาษา วิวาทะ การกระทำ สัญลักษณ์ และสิ่งสร้างต่าง ๆ จึงไม่มีการใช้สถิติเป็นหลักเหมือนวิธีการวิจัยเชิงปริมาณ ทั้งนี้ ในทางปฏิบัติ นักวิจัยเชิงคุณภาพ อาจนำสถิติเชิงพรรณนาง่าย ๆ เช่น ความถี่ หรือร้อยละ เป็นต้น มาสนับสนุนข้อมูลเชิงคุณภาพได้เช่นเดียวกัน (สุพรรณิ ไชยอำพร, 2552; วรรณดี สุทธินรากร, 2556) ดังปรากฏรายละเอียดในภาพที่ 3.2

ภาพที่ 3.2 แสดงความสัมพันธ์ของกระบวนการให้ได้มาซึ่งองค์ความรู้
ที่มา: (คมพล สุวรรณบุญ, 2560)

3.4 สรุป

ปรัชญาของการวิจัยเชิงคุณภาพในคตินิยมแนวการสร้าง เชื่อว่าความจริงไม่ได้มีอยู่โดยตัวของมันเอง แต่เป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น ท่ามกลางสถานการณ์ที่เป็นธรรมชาติหรือธรรมเนียม จำเป็นต้องอาศัยคตินิยมแนวตีความเพื่อเข้าถึงความหมายที่แท้จริงของสิ่งที่ศึกษา ในขณะที่การให้ความหมายของบุคคลต่อสิ่งที่อยู่รอบตัวนั้นมีอยู่อย่างหลากหลายและมีความแตกต่างกันออกไปในแต่ละบุคคลตามแนวปรากฏการณ์นิยม การวิจัยเชิงคุณภาพจึงจำเป็นต้องอยู่ภายใต้กรอบปริวรรตศาสตร์ หรือปรากฏการณ์ที่มุ่งการตีความ ประกอบด้วย การใช้ข้อมูลเชิงคุณลักษณะเป็นหลัก นักวิจัยติดต่อโดยตรงกับกลุ่มเป้าหมายในการวิจัย การให้ความสำคัญกับพลวัตของสิ่งที่ศึกษา อาศัยการศึกษาเฉพาะกรณี มีความยืดหยุ่นในการออกแบบวิจัย และใช้เครื่องมือเก็บรวบรวมข้อมูลที่หลากหลาย แต่นักวิจัยเป็นเครื่องมือสำคัญที่สุด การวิจัยเชิงคุณภาพ จึงเป็นกระบวนการศึกษาแสวงหาความรู้ / ความจริง โดยตรงจากกลุ่มเป้าหมายในสนามภายใต้สภาพธรรมชาติของสถานการณ์จริงที่สนใจศึกษา โดยอาศัยนักวิจัยเป็นเครื่องมือสำคัญ เพื่อให้เข้าถึงข้อมูลทำความเข้าใจ และตีความหมายของปรากฏการณ์อย่างเป็นองค์รวม ในทัศนะของคนใน ซึ่งมีการเชื่อมโยงสู่แนวคิดพื้นฐานของการวิจัยเชิงคุณภาพ ทั้งการศึกษาชุมชน เพื่อให้เห็นความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันโดยรวมของแต่ละระบบย่อย การนำเสนอความเป็นจริงในทัศนะของคนใน ปฏิสัมพันธ์สัญลักษณ์จากประสบการณ์ที่ก่อให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกัน อันจะนำไปสู่การเกิดมุมมองร่วมกัน และการใช้แนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรมเป็นพื้นฐานในการศึกษาทำความเข้าใจพฤติกรรมของบุคคล ทั้งนี้จากการศึกษาปรัชญาและแนวคิดพื้นฐานของการวิจัยเชิงคุณภาพ นำไปสู่การสร้างข้อเสนอโครงการวิจัยเชิงคุณภาพทางสังคมศาสตร์ต่อไป

แบบฝึกหัดบทที่ 3

จงตอบคำถามต่อไปนี้

1. อธิบายปรัชญาของการวิจัยเชิงคุณภาพ
2. อธิบายแนวคิดพื้นฐานของการวิจัยเชิงคุณภาพ
3. อธิบายสรุปสาระสำคัญของแนวคิดเกี่ยวกับการศึกษาชุมชน
4. อธิบายกระบวนการที่ได้มาซึ่งองค์ความรู้ในการวิจัยเชิงคุณภาพ
5. อธิบายความสัมพันธ์เชื่อมโยงระหว่างกระบวนการทัศน์ในการวิจัยกับวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ

เอกสารอ้างอิง

- คมพล สุวรรณภูมิ. (2544). การศึกษาและพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในด้านการ
ดูแลรักษาสุขภาพเพื่อการพึ่งตนเองด้านสาธารณสุขของชุมชน. วิทยานิพนธ์
ครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนศึกษา, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ชัยยนต์ ประดิษฐศิลป์. (2558). ความรู้พื้นฐานทางรัฐศาสตร์. จันทบุรี : คณะมนุษยศาสตร์
และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี.
- ชาย โพธิ์สิตา. (2533). การวิจัยเชิงคุณภาพ: ข้อพิจารณาทางทฤษฎี.
เบญจฯ ยอดดำเนิน-แอ๊ดติคส์ บุปผา ศิริวิทย์ และวาทีนี บุญชะลิกษ์ (บ.ก.).
การศึกษาเชิงคุณภาพ: เทคนิคการวิจัยภาพสนาม. พิมพ์ครั้งที่ 2. นครปฐม :
สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.
- ณัฐพงษ์ ทองภักดี และประสพโชค มั่งสวัสดิ์. (2560, เมษายน). เศรษฐกิจพอเพียง: ส่งเสริม
หรือขัดขวางการพัฒนาการเศรษฐกิจ. รายงานสืบเนื่องการสัมมนาวิชาการ
(Proceedings) เรื่อง พัฒนบริหารศาสตร์กับปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงและ
การพัฒนาที่ยั่งยืน โดย สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, กรุงเทพมหานคร.
- รัตนะ บัวสนธ์. (2556). วิจัยเชิงคุณภาพทางการศึกษา. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- วรรณดี สุทธิรักษกร. (2556). การวิจัยเชิงคุณภาพ: กระบวนการในกระบวนการค้น
ทางเลือก. กรุงเทพมหานคร : สยามปริทัศน์.
- สุพรรณิ ไชยอำพร. (2550). รายงานฉบับสมบูรณ์เรื่องรูปแบบการจัดแหล่งเรียนรู้
ด้านคุณธรรมเพื่อการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน เสนอต่ ศูนย์ส่งเสริมและพัฒนา
พลังแผ่นดินเชิงคุณธรรม สำนักงานบริหารและพัฒนาองค์ความรู้ (องค์การ
มหาชน). กรุงเทพมหานคร : คณะพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อม สถาบันบัณฑิต
พัฒนบริหารศาสตร์.
- _____. (2552). การวิจัยเชิงคุณภาพเพื่อการพัฒนา: แนวความคิด วิธีการ และการ
ประยุกต์ใช้. กรุงเทพมหานคร : คณะพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อม สถาบันบัณฑิต
พัฒนบริหารศาสตร์.

- Belenky, M.F. (1992, October). Bringing Balance to The Classroom or Workplace, **Paper Presented at The Wisconsin Women's Studies Conference, Preconference Workshop**, Green Bay, WI.
- Lincoln, Y.S. and E.G. Guba. (1985). **Naturalistic Inquiry**. California : SAGE Publications.
- Patton, M.Q. (1990). **Qualitative Evaluation and Research Methods**. Second Edition. Newbury Park, CA : Sage.
- Schwandt, T.A. (2001). **Dictionary of Qualitative Inquiry**. Second Edition. Thousand Oaks, CA.: Sage.

บทที่ 4

ข้อเสนอโครงการวิจัยเชิงคุณภาพทางสังคมศาสตร์

ด้วยวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ เป็นกระบวนการศึกษาสังคมที่มีความสอดคล้องเหมาะสมกับสภาพปรากฏการณ์ทางสังคมเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงไป อีกทั้งยังประโยชน์ต่อการพัฒนาและเสริมสร้างมาตรฐานชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนตามเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development Goals: SDGs) อีกทั้งยังสอดคล้องกับทิศทางการพัฒนาคนสู่การเป็นผู้เรียนรู้ได้ด้วยตนเอง (Self-directed learners) ซึ่งเป็นหนึ่งในทักษะแห่งศตวรรษที่ 21 และเป็นเหตุให้นักศึกษาวิชาชีพครูและผู้สนใจการวิจัยเชิงคุณภาพ จำเป็นต้องเรียนรู้แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยเชิงคุณภาพ ซึ่งเกือบทั้งหมดเป็นทฤษฎีทางสังคมวัฒนธรรม และจิตวิทยา นอกจากนี้ในการศึกษาวิจัยแต่ละครั้ง ยังจำเป็นต้องศึกษาเอกสารทบทวนแนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในสาขาต่าง ๆ ซึ่งมักปรากฏการนำมาใช้ในการตอบประเด็นคำถาม และวัตถุประสงค์ของการวิจัย หรือที่เรียกว่า แนวคิดทฤษฎีเฉพาะเจาะจงสำหรับแต่ละงานวิจัย เพื่อนำมาประยุกต์ใช้ในการสร้างข้อเสนอโครงการวิจัยเช่นเดียวกับการวิจัยอื่น แต่สำหรับการวิจัยเชิงคุณภาพทางสังคมศาสตร์ จะมุ่งเน้นให้ได้ประเด็นในการกำหนดแนวคิดนำที่ใช้ในการศึกษา เพื่อที่จะนำไปสู่การพัฒนาสมมติฐานชั่วคราว (Working hypothesis) ซึ่งมีความแตกต่างอย่างเห็นได้ชัดกับงานวิจัยปริมาณที่มุ่งเน้นให้ได้มาซึ่งกรอบแนวคิด (Conceptual framework) และสมมติฐานการวิจัยจากการทบทวนเอกสาร (Review literature) อันจะนำไปสู่ขั้นตอนการค้นคว้าหาความแท้จริง / ความรู้ ในลำดับต่อไป ทั้งนี้ อาจกล่าวได้ว่า การสร้างข้อเสนอโครงการวิจัย เปรียบเสมือนต้นน้ำของวิธีการดำเนินงานวิจัย โดยในการนำเสนอ บทที่ 4 ข้อเสนอโครงการวิจัยเชิงคุณภาพทางสังคมศาสตร์ ผู้เขียนจำแนกออกเป็น 2 ส่วนที่สำคัญ คือ ส่วนที่หนึ่ง อธิบายขยายความให้เข้าใจถึงวิธีการศึกษาเอกสารทบทวนและประมวลแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และส่วนที่สอง อธิบายพร้อมตัวอย่างประกอบให้เข้าใจถึงวิธีการสร้างข้อเสนอโครงการวิจัยเชิงคุณภาพ

4.1 การทบทวนและประมวลแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เป็นการวิเคราะห์เชื่อมโยงแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับการทบทวนและประมวลแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องใน 3 สารสำคัญ ได้แก่ ความหมายและจุดมุ่งหมายของการทบทวนและประมวลแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง คุณลักษณะของวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง รวมถึง กระบวนการทบทวนและประมวลแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ทั้งนี้ การทบทวนและประมวลวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องอย่างมีประสิทธิภาพ มีส่วนสำคัญในการช่วยสร้างพื้นฐานที่เข้มแข็งสำหรับการสร้างองค์ความรู้ใหม่ การต่อยอดการพัฒนาทฤษฎี การปิดช่องว่างในส่วนของการงานที่มีมากเกินไปจนเกิดความจำเป็น และการเปิดพื้นที่ให้กับส่วนของงานที่ยังคงมีความต้องการอยู่ (Webster & Watson, 2002 อ้างถึงใน ชัยเสฏฐ์ พรหมศรี, 2557) โดย โคปเปอร์และเฮดส์ (Copper and Hegdes, 1994 อ้างถึงใน ดุจเดือน พันธุมนาวิน, 2549) ถึงกับระบุว่า การทบทวนและประมวลเอกสารถือว่าเป็นหัวใจที่สำคัญในการวิจัย นอกจากนี้ นักวิจัยหรือผู้ที่ยังไม่คุ้นเคยกับการดำเนินการวิจัยจำนวนไม่น้อย ที่มีความเข้าใจคลาดเคลื่อนสำคัญผิดคิดไปว่าการศึกษาเอกสารทบทวนและประมวลแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เป็นสิ่งที่ต้องดำเนินการภายหลังเสร็จสิ้นบทที่ 1 บทนำ (ของการเขียนรายงานผลงานวิจัย) ซึ่งประกอบด้วย การกำหนดชื่อเรื่อง การกำหนดวัตถุประสงค์ของการวิจัย หรือแม้แต่การกำหนดขอบเขตของการศึกษา เป็นต้น เมื่อเป็นเช่นนั้น จึงมักส่งผลให้รายงานผลงานวิจัยที่ออกมาไร้ซึ่งความเป็นระบบระเบียบ ไม่สามารถนำไปสู่การประยุกต์ใช้ประโยชน์ได้ ทั้งในด้านการพัฒนาองค์ความรู้ทางวิชาการ หรือข้อมูลที่สามารถนำไปใช้ประกอบการตัดสินใจในการพัฒนา หรือแก้ไขปัญหา เนื่องจากขาดการเชื่อมโยงข้อเท็จจริง / ประเด็นศึกษาเข้ากับแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง ฉะนั้น การเริ่มต้นกระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพทางสังคมศาสตร์ ด้วยการศึกษาดocuเม้นตารี (Documentary study) ที่เกี่ยวข้องจากทบทวนหรือประมวลแนวคิดและทฤษฎีหลัก (Grand theory) ก่อนการเข้าสู่การดำเนินการวิจัยภาคสนาม (Field study) จะช่วยให้ผู้วิจัย เห็นภาพกว้างของการศึกษาข้อมูล ซึ่งสามารถใช้เป็นแนวคิดนำ ไปสู่การแสวงหาคำตอบที่ลึกซึ้ง หรือการค้นหาคำตอบจากความจริงในสถานการณ์ที่ปรากฏ แต่ก็มิใช่เป็นการกำหนดกรอบแนวคิด (Conceptual framework) หรือการสร้างกรอบการตัดสินใจไว้ล่วงหน้า ขอบเขตของการวิจัยเชิงคุณภาพ จึงเริ่มต้นด้วยการ ตั้งคำถามต่อสภาพจริง หรือปัญหาที่เผชิญในสถานการณ์นั้น ๆ เพื่อนำไปสู่การค้นหาคำตอบที่บ่งบอกความเข้าใจต่อสภาพการณ์ แล้วตีความเพื่อให้ความหมายแก่ข้อมูลที่มาจากการสัมภาษณ์และการสังเกตพฤติกรรมของบุคคล กลุ่มบุคคล หรือสถานการณ์ทางสังคมในทัศนะของคนใน โดยข้อมูล / ข้อเท็จจริงที่ได้จะถูกนำมาสู่การจัดระบบ จัดหมวดหมู่หรือประเภท (Categories) หากข้อค้นพบ

ที่ได้จากการศึกษาวิจัยข้อมูลภาคสนาม เป็นองค์ความรู้ใหม่ที่มีลักษณะเฉพาะแตกต่างจากทฤษฎีหลัก จะเรียกว่า ทฤษฎีจากฐานล่าง

จะเห็นได้ว่า ขั้นตอนการศึกษาเอกสารแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง สามารถนำมาประยุกต์ใช้เข้ากับองค์ประกอบหลักในการสร้างข้อเสนอโครงการวิจัย ใน 2 ช่วงของวิธีการดำเนินงานวิจัยเชิงคุณภาพทางสังคมศาสตร์ ได้แก่

1. ในช่วงของบทที่ 1 (บทนำ) การมองเห็นปรากฏการณ์และนำมาซึ่งความสงสัยสนใจที่จะทำการศึกษาวิจัย การประมวลและการทบทวนแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องสามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้กับขั้นตอนการสร้างข้อเสนอโครงการวิจัย นับตั้งแต่ขั้นตอนการกำหนดชื่อโครงการวิจัย ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหาวิจัย จุดมุ่งหมายหรือวัตถุประสงค์ของการวิจัย และขอบเขตการวิจัย

2. ในช่วงของบทที่ 2 (แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง) ที่ต้องการอาศัยแนวคิดนำและข้อมูลสนับสนุนให้เกิดความมั่นใจ เพื่อใช้ในการกำหนดนิยามความหมาย เจาะไขความสัมพันธ์ ซึ่งจะนำไปสู่พัฒนาสมมติฐานชั่วคราว ตลอดจนแนวคิดนำที่ใช้ในการวิเคราะห์และการตีความอย่างเป็นระบบเชื่อถือได้

กล่าวโดยสรุป การทบทวนและประมวลแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง จึงถือเป็นขั้นตอนสำคัญอันดับแรกของการดำเนินการวิจัย โดยผู้วิจัยจำเป็นต้องดำเนินการศึกษาค้นคว้าทำความเข้าใจทั้งองค์ความรู้ และข้อมูลทางสถิติต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับประเด็นที่ทำการศึกษารวบรวมจากแหล่งอ้างอิงต่าง ๆ ที่น่าเชื่อถือ โดยการพิจารณาคัดเลือกเอกสารจากแหล่งอ้างอิงที่ทำการศึกษาให้เป็นไปตามดุลยพินิจของผู้วิจัย อาทิ แหล่งอ้างอิงมีที่มาจากหน่วยราชการที่เกี่ยวข้อง หรือองค์กรพัฒนาเอกชนที่ติดตามประเด็นการศึกษาอย่างต่อเนื่องยาวนาน หรือแม้กระทั่งการอ้างอิงจากเอกสาร / รายงานการวิจัยที่จัดทำโดยสถาบันอุดมศึกษา เป็นต้น สำหรับการทบทวนหรือการประมวลแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้เกิดความครอบคลุม การสังเคราะห์ตัวแปร เจาะไขหรือรูปแบบความเกี่ยวข้องสัมพันธ์ ตลอดจนการสังเคราะห์ให้ได้มาซึ่งสมมติฐานการวิจัย มีข้อควรพิจารณาที่ผู้วิจัยพึงสังเกต ดังต่อไปนี้

4.1.1 ความหมายและจุดมุ่งหมายของการทบทวนและประมวลแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

นักวิจัยรุ่นใหม่หรือบุคคลที่ขาดประสบการณ์ในการทำการวิจัย อาจมองว่าการทบทวนวรรณกรรมเป็นเพียงการรวบรวมข้อมูลจากเอกสารที่เกี่ยวข้องเท่านั้น (Webster & Watson, 2002 อ้างถึงใน ชัยเสฏฐ์ พรหมศรี, 2557) เนื่องจากการทบทวนหรือประมวลแนวคิด

ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ในบทที่ 2 โดยทั่วไปมักประกอบด้วย ส่วนที่ 1 การอธิบายหัวข้อย่อย ๆ ของแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับประเด็นที่สนใจศึกษา รวมถึงการนิยามศัพท์ตัวแปรหลักและตัวแปรแทรกซ้อน (Construct variables) ที่ใช้ในการศึกษา ส่วนที่ 2 การสำรวจตรวจสอบตัวแปรหลักและตัวแปรแทรกซ้อน จากผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องที่ผ่านมาในอดีต และส่วนที่ 3 การสังเคราะห์เชื่อมโยงกรอบแนวคิด (Conceptual framework) ที่ใช้ในการศึกษา รวมทั้งสมมุติฐานการวิจัย ในขณะที่ บทที่ 2 ของการวิจัยเชิงคุณภาพ ผู้วิจัย จะเน้นการสังเคราะห์เชื่อมโยงแนวคิดนำที่ใช้ในการศึกษา และสมมุติฐานชั่วคราว หรือสมมุติฐานในการปฏิบัติงาน (Working hypothesis) ซึ่งมีไว้เพื่อประโยชน์ในการเก็บรวบรวมข้อมูล และตรวจสอบการตีความหมายโดยผู้วิจัยในทัศนะของคนใน

ในความเป็นจริง การทบทวนวรรณกรรม ไม่ใช่ว่าการรวบรวมงานของนักวิจัยหรือนักวิชาการท่านอื่นมาไว้ในงานของตน และไม่ใช่ว่าการนำเอางานวรรณกรรมทุกเรื่องในสาขานั้นที่ไม่เกี่ยวข้องกับหัวข้อหรือคำถามในการวิจัย มาใส่ไว้ในงานวิจัยของตน แต่การทบทวนวรรณกรรมหรือการทบทวนแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง หมายถึง การค้นหาโดยตรงจากงานที่ได้รับการตีพิมพ์ ซึ่งรวมถึงวารสารที่ตีพิมพ์ตามเวลาที่กำหนด และหนังสือที่มีการกล่าวถึงทฤษฎีและแสดงผลการศึกษาเชิงประจักษ์ที่เกี่ยวข้องกับหัวข้อที่ทำการศึกษา และนำมาจัดระบบหัวข้อที่เกี่ยวข้องกับวัตถุประสงค์ของการวิจัย โดยผ่านการสังเคราะห์เพื่อนำไปสู่การพัฒนางานวิจัย ครั้นต่อไป (Zikmund, Babin, Carr, & Griffin, 2010 อ้างถึงใน ชัยเสฏฐ์ พรหมศรี, 2557; The University of Sydney, 2010 อ้างถึงใน ชัยเสฏฐ์ พรหมศรี, 2557)

จะเห็นได้ว่า จุดมุ่งหมายของการทบทวนหรือประมวลแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง มีดังต่อไปนี้

1. เพื่อป้องกันไม่เกิดงานวิจัยซ้ำซ้อน เพราะเมื่อทราบว่า มีผู้ใดเคยทำการศึกษาวจัยเรื่องที่เกี่ยวข้อง กับเรื่องที่ผู้วิจัยสนใจที่จะทำการศึกษา ก็จะดำเนินการปรับข้อเสนอโครงการวิจัย ไม่ให้เกิดการซ้ำซ้อนกับงานวิจัยก่อน ๆ ในขณะที่หากเป็นการต่อยอดงานวิจัยเดิม ก็จะได้มาซึ่งการเพิ่มพูนองค์ความรู้ ถือได้ว่าเป็นการประสานประโยชน์ทางวิชาการที่เกี่ยวกับสาขาที่ทำการศึกษานั้น ๆ ควบคู่ไปกับการประยุกต์ใช้ประโยชน์ทั้งในเชิงพัฒนาเชิงปฏิบัติการ หรือเชิงนโยบายระดับชาติ องค์กร หรือชุมชนท้องถิ่น หรือช่วยตอบปัญหาและหาทางออกเกี่ยวกับประเด็นปัญหาที่ศึกษาวิจัย หรือถ้าเป็นเรื่องที่กำลังจะเกิดในอนาคต หากเลือกมาทำการศึกษาวิจัยก็จะยิ่งน่าสนใจและเป็นประโยชน์เพิ่มขึ้น

2. เพื่อเสริมสร้างแนวคิดนำที่ใช้ในการศึกษา หรือให้ได้มาซึ่งการตั้งสมมุติฐานชั่วคราวของงานวิจัย เนื่องจากประสบการณ์เรียนรู้ที่ได้รับจากแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องของผู้ที่เคยทำการศึกษาวิจัยในเรื่องนั้น ๆ มาก่อน ทำให้ทราบถึงกระบวนการ / กลไก / ตัวแปรที่สัมพันธ์เกี่ยวข้อง นำไปสู่แนวคิดนำ หรือการตั้งสมมุติฐานชั่วคราวของการวิจัย

3. เพื่อให้ได้มาซึ่งแนวทางการเก็บรวบรวมข้อมูล การวิเคราะห์ และการตีความหมายข้อมูลที่สอดคล้องกับสภาพข้อเท็จจริง เนื่องจากเมื่อทำการศึกษาก็จะทำให้ทราบถึงวิธีการที่ใช้ในการศึกษาวิจัย ว่าที่ผ่านมาเขาทำอย่างไร ดำเนินการศึกษากับกลุ่มเป้าหมายใด เทคนิคที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลทำอย่างไร รวมถึงแนวทางการวิเคราะห์ การตีความหมายและ / หรือการสังเคราะห์งานวิจัย

4. เพื่อการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณลักษณะ เนื่องจากการวิจัยเชิงคุณภาพอาศัยตัวผู้วิจัยเป็นเครื่องมือสำคัญของการวิจัย โดยเฉพาะในขั้นตอนการตีความหมาย และการอภิปรายผลอย่างสมเหตุสมผลให้ใกล้เคียงกับสภาพข้อเท็จจริงที่ปรากฏ ภายใต้บริบท (Context) ของสภาพตามธรรมชาติ (Natural setting) ของปรากฏการณ์ทางสังคม และ / หรือความสอดคล้องกับสภาพทางสังคมวัฒนธรรม (Socio-cultural setting) ของกลุ่มเป้าหมายที่ทำการศึกษาวิจัย ผู้วิจัย จึงจำเป็นต้องได้รับการเสริมสร้างด้านแนวคิดทฤษฎี เพื่อใช้ในการวิเคราะห์โดยอาศัยหลักตรรกะ (Logic) เทียบเคียงแนวคิดทฤษฎี ควบคู่บริบท

5. เพื่อการออกแบบวิจัยที่เหมาะสมพอดีกับสภาพข้อเท็จจริงที่ปรากฏ การทบทวนแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องทำให้ทราบถึงปัญหาอุปสรรคของการดำเนินการวิจัยที่ผ่านมา ทำให้ผู้วิจัยสามารถปรับเปลี่ยนเทคนิค / วิธีการที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลให้สอดคล้องกับสภาพปรากฏการณ์ที่สนใจศึกษา

กล่าวโดยสรุป การทบทวนและประมวลแนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องสำหรับการวิจัยเชิงคุณภาพ สามารถช่วยให้บรรลุจุดมุ่งหมายการเลือกประเด็นศึกษา ทำให้ได้ซึ่งหัวข้อวิจัยที่น่าสนใจ ไม่ล้าสมัย รวมถึงการสร้างแนวประเด็นการสัมภาษณ์ (Interview guide) ทำให้ได้คำถามวิจัยหลักที่มีความลึกซึ้งแหลมคม การสรุปสถานการณ์ของศาสตร์หรือองค์ความรู้ เพื่อให้ได้ประเด็นการศึกษา เจาะลึกปัจจัยที่ครอบคลุมเหมาะสมตามเป้าหมายการศึกษา อันจะนำมาซึ่งข้อมูลที่มีคุณภาพ และการสร้างแนวคิดนำที่ใช้ในการศึกษา ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความเกี่ยวข้องสัมพันธ์ของแต่ละประเด็นที่สนใจศึกษา

4.1.2 คุณลักษณะของวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

การพิจารณาคุณลักษณะของวรรณกรรมที่ใช้ในการศึกษาแนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ตามแนวคิดของคอปเปอร์ (Cooper) (Randolph, 2009 อ้างถึงใน ชัยเสฏฐพรหมศรี, 2557) ประกอบด้วย

1. การมุ่งเน้น (Focus) การทบทวนแนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในลักษณะนี้ มุ่งความสนใจไปที่ผลลัพธ์ของการวิจัย วิธีการวิจัย ทฤษฎี และการปฏิบัติ หรือการนำผลการวิจัยไปประยุกต์ใช้ ซึ่งจะบ่งบอกถึงประเด็นที่สำคัญที่ยังมีข้อมูลไม่เพียงพอ หรือยังไม่มี การศึกษามากนัก และนำไปสู่การพัฒนาประเด็น หรือหัวข้อทางการวิจัยใหม่ ในส่วนของวิธีดำเนินการวิจัย จะมุ่งความสนใจไปที่ตัวแปร วิธีการที่ใช้ในการวัด วิธีการที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล ซึ่งจะช่วยบอกผู้วิจัยว่าอะไรเป็นจุดแข็ง หรือจุดอ่อนของงานวิจัยที่ได้ทำการทบทวนเหล่านั้น เพื่อนำมาเปรียบเทียบและพัฒนาแนวทางในการกำหนดวิธีการดำเนินการวิจัยสำหรับงานวิจัยต่อไป สำหรับการมุ่งเน้นไปที่ทฤษฎี ช่วยให้ทราบว่ามีทฤษฎีอะไรที่เกี่ยวข้องกับหัวข้อที่ต้องการศึกษา และความสัมพันธ์ของทฤษฎีเหล่านั้น ซึ่งการศึกษาทฤษฎีที่ผ่านมามีความสำคัญอย่างยิ่งสำหรับงานวิจัยที่ต้องการพัฒนาทฤษฎี หรือรูปแบบใหม่ในสาขาที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้เหตุผลได้ว่า ทฤษฎีที่มีอยู่ยังไม่เพียงพอ และสนับสนุนความสำคัญของการพัฒนาทฤษฎีใหม่ ในส่วนของการนำไปประยุกต์ใช้ก็เช่นเดียวกัน การมุ่งเน้นไปที่การปฏิบัติช่วยให้ทราบถึงช่องว่าง หรือส่วนที่ยังไม่ได้รับการตอบสนองเพื่อนำไปสู่เหตุผลในการพัฒนางานวิจัยต่อไป

2. เป้าหมาย (Goal) การทบทวนแนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องมีเป้าหมายในการบูรณาการ และการนำเอาผลการวิจัยไปประยุกต์ใช้กับหน่วยงานอื่น เพื่อช่วยในการแก้ปัญหาในเรื่องนั้น โดยมีการนำเอาวิธีการวิเคราะห์อภิมาน (Meta-analysis) มาใช้เพื่อบูรณาการผลการวิจัยเชิงปริมาณต่าง ๆ เข้าด้วยกัน หรือแม้แต่การสังเคราะห์งานวิจัยด้วยวิธีการวิจัยชาติพันธุ์วรรณนาอภิมาน (Meta-ethnography)

3. มุมมอง (Perspective) สำหรับการทบทวนแนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยเชิงคุณภาพ ผู้วิจัย อาจสามารถพิจารณาว่า ทัศนคติของผู้เขียนงานวิจัยเชิงคุณภาพเป็นอย่างไร ในขณะที่งานวิจัยเชิงปริมาณ ผู้วิจัย ควรพยายามใช้มุมมองที่เป็นกลางในการนำเสนอข้อค้นพบตามความเป็นจริง

4. การครอบคลุม (Coverage) การทบทวนแนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง มีการครอบคลุมประเด็นที่เกี่ยวข้องกับหัวข้อที่ทำมาน้อยเพียงใด ทั้งจากงานที่ตีพิมพ์และงานที่ไม่ได้รับการตีพิมพ์เผยแพร่ อย่างไรก็ตาม การกำหนดกลุ่มประชากร เพื่อสร้าง

ความชัดเจนสำหรับค้นคว้าข้อมูลโดยพิจารณาจากงานวิจัยที่ผ่านมาว่า กลุ่มตัวอย่างที่ศึกษาเป็นใคร มีความเป็นตัวแทนของประชากรหรือไม่ จะช่วยให้การต่อยอดในการทำวิจัยสะดวกมากยิ่งขึ้น นอกจากนี้ ผู้วิจัย อาจจำกัดจำนวนของบทความหรือเอกสารที่เกี่ยวข้องโดยค้นคว้าเฉพาะบทความที่ตีพิมพ์ในวารสารเท่านั้น ไม่รวมบทความที่นำเสนอในการประชุมวิชาการ เป็นต้น ในขณะที่ทักษะของนักวิจัยเชิงคุณภาพอาจสนใจสภาพตามธรรมชาติ ที่มีความยืดหยุ่นมากกว่าการคำนึงถึงครอบคลุมในเชิงปริมาณ

5. การจัดระบบ (Organization) รูปแบบในการจัดระบบการทำวิจัยมีหลายรูปแบบ อาทิ

5.1 รูปแบบการเรียงลำดับเหตุการณ์จากอดีตสู่ปัจจุบัน เป็นการกล่าวถึงพัฒนาการ หรือความก้าวหน้าของวิธีการวิจัยหรือทฤษฎี หรือการเปลี่ยนแปลงของการปฏิบัติในแต่ละช่วงเวลาที่ผ่านมา

5.2 รูปแบบที่กำหนดจากแนวคิด เป็นการกล่าวถึงทฤษฎีและแนวคิดต่าง ๆ ในสาขาที่เกี่ยวข้อง

5.3 รูปแบบผสมผสาน เป็นการนำเอารูปแบบทั้งหมดมาผสมผสานเข้าด้วยกัน เช่น ผู้วิจัย อาจเริ่มต้นด้วย บทนำ จากนั้น กล่าวถึงวิธีการดำเนินการวิจัย และนำเสนอผลการศึกษาใน รูปแบบโดยเรียงลำดับเหตุการณ์ หรือรูปแบบที่กำหนดจากแนวคิด และปิดท้ายด้วยการอภิปรายผลลัพธ์ของการวิจัย

6. กลุ่มเป้าหมาย (Audience) การพิจารณากลุ่มเป้าหมายว่า ใครคือคนที่อ่านงานวรรณกรรมของเรา ในส่วนของงานวิทยานิพนธ์ บุคคลที่อ่าน ได้แก่ อาจารย์ที่ปรึกษา และผู้ทรงคุณวุฒิ รวมถึงนักวิชาการที่เกี่ยวข้องกับสาขา หรืออยู่ในแวดวงวิชาการนั้น ดังนั้น การเขียนการทบทวนแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง จึงต้องเขียนในลักษณะของงานวิชาการ ไม่ใช่การเขียนแบบงานทั่วไป

กล่าวโดยสรุป การพิจารณาจัดแบ่งกลุ่มของวรรณกรรมตามประเด็นที่ใช้ในการศึกษา และองค์ประกอบย่อยในการศึกษาทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้อง (Literature review) จะช่วยให้ผู้วิจัย สามารถแบ่งแยกกลุ่มของประเด็นศึกษาที่จะใช้เป็นกรอบของการนำไปสังเคราะห์ ดังปรากฏรายละเอียดในตารางที่ 4.1

ตารางที่ 4.1 แสดงจัดแบ่งกลุ่มของสิ่งที่ควรพิจารณาและองค์ประกอบย่อยในการศึกษา
ทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้อง

สิ่งที่พิจารณา	องค์ประกอบย่อย
1. จุดเน้น (Focus)	1.1 ผลลัพธ์ของงานวิจัย 1.2 วิธีการวิจัย 1.3 ทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง 1.4 การลงมือปฏิบัติ หรือ การประยุกต์
2. เป้าหมาย (Goal)	2.1 การสังเคราะห์เพื่อ (1) สรุป (2) ทำให้ประเด็นปัญหาวิจัยชัดเจนขึ้น (3) สร้างความชัดเจนของนิยามความหมาย 2.2 การค้นหาประเด็นหลัก
3. มุมมอง (Perspective)	3.1 การนำเสนอที่เป็นกลาง 3.2 การยอมรับข้อค้นพบ
4. ครอบคลุม (Coverage)	4.1 ความละเอียดถี่ถ้วน 4.2 ความละเอียดในการคัดเลือกแหล่งอ้างอิง 4.3 ความเป็นตัวแทน 4.4 ความเป็นกลาง
5. การจัดระบบ (Organization)	5.1 รูปแบบการเรียงลำดับเหตุการณ์ 5.2 ประวัติและความเป็นมา / กรอบแนวคิด / ระเบียบวิธีวิทยาการ 5.3 รูปแบบผสมผสาน
6. กลุ่มเป้าหมาย (Audience)	6.1 นักวิชาการเฉพาะสาขา 6.2 นักวิชาการทั่วไป 6.3 ผู้ปฏิบัติหรือผู้กำหนดนโยบาย 6.4 บุคคลทั่วไป 6.5 อาจารย์ที่ปรึกษา 6.6 ผู้ทรงคุณวุฒิ ฯลฯ

ที่มา : (ดัดแปลงจาก Cooper and Hedges, 1994)

7) เอกสารรายงานทางวิชาการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องและเชื่อถือได้จากผู้รู้ในเรื่องนั้น ๆ (Authority) อาทิ สถาบันอุดมศึกษา องค์กรภาครัฐ องค์กรเอกชน สาธารณประโยชน์ หรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง รวมถึงสื่อเทคโนโลยีสารสนเทศ (IT) ผ่านเครือข่ายอินเทอร์เน็ต หรือเว็บไซต์ ซึ่งการจะนำมารวบรวมใช้เพื่อเป็นวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง จึงต้องพิจารณาอย่างพิถีพิถัน

สำหรับจำนวน ว่าควรค้นคว้ามามากเท่าไร ไม่มีข้อยุติ แต่มีหลักว่ายิ่งมากยิ่งดี บางท่านถึงกับบอกต้องเกิน 20 ชิ้น / งานอ้างอิง ทั้งนี้ ภายหลังจากการรวบรวมวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องมาแล้ว ผู้วิจัย จำเป็นต้องทำการประเมินข้อมูล โดยอาศัยการตรวจสอบความถูกต้องและความน่าเชื่อถือได้ของวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องนั้น ๆ ดังนี้

1) ตรวจสอบเนื้อหาว่ามีความเกี่ยวข้องกับประเด็นที่สนใจศึกษาเพียงใด ระเบียบวิธีที่ใช้ในการศึกษามีความน่าเชื่อถือหรือไม่ การระบุเอกสารอ้างอิงและบรรณานุกรมครบถ้วนเพียงพอกับการย้อนตรวจสอบแหล่งข้อมูลปฐมภูมิ

2) ตรวจสอบความทันสมัยของแนวคิดทฤษฎีที่อ้างอิง โดยเฉพาะความทันสมัยของข้อมูลเอกสารที่เกี่ยวข้องกับรายงานวิจัย

3) พิจารณาประวัติของผู้เขียนหรือผู้วิจัย เจ้าของผลงานที่นำมาอ้างอิงว่า เป็นผู้รู้หรือมีประสบการณ์ / เป็นที่ยอมรับในเรื่องนั้น ๆ

4) ตรวจสอบความน่าเชื่อถือของสำนักพิมพ์ ความมีชื่อเสียงในการตีพิมพ์ / ตรวจสอบผลงานที่นำมาตีพิมพ์

2. การบันทึกรายละเอียดที่เป็นสาระสำคัญ เพื่อประโยชน์ในการอ้างอิงและการค้นคว้าเพิ่มเติม ดังนี้

มักนิยมใช้ด้านหน้าของบัตร บันทึกข้อมูลเกี่ยวกับ

- 1) ชื่อและนามสกุลของผู้แต่ง (ผู้เขียน / ผู้วิจัย)
- 2) ชื่อหนังสือ / วารสาร / บทความ / สิ่งพิมพ์
- 3) สถานที่พิมพ์
- 4) ปีที่พิมพ์ / เล่มที่พิมพ์ / เลขหน้าที่อ้างอิง
- 5) เลขหมู่หนังสือ / สถานที่ไปค้นหาเอกสารนั้น

ส่วนด้านหลังของบัตร บันทึกข้อมูลเกี่ยวกับ

- 1) ชื่อเรื่อง
- 2) วัตถุประสงค์ของการค้นคว้า
- 3) กรอบแนวคิด / แนวคิดนำ

4) วิธีการศึกษา

5) ผลการศึกษาสำคัญ / ข้อสรุปจากการวิจัย

6) หากเป็นเอกสารเกี่ยวกับแนวคิดและทฤษฎี ควรมีการเนื้อหาสรุปโดยย่อ โดยเฉพาะนิยามและแนวคิดสำคัญ ๆ จัดให้มีใจความตรงกับข้อความเดิม โดยใช้จำนวนของผู้วิจัย หากจะคัดลอกข้อความสำคัญ ให้ใช้วิธีใส่เครื่องหมายัญญประกาศ (“...”) รวมทั้งอาจมีการบันทึกการวิจารณ์สนับสนุนหรือโต้แย้ง แสดงความเห็นเพื่อการพิจารณาว่าวรรณกรรมเหล่านี้มีความ “เกี่ยวข้อง” ครอบคลุมสาระที่ต้องการใช้ เพื่อประกอบเป็นแนวคิดนำที่ใช้ในการศึกษา

3. การจำแนกแยกแยะประเด็นที่ต้องการศึกษาวิจัย พิจารณาจำแนกแยกแยะรายละเอียดอย่างถี่ถ้วน เพื่อให้ทราบประเด็นปัญหาหลัก / ปัญหารองที่ต้องการศึกษา สถานภาพความสนใจของศาสตร์ และผลงานวิจัย / บทความวิจัย / บทความวิชาการที่ผ่านมา ซึ่งเกี่ยวข้องกับประเด็นที่ศึกษา เพื่อขยายแง่มุมในการสร้างวัตถุประสงค์ การตั้งประเด็นคำถาม รวมถึงจุดแข็ง-จุดอ่อนของงานวิจัยที่ผ่านมา

4. การกำหนดแนวคิดหลักของวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง พิจารณาได้จากการสังเคราะห์งานวิจัย สามารถระบุแนวคิดหลักที่เกี่ยวข้องกับหัวข้อ หรือคำถามของการวิจัย รวมถึงแนวคิดที่แตกต่างจากสิ่งที่ผู้วิจัยต้องการศึกษา

4.1.3.2 การจัดโครงสร้างการนำเสนอ

การจัดโครงสร้างการนำเสนอ (Organize) และการจัดระบบการทบทวนวรรณกรรม ต้องครอบคลุมถึงนิยามศัพท์พื้นฐานที่เกี่ยวข้องกับหัวข้อที่จะศึกษา เมื่อรวบรวมแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องได้อย่างเพียงพอ ครอบคลุมประเด็นและวิธีการศึกษาเป็นที่เรียบร้อยแล้ว ผู้วิจัยจะต้องเรียบเรียงการนำเสนอแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องอย่างเป็นระบบตามหลักตรรกะ (Logic) อันจะเชื่อมโยงไปสู่การสร้างแนวคิดนำที่ใช้ในการศึกษา ดังนี้

1. การจัดเรียงลำดับการนำเสนอ (Sequence) เป็นการพิจารณาเชิงพินิจว่า ควรนำเสนอประเด็นใดก่อน-หลัง ตามหลักตรรกะสมเหตุสมผล โดยแนวทางปฏิบัติให้เรียงลำดับแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับประเด็นคำถามหลัก (ผลลัพธ์) ขึ้นมาก่อน แล้วจึงตามด้วยประเด็นคำถามรอง (สาเหตุ) หรือวัตถุประสงค์ย่อยอื่น ๆ

2. การเชื่อมโยงอย่างบูรณาการ (Integration) การเรียบเรียงจากผลลัพธ์ไปหาสาเหตุ หรือการเชื่อมโยงประเด็นคำถามหลักสู่ประเด็นคำถามรองหรือองค์ประกอบ จะช่วยให้ผู้วิจัยเข้าใจความเป็นเหตุเป็นผลเชื่อมโยงถึงของแต่ละแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องได้ง่าย ทำให้

เกิดจินตนาการสร้างสรรค์ สามารถเชื่อมโยงทุกแนวคิดทฤษฎีที่อ้างอิงมาได้อย่างสอดคล้องประสาน ในลักษณะการสอดแทรกเข้าหากัน (Interpenetration) หรือบูรณาการ (Integration)

4.1.3.3 การสรุปสถานภาพศาสตร์ของประเด็นที่ศึกษา

ในงานวิจัยเชิงปริมาณ เป็นการสรุปสถานภาพศาสตร์ของตัวแปรที่ศึกษา ผู้วิจัยจะนิยามศัพท์ที่เกี่ยวข้องกับตัวแปรสำคัญ เช่น ตัวแปรผล และตัวแปรเหตุที่เป็นตัวแปรสร้าง โดยการสืบค้นจากนิยามที่มีผู้กำหนดไว้ แล้วนำมาวิเคราะห์ จำแนกแยกแยะส่วนเหมือน ส่วนต่าง ก่อนที่จะนำมาสังเคราะห์โดยนำส่วนที่คล้ายคลึงหรือสอดคล้องกันได้ ในเชิงเหตุผล (ตามหลักตรรกะ) มาผนวกกันเข้าเป็นนิยามใหม่ (ที่น่าจะมีจุดบกพร่องน้อยที่สุด) สรุปออกมาได้เป็นนิยามปฏิบัติการที่ใช้ในการศึกษาครั้งนี้

สำหรับงานวิจัยเชิงคุณภาพ การสรุปสถานภาพศาสตร์ของประเด็นที่ศึกษา ควรเป็นเพียงการรวบรวมสรุปการให้ความหมายทั้งหมด โดยผู้วิจัยสามารถวิเคราะห์ วิพากษ์วิจารณ์ หรือจำแนกแจกแจงแยกแยะหมวดหมู่ได้ โดยไม่ตัดสินใจกำหนดนิยามตายตัวลงไป คงเป็นเพียงการสรุปสถานภาพของการศึกษาในแง่มุมต่าง ๆ ของประเด็นการศึกษานั้น ว่ามีการให้ความหมาย ก็แนวทาง มีองค์ประกอบ และแนวทาง / วิธีการศึกษาอย่างไร โดยไม่ตัดสิน หรือยึดถือความหมายใดความหมายหนึ่งมาเป็นนิยามศัพท์ที่ใช้ในการศึกษาในครั้งนี้

ทั้งนี้ เพื่อประโยชน์ต่อการเรียนรู้ในการนำวิธีการและผลการวิจัยไปใช้ในการปฏิบัติงานหรือฝึกปฏิบัติการดำเนินวิจัย ผู้เขียน ขอนำเสนอกรณีตัวอย่าง (Case Study) ตารางเมตริกซ์การสังเคราะห์ข้อความ เพื่อใช้ประโยชน์ในการสรุปสถานภาพศาสตร์ของประเด็นที่ศึกษา ดังปรากฏรายละเอียดในตารางที่ 4.2

รูปแบบของการท่องเที่ยวเชิงเกษตรคณะ	การส่งเสริมการเกษตร (อ้างใน นิตรา สอนสาภาคย์, 2545)	สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และ เทคโนโลยีแห่งประเทศไทย (2544)	ศูนย์ประสานงานการท่องเที่ยว เกษตร กรมวิชาการเกษตร (อ้างใน เดชา ให้งสูงเนิน, 2543)	จำโพพรรณ แก้วสุริยะ (2544)	วันทนา นิยมบ้านดอน (2552)
จำแนกตามคน หรือกลุ่มที่ทำหน้าที่ในการประกอบการท่องเที่ยว 1. ชุมชนหรือหมู่บ้านท่องเที่ยว สมาชิกกลุ่มหรือคนในชุมชน มีการดำเนินงานร่วมกัน 2. ประเภทเฉพาะรายบุคคล / รายกิจกรรม อาจเป็นจุดท่องเที่ยวเกษตรที่เป็นสวน หรือไร่ของเกษตรกรรายใดรายหนึ่งโดยเฉพาะ 3. ประเภทเทศกาล / ปรากฏการณ์ ซึ่งเป็นการจัดงานเทศกาล หรือมหกรรมทางด้านการเกษตรที่น่าสนใจ	✓ ✓		✓		✓
จำแนกตามแหล่งที่มาหากินของคนในชุมชน 1. การทำนา ซึ่งใช้วัฒนธรรมดั้งเดิมในการเตรียมดินและเก็บเกี่ยว 2. การทำสวน สวนผลไม้ การทำสวนครัวสวนผัก (Vegetables) การทำสวนสมุนไพร (Herbs) เป็นการปลูกพืชสมุนไพรนานาชนิดเพื่อใช้เป็นอาหารเสริม และใช้เป็นเครื่องดื่ม การทำสวนไม้ดอกไม้ประดับ 3. การเลี้ยงสัตว์ การทำฟาร์มปศุสัตว์ (Animal Farming) 4. การทำเกษตรผสมผสาน ได้แก่ การปลูกผักปลอดสารพิษร่วมกับผลไม้และชุดบ่อเลี้ยงปลาหรือทำนาควบคู่กันไป และรวมถึงการทำสวนทุกประเภท เช่น การทำสวนยางพารา สวนไผ่ สวนปาล์มน้ำมัน การทำเกษตรเชิงอนุรักษ์ผสมผสานกับวัฒนธรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่น		✓ ✓		✓ ✓	✓ ✓
จำแนกตามกิจกรรมการท่องเที่ยว 1. การท่องเที่ยวเชิงเกษตรแบบศึกษาดูงาน 1.1 การศึกษาและศูนย์วิจัยทดลองของหน่วยงานราชการต่าง ๆ ได้แก่ ศูนย์ศึกษาหัวย่องไคร้ในจังหวัดเชียงใหม่ ศูนย์พัฒนาเขาหินซ้อนในจังหวัดฉะเชิงเทรา ฯลฯ 1.2 ศูนย์เรียนรู้ชุมชน / แปลงสาธิตพันธุ์พืช หมายถึง การให้ความรู้การเกษตรแผนใหม่ และความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาของชาวบ้าน รวมถึงการแสดงขั้นตอนการปฏิบัติต่าง ๆ ทางการเกษตร 1.3 การให้คำแนะนำ / สู่ทางด้านธุรกิจการเกษตร ในช่วงที่ธุรกิจอื่น ๆ ประสบปัญหาเนื่องจากเศรษฐกิจตกต่ำ 2. การท่องเที่ยวเชิงเกษตรแบบเที่ยวชมสวน นักท่องเที่ยวร่วมทำกิจกรรมระยะสั้นในขณะที่เข้าชมสวนเกษตร เช่น นักท่องเที่ยวสามารถเก็บผลผลิตกินเองจากต้นในสวน 3. การท่องเที่ยวเชิงเกษตรแบบเที่ยวพักโฮมสเตย์ นักท่องเที่ยวพักแรมในหมู่บ้าน เพื่อศึกษาและสัมผัสกับการใช้ชีวิตของชาวเกษตรในชนบทโดยให้นักท่องเที่ยวได้รับบริการที่อบอุ่น ปลอดภัย สะอาด สะอาด	✓		✓ ✓ ✓		

ตารางที่ 4.2 (ต่อ)

รูปแบบของการท่องเที่ยวเชิงเกษตร	กรมส่งเสริมการเกษตร (อ้างใน นริศรา สอนเสาวภาคย์, 2545)	สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย (2544)	ศูนย์ประสานงานการท่องเที่ยวเกษตร กรมวิชาการเกษตร (อ้างใน เดชา ใต้สูงเนิน, 2543)	ไร่โพพรรณ แก้วสุริยะ (2544)	วันทนา นิยมบ้านดอน (2552)
4. การท่องเที่ยวเชิงเกษตรแบบช้อปปิ้งสินค้าชุมชน การจำหน่ายสินค้า / ผลิตภัณฑ์ทางการเกษตร โดยเฉพาะสินค้าทางการเกษตร แปรรูปของกลุ่มแม่บ้าน / เกษตรกร สินค้าหัตถกรรมพื้นเมืองของเกษตรกร รวมถึงต้นพันธุ์พืช / เมล็ดพืช ซึ่งนักท่องเที่ยวสามารถซื้อไปปลูกเอง <u>จำแนกตามกลไกการตลาด</u> 1. รูปแบบตลาดการเกษตร เช่น ตลาดดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี ตลาดไท ตลาดสี่มุมเมือง จังหวัดปทุมธานี			√		√

ที่มา: (คมพล สุวรรณภูมิ และ, 2558)

4.1.3.4 การสังเคราะห์แนวคิดนำ

การสังเคราะห์ (Synthesis) หมายถึง ความสามารถในการรวบรวมความรู้ / ข้อมูลต่าง ๆ เข้าด้วยกันอย่างเป็นระบบ เพื่อให้ได้แนวทางใหม่ที่จะนำไปสู่การแก้ไขปัญหาได้ อาจเป็นการถ่ายทอดความคิดออกมาให้ผู้อื่นเข้าใจได้ง่าย การกำหนดวางแผนวิธีการดำเนินงานขึ้นใหม่ หรืออาจจะเกิดความคิดในอันที่จะสร้างความสัมพันธ์ของสิ่งที่เป็นนามธรรมขึ้นมาในรูปแบบ หรือแนวคิดใหม่ (Bloom, B., et al., 1956) ทั้งนี้ การสังเคราะห์สามารถจำแนกออกได้เป็น 3 ลักษณะ ดังนี้

1) การสังเคราะห์ข้อความ หมายถึง การนำเอาความรู้และประสบการณ์ต่าง ๆ มาผสม หรือปรุงแต่งขึ้นใหม่ เกิดเป็นข้อความ หรือเรื่องราวใหม่ ๆ เช่น การเขียนเรียงความ เป็นต้น

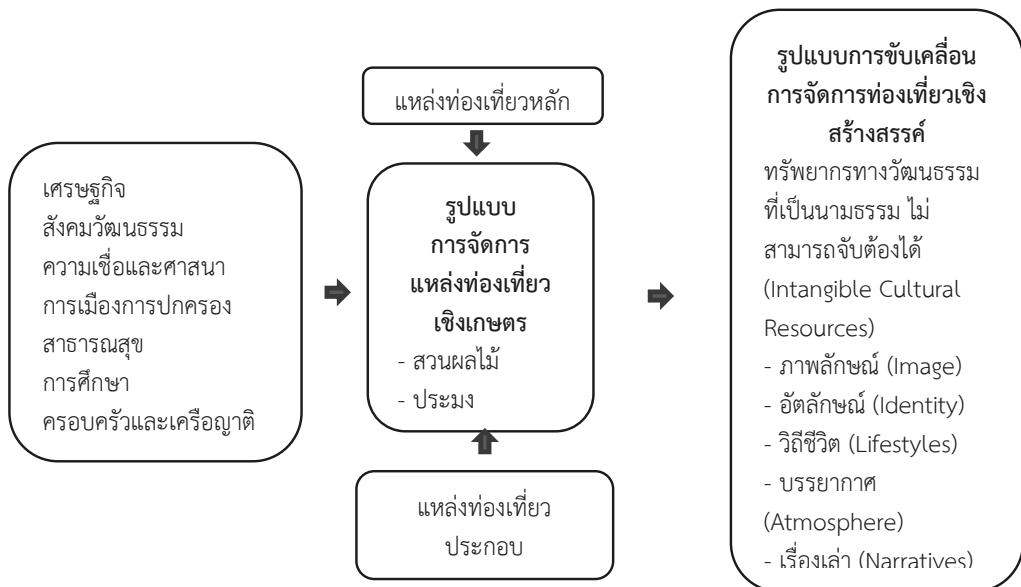
2) การสังเคราะห์แผนงาน หมายถึง ความสามารถในการนำหลักการมาเขียนโครงการ / แผนงานที่สามารถนำไปสู่การปฏิบัติได้

3) การสังเคราะห์ความสัมพันธ์ หมายถึง การเอาความสำคัญและหลักการต่าง ๆ มาผสมให้เป็นเรื่องเดียวกัน ทำให้เกิดเป็นสิ่งสำเร็จหน่วยใหม่ ที่มีความสัมพันธ์แปลกไปจากเดิม

สำหรับการทบทวนและการประมวลแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง สุดท้ายต้องนำมาสังเคราะห์แนวคิดนำที่ใช้ในการศึกษา เพื่อแสดงให้เห็นถึง

องค์ประกอบ รูปแบบ และความสัมพันธ์เชื่อมโยงของประเด็นต่าง ๆ ที่ทำการศึกษา ซึ่งรูปแบบความสัมพันธ์ดังกล่าวอาจมิใช่การจำเพาะเจาะจงไปที่ความสัมพันธ์เชิงเหตุ-ผลแต่เพียงอย่างเดียว แม้ว่าเป็นเพียงส่วนหนึ่งของความสัมพันธ์ ก็มีนัยยะสำหรับงานวิจัยเชิงคุณภาพ เนื่องจากความเป็นองค์รวมของการศึกษา

ทั้งนี้ การสังเคราะห์แนวคิดนำที่ใช้ในการศึกษา เชื่อในกระบวนทัศน์ทางเลือกที่ถือว่า ไม่มีความจริง / ความรู้ที่มีอยู่ หรือเป็นอยู่อย่างอิสระด้วยตัวมันเอง ความจริง / ความรู้ ที่ปรากฏตามสถานการณ์ล้วนเป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้น (Reality is constructed) ความจริง / ความรู้ จึงมีได้หลากหลาย มิใช่มีเพียงหนึ่งเดียว ดังนั้น นักวิจัยเชิงคุณภาพ จึงไม่สามารถกำหนดเป็นกรอบแนวคิด คงเป็นเพียงการสร้างหรือสรุปเป็นแนวคิดนำ และการสร้างรูปแบบความสัมพันธ์ตามแนวคิด ซึ่งผู้วิจัยใช้เป็นเพียงเพื่อนำทาง เมื่อสัมผัสกับปรากฏการณ์จริง อาจมีการยืดหยุ่น หรือปรับเปลี่ยนแปลงรูปแบบความสัมพันธ์ หรือแม้แต่องค์ประกอบต่าง ๆ ตามทัศนะคนใน นอกจากนี้ เพื่อประโยชน์ต่อการเรียนรู้ในการนำวิธีการและผลการวิจัยไปใช้ในการปฏิบัติงานหรือฝึกปฏิบัติการดำเนินวิจัย ผู้เขียน ขอนำเสนอกรณีตัวอย่างแนวคิดนำที่ใช้ในการศึกษา เรื่อง รูปแบบการขับเคลื่อนการจัดการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์: ศึกษากรณีการจัดการการท่องเที่ยวเชิงเกษตรในจังหวัดระยอง และจันทบุรี ดังปรากฏรายละเอียดในภาพที่ 4.1

ภาพที่ 4.1 แสดงกรณีตัวอย่างแนวคิดนำที่ใช้ในการศึกษา

ที่มา : (คมพล สุวรรณภู, 2560)

4.1.3.5 การกำหนดสมมุติฐานชั่วคราว

การกำหนดสมมุติฐานชั่วคราว สำหรับการวิจัยเชิงคุณภาพ ตั้งอยู่บนพื้นฐานวิธีคิด การให้ความหมาย และการตีความของผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ (Key-informant) ซึ่งเป็นทัศนะของคนใน (Emic) จึงไม่เน้นว่าต้องตั้งสมมุติฐานตายตัว เพื่อไม่ให้ข้อมูล / ผลการวิจัยบิดเบือนจากความเป็นจริง และไม่ต้องกังวลกับการชี้นำจากคำนิยาม หรือกรอบแนวคิดตายตัวตามทัศนะของคนนอก แต่ก็ไม่ได้หมายความว่านักวิจัยเชิงคุณภาพลงไปเก็บข้อมูลภาคสนามด้วยความว่างเปล่า จะเห็นได้ว่า นักวิจัยเชิงคุณภาพ อาศัยแนวคิดนำที่ใช้ในการศึกษาตามที่ได้พบทวนและประมวลมาจากแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง ซึ่งบรรจุอยู่ในความคิดของนักวิจัย ทำหน้าที่เป็นสมมุติฐานชั่วคราว เนื่องจากแนวคิดนำที่ใช้ในการศึกษาจะชี้นำไปสู่ประเภทของข้อมูลที่ต้องการเก็บรวบรวม วิธีการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณลักษณะ และผลลัพธ์ / คำตอบที่ต้องการพิสูจน์

จะเห็นได้ว่า การวิจัยเชิงคุณภาพ ซึ่งมักตั้งคำถามวิจัยในลักษณะ How และ Why จึงจำเป็นต้องมีสมมุติฐานชั่วคราว (Provisional hypothesis) หรือสมมุติฐานในการทำงานวิจัย (Working hypothesis) ซึ่งได้มีการเตรียมไว้ล่วงหน้า แต่ไม่ได้เขียนชัดเจน โดยอาศัยหลักการสำคัญ 4 ประการในการตั้งสมมุติฐานชั่วคราว ประกอบด้วย

1) ตั้งอยู่บนหลักการพื้นฐานของความจริง มีแนวคิดทฤษฎีรองรับ และสอดคล้องกับข้อเท็จจริงตามปรากฏการณ์ การตั้งสมมุติฐานชั่วคราว จะทำได้ก็ต่อเมื่อมีข้อมูล / ข้อเท็จจริงตามทัศนะของคนในมากเพียงพอ โดยปราศจากอคติของผู้วิจัย และไม่บิดเบือนข้อเท็จจริง

2) ไม่จำเป็นต้องมีตัวแปรที่ใช้ในการศึกษา อย่างน้อย 2 ตัวแปร แต่การสมมุติฐานชั่วคราว อาจเป็นการศึกษาตัวแปรเดียวโดยอนุโลม การทดสอบ ทำเพียงเพื่อให้ทราบถึงการเปรียบเทียบจำนวน หรือความคิดเห็น แต่ไม่มีการทดสอบความสัมพันธ์ทางสถิติ

3) จำนวน สมมุติฐาน ควรตั้งเฉพาะประเด็นที่ศึกษาเท่าที่จำเป็นเท่านั้น เพื่อลดความยุ่งยากซับซ้อนในการตีความหมาย และการวิเคราะห์ข้อมูล

4) สมมุติฐานสำหรับนักวิจัยเชิงคุณภาพ ประกอบด้วย สมมุติฐานชั่วคราว (Working hypothesis) เป็นสิ่งที่ช่วยให้นักวิจัยได้แนวทางการวิจัย สามารถค้นหาข้อมูลจากปรากฏการณ์จริงในขั้นต่อไปอย่างมีระเบียบ และเมื่อไม่เป็นไปตามที่คาด นักวิจัยต้องเริ่มวิจัยใหม่ และหาสมมุติฐานใหม่ สำหรับสมมุติฐานขั้นสุดท้าย (Final hypothesis) หรือการสรุป

สมมุติฐาน ต้องอาศัยข้อมูลจากทัศนะของคนใน (Emic) ที่ผ่านการตรวจสอบสามเส้า¹ (Triangulation) มาวิเคราะห์จำแนกแยกแยะให้เข้าใจถึงรายละเอียด แล้วจึงนำประเด็นที่ได้จากการวิเคราะห์ มาสังเคราะห์เชื่อมโยงให้เห็นภาพรวมความสัมพันธ์เชื่อมโยงของปรากฏการณ์ โดยอาศัยหลักตรรกะเทียบเคียงแนวคิดทฤษฎีควบคุมบริบท ฉะนั้น ข้อมูลเดียวกัน เมื่อผ่านการตีความ ผ่านมุมมองการวิเคราะห์ของแนวคิดทฤษฎีต่างกัน อาจไม่เป็นไปในแนวทางเดียวกัน จึงเป็นที่เข้าใจได้ว่า ข้อเสนอของการวิจัยเชิงคุณภาพ อาจเป็นได้หลากหลายแนวทาง ซึ่งเป็นไปตามธรรมชาติของความเป็นมนุษย์

กล่าวโดยสรุป การดำเนินการวิจัยเชิงคุณภาพทางสังคมศาสตร์ ควรเริ่มต้น ด้วยการศึกษเอกสารทบทวนและประมวลแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ซึ่งถือได้ว่าเป็นองค์ประกอบหลักที่สำคัญของการสร้างข้อเสนอโครงการวิจัย ตั้งแต่ช่วงต้นของการศึกษา โดยใช้ในการมองเห็นปรากฏการณ์ นำมาซึ่งประเด็นการศึกษา และเงื่อนไขความสัมพันธ์ อันจะนำไปสู่พัฒนาสมมุติฐานชั่วคราว ตลอดจนแนวคิดนำที่ใช้ในการวิเคราะห์และการตีความ อย่างเป็นระบบเชื่อถือได้

4.2 การสร้างข้อเสนอโครงการวิจัยเชิงคุณภาพ

เป็นการประมวล ทบทวนแนวคิด และเชื่อมโยงประสบการณ์เรียนรู้ที่เกี่ยวข้องกับการสร้างข้อเสนอโครงการวิจัยเชิงคุณภาพใน 7 สาระสำคัญ ประกอบด้วย ชื่อโครงการวิจัย ความสำคัญและที่มาของปัญหาที่ทำการวิจัย วัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย ขอบเขตของโครงการวิจัย การทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง การออกแบบวิจัย รวมถึง ระยะเวลาและแผนการดำเนินงานวิจัย ทั้งนี้ การสร้างข้อเสนอโครงการวิจัย มีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง ในการดำเนินการวิจัยสามารถช่วยให้การจัดเตรียมกิจกรรมการปฏิบัติในขั้นตอนต่าง ๆ ของกระบวนการวิจัยเป็นไปได้อย่างรัดกุม อีกทั้งยังช่วยให้การดำเนินการวิจัยเป็นไปตามแผนงานที่กำหนดไว้ รวมถึงสามารถใช้เป็นเอกสารประกอบการพิจารณา เพื่อขอรับทุนอุดหนุนจากแหล่งทุน ผู้ให้การสนับสนุนการวิจัย ทั้งนี้ ไม่ว่าจะเป็นข้อเสนอโครงการวิจัยเชิงปริมาณ หรือ ข้อเสนอโครงการวิจัยเชิงคุณภาพ ก็จะมีองค์ประกอบการเขียนข้อเสนอโครงการวิจัย

¹ การตรวจสอบสามเส้า เป็นการตรวจสอบความน่าเชื่อถือของข้อมูลด้วยเทคนิควิธีการที่หลากหลาย ประกอบด้วย การตรวจสอบสามเส้าด้านข้อมูล (Data triangulation) ด้านวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล (Methodology triangulation) ด้านผู้วิจัยหรือผู้เก็บรวบรวมข้อมูล (Investigator triangulation) และด้านทฤษฎี (Theoretical triangulation) (รัตน์ บัณฑิต, 2556)

เช่นเดียวกัน แต่จะมีความแตกต่างกันที่วิธีดำเนินการวิจัย และความมุ่งหมายของการวิจัย เนื่องปรัชญาแนวคิดพื้นฐานของการวิจัยทั้งสองแตกต่างกัน สำหรับตำรานี้เป็นกล่าวถึงเฉพาะในส่วนของการวิจัยเชิงคุณภาพ ซึ่งเน้นการทำความเข้าใจปรากฏการณ์ทางสังคมที่สนใจศึกษา หรือมีส่วนร่วมพัฒนาอย่างสอดคล้องกับบริบทของชุมชนหรือสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติที่ห่อหุ้มปรากฏการณ์ที่สนใจศึกษา และวิธีการดำเนินชีวิตของคนในชุมชนท้องถิ่น โดยองค์ประกอบหลักของข้อเสนอโครงการวิจัยเชิงคุณภาพ ประกอบด้วย

- 1) ชื่อโครงการวิจัย
- 2) ความสำคัญและที่มาของปัญหาที่ทำการวิจัย
- 3) วัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย
- 4) ขอบเขตของโครงการวิจัย
- 5) การทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง
- 6) การออกแบบการวิจัย
- 7) ระยะเวลาและแผนการดำเนินงานวิจัย

4.2.1 ชื่อโครงการวิจัย

การตั้งคำถามเบื้องต้นของการวิจัยเชิงคุณภาพ ให้เื้อต่อการออกแบบการวิจัย (Research design) ถือเป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญ ผู้วิจัย ต้องตระหนักถึงกระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการตั้งคำถามต่อสภาพจริง หรือปัญหาที่เผชิญในสถานการณ์นั้น ๆ เพื่อนำไปสู่ความท้าทายต่อการค้นหาคำตอบต่อสภาพการณ์ที่ลึกซึ้ง อันจะเป็นประโยชน์ต่อการนำข้อค้นพบไปปรับปรุงแก้ไข หรือพัฒนาสถานการณ์นั้น ๆ ให้ดีขึ้น คำถามจากข้อสงสัยที่เกิดขึ้นสะท้อนให้เห็นถึงเป้าหมายของการค้นหาความจริง และที่สำคัญจะนำไปสู่การกำหนดหัวเรื่อง (Topic) ในการวิจัย

ทั้งนี้ การสร้างหรือกำหนดชื่อโครงการวิจัย / ชื่อเรื่องวิจัย / หัวข้อวิจัยในการวิจัยเชิงคุณภาพ อาจเขียนไว้ก่อนดำเนินการวิจัย หรือตั้งใหม่ภายหลังจากการเขียนรายงานผล การศึกษาก็ได้ โดยทั่วไปผู้วิจัยมักได้หัวข้อวิจัย มาจากการทบทวนและประมวลแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับประเด็นที่สนใจศึกษา ผู้วิจัย จึงควรทำการศึกษาเอกสาร ทบทวนและประมวลวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง ก่อนทำการวิจัยทุกครั้ง และเมื่อพิจารณาเลือก ประเด็นการศึกษาวิจัยและ / หรือตั้งคำถามหลักของการวิจัยได้แล้ว จึงทำการสังเคราะห์แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้ได้มาซึ่งแนวคิดนำที่ใช้ในการศึกษา นอกจากนี้ ในงานวิจัยเชิงคุณภาพยังสามารถเขียนชื่อเรื่องวิจัยได้อย่างสร้างสรรค์หลากหลายลักษณะ

ทั้งที่เป็นข้อความหรือประโยคบอกเล่าถึงปรากฏการณ์ และกลุ่มเป้าหมายที่ทำการศึกษา หรืออาจเป็นข้อความหรือประโยคบอกเล่าแล้วตามด้วยส่วนที่ต้องการเน้นโดยค้นด้วยเครื่องหมายทวิภาค (:) หรืออาจเป็นวลีที่ชวนให้น่าสงสัยใคร่รู้ที่น่าติดตาม (คล้ายกับการตั้งชื่อภาพยนตร์) ในการนี้ ผู้เขียน จึงเสนอกรณีตัวอย่างการเขียนชื่อโครงการวิจัยเชิงคุณภาพ ดังปรากฏรายละเอียดในตารางที่ 4.3

ตารางที่ 4.3 แสดงกรณีตัวอย่างการเขียนชื่อโครงการวิจัยเชิงคุณภาพ

ที่	ชื่อโครงการวิจัย	ผู้วิจัย	พ.ศ.
1	รูปแบบการขับเคลื่อนการจัดการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์: ศึกษากรณีการจัดการการท่องเที่ยวเชิงเกษตรในจังหวัดระยอง และจันทบุรี	คมพล สุวรรณบุญ กนกวรรณ เบญจาทิกุล นิชาภา เจริญรูป	2561
2	การวิจัยและพัฒนาระบบและกระบวนการผลิตและพัฒนาคู่มือโดยบูรณาการแนวคิดจิตตปัญญาศึกษาระบบพี่เลี้ยง และการวิจัยเป็นฐาน (CCR)	หฤทัย อนุสรราชกิจ เยาวเรศ ใจเย็น วิวัฒน์ เพชรศรี บดินทร์ บั่นบำรุงกิจ จักรวรรดิ กิ่งส้มกลาง คมพล สุวรรณบุญ	2560
3	การวิจัยพัฒนาการจัดการเรียนรู้ระดับการศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่อเสริมสร้างงานอาชีพที่สอดคล้องกับชุมชนท้องถิ่นภาคตะวันออก	คมพล สุวรรณบุญ	2558
4	ภูมิปัญญาท้องถิ่นหมอนไหมในเส้นทางสายไหม : ศึกษากรณีการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมบนเส้นทางสายไหมขอนแก่นเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของเครือข่ายเกษตรกร	สุพรรณิ ไชยอำพร คมพล สุวรรณบุญ	2550
5	การวิจัยและพัฒนาแผนการจัดการเรียนรู้ที่บูรณาการสาระท้องถิ่นโดยใช้กระบวนการวิจัยเป็นฐานเพื่อพัฒนาทักษะชีวิตสำหรับนักเรียนประถมศึกษา	สันต์ สุวทันพรกุล	2551
6	ร้อยแปดกระบวนการทำสมาธิสุขภาพ	คมพล สุวรรณบุญ	2547
7	กระบวนการกลายเป็นหมอนวด: กรณีศึกษาหญิงบริการในสถานบริการอาบอบนวด	ศุภสิมาน นฤมล	2530

ตารางที่ 4.3 (ต่อ)

ที่	ชื่อโครงการวิจัย	ผู้วิจัย	พ.ศ.
10	They Love Me, They Love Me Not: A Worldwide Study of The Effects of Parental Acceptance and Rejection	Rohner, R.P.	1975
8	ชีวิตและจุดจบของสลัมกรุงเทพ ฯ แห่งหนึ่ง	อดิน รพีพัฒน์	2523
9	Teacher Versus Technocrats: An Educational Innovation in Anthropological Perspective	Wolcott, H.F.	1979

ที่มา : (พัฒนาโดยผู้เขียน, 2560)

4.2.2 ความสำคัญและที่มาของปัญหาที่ทำการวิจัย

จุดมุ่งหมายหลักของการดำเนินงานเขียนความสำคัญและที่มาของปัญหาที่ทำการศึกษา ในการวิจัยเชิงคุณภาพทางสังคมศาสตร์ มีดังต่อไปนี้

1. อธิบายให้ผู้อ่านเข้าใจถึงเหตุผลที่สนใจศึกษา อาทิ

1) ผลของงานวิจัยนี้สามารถนำไปสู่การใช้ประโยชน์ได้ เช่น ประเด็นที่ศึกษาเป็นสิ่งที่ปัญหา เป็นต้น

2) ทำการศึกษาในประเด็นที่น่าจะเป็นประโยชน์ ช่วยให้ได้มาซึ่งองค์ความรู้ หรือเพิ่มพลังแก่องค์กร หรือชุมชนท้องถิ่น เช่น การวางแผนการปฏิบัติ ยุทธศาสตร์การพัฒนา / กลยุทธ์การพัฒนา แนวทางการป้องกันและแก้ไขปัญหา การเพิ่มพูนศักยภาพ (Potential) / ชีตความสามารถ (Capability) การขับเคลื่อนทางสังคม การเสริมสร้างพลัง เป็นต้น

3) ประเด็นคำถามวิจัยที่ยังเป็นข้อสงสัย ต้องการการพิสูจน์ตรวจสอบ ซึ่งควรมีการใช้ข้อมูลทางสถิติ หรือรายงานผลการศึกษา เพื่อสนับสนุนให้เห็นปัญหาวิจัยได้อย่างชัดเจนมากขึ้น

2. อธิบายให้ผู้อ่านเข้าใจถึงเหตุผลความสำคัญของพื้นที่วิจัย / หลักการทั่วไปที่ใช้ในการเลือกพื้นที่ทำการศึกษา ผู้วิจัย จำเป็นต้องอธิบายเหตุผลในการใช้พื้นที่ที่มีปรากฏการณ์ทางสังคมที่สนใจศึกษา ในการเขียนควรระบุว่า พื้นที่ที่สนใจศึกษามีลักษณะโดดเด่นเป็นพิเศษ และมีความเกี่ยวข้องกับปรากฏการณ์ที่สนใจศึกษา หรือปรากฏประเด็น / ข้อเท็จจริงที่น่าสนใจศึกษา

3. อธิบายให้ผู้อ่านได้เข้าใจถึงเหตุผล และความจำเป็นที่ต้องทำการศึกษากับกลุ่มเป้าหมายนี้ โดยระบุว่า กลุ่มเป้าหมายที่สนใจศึกษานี้เกี่ยวข้องกับปัญหาหลักของการวิจัย

4. ย่อหน้าสุดท้าย เป็นการเขียนสรุปเชื่อมโยงเข้าสู่ปัญหาหลักของการวิจัย

นอกจากนี้ ในส่วนของการเขียนเพื่อนำเสนอภาพรวมของความสำคัญและที่มาของปัญหาที่ทำการวิจัย ไม่ควรยาวเกินไปหรือไม่สิ้นสุดจนจับประเด็นสาระไม่ชัด โดยทั่วไปจะอยู่ในช่วง 3-5 หน้ากระดาษ A4 (ดูเดือน พันธมนาวิน, 2549) โดยหลักการเขียนความสำคัญและที่มาของปัญหาที่ทำการวิจัย จะเริ่มต้นจากการนำเสนอภาพกว้าง และพยายามดึงประเด็นปัญหาวิจัยให้แคบลง โดยอ้างอิงข้อมูลทางสถิติหรือแนวคิดทฤษฎีที่มีความน่าเชื่อถือหรือมีคุณภาพ ผ่านกระบวนการใช้ดุลพินิจถ่วงประกอบการพิจารณาเพื่อเชื่อมโยงเข้าสู่ประเด็นปัญหาหลักของการวิจัย ทั้งนี้ การสนับสนุนอ้างอิงอาจพิจารณาจากความน่าเชื่อถือของแหล่งข้อมูล อาทิ จากการให้สัมภาษณ์ของผู้รู้ที่ได้รับยอมรับว่าเป็นผู้รอบรู้ (Authority) จากการประมวลข่าวสารผ่านสื่อมวลชน เช่น หนังสือพิมพ์ เพื่อให้เห็นความหนาแน่นของปรากฏการณ์ เป็นต้น

ดังกรณีศึกษาตัวอย่างจากงานวิจัย เรื่อง รูปแบบการจัดการท่องเที่ยวเพื่อการเสริมสร้างรายได้ภาคเกษตรกรรมในพื้นที่จังหวัดระยอง (คมพล สุวรรณภู และคณะ, 2558) ที่ระบุว่า “...กอบปรักกับทัศนะของนายสุขุมพร ลิ้มไทย (สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 8 กุมภาพันธ์ 2554 ณ อบต.ตาขัน) อดีตผู้ว่าราชการจังหวัด และที่ปรึกษานายองค์การบริหารส่วนจังหวัด ได้กล่าวถึงศักยภาพเชิงพื้นที่ที่แท้จริงของจังหวัดระยอง มี 2 ประการ คือ

1) ความเป็นเมืองเกษตรกรรม เนื่องจากเกษตรกรรมเป็นอาชีพดั้งเดิมของชาวระยอง กว่า 3 ชั่วอายุคน โดยเฉพาะเกษตรกรชาวสวนผลไม้ ชื่อเสียงของระยองก็คือความเป็นเมืองผลไม้มาแต่เดิม เพียงในระยะหลัง พื้นที่เกษตรกรรมถูกเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ กลายเป็นพื้นที่ปลูกยางพาราเป็นส่วนใหญ่ (คิดเป็นร้อยละ 80 ของพื้นที่เกษตรกรรม) ถือเป็นจุดหักเหของการใช้ที่ดินเพื่อการเกษตรกรรม การทำสวนผลไม้ ซึ่งถือเป็นศักยภาพดั้งเดิม

2) ความเป็นเมืองท่องเที่ยว ถือเป็นศักยภาพ โดยพื้นที่ที่มีความหลากหลายมีชายหาดมาก มีหมู่เกาะที่มีชื่อเสียง เป็นเมืองประวัติศาสตร์ เป็นเมืองเก่า ในหลายพื้นที่ยังคงอนุรักษ์ความเป็นชุมชนเก่าแก่ การท่องเที่ยว จึงถึงเป็นขีดความสามารถที่แท้จริงของชาวระยอง...”

4.2.3 วัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (2545) กล่าวว่า การเขียนวัตถุประสงค์สามารถเขียนได้ในลักษณะของประโยคในเชิงนามธรรมหรือเป็นลักษณะในเชิงคุณภาพ (Qualitative) ไม่ใช่เชิงปริมาณ (Quantitative) เป็นการบอกให้เห็นภาพกว้างว่า โครงการดังกล่าวจะดำเนินการอะไรในช่วงเวลาหนึ่ง การเขียนวัตถุประสงค์ ไม่จำเป็นต้องมีหลายข้อ แต่วัตถุประสงค์ที่เขียนไว้นั้น สามารถทำได้จริงและบรรลุผลสำเร็จเมื่อสิ้นสุดโครงการนั้น อีกทั้งได้ให้คำแนะนำในการเขียนวัตถุประสงค์อีกว่า วิธีการเขียนวัตถุประสงค์ที่ดี คือ ไม่กว้างหรือแคบเกินไป นอกจากนี้ วัตถุประสงค์ดังกล่าวต้องสามารถบรรลุได้เมื่อเสร็จสิ้นโครงการนั้น ๆ ภายในเวลาที่กำหนด ข้อความในวัตถุประสงค์จะต้องกระชับและสามารถวัดผลหรือประเมินผลได้อย่างเป็นรูปธรรม การเขียนวัตถุประสงค์แต่ละข้อจะต้องมีกิจกรรมต่าง ๆ มารองรับเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ข้อนั้น ตัวอย่างการเขียนวัตถุประสงค์ ดังปรากฏในตารางที่ 4.4

ตารางที่ 4.4 แสดงตัวอย่างการเขียนวัตถุประสงค์ที่ชัดเจน และมีตัวชี้วัด หรือเป้าหมายเชิงปริมาณกำกับ

ตัวอย่างวัตถุประสงค์	เหตุผล
เพื่อพัฒนาเครื่องตัดแต่งกิ่งไม้ชนิดที่สามารถเลือกตัดได้ โดยเครื่องดังกล่าว สามารถ ตัดกิ่งขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง 1-10 เซนติเมตรได้ และ สามารถ ตัดแต่งกิ่งในระดับความสูงจากพื้นดิน 5-6 เมตร ได้ โดยใช้คนปฏิบัติงาน 1-2 คน	มีการระบุคุณสมบัติและข้อกำหนดของอุปกรณ์ที่จะพัฒนาขึ้นมาอย่างชัดเจน และอยู่ในวิสัยที่จะทำได้ วัตถุประสงค์ดังกล่าวสามารถวัดได้อย่างเป็นรูปธรรม
เพื่อ ให้ได้ หมู่บ้านตัวอย่างนำร่องการถ่ายทอดเทคโนโลยีเพิ่มปริมาณผลผลิตข้าวหอมมะลิสำหรับนักส่งเสริมในพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ อย่างน้อย 2 หมู่บ้าน ภายใน 2 ปี	มีการให้คำมั่นอย่างชัดเจน (เพื่อ ให้ได้) รวมทั้งมีตัวชี้วัดที่สามารถวัดปริมาณได้ ภายในเวลาที่กำหนด

ที่มา : (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2545)

การกำหนดจุดมุ่งหมาย หรือวัตถุประสงค์ของโครงการวิจัยเชิงคุณภาพที่ดี ควรสอดคล้องเป็นไปในทิศทางเดียวกับปัญหาหลักของการวิจัยที่กำหนดไว้ ภายใต้กระบวนการทัศน์ทางเลือก (ชาย โพธิสิตา, 2550) ที่ให้ความสำคัญกับโลกทัศน์ มุมมอง ความหมาย

ความรู้สึก ภายใต้บริบทหรือสภาพแวดล้อมทางสังคมวัฒนธรรมที่หล่อหลอมปรากฏการณ์หรือประเด็นที่สนใจศึกษา รวมถึงการมุ่งแสวงหาแนวทางการมีส่วนร่วมของชุมชนในการเปลี่ยนแปลง หรือพัฒนา ทำให้การแปลงคำถามการวิจัยไปสู่วัตถุประสงค์ของการวิจัย มักเน้นไปที่อย่างไร (How) และทำไม (Why) มากกว่าการทดสอบสมมติฐาน หรือเปรียบเทียบความสัมพันธ์ในเชิงปริมาณ ถึงแม้จะมีการสรุปในเชิงปริมาณอยู่บ้าง แต่เป็นการใช้สถิติเชิงปริมาณในรูปของอันดับ มากกว่าระดับ เช่น การสรุปลักษณะของแบบแผน / พฤติกรรมการสรุปความสัมพันธ์เชื่อมโยงหรือความสัมพันธ์เชิงเหตุเชิงผลภายใต้เงื่อนไข เป็นต้น

นอกจากนี้ การวิจัยเชิงคุณภาพ ยังดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลบริบท และการสัมภาษณ์เจาะลึกในประเด็นวิจัย เพื่อให้ได้ข้อมูลที่สำคัญ ดังนั้น ก่อนการดำเนินการผู้วิจัย จะต้องสร้างความสัมพันธ์ (Rapport) ขึ้นอยู่กับพื้นที่ ทำให้การกำหนดวัตถุประสงค์ของโครงการวิจัยหนึ่ง ๆ มีจำนวนไม่มากประเด็นนัก (2-3 วัตถุประสงค์) ขึ้นอยู่กับความจำเป็นในการวิเคราะห์ สังเคราะห์ และลงสรุป เพื่อตอบปัญหาหลักของการวิจัย

กล่าวโดยสรุป การวิจัยเชิงคุณภาพ มีวัตถุประสงค์หลักเพื่อให้เกิดความเข้าใจในความหมายของปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกิดอย่างลึกซึ้ง และเพื่อหาข้อสรุปใหม่ ๆ มากกว่าการพิสูจน์สมมติฐานเดิม ดังนั้น จุดมุ่งหมายหรือวัตถุประสงค์ของการวิจัย จึงเน้นองค์ประกอบของมนุษย์ ในส่วนที่เป็นนามธรรมและ/หรือความสัมพันธ์ระหว่างลักษณะนามธรรมเหล่านั้นกับสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป

4.2.4 ขอบเขตของโครงการวิจัย

นักวิจัยเชิงคุณภาพ แม้ว่าจะมุ่งที่จะแสวงหาความจริง / ความรู้อย่างเป็นองค์รวมครอบคลุมทุกแง่มุมของกลุ่มเป้าหมายและปรากฏการณ์ทางสังคมที่สนใจศึกษา แต่ในทางปฏิบัติ การดำเนินการวิจัยอาจมีข้อจำกัด เช่น การเก็บรวบรวมข้อมูลจากกลุ่มผู้ตามนุษย์ หรือกลุ่มผู้ค้ายาเสพติดในสังคมไทย หรือเทคโนโลยีที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณลักษณะ ฉะนั้น ในการดำเนินการวิจัยแต่ละครั้ง ผู้วิจัย จึงจำเป็นต้องกำหนดขอบเขตของโครงการวิจัย ดังนี้

4.2.4.1 ขอบเขตด้านเนื้อหา

เป็นการกำหนดให้ทราบว่า เนื้อหาสาระของการดำเนินการวิจัยเชิงคุณภาพ ในครั้งนี้ ประกอบด้วย คำถามวิจัยหลัก และแนวคิดนำที่ใช้ในการศึกษา รวมถึง

ปรากฏการณ์ทางสังคมในสภาพแวดล้อมที่เป็นธรรมชาติของกลุ่มผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ ภายใต้บริบทหรือสภาพแวดล้อมที่ห่อหุ้มปรากฏการณ์ที่สนใจศึกษา

อาจกล่าวได้ว่า การกำหนดขอบเขตด้านเนื้อหา เป็นการขยายความวัตถุประสงค์ของการวิจัย โดยระบุความจำเพาะเจาะจงของประเด็นศึกษาออกมาให้ชัดเจน ส่งผลให้ผู้วิจัย ไม่จำเป็นต้องมาอธิบายข้อจำกัดของงานวิจัย ในภายหลังเสร็จสิ้นขั้นตอนการดำเนินการวิจัย

4.2.4.2 ขอบเขตด้านพื้นที่

เป็นการอธิบายให้ทราบว่าในการดำเนินการวิจัยเชิงคุณภาพในครั้งนี้ ผู้วิจัย จะทำการศึกษาคอบคลุมสถานที่ หรือพื้นที่ที่ทำการศึกษาในชุมชนท้องถิ่น ที่แห่งใดบ้าง นอกจากนี้ในขั้นตอนการดำเนินการวิจัย ผู้วิจัย ต้องระบุเหตุผลในการเจาะจงเลือกพื้นที่ที่ทำการศึกษานั้น ๆ ไว้อย่างชัดเจน

4.2.4.3 ขอบเขตด้านเวลา

ในการดำเนินการวิจัย ผู้วิจัยต้องระบุช่วงระยะเวลาในการเก็บรวบรวมข้อมูล ที่ทำการศึกษาวิจัยให้ชัดเจน เพื่อประโยชน์ในการวิเคราะห์ตีความได้อย่างถูกต้อง / ใกล้เคียงความจริงในสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติ

กล่าวโดยสรุป การกำหนดขอบเขตของโครงการวิจัยไว้อย่างชัดเจน ครอบคลุมและมีประสิทธิภาพ ผู้วิจัย สามารถระบุไว้ในข้อเสนอโครงการวิจัย และบทที่ 3 วิธีการศึกษาของรายงานผลการวิจัยได้ ทั้งขอบเขตการศึกษาในด้านเนื้อหา ด้านพื้นที่ และด้านระยะเวลา จะส่งผลให้ผู้วิจัยสามารถดำเนินการวิจัยตามขั้นตอน / กระบวนการได้อย่างมีประสิทธิภาพ ทั้งการทบทวนและประมวลแนวความคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง การเก็บรวบรวมข้อมูล การวิเคราะห์ตีความข้อมูล อีกทั้งยังทำให้สามารถดำเนินการวิจัยได้อย่างมีประสิทธิภาพ ถูกต้อง เชื่อถือได้ ตรงประเด็น กระชับ และประหยัดทรัพยากรการวิจัย เพื่อให้สามารถตอบคำถามวิจัยได้อย่างสมบูรณ์ มีคุณภาพ

4.2.5 การทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

การทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง ในส่วนนี้เป็นการเขียนเพื่อแสดงให้เห็นถึงงานวิจัยที่ได้มีการดำเนินการผ่านมา และมีส่วนเกี่ยวข้องกับปัญหาการวิจัยในครั้งนี้ ในการเขียนส่วนนี้ ควรแสดงให้เห็นถึงแนวคิดนำที่ใช้ในการศึกษา (Core concept) และข้อมูล

สนับสนุนให้เกิดความมั่นใจ เพื่อใช้ในการกำหนดนิยามความหมาย เงื่อนไขความสัมพันธ์ ซึ่งใช้เป็นสมมติฐานชั่วคราว (Working hypothesis) ตลอดจนแนวคิดนำที่ใช้ในการวิเคราะห์และการตีความอย่างเป็นระบบเชื่อถือได้ในการแสวงหาคำตอบต่อข้อเท็จจริงของการวิจัย ทั้งนี้ กรณิการพิจารณากลับกรอง / เทียบเคียงเนื้อหารายละเอียด จากบทที่ 4 หัวข้อที่ 4.1 เรื่อง การทบทวนและประมวลแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังปรากฏรายละเอียดในหน้าที่ 124-139 ที่กล่าวมาแล้ว

4.2.6 การออกแบบการวิจัย

การออกแบบการวิจัย (Research design) ในการวิจัยเชิงคุณภาพทางสังคมศาสตร์ เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นภายหลังจากการที่ผู้วิจัยได้กำหนดให้มีสมมติฐานชั่วคราว และแนวคิดนำที่ใช้ในการศึกษาเรียบร้อยแล้ว ผู้วิจัย จะต้องดำเนินการวางแผนการเก็บรวบรวมข้อมูลต่าง ๆ เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ถูกต้องสอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงที่เป็นธรรมชาติภายใต้บริบทของชุมชน ทั้งนี้ แผนงานของนักวิจัยจะแสดงให้เห็นถึงลักษณะการดำเนินกิจกรรม หรือแนวทางการศึกษาค้นคว้า เพื่อให้ได้มาซึ่งคำตอบต่อคำถามการวิจัย (Kerlinger, 1986; Bogdan and Biklen, 1992; รัตนะ บัวสนธ์, 2556) จึงเรียกว่า “การออกแบบการวิจัย” เพื่อให้การดำเนินการวิจัยเกิดความตรงภายใน หรือความน่าเชื่อถือได้ (Internal validity or credibility) รวมทั้งให้เกิดความตรงภายนอก หรือการถ่ายโยง (External validity or transferability) ของผลการวิจัย

ในส่วนของ การออกแบบการวิจัยหรือแบบแผนการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research design) หมายถึง การวางแผนหรือแนวทางการวิจัยไว้ล่วงหน้า รวมทั้งการสร้างผังวางแผน และการเสนอผล มองภาพรวมทุกมิติ (Holistic perspective) ด้วยตัวผู้วิจัยเอง เพื่อหาความสัมพันธ์ของปรากฏการณ์ที่สนใจกับสภาพแวดล้อมนั้น ให้ความสำคัญกับข้อมูลที่เป็นความรู้สึกนึกคิด คุณค่าของมนุษย์ และความหมายที่มนุษย์ให้ต่อสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ รอบตัว เน้นการวิเคราะห์ข้อมูล โดยการตีความสร้างข้อสรุปแบบอุปนัย (Inductive analysis) ให้เกิดความเข้าใจอย่างถ่องแท้ (Insight) จากภาพรวมของหลายมิติ (นิศา ชูโต, 2541) จะเห็นได้ว่า มีลักษณะเป็นแผนดำเนินการวิจัยที่ค่อนข้างยืดหยุ่น พร้อมปรับเปลี่ยนได้ตลอดเวลา ตั้งแต่ขั้นตอนการเริ่มต้นการวิจัย เมื่อเข้าสู่พื้นที่ภาคสนามเพื่อเก็บรวบรวมข้อมูล หรือแม้แต่ทฤษฎีและสมมติฐานที่กำหนดไว้ล่วงหน้าก็จะเป็นเพียงสมมติฐานชั่วคราว ทั้งนี้ เพื่อให้การเก็บรวบรวมข้อมูล หรือความเป็นจริงสอดคล้องกับสภาพในสถานการณ์ที่เป็นธรรมชาติ การออกแบบการวิจัย หรือแบบแผนการวิจัยเชิงคุณภาพ จึงถูกออกแบบขึ้นมาไว้เพื่อใช้เป็น

แนวคิดนำที่ใช้ในการศึกษา ช่วยในตีความหมายและอธิบายวิเคราะห์พฤติกรรมหรือปรากฏการณ์ทางสังคมวัฒนธรรม ตลอดจนใช้ในการกำหนดแนววิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล โดยเฉพาะแนวประเด็นที่ใช้ในการสัมภาษณ์ หรือประเด็นการศึกษาที่ต้องการเพื่อแสวงหาคำตอบต่อคำถามการวิจัย การออกแบบการวิจัยหรือแบบแผนการวิจัยเชิงคุณภาพ จึงย่อมขึ้นอยู่กับบริบทสภาพแวดล้อมของปรากฏการณ์ทางสังคมหรือพฤติกรรมของมนุษย์ที่มุ่งสนใจศึกษาเป็นสำคัญ โดยคำนึงถึงข้อควรพิจารณา ดังนี้

1. ข้อมูลสำคัญ การวิจัยเชิงคุณภาพให้ความสำคัญกับข้อมูลที่สามารถตอบคำถามวิจัย ตัวผู้วิจัย ในฐานะเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย จำเป็นต้องมีความชัดเจนต่อแนวประเด็นการศึกษา โดยสามารถพิจารณาจากวัตถุประสงค์ของการวิจัย แนวคิดนำที่ใช้ในการศึกษา และสมมุติฐานชั่วคราว ทั้งนี้ เพื่อความครบถ้วนสมบูรณ์ อาจนำมาซึ่งการสร้างแนวประเด็นที่ใช้ในการสัมภาษณ์

2. แหล่งข้อมูล ข้อมูลที่สำคัญสำหรับการวิจัยเชิงคุณภาพมีมากมายหลายประเภท อาทิ ข้อมูลจากการสัมภาษณ์เจาะลึก ข้อมูลเอกสารจากการอ้างข้อความ (Quotation) ทางตรงหรือผ่านการตีความหมาย จะเห็นได้ว่า ข้อมูลอาจมาจากหลายแหล่งที่มา จึงเป็นหน้าที่ของผู้วิจัยที่จำเป็นต้องทำการตรวจสอบตั้งแต่แหล่งที่มา เพื่อลดอคติโดยอาศัยการตรวจสอบสามเส้า (Triangulation technique)

3. ความน่าเชื่อถือได้ การปราศจากอคติและความน่าเชื่อถือได้ของข้อมูลที่สำคัญผู้วิจัย จำเป็นต้องวางแผนการเก็บรวบรวมข้อมูลให้แม่นยำ และครอบคลุมกลุ่มเป้าหมายที่ทำการศึกษา ตั้งแต่การค้นหาและวิธีการเข้าถึงผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ (Key-informant) เช่น การอ้างอิงต่อเนื่องปากต่อปาก (Snowball sampling technique) เป็นต้น

4. การวิเคราะห์ภาพรวม ในการเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงคุณลักษณะของการวิจัยเชิงคุณภาพที่ปรากฏอยู่ในสภาพจริงตามธรรมชาติ (Natural setting) ทำให้การวิเคราะห์ข้อมูลต้องคำนึงถึงบริบทของชุมชน ทั้งในทางกายภาพ ทางครอบครัวและเครือญาติ ทางสังคม วัฒนธรรม ทางการเมืองการปกครอง ทางเศรษฐกิจการทำมาหากิน ทางการศึกษาเรียนรู้ รวมถึงทางการดูแลสุขภาพ ดังนั้นจึงเป็นการวิเคราะห์ภาพรวม อาศัยการตีความตามหลักตรรกะ (Logic) โดยตั้งเอาบริบท (Context) ที่สำคัญ / เกี่ยวข้องโดยตรง ด้วยวิธีการเชิงระบบ / องค์กรรวม ควบคู่กับการเทียบเคียงแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

กล่าวโดยสรุป องค์ประกอบสำคัญของการออกแบบการวิจัยเชิงคุณภาพประกอบด้วย

1. วิธีการศึกษา ประกอบด้วย การศึกษาเอกสาร (Documentary study) การสังเกต (Observation) และการสัมภาษณ์ (Interview)

2. กลุ่มเป้าหมาย (Target group) ผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ (Key-informant) ต้องเป็นกลุ่มเป้าหมายที่มีคุณสมบัติที่สามารถให้ข้อมูลที่สำคัญได้ตรงตามประเด็นศึกษา สามารถนำมาตีความหมาย วิเคราะห์ และตอบคำถามวิจัย ส่วนผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ มีลักษณะการเป็น “ผู้รู้” ในประเด็นศึกษาสามารถตอบคำถามต่อข้อสงสัย พร้อมเต็มใจให้ข้อมูล ในการออกแบบการวิจัย จึงควรคำนึงถึงการค้นหาผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ วิธีการเข้าถึง รวมถึงการสร้าง ความคุ้นเคยจนเกิดความไว้วางใจในการให้ข้อมูล

3. แนวประเด็นการสัมภาษณ์ เป็นแนวทางการถามที่นักวิจัยเชิงคุณภาพใช้ควบคู่กับการตะล่อมกล่อมเกล้า (Probe) ให้ได้มาซึ่งคำตอบต่อคำถามการวิจัย ซึ่งมีลักษณะยืดหยุ่น สูง

4. วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล สำหรับการวิจัยเชิงคุณภาพ มีความแตกต่างหลากหลายตามประเภทและแหล่งที่มาของข้อมูลที่สำคัญ ผู้วิจัย จำเป็นต้องระบุวิธีการและเทคนิคใช้ให้ได้มาซึ่งข้อมูลที่สำคัญให้ชัดเจน

5. การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณลักษณะ ผู้วิจัยควรระบุให้ชัดเจนตั้งแต่เบื้องต้นของการออกแบบการวิจัย ถึงแม้ว่าอาจมีการปรับเปลี่ยนเพิ่มเติมได้บ้างในภายหลัง แต่วิธีการวิเคราะห์หลักจำเป็นต้องมีระบุอย่างครอบคลุม ถูกต้อง ชัดเจน ตรงตามหลักวิชาการ

ทั้งนี้ เพื่อเสริมสร้างความเข้าใจและประสบการณ์เรียนรู้ให้กับผู้เรียน และผู้สนใจ ผู้เขียนจึงนำเสนอกรณีศึกษาเพื่อการเรียนการสอนที่เกี่ยวข้องกับวิธีการศึกษา จากโครงการวิจัย เรื่อง “รูปแบบการจัดการท่องเที่ยวเพื่อการเสริมสร้างรายได้ ภาคเกษตรกรรม ในพื้นที่จังหวัดระยอง” (คมพล สุวรรณภูมิ และคณะ, 2558) ปราบฏกรายละเอียดดังต่อไปนี้

กรณีตัวอย่างการเขียนวิธีการศึกษา

บทที่ 3

วิธีการศึกษา

โครงการ “รูปแบบการจัดการท่องเที่ยวเพื่อการเสริมสร้างรายได้ ภาคเกษตรกรรมในพื้นที่จังหวัดระยอง” ครั้งนี้ ผู้วิจัยจึงสนใจทำการศึกษากการปรับตัวและการพัฒนารูปแบบอย่างบูรณาการของชุมชนและเอกชน ซึ่งอาศัยการจัดการการท่องเที่ยวในฐานะที่เป็นเครื่องมือสำคัญในการเสริมสร้างรายได้ภาคเกษตรกรรม และมุ่งแสวงหายุทธศาสตร์ทางเลือกการพัฒนาเพื่อเพิ่มมูลค่าภาคเกษตรกรรมอย่างบูรณาการของจังหวัดระยอง หากการศึกษานี้บรรลุเป้าหมาย ย่อมสามารถใช้เป็นแนวทางหรือต้นแบบในการพัฒนารูปแบบการท่องเที่ยวเชิงเกษตร อันเป็นแนวทางที่สามารถเสริมรายได้ให้กับภาคเกษตรกรรมในพื้นที่จังหวัดระยอง ซึ่งนำไปสู่การเสริมสร้างคุณภาพชีวิตที่ดีและการพัฒนาอย่างยั่งยืนต่อไป โดยมีวิธีการศึกษาและขั้นตอนการดำเนินงาน คือ 1) วิธีที่ใช้ในการศึกษา 2) เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย 3) วิธีการวิเคราะห์ข้อมูล ดังนี้

3.1 วิธีที่ใช้ในการศึกษา

การศึกษาในครั้งนี้คณะผู้วิจัยได้ดำเนินการศึกษาใน 3 ประเด็นหลักดังนี้

3.1.1 การศึกษาเอกสาร (Documentary Study) เป็นการทบทวนแนวคิดทฤษฎี และวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องที่ผ่านมา และการรวบรวมเอกสารทางราชการ สิ่งพิมพ์งานวิจัย วิทยานิพนธ์ รายงานการศึกษาต่าง ๆ ที่มีความเกี่ยวข้องเพื่อเป็นข้อมูลพื้นฐานในการศึกษา และการวิเคราะห์ สำหรับการศึกษาในครั้งนี้

3.1.2 การเก็บข้อมูลเชิงปริมาณ

3.1.2.1 การสำรวจโดยใช้แบบประเมินสภาวะอย่างเร่งด่วน (Rural Rapid Appraisal: RRA) ในพื้นที่เพื่อนำมากำหนดประเด็นการสัมภาษณ์เจาะลึกเพื่อให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับ สภาพปัญหาที่สำคัญ และระบุสวนที่ประสบความสำเร็จในด้านการจัดการท่องเที่ยวเชิงเกษตรที่อยู่ในพื้นที่จังหวัดระยอง

3.1.2.2 การสำรวจโดยใช้แบบสอบถาม (Survey Research) เพื่อศึกษาการตลาดและพฤติกรรมการท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยวในจังหวัดระยอง โดยมีประเด็นสำคัญ

ในการศึกษา คือความพึงพอใจ พฤติกรรม และความต้องการของนักท่องเที่ยวชาวไทยและชาวต่างประเทศต่อการท่องเที่ยวทั้งกระแสหลัก และการท่องเที่ยวเชิงเกษตร ฯลฯ

สำหรับกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการศึกษา ได้แก่ ตัวแทนบริษัทนำเที่ยวที่จัดนำเที่ยวในจังหวัดระยอง จำนวน 20 ราย มัคคุเทศก์ จำนวน 20 ราย ตัวแทนผู้ประกอบการท่องเที่ยวในจังหวัดระยอง จำนวน 20 ราย รวมถึงประชาชนชาวไทยและชาวต่างประเทศที่มีอายุตั้งแต่ 18 ปีขึ้นไป ซึ่งเคยเดินทางท่องเที่ยวในจังหวัดระยอง ภายในระยะเวลา 1 ปีที่ผ่านมา ซึ่งการกำหนดขนาดของกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการศึกษาในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้เลือกใช้สูตร ทาโรยามาเน (Yamane 1973 : 727 – 728) ในการกำหนดขนาดตัวอย่าง ที่ระดับความเชื่อมั่นร้อยละ 95 ซึ่งได้ขนาดจำนวนกลุ่มตัวอย่างที่ 400 คน

3.1.3 การเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพ

3.1.3.1 การสัมภาษณ์เจาะลึก (In-depth Interview) ผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ (Key-informant) เกี่ยวกับนโยบาย / ยุทธศาสตร์ กับผู้บริหารระดับกำหนดนโยบาย และบังคับใช้ จำนวน 3 คน

3.1.3.2 กรณีศึกษาที่ประสบความสำเร็จ (Best practices) ในการจัดการการท่องเที่ยวเชิงเกษตร ในพื้นที่จังหวัดระยอง จำนวน 6 กรณีศึกษา เพื่อเก็บข้อมูลของพื้นที่ตัวอย่างที่ประสบความสำเร็จของภาคเกษตรกรรมที่เชื่อมโยงกับการจัดการท่องเที่ยว และสถานการณ์การเสริมสร้างรายได้ภาคเกษตรกรรมโดยการจัดการท่องเที่ยวในพื้นที่จังหวัดระยอง รวมถึงเพื่อศึกษารูปแบบการเสริมสร้างรายได้ภาคเกษตรกรรมโดยการจัดการท่องเที่ยวในพื้นที่จังหวัดระยอง

3.1.3.3 จัดเวทีประชุมกลุ่มย่อย / สนทนากลุ่ม (Focus Group) ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (Stakeholder) ต่อการจัดการท่องเที่ยวเชิงเกษตร จำนวน 6 ครั้ง โดยมีกลุ่มเป้าหมายจำนวน 16 คน ได้แก่ ภาคเกษตรกรรมผู้จัดการท่องเที่ยวเชิงเกษตรในพื้นที่ตัวอย่างและพื้นที่ศักยภาพ ภาคอุตสาหกรรมท่องเที่ยว ภาครัฐและภาคเอกชนที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนายุทธศาสตร์จังหวัด โดยมีประเด็นในการระดมความคิดเห็น ได้แก่ แนวทางการประเมินพื้นที่ศักยภาพ รูปแบบที่เหมาะสมในการพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวของพื้นที่ศักยภาพ แนวทางในการสนับสนุนจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง แผนการพัฒนาพื้นที่ศักยภาพให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว

3.1.3.4 จัดเวทีสัมมนาเชิงปฏิบัติการ เพื่อประชุมผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในการพัฒนาข้อเสนอเชิงกลยุทธ์ จำนวน 4 ครั้ง โดยกลุ่มเป้าหมายจำนวน 60 คน ได้แก่ ภาคเกษตรกรรมผู้จัดการท่องเที่ยวเชิงเกษตรในพื้นที่ตัวอย่างและพื้นที่ศักยภาพ ภาคอุตสาหกรรมท่องเที่ยว ภาครัฐและภาคเอกชนที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนายุทธศาสตร์จังหวัด ซึ่งมี

วัตถุประสงค์หลักในการจัดเวทีสัมมนาเชิงปฏิบัติการแต่ละเวที ดังนี้

เวทีประชุมครั้งที่ 1 ชี้แจงทำความเข้าใจโครงการและรับฟังความคิดเห็น

เวทีประชุมครั้งที่ 2 นำเสนอสถานการณ์และรูปแบบของการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงเกษตรในพื้นที่ตัวอย่างและรับฟังความคิดเห็น

เวทีประชุมครั้งที่ 3 นำเสนอเกณฑ์และการคัดเลือกพื้นที่ศักยภาพการตลาดและพฤติกรรมนักท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยวในจังหวัดระยอง และรับฟังความคิดเห็น

เวทีประชุมครั้งที่ 4 นำเสนอข้อเสนอเชิงกลยุทธ์เพื่อการเสริมสร้างรายได้ภาคเกษตรกรรมเชิงบูรณาการการท่องเที่ยวในพื้นที่จังหวัดระยอง และรับฟังความคิดเห็น

3.1.4 การคัดเลือกกรณีตัวอย่างที่ใช้ในการศึกษา

กรณีตัวอย่างที่ใช้ในการศึกษาการจัดการการท่องเที่ยวเชิงเกษตร ในพื้นที่จังหวัดระยอง ในครั้งนี้ เป็นการเลือกแบบเจาะจง โดยอาศัยข้อมูลทุติยภูมิประกอบการพิจารณา ดังนี้

1) คัดเลือกโดยผู้ทรงคุณวุฒิ เช่น สำนักงาน ททท. สำนักงานส่งเสริมการเกษตรจังหวัด สมาคมธุรกิจท่องเที่ยว ฯลฯ ซึ่งได้แสดงข้อคิดเห็นต่อสวนเกษตรที่มีศักยภาพความเป็นแหล่งท่องเที่ยว

2) เกณฑ์การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงประจักษ์ที่สะท้อนให้เห็นถึงความต่อเนื่องยั่งยืนของการจัดการท่องเที่ยวเชิงเกษตร อาทิ

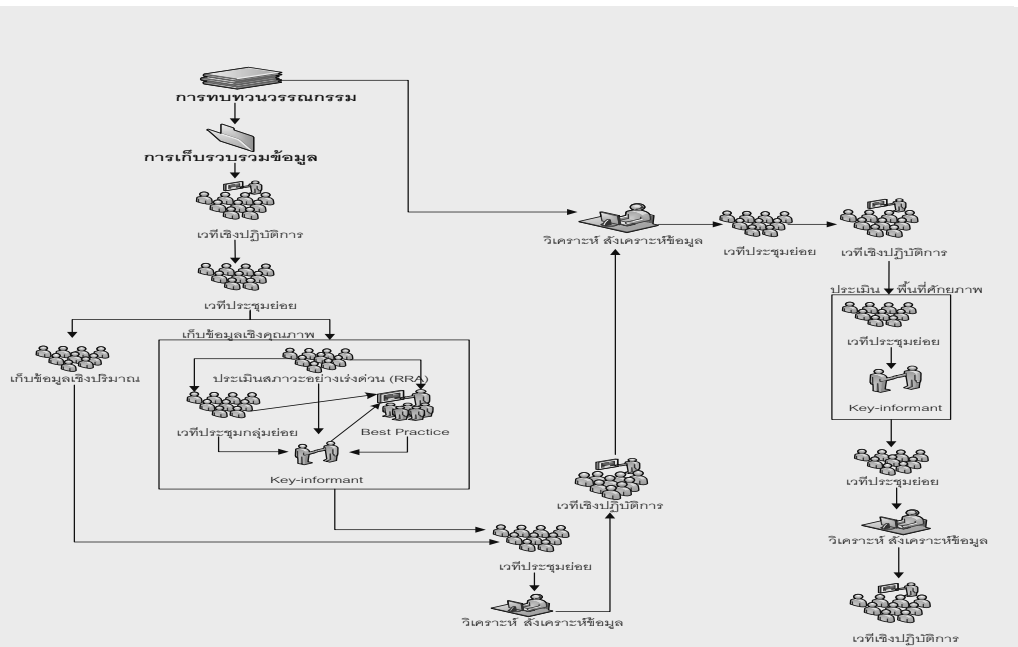
- มีประสบการณ์ / ระยะเวลาที่ผ่านมาในการจัดการท่องเที่ยวเกษตร ไม่น้อยกว่า 3 ฤดูกาล

- มีความสามารถให้บริการรองรับนักท่องเที่ยว ไม่น้อยกว่า 1,000 คน ในแต่ละฤดูกาล

- มีรายได้เฉลี่ยต่อปีเพิ่มมากขึ้นจากการจัดการท่องเที่ยวเชิงเกษตร คิดเป็นอัตราส่วน 3 ใน 4 ของรายได้

3) ผลการสำรวจประเมินอย่างรวดเร็ว (RRA)

ทั้งนี้สามารถสรุปขั้นตอนและวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล ดังปรากฏในแผนภาพที่ 3.1

แผนภาพที่ 3.1 แสดงขั้นตอนและวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล

ที่มา: พัฒนาโดยผู้วิจัย, 2555

3.2 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

สำหรับเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยในครั้งนี้ สามารถแบ่งออกเป็น 2 ส่วนด้วยกันดังนี้

3.2.1 เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาเชิงปริมาณ

นอกจากแบบประเมินอย่างเร่งด่วน โดยใช้เทคนิค RRA (ที่กล่าวมาแล้วในข้อ 3.1.2.1) ในงานวิจัยนี้ยังได้จัดทำแบบสอบถาม (Questionnaire) เพื่อศึกษาการตลาด และพฤติกรรม การท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยวในจังหวัดระยอง โดยมีประเด็นสำคัญในการศึกษา ประกอบ ไปด้วย พฤติกรรม ความพึงพอใจ และความต้องการของนักท่องเที่ยวชาวไทย และ ชาวต่างประเทศต่อการท่องเที่ยวทั้งกระแสหลัก และการท่องเที่ยวเชิงเกษตร

สำหรับเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยประกอบด้วย แบบสัมภาษณ์เชิงโครงสร้าง และแบบสอบถามชนิดตอบเอง โดยมีรายละเอียดดังนี้

- 1) **แบบสัมภาษณ์เชิงโครงสร้าง** เพื่อเก็บข้อมูลของตัวแทนบริษัทนำเข้าและ
 มัคคเทศก์ โดยแบบสอบถามจะแบ่งเป็น 4 ส่วน ดังนี้

ส่วนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปของตัวแทนบริษัทนำเข้า

ส่วนที่ 2 การดำเนินธุรกิจด้านการตลาด

ส่วนที่ 3 ความคิดเห็นเกี่ยวกับการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวในจังหวัดระยอง

ส่วนที่ 4 ความคิดเห็นเพิ่มเติม

โดยลักษณะคำถามในแบบสัมภาษณ์เชิงโครงสร้างนี้เป็นคำถามแบบปลายเปิด (Open-ended) ให้บริษั้นำเที่ยวและมัคคุเทศก์ตอบตามความคิดเห็น

2) แบบสอบถามแบบตอบด้วยตนเอง เพื่อเก็บข้อมูลของนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ โดยแบบสอบถามจะแบ่งเป็น 4 ส่วน ดังนี้

ส่วนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปของนักท่องเที่ยว ได้แก่ เพศ อายุ ระดับการศึกษา อาชีพ รายได้ต่อเดือน และเขตที่อยู่อาศัยโดยลักษณะคำถามเป็นแบบ Nominal Scale และ Ordinal Scale ให้เลือกตอบจากข้อย่อยแต่ละทางเลือก

ส่วนที่ 2 พฤติกรรมนักท่องเที่ยวในการท่องเที่ยวแหล่งท่องเที่ยวกระแสหลักของจังหวัดระยองโดยลักษณะคำถามเป็นแบบ Nominal Scale และ Ordinal Scale ให้เลือกตอบจากข้อย่อยแต่ละทางเลือก

ส่วนที่ 3 พฤติกรรมนักท่องเที่ยวในการท่องเที่ยวแหล่งท่องเที่ยวเชิงเกษตรจังหวัดระยอง โดยลักษณะคำถามเป็นแบบ Nominal Scale และ Ordinal Scale ให้เลือกตอบจากข้อย่อยแต่ละทางเลือก

ส่วนที่ 4 ความพึงพอใจของนักท่องเที่ยวต่อการตลาดการท่องเที่ยวกระแสหลักและท่องเที่ยวเชิงเกษตรของจังหวัดระยองโดยลักษณะคำถามเป็นแบบ Interval Scale มี 3 ระดับ ให้เลือกตอบ จากพึงพอใจน้อย พึงพอใจปานกลาง และพึงพอใจมาก

ส่วนที่ 5 ความต้องการของนักท่องเที่ยวต่อการท่องเที่ยวกระแสหลักของจังหวัดระยอง โดยลักษณะคำถามเป็นแบบ Nominal Scale ให้เลือกตอบจากข้อย่อยแต่ละทางเลือก

ส่วนที่ 6 ความต้องการของนักท่องเที่ยวต่อการท่องเที่ยวเชิงเกษตรของจังหวัดระยองโดยลักษณะคำถามเป็นแบบ Nominal Scale ให้เลือกตอบจากข้อย่อยแต่ละทางเลือก

ส่วนที่ 7 ความคิดเห็นเพิ่มเติมและข้อเสนอแนะในการพัฒนาการตลาดการท่องเที่ยวกระแสหลักและการท่องเที่ยวเชิงเกษตรของจังหวัดระยอง โดยลักษณะคำถามเป็นแบบ ปลายเปิด (Open-ended) ให้นักท่องเที่ยวตอบตามความคิดเห็น

ทั้งนี้แบบสอบถามที่คณะผู้วิจัยพัฒนาขึ้น จะถูกนำไปตรวจสอบความแม่นยำเชิงพินิจ (Face Validity) กับผู้เชี่ยวชาญ และนำมาปรับปรุงก่อนนำไปทดลองใช้กับกลุ่มที่คล้าย

กลุ่มตัวอย่างจำนวน 30 คน เพื่อนำข้อมูลมาวิเคราะห์หาค่าความน่าเชื่อถือของเครื่องมือ (Reliability) ก่อนนำออกไปใช้รวบรวมข้อมูลจริงในสนาม ซึ่งได้ค่าสัมประสิทธิ์ Cronbach' Alpha ในส่วนของความพึงพอใจของนักท่องเที่ยวต่อการตลาดการท่องเที่ยวกระแสหลัก มีค่าสัมประสิทธิ์อัลฟา เท่ากับ 0.81 ความพึงพอใจของนักท่องเที่ยวต่อการตลาดการท่องเที่ยวเชิงเกษตรของจังหวัดระยองมีค่าสัมประสิทธิ์อัลฟา เท่ากับ 0.81 พหุติกรรม

3.2.2 เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาเชิงคุณภาพ

โครงการ “รูปแบบการจัดการท่องเที่ยวเพื่อการเสริมสร้างรายได้ภาคเกษตรกรรมในพื้นที่จังหวัดระยอง” เพื่อให้การวิจัยเป็นไปตามวัตถุประสงค์ เป็นระบบถูกต้องครบถ้วนและครอบคลุมทุกประเด็นที่สำคัญที่จะก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดในการวิจัย คณะผู้วิจัยได้แนวประเด็นการสัมภาษณ์เจาะลึก (Interview Guide) สามารถแบ่งออกเป็น 4 ส่วนที่สำคัญ ดังนี้

ตอนที่ 1 ข้อมูลพื้นฐานของผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ

- 1) เพศ/ อายุปัจจุบัน
- 2) บ้านเกิด ภูมิลำเนาเดิม
- 3) จำนวนสมาชิกในครัวเรือน
- 4) การศึกษาสูงสุด/ การนับถือศาสนา
- 5) อาชีพเดิม (หลัก/ อาชีพรอง)
- 6) สถานภาพสมรส
- 7) จำนวนสมาชิกในครอบครัว
- 8) ระยะเวลาที่อยู่อาศัยในชุมชนปัจจุบัน
- 9) ที่ดินทำกิน
- 10) รายได้ต่อเดือนของครัวเรือน
- 11) ตำแหน่งหน้าที่ที่ได้รับผิดชอบในกลุ่ม/เครือข่าย ทั้งในและนอก

ชุมชน

ตอนที่ 2 ข้อมูลพื้นฐานชุมชน

- 1) ประวัติศาสตร์ชุมชน (ความเป็นมาของหมู่บ้าน การตั้งถิ่นฐาน การก่อตั้งชุมชน อาทิเหตุการณ์สำคัญที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงของชุมชน)
- 2) สภาพทั่วไปของชุมชน (ที่ตั้ง ขนาดของพื้นที่ตั้ง ภูมิประเทศ จำนวนหมู่บ้าน การตั้งถิ่นฐาน)
- 3) ลักษณะทางกายภาพ (ทรัพยากรธรรมชาติ เส้นทางคมนาคม

สภาพการใช้งานได้ของระบบโครงสร้างพื้นฐานอื่น ๆ อาทิ การโทรคมนาคม การไฟฟ้า การประปา)

4) ทรัพยากรท่องเที่ยวในชุมชน แหล่งท่องเที่ยว และแหล่งที่สามารถพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงเกษตร/เชิงวัฒนธรรม

5) ลักษณะทางประชากร (เชื้อชาติ ศาสนา โครงสร้างประชากร การเปลี่ยนแปลงของประชากร การอพยพย้ายถิ่น เคลื่อนย้ายแรงงาน)

6) ลักษณะทางเศรษฐกิจ (การทำมาหากิน ได้แก่ อาชีพ การผลิต ปักจ้ายและทรัพยากร การบริหารจัดการ การตลาด)

7) ความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับภายนอก (สถาบันการเงินในท้องถิ่น บริการทางการเงินใน บริการทางการเงินนอกระบบ)

8) ลักษณะทางสังคม องค์กร (ความสัมพันธ์ทางสังคม หรือ การเชื่อมโยงกับลักษณะทางสังคม ได้แก่ กลุ่ม องค์กร โครงสร้างอำนาจ ผู้นำ ระบบครอบครัวและเครือญาติ เครือข่ายสถาบันในชุมชน)

9) ระบบการศึกษา (ในระบบ นอกระบบ ตามอัธยาศัย การเรียนรู้ การถ่ายทอดความรู้ การติดต่อสื่อสาร ช่องทางการรับ-ส่งข่าวสาร)

ตอนที่ 3 รูปแบบกิจกรรมที่ใช้ในการจัดการท่องเที่ยวเชิงเกษตร

1) One Stop Trip เป็นการท่องเที่ยวที่ต้องการเพียงเลือกซื้อสินค้า ในระยะเวลาสั้น ๆ

2) Short Trip แบบครึ่งวัน ที่รวม One Stop Trip เข้าไว้ด้วยกันและเป็นการท่องเที่ยวบนพื้นฐานความรู้ในด้านกระบวนการผลิต ผลผลิต และการแปรรูปในทางเกษตรกรรม ในระยะเวลาสั้น ๆ และการเลือกซื้อสินค้า

3) Long Trip แบบวันเดียวที่รวม Short Trip เข้าไว้ด้วยกันและเป็นการท่องเที่ยวบนพื้นฐานความรู้ในด้านกระบวนการผลิต ผลผลิต และการแปรรูปในทางเกษตรกรรม

4) Longest Trip แบบมากกว่า 1 วันขึ้นไป เป็นการท่องเที่ยวที่เน้นให้นักท่องเที่ยวได้สัมผัสกับวิถีการดำเนินชีวิตของเกษตรกร การปฏิบัติจริงของเกษตรกร ได้เรียนรู้ขนบธรรมเนียมประเพณี ต่าง ๆ ความเชื่อ ความศรัทธาต่อการดำรงชีวิต

ตอนที่ 4 ความพร้อมของพื้นที่หรือชุมชนในการจัดการการท่องเที่ยว

เชิงเกษตร

1) ความพร้อมของพื้นที่หรือชุมชน

- ความพร้อมด้านความรู้ เช่น ความหมายและองค์ประกอบของการท่องเที่ยวเชิงเกษตร นโยบายส่งเสริมการท่องเที่ยวของการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ทรัพยากรการท่องเที่ยวภายในตำบลและพื้นที่ใกล้เคียง แหล่งที่สามารถพัฒนาเป็นสถานที่ท่องเที่ยว ข้อดีและข้อเสียของการท่องเที่ยว บทบาทของชุมชนในการจัดการท่องเที่ยว

- การจัดเตรียมบุคลากร เช่น ปริมาณบุคลากร ความสามารถในการทำงาน ความรับผิดชอบต่องานที่ได้รับมอบหมาย

- ทักษะการติดต่อประสานงาน เช่น การประสานงานภายในองค์กร การประสานงานระหว่างองค์กร รูปแบบการติดต่อประสานงาน

- ลักษณะการทำงานของคนในชุมชน เช่น ความตั้งใจในการทำงาน ความกระตือรือร้นในการทำงาน ความคิดริเริ่มสร้างสรรค์

- การให้ความสำคัญต่อการจัดการท่องเที่ยวเชิงเกษตรของคนในชุมชน เช่น การให้ความสำคัญกับการท่องเที่ยวเชิงเกษตร จัดสำนักหวงแหนและความรับผิดชอบต่อท้องถิ่นทัศนคติต่องานให้บริการการท่องเที่ยวเชิงเกษตร

- การมีส่วนร่วมของคนในชุมชนต่อการจัดการท่องเที่ยวเชิงเกษตร เช่น การมีส่วนร่วมในการคิดแผนการจัดการการท่องเที่ยวเชิงเกษตร การมีส่วนร่วมในการดำเนินการตามแผนการท่องเที่ยวเชิงเกษตร การเป็นผู้ได้รับประโยชน์จากการจัดการท่องเที่ยวเชิงเกษตร

2) ความพร้อมขององค์กรชุมชน

- การวางระบบงานภายในด้านการจัดการการท่องเที่ยวเชิงเกษตร เช่น การวางนโยบายเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม การกำหนดรูปแบบการทำงาน

- การจัดทำแผนพัฒนาและส่งเสริมการท่องเที่ยวของชุมชน เช่น การจัดทำข้อมูลพื้นฐานของสถานที่ท่องเที่ยวในตำบล การเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม การเห็นความสำคัญของการจัดทำแผนงาน การปรับปรุงแหล่งท่องเที่ยว การตอบรับนโยบายของการท่องเที่ยวของจังหวัด การจัดตั้งศูนย์แสดงสินค้าของชุมชน

- การพัฒนาบุคลากรเพื่อรองรับการจัดการการท่องเที่ยวเชิงเกษตร เช่น การฝึกอบรมการศึกษาหาความรู้เพิ่มเติม การดูงานนอกสถานที่

การเสริมสร้างความเข้มแข็งในการทำงานร่วมกัน

3) ความพร้อมของงบประมาณ เช่น ปริมาณงบประมาณ ความเพียงพอของงบประมาณ การวางแผนการใช้งบประมาณความโปร่งใสในการจัดสรรงบประมาณ การจัดสรรงบประมาณในการจัดการการท่องเที่ยวเชิงเกษตร แหล่งสนับสนุนทางด้านงบประมาณเพื่อการจัดการการท่องเที่ยวเชิงเกษตร

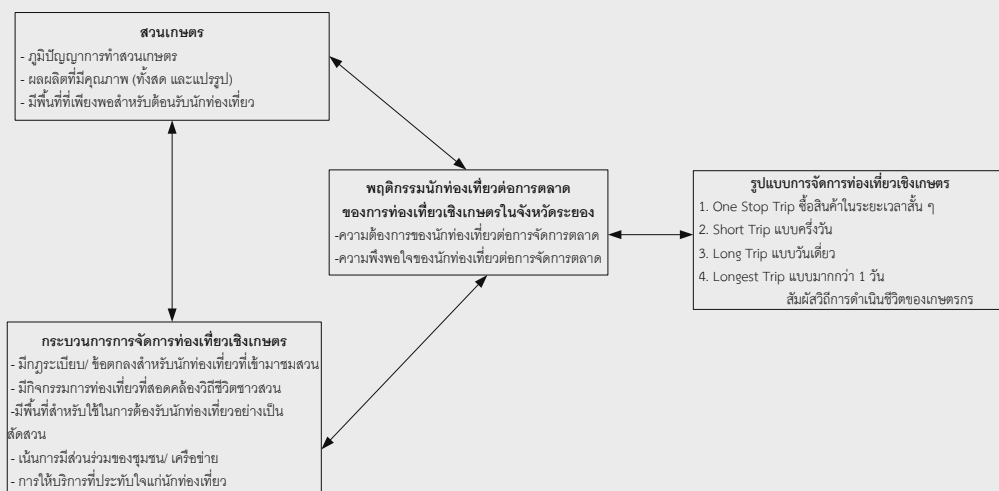
4) ความพร้อมด้านการคมนาคม เช่น การเดินทางโดยส่วนบุคคล การเดินทางโดยสารสาธารณะ

5) ความพร้อมด้านระบบสาธารณูปโภค เช่น ระบบไฟฟ้าในชุมชน ระบบประปาหมู่บ้าน ระบบสารสนเทศภายในชุมชน ระบบสุขภาพสาธารณะ สถานที่จอดรถ สถานที่พักผ่อน

6) ความพร้อมด้านสาธารณสุขชุมชน เช่น สถานีอนามัยประจำตำบลหรือคลินิก โรงพยาบาล

7) ระบบความปลอดภัย เช่น ยามรักษาความปลอดภัยของชุมชน มีเจ้าหน้าที่ตำรวจประจำหมู่บ้าน

ทั้งนี้ ผู้วิจัยได้สรุปแนวคิดนำ (Core Concept) ที่ใช้ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ไว้ดังแผนภาพที่ 3.2

แผนภาพที่ 3.2 สรุปแนวคิดนำที่ใช้ในการศึกษา

ที่มา: พัฒนาโดยผู้วิจัย, 2555

3.3 วิธีการวิเคราะห์ข้อมูล

3.3.1 ข้อมูลเชิงปริมาณ

คณะผู้วิจัยดำเนินการจัดกระทำและวิเคราะห์ข้อมูล ตามขั้นตอน ดังนี้

- 1) ตรวจสอบความถูกต้องสมบูรณ์ของแบบสัมภาษณ์เชิงโครงสร้าง
- 2) สังเคราะห์ข้อมูลเชิงบรรยายจากแบบสัมภาษณ์เชิงโครงสร้างในส่วนที่ 1 ถึง ส่วนที่ 3 ตามประเด็นที่กำหนดไว้ในแบบสัมภาษณ์ และวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณโดยการหาค่าความถี่และร้อยละ
- 3) ตรวจสอบความถูกต้องสมบูรณ์ของแบบสอบถามชนิดตอบเอง และคัดแยกแบบสอบถามที่ไม่สมบูรณ์ออก
- 4) นำแบบสอบถามชนิดตอบเองมาทำการประมวลข้อมูล โดยใช้โปรแกรมสำเร็จรูปเพื่อการวิจัยทางสังคมศาสตร์
- 5) วิเคราะห์ข้อมูลแบบสอบถามชนิดตอบเองในส่วนที่ 1 ถึงส่วนที่ 3 ส่วนที่ 5 และ 6 โดยการหาค่าความถี่และร้อยละ

6) นำข้อมูลจากแบบสอบถามส่วนที่ 4 ซึ่งเป็นแบบ Interval scale มาแจกแจงความถี่ โดยกำหนดค่าน้ำหนักในแต่ละระดับดังนี้

พึงพอใจมาก	3	คะแนน
พึงพอใจปานกลาง	2	คะแนน
พึงพอใจน้อย	1	คะแนน

จากนั้นได้คำนวณหาค่าเฉลี่ยและส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน โดยใช้สูตรการแปลงผลดังนี้

ค่าเฉลี่ยระหว่าง 2.34–3.00 หมายถึง นักท่องเที่ยวมีความคิดเห็นในระดับ พึงพอใจมาก

ค่าเฉลี่ยระหว่าง 1.67–2.33 หมายถึง นักท่องเที่ยวมีความคิดเห็นในระดับ พึงพอใจปานกลาง

ค่าเฉลี่ยระหว่าง 1.00–1.66 หมายถึง นักท่องเที่ยวมีความคิดเห็นในระดับ พึงพอใจน้อย

7) วิเคราะห์ข้อมูลเพื่อทดสอบสมมติฐาน ได้แก่

สมมติฐานข้อที่ 1 ข้อมูลทั่วไปของนักท่องเที่ยวไทยและต่างประเทศ

มีความสัมพันธ์กับความพึงพอใจต่อการตลาดของการท่องเที่ยวกระแสหลักและการท่องเที่ยวเชิงเกษตรของจังหวัดระยอง

สมมติฐานข้อที่ 2 ความพึงพอใจของนักท่องเที่ยวไทยและต่างประเทศต่อการตลาดของการท่องเที่ยวกระแสหลักและการท่องเที่ยวเชิงเกษตรของจังหวัดระยอง มีความสัมพันธ์กับพฤติกรรมในการท่องเที่ยวกระแสหลักและการท่องเที่ยวเชิงเกษตรของจังหวัดระยอง

สมมติฐานข้อที่ 3 ข้อมูลทั่วไปของนักท่องเที่ยวไทยและต่างประเทศ มีความสัมพันธ์กับความต้องการของนักท่องเที่ยวไทยและต่างประเทศต่อการท่องเที่ยวกระแสหลักและการท่องเที่ยวเชิงเกษตรของจังหวัดระยอง

ทั้งนี้ การวิเคราะห์สมมติฐานทั้งสาม โดยใช้สถิติ Chi-Square test (χ^2 - test) หากพบว่าตัวแปรทั้งสองมีความสัมพันธ์กัน จะใช้ค่าสถิติ Cramer's V และ Somer's D ในการหาระดับความสัมพันธ์

8) นำเสนอกลยุทธ์การตลาดสำหรับการท่องเที่ยวกระแสหลักและการท่องเที่ยวเชิงเกษตรของจังหวัดระยอง โดยใช้ข้อมูลจากการสังเคราะห์ และวิเคราะห์แบบสัมภาษณ์เชิงโครงสร้างและแบบสอบถามชนิดตอบเอง

3.3.2 การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ

ในการวิจัยครั้งนี้คณะผู้วิจัยได้วิเคราะห์ข้อมูล โดยการนำเอาข้อมูลมาวิเคราะห์เบื้องต้น ด้วยการจัดหมวดหมู่ ตามวัตถุประสงค์ จากนั้นจึงทำการวิเคราะห์ด้วยหลักตรรกะเทียบเคียงแนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัย ควบคู่บริบท ตามหลักการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยอาศัยข้อมูลสถิติเชิงพรรณนา (Descriptive Statistics) ได้แก่ การหาความถี่ ค่าเฉลี่ย และร้อยละ มาประกอบเพื่อความชัดเจนและสมบูรณ์ในการวิเคราะห์และสรุปผลข้อมูล

4.2.7 ระยะเวลาและแผนการดำเนินงานวิจัย

อาจกล่าวได้ว่า ระยะเวลาและแผนการดำเนินงานวิจัย ที่ปรากฏในข้อเสนอโครงการวิจัยนั้น เป็นหัวข้อที่กล่าวถึงมิติสัมพันธ์ของกิจกรรม (Activities) และผลที่คาดว่าจะได้รับ (Outputs) ในแต่ละช่วงระยะเวลา ตามวัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย เพื่อให้บรรลุถึงวิสัยทัศน์ที่งานวิจัยกำหนดไว้

กิจกรรม หมายถึง การระบุสิ่งที่จะต้องกระทำ เพื่อให้บรรลุเป้าหมาย และวัตถุประสงค์ที่วางไว้ กิจกรรมอาจมีหลายกิจกรรมเพื่อให้บรรลุเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์เพียงข้อใดข้อหนึ่ง และในทำนองเดียวกัน กิจกรรมหนึ่งอาจทำให้บรรลุเป้าหมายหรือ

วัตถุประสงค์มากกว่าหนึ่งได้เช่นกัน ดังนั้น ในการพิจารณากิจกรรมที่ต้องดำเนินการนั้น หากไม่สอดคล้องกับเป้าหมาย หรือวัตถุประสงค์ข้อใดข้อหนึ่ง ก็หมายความว่ากิจกรรมนั้น ๆ จำเป็นต้องถูกตัดออกไป และในทางตรงกันข้าม หากกิจกรรมที่กำหนดไว้แล้ว ยังไม่สามารถทำให้บรรลุถึงเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ได้ ก็จำเป็นต้องเพิ่มกิจกรรมที่จำเป็นเข้าไปอีก เพื่อให้มีโอกาสบรรลุวัตถุประสงค์ได้ตามที่ต้องการ (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2545)

ผลที่คาดว่าจะได้รับ หมายถึง สิ่งที่โครงการนั้นจะต้องบรรลุความสำเร็จ เมื่อการดำเนินงานเสร็จสิ้น และเห็นเป็นรูปธรรม เช่น สามารถเพิ่มผลผลิตข้าวให้ได้ไม่น้อยกว่าร้อยละ 10 ภายใน 1 ปี เป็นต้น หากเป็นงานวิจัยเชิงวิชาการ ซึ่งมีเป้าหมายในการตีพิมพ์ในวารสารวิชาการก็อาจกำหนดเป้าหมายว่า จะมีผลงานตีพิมพ์ในวารสารวิชาการต่างประเทศ จำนวนไม่น้อยกว่า 2 เรื่องภายใน 2 ปี เป็นต้น (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2545)

จะเห็นได้ว่า เป้าหมายสูงสุดของการกำหนดระยะเวลาและแผนการดำเนินงานวิจัย ก็เพื่อประโยชน์ในการกำกับทิศทางและควบคุมผลลัพธ์การดำเนินงานของผู้วิจัย อีกทั้งยังเป็นการกำกับติดตามและประเมินผลการดำเนินงานวิจัยของแหล่งทุนวิจัย ดังปรากฏรายละเอียดในตารางที่ 4.5 และ 4.6

ตารางที่ 4.5 แสดงแผนกิจกรรมหลักที่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ รวมทั้งผลลัพธ์ (Output) ที่คาดว่าจะได้รับ

วัตถุประสงค์	กิจกรรมหลัก/กิจกรรมรอง	ช่วงระยะเวลา ดำเนินการ	จำนวน วันที่ใช้	ผู้รับผิดชอบ
1. เพื่อศึกษา ตัวอย่างที่ประสบ ความสำเร็จของ ภาคเกษตรกรรมที่ เชื่อมโยงกับการ จัดการท่องเที่ยวใน พื้นที่จังหวัดระยอง	1.1 สำรวจพื้นที่เพื่อคัดเลือก พื้นที่ตัวอย่างที่ประสบ ความสำเร็จ เก็บรวบรวม ข้อมูลเกี่ยวกับการบริหาร จัดการ และสถิตินักท่องเที่ยว ในรอบ 1 ปี เพื่อนำมาประเมิน สถานการณ์การจัดการ ท่องเที่ยวเชิงเกษตร	ก.ย.54-ส.ค.55	365	
	1.2 จัดเวทีประชุมกลุ่มย่อยเพื่อ ประมวลสถานการณ์ของภาค เกษตรกรรมที่เชื่อมโยงกับการ จัดการท่องเที่ยวในพื้นที่ จังหวัดระยอง	ก.ย.54 – ก.พ.55	180	

ตารางที่ 4.5 (ต่อ)

วัตถุประสงค์	กิจกรรมหลัก/กิจกรรมรอง	ช่วงระยะเวลา ดำเนินการ	จำนวน วันที่ใช้	ผู้รับผิดชอบ
	1.3 สัมภาษณ์เจาะลึกผู้ให้ข้อมูลสำคัญเพื่อศึกษากรณีตัวอย่างที่ประสบความสำเร็จของภาคเกษตรกรรมที่เชื่อมโยงกับการจัดการท่องเที่ยวในพื้นที่จังหวัดระยอง	ต.ค.54 – มี.ค.55	180	
2. เพื่อศึกษาพื้นที่ศักยภาพและประเมินความเป็นไปได้ของตัวอย่างการพัฒนา รูปแบบการเสริมสร้างรายได้ภาคเกษตรกรรม โดยการจัดการท่องเที่ยว	2.1 สำรวจพื้นที่ ประเมินพื้นที่ศักยภาพเบื้องต้น และศึกษาความเป็นไปได้ของการพัฒนารูปแบบการเสริมสร้างรายได้ภาคเกษตรกรรมโดยการจัดการท่องเที่ยว	มี.ค. 55	30	
	2.2 สัมภาษณ์เจาะลึกผู้ให้ข้อมูลสำคัญเพื่อศึกษาพื้นที่ศักยภาพและประเมินความเป็นไปได้ของตัวอย่างการพัฒนา รูปแบบการเสริมสร้างรายได้ภาคเกษตรกรรมโดยการจัดการท่องเที่ยว	เม.ย. 55 – ก.ค. 55	120	
	2.3 ศึกษาการตลาดและพฤติกรรมนักท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยวในจังหวัดระยอง	ต.ค.54 – พ.ค.55	240	

ตารางที่ 4.5 (ต่อ)

วัตถุประสงค์	กิจกรรมหลัก/กิจกรรมรอง	ช่วงระยะเวลา ดำเนินการ	จำนวน วันที่ใช้	ผู้รับผิดชอบ
3. เพื่อพัฒนา ข้อเสนอเชิงกลยุทธ์ เพื่อการเสริมสร้าง รายได้ภาค เกษตรกรรมเชิง บูรณาการการ ท่องเที่ยวในพื้นที่ จังหวัดระยอง	3.1 จัดเวทีประชุมผู้มีส่วน เกี่ยวข้องในการพัฒนาข้อเสนอ เชิงกลยุทธ์เพื่อการ เสริมสร้าง รายได้ภาคเกษตรกรรมเชิง บูรณาการการท่องเที่ยวใน พื้นที่จังหวัดระยอง	ก.ย. 54 – ส.ค.55	360	

หมายเหตุ จำนวนวันที่ใช้เป็นการคาดการณ์จำนวนเวลาที่จะต้องดำเนินการจริง
โดยเทียบ 1 วันเท่ากับ 8 ชั่วโมง

ที่มา : (คมพล สุวรรณภู และคณะ, 2554)

ตารางที่ 4.6 แสดงผลที่คาดว่าจะได้รับในแต่ละช่วงระยะเวลา (แบ่งเป็นราย 6 เดือน)

เดือนที่	กิจกรรม (Activities)	ผลที่คาดว่าจะได้รับ
6 เดือนที่ 1	1. สำรวจพื้นที่เพื่อคัดเลือกพื้นที่ตัวอย่างที่ประสบความสำเร็จ เก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับการบริหารจัดการ และสถิติดักท่องเที่ยวในรอบ 1 ปี เพื่อนำมาประเมินสถานการณ์การจัดการท่องเที่ยวเชิงเกษตร	1.1 ข้อมูลของพื้นที่ตัวอย่างที่ประสบความสำเร็จของภาคเกษตรกรรมที่เชื่อมโยงกับการจัดการท่องเที่ยว
	2. จัดเวทีประชุมกลุ่มย่อยเพื่อประมวลสถานการณ์ของภาคเกษตรกรรมที่เชื่อมโยงกับการจัดการท่องเที่ยวในพื้นที่จังหวัดระยอง	2.1 สถานการณ์ของภาคเกษตรกรรมที่เชื่อมโยงกับการจัดการท่องเที่ยวในพื้นที่จังหวัดระยอง 2.2 ได้ข้อเสนอพื้นที่วิจัยกรณีตัวอย่างที่ประสบความสำเร็จของภาคเกษตรกรรมที่เชื่อมโยงกับการจัดการท่องเที่ยวในพื้นที่จังหวัดระยอง 2.3 ได้ข้อเสนอพื้นที่วิจัยที่มีศักยภาพที่มีความเป็นไปได้ในการจัดการท่องเที่ยวเชิงเกษตร
	3. สัมภาษณ์เจาะลึกผู้ให้ข้อมูลสำคัญ เพื่อศึกษากรณีตัวอย่างที่ประสบความสำเร็จของภาคเกษตรกรรมที่เชื่อมโยงกับการจัดการท่องเที่ยวในพื้นที่จังหวัดระยอง	3.1 ได้บริบท และข้อมูลเชิงลึก กรณีศึกษาการพัฒนาที่ประสบความสำเร็จของภาคเกษตรกรรมที่เชื่อมโยงกับการจัดการท่องเที่ยวในพื้นที่จังหวัดระยอง
	4. ศึกษาการตลาดและพฤติกรรมนักท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยวในจังหวัดระยอง	4.1 ได้ความพึงพอใจของนักท่องเที่ยวไทยและต่างประเทศ ต่อการตลาดของการท่องเที่ยวกระแสหลักและการท่องเที่ยวเชิงเกษตรของจังหวัดระยอง
	5. จัดเวทีประชุมผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในการพัฒนาข้อเสนอเชิงกลยุทธ์เพื่อการเสริมสร้างรายได้ภาคเกษตรกรรมเชิงบูรณาการการท่องเที่ยวในพื้นที่จังหวัดระยอง	5.1 ภาคส่วนที่เกี่ยวข้องมีความเข้าใจในการพัฒนาข้อเสนอเชิงนโยบายเพื่อการเสริมสร้างรายได้ภาคเกษตรกรรมเชิงบูรณาการการท่องเที่ยวในพื้นที่จังหวัดระยอง 5.2 ได้นำเสนอรูปแบบการพัฒนาของกรณีศึกษาที่ประสบความสำเร็จของภาคเกษตรกรรมที่เชื่อมโยงกับการจัดการท่องเที่ยวในพื้นที่จังหวัดระยอง

ตารางที่ 4.6 (ต่อ)

เดือนที่	กิจกรรม (Activities)	ผลที่คาดว่าจะได้รับ
6 เดือนที่ 2	6. สำรวจพื้นที่เพื่อคัดเลือกพื้นที่ตัวอย่างที่ประสบความสำเร็จ เก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับการบริหารจัดการ และสถิตินักท่องเที่ยวในรอบ 1 ปี เพื่อนำมาประเมินสถานการณ์การจัดการท่องเที่ยวเชิงเกษตร	6.1 ข้อมูลของพื้นที่ตัวอย่างที่ประสบความสำเร็จของภาคเกษตรกรรมที่เชื่อมโยงกับการจัดการท่องเที่ยว
	7. สัมภาษณ์เจาะลึกผู้ให้ข้อมูลสำคัญ เพื่อศึกษากรณีตัวอย่างที่ประสบความสำเร็จของภาคเกษตรกรรมที่เชื่อมโยงกับการจัดการท่องเที่ยวในพื้นที่จังหวัดระยอง	7.1 ได้รูปแบบการพัฒนาของกรณีศึกษาที่ประสบความสำเร็จของภาคเกษตรกรรมที่เชื่อมโยงกับการจัดการท่องเที่ยวในพื้นที่จังหวัดระยอง
	8. สำรวจพื้นที่ ประเมินพื้นที่ศักยภาพเบื้องต้น และศึกษาความเป็นไปได้ของตัวอย่างการพัฒนารูปแบบการเสริมสร้างรายได้ภาคเกษตรกรรมโดยการจัดการท่องเที่ยว	8.1 ได้ข้อมูลพื้นที่และผลประโยชน์เบื้องต้นของพื้นที่ศักยภาพและความเป็นไปได้ของตัวอย่างการพัฒนารูปแบบการเสริมสร้างรายได้ภาคเกษตรกรรมโดยการจัดการท่องเที่ยว
	9. สัมภาษณ์เจาะลึกผู้ให้ข้อมูลสำคัญ เพื่อศึกษาพื้นที่ศักยภาพและประเมินความเป็นไปได้ของตัวอย่างการพัฒนารูปแบบการเสริมสร้างรายได้ภาคเกษตรกรรมโดยการจัดการท่องเที่ยว	9.1 ได้รูปแบบการพัฒนาของกรณีศึกษาที่ประสบความสำเร็จของภาคเกษตรกรรมที่เชื่อมโยงกับการจัดการท่องเที่ยวในพื้นที่จังหวัดระยอง
	10. ศึกษาการตลาดและพฤติกรรมนักท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยวในจังหวัดระยอง	10.1 ได้พฤติกรรมของนักท่องเที่ยวไทยและต่างประเทศในการท่องเที่ยวกระแสหลักและการท่องเที่ยวเชิงเกษตรของจังหวัดระยอง 10.2 ได้ความต้องการของนักท่องเที่ยวไทยและต่างประเทศ ต่อการตลาดของการท่องเที่ยวกระแสหลักและการท่องเที่ยวเชิงเกษตรของจังหวัดระยอง
	11. จัดเวทีประชุมผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในการพัฒนาข้อเสนอเชิงกลยุทธ์เพื่อการเสริมสร้างรายได้ภาคเกษตรกรรมเชิงบูรณาการการท่องเที่ยวในพื้นที่จังหวัดระยอง	11.1 ได้นำเสนอผลการศึกษาพื้นที่ศักยภาพและประเมินความเป็นไปได้ของตัวอย่างการพัฒนารูปแบบการเสริมสร้างรายได้ภาคเกษตรกรรมโดยการจัดการท่องเที่ยว 11.2 ได้นำเสนอแผนและโครงการการเสริมสร้างรายได้ภาคเกษตรกรรมเชิง

ตารางที่ 4.6 (ต่อ)

เดือนที่	กิจกรรม (Activities)	ผลที่คาดว่าจะได้รับ
		บูรณาการการท่องเที่ยวในพื้นที่จังหวัดระยอง 11.3 ความเข้าใจร่วมกันในการผลักดันและพัฒนาแผนและโครงการเพื่อนำไปสู่การขับเคลื่อนการ เสริมสร้างรายได้ภาคเกษตรกรรมเชิงบูรณาการการท่องเที่ยวในพื้นที่จังหวัดระยอง

ที่มา : (คมพล สุวรรณภูมิ และคณะ, 2554)

4.3 สรุป

สาระสำคัญของการทำความเข้าใจเกี่ยวกับการเขียนข้อเสนอโครงการวิจัยเชิงคุณภาพทางสังคมศาสตร์เบื้องต้น ประกอบด้วย การศึกษาเอกสารทบทวนและประมวลแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ซึ่งนำมาประยุกต์ใช้เข้ากับการมองปรากฏการณ์ที่สนใจศึกษาก่อนให้เกิดการมองเห็นปรากฏการณ์และนำมาซึ่งความสงสัยสนใจที่จะทำการศึกษา นับตั้งแต่ขั้นตอนการกำหนดชื่อโครงการวิจัย ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหาวิจัย จุดมุ่งหมายหรือวัตถุประสงค์ของการวิจัย และขอบเขตการวิจัย นอกจากนี้ยังอาศัยแนวคิดนำและข้อมูลสนับสนุนให้เกิดความมั่นใจ เพื่อใช้ในการกำหนดนิยามความหมาย เงื่อนไขความสัมพันธ์ ซึ่งจะนำไปสู่พัฒนาสมมติฐานชั่วคราว ตลอดจนแนวคิดนำที่ใช้ในการวิเคราะห์และการตีความอย่างเป็นระบบเชื่อถือได้ รวมถึง การเลือกประเด็นศึกษาและการสร้างแนวประเด็นการสัมภาษณ์ หรือคำถามวิจัยหลักที่มีความลึกซึ้งแหลมคม การสรุปสถานภาพของศาสตร์หรือองค์ความรู้ เพื่อให้ได้ประเด็นการศึกษา เงื่อนไขปัจจัยที่ครอบคลุมเหมาะสมตามเนื้อหา อันจะนำมาซึ่งข้อมูลที่มีคุณภาพ และการสร้างแนวคิดนำที่ใช้ในการศึกษา ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความเกี่ยวข้องสัมพันธ์ของแต่ประเด็นที่สนใจศึกษา

จะเห็นได้ว่า การสร้างข้อเสนอโครงการวิจัย มีความสำคัญอย่างยิ่งในการดำเนินการวิจัยสามารถช่วยให้การจัดเตรียมกิจกรรมการปฏิบัติในขั้นตอนต่าง ๆ ของกระบวนการวิจัยเป็นไปได้อย่างรัดกุม อีกทั้งยังช่วยให้การดำเนินการวิจัยเป็นไปตามแผนงานที่กำหนดไว้ รวมถึงสามารถใช้เป็นเอกสารประกอบการพิจารณา เพื่อขอรับทุนอุดหนุนจากแหล่งทุนผู้ให้การสนับสนุนการวิจัย

กล่าวโดยสรุป การสร้างข้อเสนอโครงการวิจัย ไม่ว่าจะเป็นข้อเสนอโครงการวิจัยเชิงปริมาณ หรือข้อเสนอโครงการวิจัยเชิงคุณภาพ ก็มีองค์ประกอบและวิธีการในแนวทางเดียวกัน แต่จะมีความแตกต่างกันที่วิธีดำเนินการ และความมุ่งหมายของการวิจัย อันเป็นผลสืบเนื่องจากความแตกต่างด้านปรัชญาแนวคิดพื้นฐานของงานวิจัยแต่ละประเภท

แบบฝึกหัดบทที่ 4

จงตอบคำถามต่อไปนี้

1. อธิบายจุดมุ่งหมายของการทบทวนแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
2. อธิบายกระบวนการทบทวนแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
3. อธิบายความสำคัญของแนวคิดนำที่ใช้ในการศึกษา
4. อธิบายคุณลักษณะวัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย
5. อธิบายสาระสำคัญ และจุดมุ่งหมายของขอบเขตของโครงการวิจัย

เอกสารอ้างอิง

- คมพล สุวรรณภูมิ และคณะ. (2554). **ข้อเสนอโครงการรูปแบบการจัดการจัดการท่องเที่ยวเพื่อเสริมรายได้ภาคเกษตรกรรมในพื้นที่จังหวัดระยอง.** สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี.
- _____. (2558). **รายงานรูปแบบการจัดการจัดการท่องเที่ยวเพื่อเสริมรายได้ภาคเกษตรกรรมในพื้นที่จังหวัดระยอง.** สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- งามพิศ สัตย์สงวน. (2558). **การวิจัยทางมานุษยวิทยา.** พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ชัยเสฏฐ์ พรหมศรี. (2557). **แนวทางการทบทวนวรรณกรรมสำหรับงานวิทยานิพนธ์ระดับบัณฑิตศึกษา.** วารสารนักบริหาร, 34, 11-22.
- ชาย โพธิ์สิตา. (2533). **การวิจัยเชิงคุณภาพ: ข้อพิจารณาทางทฤษฎี.** เบญจา ยอดดำเนิน-แอ๊ดติคจ์ บุปผา ศิริศรี และวาทีนี บุญชะลิกษ์ (บ.ก.). **การศึกษาเชิงคุณภาพ: เทคนิคการวิจัยภาพสนาม.** พิมพ์ครั้งที่ 2. นครปฐม : สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.
- ดุจเดือน พันธุมนาวิน. (2549). **หลักและวิธีการประมวลเอกสารเพื่อความเป็นเลิศในการวิจัยทางพฤติกรรมศาสตร์.** กรุงเทพมหานคร : เอ.ที.
- บุญเรียง ขจรศิลป์. (2534). **การวิจัยที่ใช้การศึกษาเฉพาะกรณีในหลายพื้นที่.** **ข่าวสารวิจัยการศึกษา,** 14(6), 3-8.
- สุพรรณิ ไชยอำพร. (2552). **การวิจัยเชิงคุณภาพเพื่อการพัฒนา: แนวความคิดวิธีการ และการประยุกต์ใช้.** กรุงเทพมหานคร : คณะพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.
- สุภางค์ จันทวานิช. (2552). **วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ.** พิมพ์ครั้งที่ 17. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย. (2545). **คู่มือการพัฒนาข้อเสนอโครงการ (สกว.) ประเภทงานวิจัยและพัฒนา.** (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://www.trf.or.th/component/attachments/download/47> กันยายน 2559.

- Bloom, B., et al. (1956). **Taxonomy of Educational Objectives: The Classification of Educational Goals.** Handbook I: Cognitive Domain. New York, Toronto: Longmans, Green
- Bogdan, R.C. and Biklen, S.K. (1992). **Qualitative Research for Education: An Introduction to Theory and Methods.** Boston : Allyn and Bacon.
- Cooper, H. M. & Hedges, L. V. (Eds.) (1994). **The handbook of research synthesis.** New York: The Russell Sage Foundation.

บทที่ 5

การเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงคุณลักษณะ

จากการสร้างข้อเสนอโครงการวิจัย นำมาซึ่งการออกแบบหรือแบบแผนการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research design) ให้ได้มาซึ่งความน่าเชื่อถือได้ (Credibility) ของข้อมูลที่สำคัญ รวมทั้งการถ่ายโยง (Transferability) ผลการวิจัยสู่การใช้ประโยชน์ จึงมีลักษณะที่ค่อนข้างยืดหยุ่น เพื่อให้การเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงคุณลักษณะ มีความสอดคล้องกับสภาพตามสถานการณ์ที่เป็นธรรมชาติ สามารถตอบประเด็นคำถามวิจัย อาจกล่าวได้ว่า “ข้อมูลที่สำคัญ” ถือเป็นหนึ่งในเป้าหมายที่สำคัญสูงสุดของการดำเนินการวิจัยเชิงคุณภาพ ส่วนวิธีการได้มาซึ่งข้อมูลที่สำคัญล้วนมีความแตกต่างหลากหลาย ตามแต่ละประเภทของข้อมูลทั้งจากการศึกษาเอกสาร การสังเกต การสัมภาษณ์เจาะลึก การสัมภาษณ์กลุ่ม การจัดเวทีสนทนากลุ่ม หรือ แม้แต่การประเมินสถานะชนบทอย่างเร่งด่วน (Rapid Rural Appraisal: RRA) ในบางประเด็น ตลอดจนการใช้เครื่องมือและเทคโนโลยีเพื่อดึงความคิด / ความรู้สึก / ปฏิกริยาต่อเครื่องมือ ฉะนั้น นักวิจัยเชิงคุณภาพ จึงให้ความสำคัญกับวิธีเก็บข้อมูล (Data compilation) และการรวบรวมข้อมูล (Data collection) ทั้งจากข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary data) และข้อมูลปฐมภูมิ (Primary data) โดยบรรจุรายละเอียดไว้ในขั้นตอนการออกแบบหรือแบบแผนการวิจัยต่อไป นอกจากนี้ อาจกล่าวได้ว่าการเก็บรวบรวมข้อมูล เปรียบเสมือนกลางน้ำของวิธีการดำเนินงานวิจัย โดยในการนำเสนอ บทที่ 5 การเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงคุณลักษณะ ผู้เขียนจำแนกออกเป็น 4 ส่วนที่สำคัญ คือ ส่วนที่หนึ่ง อธิบายเชื่อมโยงถึงการออกแบบหรือแบบแผนการวิจัย ส่วนที่สอง ความเป็นข้อมูลที่สำคัญในการวิจัยเชิงคุณภาพ ส่วนที่สาม อธิบายให้เห็นถึงวิธีการต่าง ๆ ที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลการวิจัยเชิงคุณภาพ และส่วนที่สี่ การวางแผนการเก็บรวบรวมข้อมูล

5.1 การออกแบบหรือแบบแผนการวิจัยเชิงคุณภาพ

เป็นการประมวล ทบทวน และวิเคราะห์เชื่อมโยงประสบการณ์เรียนรู้ที่เกี่ยวข้องกับการออกแบบหรือแบบแผนการวิจัยเชิงคุณภาพใน 3 สาระสำคัญ ประกอบด้วย การศึกษารายกรณี การศึกษาพหุกรณี รวมถึง การศึกษาพหุพื้นที่ ทั้งนี้ การออกแบบหรือแบบแผนการวิจัย

เชิงคุณภาพ (Qualitative research design) ให้ได้มาซึ่งความน่าเชื่อถือได้ (Credibility) ของข้อมูลที่สำคัญ รวมทั้งการถ่ายโยง (Transferability) ผลการวิจัยสู่การใช้ประโยชน์ การออกแบบหรือแบบแผนการวิจัยเชิงคุณภาพ จึงมีลักษณะที่ค่อนข้างยืดหยุ่น เพื่อให้การเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงคุณลักษณะ มีความสอดคล้องกับสภาพในสถานการณ์ที่เป็นธรรมชาติ ได้แก่

5.1.1 การศึกษารายกรณี

การศึกษารายกรณีหรือกรณีศึกษา (Case studies) เป็นการออกแบบการวิจัยเพื่อทำการศึกษารายกรณี (Case) สิ่งใดสิ่งหนึ่ง โดยจำเพาะเจาะจงเพียงกรณีเดียว เป็นการศึกษากรณีสถานการณ์ (Setting) บุคคล สถานที่ หรือเหตุการณ์หนึ่ง ๆ (Bogdan and Biklen, 1992 อ้างถึงใน รัตนะ บัวสนธ์, 2556) สามารถจำแนกวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลได้ (Stake, 2000 อ้างถึงใน รัตนะ บัวสนธ์, 2556) ดังนี้

1. การศึกษารายกรณีประวัติศาสตร์ (Historical organization case study) ทำการเก็บรวบรวมข้อมูลก็เพื่อให้ทราบถึงพัฒนาการขององค์กรใดองค์กรหนึ่งโดยเฉพาะ นับตั้งแต่เริ่มต้นจัดตั้ง การเปลี่ยนแปลงในแต่ละช่วงหรือแต่ละปีต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน หรือจบจนกระทั่งปิดการดำเนินการ การศึกษารายกรณีประวัติศาสตร์บางครั้งอาจไม่สามารถศึกษาได้ เพราะขาดแหล่งข้อมูล หรือขาดข้อมูลที่สำคัญบางส่วน ทำให้ไม่ได้ภาพคำตอบที่สมบูรณ์ขององค์กรนั้น จะเห็นได้ว่า แหล่งข้อมูลที่สำคัญของการศึกษารายกรณีประวัติศาสตร์ ก็คือ บุคคลที่เคยปฏิบัติงานอยู่ในองค์กรนั้น ๆ หรือเอกสารสิ่งพิมพ์ที่เป็นขององค์กรนั้นโดยตรง

2. การสังเกตรายกรณีศึกษา (Observational case studies) วิธีการหลักที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลอาศัยการสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant observation) โดยทำการศึกษาที่ส่วนใดส่วนหนึ่งขององค์กร ได้แก่ การสังเกตรายกรณีสถานที่ใดสถานที่หนึ่ง เช่น ห้องเรียน แหล่งเรียนรู้ด้านต่าง ๆ ของชุมชน ฯลฯ การสังเกตรายกรณีกลุ่มบุคคลใดกลุ่มบุคคลหนึ่ง เช่น กลุ่มวิสาหกิจชุมชน กลุ่มประมงพื้นบ้าน ฯลฯ รวมถึงการสังเกตรายกรณีเหตุการณ์ใดเหตุการณ์หนึ่ง เช่น การร่วมงานบุญประเพณีของชุมชน ฯลฯ เป็นที่น่าสังเกตว่า การเลือกใช้วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยใช้การสังเกตรายกรณี จะกระทำภายหลังการจากผู้วิจัยได้เข้าไปสำรวจข้อมูลเบื้องต้นในองค์กรนั้น ๆ ลักระยะหนึ่งก่อนเพื่อพิจารณาว่ามีสถานที่ เหตุการณ์ และกลุ่มบุคคลใดบ้างที่จะใช้วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล

ด้วยการสังเกตรายการณศึกษา โดยไม่ทำให้การปรากฏตัวของผู้วิจัยเป็นจุดเด่น หรือแทรกแซงพฤติกรรมที่เป็นไปตามธรรมชาติ (National setting)

3. การศึกษาประวัติชีวิต (Life history) / ประวัติบอกเล่า (Oral history) / การวิจัยชีวประวัติ (Biographical research) / เรื่องราวชีวิต (Life story) และการวิเคราะห์เรื่องราว (Narrative analysis) (Bornat, 2004; Rosenthal, 2004 อ้างถึงใน รัตนะ บัวสนธ์, 2556) เป็นการศึกษารายการณเกี่ยวกับประวัติชีวิตความเป็นมาของบุคคลใดบุคคลหนึ่งในแต่ละช่วงของชีวิตตั้งแต่แรกเกิดจนกระทั่งปัจจุบันหรือเสียชีวิต เพื่อเข้าใจถึงความเป็นตัวตนของบุคคลนั้น ๆ ผ่านประสบการณ์ในแต่ละช่วงชีวิต ทั้งนี้ ในกรณีศึกษาประวัติชีวิตบุคคลที่มีชื่อเสียงนั้นก็เพื่อศึกษารายละเอียดเกี่ยวกับเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ที่บุคคลนั้น ๆ เข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้อง แต่ถ้ามารณศึกษาประวัติชีวิตบุคคลธรรมดาจะมีวัตถุประสงค์ไปที่การศึกษามุมมองต่อเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ที่เกิดขึ้น ในการนี้ การศึกษาประวัติชีวิต จะอาศัยข้อมูลหลักที่ได้จากการสัมภาษณ์กับบุคคลที่เป็นเจ้าของประวัติชีวิต และบุคคลรอบข้าง ตลอดจนข้อมูลที่ได้จากเอกสารต่าง ๆ ที่บันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร ได้แก่ บันทึกรายวัน จดหมาย และบันทึกความทรงจำ ข้อมูลที่สำคัญในเอกสารเหล่านี้ มีประโยชน์ต่อผู้วิจัยที่จะนำมาใช้ร่วมวิเคราะห์ตีความหมายที่ซ่อนอยู่เบื้องหลังพฤติกรรม หรือการกระทำและเหตุการณ์ต่าง ๆ

4. การศึกษาประวัติของกลุ่ม (Group focused histories) มุ่งเน้นไปที่กลุ่มบุคคลใดบุคคลหนึ่งที่อาศัยอยู่ในชุมชนใดชุมชนหนึ่ง หรือครอบครัวใดครอบครัวหนึ่ง ในการศึกษาประวัติของกลุ่ม ผู้วิจัย จะทำการเก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับเหตุการณ์สำคัญ ๆ โครงสร้างทางสังคม ความเชื่อและแบบแผนการปฏิบัติของกลุ่ม โดยใช้วิธีการสังเกต และสัมภาษณ์บุคคล แต่ละคนที่อยู่ในกลุ่มนั้น ๆ แบ่งออกเป็น กรณีศึกษาประวัติชุมชน (Community histories) โดยอาศัยข้อมูลจากสมาชิกในชุมชนนั้น ๆ เป็นหลัก เพื่อให้เกิดความเข้าใจเกี่ยวกับกระบวนการเปลี่ยนแปลงของชุมชน และกรณีศึกษาประวัติครอบครัว (Family history) อาศัยข้อมูลจากสมาชิกในครอบครัวหรือบุคคลรอบข้างด้วยการใช้วิธีการสังเกตและสัมภาษณ์เป็นหลัก

5.1.2 การศึกษาพหุกรณี

การศึกษาพหุกรณี (Multicase studies) เป็นการศึกษาที่ทำการศึกษากับบุคคลสภาพการณ์ หรือเหตุการณ์ตั้งแต่ 2 กรณีขึ้นไป โดยเริ่มจากการศึกษารายกรณีใดรายกรณีหนึ่งก่อน แล้วจึงทำการศึกษารายกรณีอื่น ๆ 2 หรือรายกรณีที่ 3 ต่อไป โดยเป็นการศึกษาหาคำตอบในปัญหาวิจัยเดียวกัน ภายใต้บริบทที่คล้าย ๆ กัน เพื่อจุดมุ่งหมาย

ในการเปรียบเทียบความเหมือนความต่างระหว่างกรณีศึกษา จะเห็นได้ว่า องค์ความรู้ที่ได้จากการศึกษาเปรียบเทียบ (Comparative study) รายการนี้ สามารถนำไปสู่การสร้างทฤษฎีจากฐานล่าง เพื่อให้ได้ความรู้ที่มีลักษณะนำไปสรุปอ้างอิงที่มีความเป็นนัยทั่วไป (Generalizability)

5.1.3 การศึกษาพหุพื้นที่

การศึกษาพหุพื้นที่ (Multisite studies) / การศึกษาเฉพาะกรณีในหลายพื้นที่ (Multisite case studies) / การศึกษาพหุพื้นที่พหุกรณี (Multiple site and subject studies) (บุญเรียง ขจรศิลป์, 2534; Wheeler, 1989; Bogdan and Biklen, 1992 อ้างถึงใน รัตนะ บัวสนธ์, 2556) เป็นการศึกษาปัญหาวิจัยเดียวกันมากกว่า 1 พื้นที่ โดยในแต่ละบริบทของพื้นที่ที่ทำการศึกษา จะศึกษาจากบุคคลมากกว่า 2 คนขึ้นไป ซึ่งผู้วิจัยกำหนดไว้ในวัตถุประสงค์เพื่อต้องการพัฒนาทฤษฎีในเรื่องใดเรื่องหนึ่งที่เกี่ยวกับปัญหาวิจัยนั้น โดยเปรียบเทียบความเหมือนและความแตกต่างของข้อค้นพบที่ได้รับ

นอกจากนี้ เพื่อเป็นการขยายความต่อยอดความรู้ความเข้าใจ และก่อให้เกิดทักษะการปฏิบัติอย่างถูกต้องลึกซึ้ง อีกทั้งยังเพื่อให้บรรลุเป้าหมายการนำวิธีการและผลการวิจัยไปใช้ในการปฏิบัติงาน ฝึกปฏิบัติการดำเนินวิจัยภาคสนามทุกขั้นตอน ผู้เขียนในฐานะที่เป็นนักวิจัยในโครงการ “รูปแบบการจัดแหล่งเรียนรู้ด้านคุณธรรมเพื่อการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน” โดย สุพรรณิ ไชยอำพร (2550) จึงได้พิจารณาถ่ายทอดประสบการณ์การเรียนรู้ที่ได้รับ ภายหลังการสำเร็จการศึกษาในระดับปริญญาเอก จากหัวหน้าโครงการวิจัย ผู้ซึ่งเป็นคณาจารย์ นักวิชาการ และนักวิจัยที่สนใจงานวิจัยเชิงคุณภาพมากกว่าสามสิบปี อีกทั้งยังเคยได้รับรางวัลผลงานวิจัยดีเด่นและดีเยี่ยมในหลายปี พ.ศ. จากหลายสถาบัน ในการนี้ ผู้เขียน จึงนำเสนอกรณีศึกษาเพื่อการเรียนการสอนที่เกี่ยวข้องกับวิธีการศึกษาวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบบริบทชุมชนรายการนี้ในหลายพื้นที่ (Multi-site Case Studies) ปรากฏรายละเอียดดังต่อไปนี้

กรณีตัวอย่างการศึกษาเปรียบเทียบบริบทของชุมชน

ลักษณะสำคัญทางกายภาพ และประชากรของชุมชนบ้านใหม่คุณธรรม* และชุมชนบ้านทรงธรรม* มีความแตกต่างกันพอสมควร คณะผู้วิจัยพอที่จะวิเคราะห์หาความสัมพันธ์เชิงเปรียบเทียบได้ ดังนี้

1. ด้านสภาพทางกายภาพ สถานที่ตั้งของชุมชนบ้านใหม่คุณธรรม* มีระยะห่างจากตัวจังหวัดน้อยเป็นครึ่งหนึ่งเมื่อเปรียบเทียบกับชุมชนบ้านทรงธรรม* ลักษณะทำเลที่ตั้ง ชุมชนบ้านใหม่คุณธรรม* ตั้งอยู่ใกล้หนองน้ำ มีการก่อสร้างบ้านเรือนเป็นชุมชนโดยรอบ จึงสามารถจัดทำระบบประปาหมู่บ้านให้ทุกหลังคาเรือนได้มีโอกาสใช้น้ำอุปโภคบริโภค แต่ในฤดูแล้งน้ำในสระมักเหือดแห้ง จึงเกิดความเดือดร้อน อีกทั้งในชุมชนเองก็มีการขุดสระหรือบ่อน้อยมาก ในขณะที่ชุมชนบ้านทรงธรรม* ซึ่งตั้งชุมชนอยู่ติดแม่น้ำ เป็นที่ราบใกล้ภูเขาสูง บริเวณใกล้กับแนวชายแดนไทย-ลาว มีป่าชุมชนที่อุดมสมบูรณ์ ด้วยความตระหนักและเห็นคุณค่าของป่าคนในชุมชนจึงร่วมกันอนุรักษ์ทรัพยากรอันมีค่า จนชุมชนสามารถเป็นต้นน้ำลำธารได้ ชาวบ้านจึงก่อสร้างประปาภูเขา โดยใช้ท่อ PVC ต่อมาทุกครัวเรือน สามารถมีน้ำใช้ต่อเนื่องตลอดปี น้ำในแม่น้ำก็ไม่เหือดแห้งเนื่องจากมีฝายชลประทานช่วยรองรับ และใช้เป็นแหล่งอนุรักษ์พันธุ์ปลา จึงกล่าวได้ว่า สภาพทางกายภาพของชุมชนบ้านทรงธรรม* มีความอุดมสมบูรณ์มากกว่าชุมชนบ้านใหม่คุณธรรม*

2. ด้านประวัติศาสตร์ชุมชน อายุของชุมชน บ้านใหม่คุณธรรม* มีอายุน้อยเป็นครึ่งหนึ่งเมื่อเปรียบเทียบกับบ้านทรงธรรม* ซึ่งมีประวัติความเป็นมาที่ต่อเนื่องยาวนาน คนในชุมชนร่วมกันฟันฝ่าวิกฤตหลายครั้งหลายครา ในขณะที่ ตระกูลแรก ๆ ที่อพยพมาในหมู่บ้านทั้งสองหมู่บ้าน มีจำนวนใกล้เคียงกัน แต่ต่างกันที่คนในชุมชนบ้านทรงธรรม* เป็นตระกูลพ่อค้าที่อพยพย้ายถิ่นมาจากแดนไกล ส่วนคนในชุมชนบ้านใหม่คุณธรรม* อพยพย้ายถิ่นมาจากชุมชนใกล้เคียง ด้วยหวังประโยชน์ต่อการแสวงหาที่ดินทำกิน ตระกูลใหญ่ ๆ ในชุมชนก็มีจำนวนไม่แตกต่างกันมากนัก จึงกล่าวได้ว่า ชุมชนบ้านทรงธรรม* มีประวัติความเป็นมาที่จำเริญ และบีบคั้นให้เกิดการรวมกลุ่มการพัฒนาค่อนข้างสูง

3. ด้านสถาบันที่เอื้อต่อการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม ศาสนสถาน และจำนวนนักบวชที่จำพรรษา ชุมชนบ้านใหม่คุณธรรม* มีวัด จำนวน 2 วัด มีพระจำพรรษาวัดละ 1 รูป เป็นคนต่างพื้นที่ ถึงแม้จะสูงวัยแต่มีจำนวนพรรษาไม่มากนัก เมื่อเปรียบเทียบเชิงปริมาณของจำนวนวัดบ้านใหม่คุณธรรม* จึงมีจำนวนมากกว่าชุมชนบ้านทรงธรรม* แต่เป็นที่น่าสังเกตว่าพระภิกษุที่จำพรรษาที่วัดทรงธรรม* จำนวน 1 รูป ซึ่งเป็นคนที่ถือกำเนิดในชุมชน จำพรรษาที่วัดทรงธรรม* มาต่อเนื่องยาวนาน ได้บวชเรียนมาตั้งแต่เด็ก และเณร จำนวน 2 รูป ก็ได้มีโอกาส

บวชเรียนที่วัดในตำบลอำเภอเทิง ในลักษณะเข้าไปเียนกลับ จึงอาจกล่าวได้ว่า ชุมชนบ้านทรงธรรม* ค่อนข้างมั่นใจได้ในความสืบเนื่องของพระพุทธศาสนา ส่วนจำนวนสถานศึกษาและครู ในชุมชนทั้งสองมีสถานศึกษาจำนวนเท่ากัน คือ โรงเรียนในระดับประถมศึกษา จำนวน 1 แห่ง ครูจำนวน 4 คน ทั้งสองหมู่บ้าน แต่โรงเรียนบ้านใหม่คุณธรรม* มีจำนวนนักเรียนในความรับผิดชอบดูแลมากกว่า แม้ว่าเป็นโรงเรียนขนาดเล็ก แต่ก็มีชื่อเสียงมากด้านกีฬาในระดับอำเภอ เช่น ตะกร้อ วอลเลย์บอล ฟุตบอล เปตอง กรีฑา ฯลฯ จนไม่สามารถแข่งขันในกลุ่มโรงเรียนขนาดเล็กร่วมกับสถานศึกษาอื่นซึ่งอยู่ในกลุ่มโรงเรียนขนาดเล็กเช่นเดียวกันได้ เป็นเหตุให้จำเป็นต้องร่วมแข่งขันกับกลุ่มโรงเรียนขนาดใหญ่ จึงเป็นที่สังเกตได้ว่า นักเรียนของโรงเรียนบ้านใหม่คุณธรรม* แทบจะทุกคนต้องเล่นกีฬาอย่างน้อย 1 อย่าง อันมีส่วนเสริมสร้างคุณธรรมได้อีกแนวทางหนึ่ง สำหรับศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก ทั้งสองหมู่บ้านมีศูนย์พัฒนาเด็กเล็กจำนวน 1 ศูนย์เท่ากัน แต่ศูนย์พัฒนาเด็กเล็กในชุมชนบ้านใหม่คุณธรรม* จำเป็นต้องมีนักเรียนในความรับผิดชอบดูแลมากกว่า เนื่องจากเป็นศูนย์พัฒนาเด็กเล็กแห่งเดียวในตำบล พร้อมทั้งจัดการเรียนการสอนแก่นักเรียนในระดับอนุบาลปีที่ 1 เพื่อแบ่งเบาภาระให้แก่โรงเรียนบ้านใหม่คุณธรรม* (ที่เปิดสอนเฉพาะอนุบาลปีที่ 2 ถึงประถมศึกษาปีที่ 6) องค์การบริหารส่วนตำบล จึงได้จัดสรรงบประมาณสนับสนุนด้านบุคลากร โครงการอาหารกลางวัน รวมถึง รถบริการรับส่งนักเรียนให้ สำหรับศูนย์พัฒนาเด็กเล็กบ้านใหม่คุณธรรม* ก็ได้รับการสนับสนุนด้านบุคลากร และโครงการอาหารกลางวันจากองค์การบริหารส่วนตำบล เช่นกัน จึงกล่าวได้ว่าศาสนสถาน และสถานศึกษา ซึ่งเป็นสถาบันที่เอื้อต่อการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมในชุมชนทั้งสองมีศักยภาพความพร้อม และเพียงพอต่อความต้องการ แต่โอกาสความยั่งยืนของบ้านใหม่คุณธรรม* จะยั่งยืนกว่า

4. ด้านประชากร ชุมชนบ้านใหม่คุณธรรม* มีจำนวนครัวเรือนมากกว่าชุมชนบ้านทรงธรรม* (จำนวน 20 หลังคาเรือน) สภาพที่ตั้งอาคารบ้านเรือนมีความหนาแน่นมากกว่าชุมชนบ้านทรงธรรม* เล็กน้อย เมื่อเปรียบเทียบจำนวนพื้นที่ที่ใช้ในการก่อสร้างบ้านเรือน ในขณะที่จำนวนประชากรของชุมชนบ้านใหม่คุณธรรม* มีมากกว่าประชากรบ้านทรงธรรม* (จำนวน 115 คน) จึงกล่าวได้ว่า สภาพโดยรวมของชุมชนบ้านใหม่คุณธรรม* มีความหนาแน่นกว่าชุมชนบ้านทรงธรรม* ทั้งในแง่หลังคาเรือน และจำนวนประชากร

5. ด้านความเจริญทางเศรษฐกิจ ปีพ.ศ.ที่มีถนนเข้าถึงหมู่บ้าน ชุมชนบ้านใหม่คุณธรรม* มีถนนตัดผ่านหมู่บ้านประมาณปีพ.ศ.2512-2514 เนื่องจากเป็นชุมชนที่เพิ่งตั้งขึ้นมาใหม่ ในขณะที่ ชุมชนบ้านทรงธรรม* มีถนนตัดผ่านหมู่บ้านเมื่อปีพ.ศ.2507 แม้ว่า มีถนนตัดผ่านหมู่บ้านก่อน แต่เมื่อเปรียบเทียบกับอายุของชุมชนแล้ว ถือว่าถนนเข้ามาในชุมชน

บ้านทรงธรรม* ค่อนข้างช้า การมีไฟฟ้าใช้ในหมู่บ้านก็มีลักษณะเช่นเดียวกัน ชุมชนบ้านใหม่คุณธรรม* มีไฟฟ้าใช้ตั้งแต่ปีพ.ศ. 2527 ซึ่งถือว่ามิไฟฟ้าใช้ในหมู่บ้านเร็วกว่ามากเมื่อเปรียบเทียบกับชุมชนบ้านทรงธรรม* ที่เพิ่งมีไฟฟ้าใช้เมื่อประมาณปีพ.ศ. 2535 จึงอาจกล่าวได้ว่าความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเข้ามาในชุมชนบ้านทรงธรรม* ค่อนข้างช้า

6. ด้านการติดต่อสื่อสารภายในชุมชน จำนวนหอกระจายข่าวและเสียงตามสาย ชุมชนบ้านใหม่คุณธรรม* มีหอกระจายข่าว จำนวน 1 หอ ตั้งอยู่ใจกลางหมู่บ้าน ซึ่งมีการตั้งบ้านเรือนอยู่หนาแน่น แต่ไม่สามารถได้ยินอย่างทั่วถึงได้ แตกต่างกับชุมชนบ้านทรงธรรม* ซึ่งมีเสียงตามสายติดตั้งตามแนวเสาไฟฟ้า ทำให้การส่งต่อข้อมูลข่าวสารเป็นไปได้อย่างทั่วถึง ชัดเจน ดังคำกล่าวของผู้นำที่เป็นแกนกลางของหมู่บ้านที่ว่า “...วันนี้ต้องไปติดตั้งลำโพงเพิ่มมีชาวบ้านมาแจ้งว่าได้ยินเสียงตามสายไม่ชัด...” จำนวนหนังสือพิมพ์กลางของชุมชนทั้งสองได้รับการสนับสนุนจากองค์การบริหารส่วนตำบล จำนวนชุมชนละ 1 ฉบับ โดยชุมชนบ้านใหม่คุณธรรม* ใช้ศาลากลางบ้านเป็นที่ย่านหนังสือพิมพ์ ในขณะที่ ชุมชนบ้านทรงธรรม* ใช้ใต้ถุนของสถานีอนามัยเป็นที่ย่านหนังสือพิมพ์ แต่เป็นที่น่าสังเกตว่าหนังสือพิมพ์ที่ได้รับล่าช้าประมาณ 2-3 วัน เนื่องจากต้องเดินทางไปรับที่องค์การบริหารส่วนตำบล จำนวนร้านค้าในชุมชนบ้านใหม่คุณธรรม* มีจำนวน 11 แห่ง มากกว่าชุมชนบ้านทรงธรรม* ซึ่งมีจำนวน 7 แห่ง การจับจ่ายสินค้าในชุมชนบ้านใหม่คุณธรรม* จึงเป็นไปด้วยความสะดวก อีกทั้ง จำนวนถนน / สภาพถนน ชุมชนบ้านใหม่คุณธรรม* มีเส้นทางคมนาคมขนส่งที่สะดวก จึงเป็นปัจจัยสนับสนุนให้ชุมชนบ้านใหม่คุณธรรม* มีลักษณะใกล้ชิดกับความเป็นสังคมเมืองมากกว่าชุมชนบ้านทรงธรรม* ถึงแม้จำนวนถนนสายหลักจะมีเพียง 1 สายก็ตาม ในขณะที่ ชุมชนบ้านทรงธรรม* มีถนนสายหลัก 2 สาย เป็นทางผ่านไปยังอุทยานแห่งชาติภูชี้ฟ้าซึ่งเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญ แต่นักท่องเที่ยวก็ไม่นิยมแวะพัก ข้อสังเกตสำคัญอยู่ที่ลักษณะการตัดถนนซอยย่อยของชุมชนบ้านทรงธรรม* คือ แทบทุกหลังคาเรือนจะมีถนนผ่านหน้าบ้าน ซึ่งคนในชุมชนถือเป็นพื้นที่ของส่วนรวมอันถือเป็น “หน้าหมู่บ้าน” ที่ทุกคนต้องมาช่วยกันทำและดูแล ในขณะที่ ชุมชนบ้านใหม่คุณธรรม* บางหลังคาเรือนไม่ติดถนน อีกทั้งถนนซอยแต่ละเส้นไม่สามารถทะลุผ่านถึงกันได้โดยสะดวก นอกจากนี้ จำนวนรถโดยสารสาธารณะ / มวลชน ทั้งสองหมู่บ้านมีจำนวนรถโดยสารสาธารณะวิ่งเข้าออกวันละ 1 เที่ยว จะเห็นได้ว่า การติดต่อสื่อสารภายในชุมชนที่ทั่วถึง ครอบคลุม และชัดเจน ทำให้ชุมชนบ้านทรงธรรม* ถึงพร้อมด้วยสื่อเพื่อการพัฒนาที่เหมาะสมมากกว่า แม้ว่าการติดต่อสื่อสารภายนอกชุมชนอาจมีอุปสรรคอยู่บ้างก็ตาม

7. ด้านกลุ่มและเครือข่ายทางสังคม กลุ่มในชุมชนบ้านใหม่คุณธรรม* ประกอบด้วยกลุ่มเศรษฐกิจ จำนวน 5 กลุ่ม กลุ่มสังคมวัฒนธรรม จำนวน 5 กลุ่ม กลุ่มความมั่นคงและ

การป้องกัน จำนวน 2 กลุ่ม และกลุ่มรวม จำนวน 1 กลุ่ม ส่วนชุมชนบ้านทรงธรรม* ประกอบด้วย กลุ่มเศรษฐกิจ จำนวน 2 กลุ่ม กลุ่มสังคมวัฒนธรรม จำนวน 7 กลุ่ม กลุ่มความมั่นคงและการป้องกัน จำนวน 4 กลุ่ม และกลุ่มรวม จำนวน 1 กลุ่ม

สำหรับประเภทของเครือข่ายในชุมชน พบว่า ทั้งสองชุมชนมีความสัมพันธ์เชิงเครือข่ายภายในเชื่อมโยงถึงกันอย่างทั่วถึง ประกอบด้วย 1) เครือข่ายอาชีพ ในชุมชนบ้านใหม่คุณธรรม* ได้แก่ ทอผ้าไหม ผ้าฝ้าย แปรรูป จักสาน เลี้ยงวัว ฯลฯ ในชุมชนบ้านทรงธรรม* ได้แก่ เกษตรกรรม ฯลฯ 2) เครือข่ายสุขภาพ ในชุมชนบ้านใหม่คุณธรรม* ได้แก่ กลุ่มผู้สูงอายุ ฯลฯ ในชุมชนบ้านทรงธรรม* ได้แก่ กลุ่มรักษสุขภาพ ฯลฯ 3) เครือข่ายนันทนาการ / กีฬา ในชุมชนบ้านใหม่คุณธรรม* ได้แก่ ฟุตบอล ฯลฯ ในชุมชนบ้านทรงธรรม* ได้แก่ แอโรบิค ฯลฯ และ 3) เครือข่ายเพื่อการพัฒนา รวมถึง ความสัมพันธ์เชิงเครือข่ายกับภาคประชาชน นอกชุมชน ซึ่งมีประเภทของเครือข่ายกับภาคประชาชนนอกชุมชน ในชุมชนบ้านใหม่คุณธรรม* ได้แก่ เครือข่าย OTOP Village Champion (OVC) เครือข่าย OTOP ฯลฯ ในชุมชนบ้านทรงธรรม* ได้แก่ เครือข่ายโครงการชุมชนเป็นสุข ฯลฯ อีกทั้ง ความสัมพันธ์เชิงเครือข่ายกับองค์กรภาครัฐและเอกชน ซึ่งประเภทของเครือข่ายกับภาครัฐ / รัฐวิสาหกิจ และเอกชนนอกชุมชน ในชุมชนบ้านใหม่คุณธรรม* ได้แก่ มหาวิทยาลัยมหิดล มหาวิทยาลัยขอนแก่น มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนคร สำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัดขอนแก่น ศูนย์หม่อนไหมเฉลิมพระเกียรติ ฯ ขอนแก่น ศูนย์ส่งเสริมอุตสาหกรรมภาคที่ 5 สำนักงานเกษตรจังหวัดขอนแก่น ศาลาไหมไทย และสถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ ฯลฯ ในชุมชนบ้านทรงธรรม* ได้แก่ มูลนิธิพลังนิเวศและชุมชน (พ.ศ.2547-ปัจจุบัน) สำนักมาตรฐานการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ และสถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ ฯลฯ

จะเห็นได้ว่า หากพิจารณาถึงประเภทและจำนวนของกลุ่มในชุมชน รวมถึงประเภทของเครือข่ายในชุมชน ประเภทของเครือข่ายกับภาคประชาชนนอกชุมชน และประเภทของเครือข่ายกับภาครัฐ / รัฐวิสาหกิจ และเอกชนนอกชุมชน สามารถอนุมานได้ว่าชุมชนบ้านใหม่คุณธรรม* ค่อนข้างโน้มเอียงไปทางเศรษฐกิจหรือการทำกินมากกว่า ซึ่งสอดคล้องกับสภาพสังคมไทยในปัจจุบัน แตกต่างกับกลุ่มในชุมชนบ้านทรงธรรม* ซึ่งให้ความสำคัญกับการพัฒนาในมิติทางสังคมหรือการอยู่ร่วมกัน ดังคำกล่าวที่ว่า “...คุณค่า สำคัญกว่ามูลค่า...” ดังปรากฏรายละเอียดในตารางที่ 4.1

ตารางที่ 4.1 แสดงการเปรียบเทียบลักษณะสำคัญทางกายภาพและประชากร

ลักษณะสำคัญทาง กายภาพ และประชากร	บ้านใหม่คุณธรรม*	บ้านทรงธรรม*
1. ระยะห่างจากตัวจังหวัด	48 กิโลเมตร	100 กิโลเมตร
2. ลักษณะที่ตั้ง	ใกล้แหล่งน้ำ (หนอง) และ ชุมชนล้อม	ติดแม่น้ำ เป็นที่สูง ใกล้แนว ชายแดน
3. อายุของชุมชน	78 ปี (ประมาณพ.ศ.2472)	140 ปี (ประมาณพ.ศ.2410)
4. ตระกูลแรกที่อพยพมา	3 ครอบครัว	4 – 5 ครอบครัว
5. ตระกูลใหญ่ๆในชุมชน	บานชล / สีดาโคตร / ปาน กลาง / เหล็กจาน	แผ่นดาน / การค้า / การขาย / การช่างทำ / การรักษา / แผ่นเปื่อง
6. จำนวนศาสนสถาน และจำนวนนักบวชที่จำ พรรษา	วัด 2 แห่ง พระ 2 รูป	วัด 1 แห่ง พระ 1 รูป เณร 3 รูป
7. จำนวนสถานศึกษาใน ชุมชน (จำนวนนักเรียน / ครู)	โรงเรียน 1 แห่ง นักเรียน 75 คน ครู 4 คน	โรงเรียน 1 แห่ง นักเรียน 44 คน ครู 4 คน
8. ศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก (จำนวนศูนย์ / นักเรียน)	ศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก 1 แห่ง นักเรียน 50 คน	ศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก 1 แห่ง นักเรียน 14 คน
9. จำนวนครัวเรือน	197 หลังคาเรือน	177 หลังคาเรือน
10. จำนวนประชากร	723 คน	608 คน
11. ปีพ.ศ.ที่มีถนนเข้าถึง หมู่บ้าน	พ.ศ.2512–2514	พ.ศ.2507
12. ปีพ.ศ.ที่มีไฟฟ้าใช้ใน หมู่บ้าน	พ.ศ.2527	พ.ศ.2535
13. หอกระจายข่าว / เสียง ตามสาย	หอกระจายข่าว 1	เสียงตามสาย 1
14. จำนวนหนังสือพิมพ์กลาง ของชุมชน	1 ฉบับ	1 ฉบับ

ตารางที่ 4.1 (ต่อ)

ลักษณะสำคัญทาง กายภาพ และประชากร	บ้านใหม่คุณธรรม*	บ้านทรงธรรม*
15. ร้านค้า	11 แห่ง	7 แห่ง
16. จำนวนถนน / สภาพ ถนน	สายหลัก 1 เส้น สายรอง 7 เส้น (สายซอย 7 เส้น)	สายหลัก 2 เส้น สายรอง 2 เส้น (สายซอย 18 เส้น)
17. จำนวนรถโดยสาร สาธารณะ / มวลชน	1 เที่ยวต่อวัน	1 เที่ยวต่อวัน
18. กลุ่มในชุมชน - กลุ่มเศรษฐกิจ	กลุ่มปลูกหม่อนเลี้ยงไหม / กลุ่มทอผ้าไหมย้อมสี ธรรมชาติ / กลุ่มทอผ้าฝ้าย / กลุ่มจักสาน / กลุ่มโฮมสเตย์	กลุ่มเลี้ยงหมูหลุม / กลุ่ม เกษตรอินทรีย์
- กลุ่มสังคมวัฒนธรรม	อสม. / แม่บ้าน / ผู้สูงอายุ / สภานิติบัญญัติ / กลุ่มฌาปนกิจ	อสม. / แม่บ้าน / ผู้สูงอายุ / ข้าวซ้อมมือ / คนรัก สุขภาพ / เด็กและเยาวชน / กลุ่มฌาปนกิจ
- กลุ่มความมั่นคงและ การป้องกัน	แกนนำตามคุ้มเขต / กรรมการหมู่บ้าน	แกนนำทางความคิด / แกน กลาง / แกนนำตามคุ้ม เขต / กรรมการหมู่บ้าน
- กลุ่มรวม	N/A	แกนนำ 8 ตี
19. ประเภทของเครือข่ายใน ชุมชน	เครือข่ายอาชีพ (ทอผ้าไหม ผ้าฝ้าย แปรรูป จักสาน เลี้ยง วัว) เครือข่ายสุขภาพ (ผู้สูงอายุ) เครือข่ายนันทนาการ / กีฬา (ฟุตบอล) เครือข่ายเพื่อการพัฒนา	เครือข่ายอาชีพ (เกษตรกรรม) เครือข่ายสุขภาพ (รักษ์ สุขภาพ) เครือข่ายนันทนาการ / กีฬา (แอโรบิค) เครือข่ายเพื่อการพัฒนา

ตารางที่ 4.1 (ต่อ)

ลักษณะสำคัญทาง กายภาพ และประชากร	บ้านใหม่คุณธรรม*	บ้านทรงธรรม*
20. ประเภทของเครือข่าย กับภาคประชาชนนอกชุมชน	เครือข่าย OTOP Village Champion (OVC) / เครือข่าย OTOP	เครือข่ายชุมชนเป็นสุข
21. ประเภทของเครือข่าย กับภาครัฐ / รัฐวิสาหกิจ และเอกชนนอกชุมชน	มหาวิทยาลัยมหิดล มหาวิทยาลัยขอนแก่น มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนคร สำนักงานพัฒนาชุมชน จังหวัดขอนแก่น, ศูนย์หม่อน ไหมเฉลิมพระเกียรติ ฯ, ศูนย์ ส่งเสริมอุตสาหกรรมภาคที่ 5 ขอนแก่น, สำนักงานเกษตรจังหวัด ขอนแก่น, ศาลาไหมไทย, สถาบัน บัณฑิต พัฒนบริหารศาสตร์	มูลนิธิพลังนิเวศน์และชุมชน (พ.ศ.2547 – ปัจจุบัน) สำนักมาตรฐานการพัฒนา สังคมและความมั่นคงของ มนุษย์ กระทรวงการพัฒนา สังคมและความมั่นคงของ มนุษย์ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหาร ศาสตร์

นอกจากนี้ คณะผู้วิจัยได้ทำการศึกษาเปรียบเทียบลักษณะทางสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจ พบว่า อาชีพหลักของคนในชุมชนทั้งสองประกอบอาชีพเกษตรกรรม ได้แก่ ข้าว อ้อย มันสำปะหลัง ข้าวโพด กล้วยสุ่ม ชিং หอม กระเทียม ผัก ฯลฯ โดยอาจมีอาชีพรองอยู่บ้าง เช่น ในชุมชนบ้านใหม่คุณธรรม* คือ การทอผ้าไหม ซึ่งถือเป็นรายได้สำคัญ รายได้โดยเฉลี่ย ต่อเดือนต่อครัวเรือนของคนในชุมชนบ้านใหม่คุณธรรม* (เฉลี่ย 3,000 บาท) โดยรวม อาจน้อยกว่ารายได้ประจำ แต่มีความแตกต่างของรายได้โดยเฉลี่ยต่อเดือนต่อครัวเรือน ไม่ต่างกันมากนัก เนื่องจากประกอบสัมมาอาชีพในลักษณะไปในทิศทางเดียวกัน ในขณะที่ ชุมชนบ้านทรงธรรม* อาจมีความแตกต่างของรายได้อยู่บ้าง (น้อยกว่าชุมชนบ้านใหม่คุณธรรม*) แต่มีข้อที่น่าสังเกตอยู่ว่า คนในชุมชนบ้านทรงธรรม* กลับคิดว่ารายได้ อาจไม่ใช่เรื่องสำคัญที่สุด เพราะเชื่อว่าผืนดินมีความชุ่มชื้นและอุดมสมบูรณ์ด้วยข้าวปลา

ัญญาหาร “...หากชนกก็ไม่ขาดแคลน...”

การศึกษา แม้ว่าจังหวัดเชียงรายจะมีสถาบันอุดมศึกษาของรัฐถึง 2 แห่ง แต่ด้วยความห่างไกลจากตัวเมือง ส่งผลให้คนในชุมชนบ้านทรงธรรม* ที่ได้รับการศึกษาในระดับอุดมศึกษามีจำนวนน้อยกว่าเมื่อเปรียบเทียบกับชุมชนบ้านใหม่คุณธรรม* ซึ่งอยู่ห่างจากมหาวิทยาลัยขอนแก่นสถาบันอุดมศึกษาของรัฐแห่งเดียวในจังหวัดไม่มากนัก อีกทั้งจังหวัดขอนแก่นถือเป็นเมืองการศึกษาเมืองหนึ่งที่มีสถาบันอุดมศึกษาของเอกชนตั้งอยู่ด้วย ทั้งนี้ อาจเนื่องมาจากชุมชนบ้านใหม่คุณธรรม* เป็นแหล่งศึกษาดูงานของสถาบันอุดมศึกษาหลายแห่ง มีนักศึกษามาศึกษาหาความรู้ ณ หมู่บ้านแห่งนี้บ่อยครั้ง จึงเป็นต้นแบบที่ดีแก่เด็กและเยาวชน ในขณะที่ สถานที่เรียนรู้กระบวนการของชุมชนบ้านทรงธรรม* คือ สถานีอนามัย มีศักยภาพความพร้อมและเข้มแข็ง สามารถเป็นแหล่งเรียนรู้คุณธรรมที่ดีได้ เนื่องจากเป็นสถานที่ที่คนทุกเพศ ทุกวัยในชุมชนบ้านทรงธรรม* สามารถมาร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันได้ โดยเวลาที่ใช้อุปสรรค โดยเฉพาะอย่างยิ่งกิจกรรมในคืนวันเสาร์ ในขณะที่ สถานที่ทำการของกลุ่มทอผ้าไหมย้อมสีธรรมชาติอาจไม่สะดวกในบางครั้ง เนื่องจากต้องออกไปจัดแสดงสินค้าตามสถานที่ต่าง ๆ ทั้งภายในจังหวัด จังหวัดใกล้เคียง กรุงเทพมหานครและปริมณฑล จึงต้องใช้ศาลากลางบ้านซึ่งอยู่ห่างออกไปจากกลุ่มเล็กน้อย อาจกล่าวได้ว่า ชุมชนบ้านทรงธรรม* ไม่ให้ความสำคัญมากนักกับวุฒิการศึกษา แต่ให้ความสำคัญยิ่งยู่กับ “คำกั๊ต” หรือความคิดของคน โดยเฉพาะอย่างยิ่งต้องงานหน้าหมู่ (งานส่วนรวม) ซึ่งจำเป็นต้องอาศัยเวทีทางความคิดร่วมแลกเปลี่ยนประสบการณ์การเรียนรู้ร่วมกันเป็นสำคัญ

กอบกับ ความเชื่อตามบรรทัดฐานทางสังคม คนในชุมชนทั้งสองหมู่บ้าน ยึดมั่นในวัตรปฏิบัติตามหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนา ควบคู่กับความเชื่อที่ยึดโยงอยู่กับสิ่งเหนือธรรมชาติ เช่น ดอนปู่ตา เจ้าพ่อคำเสาร์ ผีบ้าน ผีเรือน ผีเหมือง ผีฝาย ฯลฯ รวมถึงการคงไว้ซึ่ง ขนบธรรมเนียมประเพณีสำคัญของแต่ละท้องถิ่น ซึ่งสืบทอดการปฏิบัติร่วมกันมาอย่างต่อเนื่องยาวนาน เช่น ในชุมชนบ้านใหม่คุณธรรม* มีการเลี้ยงบ้าน เลี้ยงผี บายศรีสงกรานต์ ฮีตสิบสองคองสิบสี่ บุญบั้งไฟ แห่เทียนพรรษา ทอดเทียน ลอยกระทง ฯลฯ ส่วนในชุมชนบ้านทรงธรรม* มีการเลี้ยงผีปู่ย่า (เดือน 6) เลี้ยงเจ้าพ่อคำเสาร์ (เดือน 9) สงกรานต์ (ปีใหม่เมือง) สลากภัตร บุญเข้าพรรษา ออกพรรษา ตานก๋วยสลาก ลอยกระทง ผีฝาย ผีนา เจ้าป่าเจ้าดง ฯลฯ ดังปรากฏรายละเอียดในตารางที่ 4.2

ตารางที่ 4.2 แสดงการเปรียบเทียบลักษณะทางสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจ

ลักษณะทางสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจ	บ้านใหม่คุณธรรม*	บ้านทรงธรรม*
1. อาชีพหลัก (เกษตรกรรม)	ข้าว / อ้อย / มันสำปะหลัง / ข้าวโพด / กล้วย / ทอผ้า	ข้าว / ข้าวโพด / ชিং / หอม / กระเทียม / ผัก
2. รายได้ (เฉลี่ยต่อเดือนต่อ ครัวเรือน)	3,083.33 บาท / เดือน	1,000 – 5,000 บาท / เดือน
3. การอุดมศึกษา	– ปริญญาโท 4 คน – ปริญญาตรี 8 คน – ปวส. 14 คน	– ปริญญาโท – คน – ปริญญาตรี 7 คน
4. สถาบันอุดมศึกษาของรัฐ ในจังหวัด	– มหาวิทยาลัยขอนแก่น	– มหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง – มหาวิทยาลัยราชภัฏ เชียงใหม่
5. สถานที่เรียนรุ่นกระบ	ที่ทำการกลุ่มทอผ้าไหมย้อม สีธรรมชาติ / ศาลากลาง บ้าน	สถานีอนามัย
6. ความเชื่อ – ศีลธรรม / ศาสนา – ยึดโยง	ศีล 5 / พุทธศาสนา ดอนปู่ตา (สิ่งเหนือธรรมชาติ)	ศีล 5 / พุทธศาสนา เจ้าพ่อคำเสาร์ (สิ่งเหนือ ธรรมชาติ)
7. ประเพณีสำคัญ	เลี้ยงบ้าน / เลี้ยงผี / บายศรี / สงกรานต์ / ฮีตสิบสองคอง สิบสี่ / บุญบั้งไฟ / แห่เทียน พรรษา / ลอยกระทง / ทอด เทียน	เลี้ยงผีปู่ย่า (เดือน 6) / เลี้ยง เจ้าพ่อคำเสาร์ (เดือน 9) / สงกรานต์ (ปีใหม่เมือง) / สลากภัต / บุญเข้า – ออก พรรษา / ตานก๋วยสลาก / ลอยกระทง / ฝ้าย / ฝืนา / เจ้าป่าเจ้าดง

เป็นที่น่าสังเกตว่า ชุมชนบ้านใหม่คุณธรรม* ค่อนข้างมีอุปสรรคในการเสริมสร้าง
คุณธรรม เฉกเช่นชุมชนหมู่บ้านทั่ว ๆ ไปของสังคมชนบทไทยในปัจจุบัน กล่าวคือ เริ่มต้น

จากสภาพปัญหาทางเศรษฐกิจและสังคมที่มีอยู่มากมาย ความล้มเหลวของเกษตรกรรมเชิงเดี่ยว ก่อให้เกิดปัญหาความยากจนทำให้แรงงานอพยพย้ายถิ่นเข้าสู่สังคมเมือง เนื่องจากหมู่บ้านตั้งอยู่ไม่ห่างจากเมืองใหญ่มากนัก เส้นทางคมนาคมขนส่งสะดวก โดยเฉพาะมีเส้นทางขนส่งผลผลิตทางการเกษตร อาทิ การขนส่งอ้อยไปยังโรงงานน้ำตาลในอำเภอกุเวียง ฯลฯ ซึ่งเป็นเส้นทางถนนวิ่งระหว่างอำเภอ ตัดผ่านกลางบ้านจากหัวบ้านถึงท้ายบ้าน จึงมีผู้คนมากหน้าหลายตาซึ่งมีแนวโน้มวิ่งตามระบบทุนนิยม (อาทิ คนขับรถสิบล้อ ผู้ใช้แรงงาน ฯลฯ) และเวียนมาซื้อสินค้าบริโภคตามสมัยนิยม (เช่น สุรา บุหรี่ ฯลฯ) หรือใช้บริการสถานบันเทิง เช่น โต๊ะสนุกเกอร์ ฯลฯ เป็นเหตุให้ลูกหลานของคนในชุมชนได้รับอารยธรรมของสังคมเมืองทั้งในด้านบวก (อาทิ บุตรหลานสนใจศึกษาต่อในระดับอุดมศึกษา เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง เพราะได้รับตัวแบบที่ดีจากนักศึกษาที่มาร่วมเรียนรู้และพัฒนาชุมชนอยู่เป็นระยะ) และด้านลบ (อาทิ ปัญหาสิ่งเสพติด การมั่วสุมของวัยรุ่น เนื่องจากพ่อแม่ผู้ดูแลทำมาหากิน ไม่มีเวลาอบรมเลี้ยงดูบุตร) ทำให้ชุมชนประสบปัญหาสังคม เด็กและเยาวชนยอมได้สัมผัสสิ่งไม่ดีไม่งาม ก่อปรกับอยู่ในระยะเปลี่ยนผ่านผู้นำหมู่บ้าน โดยผู้ใหญ่บ้านคนใหม่เพิ่งรับตำแหน่งได้ไม่นาน อีกทั้งพื้นที่เรียนรู้ส่วนกลาง เช่น ศาลาประชาคม ไม่เอื้ออำนวยหากใช้ที่ทำการกลุ่มทอผ้าไหมย้อมสีธรรมชาติก็เป็นพื้นที่ส่วนบุคคล เป็นเหตุให้กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนขาดความต่อเนื่อง อีกทั้ง ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในชุมชนต่างถิ่นรันทดทำกิน

ในขณะที่ ชุมชนบ้านทรงธรรม* เป็นชุมชนขนาดกลาง ตั้งอยู่ห่างไกลจากตัวจังหวัด เป็นชุมชนเก่าแก่ บนที่ราบลุ่มแม่น้ำ มีความอุดมสมบูรณ์ บ้านเมืองสงบ ร่มเย็นเป็นสุข ไม่อึกกระทึกครึกโครม ไม่มีแสง สี การทำมาหากินไม่รีบเร่ง ไม่ยื้อแย่งแข่งขัน แต่คนในชุมชนทรงธรรม* ก็ร่วมเผชิญวิกฤติร่วมกันมากมาย แต่ไม่ได้ย่อท้อ ก่อร่างสร้างตัวขึ้นมาใหม่โดยไม่ยอมโยกย้ายไปที่อื่น ทั้งนี้ หลังจากที่ผ่านมาผ่านพ้นวิกฤตซึ่งมีสาเหตุมาจากปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอกชุมชน ชุมชนทรงธรรม* เริ่มปรับตัวจากประสบการณ์หรือบทเรียนที่ผ่านมา โดยการทบทวนและถอดประสบการณ์ เพื่อเรียนรู้ตนเอง และแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันในชุมชน อาศัยกระบวนการค้นหาปัญหาต่าง ๆ ของชุมชนอย่างมีส่วนร่วม และเริ่มตั้งคำถามเพื่อแสวงหาคำตอบที่จะสามารถแก้ปัญหาต่าง ๆ โดยแก่นแกนกลางของชุมชน ภายใต้การสนับสนุนของผู้ใหญ่บ้านที่ดำรงตำแหน่งและได้รับการยอมรับจากคนในชุมชนมาอย่างต่อเนื่องยาวนาน อีกทั้งยังมีสถานีนามัยเป็นพื้นที่เรียนรู้ส่วนกลางที่มีความเหมาะสม (เป็นสาธารณะสมบัติ) ชุมชนบ้านทรงธรรม* จึงมีความพร้อมสูงต่อการเสริมสร้างคุณธรรมจริยธรรม

5.2 ความเป็นข้อมูลที่สำคัญในงานวิจัยเชิงคุณภาพ

เป็นการประมวล ทบทวน และวิเคราะห์ในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับความเป็นข้อมูลที่สำคัญในงานวิจัยเชิงคุณภาพใน 2 สาระสำคัญ ประกอบด้วย ความหมายของข้อมูลในงานวิจัยเชิงคุณภาพ รวมถึง คุณลักษณะของข้อมูลที่สำคัญในงานวิจัยเชิงคุณภาพ ทั้งนี้ ข้อมูลที่สำคัญในงานวิจัยเชิงคุณภาพ ในฐานะที่เป็นสิ่งที่สะท้อนความจริง / ข้อเท็จจริงให้เห็นถึงปรากฏการณ์ทางสังคมของสิ่งที่สนใจศึกษา อาทิ พฤติกรรม ความเชื่อ ค่านิยม หรือปฏิสัมพันธ์ซึ่งกันและกันของผู้คนที่อาศัยอยู่ในชุมชน ส่งผลให้การเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงคุณลักษณะในงานวิจัยเชิงคุณภาพ อาจจำเป็นต้องใช้หลากหลายวิธีการในการให้ได้มาซึ่งข้อมูลที่สำคัญ ภายใต้บริบททางกายภาพ หรือสภาพเชิงนิเวศของชุมชน และสภาพแวดล้อมที่ห่อหุ้มปรากฏการณ์ จำเป็นต้องอาศัยการออกแบบหรือแบบแผนการวิจัยเชิงคุณภาพให้ได้มาซึ่งข้อมูลที่สำคัญดังกล่าว

5.2.1 ความหมายของข้อมูลในงานวิจัยเชิงคุณภาพ

คำว่า “ข้อมูล” ในงานวิจัยเชิงคุณภาพ ชัยนंद วรรณะภูติ (2537) ได้ให้ความหมายไว้ว่า การบันทึก (Recording of the observation) ซึ่งสามารถเชื่อมโยงสู่ การบันทึกข้อเท็จจริงจากปรากฏการณ์ทางสังคมที่สนใจศึกษา โดยใช้การสังเกต (Observe) การศึกษาเอกสาร (Documentary study) การสัมภาษณ์เจาะลึก (In-depth interview) ผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ (Key-informant) และวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพอื่น ๆ ให้ได้มาซึ่งข้อมูลที่สำคัญในรูปแบบที่แตกต่างหลากหลาย ทั้งคำบอกเล่าที่รับฟังสืบต่อกันมา การบันทึกเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่น รวมถึงวัฒนธรรม / วิธีการดำเนินชีวิตของผู้คนที่อาศัยอยู่ในชุมชน ฯลฯ ซึ่งจำเป็นต้องอาศัยวิธีการลงพื้นที่ภาคสนาม ในการเรียนรู้และทำความเข้าใจปรากฏการณ์ เพื่อนำสู่การวิเคราะห์ข้อมูลให้ได้ทราบถึงปรากฏการณ์การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชน ได้แก่ ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับวิถีการดำเนินชีวิต ความเป็นอยู่ และการจัดสรรเวลาในรอบวัน (Time allocation approach) ของผู้คนในชุมชนทั้งในอดีตและปัจจุบัน เพื่อสะท้อนชีวิตของคนในชุมชน อันจะนำไปสู่การทำความเข้าใจสูงสุดต่อพฤติกรรม ความคิด ความหมายของพฤติกรรมที่แสดงออก และความต้องการของเขา ฯลฯ ในทัศนะของผู้กระทำ ฉะนั้น การบันทึกข้อมูลภาคสนาม (Field note) อย่างเป็นระบบ ซึ่งอาจอยู่ในรูปของสมุดบันทึกหรือแบบฟอร์มบันทึกที่สามารถจัดระบบได้ในภายหลัง

นอกจากนี้ ข้อมูลบริบทของชุมชน ซึ่งผู้วิจัยได้เก็บรวบรวมมาจากการทำการศึกษาชุมชน (Community study) ถือเป็นการให้รายละเอียดในแง่มุมแต่ละ

ด้านของชุมชน ได้แก่ ประวัติความเป็นมาของชุมชน สถาปัตยกรรม การคมนาคม ความเป็นอยู่ของครอบครัวและเครือญาติ การเรียนรู้และการแสวงหาความรู้ (การศึกษา) การดูแลสุขภาพอนามัย (สาธารณสุข) การทำกินของคนในชุมชน (เศรษฐกิจ) การปกป้องดูแลของคนในสังคม (การเมืองการปกครอง) ขนบธรรมเนียมประเพณี (วัฒนธรรม) ความเชื่อและศาสนา ฯลฯ ย่อมก่อให้เกิดประโยชน์ในการวิเคราะห์เทียบเคียง หากนักวิจัยพรรณนาให้เห็นความหมายและความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงซึ่งกันและกัน เพื่อชี้ให้เห็นวิวัฒนาการ หรือการเปลี่ยนแปลงของระบบต่าง ๆ ในสังคมอย่างเคลื่อนไหว เห็นกระบวนการที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลง ตลอดจนทำให้เข้าใจปรากฏการณ์ในชุมชนตามสภาวะความเป็นจริง

จะเห็นได้ว่า ข้อมูลที่สำคัญในงานวิจัยเชิงคุณภาพ จะเน้นให้ความสำคัญกับข้อมูลเชิงคุณลักษณะ (ไม่สามารถแจกแจงได้) เป็นการอธิบายรายละเอียด หรือสถานการณ์ของปรากฏการณ์ทางสังคมต่าง ๆ ที่ได้จากการศึกษา ออกมาเป็นคำพูด หรือข้อความ ในขณะที่เดียวกัน การวิจัยเชิงคุณภาพก็สามารถนำข้อมูลเชิงปริมาณ (สามารถแจกแจงได้) ซึ่งเป็นตัวเลข หรือสัญลักษณ์แทนปริมาณการนับปรากฏการณ์ที่ได้จากการวัด มาอธิบายขยายความเพิ่มเติม เพื่อสะท้อนภาพลักษณ์ แนวโน้ม หรือทิศทางของปรากฏการณ์ทางสังคมที่สนใจศึกษา

กล่าวโดยสรุป ข้อมูลเชิงคุณลักษณะในงานวิจัยเชิงคุณภาพ หมายถึง ข้อความหรือการพรรณนา (Descriptive) ให้เข้าใจถึงสภาพ ปรากฏการณ์ ประเภท กระบวนการ และขั้นตอนความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงของปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นจากปฏิสัมพันธ์ภายในของคนในชุมชนกับเงื่อนไขภายนอก ซึ่งอาจมีลักษณะเป็นนามธรรม ผู้วิจัย จึงต้องอาศัยตีความหมายในระหว่างการเก็บรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูล พร้อมกับการตรวจสอบแหล่งข้อมูลว่า ใครเป็นใคร ให้ข้อมูลอะไร ในสถานการณ์ใด ควบคู่กับการจำแนก จัดระเบียบ และวิเคราะห์เชื่อมโยงให้เห็นความสัมพันธ์ หรือปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนกลุ่มต่าง ๆ ในสังคม ในทัศนะของคนใน สะท้อนให้เห็นถึงความหลากหลายมุมมองของคนในชุมชนที่มีความแตกต่าง ทั้งนี้ การนำเสนอข้อมูลที่สำคัญในงานวิจัยเชิงคุณภาพ มิใช่เป็นเพียงการบอกเล่า (Narrative) ให้ได้ความละเอียดเพียงเท่านั้น แต่เป็นการพรรณนาที่มีการวิเคราะห์ควบคู่ไปด้วย ภายใต้แนวคิดทฤษฎี อาทิ ทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่นิยม ทฤษฎีปฏิสัมพันธ์ทางสังคม เป็นต้น

5.2.2 คุณลักษณะของข้อมูลที่สำคัญในงานวิจัยเชิงคุณภาพ

ข้อมูลที่สำคัญในงานวิจัยเชิงคุณภาพ ไม่ว่าจะเป็นข้อมูลเชิงคุณลักษณะ หรือข้อมูลเชิงปริมาณ ต่างให้ความสำคัญกับความครอบคลุมรอบด้านของข้อมูล (Holistic nature of the data) และความหมายของข้อมูล (ชาย โพธิสิตา, 2533) ปรากฏรายละเอียด ดังนี้

1. มีความครอบคลุมรอบด้าน การวิจัยเชิงคุณภาพ เชื่อว่า การกระทำของบุคคล และปรากฏการณ์ทางสังคมที่สนใจศึกษา มีความสัมพันธ์ทั้งโดยตรง-ทางอ้อมกับสิ่งอื่น ๆ ฉะนั้น การที่จะวิเคราะห์ทำความเข้าใจพฤติกรรม การกระทำ และปรากฏการณ์ทางสังคมอย่างลึกซึ้ง จำเป็นต้องเข้าใจสภาพอื่นที่หล่อหลอมปรากฏการณ์ที่สนใจศึกษา อาทิ ระบบย่อย (Sub system) หรือโครงสร้างทางสังคมของชุมชน ฯลฯ โดยนำมาวิเคราะห์ควบคู่บริบท (Context) ของชุมชน

2. มีความหมายของข้อมูล / ข้อมูลมีความหมายตามทัศนะของคนใน (Pelto, Pertti J. and Gretel H. Pelto, 1978 อ้างถึงใน ชาย โพธิสิตา, 2533) ในวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลวิจัยเชิงคุณภาพ จึงหลีกเลี่ยงการกระทำ หรือวิธีการซึ่งจะทำให้ความหมายของข้อมูลในทัศนะของผู้ที่ถูกศึกษาไขว้เขว ในขณะที่ การที่จะเข้าถึงความหมายของผู้ที่ถูกศึกษาอย่างลึกซึ้ง ผู้วิจัย จำเป็นต้องอยู่ในสถานการณ์ มีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน ตลอดเวลาติดต่อกันนานพอสมควร หรือนานพอที่ผู้วิจัย จะได้รับความไว้วางใจจากผู้ถูกศึกษา ให้ได้รู้ ได้เห็นพฤติกรรม หรือปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นอย่างเป็นไปตามธรรมชาติ ไม่ใช่ได้ฟังได้เห็นเฉพาะหน้าจากของเวที หรือห้องรับแขก (อุทัย ดุลยเกษม, 2527; Berreman, G.D., 1968 อ้างถึงใน ชาย โพธิสิตา, 2533)

กล่าวโดยสรุป การวิจัยเชิงคุณภาพ เน้น “กระบวนการ” มากกว่า “ผลลัพธ์” ของพฤติกรรม หรือปรากฏการณ์ ข้อมูล จึงต้องมียอดประกอบ หรือเงื่อนไขต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมหรือปรากฏการณ์ที่ศึกษารวมอยู่ด้วย อีกทั้งยังมีความต่อเนื่องตลอดช่วงเวลา (Diachronic) ทำให้การวิจัยเชิงคุณภาพเป็นการวิจัยเชิงพรรณนา เพื่ออธิบายมากกว่าเพื่อหาแนวโน้มหรือลำดับสิ่งต่าง ๆ

5.3 วิธีการต่าง ๆ ที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลการวิจัยเชิงคุณภาพ

เป็นการประมวล ทบทวน และวิเคราะห์ถึงวิธีการต่าง ๆ ที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลการวิจัยเชิงคุณภาพใน 4 สาระสำคัญ ประกอบด้วย การศึกษาเอกสาร การสังเกต การสัมภาษณ์ รวมถึง การสนทนากลุ่ม ทั้งนี้ ข้อมูลที่สำคัญในงานวิจัยเชิงคุณภาพแต่ละประเภท มีหลักและวิธีการต่าง ๆ ที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลแตกต่างกัน

ตามความต้องการ และความเหมาะสม ทั้งในลักษณะ ของข้อมูล แหล่งข้อมูล และลักษณะ ของกลุ่มเป้าหมายในการเก็บรวบรวมข้อมูล สำหรับวิธีการต่าง ๆ ที่ใช้ในการเก็บรวบรวม ข้อมูลการวิจัยเชิงคุณภาพ มีดังต่อไปนี้

5.3.1 การศึกษาเอกสาร

การศึกษาเอกสาร (Documentary study) ในงานวิจัยเชิงคุณภาพ มีความแตกต่าง กับงานศึกษาเอกสารของนักประวัติศาสตร์โดยทั่ว ๆ ไป เนื่องจากเน้นวิเคราะห์ข้อมูลภายใต้ บริบท (Context) ไม่ว่าจะเป็นบริบททางกายภาพ บริบททางครอบครัว สังคมวัฒนธรรม เศรษฐกิจ การศึกษา การเมืองการปกครอง ฯลฯ แทนที่จะเน้นการนำเสนอตามลำดับเวลา (Chronological) เฉกเช่น งานทางประวัติศาสตร์ แต่มุ่งค้นหาคำตอบต่อคำถามที่ว่า ทำไม อย่างไร มากกว่าอะไร ดังนั้นในการศึกษารวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพจากเอกสาร จึงเน้นว่า เหตุการณ์ / ปรากฏการณ์ทางสังคมนั้น ๆ เกิดภายใต้สภาวะแวดล้อม หรือบริบทใด มีกระบวนการก่อเกิดคลี่คลายขยายตัวอย่างไร ด้วยเหตุผลใด และมีปฏิสัมพันธ์หรือส่งผลกระทบต่อ บุคคลในสังคมวัฒนธรรม ขณะนั้นอย่างไร อันจะช่วยให้ผู้วิจัยสามารถเข้าใจปรากฏการณ์ได้ ลึกซึ้ง และใกล้เคียงข้อเท็จจริงภายใต้วิธีการแบบภาพรวม (Holistic approach) และในทัศนะ ของคนใน (Emic) เอกสารที่นิยมนำมาใช้ในการศึกษา เช่น ประวัติชีวิต เรืองความ จดหมาย บันทึกรประจำวัน สุภาษิต นิยายปรัมปรา (Myth) ตำนาน (Legend) และนิทานประเภตนิยาย (Fairy tales) เป็นต้น ทั้งนี้ การศึกษารวบรวมข้อมูลจากเอกสารเป็นวิธีการหลัก มีสิ่งที่ควร คำนึงอยู่ 3 ประการ (สุพรรณิ ไชยอำพร, 2552) คือ

1. การเข้าถึงเอกสาร ทั้งนี้ เพราะการบันทึกข้อมูลเอกสารในปัจจุบัน มีเป็นจำนวน มหาศาลและกระจายไปอยู่ในที่ต่าง ๆ นักวิจัยจึงต้องอดทนค้นคว้าว่าเอกสารที่ต้องการนั้น อยู่ที่ไหน และสามารถนำมาใช้ศึกษาอ้างอิงได้หรือไม่ ทั้งนี้เพราะเอกสารหลายอย่าง เป็นความลับ เช่น เอกสารฟ้องร้อง หรือมีเจ้าของลิขสิทธิ์ การเข้าถึงหรือนำมาอ้างอิง อาจกระทำได้ยากหรือไม่อาจทำได้ นักวิจัยจึงต้องมีความอดทนที่จะค้นหา และพยายาม เข้าถึงข้อมูลให้ได้ เอกสารบางอย่างเมื่อจะใช้ต้องขออนุญาต มิฉะนั้นอาจถูกฟ้องร้องได้

2. การตรวจสอบความถูกต้อง และการเลือกสรรข้อมูล เนื่องจากข้อมูลมีเป็น จำนวนมากนักวิจัยจึงต้องพยายามตรวจสอบให้ได้ความจริง โดยปกติเริ่มตรวจสอบตั้งแต่ จุดแรกคือ ดูว่าข้อมูลที่ได้มานั้นใครเป็นผู้บันทึก และผู้บันทึกมีความเกี่ยวพันหรือ มีผลประโยชน์รวมหรือมีอคติต่อเหตุการณ์ที่บันทึกหรือไม่ มีเหตุหรือหลักฐานในการบันทึก ชัดเจนเพียงใด ข้อความที่อ้างอิงนั้นนำมาจากต้นฉบับเดิมหรือเป็นการสรุปความมา ทั้งนี้

เพราะการสรุปตีความใหม่อาจจะทำให้เกิดความคลาดเคลื่อนได้แม้จะไม่ได้ตั้งใจ ผู้วิจัยจึงต้องมีความระมัดระวังเป็นอย่างมาก เพื่อให้ได้ข้อมูลที่น่าเชื่อถือ และถูกต้องมากที่สุด อีกทั้งยังจะต้องรู้จักเลือกสรรข้อมูลที่มีอยู่เป็นจำนวนมาก ว่าข้อมูลใดเกี่ยวข้องกับเรื่องหรือประเด็นที่ศึกษาหรือไม่เกี่ยวข้อง มิฉะนั้นผู้วิจัยอาจจะไม่สามารถนำข้อมูลที่ได้นี้มาเชื่อมโยงความสัมพันธ์หรือวิเคราะห์ได้หรือถ้าหากจะกระทำได้อาจจะไม่ถูกต้องสมบูรณ์

3. การอ้างอิงข้อมูล เนื่องจากการวิจัยเอกสาร อาศัยข้อมูลที่มีผู้บันทึกไว้ ดังนั้นในการนำมาใช้จึงจำเป็นต้องมีการอ้างอิง ซึ่งนอกจากจะเป็นการให้เกียรติแก่ผู้บันทึกแล้วยังช่วยให้ผู้อื่นที่สนใจสามารถติดตามศึกษาค้นคว้าในรายละเอียด สามารถตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลได้ ดังนั้นจึงถือเป็นจรรยาบรรณที่สำคัญประการหนึ่งของผู้เก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร ทั้งนี้ การอ้างอิง ไม่ว่าจะเป็นการอ้างอิงในเชิงบรรณานุกรม จะต้องกระทำให้อยู่ถูกต้องเป็นระบบตามแบบสากล และควรใช้ให้เป็นระบบคือเป็นแบบเดียวกันทั้งเล่ม

5.3.2 การสังเกต

ในการวิจัยเชิงคุณภาพ “การสังเกต” เป็นการเฝ้าดู ปรากฏการณ์ทางสังคมที่สนใจศึกษาซึ่งเกิดขึ้น และดำเนินการไปตามธรรมชาติ โดยไม่มีการควบคุมหรือดัดแปลงใด ๆ ติดต่อกันเป็นเวลานาน (Harris, 1973; Adler and Adler, 1994 อ้างถึงใน ชาย โพธิสิตา, 2550) อีกทั้ง การสังเกต ยังถือเป็นเครื่องมือสำคัญในการแสวงหาความรู้ของมนุษย์ โดยเฉพาะการศึกษาวิชาทางมานุษยวิทยาหรือเชิงชาติพันธุ์วรรณาที่กำหนดให้มีการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามอย่างเข้มข้น ตั้งแต่ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 และเป็นที่ยอมรับของนักสังคมวิทยาแห่งสำนักชิคาโก ในปี ค.ศ.1930 นอกจากนี้ การสังเกต อาจใช้ควบคู่กับวิธีการเก็บข้อมูลเชิงคุณลักษณะอื่น ๆ ซึ่งนักสังคมศาสตร์ ได้จำแนกการสังเกตโดยอาศัยหลักการกว้าง ๆ ออกเป็น (Ulin et al, 2002 อ้างถึงใน ชาย โพธิสิตา, 2550)

1. การสังเกตแบบที่ไม่มีการควบคุม (Uncontrolled observation) เป็นการสังเกตที่บุคคลใช้ทั่วไปในชีวิตประจำวัน ส่วนใหญ่จะเกิดจากความสนใจในเรื่องบางเรื่องของบุคคล มิได้มุ่งหวังที่จะนำมาใช้ค้นคว้าหรือทดสอบเพิ่มเติม แต่การสังเกตแบบนี้อาจกลายเป็นแบบที่มีการควบคุมได้หากเปลี่ยนใจจะนำเอาข้อมูลที่ได้จากการสังเกตมาใช้ประโยชน์ เพราะมีการกำหนดขอบเขตเนื้อหาที่แน่นอน รวมทั้งจดบันทึกไว้

2. การสังเกตแบบควบคุม (Controlled observation) เป็นการสังเกตที่ผู้สังเกตมีเจตนาจะนำข้อมูลมาใช้ในการใดการหนึ่งในการปฏิบัติหรือทางวิชาการหรือทั้งสองอย่าง การสังเกตแบบควบคุม แบ่งออกเป็น 2 แบบ คือ

2.1 การสังเกตแบบไม่เข้าไปมีส่วนร่วม (Non-participant observation) ซึ่งเป็นการสังเกตในทัศนะของคนนอก ผู้วิจัยเข้าไปร่วมอยู่ในสถานการณ์ แต่ไม่มีปฏิสัมพันธ์ และไม่มีปฏิกิริยาโต้ตอบกับผู้คนในสถานการณ์ที่ตนสังเกต ผู้วิจัย ฝาดูและรับฟังโดยไม่รบกวนการดำเนินตามธรรมชาติของเหตุการณ์ที่สังเกต ทั้งนี้ การตรวจสอบ (Verifying) ข้อมูลหรือสิ่งที่ผู้วิจัยได้รับรู้ กระทำโดยการวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบกับวิธีการเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพอื่น ๆ เช่น การสัมภาษณ์ การรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร ฯลฯ

2.2 การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant observation) ในทัศนะของคนใน เป็นการเฝ้าสังเกตปรากฏการณ์ หรือพฤติกรรมที่เป็นเป้าหมายของการวิจัย โดยผู้วิจัยนำตัวเองเข้าไปสัมผัสโดยตรง และมีส่วนร่วมระดับใดระดับหนึ่งหรือเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนที่ตนศึกษา ทั้งในด้านการดำรงชีวิต และความเข้าใจในวัฒนธรรม แต่ไม่ใช่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกับชุมชน (a part of and a part from) ในขณะที่ พฤติกรรมของผู้กระทำในปรากฏการณ์ที่ศึกษากำลังเกิดขึ้น ทำให้เข้าถึงความจริง / ความรู้ และความหมายได้อย่างสมบูรณ์ เพื่อทำความเข้าใจอย่างเป็นองค์รวม

โดยทั่วไป การสังเกตแบบมีส่วนร่วม มักใช้เพื่อตอบคำถามเกี่ยวกับว่าใครทำอะไรกับใคร ที่ไหน เมื่อไร และอย่างไร ส่วนการที่จะสามารถให้คำตอบสำหรับคำถาม “ทำไม” จากเทคนิคการสังเกตแบบมีส่วนร่วม ได้หรือไม่ นั้น มักเกี่ยวกับระดับการมีส่วนร่วมว่า สามารถเจาะลึกเข้าถึงแก่นของปรากฏการณ์ทางสังคมได้มากหรือน้อยเพียงใด ซึ่งระดับการสังเกตแบบมีส่วนร่วมของนักวิจัยนั้น มักเป็นลักษณะใดลักษณะหนึ่งในสามลักษณะตามที่โกลด์ (Gold, 1958 อ้างถึงใน สุพรรณิ ไชยอำพร, 2552) จำแนกไว้ ได้แก่

- 1) ผู้สังเกตทำตัวเป็นผู้มีส่วนร่วมสมบูรณ์
- 2) เป็นผู้มีส่วนร่วมเสมือนผู้สังเกต
- 3) เป็นผู้สังเกตเสมือนผู้มีส่วนร่วม

อย่างไรก็ตาม มีข้อพึงระวังในการเลือกใช้การสังเกตแบบมีส่วนร่วมเป็นวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพในกรณี ดังต่อไปนี้

1. การสังเกตแบบมีส่วนร่วมในกลุ่ม หรือกิจกรรมที่ไม่เป็นที่ยอมรับ หรือมีความเสี่ยงสูง เช่น กลุ่มผู้ค้ายาเสพติด กลุ่มอาชญากร กลุ่มผู้มีอิทธิพล กลุ่มผู้ค้ามนุษย์ กลุ่มผู้ล้นค้าหนีภาษี หรือแม้แต่ในกลุ่มที่มีการคอร์รัปชัน การสังเกตแบบมีส่วนร่วมในกลุ่มเหล่านี้ ผู้วิจัย

จะต้องกระทำด้วยความระมัดระวังและในขอบเขตที่ไม่เสี่ยงสูงต่อชื่อเสียง สุขภาพ และความปลอดภัยทั้งทางร่างกายและจิตใจ

2. การสังเกตแบบมีส่วนร่วมในกลุ่มที่ผู้วิจัยคุ้นเคย หรือมีประสบการณ์ร่วม เนื่องจากความจริงที่ได้บางครั้งอาจเกิดความลำเอียง / อคติ (Bias) การนำแนวคิดเรื่องระบบ (Systemic) มาใช้ร่วมกับวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลแบบอื่น เช่น การสัมภาษณ์ จะช่วยให้การเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพในพื้นที่ภาคสนาม สามารถเก็บรายละเอียดได้อย่างสมบูรณ์

นอกจากนี้ การสังเกตแบบมีส่วนร่วมในการเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพภายใต้สภาพที่เป็นธรรมชาติ จำเป็นต้องอาศัยเทคนิคการจดบันทึก ซึ่งมีขั้นตอน ดังนี้ (สุพรรณิ ไชยอำพร, 2552)

1. การจดบันทึกเบื้องต้นในสนาม เมื่อพบเห็นปรากฏการณ์ ให้จดบันทึกลงในกระดาษที่มีขนาดเล็ก (3x 5 นิ้วหรือ 5x7 นิ้ว) ซึ่งสามารถถือหรือพกพาได้ง่ายเวลานำออกมาใช้จดบันทึกก็ได้สะดวก การบันทึกนิยามกระทำทันทีเมื่อสิ้นสุดการสังเกต ช่วงระยะเวลาในการสังเกตแต่ละครั้ง สำหรับผู้เริ่มต้นไม่ควรนานเกินไป (ประมาณ 1-2 ชั่วโมง) ต่อเมื่อชำนาญจึงขยายช่วงเวลาการสังเกต จะทำให้สามารถจดจำรายละเอียดได้มาก ไม่ตกหล่นคลาดเคลื่อน ลักษณะการบันทึกเบื้องต้นนิยมบันทึกเฉพาะคำสำคัญ (Key words) ซึ่งใช้เวลาบันทึกน้อย แต่สามารถจะทำให้ผู้สังเกตย้อนระลึกถึงรายละเอียดได้

2. การจดบันทึกในรายละเอียด ข้อมูลที่ได้จากการจดบันทึกเบื้องต้น ในแต่ละวัน ผู้สังเกต จะต้องพยายามนำมาขยายบันทึกอย่างละเอียด ลงในแบบบันทึกข้อมูลภาคสนาม โดยพยายามบรรจุรายละเอียดในช่อง “กิจกรรมที่ทำ” ให้มากที่สุด เท่าที่จะทำได้ การบันทึกขั้นนี้จะพยายามบันทึกตามลำดับเวลา (Chronological) ที่เกิดขึ้นของเหตุการณ์ หรือตามลำดับเหตุการณ์ก่อน-หลังของสิ่งที่สังเกตเห็น

รายละเอียดในแบบฟอร์มบันทึกข้อมูลภาคสนาม มี 7 ประเด็น ประกอบด้วย รหัสวัน/เดือน/ปี สถานที่ กิจกรรมกับใคร ผู้อยู่ในเหตุการณ์ กิจกรรมที่ทำ และหมายเหตุ (สามารถแสดงความคิดเห็น อารมณ์ความรู้สึก ข้อเสนอของนักวิจัย แผนงานที่ตรวจสอบหรือดำเนินการต่อไป เป็นต้น) ข้อพึงระวังในการบันทึกรายละเอียดช่อง “กิจกรรมที่ทำ” จะต้องบันทึกรายละเอียดให้มากที่สุด และบันทึกเฉพาะสิ่งที่พบเห็นหรือได้ยินได้ฟัง โดยไม่พยายามตีความสรุปความ หรือแสดงความคิดเห็นปะปนเข้าไป

จะเห็นได้ว่า ทุกประเด็นรายละเอียดในแบบฟอร์มบันทึกข้อมูลภาคสนาม มีประโยชน์เพื่อการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของข้อมูล การสร้างสมมติฐานชั่วคราว (Working hypothesis) การตรวจสอบและวิเคราะห์ความน่าเชื่อถือและเพียงพอ การกำหนดรหัสเพื่อแยก

ประเภทหรือจัดหมวดหมู่ของข้อมูลตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย ตามองค์ประกอบ หรือตาม กระบวนการ ทั้งนี้ สิ่งที่ผู้วิจัย ควรสังเกตในระยะแรกเมื่อเข้าสู่ภาคสนาม ได้แก่

- 1) กิจกรรมที่กระทำแบบแผนประเพณีที่ปฏิบัติ (Activity)
- 2) การกระทำในชีวิตประจำวัน (Action)
- 3) ความหมายของกิจกรรมที่ทำในทัศนะของชุมชน (Meaning)
- 4) ความสัมพันธ์และการเชื่อมโยงของกิจกรรมกับพฤติกรรมอื่น ๆ (Relation)
- 5) การมีส่วนร่วมในกิจกรรมแบบต่าง ๆ (Participation) ไม่ว่าจะเป็นการมีส่วนร่วมใน

ทางด้านเศรษฐกิจ หรือมีส่วนร่วมทางการเมือง การพัฒนา เป็นต้น

- 6) สภาพทั่วไปของสังคมโดยรวม (Setting)

สำหรับความเพียงพอของข้อมูล ในงานวิจัยเชิงคุณภาพ มุ่งเน้นถึงปริมาณ / จำนวนข้อมูลที่ต้องการแสวงหาว่า มีปริมาณเพียงพอตามที่ตั้งเป้าหมายไว้ ซึ่งผู้วิจัยอาจ พิจารณาได้จากความเป็นแบบเดียวกัน (Homogeneity) ของข้อมูลที่ได้รับ

5.3.3 การสัมภาษณ์

การสัมภาษณ์ที่ใช้ในการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative interview) ผู้วิจัยจะใช้ ความพยายามในการทำความเข้าใจโลก จากทัศนะของผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ ค้นหาความหมาย ในประสบการณ์ของผู้ให้ข้อมูล เปิดเผยชีวิตจริงของผู้คนเหล่านั้น ก่อนจะหาคำอธิบาย อย่างเป็นวิทยาศาสตร์ (Kvale, 1996: 1) ซึ่งมีวิธีการที่ใช้มากมายในการเก็บรวบรวมข้อมูล อาทิ In-depth interview, Focused interview, Unstructured interview, Non-directive interview, Open-ended interview, Active interview และ Semi-structured interview ฯลฯ (Rice and Ezzy, 1999 อ้างถึงใน ชาย โพธิสิตา, 2550) ทั้งนี้ การสัมภาษณ์ที่ใช้ทั่วไป ในการวิจัยเชิงคุณภาพ เป็นการสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง (Unstructured interview) หรือ กึ่งโครงสร้าง (Semi-structured interview) ที่มีความยืดหยุ่น เนื่องจากอิงอยู่กับกระบวนการที่ ถือว่าความจริง / ความรู้ (ข้อมูล) ในการวิจัยทางสังคมศาสตร์ ไม่ได้เป็นสิ่งที่มียู่ อย่างเป็นอิสระจากผู้วิจัย โดยสิ้นเชิง แต่เป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้น (Reality is constructed) ในกระบวนการวิจัย ความเป็นวัตถุวิสัยที่แท้จริงจึงไม่มี มีแต่ความจริงที่หลากหลายแม้ในเรื่อง เดียวกัน ความจริงก็ได้หลากหลาย ขึ้นอยู่กับว่าเป็นความจริงของใคร และเรามองดูความจริง นั้นจากมุมมองใด มุมมอง และกลยุทธ์สำคัญของการเก็บข้อมูลในทัศนะของนักวิจัย เชิงคุณภาพ จึงไม่ใช่มุ่ง ความเป็นวัตถุวิสัย แต่มุ่งให้ได้ความถูกต้องตรงประเด็นของข้อมูล

โดย ผู้วิจัยเป็นเครื่องมือเก็บข้อมูลที่สำคัญ (Lincoln and Guba, 1985 อ้างถึงใน ชาย โพธิ์ลีตา, 2550)

การสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง (Unstructured interview) อาจมีชื่อเรียกที่แตกต่างกันไป เช่น การสัมภาษณ์เจาะลึก (In-depth interview) หรือแม้แต่การสัมภาษณ์กลุ่มแบบเจาะจง (Focus Group interview) ซึ่งการสัมภาษณ์เหล่านี้มีลักษณะเด่นพิเศษคือ เป็นการสัมภาษณ์ที่ไม่มีการกำหนดเนื้อหา ขอบเขต ทำให้สามารถเข้าใจถึงความรู้สึกนึกคิด เข้าถึงระบบความเชื่อ ค่านิยม แบบแผน การปฏิบัติ เหตุผลและกระบวนการต่าง ๆ ได้ง่าย หากดำเนินการสนทนาตามหลักการและขั้นตอนการสนทนา อย่างไรก็ตาม การที่มีชื่อเรียกแตกต่างกันไป แม้จะมีหลักการใหญ่เช่นเดียวกัน เนื่องจากแต่ละแบบมีรายละเอียดและจุดเน้นย้ำพิเศษเฉพาะตัว กล่าวคือ

5.3.3.1 การสัมภาษณ์เจาะลึก

การสัมภาษณ์เจาะลึก (In-depth interview) เป็นการสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้างชนิดหนึ่งที่มุ่งค้นหารายละเอียดของสิ่งที่สนใจศึกษา โดยมีฐานคติ (Assumption) สำคัญ 4 ประการคือ (สุพรรณิ ไชยอำพร, 2552)

- 1) ในกระบวนการสัมภาษณ์ ผู้สัมภาษณ์และผู้ให้สัมภาษณ์จะสามารถสร้างความสนิทสนมกลมเกลียวถึงขั้นไม่ปกปิด
 - 2) ในกระบวนการสัมภาษณ์ ผู้สัมภาษณ์และผู้ให้สัมภาษณ์จะสามารถปรับตัวเข้าหากันได้
 - 3) การไม่กำหนดแนวหรือการวางแนวทางกว้าง ๆ สำหรับการสัมภาษณ์จะช่วยให้คู่สนทนามีอิสระในการถามตอบอย่างตรงประเด็นยิ่งขึ้น
 - 4) ผู้ให้สัมภาษณ์ ไม่ว่าจะเป็นระดับบุคคลหรือกลุ่มบุคคล จัดเป็นแหล่งข้อมูลหรือผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ (Key informant) ที่มีความน่าเชื่อถือได้ มีความแม่นยำ และมีน้ำหนักน่าเชื่อถือ โดยไม่จำกัดว่าจะจะเป็นเพียงหนึ่งคนหรือหลายคน คน ๆ หนึ่งอาจจะเป็นผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญในหลาย ๆ ประเด็นการศึกษา และในหนึ่งประเด็นการศึกษาอาจมีผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญหลายคนได้ ทั้งนี้ ลักษณะสำคัญของผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ คือ ต้องเป็นผู้รู้ในข้อมูลที่นำเสนอใจศึกษา ต้องเป็นผู้ที่อยู่ในฐานะที่จะเปิดเผยข้อมูลได้ และต้องรู้ข้อมูลที่ทันสมัย
- ตัวอย่างของแหล่งข้อมูลหรือผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ อาทิ

1) ข้อมูลประวัติความเป็นมาของชุมชน ผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ ได้แก่ ผู้เฒ่า ผู้แก่ ผู้ใหญ่บ้าน หรือผู้ใหญ่ของคนในตระกูลแรก ๆ ที่ย้ายเข้ามาในชุมชน (หากชุมชนมีอายุไม่ยาวนานนัก) เจ้าอาวาสซึ่งจำพรรษาอยู่ยาวนาน

2) ข้อมูลโครงสร้างอำนาจชุมชน ผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ ได้แก่ ผู้นำชุมชน ผู้ใหญ่บ้าน กรรมการหมู่บ้าน ครู ผู้มีฐานะในชุมชน ผู้นำของตระกูลใหญ่ ๆ เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม การเข้าพบหรือสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ บางครั้งไม่อาจเข้าพบพูดคุยได้โดยตรงในครั้งแรก ๆ จำเป็นต้องอาศัยเพื่อนคนสำคัญ (Significant friend) นำเข้าไป ซึ่งส่วนใหญ่เพื่อนคนสำคัญ จะต้องมีความสัมพันธ์กับผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ ไม่ว่าจะเป็นทางสายเลือด ทางงานแต่งงาน หรือทางการนับถือ หรือไม่ก็จะต้องมีความคุ้นเคยกับผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ อย่างน้อยที่สุดผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ ก็ต้องวางใจในเพื่อนคนสำคัญได้ จำเป็นต้องอาศัยเพื่อนคนสำคัญหลายคนโดยเพื่อนคนสำคัญคนที่ 1 นำไปสู่เพื่อนคนสำคัญคนที่ 2 และโยงต่อไปเรื่อยจนถึงผู้ให้ข้อมูลสำคัญ วิธีการเข้าถึงตัวผู้ให้สัมภาษณ์โดยผ่านจากเพื่อนคนสำคัญคนที่ 1 ต่อโยงไปเรื่อย ๆ เช่นนี้ เรียกว่า การใช้เทคนิคการกลิ้งลูกบอลหิมะ (Snowball technique) ซึ่งจะม้วนตัวรวมเป็นก้อนมีขนาดใหญ่ขึ้นซึ่งคล้ายกับเพื่อนคนสำคัญที่อยู่ถัดไปจะมีพลังการเชื่อมโยงเราเข้าสู่ผู้ให้ข้อมูลได้มากยิ่งขึ้น นอกจากนี้ ผู้สัมภาษณ์ จะเป็นผู้ดำเนินการสนทนาช่วยสร้างบรรยากาศ กระตุ้น และทะล่อมกล่อมเกล่า (Probe) ให้การสัมภาษณ์เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ ดังนั้น ก่อนการสัมภาษณ์พูดคุย ผู้วิจัย จะต้องมีการเตรียมตัว อย่างน้อยจะต้องแสวงหาข้อมูลเกี่ยวกับชุมชนและภูมิหลังของผู้ถูกสัมภาษณ์ ทำความเข้าใจเบื้องต้นเกี่ยวกับประเด็นสำคัญต่าง ๆ ที่ควรครอบคลุม และคิดค้นหาหนทางที่จะเสริมสร้างบรรยากาศของความสนิทสนมไว้นั่นเอง ด้วยการสร้างความเป็นกันเอง (Informal atmosphere) วิธีการที่นิยมใช้เพื่อสร้างความเป็นกันเอง เช่น ลดความเป็นพิธีรีตอง ลดการรู้จักว่า ระมัดระวังการแต่งกายให้เหมาะสมกับสภาพและชุมชน พูดจาสุภาพ และพูดคุยสนุกสนาน เป็นต้น รวมถึงการรักษาความสัมพันธ์ เช่น การรู้จักเอาใจเข้ามาใส่ใจเรา การระมัดระวังคำพูด และการกระทำที่จะก่อให้เกิดความระคายเคือง หรือการรักษาความลับสัญญากับผู้อื่น ตลอดจนการวางตัวให้เหมาะสมกับบทบาท เป็นต้น

สำหรับระดับความผูกพัน (Attachment) ของผู้สัมภาษณ์หรือผู้วิจัยกับผู้ถูกสัมภาษณ์ ถือว่าเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องสร้างให้ได้ โดยเฉพาะในระยะแรก เมื่อผู้วิจัยเข้าสู่ชุมชน ความวางใจจะช่วยให้ข้อมูลถูกเปิดเผยอย่างตรงไปตรงมายิ่งขึ้น แต่ถ้าหากความผูกพันมีเพิ่มสูงเกินไป อาจจะทำให้การรับรู้ข้อมูลคลาดเคลื่อนไปได้ และมีผลอย่างยิ่งต่อการตีความหรือสรุปความเนื่องจากมีอารมณ์เข้าไปผูกพัน จนถึงขั้นก่อให้เกิดอคติ

(Bias) ดังนั้น ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ในระยะหลังที่ผู้สัมภาษณ์ผูกพันอย่างมากกับผู้ให้ข้อมูล จึงมักต้องกระทำด้วยความระมัดระวังและตรวจสอบความถูกต้องน่าเชื่อถือ ผู้สัมภาษณ์ที่ดี จึงต้องรู้จักใช้เทคนิคของการลดความผูกพัน (Detachment) เมื่อรู้สึกว่าคุณมีความผูกพันมากเกินไป อย่างไรก็ตาม เพียงการที่ผู้สัมภาษณ์ตระหนักอยู่เสมอว่า ตนอาจมีความผูกพันจนถึงขั้นก่อให้เกิดอคติ และพยายามเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยความระมัดระวัง หมั่นตรวจสอบอยู่เสมอ ก็จะทำให้ข้อมูลมีคุณภาพ

นอกจากนี้ ผู้เขียนในฐานะที่เป็นนักวิจัยในโครงการ “รูปแบบการจัดแหล่งเรียนรู้ด้านคุณธรรมเพื่อการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน” โดย สุพรรณิ ไชยอำพร (2550) จะได้นำเสนอกรณีศึกษาเพื่อการเรียนการสอนที่เกี่ยวข้องกับการเขียนข้อมูลประวัติความเป็นมาของชุมชน ปรากฏรายละเอียดดังต่อไปนี้

กรณีตัวอย่างการเขียนประวัติความเป็นมาของชุมชน

กรณีที่ 1 บ้านทรงธรรม*

บ้านทรงธรรม* เป็นชุมชนเก่าแก่อายุประมาณ 100 กว่าปี ทำเลที่ตั้งในอดีตมีต้นมะค่าใหญ่ขึ้นอยู่ริมทางเดินเท้าที่พวกพ่อค้า แม่ค้าใช้เป็นเส้นทางเดินผ่านไปผ่านมา เพื่อไปค้าขายที่เวียง เชียงของ (อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย) และเวียงคอบ (เมืองคอบ แขวงไชยบุรี สปป.ลาว) โดยมักจะแวะตั้งที่พักค้างแรมบริเวณนี้ ซึ่งเป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำหาว มีความอุดมสมบูรณ์ เมื่อเห็นว่าทำเลเหมาะสมสำหรับการทำมาหากินและอยู่อาศัย จึงตั้งรกรากถาวร

1) ช่วงก่อเกิด (พ.ศ.2410-2500) เริ่มแรกชาวบ้านกลุ่มหนึ่ง หนีความแห้งแล้งจากจังหวัดน่าน เป็นพ่อค้าคาราว 4-5 ครอบครัว ต่อมาลูกหลานได้อพยพมาสมทบจนกระทั่งในปี พ.ศ. 2410 มีชาวบ้านจำนวน 15 ครอบครัว ตั้งชื่อหมู่บ้านว่า บ้านเนินแก้ว* กระทั่งปี พ.ศ. 2420 มีครูบาคำ* ซึ่งเป็นพระอยู่ในหมู่บ้าน ได้ขอความร่วมมือจากชาวบ้านช่วยกันสร้างวัดขึ้นมา ต่อมาเมื่อ ปี พ.ศ. 2475 ได้เปลี่ยนชื่อหมู่บ้านเป็น บ้านทรงธรรม* ด้วยทำเลที่ตั้งเดิมของหมู่บ้านในอดีตมีต้นมะค่าใหญ่ขึ้นอยู่ 2 ต้น (ต้นหนึ่งอยู่ข้างทางเดิน และอีกต้นหนึ่งอยู่ติดกับพระวิหารของวัด) และเมื่อผู้คนผ่านไปมาคุ้นเคยกันดี ใช้เป็นที่พักอาศัย ต่อมาจำนวนประชากรเพิ่มมากขึ้น จึงได้แต่งตั้งผู้ใหญ่บ้านขึ้นเป็นครั้งแรก โดยผู้ที่ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นผู้ใหญ่บ้านคนแรกคือ นายถา (ไม่ทราบนามสกุล) ซึ่งตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบันมีผู้ใหญ่บ้าน

* นามสมมติ

รวมทั้งสิ้น 12 คน (โดยผู้ใหญ่บ้านคนปัจจุบัน เป็นบุตรของอดีตผู้ใหญ่บ้าน คนที่ 8) ในปี พ.ศ. 2482 ผู้ใหญ่บ้านสมัยนั้น ได้ร่วมมือกับชาวบ้านตั้งโรงเรียนบ้านทรงธรรม* เปิดทำการสอน ตั้งแต่ชั้นประถมศึกษาปีที่ 1-ชั้นประถมศึกษาปีที่ 4

บ้านทรงธรรม* ในอดีต จากคำบอกเล่าของผู้เฒ่า ผู้แก่ (ผู้อาวุโส) หลาย ๆ คน บอกว่า “...เมื่อก่อนบ้านเมืองสงบ ร่มเย็นเป็นสุข ไม่อึกกระทึกครึกโครม ไม่มีแสง สี แต่รู้สึกอบอุ่น ผู้คนนิสัยใจคอดี มีเวลาพูดคุยเยี่ยมเยียนกัน อาศัยอยู่ร่วมกันเป็นครอบครัวใหญ่ การทำมาหากินไม่รีบเร่ง ไม่อึดแอ่งแข่งขัน แบ่งปันกันกินตามประสา การช่วยเหลือกัน ด้วยกายแรงใจมีให้เห็นเป็นประจำ ผืนดินดำ น้ำท่าดี เสียงนกเสียงกา สัตว์ป่ามีมาก...” จะเห็นได้ว่า วิถีชีวิตของคนบ้านทรงธรรม* ในอดีตมีวิถีชีวิตเนกเช่น ชาวล่านนาทั่วไป ดำรงชีวิตอย่างเรียบง่ายอยู่อย่างพออยู่พอกิน ช่วยเหลือกัน ด้วยบ่าด้วยแรงอาศัยอยู่ร่วมกันเป็นครอบครัวใหญ่คอยดูแลสั่งสอนซึ่งกันและกัน

2) ช่วงพันฟ้าวิกฤต (พ.ศ.2501-2540) ในช่วงระยะเวลานี้เกิดเหตุการณ์ต่าง ๆ ขึ้นมากมาย ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงหลายอย่างในชุมชน อีกทั้งยังเป็นวิกฤตที่คนในชุมชน บ้านทรงธรรม* เผชิญร่วมกันที่สำคัญ คือ ในปีพ.ศ.2502 ชุมชนประสบวิกฤตใหญ่ ครั้งแรก เกิดเพลิงไหม้หมู่บ้านวัดเกือบทั้งหมด เหลือเพียง 4 หลังคาเรือน ทรัพย์สินของใช้ที่จำเป็นเสียหายเป็นจำนวนมากเหลือเพียงที่ดิน ทำกิน แต่ชาวบ้านไม่ได้ย่อท้อก่อร่างสร้างตัวขึ้นมาใหม่ โดยไม่ยอมโยกย้ายไปที่อื่น แกนนำชุมชนท่านหนึ่งกล่าวว่า “...เหมือนเริ่มต้นชีวิตใหม่ จากศูนย์...”

นอกจากนี้ ประมาณ พ.ศ.2507 มีการก่อสร้างถนนผ่านหมู่บ้านโดยส่วนราชการ มาดำเนินการขุดสระน้ำ (บริเวณด้านหลังอาคารสถานีอนามัยในปัจจุบัน) เพื่อนำดินลูกรังไปทำถนน ได้พบพระพุทธรูป หน้าตักเป็นศอก ๆ หลายองค์ ซึ่งผู้ดำเนินการยึดไป ชาวบ้านไปขอคืนกลับจากทางอำเภอ ได้รับคำตอบว่า “...จะเอาพระหรือถนน...” สิ่งนี้บั่นคั่นความรู้สึกของชาวชุมชนบ้านทรงธรรม* และเห็นว่าเป็นการไม่ถูกต้องไม่เป็นธรรม เข้าข่ายคอร์รัปชัน แต่ไม่สามารถแสดงปฏิกริยาใด ๆ ได้

จึงส่งผลกระทบต่อชุมชนบ้านทรงธรรม* ในปัจจุบัน 2 ประเด็นสำคัญ คือ 1) ไม่ศรัทธาในกลไกภายนอก เช่น การทำงานของภาครัฐ และ 2) ความไม่ชอบธรรม ดังคำกล่าวของทรงพณา* ที่เล่าเรื่องราวเกี่ยวกับฝ่ายบ้านม่วงว่า “...ราชการจะพยายามสร้างฝ่าย แต่ไม่คำนึงถึงความต้องการของชาวบ้าน ทำเลที่ตั้งของฝ่ายก็ไม่เหมาะสม ดึงก็ขึ้น น้ำก็แรง เคยเอากระสอบทรายมาตั้งเป็นเขื่อนแล้ว 2-3 วัน น้ำหลาก ก็พัดเขื่อนละลายหายไป ถึงแม้จะอ้างโครงการพระราชดำริ แต่ก็ควรคำนึงถึงความเหมาะสม จนปัจจุบันชุมชน

ถูกกล่าวหาว่าขัดขวางการพัฒนา...”

อีกวิกฤตหนึ่ง ในยุคของการต่อสู้อุดมการณ์ทางการเมือง บริเวณรอยต่อตามแนวชายแดนไทย-ลาวเกิดการสู้รบกันระหว่างฝ่ายรัฐกับฝ่ายคอมมิวนิสต์เกือบตลอดเวลา โดยในวันที่ 10 พฤศจิกายน พ.ศ. 2510 เกิดเสียงปืนแตกขึ้นเป็นครั้งแรกของภาคเหนือ ณ บริเวณดอยยาว-ดอยผาหม่น ดอยท้ายชมพู โดยหมู่บ้านบริวารของบ้านทรงธรรม* ซึ่งเป็นชาวไทยภูเขา ชื่อ บ้านเลาอู (ปัจจุบันบ้านร่มโพธิ์ไทย และบ้านเลาตาขาว) มีปฏิกิริยาเคลื่อนไหวกับแนวร่วมพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย ทางราชการจึงจัดส่งกำลังเข้ามาตั้งฐานปฏิบัติการบริเวณโรงเรียนบ้านทรงธรรม*อาทิ หน่วยตชด.ที่ 32 จำนวน 1 หมวด กองร้อยอาสารักษาดินแดน 1 ชุด เป็นต้น ต่อมาเมื่อเดือน ธันวาคม พ.ศ.2510 ได้เกิดการปะทะระหว่าง ผกค.กับเจ้าหน้าที่บ้านเมือง จากเหตุการณ์ครั้งนั้นทางการจึงคัดเลือกชาวบ้านทรงธรรม* ไปอบรมด้านการหาข่าว จำนวน 30 คน เพื่อช่วยเหลือทางราชการ

ต่อมาเกิดเหตุการณ์วิกฤตขึ้นอีกครั้งหนึ่งในปีพ.ศ. 2517 ชาวบ้านถูกเข้าใจผิดว่าเป็นสายลับฝ่ายตรงข้ามของรัฐบาล จึงถูกทหารกวาดต้อนชาวบ้านเกือบ 300 คนเข้าไปในวิหารวัดทรงธรรม*เพื่อฆ่าทำลายด้วยระเบิดแต่สามารถรอดมาได้ด้วยการขอร้องของทหารคนหนึ่งจากลพบุรี แม้จะมีเหตุผลทางยุทธวิธีของทหาร แต่เหตุการณ์นี้ทำให้ชาวบ้านจำเป็นต้องเผชิญกับชะตากรรมเดียวกัน และสามารถรอดพ้นมาได้ร่วมกัน จึงผูกพันกลมเกลียวสามัคคีเป็นหนึ่งเดียวกัน

ต่อมาปีพ.ศ.2519 พรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย ได้ก่อกวนและโฆษณาชวนเชื่อทุกรูปแบบ เพื่อให้ประชาชนเป็นแนวร่วม แต่ด้วยความรักชาติและความสามัคคีของประชาชนในหมู่บ้าน จึงไม่มีผู้ใดทำตามโฆษณาชวนเชื่อแต่อย่างใด แต่ก็เป็นที่เหตุให้พื้นที่บ้านทรงธรรม*ถูกกำหนดให้เป็นเขตสีแดงทำให้ชาวบ้านต้องดำรงชีวิตอยู่ด้วยความหวาดผวายเป็นระยะเวลายาวนาน จนกระทั่งมีกลุ่มพลังต่อต้านเกิดขึ้น คือ กลุ่มเสียงชาวบ้าน ซึ่งประกอบด้วยชายฉกรรจ์ในหมู่บ้านทั้งหมด ร่วมกับชาวบ้านในตำบลต๊อบเต่ามาร่วมกันที่บ้านทรงธรรม* ทั้งนี้ จากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในปีพ.ศ.2510-2523 ทำให้มีการต่อสู้และปะทะกันบ่อยครั้งจนเป็นเหตุให้เกิดความเสียหายในด้านต่าง ๆ อาทิ มีผู้เสียชีวิตจำนวนไม่น้อย มีคนพิการมาจนถึงทุกวันนี้ ฯลฯ

นอกจากนี้ ชาวบ้านยังได้รับประสบการณ์ การถูกข่มเหงรังแกจากเจ้าหน้าที่รัฐ ในลักษณะของการเบียดเบียนเอาของมีค่าของชุมชนไป อาทิ การที่ข้าราชการบางคนเข้าไปขอไม้ในป่าชุมชนซึ่งชาวบ้านชักลากมาใช้ประโยชน์เพื่อส่วนรวม เพื่อแลกกับการนำงบประมาณเข้าไปพัฒนาหมู่บ้าน ผู้นำชุมชนซึ่งเป็นข้าราชการท่านหนึ่งได้เล่าให้ฟังว่า “...พอหลวง

บอกกับเขาว่าให้ไม่ได้ ไม้เป็นของชาวบ้านทุกคน เขาก็บอกว่าถ้าไม่ได้ไม้ ก็ขอข้าวเปลือก ลักกระสอบจะเอาไปให้ไก่กิน พ่อหลวงจึงเอาข้าวเปลือกในยุ้งข้าวของพ่อหลวงให้ข้าราชการ ผู้นั้นไป...” เป็นต้น

แต่เดิมเนื้อที่ของหมู่บ้านค่อนข้างกว้างประกอบด้วยกลุ่มบ้านบริวารหลายกลุ่มบ้าน (หมู่บ้านบริวารคือหมู่บ้านที่ยังไม่ประกาศเป็นหมู่บ้านตามหลักของกระทรวงมหาดไทย) ประชาชนมีหลายชนเผ่า เช่น คนเมือง ม้ง จีนฮ่อ ฯลฯ แต่ปัจจุบันกลุ่มบ้านบริวารดังกล่าวได้แยกตัวจัดตั้งเป็นหมู่บ้านตามหลักการปกครองของกระทรวงมหาดไทยแล้ว หมู่บ้านทรงธรรม จึงเหลือพื้นที่ไม่มากนักมีลักษณะเป็นชุมชนเดี่ยว ความสัมพันธ์ทางสังคมแบบเครือญาติ ประชากรบางส่วนมีการอพยพมาจากต่างท้องถิ่น (การแต่งงานสร้างครอบครัวใหม่) แต่ปัจจุบันกลุ่มบ้านเครือญาติได้แบ่งแยกเป็นหมู่บ้านหลัก ตามประกาศกระทรวงมหาดไทย เมื่อปีพ.ศ.2535 บ้านทรงธรรม* จึงเหลือพื้นที่ไม่มากนัก มีลักษณะเป็นชุมชนเดี่ยว มีความสัมพันธ์แบบเครือญาติ แต่ก็มีผู้อพยพจากต่างถิ่นบ้างเป็นส่วนน้อย ลักษณะทางภูมิศาสตร์ของหมู่บ้านตั้งอยู่ในหุบเขา ตั้งอยู่บนเส้นทางเดินทางไปยังภูชี้ฟ้า

3) ช่วงแสวงหาการพัฒนาอย่างยั่งยืน (พ.ศ.2541-ปัจจุบัน) หลังจากที่ผ่านมาพ้นวิกฤตซึ่งมีสาเหตุมาจากปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอกชุมชน ซึ่งมีความหนักหน่วง ชุมชนทรงธรรม* เริ่มปรับตัวจากประสบการณ์หรือบทเรียนที่ผ่านมา โดยการทบทวนและถอดประสบการณ์ เพื่อเรียนรู้ตนเอง และแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันในชุมชน อาศัยกระบวนการค้นหาปัญหาต่าง ๆ ของชุมชนอย่างมีส่วนร่วม และเริ่มตั้งคำถามเพื่อแสวงหาคำตอบที่จะสามารถแก้ปัญหาต่าง ๆ เหล่านั้น โดยชาวบ้านและข้าราชการที่ปฏิบัติงานอยู่ในพื้นที่กลุ่มหนึ่ง ซึ่งเป็นแกนนำทางความคิด 4 คน ประกอบด้วย ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน ผู้อาวุโสผู้ซึ่งผ่านประสบการณ์ และทรงภูมิทางศาสนา (วัด) และเจ้าหน้าที่สาธารณสุข (สถานีอนามัย) ตลอดจน ชาวชุมชน (ผ่านระบบคุ้ม-เขต) ได้ทำการสืบค้นและวิเคราะห์ปัญหาของชุมชน จนพบเป้าหมายที่เป็นแนวทางในการพัฒนาชุมชนของตนร่วมกัน สรุปสาระได้ 8 ประเด็นสำคัญ เรียกว่า 8 ดีวิถีที่ไผ่ผ่น (คนดี ดินดี ป่าดี น้ำดี สิ่งแวดล้อมดี สังคมวัฒนธรรมดี สุขภาพดี เศรษฐกิจดี) ตามที่ทรงศีล* ได้กล่าวว่า “...ต้องทำไปพร้อม ๆ กัน เพราะเป็นเรื่องจำเป็นสำหรับชีวิต ชุมชนได้เลือกที่จะเข้า เฉพาะโครงการที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตชุมชนเท่านั้น ปรับแนวคิด **ใช้คุณค่า นำมูลค่า ใช้คุณธรรมนำการพัฒนา มากกว่าเงินทุน...**” อันนำมาสู่โครงการบ้านจุ่มเมืองเย็น หรือโครงการชุมชนเป็นสุข ในฐานะแม่ข่ายซึ่งปัจจุบันเป็น ระยะที่ 2 (3 ปี) พ.ศ. 2546-2549 โดยได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) ภายใต้การบริหารจัดการร่วมกันของสำนักงานสาธารณสุขจังหวัด

เชียงราย องค์การพัฒนาเอกชน (NGOs) เช่น สมาคมพัฒนาศักยภาพชุมชน โครงการส่งเสริมการเรียนรู้ไทย-เยอรมัน และโพธิyalัย ฯลฯ

กรณีที่ 2 บ้านใหม่คุณธรรม*

เมื่อประมาณ ปี พ.ศ. 2472 ได้มีคนกลุ่มแรกอพยพมาจากบ้านแก่นเท่า (บ้านฮ้าง) ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของที่ตั้งหมู่บ้านในปัจจุบัน โดยห่างจากที่ตั้งปัจจุบันประมาณ 1 กิโลเมตร เพราะเกิดไฟป่าเผาบ้านเรือนติดต่อกันสองปี (คนในสมัยก่อนไม่มีการวางแผนในการป้องกันไฟป่า) อีกสาเหตุหนึ่งอาจเป็นเพราะอยู่ใกล้แหล่งน้ำ เมื่ออพยพมาเห็นเป็นทำเลอันเหมาะสม จึงได้ลงหลักปักฐานและตั้งเสาหลักบ้าน (เสาอาฮักบ้าน) ซึ่งอยู่เลยทิศเหนือของหนองน้ำให้เป็นดอนปู่ตาเป็นที่เคารพนับถือยึดเหนี่ยวจิตใจของชาวบ้านในชุมชน และพากันตั้งชื่อหมู่บ้านว่า บ้านใหม่คุณธรรม*

ในอดีตบ้านใหม่คุณธรรม* มีความอุดมสมบูรณ์ มีหนองน้ำอยู่แห่งหนึ่ง มีหญ้าปล้องขึ้นเต็มหนองน้ำ ในน้ำมีปลาชุกชุม มีสัตว์ป่าอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก เช่น ละมั่ง อีเห็น เสือ ช้าง ฯลฯ สัตว์ทั้งหลายเหล่านี้ต่างลงมากินน้ำที่หนองน้ำแห่งนี้ บริเวณนี้จะเต็มไปด้วยป่าอุดมสมบูรณ์ ทุกอย่างไม่ได้ซื้ออาหารอุดมสมบูรณ์ ในน้ำมีกุ้ง หอย ปู ปลา ฯลฯ บนบกมีเห็ดป่านานาชนิด รวมทั้งสัตว์นานาชนิด เช่น อีอ่าว กบ เขียด แอ้ ฯลฯ ดังคำกล่าวของผู้อาวุโสของชุมชนที่ว่า “...ถ้าจะหาอาหารมารับประทานกันก็แค่ตั้งหม้อเอาไว้แล้วไปหาไม่ถึง 20 นาทีก็ได้มาประกอบเป็นอาหารได้เลย...” ชาวบ้านจะตื่นแต่เช้าตรู่ ฟังเสียงไก่ขันไม่ต้องฟังเสียงนาฬิกา ตื่นขึ้นมาก็ต้องดำข้าว ดำด้วยครกใหญ่คือครกกระเดื่อง (ครกมอ) เพราะว่าไม่มีโรงสีข้าว น้ำดื่มก็ขุดบ่อใช้ร่วมกันเรียกว่าน้ำส่าง (สร้าง) จะเป็นน้ำที่ใสสะอาดหอมกลิ่นดินนิด ๆ ส่วนน้ำอุปโภคบริโภคหรือน้ำใช้นั้นจะใช้น้ำที่หนอง ที่อยู่ทางทิศตะวันตกของหมู่บ้าน ตกเย็นหนุ่มสาวชาวบ้านก็จะไปอาบน้ำที่ท่าน้ำ ผู้หญิงผู้ชายก็จะอาบน้ำคนละท่า ส่วนที่ดินทำกินก็จะจับจองกันเองใครคนไหนที่ขยันก็จับจองได้มากเพราะไม่มีเจ้าของ ถ้าใครมีมากก็ขอกัน บางทีมีตมเดียวก็ขอเปลี่ยนนากันได้ เสื้อผ้านุ่งห่มนั้นก็ปลูกฝ้าย ปลูกหม่อนเลี้ยงไหม นำมาทอเป็นเสื้อผ้านุ่งห่มไม่ต้องซื้อ การทำนาของชาวบ้านในสมัยนั้นก็ทำกันเป็นครอบครัว ไม่ต้องจ้าง เพราะแรงงานในครอบครัวมีเป็นจำนวนมาก และมีการลงแขกต๋านานวดข้าว ขนขึ้นเล้าช่วยกัน เมื่อเก็บเกี่ยวเสร็จจะเก็บไว้ที่เล้าหรือยุ้งฉาง ถ้าอะไรขาดก็นำมาแลกเปลี่ยนกัน เช่น แลกเปลี่ยนเกลือเอาไว้กินต่อไป เมื่อเสร็จจากฤดูทำนาก็จะเลี้ยงไหมทอผ้า ผู้ชายก็จักสาน ตอนกลางคืนก็จะมารวมกลุ่มกัน (เรียกว่า “ช่วง”) หนุ่มสาวก็จะมาจีบกัน คนเฒ่า คนแก่ก็จะมาปรึกษาเกี่ยวกับการทำบุญทำทานตามฮีตสิบสอง

การเดินทางนั้นลำบากมาก เส้นทางยังเป็นทางเกวียนใครจะไปอำเภอจะต้องขี่ม้าไปเป็นวันเพราะพาหนะสมัยก่อนนั้นมีแต่ม้าและวัวเทียมเกวียนและเดินด้วยเท้า ใครเจ็บไข้ได้ป่วยต้องกินยาหม้อ ยาฝน ที่มีขึ้นตามท้องถิ่นเพราะเป็นยาสมุนไพรที่เชื่อกันว่ารักษาโรคได้ เวลาคลอดลูกแต่ละที่ต้องใช้หมอดำแยเพราะห่างไกลความเจริญ

แต่ด้วยความอุดมสมบูรณ์ของแหล่งน้ำ ป่าไม้ และสัตว์ป่านานาชนิด จึงเป็นเหตุให้มีผู้คนพากันอพยพมาอยู่อาศัยและตั้งรกรากกันมากขึ้น ๆ ปี พ.ศ. 2476 มีบ้านเรือนมากพอที่จะจัดตั้งเป็นหมู่บ้านได้ คณะกรรมการตำบล และอำเภอ จึงได้ตั้งเป็นหมู่บ้านและให้มีผู้ใหญ่บ้านปกครองขึ้น

หากจะแบ่งยุคแห่งความเปลี่ยนแปลงของชุมชนบ้านใหม่คุณธรรม* สามารถแบ่งได้ดังต่อไปนี้

1) ยุคบุกเบิก (ก่อน พ.ศ. 2476)

เมื่อ ปี พ.ศ. 2472 ได้ตั้งชื่อหมู่บ้านตามแหล่งน้ำ เป็นยุคที่วิถีชีวิตของคนยังอาศัยอิงอยู่กับธรรมชาติ ไม่มีความเจริญทางด้านวัตถุเข้ามาในหมู่บ้านเลย ประกอบกับผู้คนในหมู่บ้าน ยังมีไม่มากนัก

2) ยุคเริ่มพัฒนา (พ.ศ. 2477-2527)

เริ่มในสมัยที่คุณพ่อทองอิน ทองมี* เป็นผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งรัฐบาลในสมัยนั้นภายใต้การนำของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้มีโครงการเงินผันเพื่อพัฒนาชนบท ลงสู่บ้านใหม่คุณธรรม* ด้วย โดยมีการขุดลอกหนองน้ำที่ตื้นเขิน เพื่อให้มีการกักเก็บน้ำได้พอเพียงในการใช้สอยของประชาชน และมีการขุดดินมาทำถนนจนถึงทิศตะวันออกของบ้านแขนงใหม่* ซึ่งถือเป็นถนนเส้นแรกในการคมนาคมสัญจรของหมู่บ้านใหม่คุณธรรม* และหมู่บ้านข้างเคียง โดยมีความกว้าง 12 เมตร จึงถือได้ว่ามีมาตรฐานในสมัยนั้น เพราะแต่ก่อนทางสัญจรคือทางเกวียนกว้างแค่ 2 เมตรครึ่งเท่านั้น

ต่อมาเมื่อ ปี พ.ศ. 2508 กรมทางหลวงได้ตัดถนนจากบ้านทุ่ม อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่นมาอำเภอมัญจาคีรี ใน ปี พ.ศ. 2512-2514 ได้มีการทำถนนจากปากทางบ้านแขนงใหม่* ถึงบ้านคำคูน* ระยะทาง 11 กิโลเมตร โดยแยกเป็นแรงงานชาวบ้านช่วยกันทำ 4 กิโลเมตร ที่เหลือจากนั้นเป็นงบประมาณของส่วนราชการ โดยทำเป็นถนนลูกรังพอสัญจรไปได้ ต่อมาใน ปี พ.ศ. 2526 การไฟฟ้าส่วนภูมิภาคได้นำเสาไฟฟ้ามาปัก และชาวบ้านได้ใช้ไฟฟ้าครั้งแรกเมื่อ ปี พ.ศ. 2527

3) ยุคพัฒนา (พ.ศ. 2528-ปัจจุบัน)

หลังจากมีไฟฟ้าและถนนเข้ามาในหมู่บ้านซึ่งในระยะแรกก็ไม่ได้มีใช้ทุกครัวเรือน

(เนื่องด้วยเหตุผลทางเศรษฐกิจที่ไม่สามารถแบกรับภาระค่าใช้จ่ายในเบื้องต้นได้) ทำให้วิถีการดำเนินชีวิตของชาวบ้านเกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านต่าง ๆ เบื้องต้นหลายอย่าง เช่น 1) ผู้นำชุมชน หรือผู้มีความพร้อมทางเศรษฐกิจบางคนได้ส่งบุตรหลานไปศึกษาเล่าเรียนที่อำเภอ มัญจาคีรี และจังหวัดขอนแก่น 2) ชาวบ้านได้ซื้อทีวีสีขาวดำ 20 นิ้ว 3 เครื่อง ซึ่งถือได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นที่ทำให้ชาวบ้านได้รับรู้ข่าวสารจากโลกภายนอก และเป็นสาเหตุให้เกิดการรับเอา ค่านิยม วิถีชีวิต และวิธีคิดแบบคนเมือง 3) อุปกรณ์ข้าวของเครื่องใช้ต่าง ๆ ที่ใช้ไฟฟ้าและ ถือว่าทันสมัย ก็ได้เริ่มทยอยเข้ามาในหมู่บ้าน มากขึ้น ๆ เรื่อย ๆ คนในหมู่บ้านปรับเปลี่ยนจาก ชาวบ้านที่วิถีชีวิตอาศัยอิงธรรมชาติมาเป็นชาวบ้านซึ่งมีวิถีคิด และวิถีชีวิตแบบชาวเมือง ที่อาศัยอิงวัตถุและเทคโนโลยีในการดำรงชีวิต มากขึ้น

ความเจริญในทางด้านวัตถุ ระบบสาธารณูปโภค และเทคโนโลยีทุกอย่างเข้ามาสู่ หมู่บ้านอย่างเต็มรูปแบบ ชาวบ้านมีค่านิยมในการส่งเสริมให้บุตรหลานได้รับการศึกษา ในระดับสูงเพื่อหวังการได้เป็นเจ้าคนนายคน มีการส่งเสริมการศึกษาของคนในชุมชนที่ขาด โอกาสทางการศึกษาโดยทางกรมการศึกษานอกโรงเรียนได้เข้ามาช่วยสนับสนุน ทางด้าน การประกอบอาชีพได้มีหน่วยงานทางราชการที่รับผิดชอบ เข้ามาช่วยสนับสนุนและให้ความรู้ เพื่อเสริมทักษะความชำนาญในด้าน ต่าง ๆ เช่น การซ่อมเครื่องใช้ไฟฟ้า เครื่องจักรกล ขนาดเบา เครื่องสูบน้ำ รถไถ รถจักรยานยนต์ การตัดเย็บเสื้อผ้า เสริมสวย ฯลฯ

ในขณะที่ ความเจริญก้าวหน้าในทางด้านวัตถุได้ขยายตัวเข้ามาในหมู่บ้านมากขึ้น เรื่อย ๆ นั้น แต่ในขณะเดียวกัน ชาวบ้านก็มีการปรับตัวเพื่อให้ทันต่อเหตุการณ์ของความ เปลี่ยนแปลงความก้าวหน้าแบบโลกาภิวัตน์ โดยมีได้ทอดทิ้งขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรมและวิถีชีวิตแบบดั้งเดิม โดยมีการทำกิจกรรมร่วมกัน ในรูปแบบกลุ่มต่าง ๆ มีการรู้จักให้ แบ่งปัน เอื้ออาทรช่วยเหลือซึ่งกันและกัน โดยมีการแลกเปลี่ยนเป็นเงินบ้าง เป็นแรงงานบ้าง รวมทั้งยังคงรักษาภูมิปัญญาของคนโบราณ และมีกิจกรรมเข้าวัด สวดมนต์ รักษาศีล

5.3.3.2 การสัมภาษณ์กลุ่มแบบเจาะจง

การสัมภาษณ์กลุ่มแบบเจาะจง (Focus group interview) หรือ การสัมภาษณ์คนเป็นกลุ่ม (Group interview) แต่มิใช่การสนทนากลุ่ม (Focus group) เนื่องจาก เป็นวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลที่พัฒนามาจากการสนทนากลุ่มย่อย (Small group) ระหว่าง ผู้วิจัยกับกลุ่มบุคคล ซึ่งมีได้เป็นการจัดกลุ่มที่เกิดขึ้นเองตามปกติ ภายใต้ประเด็นที่ผู้วิจัย กำหนด และมุ่งให้บุคคลได้ตอบ / มีปฏิสัมพันธ์กับผู้วิจัยเป็นหลัก โดยเน้นการพูดคุย

แลกเปลี่ยน ความรู้ ความคิด และประสบการณ์ซึ่งกันและกันอย่างกว้างขวางของสมาชิกกันเอง และกับผู้วิจัย มีวัตถุประสงค์หลักเพื่อช่วยให้เกิดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับความนึกคิด จิตใจ และพฤติกรรมมนุษย์ รวมถึงปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรม ในปัจจุบันการสัมภาษณ์กลุ่มแบบเจาะจงได้รับความนิยมมากยิ่งขึ้น เนื่องมาจากช่วยให้ประหยัดเวลาและงบประมาณ มากกว่าการสัมภาษณ์เจาะลึกเป็นรายบุคคล ทำให้ได้ข้อมูลทันต่อเหตุการณ์ จะเห็นได้ว่าการวิจัยเชิงคุณภาพที่เน้นภาคสนาม มีสภาพเป็นธรรมชาติ และมีอิสระในการแสดงความคิดเห็น จึงช่วยกระตุ้นให้มีการพูดคุยมากขึ้น และที่สำคัญหากเป็นกรณีการหาข้อมูลเกี่ยวกับสภาพสังคม หรือชุมชนโดยทั่ว ๆ ไปแล้ว การสัมภาษณ์กลุ่มแบบเจาะจง จะมีส่วนช่วยให้ได้ข้อมูลที่ถูกต้องยิ่งขึ้น เนื่องจากได้มีการช่วยกันพิจารณาระดมความคิดเห็น และยืนยันตรวจสอบข้อมูลเหล่านั้นร่วมกัน (สุพรรณิ ไชยอำพร, 2552; รัตนะ บัวสนธิ, 2556)

อาจกล่าวได้ว่า การสัมภาษณ์ในการวิจัยเชิงคุณภาพ แท้จริงแล้วเป็นกระบวนการสร้างข้อมูลอีกรูปแบบหนึ่ง ทั้งผู้วิจัย และผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ (Key-informant) ต่างมีบทบาทในการสร้างข้อมูลขึ้นมา เรียบเรียงแบบถ้อยที่ถ้อยอาศัยซึ่งกันและกัน โดยผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญเป็นผู้เล่าประสบการณ์ ความคิด และความรู้สึกของตัวเองในรูปแบบของข้อความบรรยาย (Narrative) ตามหัวข้อ หรือแนวประเด็นการสัมภาษณ์ (Interview guide) ที่ผู้วิจัยสร้างขึ้นมา เพื่อเป็นหัวข้อสนทนา ในขณะเดียวกัน ผู้วิจัย ก็ฟังและตอบสนองต่อสิ่งที่ผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญพรรณนาออกมาด้วยใจจดจ่อ พร้อมกับคอยกระตุ้น หรือตะล่อมกล่อมเกล้า (Probe) ให้ผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ สามารถเรียกความคิด / ความจำที่เกี่ยวข้องกับเรื่องราว หรือประสบการณ์ ขึ้นมา (ซึ่งปกติมักมีข้อมูลอยู่แบบกระจัดกระจาย ในรูปของความทรงจำ ความคิดเห็น) และเรียบเรียงออกมาเป็นเรื่องราวที่มีความหมาย ทั้งนี้ ข้อความพรรณนาที่เรียบเรียงออกมาจากการสัมภาษณ์ จึงเป็นข้อมูลที่สามารถยืดหยุ่นได้ตามแนวคิดนำของนักวิจัยภายใต้แนวคิดทฤษฎีที่อยู่เบื้องหลังนักวิจัย

กล่าวโดยสรุป กระบวนการสัมภาษณ์ในการวิจัยเชิงคุณภาพ ซึ่งเป็นการสร้างความจริง / ความรู้ (ข้อมูล) ที่มีอยู่กระจัดกระจายขึ้นมาใหม่ ให้เป็นข้อมูลที่มีความหมายสำหรับการวิจัย จึงเป็นกระบวนการสร้างข้อมูลอย่างแท้จริง (Holstein and Gubrium, 1995; Mishler, 1986 อ้างถึงใน ชาย โพธิ์สิตา, 2550)

ทั้งนี้ เพื่อให้นักศึกษา และผู้สนใจได้รับประสบการณ์เรียนรู้ผ่านกรณีศึกษา เพื่อการเรียนรู้การสนทนาภาคการฝึกปฏิบัติ ผู้เขียนขอเสนอกรณีตัวอย่างแนวประเด็นการสัมภาษณ์ (Interview guide) จากรายงานวิจัย เรื่อง รูปแบบการจัดการศึกษาและการพัฒนาครูตามแนวพระราชดำริสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี: ศึกษา

กรณีโรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดนสิงคโปร์แอร์ไลน์สเฉลิมพระเกียรติ ฯ บ้านหนองบอน ตำบลทุ่งขนาน อำเภอสอยดาว จังหวัดจันทบุรี (คมพล สุวรรณภูมิ และสุพรรณิ ไชยอำพร, 2551) ปรากฏรายละเอียดดังต่อไปนี้

กรณีตัวอย่างแนวประเด็นการสัมภาษณ์เจาะลึก (Interview Guide)

ส่วนที่ 1 ข้อมูลพื้นฐานส่วนบุคคล

1. เพศ
2. อายุ
3. ระดับการศึกษา
4. สถานภาพสมรส
5. ภูมิลำเนา

ส่วนที่ 2 การจัดการศึกษาตามแนวพระราชดำริตามแนวพระราชดำริสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี

1. การบริหารโรงเรียน
2. การจัดหลักสูตร
3. การจัดชั้นเรียน
4. การจัดครู
5. การจัดการเรียนการสอน
6. การประเมินผล
7. การจัดกิจกรรมพัฒนาผู้เรียน
8. การพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้เรียนและชุมชน
9. การสร้างความสัมพันธ์กับชุมชน
10. พระราชดำริและแนวทางดำเนินงานที่ยึดถืออย่างต่อเนื่องในด้านการจัดการศึกษา

ส่วนที่ 3 การพัฒนาครูผู้ตามแนวพระราชดำริสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี

1. การสรรหาและการคัดเลือกครู – ความเชื่อมั่น ความมั่นคงของความรู้ที่มีฐานจากชีวิตความเป็นอยู่
2. การรักษาคู (ให้อยู่ในวิชาชีพ) – ความรู้ในสถานการณ์จริงที่สามารถแก้ปัญหาในเชิงปฏิบัติได้อย่างเป็นรูปธรรม
3. การพัฒนาครูประจำการ – พัฒนาครูให้เป็นผู้ที่มีความรู้ที่จะดูแลเด็กและเยาวชนได้

4. การสร้างความผูกพันระหว่างครูกับชุมชน – การพัฒนาความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และสังคมสิ่งแวดล้อมในหลากหลายมิติ

5. การสร้างจิตวิญญาณครู – คุณลักษณะของครูผู้เดินตามรอยพระยุคลบาท

หมายเหตุ กระบวนการเรียนรู้จากการปฏิบัติจริงบนฐานการดำเนินงานตามโครงการพระราชดำริ ประกอบด้วย

1. โครงการเกษตรเพื่ออาหารกลางวัน – การพัฒนาวิชาการด้านต่าง ๆ ที่เป็นพื้นฐานของชีวิต การถ่ายทอดเทคโนโลยีสู่ชุมชน รูปแบบและความหลากหลายของกิจกรรม
2. โครงการส่งเสริมคุณภาพการศึกษา
3. โครงการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
4. โครงการนักเรียนในพระราชานุเคราะห์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี
5. โครงการฝึกอาชีพ
6. โครงการควบคุมโรคขาดสารไอโอดีน
7. โครงการส่งเสริมสหกรณ์

นอกจากนี้ กรณีตัวอย่างการสัมภาษณ์เจาะลึกผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ จากรายงานวิจัย เรื่อง รูปแบบการจัดการศึกษาและการพัฒนาครูตามแนวพระราชดำริสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี: ศึกษากรณีโรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดนสิงคโปร์แอร์ไลน์เฉลิมพระเกียรติ ฯ บ้านหนองบอน ตำบลทุ่งขนาน อำเภอสอยดาว จังหวัดจันทบุรี (คมพล สุวรรณภูมิ และสุพรรณิ ไชยอำพร, 2551) ปรากฏรายละเอียดดังต่อไปนี้

กรณีตัวอย่างการสัมภาษณ์เจาะลึกผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ

กรณีที่ 1 ครูเอื้อ*

ครูเอื้อ* เป็นเพศชาย รับราชการตำรวจตระเวนชายแดน เกิดปีพ.ศ.2503 อายุ 47 ปี จบการศึกษาสูงสุดระดับมัธยมศึกษา ปัจจุบันดำรงตำแหน่งผู้บริหารสถานศึกษา ภูมิลำเนาเดิม เป็นคนอำเภอชะอำ จังหวัดเพชรบุรี สถานภาพสมรส ภรรยา มีภูมิลำเนาอยู่ที่จังหวัด

* นามสมมติ

กาญจนบุรี ประกอบอาชีพแม่บ้านดูแลความสะอาดเรียบร้อยในสถานีนอนามัยในละแวกใกล้เคียง เป็นอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน และเคยได้รับการอบรมความรู้ด้านการแพทย์แผนไทย ที่อยู่ปัจจุบันเป็นบ้านของตนเอง อาศัยอยู่ตั้งแต่ปีพ.ศ.2527 อยู่ห่างจากสถานศึกษา ประมาณ 4-5 กิโลเมตร “...ตอนย้ายไปอยู่ที่อื่น ครอบครัวไม่ไปไหน แม่บ้านเลี้ยงลูก...” มีบุตรสาว 3 คน คนโตเรียนปี 3 มหาวิทยาลัยกรุงเทพ สาขาการท่องเที่ยวและการโรงแรม คนที่สองเรียนมัธยมศึกษาปีที่ 4 โรงเรียนคลองหาด และคนที่สามเรียนมัธยมศึกษาปีที่ 1 โรงเรียนคลองหาด

พ่อแม่มีลูก 11 คน (ครูเอื้อ* เป็นลูกคนที่ 5) ไม่มีเงินส่งเรียน จึงเป็นเด็กวัดอยู่วัดชะอำ ตั้งแต่ประถมศึกษา ปีที่ 1 จนเรียนจบมัธยมศึกษา ปีที่ 3 ที่โรงเรียนชะอำคุณหญิงเนื่องบุรี ต่อมา เรียนการช่างเพชรบุรี ได้ 1-2 เดือน เรียนไม่ไหว เพราะต้องใช้ค่าใช้จ่ายสูง ในวัยเรียนเคยเป็นหัวหน้าสรวัดนักเรียน / หัวหน้านักเรียน พออายุ 18 ปี พร้อมกับเพื่อนมาสมัครสอบตชด. ที่อรัญประเทศ เดินทางมาโดยลำพังพร้อมกับเพื่อน 3 คน “...เพื่อนให้เป็น ผู้นำ นำมาสมัคร ทั้ง ๆ ที่ไม่เคยมา แต่ก็พาเพื่อนมาได้...” แต่มีครูเอื้อ* คนเดียวที่สอบได้ เข้ารับการฝึกอบรมที่ค่ายเสรีธรรม จังหวัดอุดรธานี

บรรจุเป็นข้าราชการเมื่อ 1 มกราคม พ.ศ.2523 ในสังกัดกองร้อย ตชด. ที่ 114 บ้านตาเรือง ซึ่งตรงกับเหตุการณ์ “...เขมรแตก...” แต่ก็ไม่มีภาระรุนแรง “...ฝ่ายเราส่วนมากก็จะให้ความช่วยเหลือด้านมนุษยธรรม...” ในเบื้องต้นของการรับราชการ ป่วยเป็นไข้มาเลเรีย จึงทำให้อยากกลับบ้าน “...คิดอย่างเดียว ทำอย่างไรจะเป็นตำรวจภูธรกลับเพชรบุรี เพื่อดูแลพ่อแม่...” พอปีพ.ศ.2527 ได้รับประสบการณ์ทำงานที่เกี่ยวข้องกับการเรียนการสอน โดยถูกขอให้ทำหน้าที่ครูช่วยสอนที่โรงเรียนบ้านตาเรือง ทำการสอนวิชาสสน. เนื่องจากมีความสามารถด้านกีฬาวอลเลย์บอล และตระกร้อ โดยทำการสอนในระบบ 3 ภาคเรียน 5 สาระการเรียนรู้ ทำหน้าที่สอนอยู่ 4-5 ปี

ต่อมาจึงย้ายมาเป็นครูน้อยทำหน้าที่เป็นครู ตชด. ตั้งแต่ปีพ.ศ.2532 ณ โรงเรียน ตชด. บ้านหนองบอน (ก่อตั้งเมื่อวันที่ 3 มีนาคม 2530 เนื่องจากประชาชนขอให้ ตชด. มาช่วยจัดการเรียนการสอนให้แก่เด็กนักเรียน โดยปีพ.ศ.2530 มีครูใหญ่คนที่ 1 ต่อมาปีพ.ศ.2531 มีครูใหญ่คนที่ 2)

พอปีพ.ศ.2533 ก็ได้รับคำสั่งให้ทำหน้าที่เป็นครูใหญ่ “...ผู้บังคับบัญชาเห็นความสามารถ บอกว่าลองดู เพราะมันไม่มีใครแล้ว เพราะเปลี่ยนครูใหญ่มาแล้ว 2 คน ผมเป็นครูใหญ่คนที่ 3 ครูใหญ่ 2 คนที่ยศสูงกว่า อายุก็สูงกว่า ก็ยังทำงานอยู่ด้วยกัน ตชด. นับถือรุ่น รุ่นน้องต้องเคารพรุ่นพี่ ตอนเป็นครูใหญ่ก็วางตัวลำบาก เนื่องจากตชด. ถือเพื่อน

พี่น้องในการรบ...” ต่อมาเมื่อปีพ.ศ.2535 ครูเอื้อ* ได้รับคัดเลือกเป็น “ครูใหญ่ดีเด่น” ระดับชาติ ได้รับรางวัลพระราชทานจากสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

ปลาย ปี พ.ศ. 2535-2539 ครูเอื้อ* ได้รับมอบหมายให้ไปเป็นครูใหญ่โรงเรียนตชด. บ้านน้ำแดง เนื่องจากมีผู้บริจาคงบประมาณสร้างอาคาร “...ช่วงนั้นทำงานหนักมาก การก่อสร้างอาคารมันขึ้นไปในป่าชายเลน เวลาทำงานก็ต้องเป็นหลังน้ำลด บางทีก็ถึงตี 1 ตี 2 เวลาช่างใส่ (เสา) เข็มลงไป มันต้อง 5 ต้น พอเราไม่อยู่ด้วยก็จะไม่รู้ว่าจะครบหรือเปล่านั้นกดหาย ๆ ตรวจสอบไม่ได้ แต่ถ้า (เสา) เข็มไม่ครบมันก็จะทำให้อาคารร้าวได้...” ปี พ.ศ. 2538 เป็นช่วงที่มีการเปิดสอบชั้นสัญญาบัตร เพื่อปรับระดับเป็นครูใหญ่ ครูเอื้อ* สอบไม่ผ่าน “...ปีนั้นผมสอบไม่ได้ ปีนั้นมีการก่อสร้าง ในช่วงน้ำลง 2-3 ทุ่ม ต้องดูการตอกเสาเข็ม ถ้าไม่ดูผู้รับเหมาก็จะตอกไม่ครบ 5 ต้น...” พอปีพ.ศ.2539 ในฐานะครูใหญ่ก็ได้รับเสด็จฯ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี พระองค์ท่านทรงแนะนำให้ทำกิจกรรมที่ยังไม่สมบูรณ์ เช่น ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนของเด็ก “...ทำอย่างไร ผลการเรียนไม่ดีขึ้น...” ช่วงนั้นน้ำขึ้น น้ำลง เด็กนักเรียนจะมาโรงเรียนได้ก็ช่วงเวลาน้ำขึ้น (นั่งเรือมาเรียน) “...กว่าจะนั่งเรือมาถึง ก็ใกล้เที่ยง เด็กถึงจะมาเรียนได้ เราจึงเน้นวิชาหลัก ๆ ภาษาไทย และคณิตศาสตร์ เสริมให้เด็ก บางช่วงน้ำแห้งเร็ว ก็ต้องปล่อยเด็กกลับ เวลาเรียนไม่พอ...”

ปีพ.ศ. 2540-2541 หลังจากการสอบชั้นสัญญาบัตรไม่ผ่าน คนที่สอบได้เขาก็ย้ายมาลงเป็นครูใหญ่ “...คนที่สอบได้เขาก็ย้ายมาลง เราก็ย้ายไปแก่งหางแมว ใจเริ่มถอด จะขอลงเป็นครูน้อย ผู้บังคับบัญชาไม่ให้...” ครูเอื้อ* จึงถูกย้ายไปเป็นครูใหญ่ ที่โรงเรียนตชด. บ้านบ่อชะอม อำเภอแก่งหางแมว จังหวัดจันทบุรี “...ไปพัฒนาบ้านพัก ห้องน้ำเด็กอนุบาล ได้รวมคณะกรรมการฯ ผู้ปกครองนักเรียน...”

ต่อมาปีพ.ศ.2541-2542 เป็นครูใหญ่โรงเรียนตชด.บ้านคลองมะลิ “...ไปทำศูนย์เด็กเล็ก คุยกับคณะกรรมการสถานศึกษา สร้างอาคารไม่มีเสากลาง ออกแบบ ขอระตุมุนหาซื้อไม้ชาวบ้าน มาทำ...” สอบสัญญาบัตรครั้งที่ 2 ก็ไม่ติด “...พอมายู่คลองมะลิก็มีครูใหญ่มาลง ได้นายตำรวจมาเป็นครูใหญ่ ผมเป็นดาบ ผมขอกลับบ้าน ย้ายมา 7 ปี ลูกสาวคนโตเรียนแะ เลยคุยกับภรรยา คิดว่าอนาคตของเราต่อไปอาจไม่ได้เป็นครูแล้ว หากเราเป็น ครูน้อย เขาจะยอมรับเราหรือ มันจะร้าวฉาน เป็นอุปสรรค...”

ปีพ.ศ.2542 กลับมาเป็นครูน้อย ในตำแหน่งผู้ช่วยครูใหญ่ โรงเรียนตชด.สิงคโปร์แอร์ไลน์ฯ “...งานส่วนใหญ่เขาให้ผมทำหมด ครูใหญ่คนก่อนย้ายมาจากจังหวัดตาก...” ต่อมาปีพ.ศ.2543 รับเสด็จสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ “...ครูใหญ่เป็นรุ่นพี่ แต่มอบหมายให้ผมทำหมดเลย...” ประมาณปีพ.ศ.2544-2545 ครูใหญ่ลาออก “...ธุรกิจส่วนตัว รุ่งสินค้า

ชายแดน ดันร่นหาเลี้ยงครอบครัว...” ครูเอื้อ* จึงได้รับแต่งตั้งให้เป็นครูใหญ่ “...ผมเคยเป็นครูใหญ่อีกครั้ง...” ผนวกกับสอบได้สัญญาบัตร ปีพ.ศ.2549 จึงดำรงตำแหน่งครูใหญ่จนถึงปัจจุบัน ปีพ.ศ.2549 รับเสด็จสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ อีกครั้ง พระองค์ทรงมีพระราชดำรัสว่า “...โรงเรียนนี้มีความสมบูรณ์ดี ทรงแนะนำการปลูกไม้แดง เพื่อเอาฝักมาทำของที่ระลึก และทรงตรัสให้เด็กนักเรียนหาความรู้ทาง Internet ให้เท่าทันเทคโนโลยี...” ล่าสุดปี พ.ศ. 2550 ได้รับคัดเลือกให้เป็น “ผู้บริหารดีเด่น” ระดับกองกำกับการตำรวจตระเวนชายแดน

อีกทั้งยังมีความพอใจในผลการเรียนของลูก “...ลูกสาว 2 คน มาเรียนประถม 1-6 มาดูแลครอบครัว ผลการเรียนก็ดีขึ้น...” และมีความภาคภูมิใจในตัวบุตร “...หัวหน้านักเรียน / ประธานนักเรียน เพื่อน ๆ เลือกให้เป็นตัวแทนกล่าวขอบคุณคนที่มาเลี้ยงอาหารกลางวันได้...”

การจัดการศึกษาตามแนวพระราชดำริ

1. การบริหารโรงเรียน

การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน “...แรกมาโรงเรียนไม่มีอะไรเลย มีเพียงอาคาร 1 อาคารเดียว พื้นที่ส่วนใหญ่ลาดเอียง ก็ชวนชาวบ้านมาเอาแรงกัน ปรับพื้นที่ สร้างบ้านพักครู บางทีก็ต้องทำกันตอนกลางคืน สมัยนั้นหน่วยงานต่าง ๆ ยังเข้าไม่ถึง...” ช่วงแรกต้องขุดสระขนาด 30x40 เมตร ได้งบประมาณจากต่างชาติที่มาช่วยเหลือโรงเรียนตามแนวชายแดน และสระขนาด 80x90x3 เมตร กรมชลประทาน ตอนแรกเข้าให้ใช้ที่ดินร่วมกับชาวบ้าน แต่หาพื้นที่ไม่ได้ โรงเรียนจึงขอให้มาลงที่โรงเรียน “...เอาดินจากสระใหญ่มาปรับพื้นที่ ตอนปลูกต้นไม้แรก ๆ ก็ต้องใช้ ขุดน้ำหยด กว่าต้นไม้จะโตก็ต้องใช้เวลา...”

ครูผู้มีความสามารถในการบริหารจัดการ “...ผมคุยกับรุ่นพี่ ขอคุยกันโดยไม่สั่งการ แต่ให้พี่คิดว่าเราพร้อมแรง ร่วมใจกันทำให้โรงเรียนเดินไปด้วยดี พี่สองคนที่เคยเป็นครูใหญ่ก็ยอมรับ บอกผมว่ามีอะไรก็สั่งมาได้เลย ผมก็บอกว่ามีอะไรผมก็ขอคำปรึกษาโดยตลอด...” การบริหารจัดการในสถานศึกษาก็มีทั้งรุ่นพี่ รุ่นเพื่อน รุ่นน้อง ผู้ปกครอง และรุ่นลูกศิษย์ (ครูทายาท) “...จะเอนเอียงไปข้างใด ข้างหนึ่งไม่ได้...”

ครูผู้เสียสละ “...ไปทำงานที่ไหนก็ไม่เอาครอบครัวไป พอเอาไปจะทำให้ทำงานพะวักพะวน เราต้องเข้าถึงประชาชน ให้เขาเข้าใจเรา แต่เรารู้ตัวว่า คนอยู่ข้างหลังรอเราอยู่...” การย้ายครอบครัวไปด้วยอาจเป็นอุปสรรค “...งานโครงการ การเรียนการสอน สภาพแวดล้อม สิ่งที่เป็นอยู่ เราอุทิศแล้ว ความอบอุ่นทางครอบครัวแทบไม่มี...” อีกทั้งยังส่งเสริมให้ครูผู้สอนได้พัฒนาคุณวุฒิทางการศึกษา และการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง “...ต้องไป

เรียนให้จบก่อนครูใหญ่ ให้ครูไปเรียนก่อน ผมสนับสนุนให้ครูไปเรียนให้จบ เขาไปเรียนเสาร์-อาทิตย์ ผมเฝ้าโรงเรียนเอง ต้นไม้ ผัก หนู เห็ด เบ็ด ไก่ ให้อาหาร ไม่มีใครดูแล เชื้อฉวย (8 โมงเช้า บ่ายโมง และ 5 โมงเย็น) ตลอดเสาร์-อาทิตย์...”

ครูผู้มีความเที่ยงธรรม “...ลูกคนที่ 2 คนที่ 3 จบที่โรงเรียนนี้ ผมสอนเอง ผมเป็นครูใหญ่ ครูคนอื่นก็ดีลูกผมได้ ครูก็ดีลูกได้ ถ้าไม่ดี ผมดีเอง...”

ครูผู้รับผิดชอบ ตอนเช้าต้องมากวาดใบไม้ “...มาถึงโรงเรียนตั้งแต่ 7 โมงเช้า กลับ 4-5 โมงเย็นทุกวัน เราเลิกก่อนเด็กไม่ได้ เราต้องรับผิดชอบ ทำโรงเรียนให้สะอาดร่มรื่นเสาร์-อาทิตย์ก็มา บ้านอยู่แค่นี้เอง...” โรงเรียนไม่มีนักรการภารโรง

2. การจัดหลักสูตร

เน้นการจัดหลักสูตร 8 กลุ่มสาระวิชาตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน ควบคู่กับการจัดการศึกษาตามหลักสูตรสถานศึกษา ซึ่งโรงเรียนอนุบาลจันทบุรี มาร่วมจัดทำและพัฒนาหลักสูตรให้กับคณะครูในสถานศึกษา ได้ทดลองสอน เช่น จัดสาระการเรียนรู้ที่เกี่ยวกับ “กล้วย” บูรณาการเชื่อมโยงเข้ากับวิชาการงานพื้นฐานอาชีพ ฯลฯ ซึ่งจัดทำเมื่อปี 2546-2547 จนปัจจุบันยังไม่ได้มีการแก้ไขเพิ่มเติม เนื่องจากการพัฒนาหลักสูตรต้องอาศัยงบประมาณจากกองกำกับ เช่น กระดาษ ฯลฯ

มีการจัดหลักสูตรท้องถิ่น โดยเชิญภูมิปัญญาท้องถิ่นมาสอนที่โรงเรียน เช่น การทำน้ำมันเหลือง การสานหมวกจากหญ้าแฝก ดนตรีไทย ฯลฯ

หลักสูตรสมเด็จย่า จัดให้มีการเรียนการสอนใน 2 ช่วงชั้น คือ ช่วงชั้นที่ 1 (ป.1-3) และช่วงชั้นที่ 2 (ป.4-6) ในช่วงท้ายของแต่ละวัน (14.30-15.30 น.) โดยครูใหญ่และครูประจำชั้นเป็นผู้สอนในช่วงโมงพัฒนาผู้เรียน โดยมีเนื้อหาเกี่ยวกับประวัติ และพระราชกรณียกิจของสมเด็จย่า

3. การจัดชั้นเรียน

การจัดสภาพแวดล้อมทางการเรียนของโรงเรียนต้องเป็นปกติ การปรับปรุงอาคารสถานที่คิดเป็นสัดส่วนร้อยละ 70 โดยเฉพาะพืชผัก ไม้เถา ไม้เลื้อย ฯลฯ “...พวกหนู ปลา เห็ด เบ็ด ไก่ พืชจะเอามาใช้ได้ แต่ถ้าเป็นพืชผัก หรือต้นไม้ ถ้าไม่ดูแลมาต่อเนืองก็ยาก...” เนื่องจากเวลาพระองค์ท่านเสด็จ ฯ กองกำกับ ฯ และสำนักงานโครงการส่วนพระองค์จะแจ้งให้ “โรงเรียนเป้าหมาย” รู้ตัวก่อนไม่เกิน 1 เดือน สำหรับ “โรงเรียนเครือข่าย” อีก 2 โรงเรียน รู้ตัวไม่เกิน 15 วัน

ชั้นเรียนอนุบาล จำกัดบริเวณไว้ในบริเวณห้องเรียน อาคารสหกรณ์ โรงอาหาร และสนามเด็กเล่น ส่วนแปลงเกษตร และสระน้ำ ครูต้องไปควบคุมดูแล “...แต่ที่นี่ บางที น้องก็เดิน

ไปหาพี่ ก็ต้องช่วย ๆ กันระวัง...”

ชั้นเรียนประถมศึกษา จัดให้มีห้องเรียนประจำ แต่จะมีการเดินเรียนอยู่บ้างในช่วงโมงเรียนคอมพิวเตอร์ การพยาบาล สหกรณ์ ห้องสมุด การฝึกอาชีพ และเกษตรกรรม แต่เด็ก ป.5-ป.6 ห้องเรียนไม่พอ เนื่องจากห้องที่มีแคบ และเล็ก “...ปกตินั่งเรียนได้ 15 คน แต่ปีนี้ ป.6 มี 46 คน จึงต้องไปเรียนที่อาคารเอนกประสงค์ ป.5 มี 37-40 คน...”

สำหรับเด็กเล็ก (ก่อนวัยเรียน) โรงเรียนไม่สามารถจัดได้ เนื่องจากในตำบลมีศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก และโรงเรียนก็ไม่มีสถานที่เพียงพอที่จะจัดชั้นเรียนได้

4. การจัดครู

ให้ครูเลือกสอนตามความสมัครใจ โดยครูใหญ่ประเมินครู โดยสอบถามเด็กหรือประเมินเด็กนักเรียน เพื่อดูความเหมาะสม “...ไม่ให้ครูรู้ตัวว่าถูกประเมิน...” เช่น “...เด็กนั่งกินข้าว ก็จะไปถามเด็กว่า ครูสอนเรื่องอะไร แล้วก็ให้เด็กลงบอกเลขให้ดู...”

ติดตามประเมินแบบมีส่วนร่วมในทุกช่วงของการดำเนินงาน ครูสนใจติดตาม หรือใช้การสังเกต เพื่อติดตามผลลัพธ์ของการดำเนินงาน

บางที่ก็สังเกต เด็ก ว่าเอาหนังสือกลับบ้านหรือเปล่า เพื่อดูว่าครูสั่งการบ้านให้เด็กไปทำ แต่ก็ไม่เสมอไป เพราะบางที่เด็กก็กลัวหนังสือเปียก เลยไม่เอาหนังสือกลับบ้าน

5. การจัดการเรียนการสอน

ความเป็นองค์กรรวมในการบริหารจัดการกิจกรรม ใช้ “สหกรณ์” เป็นแกนกลาง เนื่องจากเป็นการวางรากฐานความเป็นระบบประชาธิปไตยในเบื้องต้น ก่อนขยายกิจกรรมไปในแต่ละกิจกรรม ต่อไปหากเงินหมด หรือไม่มีเงินสนับสนุน กองทุนในแต่ละกิจกรรมก็สามารถดำรงอยู่ได้ “...จัดให้มีกองทุน วันละเล็ก วันละน้อย มีกองทุนหมุนเวียนไปเรื่อย ๆ เราก็อยู่ได้ เพราะงบประมาณ วันหลังอาจไม่มี...”

สำหรับการแจกหนังสือแบบเรียน โรงเรียนจัดให้มีการแจกหนังสือ 2 ช่วง / ภาคเรียน ที่ 1 และภาคเรียนที่ 2 เพราะกลัวนักเรียนจะทำหนังสือหาย

การจัดการเรียนโดยเด็กเป็นศูนย์กลาง “...ยังได้ไม่เต็มที่ พอปล่อยให้เด็กคิดเอง ทำเอง แก้ปัญหาเอง เด็กก็ไม่เอา จะเอาแต่เล่น พอบังคับ เอา...” อีกทั้ง แบบของ ดชด. ที่เด็กเห็น พอผู้บังคับบัญชามา ครูต้องรับฟัง “...พอเด็กมอง ครูยังกลัว พอผู้บังคับบัญชาเห็นเด็กกลัว ไม่กล้าแสดงออก ก็ว่า หากปล่อยตามพฤติกรรม ก็หาว่าเด็กก้าวร้าว หาว่าต้องมีระเบียบ วินัย กตัญญู โดนตำ หาวว่าไม่ใช่เด็กเป็นศูนย์กลาง ตอนนั้นก็เลยปล่อยตามสถานการณ์ บอกว่าวันนี้ลงแปลงเกษตร เด็กก็ เฮ...”

การจัดการเรียนการสอนโดยใช้เด็กเป็นศูนย์กลาง จึงเปิดโอกาสผ่านกิจกรรมตาม

โครงการพระราชดำริ เช่น การประชุมสมาชิกสหกรณ์ มีการตัดสินใจสั่งสินค้าในสหกรณ์ ร้านค้า “...ก็ยอมให้มีไอศกรีม และลูกอมมาลง แต่พอโรงพยาบาลจัดหมอพื้นมาทำฟัน ก็บอกให้เห็นโทษของการกินลูกอม เด็กก็มีโอกาสได้เรียนรู้จากการตัดสินใจของตน...”

6. การประเมินผล

มีการวัดผลจากกิจกรรมการปฏิบัติตามโครงการพระราชดำริ อย่างตลอด / ต่อเนื่อง โดยพิจารณาผ่านรายวิชาการงานพื้นฐานอาชีพ ประเมินความสามารถของเด็กเป็นหลัก โดยอาศัยกระบวนการสังเกตพฤติกรรม คู่มือลัพท์การทำงานอิงมาตรฐาน “...คนที่เก่ง การงานอาชีพ ทักษะ มักไม่เก่งสาระการเรียน...”

การพัฒนาคุณภาพการศึกษา โรงเรียนพยายามจัดการเรียนการสอนให้ผู้เรียนผ่านเกณฑ์การวัดผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน ซึ่งวัดผลโดยข้อสอบระดับชาติ (National Testing) แต่เนื่องจากห้องเรียนเล็ก มีนักเรียนมาก ก็พยายามปรับให้นักเรียนได้ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนสูงขึ้น ควบคู่กับการจัดกิจกรรม ทั้ง 8 โครงการตามพระราชดำริ “...ต้องปรับพอ ๆ กัน ทำอย่างไรให้ทั้งสองอย่างมาพบกัน และเดินไปด้วยกัน ไม่จำเป็นต้องขังเด็กไว้ในห้อง ให้เด็กเดินไปรอบโรงเรียน ให้ได้เห็นทั้ง 8 สาระการเรียนรู้...” แต่ก็พบอุปสรรคอยู่บ้าง ได้แก่ ในสายการบังคับบัญชาอาจไม่เข้าใจ “...อาจมองว่าไม่ใส่ใจเด็ก เวลาไปอธิบาย ก็หาว่าครูชี้แจง เด็กช่วยเรา เราก็ช่วยเด็ก ถ้าไม่มีเด็กสมัครใจช่วย สภาพแวดล้อมทำเองก็ไม่ไหว...”

7. การจัดกิจกรรมพัฒนาผู้เรียน

กิจกรรมตามโครงการพระราชดำริ “...เด็กเป็นผู้ดำเนินการ เช่น โกไข่ เด็กดำเนินการ กิจกรรมให้อาหาร เก็บไข่ จดบันทึก เราแนะนำ...”

ศูนย์ฝึกอบรมนักเรียนเก่า (ศอน.) ตั้งอยู่ที่อำเภอพนมทวน เป็นสถานศึกษาที่จัดให้แก่ศิษย์เก่าที่จบประถมศึกษาปีที่ 6 ผู้ซึ่งไม่มีทุนในการศึกษาต่อ โดยจัดการศึกษาร่วมกับการศึกษานอกโรงเรียน (กศน.) เป็นการเพิ่มวุฒิการศึกษา โดยจัดการศึกษาให้ในระดับมัธยมศึกษาตอนต้น มัธยมศึกษาตอนปลาย และประกาศนียบัตรวิชาชีพชั้นสูง (ปวส.)

8. การพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้เรียนและชุมชน

ครูผู้มีวิสัยทัศน์การพัฒนา มีครั้งหนึ่งพานักเรียนไปทัศนศึกษา “...พอเด็กเราเห็น Computer แล้ววิ่งหนี ไม่กล้าเล่น กลัวพัง...” จึงได้กลับมาประชุมกรรมการสถานศึกษา โดยร่วมกันจัดงานเลี้ยง 300 โต๊ะ ที่สนามโรงเรียน เพื่อหาทุนจัดซื้อเครื่อง Computer ให้แก่นักเรียนได้เรียนรู้

9. การสร้างความสัมพันธ์กับชุมชน

พัฒนาชุมชนควบคู่กับการพัฒนาการศึกษา “...ร้อย 114 ช่วยพัฒนา เป็นพี่เลี้ยง ครู (สังกัดกองร้อยตชด.ที่ 112) จะออกไปหมดไม่ได้ ถ้ามีกิจกรรมเกี่ยวกับชุมชน เราก็จะร่วมกัน ออกปฏิบัติการ...”

ภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนา สถานศึกษาจัดให้มีกองทุนหมู่บ้าน แลก และ เชิญวิทยากรท้องถิ่น เช่น ภูมิปัญญาจักสานและแปรรูปหมู่บ้าน แลก ฯลฯ มาจัดการเรียนการสอน ให้แก่นักเรียน ในทุกวันศุกร์ตอนบ่าย

10. พระราชดำริและแนวทางดำเนินงานที่ยึดถืออย่างต่อเนื่องในด้านการจัดการศึกษา

ครูผู้มีแรงบันดาลใจในการปฏิบัติราชการ ครูเอื้อ * ยึดถือการตอบสนองโครงการ ส่วนพระองค์ในสมเด็จพระเจ้า และสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี เป็นหลัก ปฏิบัติในการทำงาน “...เกิดมาครั้งหนึ่งต้องทำความดีให้พระองค์ท่าน...” เคยทำการสอนที่ โรงเรียนบ้านตาเรือง “...ก็มีความภาคภูมิใจ ประทับใจที่จะกลับเข้ามาเป็นครู ตชด. เพื่อความ ภาคภูมิใจที่ได้ทำงานถวายพระองค์ท่าน...”

การพัฒนาครูตามแนวพระราชดำริ

1. การสรรหาและการคัดเลือกครู

ครูครูหาหา ผ่านการฝึกอบรมหลักสูตรตำรวจ 3 เดือน ที่ค่ายพระราม 6 หลักสูตร ครู 6 เดือน ที่มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบุรี ฝึกอบรมฯ และหลักสูตร ตชด. ระดับพื้นฐาน 4 เดือน ที่ค่ายพระยาสุรสีห์ จังหวัดฉะเชิงเทรา

หลักสูตรตามความสมัครใจ เช่น หลักสูตรสนับสนุนทางอากาศ ฯลฯ

หลักสูตรที่หน่วยงานส่งไปเรียน เช่น หลักสูตรพยาบาลสนาม ฯลฯ

2. การรักษาครู (ให้อยู่ในวิชาชีพ)

มีการดูแลกันเอง สนับสนุนให้ก้าวหน้า จรรโลงโรงเรียน ตชด. ให้อยู่ต่อไป จัดสวัสดิการช่วยเหลือดูแลกัน เช่น ข้าวปลาอาหาร ฯลฯ ส่วนงานการกุศล ก็ทำให้ผู้ร่วมงาน เดือดร้อนน้อยที่สุด เช่น ผ้าป่า โต๊ะจีน ฯลฯ “...สวัสดิการไม่ดี ครอบครัวยึดครอง เขาก็อยู่ ไม่ได้...”

3. การพัฒนาครูประจำการ

มีการชี้แนะครูว่า “...เราเป็นแบบให้กับเด็ก ขอให้เขา (เด็กนักเรียน) ช่วยเก็บขยะ เราก็ ต้องทำให้เด็กเห็นก่อน เขาก็จะเก็บ...”

การจัดชั้นเรียน ให้ครูเลือกตามความสมัครใจ แต่ถ้าตกลงกันไม่ได้ก็จับฉลาก “...ครู ต้องพยายามสืบเสาะค้นหา (เตรียมการสอน) ถ้าสอนไม่ได้ ก็แนะนำ แก้ไข...” เนื่องหา การจัดการเรียนการสอนใน 8 กลุ่มสาระการเรียนรู้ มีปรากฏไว้ในคอมพิวเตอร์ ครูสามารถ

นำมาประยุกต์เป็นแผนการสอนได้ “...การเรียนรู้ การสอน ใ้งาน ตอบคำถาม เกมส์...”

4. การสร้างความผูกพันระหว่างครูกับชุมชน

นักเรียนทุนพระราชานุเคราะห์ พระองค์ทรงมีพระราชดำรัสเกี่ยวกับนักเรียนทุนพระราชานุเคราะห์ว่า “...ติดต่อให้เป็นครอบครัวเดียวกัน มีปัญหาาก็ให้กลับมาปรึกษา...” ถึงแม้นักเรียนทุนบางคนลาออกไปแล้ว “...พระองค์ท่านก็ให้ครูพยายามติดต่อข่าวสาร...”

5. การสร้างจิตวิญญาณครู – คุณลักษณะของครูผู้เดินตามรอยพระยุคลบาท

ครูผู้จงรักภักดี “...พระองค์ท่านทรงไว้ใจให้ ดชด. ดูแลโรงเรียน ก็ต้องทำให้ดีที่สุด...” ต้องพัฒนาโรงเรียนให้ดี “...ไม่ให้ใครมาดูถูกโรงเรียนดชด. ไม่อาจให้พระองค์ท่านที่ทุ่มเท จะดีจะเสีย อยู่ที่พวกเรา เห็นดีแล้วที่ให้ ดชด. มาทำ พระองค์เห็นจะได้สบายใจ ทำอย่างไรไม่ให้ตำราเราไม่เคย เราไม่ตรงสาย แต่ทำอย่างไรให้ดูดีไปด้วยกัน...”

5.3.4 การสนทนากลุ่ม

การสนทนากลุ่ม มิใช่การสัมภาษณ์กลุ่มแบบเจาะจง (Focus group interview) หรือการสัมภาษณ์คนเป็นกลุ่ม (Group interview) อีกทั้งไม่ใช้การระดมสมองของกลุ่มผู้รู้ที่มุ่งหาข้อสรุปที่ลงตัว (Consensus) เกี่ยวกับเรื่องใดเรื่องหนึ่ง แต่การสนทนากลุ่มมุ่งหาความคิดเห็นและประสบการณ์ของผู้ร่วมสนทนาซึ่งอาจแตกต่างกันหลากหลาย และไม่จำเป็นต้องสอดคล้องลงรอยกันเสมอไป ทั้งนี้ ข้อมูลที่ได้รับอาจเป็นข้อมูลเชิงปริมาณหรือข้อมูลเชิงคุณภาพก็ได้ การสนทนากลุ่ม (Focus group) หรือกลุ่มที่เจาะจง คือ กลุ่มคนที่ถูกจัดขึ้นมา (ผู้วิจัยเลือกขึ้นมาจากสมาชิกในกลุ่ม โดยกำหนดคุณสมบัติ ตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย) เพื่อการสนทนาหรือการอภิปรายกันผ่านการมีปฏิสัมพันธ์ต่อกันของสมาชิกในวงสนทนา หรือที่เรียกกันโดยทั่วไปว่า การอภิปรายกลุ่มแบบเจาะจง (Focus Group Discussion : FGD) โดยมีจุดมุ่งหมายเจาะจง เพื่อจะหาข้อมูลที่ถูกต้องตรงประเด็น สำหรับตอบคำถามการวิจัยเรื่องใดเรื่องหนึ่งโดยเฉพาะ โดยเน้นความสำคัญของการสนทนาในลักษณะพลวัตกลุ่ม (Group dynamic) เพื่อให้สมาชิกกลุ่มมีปฏิภิกิริยาโต้ตอบกันต่อประเด็นการสนทนา ไม่ให้การให้สมาชิกกลุ่มตอบคำถามของนักวิจัยเป็นรายคน (Stewart and Shamdasani, 1990 อ้างถึงใน ชาย โพธิสิตา, 2550) การสนทนากลุ่ม เป็นวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพที่ได้รับการยอมรับ และถูกนำไปใช้อย่างกว้างขวางในสาขาวิชาทางสังคมศาสตร์ พฤติกรรมศาสตร์ วิทยาศาสตร์ สุขภาพ (พยาบาลศาสตร์ สาธารณสุขศาสตร์) ศึกษาศาสตร์ สังคมวิทยา มานุษยวิทยา รัฐศาสตร์ ฯลฯ อีกทั้งยังรู้จักและใช้กันมากที่สุดวิธีหนึ่ง เพื่อการรณรงค์ทางการเมือง การประเมินผล และการวิจัยเชิงปฏิบัติการรูปแบบต่าง ๆ (Morgan, 1988; Stewart and

Shamdasani, 1990; Morgan and Krueger, 1993; Kerlinger and Barbour, 1999; Madriz, 2000 อ้างถึงใน ชาย โพธิ์สิตา, 2550) เนื่องจากมีลักษณะเด่นหลายประการ ดังนี้

1. เป็นวิธีที่ช่วยให้เก็บข้อมูลจากตัวอย่างจำนวนหลายคนได้ในเวลาอันสั้น และสามารถเสนอผลการศึกษาได้ในเวลาอันจำกัด
2. มีโครงสร้างที่ยืดหยุ่น ทำให้สามารถปรับใช้ได้ในการวิจัย เพื่อวัตถุประสงค์ต่าง ๆ และใช้กับกลุ่มตัวอย่างได้หลายแบบ
3. นักวิจัยสามารถเลือกใช้เพื่อเสริมวิธีการวิจัยแบบอื่นได้ หรือใช้เป็นการวิจัยที่มีความสมบูรณ์เบ็ดเสร็จในตัวเองก็ได้
4. ข้อมูลที่ได้จากการสนทนากลุ่ม เป็นข้อมูลที่ผ่านการถกเถียงโต้ตอบกันของกลุ่มผู้ให้ข้อมูล ทำให้มั่นใจได้ในความถูกต้องตรงประเด็น ความน่าเชื่อถือ และความหลากหลายของข้อมูล
5. พลวัตกลุ่ม เป็นหัวใจสำคัญของการดำเนินการสนทนาทำให้ข้อมูลที่ได้มีชีวิตชีวา

6. การสนทนากลุ่มเป็นวิธีที่ผู้ให้ข้อมูลหรือผู้ร่วมในเวทีสนทนา รู้สึกมีอำนาจสามารถดำเนินการสนทนาไปตามที่ตัวเองอยากจะพูด อยากจะแสดงออก โดยไม่รู้สึกรังหรือต้องยกว่ามากนัก เพราะการอยู่ในกลุ่มคนที่มีความสัมพันธ์พื้นฐานบางประการคล้ายกัน ย่อมทำให้ผู้พูดรู้สึกมั่นใจในการพูด หรือการแสดงออก ซึ่งเป็นข้อเท็จจริงทางจิตวิทยากลุ่ม (Group psychology) การอภิปรายโต้ตอบกันเอง ทำให้ผู้ร่วมสนทนาสามารถควบคุมทิศทางของการสนทนาได้

ประเด็นของการสนทนากลุ่ม ผู้วิจัย ควรเลือกประเด็นที่คำตอบของคนหนึ่งคนใด จะไม่มีอิทธิพลมากนักต่อความคิดหรือคำตอบของสมาชิกในกลุ่มคนอื่น ๆ ลักษณะของประเด็นคำถามที่ใช้ เมื่อเริ่มต้นสนทนากลุ่ม มักเป็นคำถามทั่ว ๆ ไป เพื่อสร้างความคุ้นเคย จากนั้นจึงเริ่มคำถามหลัก ซึ่งส่วนใหญ่จะเน้นถามถึงความรู้สึก นึกคิด การตัดสินใจ และเมื่อการสนทนาดำเนินไปจะมีคำถามผ่อนคลายบรรยากาศ หรือคำถามเสริมสลับไปตามความเหมาะสม ทั้งนี้ในการสนทนากลุ่ม ผู้ดำเนินการสนทนา / พิธีกร (Moderator) จะต้องดำเนินการให้การสนทนาเป็นไปตามวัตถุประสงค์ กระตุ้นให้สมาชิกกลุ่มได้มีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็น และสร้างบรรยากาศการสนทนาที่เป็นกันเอง ไม่เคร่งเครียดจนเกินไป เพื่อจะได้ระดมความคิดเห็นอย่างอิสระ ดังนั้น คุณลักษณะของพิธีกร จึงควรเป็นผู้ที่มีพื้นความรู้ตามประเภทของกลุ่มสนทนา มีบุคลิกภาพร่าเริงแจ่มใส มีอารมณ์ขัน เพื่อที่จะได้เข้ากับสมาชิกกลุ่มได้ง่าย เป็นกันเอง ทำให้เกิดความคุ้นเคย สนุกสนม เข้าใจ และเห็นใจ

ผู้อื่น มีปฏิภาณไหวพริบดี สามารถแก้ปัญหาเฉพาะหน้าได้ดี ยิ่งถ้าสามารถเข้าใจหรือพูดภาษาถิ่นได้ จะช่วยให้เข้าใจเนื้อหาการสนทนา และสร้างบรรยากาศการสนทนาที่เป็นกันเองได้ดี นอกจากนี้ในการสนทนากลุ่มยังต้องการให้สมาชิกกลุ่มได้มีโอกาสพูดคุยแสดงความคิดเห็นร่วมกัน กลุ่มที่มีขนาดพอดีที่จะกระตุ้นให้เกิดการสนทนาและไม่เครียดเกินไปนักควรมีขนาด 5-9 คน โดย ผู้วิจัยจะต้องมีการนัดหมายสมาชิกไว้ล่วงหน้า ตลอดจนแจ้งวัตถุประสงค์ของการสนทนา ระยะเวลาสนทนา สถานที่ วัน เวลา เป็นต้น และเพื่อให้การสนทนาเป็นไปตามธรรมชาติ มีการสร้างบรรยากาศเป็นกันเอง จำเป็นต้องมีเจ้าหน้าที่บริการช่วยเหลือเรื่องเดิมของขบเคี้ยว หรือแม้แต่บุหรี่ยให้กับสมาชิก รวมทั้งมีฝ่ายจดบันทึกรายละเอียด จำนวนผู้เห็นพ้อง รวมทั้งจัดทำผังที่นั่งเพื่อระบุชื่อของสมาชิก มีอุปกรณ์ที่ช่วยในการบันทึกข้อมูล เช่น เทปบันทึกเสียง โดยการบันทึกเสียงจำเป็นต้องแจ้งและขออนุญาตจากสมาชิกกลุ่มเสียก่อน และควรใช้เครื่องบันทึกเสียง 2 เครื่อง โดยเริ่มการบันทึกให้เหลื่อมเวลากัน ประมาณ 5-10 นาที อีกทั้ง ช่วงเวลาที่ใช้ ประมาณ 2-3 ชั่วโมง ก็จะสามารถทำการสนทนากลุ่ม ได้ตามวัตถุประสงค์

5.4 การเลือกผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ

เป็นการประมวล ทบทวน และวิเคราะห์ในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการเลือกผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญใน 2 สาระสำคัญ ประกอบด้วย การเลือกผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญแบบที่ใช้สำหรับการศึกษาช่วงแรก รวมถึง แบบที่ใช้สำหรับการศึกษาช่วงหลัง ทั้งนี้ การเลือกผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญในงานวิจัยเชิงคุณภาพ โดยคำนึงถึงความสอดคล้องกับเกณฑ์ ซึ่งผู้วิจัยกำหนดเกณฑ์คุณลักษณะต่าง ๆ ของผู้ให้ข้อมูลไว้เกณฑ์ใดเกณฑ์หนึ่ง หรือหลายเกณฑ์ เรียกว่า การเลือกแบบอิงเกณฑ์ (Criterion-based selection) เพื่อให้ได้มาซึ่งคำตอบที่สามารถสรุปอ้างอิงเชิงธรรมชาติ (Naturalistic generalization) หรือสรุปอ้างอิงเชิงตรรกะ (Logical inferences) (LeCompte, 1993 อ้างถึงใน รัตนะ บัวสนธิ์, 2556) แบ่งออกเป็น 2 กลุ่มใหญ่ ๆ ได้แก่

5.4.1 การเลือกผู้ให้ข้อมูลแบบที่ใช้สำหรับการศึกษาช่วงแรก

การเลือกผู้ให้ข้อมูลแบบที่ใช้สำหรับการศึกษาช่วงแรก (Forms used early in a study) ซึ่งผู้วิจัยได้วางแผนไว้ตั้งแต่เริ่มทำการวิจัย เป็นการเลือกผู้ให้ข้อมูลที่มีเป้าหมายเพื่อให้ได้ผู้ให้ข้อมูลที่เป็นตัวแทนของประชากร หรือปรากฏการณ์ที่ต้องการศึกษา ประกอบด้วย (รัตนะ บัวสนธิ์, 2556)

1. การเลือกผู้ให้ข้อมูลแบบที่มีเป้าหมายการเป็นตัวแทน (Form aiming at representativeness) เพื่อให้ได้ผู้ให้ข้อมูลในการวิจัยที่มีความเป็นตัวแทนประชากร / ปรากฏการณ์ที่ต้องการศึกษาให้มากที่สุด ได้แก่

1.1 เทคนิคการเลือกแบบก้อนหิมะ (Snowball selection) หรือแบบเครือข่าย (Network selection) เริ่มต้นจากการเลือกบุคคลหรือกลุ่มบุคคลที่เป็นผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญตามเกณฑ์ที่กำหนด หลังจากนั้นให้แต่ละบุคคลหรือกลุ่มบุคคลดังกล่าว ระบุชื่อบุคคลหรือกลุ่มบุคคลที่คาดว่าจะเป็นผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญเกี่ยวกับประเด็นต่าง ๆ ที่ต้องการเก็บรวบรวมข้อมูล หลังจากนั้นก็ให้บุคคลหรือกลุ่มบุคคลที่ได้รับการเสนอรายชื่อเหล่านี้ ทำการระบุรายชื่อบุคคลหรือกลุ่มบุคคลอื่น ๆ ต่อไปอีกเรื่อย ๆ ทำเช่นนี้จนได้รายชื่อบุคคลหรือกลุ่มบุคคลที่มีบุคคลหรือกลุ่มบุคคลกล่าวถึงซ้ำ ๆ กันมาก ๆ จึงยุติ ทั้งนี้ การเลือกผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญที่เริ่มต้นจากบุคคลใดบุคคลหนึ่ง แล้วบุคคลดังกล่าวทำการระบุชื่อบุคคลอื่น ทำเช่นนี้ต่อกันเป็นทอด ๆ มักเรียกว่า การเลือกผู้ให้ข้อมูลแบบศูนย์กลางจากตนเองหรือแบบเครือข่าย (Egocentric / Network selection) นอกจากนี้ การระบุรายชื่อผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ (Key-informant) 3-4 รายชื่อแรก และเลือก 5 อันดับสูงสุดที่ถูกเสนอ (Popularity vote) ก็จะได้ความเป็นตัวแทนที่แท้จริง

1.2 เทคนิคการเลือกแบบครอบคลุม (Comprehensive selection) เพื่อให้ได้ข้อมูลที่จะทำการศึกษารอบคลุมทุกหน่วย ทุกกรณี ทุกสมาชิกของประชากรที่เกี่ยวข้องกับปรากฏการณ์ที่สนใจศึกษา แต่หากไม่สามารถกะทำได้ ก็ให้เลือกตัวแทนผู้ให้ข้อมูลจากทุก ๆ กลุ่มย่อยของประชากรที่ต้องการศึกษา ซึ่งในแต่ละกลุ่มย่อยมีลักษณะแตกต่างหรือเป็น วัชรวิพันธ์ (Heterogeneous) ฉะนั้น การเลือกแบบครอบคลุม จำเป็นต้องกำหนดขอบเขตการศึกษาศึกษาปรากฏการณ์ให้มีขนาดเล็กพอที่จะทำการศึกษาได้กับทุกหน่วยสมาชิก ทั้งนี้ ขั้นตอนการเลือกแบบครอบคลุม เริ่มต้นจากการกำหนดเกณฑ์ของประชากรที่ต้องการศึกษา หลังจากนั้นทำการศึกษาและจำแนกประชากรที่แตกต่างกันออกเป็นกลุ่มย่อยตามเกณฑ์ที่กำหนดลักษณะที่แตกต่างของประชากร แล้วทำการเลือกผู้ให้ข้อมูลจากทุกกลุ่มย่อย แต่ถ้าประชากรไม่มีความแตกต่างกันก็ให้ทำการศึกษาจากสมาชิกทุกคน

1.3 เทคนิคการเลือกแบบโควตา (Quota selection) เป็นการเลือกตัวแทนผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญจากทุกกลุ่มย่อยของประชากรที่ทำการศึกษา มีขั้นตอนเริ่มต้นจากการศึกษาปรากฏการณ์ก่อน แล้วกำหนดเกณฑ์คุณลักษณะของประชากรที่ต้องการศึกษา พร้อมจำแนกออกเป็นกลุ่มย่อย ๆ ตามความแตกต่าง หลังจากนั้นกำหนดสัดส่วนร้อยละ

ของจำนวนผู้ให้ข้อมูลต่อจำนวนประชากรทั้งหมดที่ทำการศึกษา แล้วผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลในแต่ละกลุ่มย่อยตามสัดส่วนที่กำหนด

2. การเลือกผู้ให้ข้อมูลแบบที่มีเป้าหมายการเปรียบเทียบ (Form aiming at comparability) โดยเปรียบเทียบกับลักษณะทั่วไป หรือลักษณะที่มีอยู่ของประชากรที่ทำการศึกษาในปรากฏการณ์นั้น ๆ ได้แก่

2.1 เทคนิคการเลือกกรณีสุดโต่ง (Extreme case selection) ผู้ให้ข้อมูลจะมีลักษณะที่แตกต่างจากลักษณะปกติทั่วไปตามเกณฑ์ที่ผู้วิจัยกำหนดไว้อย่างชัดเจน เมื่อเลือกผู้ให้ข้อมูลได้แล้ว ทำการเก็บรวบรวมข้อมูลตามประเด็นที่ต้องการ เพื่อทำความเข้าใจ อธิบาย และเปรียบเทียบความแตกต่างและความคล้ายคลึงของข้อมูลสำคัญที่ได้จากกลุ่มสุดโต่งกับกลุ่มที่มีลักษณะปกติทั่วไป

2.2 เทคนิคการเลือกกรณีตามแบบทั่วไป (Typical case selection) เป็นการเลือกผู้ให้ข้อมูลที่มีคุณลักษณะกลาง ๆ หรือตามที่บุคคลส่วนใหญ่มี โดยผู้วิจัยจะต้องทำการศึกษาค้นลักษณะของแต่ละบุคคลหรือกลุ่มบุคคล เมื่อทราบข้อมูลแล้วก็กำหนดเกณฑ์คุณลักษณะที่ต้องการเลือก โดยพิจารณาจากคุณลักษณะที่บุคคลส่วนใหญ่ในกลุ่มนั้นมี หลังจากนั้นก็เลือกผู้ให้ข้อมูลให้ได้ตามคุณลักษณะที่กำหนดนั้น

2.3 เทคนิคการเลือกกรณีเฉพาะ (Unique cased selection) ผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญมีลักษณะเฉพาะตัวพบเห็นได้ไม่มากนักในปรากฏการณ์ที่ทำการศึกษา

2.4 เทคนิคการเลือกกรณีเด่น (Reputation cased selection) เป็นการเลือกผู้ให้ข้อมูลโดยผู้เชี่ยวชาญหรือผู้ที่เกี่ยวข้องกับประเด็นที่ศึกษาทำการระบุรายชื่อบุคคลผู้ให้ข้อมูล หลังจากนั้นผู้วิจัยพิจารณาชื่อบุคคลที่ได้รับการระบุชื่อซ้ำมากที่สุด เป็นผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ

2.5 เทคนิคการเลือกกรณีตามแบบทั่วไปในอุดมคติ (Ideal typical case selection) ผู้วิจัย จะกำหนดคุณลักษณะของผู้ให้ข้อมูลที่ดีที่สุด หรือมีประสิทธิภาพที่สุด / ในอุดมคติที่ต้องการเลือก หลังจากนั้นก็ทำการเลือกผู้ให้ข้อมูลที่มีอยู่ในโลกแห่งความเป็นจริงตามเกณฑ์ในอุดมคตินั้น

2.6 เทคนิคการเลือกกรณีเปรียบเทียบ (Comparable cased selection) มักนิยมใช้ในงานวิจัยเชิงคุณภาพ แบบใช้การศึกษาพหุพื้นที่ (Multisite studies) และการศึกษาพหุกรณี (Multicase studies) เพื่อต้องการเปรียบเทียบความเหมือนความต่างของผลการวิจัยในประเด็นการศึกษาเดียวกันจากกรณีศึกษา หรือพื้นที่ที่แตกต่างกัน

5.4.2 การเลือกผู้ให้ข้อมูลแบบที่ใช้สำหรับการศึกษาช่วงหลัง

การเลือกผู้ให้ข้อมูลแบบที่ใช้สำหรับการศึกษาช่วงหลัง (Forms used later in a study) ซึ่งเป็นการเลือกผู้ให้ข้อมูลเมื่อมีการเก็บรวบรวมข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูล ภายหลัง จากนั้นจึงได้เข้าไปในพื้นที่ที่มีปรากฏการณ์ตามที่ต้องการศึกษาแล้วระยะหนึ่ง โดยผู้วิจัยต้องการเก็บข้อมูลกับผู้ให้ข้อมูลอื่นเพิ่มเติม เพื่อเป็นการทดสอบสมมติฐานหรือทฤษฎี ตลอดจนยืนยันสมมติฐาน / ผลการวิเคราะห์ข้อมูลเบื้องต้น และใช้ตีความข้อมูล / ข้อค้นพบที่ได้จากการวิจัย อันจะก่อให้เกิดความตรงหรือความถูกต้องของผลการวิจัยให้ได้มากที่สุด (รัตนะ บัวสนธิ, 2556)

1. เทคนิคการเลือกกรณีตรงกันข้าม (Negative case selection) เป็นการเลือกผู้ให้ข้อมูลที่มีลักษณะตรงกันข้ามกับผู้ให้ข้อมูลที่ผู้วิจัยได้คัดเลือกไว้แล้วเมื่อครั้งทำการการศึกษาช่วงแรก เพื่อศึกษาข้อยกเว้น / ข้อจำกัด หรือประเด็นยกเว้นของปรากฏการณ์ที่ทำการการศึกษา

2. เทคนิคการเลือกกรณีแตกต่างหรือไม่สอดคล้อง (Discrepant case selection) เป็นการเลือกผู้ให้ข้อมูลที่มีลักษณะแตกต่างหรือไม่สอดคล้องกับผู้ให้ข้อมูลที่ผู้วิจัยได้คัดเลือกไว้แล้วเมื่อครั้งทำการการศึกษาช่วงแรก เพื่อการปรับแต่ง เพิ่มเติมรายละเอียดเกี่ยวกับแนวคิดหรือทฤษฎีที่ได้จากการศึกษาปรากฏการณ์

3. เทคนิคการเลือกตามทฤษฎี (Theoretical sampling) เพื่อเสริมสร้างพัฒนาทฤษฎีจากฐานล่าง (Grounded theory) หรือสมมติฐานชั่วคราว (Working hypothesis) ให้สอดคล้องกับข้อมูลสำคัญที่ได้จากการเก็บรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลมากที่สุด เป็นแนวทางการกำหนดเกณฑ์คุณลักษณะผู้ให้ข้อมูลที่ต้องการใช้สำหรับทดสอบทฤษฎีจากฐานล่าง หรือสมมติฐานชั่วคราวเป็นระยะ ๆ จนกระทั่งได้ข้อสรุปการทดสอบทฤษฎีหรือสมมติฐานจากผู้ให้ข้อมูลแต่ละครั้งอย่างเพียงพอ หรือได้ผลยืนยันที่สอดคล้องตรงกันจนได้ข้อยุติในประเด็นดังกล่าว แล้วกำหนดประเด็นสมมติฐานใหม่ แล้วทำการเลือกผู้ให้ข้อมูลที่มีคุณลักษณะที่จะทำให้ข้อมูลปรากฏการณ์ที่ใช้สำหรับทดสอบสมมติฐานได้ ทำเช่นนี้เรื่อยไป ก็จะได้ทฤษฎีจากฐานล่างที่มีความสมบูรณ์สอดคล้องกับข้อมูลปรากฏการณ์มากที่สุด

4. เทคนิคการเลือกตามลำดับ (Sequential sampling) หรือตามการประยุกต์ใช้ทฤษฎี (Theory implication selection) นิยมนำมาใช้และมีประโยชน์มากในช่วงกลางของการทำงานภาคสนาม เพื่อลดความลำเอียงและเพิ่มความเชื่อมั่นของผลการวิจัย เมื่อเก็บรวบรวมข้อมูลมาได้มากพอ และผู้วิจัยต้องการตรวจสอบความน่าเชื่อถือของข้อมูลด้วยเทคนิคสามเส้าด้านทฤษฎี (Theoretical triangulation) โดยนำทฤษฎีอย่างน้อย 2 ทฤษฎีมาใช้ตีความข้อมูลปรากฏการณ์ที่ค้นพบ โดยพิจารณาว่ามีความสอดคล้องยืนยันกับทฤษฎีใด

ทฤษฎีหนึ่ง หรือทฤษฎีใดมากกว่า ควบคุมการพิจารณาความสอดคล้องกับบริบทหรือความหมายที่เป็นจริงตามมุมมองของกลุ่มบุคคลที่เป็นเจ้าของปรากฏการณ์ หรือในทัศนะของคนใน หรือเรียกว่า การเทียบเคียงแนวคิดทฤษฎีควบคุมบริบท

5.5 การเก็บรวบรวมข้อมูลจากภาคสนาม

เป็นการประมวล ทบทวน และวิเคราะห์เชื่อมโยงประสบการณ์เรียนรู้ในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการเก็บรวบรวมข้อมูลจากภาคสนามใน 3 สาระสำคัญ ประกอบด้วย ขั้นตอนเตรียมเข้าสู่พื้นที่หรือสนามการวิจัย ขั้นตอนเข้าสู่พื้นที่หรือสนามการวิจัย รวมถึง ขั้นตอนตัวจากพื้นที่หรือสนามการวิจัย ทั้งนี้ การเก็บรวบรวมข้อมูลจากภาคสนาม (Field study) สำหรับการวิจัยเชิงคุณภาพทางสังคมศาสตร์ เป็นการดำเนินการในสนามการวิจัย ซึ่ง “สนามการวิจัย” หรือ “พื้นที่วิจัย” หมายถึง สถานที่หรือแหล่งข้อมูลที่มีปรากฏการณ์ทางสังคม อันเป็นผลจากการแสดงพฤติกรรมของกลุ่มคนในชุมชนท้องถิ่นที่เกิดขึ้นตามปกติ หรือตามสภาพการณ์ธรรมชาติ (Natural Settings) ตรงตามประเด็นที่สนใจศึกษา ทั้งนี้ ในการเข้าสู่พื้นที่วิจัย ผู้วิจัยควรเน้นการกระทำอย่างกลมกลืน ไม่แปลกแยก จนเป็นที่ยอมรับ ได้รับความไว้วางใจจากสมาชิกในชุมชน เพื่อจะได้เรียนรู้ทำความเข้าใจ และศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกิดขึ้น รวมถึงพฤติกรรมตามแบบแผนความเชื่อ สังคมวัฒนธรรม หรือกฎระเบียบของกลุ่มคนนั้น ๆ ยึดถือและปฏิบัติร่วมกันในชีวิตประจำวัน ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงต้องมีความชัดเจนในวัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย และความถูกต้องในปรากฏการณ์ที่จะทำการศึกษา โดยขั้นตอนสำคัญในการเก็บรวบรวมข้อมูลจากภาคสนามในงานวิจัยเชิงคุณภาพ ประกอบด้วย 3 ขั้นตอนสำคัญ ได้แก่

5.5.1 ขั้นตอนเตรียมเข้าสู่พื้นที่หรือสนามการวิจัย

ประเด็นสำคัญที่ควรพิจารณาในขั้นตอนเตรียมเข้าสู่พื้นที่หรือสนามการวิจัย มี 3 ประเด็นย่อย ได้แก่

1. การเลือกพื้นที่หรือสนามการวิจัย

การเลือกพื้นที่วิจัย สำหรับเก็บรวบรวมข้อมูลจากภาคสนามของนักวิจัยเชิงคุณภาพ มีหลักการพื้นฐานว่า พื้นที่วิจัยที่จะเลือกทำการศึกษา ต้องมีปรากฏการณ์ หรือประเด็นศึกษา ขนาดของพื้นที่วิจัยไม่ใหญ่มากนัก เพราะจะต้องกระทำโดยวิธีการภาพรวม (Holistic) หากชุมชนท้องถิ่น หรือพื้นที่วิจัยมีขนาดใหญ่มากจะไม่อาจกระทำได้ หรือถ้าทำได้อาจจะไม่สมบูรณ์ ขนาดของพื้นที่วิจัยที่เหมาะสมสำหรับการวิจัยเชิงคุณภาพ ควรมีขนาด

ประมาณ 200 คราวเรือน ทั้งนี้ หลักที่ใช้ในการพิจารณาเลือกพื้นที่หรือสนามการวิจัยโดยสรุป มีดังต่อไปนี้ (งามพิศ สัตย์สงวน, 2558)

- 1) เลือกสนามการวิจัยที่มีปรากฏการณ์ทางสังคมขนาดเล็ก และปรากฏการณ์เดียว
- 2) เลือกสนามการวิจัยที่ผู้วิจัยสามารถเข้าศึกษาได้ง่าย ไม่ถูกกีดกันให้เข้าร่วมกิจกรรม
- 3) เลือกสนามการวิจัยที่ตัวผู้วิจัยไม่เป็นจุดเด่น สังเกตเห็นได้ง่าย ทำให้ยากแก่การศึกษาปรากฏการณ์
- 4) เลือกสนามการวิจัยที่ไม่ต้องขออนุญาตทำการเก็บรวบรวมข้อมูล / ปรากฏการณ์
- 5) เลือกสนามการวิจัยที่มีปรากฏการณ์ที่ต้องการศึกษาเกิดขึ้นบ่อย ๆ ทำให้ง่ายต่อการศึกษาปรากฏการณ์ที่ต้องการ
- 6) เลือกสนามการวิจัยที่เปิดโอกาสให้ผู้วิจัยมีส่วนร่วม การมีส่วนร่วมแสดงกิจกรรมตามธรรมชาติ หรือเป็นตามปกติ จะทำให้ง่ายและประสบผลสำเร็จในการเก็บรวบรวมข้อมูล

2. การติดต่อประสานงาน

การดำเนินการวิจัยเชิงคุณภาพ ผู้วิจัยควรติดต่อประสานงานกับบุคคลที่ได้รับการยอมรับนับถือจากคนในชุมชนท้องถิ่น อาทิ ผู้บริหารสถานศึกษา ครู เจ้าอาวาส ผู้อำนวยการโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล / หมออนามัย เกษตรตำบล ฯลฯ ไว้ล่วงหน้า เพื่อเป็นคนกลางในการแนะนำช่วยเหลือขณะที่อยู่ในพื้นที่หรือสนามการวิจัย รวมถึงแนะนำผู้วิจัยให้บุคคลอื่น ๆ ในชุมชนได้รู้จัก เนื่องจากผู้วิจัยจะต้องเข้าไปใช้ชีวิตคลุกคลีในชุมชน การติดต่อประสานงานไว้ล่วงหน้า จะทำให้ผู้นำชุมชนรับทราบถึงวัตถุประสงค์ของผู้วิจัย ซึ่งจะช่วยให้การเข้าสู่พื้นที่ และการใช้ชีวิตอยู่ในชุมชนเป็นไปอย่างราบรื่น อีกทั้งยังเป็นหลักประกันความปลอดภัยได้ระดับหนึ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเลือกที่พัก ควรเลือกที่มีลักษณะเป็นกลาง ได้แก่ ตั้งอยู่กลางชุมชน หรือในสถานที่ที่เห็นปรากฏการณ์ / การเคลื่อนไหวในชุมชนมากที่สุด เป็นที่พำนักซึ่งคนทั่วไปยอมรับว่าเป็นของคนกลาง อาทิ วัด บ้านพักผู้นำชุมชน หรือบ้านพัก / สถานที่ราชการ ฯลฯ มิใช่ที่พักของกลุ่มบุคคล / กลุ่มผลประโยชน์ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งในชุมชน เพราะจะทำให้เกิดปัญหาสร้างความสัมพันธ์กับกลุ่มบุคคลอีกฝ่ายหนึ่งได้ลำบาก อาจนำไปสู่ความไม่ร่วมมือของผู้ให้ข้อมูลฝ่ายตรงกันข้าม รวมถึงต้องไม่มีแนวโน้มการนำไปสู่ปัญหาข้อสวาทระหว่างผู้วิจัยกับคนในชุมชน ทั้งนี้ เมื่อพบภายหลังว่า ที่พักที่เลือกไว้

ไม่เป็นกลางพอ ผู้วิจัยอาจโยกย้ายที่พัก เพื่อให้เกิดความไว้วางใจ และได้รับข้อมูลที่มีคุณภาพเพียงพอ น่าเชื่อถือ

3. การเตรียมตัว

เป็นการเตรียมความพร้อมของผู้วิจัย ก่อนออกพื้นที่ภาคสนาม ส่วนใหญ่มักจะเตรียมตัวใน 3 ด้าน คือ

1) การเตรียมวัสดุอุปกรณ์ในการวิจัย และสิ่งของเครื่องใช้ส่วนตัว เนื่องจากจะต้องเข้าไปใช้ชีวิตในชุมชนท้องถิ่น ผู้วิจัยจึงต้องเตรียมของใช้ต่าง ๆ ที่จำเป็น เช่น กล้องถ่ายรูป เทปบันทึกเสียง คอมพิวเตอร์พกพา ไฟส่องสว่าง เครื่องนอน จักรยานหรือมอเตอร์ไซด์ เสื้อผ้าเครื่องแต่งกายที่เหมาะสมกับสภาพของชุมชน รวมถึงยาสามัญประจำบ้าน และยารักษาโรคสำหรับผู้ที่มีโรคประจำตัว

2) การเตรียมพร้อมด้านจิตใจ ผู้วิจัยต้องปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมทางสังคมวัฒนธรรมของชุมชนที่แปลกใหม่แตกต่างไปจากที่เคยชิน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องอาหาร ภาษา และผู้คน ล้วนเป็นเรื่องที่สร้างความวิตกกังวลและลำบากใจของผู้วิจัย นอกจากนี้ พื้นที่หรือสนามการวิจัยที่มีลักษณะแคบ เมื่อมีคนแปลกหน้าเข้ามาอยู่ จะเป็นที่ยอมรับร่วมกัน ผู้วิจัยจำเป็นต้องมั่นคงไม่หวั่นไหวตื่นเต้นกับสิ่งต่าง ๆ การมีปฏิสัมพันธ์ (Interaction) กับคนในชุมชนที่อาจแฉะเวียนมาซักถาม / ลองเชิงกับผู้วิจัยด้วยสายตาแปลกใจ ระแวงระวัง ไม่เป็นมิตร ผู้วิจัย อาจเกิดอาการตกตะลึงทางวัฒนธรรม (Cultural shock) (งามพิศ สัตย์สงวน, 2558) จึงควรตระหนักว่าเป็นเรื่องปกติที่เกิดขึ้นกับคนแปลกหน้า และจะหายไปตามวันเวลาที่ผ่านไป รวมถึงความสนิทสนมที่มีเพิ่มขึ้นกับคนในชุมชน

3) การเตรียมพร้อมด้านเนื้อหาความรู้ โดยเฉพาะความรู้ในงานวิจัย ศิลปะการใช้ชีวิตในชุมชน การสร้างความสัมพันธ์ และความรู้เกี่ยวกับชุมชน อาทิ ข้อห้ามหรือสถานที่หวงห้ามในชุมชนท้องถิ่น เพื่อป้องกันมิให้ล่วงละเมิดโดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์ การใช้ภาษาถิ่น ผู้วิจัย ควรฝึกใช้คำง่าย ๆ ที่ใช้ในชีวิตประจำวัน เช่น คำทักทาย คำเชื้อเชิญ คำถามสารทุกข์สุขดิบซึ่งกันและกัน เป็นต้น

5.5.2 ขั้นเข้าสู่พื้นที่หรือสนามการวิจัย

การเข้าสู่พื้นที่หรือสนามการวิจัยในการวิจัยเชิงคุณภาพ ผู้วิจัย ต้องใช้เทคนิควิธีการต่าง ๆ มาช่วยในการดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม ดังนี้

1. การแนะนำตัว เป็นการแนะนำตนเองของผู้วิจัยต่อผู้นำชุมชน เช่น กำนันผู้ใหญ่บ้าน นายกและสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล ผู้บริหารสถานศึกษา หัวหน้าส่วน

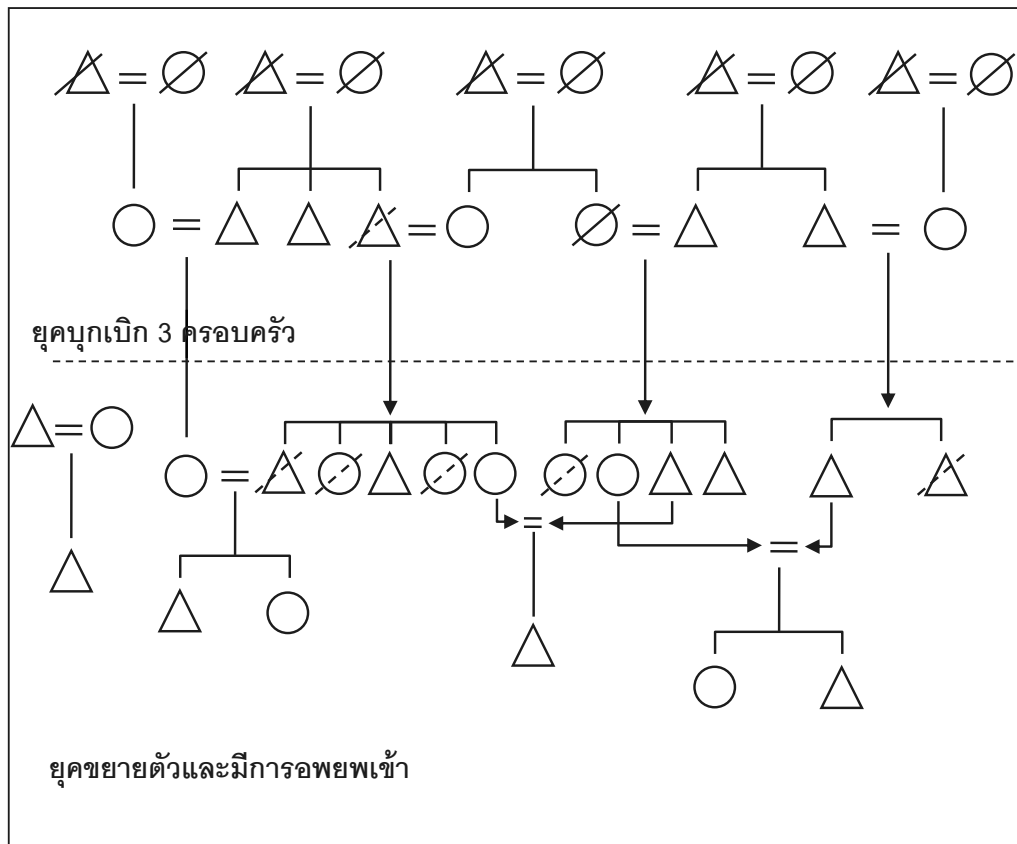
ราชการ เป็นต้น เพื่อให้ได้รับรู้ในประเด็นสาระสำคัญ ทั้งนี้ ลักษณะที่ใช้ในการแนะนำตัวผู้วิจัย ขึ้นอยู่กับประเด็นปัญหาวิจัย ซึ่งกระทำได้ 2 ลักษณะ (ประสิทธิ์ สิริพันธ์ และอุดม ศรีทิพย์, 2533) ได้แก่ การปกปิดสถานภาพและบทบาทที่แท้จริง (Covert role) ของผู้วิจัย เพื่อการเข้าถึงและการไว้วางใจของผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ และการเปิดเผยสถานภาพและบทบาทที่แท้จริง (Overt role) ของผู้วิจัย เช่น เป็นนักวิจัย เป็นนักศึกษา และเป็นสมาชิกในชุมชน อาทิกเกษตรตำบล เจ้าหน้าที่สาธารณสุข พัฒนาการ ครู เป็นต้น

2. การบอกวัตถุประสงค์และเหตุผลในการเลือกพื้นที่หรือสนามวิจัย ผู้วิจัย ควรคำนึงถึงลักษณะของผู้ถาม และความสัมพันธ์ของสถานภาพที่ผู้วิจัยได้แนะนำตัวไว้กับคนในชุมชน เช่น ใช้คำพูดง่าย ๆ ไม่ใช้ศัพท์ทางวิชาการ หรือแม้แต่เหตุผลในการเลือกพื้นที่หรือสนามการวิจัย ควรคำนึงถึงความรู้สึกที่ดีและสอดคล้องกับสภาพที่เป็นจริงของพื้นที่หรือสนามการวิจัยนั้น ๆ

3. การสร้างความสัมพันธ์ ผู้วิจัย ควรสร้างความสัมพันธ์ เพื่อให้คนในชุมชน เกิดความรู้สึกยอมรับ ไว้วางใจ ไม่มีความรู้สึกกลัวว่าผู้วิจัยเป็นคนแปลกหน้าหรือคนนอก (Etic) มีความรู้สึกเป็นพวกเดียวกันหรือคนใน (Emic) ซึ่งเงื่อนไขสำคัญในการสร้างสัมพันธ์ภาพที่ดี ผู้วิจัย ต้องมีลักษณะท่าทีหรือบุคลิกภาพแบบเปิด (Overt behavior) อ่อนง่าย ชอบทักทาย / แลกเปลี่ยนเรียนรู้กับคนในชุมชน นอกจากนี้ยังอาศัยเทคนิคการสร้างความสัมพันธ์ การรักษาความสัมพันธ์ และการระมัดระวังในเรื่องความผูกพัน (Attachment) และลดความผูกพัน (Detachment) หากผู้วิจัยนำมาใช้ได้อย่างเหมาะสม ก็จะช่วยให้การเก็บรวบรวมข้อมูล มีประสิทธิภาพ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง

4. การสำรวจชุมชน (Ground work หรือ Legged work) หมายถึง การเดินสำรวจตามเส้นทางคมนาคมหลักเพื่อเก็บข้อมูลกายภาพ และเปิดโอกาสให้ได้แนะนำตัวผู้วิจัยในจังหวะที่ชุมชนสนใจ ทั้งนี้ เรื่องราวการพูดคุยมักเป็นเรื่องทั่ว ๆ ไป อาทิ การอพยพตั้งถิ่นฐาน สายตระกูล ความเป็นเครือญาติ ฯลฯ เพื่อใช้เป็นข้อมูลประกอบการจัดทำแผนที่เครือญาติ (Kinship map) ซึ่งจะเป็นเครื่องมือช่วยให้ผู้วิจัย ได้ทราบถึงสายสัมพันธ์ช่องทางการไหลของข้อมูล และการรวมกลุ่มของกลุ่มชน เป็นต้น ทั้งนี้ ผลสืบเนื่องจากการสำรวจชุมชน นำไปสู่การสร้างแผนที่ภาคสนามสำคัญ ดังนี้

4.1 แผนที่เครือญาติทางสังคม มักใช้สัญลักษณ์แทน เช่น + หมายถึง ฝ่ายชาย, ○ หมายถึง ฝ่ายหญิง, = หมายถึง การแต่งงาน, / หมายถึง การเสียชีวิต, หากมีลูกหลายคน คนอยู่ซ้ายมือเป็นคนโต เรียงไปตามลำดับทางขวา ดังปรากฏรายละเอียดในภาพที่

หมายเหตุ:

+	ฝ่ายชาย
○	ฝ่ายหญิง
=	แต่งงาน
/	ตาย
- - -	ไปอยู่นอกชุมชน

ภาพที่ 5.1 แสดงแผนที่เครือญาติทางสังคม

ที่มา: (สุพรรณิ ไชยอำพร, 2552)

4.2 แผนที่ทางกายภาพของชุมชน / พื้นที่หรือสนามการวิจัย หมายถึง แผนที่ระบุทิศทาง และลักษณะทางกายภาพต่าง ๆ อาทิ อาณาบริเวณ / อาณาเขตที่ตั้ง อาคารสถานที่สำคัญ เส้นทางคมนาคมขนส่งภายในและภายนอก แหล่งน้ำ สนาม และพื้นที่สำคัญอื่น ๆ เป็นต้น

5.5.3 ขั้นตอนตัวจากพื้นที่หรือสนามการวิจัย

ในการทำวิจัยเชิงคุณภาพที่เน้นภาคสนาม นักวิจัยจะต้องใช้ระยะเวลาอยู่ในภาคสนามนานพอควร อาจเป็นเดือน หรือเป็นปี ๆ เพื่อสร้างความสัมพันธ์และเก็บรวบรวมข้อมูล ความใกล้ชิดและประสบการณ์ร่วมกันย่อมก่อให้เกิดความผูกพัน ดังนั้น การลาจากพื้นที่จึงต้องมีการเตรียมการถอนตัว ซึ่งจะเริ่มกระทำก่อนเวลาของโครงการจะสิ้นสุดลงสักระยะหนึ่ง อย่างน้อยเป็นสัปดาห์สำหรับโครงการที่ใช้เวลาในภาคสนามเป็นเดือน หรือเป็นปี สำหรับโครงการที่ใช้เวลาในภาคสนามเป็นปี จำเป็นต้องมีการลดความผูกพันและเพื่อเป็นการเตรียมตัวทั้งของนักวิจัยและชุมชนและในการลาไม่นิยมลาขาด ทั้งนี้เพราะในการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของงานวิจัยเชิงคุณภาพ อาจพบว่าต้องการข้อมูลเพิ่มเติมเพิ่มเติมหรือต้องทำการตรวจสอบความถูกต้องและความน่าเชื่อถือเพิ่มเติม ซึ่งอาจมีผลให้นักวิจัยกลับสู่พื้นที่อีก ดังนั้น การลาจึงมักนิยมแจ้งยังชุมชนว่า อาจต้องกลับมาสอบถามขอข้อมูลเพิ่มเติม รวมทั้งการแวะมาเยี่ยมเมื่อมีโอกาส การแลกเปลี่ยนที่อยู่ หรือสถานที่ติดต่อของนักวิจัยและสมาชิกชุมชนโดยเฉพาะผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญพบว่า มีส่วนช่วยให้งานการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามของนักวิจัยเชิงคุณภาพมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น กล่าวคือ ข้อมูลที่ต้องการเพิ่มเติมบางอย่างเป็นข้อเท็จจริง เช่น จำนวนการถือครองที่ดินมิใช่ข้อความเชื่อ ข้อความเห็น หรือคุณลักษณะทางจิตวิทยาของบุคคล และขาดเพียงบางราย จำนวนไม่มากนัก การติดต่อสอบถามทางจดหมายหรือทางโทรศัพท์ย่อมประหยัดเวลา งบประมาณและสะดวกกว่าการเดินทางไปรวบรวมเองในภาคสนาม เป็นต้น

5.6 สรุป

การเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงคุณลักษณะในงานวิจัยเชิงคุณภาพ มีฐานคิดสำคัญในการทำความเข้าใจ การแสวงหาความรู้ / ความจริงตามธรรมชาติหรือวิถีชีวิตของชุมชน จึงมุ่งเน้นไปที่กระบวนการ พฤติกรรม อารมณ์ความรู้สึก โดยคำนึงถึงความสอดคล้องกับบริบทของชุมชน ข้อมูลที่สำคัญในงานวิจัยเชิงคุณภาพ ทั้งนี้ ปรัชญาการณทางสังคมมีลักษณะเป็นนามธรรม ยากต่อการวัดระดับ มีความสลับซับซ้อน (Complexity) อีกทั้งยังแปรเปลี่ยนได้อย่างรวดเร็วตามสภาพแวดล้อม ผนวกกับคตินิยมแนวตีความ (Interpretivism) เพื่อเข้าถึงความหมายที่แท้จริงของสิ่งที่ศึกษา (Interpretation) ซึ่งมนุษย์มีความแตกต่าง ข้อมูลที่สำคัญในงานวิจัยเชิงคุณภาพ จึงมีความหลากหลาย และเปรียบเทียบระดับค่อนข้างยาก นอกจากนี้ การเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพมีทั้ง ประเภทที่นักวิจัยต้องเข้าถึงตัวผู้ให้ข้อมูลโดยตรงในเวลาเก็บข้อมูล (Obtrusive methods) ได้แก่ การสัมภาษณ์เจาะลึก

การสัมภาษณ์กลุ่ม การสนทนากลุ่ม และการสังเกตแบบมีส่วนร่วม ฯลฯ และประเภทที่นักวิจัยไม่จำเป็นต้องเข้าถึงตัวผู้ให้ข้อมูลโดยตรงในเวลาเก็บข้อมูล (Unobtrusive methods) ได้แก่ การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม การค้นคว้า / ศึกษาข้อมูลเอกสาร การให้กลุ่มเป้าหมายกรอกคำตอบในแบบสำรวจด้วยตัวเอง ฯลฯ

อาจกล่าวได้ว่า การสัมภาษณ์ในการวิจัยเชิงคุณภาพ แท้จริงแล้วเป็นกระบวนการสร้างข้อมูลอีกรูปแบบหนึ่ง ทั้งผู้วิจัย และผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ (Key-informant) ต่างมีบทบาทในการสร้างข้อมูลขึ้นมา เรียบเรียงแบบถ้อยที่ถ้อยอาศัยซึ่งกันและกัน โดยผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญเป็นผู้เล่าประสบการณ์ ความคิด และความรู้สึกของตัวเองในรูปของข้อความบรรยาย (Narrative) ตามหัวข้อ หรือแนวประเด็นการสัมภาษณ์ (Interview guide) ที่ผู้วิจัยสร้างขึ้นมา เพื่อเป็นหัวข้อสนทนา ในขณะเดียวกัน ผู้วิจัย ก็ฟังและตอบสนองต่อสิ่งที่ผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญพรรณนาออกมาด้วยใจจดจ่อ พร้อมกับคอยกระตุ้น หรือตะล่อมกล่อมเกลา (Probe) ให้ผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ สามารถเรียกความคิด / ความจำที่เกี่ยวข้องกับเรื่องราว หรือประสบการณ์ขึ้นมา (ซึ่งปกติก็มีข้อมูลอยู่แบบกระจัดกระจาย ในรูปของความทรงจำ ความคิดเห็น) และเรียบเรียงออกมาเป็นเรื่องราวที่มีความหมาย ทั้งนี้ ข้อความพรรณนาที่เรียบเรียงออกมาจากการสัมภาษณ์ จึงเป็นข้อมูลที่สามารถยืดหยุ่นได้ตามแนวคิดนำของนักวิจัยภายใต้แนวคิดทฤษฎีที่อยู่เบื้องหลังนักวิจัย

กล่าวโดยสรุป กระบวนการเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงคุณลักษณะในการวิจัยเชิงคุณภาพ ถือเป็นการสร้างความจริง / ความรู้ (ข้อมูล) ที่มีอยู่กระจัดกระจายขึ้นมาใหม่ ให้เป็นข้อมูลที่มีความหมายสำหรับการวิจัย จึงเป็นกระบวนการสร้างข้อมูล / ความรู้อย่างแท้จริง

แบบฝึกหัดบทที่ 5

จงตอบคำถามต่อไปนี้

1. อธิบายประเภทของการออกแบบการวิจัยเชิงคุณภาพ
2. อธิบายความหมายของข้อมูลที่สำคัญในงานวิจัยเชิงคุณภาพ
3. อธิบายวิธีการต่าง ๆ ที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลการวิจัยเชิงคุณภาพ
4. อธิบายความแตกต่างระหว่างการสัมภาษณ์กลุ่มแบบเจาะจงกับการสนทนากลุ่ม
5. อธิบายสรุปสาระสำคัญที่ใช้ในการเลือกผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ

เอกสารอ้างอิง

- ชาย โพธิ์สิตา. (2550). **ศาสตร์และศิลป์แห่งการวิจัยเชิงคุณภาพ**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์.
- ประสิทธิ์ ลีระพันธ์ และอุดม ศรีทิพย์. (2533). การเตรียมตัวทำงานภาคสนาม เทคนิคในการสัมภาษณ์ และการจัดบันทึกข้อมูล. ใน เบญจา ยอดดำเนิน-แอตติกซ์ บุปผา ศิริวิทย์ และวาทีณี บุญชะลิกษ์ (บก.), **การศึกษาเชิงคุณภาพ: เทคนิคการวิจัยภาคสนาม**. นครปฐม : สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.
- สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย. (2545). **คู่มือการพัฒนาข้อเสนอโครงการ (สกว.) ประเภทงานวิจัยและพัฒนา**. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://www.trf.or.th/component/attachments/download/47> กันยายน 2559.
- อุทัย ดุลยเกษม. (2527). แนวคิดและลักษณะงานวิจัยเชิงคุณภาพ. **วิธีวิจัยเชิงคุณภาพ: เอกสารประกอบการอบรมวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ**. นครปฐม : ศูนย์วิจัย มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- Harris, Stephen G. (1973). From Kanite to English: a Transfer Project in Papua New Guinea. **Papua New Guinea Journal of Education**, 9, 58–66.
- Morgan, Lewis Henry. (1948). **Ancient Society**. New York : Henry Holt and Company.

บทที่ 6

การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณลักษณะ

ข้อมูลที่สำคัญ ซึ่งได้จากการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามในงานวิจัยเชิงคุณภาพ กล่าวได้ว่า เกือบทั้งหมดเป็นข้อมูลเชิงคุณลักษณะ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงนัยของสิ่งที่มีอยู่จริงตามธรรมชาติ ทำให้ไม่สามารถใช้เครื่องมือขั้นสูงทางสถิติในการวิเคราะห์ได้มากนัก สำหรับงานวิจัยเชิงคุณภาพทางสังคมศาสตร์ ผู้วิจัยในฐานะเครื่องมือสำคัญจำเป็นต้องอาศัยความสามารถเชิง “ศาสตร์” โดยมุ่งเน้นในหลักการ / แนวคิดทฤษฎี และเคร่งครัดในระเบียบวิธีวิทยา รวมถึงทักษะความสามารถเชิง “ศิลป์” ในการเรียนรู้ทำความเข้าใจบริบทสภาพแวดล้อมที่ห่อหุ้มปรากฏการณ์ทางสังคมของชุมชน การวิเคราะห์ ตีความหมาย สร้างข้อสรุป เชื่อมโยง และพรรณนาความเข้าใจถึงปรากฏการณ์ที่สนใจศึกษา โดยให้ความสำคัญกับความรู้สึกนึกคิดในทัศนะคนใน (Emic point of view) อย่างเข้าใจตามแบบแผนพฤติกรรมที่สังคมนั้น ๆ กำหนด ทั้งนี้ ความหมาย คุณค่า อาจเปลี่ยนแปลงไปตามกลุ่มบุคคลตามเวลา สถานที่ และสถานการณ์ ตลอดจนบริบททั้งกายภาพและชีวภาพ ผู้วิจัย จึงต้องทำความเข้าใจลึกถึงไปถึงกฎเกณฑ์ วิธีการ กระบวนการ หรือปฏิสัมพันธ์ในโครงสร้างสังคม ซึ่งจะช่วยให้สามารถเชื่อมโยงระหว่างเหตุการณ์อันจะนำไปสู่ข้อสรุป / สมมติฐานการวิจัย เพื่อให้เกิดความเข้าใจตามสภาพความเป็นจริง เข้าใจถึงพลวัตการเปลี่ยนแปลง กระบวนการ และบริบทที่มีความสัมพันธ์ในกระบวนการก่อเกิด เสริมสร้าง และต่อผู้ด้นรน / ปรับตัว อันจะนำไปสู่การกำหนดโครงการ / แผนงาน / นโยบายที่เหมาะสม มีความสอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนในชุมชนท้องถิ่น และได้รับความร่วมมือในการเปลี่ยนแปลงสู่สภาพที่ดีขึ้น สำหรับการวิจัยเชิงคุณภาพทางสังคมศาสตร์เบื้องต้น ในการนำเสนอ บทที่ 6 การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณลักษณะ ผู้เขียนจำแนกออกเป็น 2 ส่วนที่สำคัญ คือ ส่วนที่หนึ่ง อธิบายให้เข้าใจถึงการตรวจสอบความน่าเชื่อถือของข้อมูล และส่วนที่สอง นำเสนอแนวทางการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณลักษณะในงานวิจัยเชิงคุณภาพ

6.1 การตรวจสอบความน่าเชื่อถือของข้อมูล

เป็นการประมวล ทบทวน และวิเคราะห์เชื่อมโยงประสบการณ์เรียนรู้ที่เกี่ยวข้องกับการตรวจสอบความน่าเชื่อถือของข้อมูลใน 2 สาระสำคัญ ประกอบด้วย ความถูกต้องตรงประเด็น รวมถึง การตรวจสอบสามเส้า ทั้งนี้ ความถูกต้องตรงประเด็นและความเชื่อถือได้ของผลการศึกษา มักเริ่มต้นตั้งแต่ขั้นตอนการออกแบบวิจัยในการสร้างข้อเสนอโครงการวิจัย จนกระทั่งถึงการเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงคุณลักษณะในงานวิจัยเชิงคุณภาพ ทั้งนี้ ความถูกต้องตรงประเด็น (Validity) หมายถึง คุณสมบัติของผลผลิตจากการวิจัย ซึ่งอาจอยู่ในรูปของข้อค้นพบ คำอธิบาย ข้อสรุป การตีความ หรือแนวคิดทฤษฎี ว่าถูกต้องตรงตามสภาพที่เป็นอยู่ของกลุ่มเป้าหมายที่ศึกษา มีเหตุผลและใช้ได้เพียงใด การที่บอกว่าสิ่งใดสิ่งหนึ่งถูกต้องแสดงว่าสิ่งนั้นเชื่อถือได้ (Credibility) ไม่เลื่อนลอย สามารถอธิบายได้ด้วยเหตุผล อย่างน้อยก็ถูกต้อง หรือเป็นจริงในทางตรรกะ (Maxwell, 1996 อ้างถึงใน ชાય โพธิสิตา, 2550)

6.1.1 ความถูกต้องตรงประเด็น

ข้อมูลเชิงคุณลักษณะในงานวิจัยเชิงคุณภาพ ส่วนใหญ่มาจากผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ (Key-informant) จำเป็นต้องมีการตีความ ค้นหาความหมายและ / หรือข้อเท็จจริงในทัศนะของคนใน เพื่อให้ได้ความเป็นจริง / ความรู้ที่มีคุณภาพ ตามมโนทัศน์ที่บอกว่าการศึกษาทางสังคมศาสตร์ มีความถูกต้องตรงประเด็นในการวิจัย อาจแบ่งออกเป็น 2 ประเภท (Creswell, 1994, 1988; Miles and Huberman, 1994 อ้างถึงใน ชાય โพธิสิตา, 2550) คือ

- 1) ความถูกต้องตรงประเด็นภายใน หมายถึง ถูกต้องตามความเป็นจริงของปรากฏการณ์ หรือประเด็นที่ศึกษา แสดงว่าการวิจัยเสนอภาพของสิ่งนั้นได้อย่างสมบูรณ์ ไม่ผิดไปจากความจริงของสิ่งนั้น ทั้งนี้ อาศัยการตรวจสอบความน่าเชื่อถือของข้อมูล โดยใช้การนำเสนอพรรณนาแบบชาติพันธุ์วรรณา (Ethnography) นำเสนอรายละเอียดของบุคคลและชุมชนอย่างละเอียดทุกแง่มุม เช่น รายละเอียดด้านกายภาพ ด้านสังคมวัฒนธรรม ด้านโครงสร้างสังคม ฯลฯ แล้วโยงสู่วิถีชีวิตของบุคคล / คนในชุมชน จะทำให้เข้าใจพฤติกรรมอันนำมาตรวจสอบได้เมื่อวิเคราะห์ตีความข้อมูล รวมถึงการให้คนใน (บุคคลที่อยู่ในปรากฏการณ์หรือเจ้าของวัฒนธรรม) เข้ามามีส่วนตรวจสอบความน่าเชื่อถือของข้อมูล รับรองความถูกต้อง การมีความเห็นร่วม (Share Viewing) หรือทักท้วง ซึ่งสามารถกระทำได้ในทุก ๆ ช่วงของการวิเคราะห์ และหากกระทำในขณะที่สัมภาษณ์เจาะลึกผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญหรือจัดเวทีสนทนากลุ่มด้วยแล้ว ยิ่งก่อให้เกิดความน่าเชื่อถือของข้อมูล

2) ความถูกต้องตรงประเด็นภายนอก หรือสามัญการ (Generalization หรือ Applicability) หมายถึง ผลของการศึกษา (ข้อค้นพบ / ข้อสรุป / ข้อเสนอแนะ ฯลฯ) สามารถนำไปใช้กับที่อื่นได้

ทั้งนี้ ความถูกต้องตรงประเด็น อาจจำแนกได้เป็น 4 ชนิด (Maxwell, 1996; Seale, 1999 อ้างถึงใน ชาย โพธิสิตา, 2550) ได้แก่ ความถูกต้องตรงประเด็นในการพรรณนา ความถูกต้องตรงประเด็นในการตีความข้อมูล ความถูกต้องตรงประเด็นทางทฤษฎี และ ความถูกต้องตรงประเด็นในการนำผลไปใช้ได้กับที่อื่น เวลาอื่น หรือสามัญการ

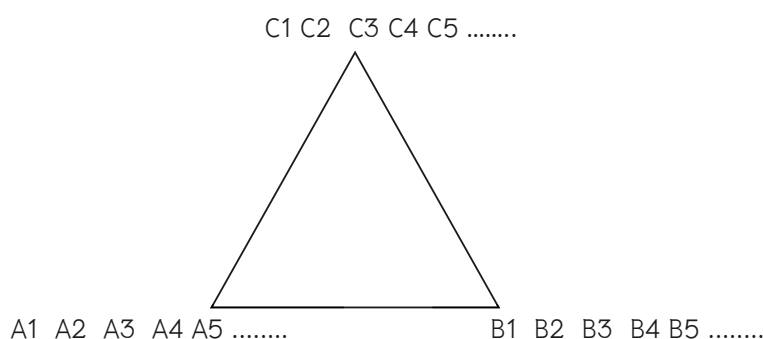
นอกจากนี้ สิ่งที่เป็นอุปสรรค / คุกคามความถูกต้องของงานวิจัยเชิงคุณภาพ (Maxwell, 1996 อ้างถึงใน ชาย โพธิสิตา, 2550) ได้แก่ ความไม่สมบูรณ์ของข้อมูล การตีความข้อมูลที่นักวิจัยยึดติดในกรอบแนวคิดที่สร้างขึ้นมากเกินไป การไม่มีหรือไม่ได้ข้อมูลเพียงพอสำหรับการวิเคราะห์ตามที่ทฤษฎีต้องการ และการเลือกกลุ่มเป้าหมายที่มีความเหมาะสมกับวัตถุประสงค์ของการศึกษา

6.1.2 การตรวจสอบสามเส้า

การตรวจสอบสามเส้า (Triangulation) ถือเป็นวิธีการหลักที่ใช้ในการตรวจสอบความน่าเชื่อถือของข้อมูล ด้วยความเชื่อที่ว่าข้อมูลที่เชื่อถือได้ ต้องมาจากแหล่งข้อมูลที่แตกต่าง ถูกต้อง มีความสอดคล้องของข้อมูลจากหลากหลายวิธี ทั้งนี้ เทคนิควิธีการที่ใช้ในการตรวจสอบสามเส้า ประกอบด้วย

1. การตรวจสอบสามเส้าด้านข้อมูล (Data triangulation) เป็นการตรวจสอบข้อมูลจากแหล่งข้อมูล (บุคคลหรือกลุ่มบุคคล) ที่แตกต่างกันว่า ข้อมูลที่ได้มีความคล้ายคลึงหรือเป็นไปในทิศทางเดียวกัน เนื่องจากธรรมชาติของมนุษย์ มีอารมณ์ ความรู้สึก ประสบการณ์ และความต้องการแตกต่างกัน การยึดมั่นในแหล่งข้อมูลเพียงแหล่งข้อมูลเดียว อาจไม่น่าเชื่อถือ จำเป็นต้องแสวงหาข้อมูลจากแหล่งข้อมูลอื่น อาทิ ข้อมูลจากคู่ขัดแย้ง หรือ ฝ่ายที่มีความคิดเห็นตรงข้าม หรือแม้แต่ฝ่ายที่เป็นกลาง / มิใช่คู่ขัดแย้ง ฯลฯ มาตรวจทานข้อมูล โดยเพิ่มจำนวนเป้าหมายผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญจาก 3 ฝ่าย หรือทวีคูณของสาม อย่างน้อย 5 รอบ รวมจำนวนเป้าหมายผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญอย่างน้อย 15 คน จึงจะเห็นแบบแผนพฤติกรรมด้วยหลักการนี้ จึงทำให้จำนวนกลุ่มเป้าหมายผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญในงานวิจัยเชิงคุณภาพ มีจำนวน 15, 18, 21, 24 คน เนื่องจากต้องใช้เวลามากในการนัดหมายสัมภาษณ์เจาะลึก (In-depth interview) ผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ (Key-informant) รวมทั้งการเก็บรวบรวมบริบทในภาวะตามธรรมชาติ (Natural setting) อีกทั้งการสัมภาษณ์เจาะลึกในแต่ละรายยังใช้เวลามาก และ

ต้องตรวจสอบข้อมูลทันที พร้อมการเก็บรวบรวมข้อมูล ควบคู่ไปกับการวิเคราะห์ข้อมูล จึงทำให้ไม่อาจใช้จำนวนผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญมากเกินไปได้นัก ขณะที่จำนวนกลุ่มเป้าหมายผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ ควรมีจำนวนเป็นหลักสิบขึ้นไป เพื่อความชัดเจนในแบบแผนพฤติกรรม และเมื่อถึงจำนวน 24 คน จะเข้าใจการกระจายเป็นปกติ (Normal) ของงานวิจัยเชิงปริมาณ แต่ถ้าเป็นเรื่องที่มีความสำคัญต้องการตรวจสอบยืนยัน เช่น การวิจัยเชิงนโยบาย ฯลฯ ผู้วิจัยควรกำหนดกลุ่มเป้าหมายผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ 30 คน เพื่อนำเชื่อถือได้ของข้อมูล (สุพรรณิ ไชยอำพร, 2552) ดังปรากฏรายละเอียดในภาพที่ 6.1

ภาพที่ 6.1 แสดงสามเเหล้าของแหล่งให้ข้อมูล

หมายเหตุ : A คือฝ่ายตรงกันข้ามกับ B เช่น ผู้บริหารสถานศึกษา

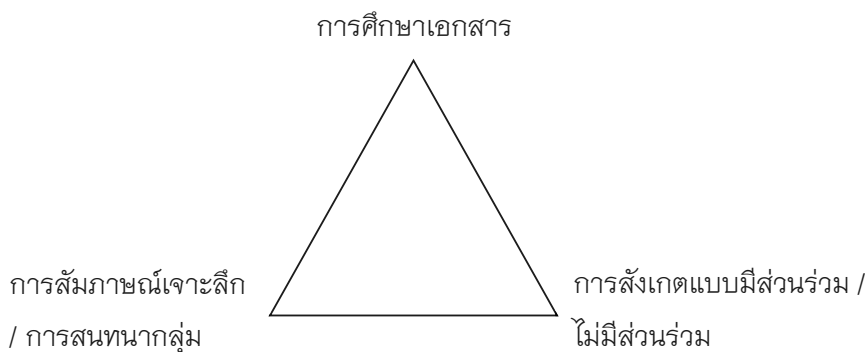
B คือ ฝ่ายตรงกันข้ามกับ A เช่น ครูผู้สอน

C คือ ฝ่ายที่เป็นกลาง เช่น คณะกรรมการสถานศึกษา

ที่มา: (ดัดแปลงจากสุพรรณิ ไชยอำพร, 2552)

2. การตรวจสอบสามเเหล้าด้านวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล (Methodological triangulation) เป็นการตรวจสอบความสอดคล้องของข้อมูล โดยใช้เทคนิควิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลจากแหล่งข้อมูลที่แตกต่างกัน อาทิ เอกสาร การสัมภาษณ์ การสังเกต ฯลฯ เนื่องจากธรรมชาติของมนุษย์ มีทั้งส่วนที่เจตนา (ผู้กระทำ) รู้สึกหรือรับรู้ว่าเป็นสิ่งที่ดีสังคมยอมรับได้ แต่บางความคิด บางพฤติกรรม หรือบางแบบแผนการปฏิบัติ ผู้กระทำก็รับรู้ว่าเป็นสิ่งที่ไม่ดีสังคมไม่ยอมรับ ส่วนที่ผู้กระทำเห็นว่าดี / สังคมยอมรับได้ กอฟฟ์แมน (Goffman อ้างถึงในสุพรรณิ ไชยอำพร, 2552) นักสังคมวิทยาชาวอเมริกา เรียกว่า ส่วนหน้า (Front area) ซึ่งผู้กระทำมักรับรู้และพร้อมเปิดเผย ส่วนที่ผู้กระทำคิดว่าไม่ดี / ไม่เหมาะสม หรือ

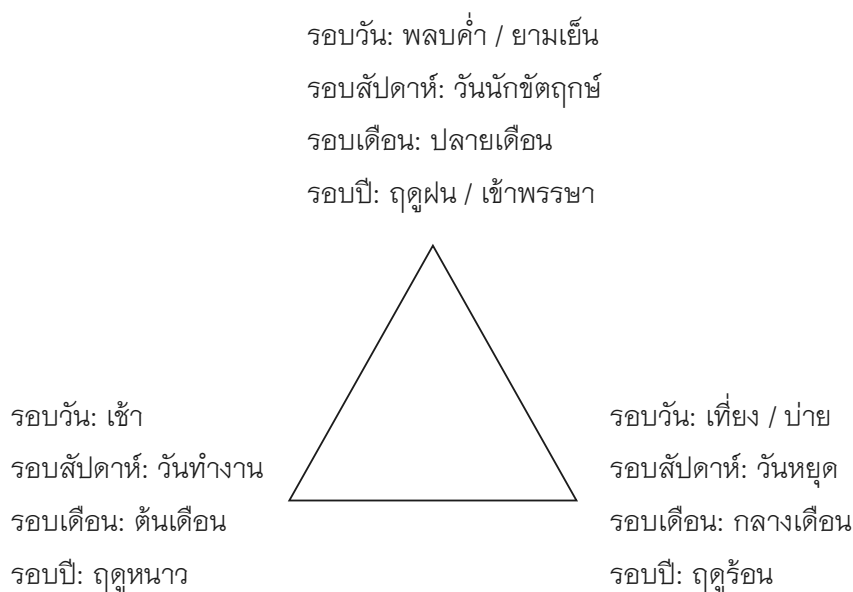
สังคมอาจไม่ยอมรับ เรียกว่า ส่วนหลัง (Back area) โดยเฉพาะเรื่องที่หมิ่นเหม่ศีลธรรม เช่น การล่วงละเมิดทางเพศ การกระทำอนาจาร ฯลฯ เรื่องหมิ่นเหม่กฎหมาย เช่น การทุจริต ประพฤติมิชอบ การค้ามนุษย์ การค้าของหนีภาษี การค้ายาเสพติด ฯลฯ และเรื่องที่หมิ่นเหม่การยอมรับ เช่น การเป็นโรคร้ายบางชนิดซึ่งผู้กระทำกลัวสังคมรังเกียจ / ไม่ยอมรับ ฯลฯ ดังนั้น การให้ข้อมูลที่จะนำมาวิเคราะห์อาจให้ข้อมูลที่ไม่ค่อยตรงกับข้อเท็จจริง ผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญอาจปิดเป็นข้อมูล หรือให้ข้อมูลไม่ครบถ้วน ดังนั้น การตรวจสอบความน่าเชื่อถือของข้อมูล จึงไม่ควรปักใจเชื่อข้อมูลที่รวบรวมมาจากวิธีการเพียงวิธีการเดียว จำเป็นต้องตรวจทาน / ตรวจสอบข้อมูล เพื่อให้การวิเคราะห์ตีความ กระทำได้ใกล้เคียงความเป็นจริง ด้วยวิธีการอื่นประกอบ ในการตรวจสอบสามเส้าด้านวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล ผู้วิจัยจะต้องตรวจสอบความน่าเชื่อถือของข้อมูลอย่างน้อย 3 วิธีการ อาทิ การสัมภาษณ์เจาะลึกผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ การสังเกตแบบมีส่วนร่วม และการศึกษาเอกสาร ด้วยวิธีทางตรวจสอบเพื่อการวิเคราะห์เช่นนี้ ทำให้การวิจัยเชิงคุณภาพต้องใช้เวลา ดังปรากฏรายละเอียดในภาพที่ 6.2

ภาพที่ 6.2 แสดงสามเส้าของวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล

ที่มา: (ดัดแปลงจากสุพรรณิ ไชยอำพร, 2552)

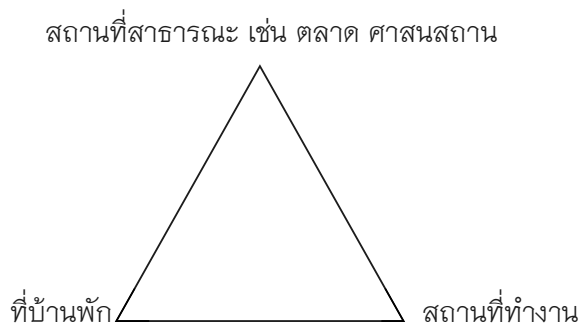
3. การตรวจสอบสามเส้าด้านเวลา และสถานที่ (Different time and space triangulation) โดยการตรวจสอบข้อมูลต่างช่วงเวลา อาจออกแบบการเก็บรวบรวมข้อมูลต่างช่วงเวลาในแต่ละรอบวัน ได้แก่ เช้า กลางวัน เย็น ค่ำ หรือในแต่ละรอบสัปดาห์ เช่น วันทำงาน วันหยุดพักผ่อน และวันหยุดนักขัตฤกษ์ หรือในแต่ละรอบเดือน เช่น ต้นเดือน กลางเดือน ปลายเดือน หรือในแต่ละรอบปี เช่น ประเพณีหรือเทศกาล กิจกรรมทางการเกษตรในแต่ละรอบการผลิต ซึ่งมักเป็นไปตามฤดูกาล เป็นต้น ดังรายละเอียดในภาพที่ 6.3

ภาพที่ 6.3 แสดงสามเส้าของต่างเวลา (ในรอบวัน สัปดาห์ เดือน และปี)

ที่มา: (ดัดแปลงจากสุพรรณิ ไชยอำพร, 2552)

นอกจากนี้ การตรวจสอบความน่าเชื่อถือของข้อมูลจากต่างสถานที่ เป็นการเก็บรวบรวมข้อมูลเรื่องเดียวกัน จากแหล่งข้อมูลเดียวกัน แต่เก็บข้อมูลในต่างสถานที่กัน อาทิ บ้านพักอาศัย สถานที่ทำงาน สวนผลไม้ ไร่ นา หรืออาจเป็นสถานที่สาธารณะ เช่น วัด ตลาด ร้านค้า ชุมชน ศาลาอเนกประสงค์ ที่อ่านหนังสือพิมพ์ประจำชุมชน ฯลฯ ดังปรากฏรายละเอียดในภาพที่ 6.4

ภาพที่ 6.4 แสดงสามเส้าของต่างสถานที่

ที่มา: (ดัดแปลงจากสุพรรณิ ไชยอำพร, 2552)

กล่าวโดยสรุป การตรวจสอบความน่าเชื่อถือของข้อมูล นอกจากความถูกต้องตรงประเด็นภายในและภายนอกการวิจัยแล้วยังประกอบด้วย เทคนิควิธีการตรวจสอบสามเส้าด้านข้อมูล ด้วยความหลากหลายของแหล่งข้อมูลที่สามารถครอบคลุมกลุ่มสัมพันธ์ที่ต่างกัน วิธีการสามเส้าด้านวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล รวมถึงวิธีการสามเส้าด้านสถานที่และเวลา ล้วนทำให้ข้อมูลเชิงคุณลักษณะในงานวิจัยเชิงคุณภาพ ที่จะนำมาวิเคราะห์ต้องผ่านการตรวจสอบความน่าเชื่อถือและมีคุณภาพ

6.2 การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณลักษณะในงานวิจัยเชิงคุณภาพ

เป็นการประมวล ทบทวน และวิเคราะห์เชื่อมโยงประสบการณ์เรียนรู้ที่เกี่ยวข้องกับการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณลักษณะในงานวิจัยเชิงคุณภาพใน 3 สารสำคัญ ประกอบด้วย ความหมายของการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณลักษณะ องค์ประกอบหลักของการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณลักษณะ รวมถึง กระบวนการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณลักษณะ ทั้งนี้ รายละเอียดที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณลักษณะ ย่อมมีความแตกต่างจากการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณ แต่มีได้หมายความว่าในงานวิจัยเชิงคุณภาพ จะไม่สามารถใช้ข้อมูลตัวเลขเชิงปริมาณมาประกอบการพิจารณา

6.2.1 ความหมายของการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณลักษณะ

ความหมายของการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณลักษณะในงานวิจัยเชิงคุณภาพ ทางสังคมศาสตร์ ควรเริ่มต้นการพิจารณาจากความหมายของการวิเคราะห์ ซึ่งพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 (2546) ได้ให้ความหมายไว้ว่า “การวิเคราะห์” หมายถึง การใคร่ครวญ แยกออกเป็นส่วนเพื่อศึกษาให้ถ่องแท้ ซึ่งหากพิจารณาตามนัยดังกล่าว จะเห็นได้ว่า การวิเคราะห์ โดยทั่วไปควรประกอบด้วย กิจกรรมหลักที่ใช้ในการวิเคราะห์ และเป้าประสงค์ตามที่ต้องการจะวิเคราะห์ ในการนี้ ผู้เขียนได้ทำการประมวล วิเคราะห์ และสรุปแนวคิดของนักวิชาการที่ให้ความหมายสำคัญได้ว่า

การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณลักษณะในงานวิจัยเชิงคุณภาพ หมายถึง กิจกรรมการเลือกใช้แนวคิดทฤษฎี มาสร้างแนวคิดนำในการวิเคราะห์ นำข้อมูลที่ได้มาทำการตรวจสอบ จัดกระทำให้เป็นระบบ จัดระเบียบข้อมูล ในขณะเดียวกันก็ค้นหาความหมายแยกแยะองค์ประกอบ เปรียบเทียบ เชื่อมโยงและหาความสัมพันธ์เกี่ยวกับปรากฏการณ์ โดยสร้างสมมุติฐานชั่วคราว (Working Hypothesis) ปรับปรุง ตีความหมาย หาแบบแผน สร้างข้อสรุปเกี่ยวกับกิจกรรมหรือพฤติกรรมในสภาพสังคม หรือปรากฏการณ์ทางสังคม

ที่ทำการศึกษาศึกษา และพิสูจน์ข้อสรุปที่สร้าง ซึ่งต้องกระทำขนานควบคู่ไปพร้อมกับการเก็บรวบรวมข้อมูล และยังคงดำเนินการต่อเนื่อง ไปจนถึงสิ้นสุดการเก็บรวบรวมข้อมูล ทั้งนี้ ผู้วิจัยต้องเป็นผู้วิเคราะห์ข้อมูล ด้วยตนเอง (ชยันต์ วรรณะภูติ, 2537; สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, 2544; สุภาวค์ จันทวานิช, 2547; จุมพล หนีพพานิช, 2550; สุพรรณิ ไชยอำพร, 2552) โดยมีเป้าประสงค์สู่ความเข้าใจต่อการดำรงอยู่ และการเปลี่ยนแปลงของปรากฏการณ์ เพื่อที่จะมุ่งอธิบายปรากฏการณ์ (Sense of explanation) ก่อให้เกิดความเข้าใจถึงการก่อเกิดและเหตุผลหลัก ๆ ตลอดจนจนผลที่เกิดขึ้น (Sense of understanding) และทำให้เกิดการคาดการณ์ (Sense of predicting) อันจะนำไปสู่แนวทางการจัดการสำหรับการพัฒนาได้ในท้ายที่สุด ซึ่งเป็นไปตามลักษณะข้อมูลและปรัชญาของการวิจัยเชิงคุณภาพ

จะเห็นได้ว่า การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณลักษณะในงานวิจัยเชิงคุณภาพ จะกระทำพร้อม ๆ กับการเก็บรวบรวมข้อมูลในสนามการวิจัย และกระทำต่อเนื่องไป จนกระทั่งสิ้นสุดการวิจัย โดยเมื่อผู้วิจัยได้พัฒนาแนวคิด / สมมติฐานชั่วคราวในการวิจัยขึ้นมา จะนำแนวคิด / สมมติฐานชั่วคราวนั้นไปทดสอบกับสิ่งที่ผู้วิจัยพบข้อมูลจริงในสนาม ทำให้มีการปรับปรุง แก้ไขแนวคิด / สมมติฐานชั่วคราวที่ตั้งไว้ โดยแนวคิดที่ถูกปรับปรุงขึ้นมาใหม่ จะถูกนำไปทดสอบกับข้อมูลชุดใหม่อีก และจะกระทำย้อนกลับไปกลับมาเช่นนี้

6.2.2 องค์ประกอบหลักของการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณลักษณะ

องค์ประกอบหลักที่สำคัญของการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณลักษณะ ประกอบด้วย ข้อมูล (Data) ประเด็นวิเคราะห์ / วิจัย (Analytical issue / Research issue) วิธีคิด วิธีมองโลก / พื้นฐานญาณวิทยา (Epistemology) และปรัชญา / แนวคิด / ทฤษฎี นำไปสู่การใช้ประโยชน์ในทางปฏิบัติ เพื่อกำหนดกิจกรรมหลักที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณลักษณะในงานวิจัยเชิงคุณภาพ ปรากฏรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. ข้อมูล เกือบทั้งหมดของข้อมูลเชิงคุณลักษณะในงานวิจัยเชิงคุณภาพได้มาจากผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ (Key-informant) ซึ่งเป็นบุคคลหรือกลุ่มบุคคลที่มีความคิดของตนเอง การที่ผู้วิจัยมุ่งค้นหา ทำความเข้าใจเจาะลึกในประเด็นหรือปรากฏการณ์ที่สนใจศึกษา ข้อมูลสำคัญที่ได้จึงมีลักษณะเป็นข้อมูลเชิงคุณลักษณะหรือเป็นข้อมูลเชิงคุณภาพ ซึ่งจำเป็นต้องอาศัยการตีความ เพื่อดันหาความหมายในทัศนะของคนใน ดังนั้น ข้อมูลที่สำคัญ จึงเป็นองค์ประกอบหลักที่สำคัญของการวิเคราะห์ข้อมูลในงานวิจัยเชิงคุณภาพ สามารถตอบได้ตรงประเด็น สอดคล้องกับสภาพจริงที่ผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญยอมรับ และมีความเชื่อถือได้ตามหลักวิชาการ เป็นเหตุให้ข้อมูลเชิงคุณลักษณะเหล่านั้นต้องผ่านการตรวจสอบความน่าเชื่อถือ

เพื่อให้เกิดความมั่นใจในความน่าเชื่อถือได้ของข้อมูล และคุณภาพข้อมูล ทั้งนี้ วิธีการตรวจสอบความน่าเชื่อถือได้ของข้อมูลเชิงคุณลักษณะในงานวิจัยเชิงคุณภาพที่นิยมใช้ มี 3 วิธี ได้แก่

1) การนำเสนอพรรณนาแบบชาติพันธุ์วรรณา (Ethnography) เป็นการนำเสนอรายละเอียดของบุคคล กลุ่มบุคคล และชุมชนท้องถิ่น อย่างเป็นระบบทั้งทางกายภาพ ทางสังคมวัฒนธรรม และโครงสร้างสังคม เพื่อเชื่อมโยงความสัมพันธ์สู่วิถีการดำเนินชีวิตของคนในชุมชน

2) การใช้คนใน (Emic) ผู้เป็นเจ้าของวัฒนธรรมและอยู่ท่ามกลางปรากฏการณ์ทางสังคมที่สนใจศึกษา ร่วมตรวจสอบ ให้ความคิดเห็นเพิ่มเติม หรือท้วงติงในทุก ๆ ช่วงของการวิเคราะห์ เพื่อให้เกิดความเชื่อมั่น รวมถึงการมีความเห็นร่วม (Share viewing)

3) การตรวจสอบสามเส้า (Triangulation) ด้วยความเชื่อที่ว่าข้อมูลจะน่าเชื่อถือต้องมาจากแหล่งข้อมูลที่ต้องการ สอดคล้องตรงกันของหลากหลายแหล่งให้ข้อมูล หลากหลายวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล หรือแม้แต่การออกแบบเก็บและตรวจสอบข้อมูลในเวลา / สถานที่

2. ประเด็นวิเคราะห์ / วิจัย เป็นที่มาของการตั้งคำถามวิจัย ซึ่งมีจุดตั้งต้นมาตั้งแต่ขั้นตอนการออกแบบการวิจัย ดังปรากฏรายละเอียดในบทที่ 4 หัวข้อที่ 4.2.6 จะเห็นได้ว่าประเด็นวิจัย นำไปสู่การตั้งคำถามวิจัย ซึ่งแปลงมาเป็นวัตถุประสงค์ของการวิจัย ฉะนั้นการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณลักษณะในงานวิจัยเชิงคุณภาพ ผู้วิจัยจึงต้องเรียนรู้ทำความเข้าใจวัตถุประสงค์ของการวิจัยให้ถ่องแท้ เพื่อประยุกต์ใช้เป็นแนวประเด็นการวิเคราะห์ อันจะนำไปสู่ข้อสรุปการวิจัย ทั้งนี้ ในทางปฏิบัติมีข้อสังเกตว่าอย่างน้อยประเด็นที่วิเคราะห์ต้องไม่น้อยกว่า วัตถุประสงค์ของการวิจัย ซึ่งประเด็นวิเคราะห์จะกว้างขวาง ลุ่มลึก ชัดเจนเพียงใด ขึ้นอยู่กับขั้นตอนการตรวจสอบสมมุติฐานชั่วคราว (Working hypothesis)

3. วิธีคิด วิธีมองโลก / พื้นฐานญาณวิทยา (Epistemology) ซึ่งหมายถึง ปรัชญาสาขาหนึ่งที่ว่าด้วยกำเนิด ลักษณะ และความถูกต้องแห่งความรู้ ตลอดจนวิธีหาความรู้ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546) อธิบายได้ว่า การหาความรู้ จะต้องมีวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลและการวิเคราะห์ข้อมูล โดยเฉพาะในงานวิจัยเชิงคุณภาพ ผู้วิจัยมีความสำคัญอย่างยิ่งยวดในระบบวิธีคิด ในฐานะผู้แสวงหาความจริง / ความรู้ กล่าวคือ ความจริง / ความรู้ที่มีอยู่ / เป็นอยู่อย่างอิสระไม่ได้ ข้อเท็จจริง / ความเป็นจริง / ข้อมูลเดียวกันอาจให้ความจริง / ความรู้ที่แตกต่างหลากหลาย ผู้รู้กับสิ่งที่ถูกรู้ ไม่สามารถแยกออกจากกันได้ ต่างมีปฏิสัมพันธ์และอิทธิพลซึ่งกันและกัน ดังปรากฏรายละเอียดในบทที่ 3 หัวข้อที่ 3.2 อีกทั้งยังมีกระบวนการทัศน์

หลักในการทำความเข้าใจปรากฏการณ์ทางสังคมแบบภาพรวม มากกว่าผลบวกของส่วนย่อยแต่ละส่วน โดยส่วนย่อยต่าง ๆ อิงอาศัยซึ่งกันและกัน ในลักษณะที่มีความเป็นพลวัต การเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมเกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา ทั้งในระดับบุคคล กลุ่มบุคคล องค์กร ชุมชนท้องถิ่น หรือวัฒนธรรมชาติ การวิจัยเชิงคุณภาพ จึงต้องทำความเข้าใจถึงความหมายในทัศนะของคนใน ซึ่งเป็นผู้แสดงหรือกระทำปรากฏการณ์ และสภาพแวดล้อมหรือบริบทตามสภาพจริงที่เป็นไปตามธรรมชาติหรือธรรมเนียม (Naturalism) การวิจัยเชิงคุณภาพ จึงเป็นการศึกษาที่ต้องอิงหลักตรรกะแบบอุปนัย (Inductive approach) ผู้วิจัยจะต้องสัมผัสข้อมูล เพื่อค้นหารูปแบบ กระบวนการ และความสัมพันธ์ต่อกันของส่วนต่าง ๆ ที่ประกอบกันเป็นปรากฏการณ์ และตีความข้อค้นพบบนพื้นฐานของบริบท ประวัติความเป็นมาตามเงื่อนไขของเวลาและสถานที่ นักวิจัยเชิงคุณภาพ จึงต้องมีวิธีคิดที่เปิดกว้างและยืดหยุ่นตามสภาพความเป็นจริงที่เปลี่ยนแปลง

4. ปรัชญา / แนวคิด / ทฤษฎีที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณลักษณะในงานวิจัยเชิงคุณภาพ มีอยู่มากมายหลากหลาย แต่ที่นิยมเลือกมาใช้ล้วนยึดแนวทางกระบวนการทัศน์ทางเลือก ได้แก่ คตินิยมแนวการสร้าง ธรรมเนียม คตินิยมแนวตีความ ปรากฏการณ์นิยม และอรรถปริวรรตศาสตร์ ดังปรากฏรายละเอียดในบทที่ 3 หัวข้อที่ 3.1 นอกจากนี้ การวิจัยเชิงคุณภาพยังยึดแนวคิดหลังสมัยใหม่ (Post modernism) ซึ่งวิพากษ์วาทกรรมความจริง / ความรู้ วิธีวิทยา และปฏิเสธหลักการสำคัญอันถือเป็นหัวใจของกลุ่มสมัยใหม่ (Modernism) 4 ประการ ดังนี้ (Schwandt, 2001 อ้างถึงใน ชาย โพธิ์สิตา, 2550)

- 1) ความเชื่อว่ามนุษย์มีธรรมชาติเป็นผู้มีเหตุมีผล และเป็นอิสระ
- 2) ความเชื่อว่าความจริง / ความรู้ที่แท้จริง ต้องเป็นสิ่งที่มีความพื้นฐานเชิงประจักษ์รองรับ (Foundationalist epistemology)
- 3) ความสามารถในการใช้เหตุผลเป็นธรรมชาติสากลของมนุษย์
- 4) ความเชื่อมั่นว่า ความเจริญก้าวหน้าของสังคมและศีลธรรมจะเกิดขึ้นได้จากการนำเอาวิทยาศาสตร์สังคม มาใช้กับเรื่องศิลปะ และสถาบันทางสังคม เช่น ทฤษฎีครอบครัว การศึกษา ฯลฯ อย่างมีเหตุผล

ในขณะที่ แนวคิดหลังสมัยใหม่ มีความเชื่อว่า ความจริงไม่มี และถึงมี ก็ไม่ใช่สิ่งที่ใครจะอ้างว่าสามารถเข้าถึงได้ ไม่เชื่อความเป็นสากลของสิ่งต่าง ๆ (โดยเฉพาะความจริง / ความรู้) ไม่เชื่อความสัมพันธ์เชิงเหตุและผล ด้วยเชื่อว่าความสัมพันธ์ของสิ่งต่าง ๆ ซับซ้อนเกินกว่าที่ใครจะแยกได้ว่าสิ่งหนึ่งเป็นตัวกำหนดของอีกสิ่งหนึ่ง ทุกสิ่งทุกอย่างมีความสัมพันธ์แบบถ้อยทีถ้อยอาศัย (Reciprocal relations) ต่างเป็นเหตุเป็นผลของกันและ

กันได้ ไม่เชื่อในเรื่องตัวแทน (Representation) และการเป็นตัวกำหนด (Determinacy) (จันทน์ เจริญศรี, 2545) ซึ่งมีแนวโน้มหันมาใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ และให้ความสำคัญกับการตีความเช่นเดียวกัน

6.2.3 กระบวนการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณลักษณะ

กระบวนการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณลักษณะในงานวิจัยเชิงคุณภาพ ซึ่งผู้เขียนประมวลจากแนวคิดของนักวิจัยชาวไทยและชาวต่างประเทศ (สุพรรณิ ไชยอำพร, 2552; รัตนะ บัวสนธ์, 2556; ชาย โพธิสิตา, 2550; จุมพล หนิมพานิช, 2550; สุภางค์ จันทวานิช, 2547; สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, 2544; ชัยนธ์ วรรณะภุติ, 2536; Guba and Lincoln, 1994; Miles and Huberman, 1994; Glaser and Strauss, 1967; Tesch, 1990; Kvale, 1996; Geertz, 1973; Agar, 1986) และประสบการณ์ตรง จึงพอที่จะสรุปขั้นตอนหรือกระบวนการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณลักษณะในงานวิจัยเชิงคุณภาพที่สำคัญได้ดังต่อไปนี้

1. การระบุแนวคิดทฤษฎีที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณลักษณะ เพื่อให้เกิดการตีความในทัศนะของคนใน รวมทั้งในการสร้างข้อสรุปเชิงนามธรรม เช่น การแยกองค์ประกอบ การระบุความสัมพันธ์ การตรวจสอบตัวแปรแทรกซ้อน หรือการเชื่อมโยงอย่างมีเหตุผล โดยแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องเฉพาะเรื่องที่สนใจศึกษา จะถูกระบุเป็นแนวคิดนำ (Core concept) ที่ใช้ในการวิเคราะห์ นอกจากนี้ ยังมีแนวคิดในการศึกษาชุมชนที่ใช้เป็นพื้นฐานในการวิเคราะห์โครงสร้างสังคม (Social structure) และความสัมพันธ์ของคนในองค์กร หรือชุมชนท้องถิ่นนั้น ๆ ดังปรากฏรายละเอียดในบทที่ 3 หัวข้อที่ 3.2.1 ผนวกกับ

1.1 ทฤษฎีโครงสร้างและหน้าที่ทางสังคม (Social structural functional theory) ของ พาร์สันส์ (Parsons, 1961) ที่เน้นอธิบายการดำรงอยู่ ผ่านกระบวนการทำหน้าที่ของระบบย่อยที่สำคัญในสังคมนั้น ๆ การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณลักษณะ จึงเป็นการเชื่อมโยงภาพรวมของสนามการวิจัยในลักษณะเป็นสังคม ๆ หนึ่งที่มีโครงสร้างสังคม ประกอบด้วย ระบบย่อย ๆ ซึ่งต่างมีหน้าที่เฉพาะตน โดยแต่ละระบบย่อยมีความสัมพันธ์ภายใน มีการปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับความต้องการซึ่งกันและกัน อีกทั้งยังมีความสัมพันธ์ภายนอกกับระบบย่อยอื่นเพื่อการดำรงอยู่ของสังคมนั้น ๆ แต่ถ้าไม่อาจทำหน้าที่ต่อสังคมได้ ก็อาจยุติ / ยกเลิกระบบย่อยนั้นไปจากสังคม จนกระทั่งเป็นความสัมพันธ์แบบภาพรวมของทั้งระบบหรือทั้งสังคม

จะเห็นได้ว่า การใช้ทฤษฎีโครงสร้างและหน้าที่ทางสังคมในการวิเคราะห์ตีความข้อมูลเชิงคุณลักษณะ เป็นความพยายามของนักวิจัยเชิงคุณภาพในการอนุมาน

(Induction) ข้อมูลที่ค้นพบจากกรณีศึกษาให้เป็นระดับภาพรวมของสังคมนั้น ๆ (สุภาวงศ์ จันทวานิช, 2540)

1.2 แนวคิดการวิเคราะห์ชุมชน (Community analysis) หรือการวินิจฉัยชุมชน อยู่ในสำนักคิดเดียวกับทฤษฎีโครงสร้างและหน้าที่ทางสังคมของพาร์สันส์ ที่เชื่อว่า “ชุมชน” เป็นระบบหรือหน่วยหนึ่งของสังคม ดังนั้น ในการวิเคราะห์ชุมชนซึ่งประกอบด้วยระบบย่อย ๆ จึงต้องให้เห็นปฏิสัมพันธ์ของระบบย่อยหรือสถาบันสังคมต่างๆ ในองค์กร / ชุมชนท้องถิ่น เป็นการแยกแยะเป็นส่วน / ระบบย่อย ๆ เพื่อให้เข้าใจโครงสร้างทางสังคม กล่าวคือ การที่บุคคลหรือกลุ่มบุคคลอาศัยอยู่ในบริเวณเดียวกัน มีกิจกรรมในชีวิตประจำวัน ที่ตอบสนองความต้องการร่วมกันบางอย่าง มีปฏิสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน รวมถึงระเบียบแบบแผนปฏิบัติหรือประเพณีวัฒนธรรมเดียวกัน ทั้งนี้ การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณลักษณะตามแนวคิดการวิเคราะห์ชุมชน ประกอบด้วย 4 ประเด็นสำคัญ (ภาณี วงษ์เอก อรเพ็ญ บุรวิศิษฐ์ และสมพร พันพื้ง, 2533) ได้แก่

1) ประวัติความเป็นมาขององค์กร / ชุมชน เป็นการวิเคราะห์ให้เห็นถึง วิวัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงของชุมชนท้องถิ่น การอพยพย้ายถิ่นและการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มคนที่ทำให้เกิดชุมชน ซึ่งจะทำให้เข้าใจความสัมพันธ์และสาเหตุการเปลี่ยนแปลงของชุมชน ที่มีต่อบุคคลและกลุ่มบุคคลในชุมชนนั้น

2) ลักษณะทางภูมิศาสตร์กายภาพ เป็นการวิเคราะห์เกี่ยวกับลักษณะที่ตั้งของชุมชน สภาพภูมิอากาศ ภูมิประเทศ ลักษณะการตั้งชุมชน และการตั้งบ้านเรือน การติดต่อระหว่างกันระหว่างชุมชน ทำให้เข้าใจแบบแผนพฤติกรรมและวิถีการดำเนินชีวิตของคนในชุมชน

3) ขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรม เป็นการวิเคราะห์เกี่ยวกับ พฤติกรรมการแสดงออกของบุคคลหรือกลุ่มบุคคลในสถานการณ์ต่าง ๆ เนื่องจากวัฒนธรรม มีบทบาทสำคัญต่อการหล่อหลอมพฤติกรรมของบุคคลหรือกลุ่มบุคคล ซึ่งครอบคลุมตั้งแต่ ความเชื่อ ค่านิยม การแต่งกายในโอกาสสำคัญต่าง ๆ การรับประทานอาหาร ภาษาที่ใช้ในการสื่อสาร ข้อห้ามและพิธีกรรม

4) โครงสร้างทางสังคม เป็นการวิเคราะห์ชุมชนแบบภาพรวม เน้นไปที่ การศึกษาพฤติกรรมกลุ่ม การรวมกลุ่ม และการจัดระบบความสัมพันธ์ของบุคคลในกลุ่ม ตลอดจนบทบาทและหน้าที่ของบุคคลในกลุ่มที่มีการจัดแบ่งตามคุณลักษณะ หรือ ความเชี่ยวชาญเฉพาะ เพื่อให้มีความเข้าใจในโครงสร้างของสังคมอย่างแท้จริง โดยโครงสร้างย่อย ๆ ของสังคม ประกอบด้วย โครงสร้างประชากร โครงสร้างของครอบครัว โครงสร้าง

ทางเศรษฐกิจ โครงสร้างทางการเมืองการปกครอง โครงสร้างทางสันตนาการ โครงสร้างทางการแพทย์และการพยาบาล โครงสร้างทางศาสนา เป็นต้น

1.3 แนวคิดการวิเคราะห์เครือข่ายสังคม (Social network analysis) เป็นแนวคิดที่เน้นศึกษาความสัมพันธ์ของบุคคลใดบุคคลหนึ่งที่มีต่อบุคคลอื่นในสังคม ตามลักษณะระบบหรือสถานภาพ (Status) ความสัมพันธ์ที่แตกต่างกัน ทั้งทางตรงและทางอ้อมระหว่างบุคคลกับบุคคลอื่น ทั้งนี้ พฤติกรรมหรือบทบาท (Role) ของบุคคลที่ดำรงอยู่ในระบบความสัมพันธ์นั้น ๆ ย่อมแตกต่างกัน ช่วยให้เข้าใจการรวมกลุ่ม การจัดระเบียบสังคม (Social organization) และโครงสร้างสังคม (Social structure)

2. การจัดระเบียบข้อมูลหรือการแยกประเภท (Classification or typology) มนุษย์เกิดการจำแนกหรือจัดกลุ่มสิ่งต่าง ๆ โดยอาศัยลักษณะที่เหมือนกัน และแตกต่างกันเป็นเกณฑ์การจำแนก / จัดกลุ่ม ทั้งนี้ กฎเกณฑ์หรือแนวคิดที่ใช้ในการจำแนก / จัดกลุ่มขึ้นอยู่กับสังคมวัฒนธรรมของกลุ่มคนนั้น ๆ เป็นการทำให้ข้อมูลที่เก็บรวบรวมได้มาอยู่ในสภาพที่สะดวกง่ายต่อการนำไปวิเคราะห์ เพื่อให้ข้อมูลพร้อมใช้ / สนทนา ในการค้นหาความหมาย ความสัมพันธ์ และแม้แต่การตีความ นอกจากนี้ เพื่อประโยชน์ในทางปฏิบัติ เมื่อข้อมูลได้รับการตรวจสอบความน่าเชื่อถือแล้ว ผู้วิจัยจำเป็นต้องมีการลดทอนข้อมูล (Data reduction) หรือที่เรียกว่า การจัดระเบียบข้อมูล (Data organization / Data condensation / Meaning condensation) โดยการนำข้อมูลมาจัดกระทำให้เป็นระเบียบ พร้อมทั้งจัดแสดงหรือนำเสนออย่างเป็นระบบ ซึ่งอาจมีการปรับลดข้อมูล คัดสรรข้อความเฉพาะที่มีความหมายตรงประเด็นที่จะวิเคราะห์ และสกัดส่วนที่ไม่เข้าข่ายออกไป เพื่อให้ข้อมูลมีขนาดเล็กลงและกระชับมากขึ้น (ชาย โพธิสิตา, 2550; จุมพล หนิมพานิช, 2550; Tesch, 1990; Kvale, 1996)

3. การตีความ (Interpretation) การรับรู้ข้อมูลที่สำคัญที่ได้มาจากการสัมภาษณ์เจาะลึกผู้ให้ข้อมูลเท่าที่ปรากฏในบันทึกภาคสนามของผู้วิจัย หรือหลักฐานทางประวัติศาสตร์ อาจไม่เพียงพอต่อการตีความหมายหรือทำความเข้าใจได้ใกล้เคียงกับความจริง / ความรู้ของผู้ให้ข้อมูล หรือแม้แต่การกระทำ ก็ไม่อาจบอกถึงเจตนารมณ์หรือความหมายที่ตั้งใจของผู้กระทำได้อย่างสมบูรณ์ชัดเจน เนื่องจากเป็นข้อมูลที่คนนอกหรือผู้วิจัยสร้างขึ้น ในขณะที่มนุษย์กระทำตามวัฒนธรรม และมักมีเจตนาซ่อนเร้น ด้วยอารมณ์ความรู้สึก ค่านิยม ประสพการณ์ หรือแม้แต่ทักษะในการสื่อสารที่แตกต่างกัน การจะทำความเข้าใจปรากฏการณ์ทางสังคม จึงต้องวิเคราะห์ตีความอย่างจริงจังถึงวัฒนธรรมและความหมาย ทั้งนี้ เทย์เลอร์ (Taylor, 1984 อ้างถึงใน อนุสรณ์ ลิมมณี, 2542) เห็นว่าการตีความ จะนำมาใช้

ประโยชน์ในการทำความเข้าใจสังคมได้เต็มที่ต่อเมื่อเป็นไปตามเงื่อนไขการตีความปรากฏการณ์ทางสังคม ดังนี้

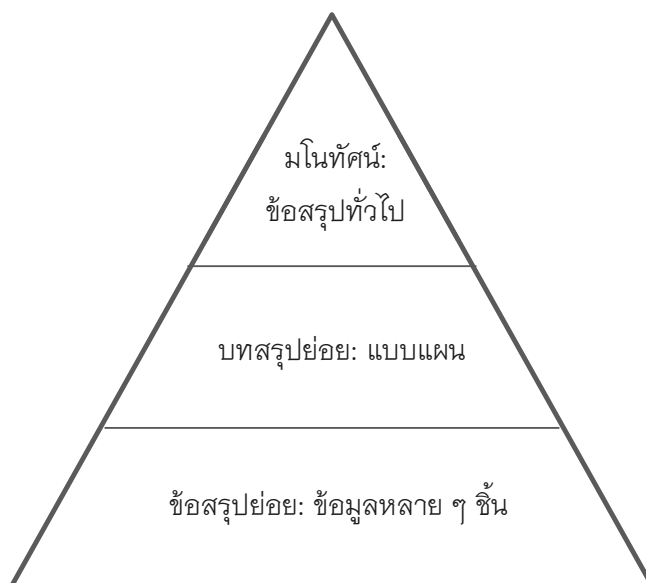
3.1 การตีความ จะต้องมีความหมาย และเชื่อมโยงส่วนต่าง ๆ อย่างเป็นแบบแผน จนทำความเข้าใจได้

3.2 สามารถแยกความหมายของสิ่งที่นำมาตีความ ออกมาจากลักษณะที่มันแสดงออกมาได้ หมายความว่าปรากฏการณ์ทางสังคม มักไม่ได้แสดงออกอย่างตรงไปตรงมา อันทำให้สื่อความหมาย อาจไม่ตรงกับสิ่งที่เห็นจากเหตุการณ์หรืออากัปกริยา

3.3 ต้องเข้าใจว่าสิ่งที่นำมาตีความ ไม่ว่าจะมียุทธศาสตร์เป็นวัตถุ หรือพฤติกรรม ไม่ได้มีความหมายในตัวเอง แต่มีความหมายอย่างใดอย่างหนึ่งสำหรับผู้เกี่ยวข้อง

4. การสร้างข้อสรุป เป็นการเชื่อมโยงข้อค้นพบ / ข้อเท็จจริงไปสู่ข้อสรุปที่เป็นสาระสำคัญของการวิจัย เพื่อให้ได้มาซึ่งแบบแผนความสัมพันธ์ หลังจากนั้น จึงยกระดับ / ลำดับชั้นความสัมพันธ์ (Hierarchy) ไปสู่ภาวะข้อสรุปทั่วไปที่มีความเป็นนามธรรมสูงขึ้น อันจะได้มาซึ่งความรู้ระดับมโนทัศน์ แบบจำลองความคิด หรือโมเดลแสดงกลไกของปฏิสัมพันธ์ของการศึกษา จนกระทั่งผลสุดท้ายจะได้เป็นบทสรุปใหญ่ที่มีความสัมพันธ์ครอบคลุมข้อสรุปและบทสรุปย่อย ๆ เข้าด้วยกันในรูปของข้อความเชิงอธิบายที่มีลักษณะเป็นนามธรรมสูงกว่าข้อสรุปและบทสรุปย่อยที่อธิบายปรากฏการณ์หรือข้อเท็จจริงได้อย่างรอบด้าน (รัตนะ บัณฑิต, 2556) หรือที่เรียกว่า ทฤษฎีจากฐานล่าง (Grounded theory) ดังปรากฏรายละเอียดในภาพที่ 6.5

นามธรรม: บทสรุป / ความรู้ / ทฤษฎีจากฐานล่าง (Grounded Theory)

รูปธรรม: ข้อมูล / ข้อเท็จจริงปรากฏการณ์ทางสังคม

ภาพที่ 6.5 แสดงการสร้างข้อสรุปเชื่อมโยงตามลำดับชั้นความสัมพันธ์สู่ทฤษฎีจากฐานล่าง
ที่มา: (พัฒนาโดยผู้เขียน, 2560)

นอกจากนี้ การสร้างข้อสรุปให้ได้ถึงระดับมโนทัศน์ หรือข้อสรุปทั่วไป มีนักวิธีวิทยาได้ให้ข้อเสนอแนะไว้ 13 ข้อ เริ่มจากขั้นตอนที่ใช้ความคิดเชิงนามธรรมไม่มากนัก ไปจนถึงวิธีที่เป็นนามธรรมมากขึ้นจนสามารถสร้างข้อสรุปทั่วไปได้ (Miles and Huberman, 1994 อ้างถึงใน ชาย โพธิสิตา, 2550) ดังต่อไปนี้

1) มองหาแบบแผน หรือประเด็นสำคัญที่ปรากฏจากข้อมูล โดยปกติแบบแผนหรือประเด็นสำคัญ เป็นผลมาจากการที่ข้อมูลหลาย ๆ ชิ้น มีความสัมพันธ์กัน

2) มองหาความน่าจะเป็นในข้อมูล (Plausibility) โดยทั่วไปการทำงานในขั้นนี้ ผู้วิจัยอาจต้องอ่านข้อมูลที่จัดแสดงแล้วหลาย ๆ เรื่อง เพื่อพยายามตอบคำถามว่า ข้อมูลที่อยู่ตรงหน้า “น่าจะ” บอกอะไร อะไรน่าจะเป็นข้อสรุปที่ดีที่สุดของข้อมูลนั้น อย่างไรก็ตามความน่าจะเป็นยังไม่นับว่าเป็นความจริง ผู้วิจัยต้องตรวจสอบกับข้อมูลใหม่เพื่อยืนยันความน่าจะเป็นจึงเป็นคล้าย ๆ สมมติฐานชั่วคราว (Working hypothesis) เพื่อให้ให้นักวิจัยหาหลักฐานมายืนยัน

หรือหลักกลางก่อนที่ความน่าจะเป็นจะได้รับการยืนยัน ความน่าจะเป็นที่ได้รับการยืนยันจะเป็นข้อสรุปเรื่องนั้น ๆ ได้

3) การจัดกลุ่ม / ประเภทต่าง ๆ (Clustering) เป็นการจัดสิ่งที่มีคุณสมบัติเดียวกันไว้ด้วยกัน โดยผู้วิจัยต้องมีความรู้เกี่ยวกับคุณสมบัติของสิ่งต่าง ๆ เพื่อจำแนกระดับ (Degree) ของความเหมือนความต่างของคุณสมบัติต่าง ๆ ซึ่งเกณฑ์หรือสิ่งที่ใช้แยกประเภทอาจมีลักษณะกายภาพ เช่น วัสดุและรูปแบบที่ใช้ในการก่อสร้างอาคาร จำนวนชั้น หรือการมีหรือไม่มีบริเวณของอาคารอยู่อาศัย ฯลฯ หรืออาจเป็นสิ่งมิใช่กายภาพ เช่น ความเชื่อ ความสัมพันธ์ ทัศนคติ ค่านิยม ฯลฯ ก็ได้

4) การสร้างคำหรือวลีเปรียบเทียบ เพื่อให้มองเห็นภาพที่ชัดเจนของสิ่งที่วิเคราะห์ (Making metaphors) คำหรือวลีเปรียบเทียบให้เห็นภาพจึงมีลักษณะเป็นการอุปมาอุปไมยอันทำให้เกิดความเข้าใจชัดเจน ไม่ต้องใช้เวลาอธิบายมาก

5) ใช้ตัวเลขช่วย (Counting) แม้งานวิจัยเชิงคุณภาพ จะก้าวเลยตัวเลขเชิงปริมาณ ไปสนใจคุณสมบัติและเหตุผล เพื่อความเข้าใจเขาอย่างที่เขาเป็น ในทัศนะของคนใน จนนักวิจัยเชิงคุณภาพส่วนใหญ่ เลยมองข้ามความสำคัญของตัวเลข จริง ๆ แล้วตัวเลขปริมาณจะช่วยให้เราบรรลุถึงความเข้าใจในสิ่งที่ศึกษาค้นหาได้ เช่นการหาแบบแผนพฤติกรรม ก็คือการหาว่าลักษณะการกระทำดังกล่าวมีถี่บ่อยซ้ำ ๆ จนเป็นแบบแผนนั่นเอง

6) การหาความเหมือนความต่างของสิ่งที่วิเคราะห์ (Making contrast / comparison) การเปรียบเทียบความเหมือนความต่างจะช่วยให้มองเห็นสาระสำคัญของสิ่งที่วิเคราะห์ได้ชัดเจนขึ้น ดังนั้น การเปรียบเทียบจึงมีความสำคัญในการวิเคราะห์ โดยเฉพาะการวิจัยแบบสร้างทฤษฎีขึ้นมาจากข้อมูลหรือทฤษฎีจากฐานล่าง (Grounded theory research) ถือว่าการหาความเหมือนความต่างเป็นหัวใจหลักในการวิเคราะห์

7) แยกตัวแปรออกมาดูในรายละเอียดก่อน (Partitioning variables)

8) การจัดกลุ่มเรื่องที่คล้ายกัน ไว้ภายใต้มโนทัศน์เดียวกัน (Subsuming particulars into the general)

9) แยกตัวประกอบของประเด็นที่ทำการวิเคราะห์ (Factoring) เพื่อดูว่าปัจจัยใดสามารถอธิบายหรือให้ความหมายเรื่องที่กำลังวิเคราะห์ อยู่ นั่นได้ดีที่สุด คือเน้นหาปัจจัยที่มีพลังในการอธิบาย

10) ตรวจสอบความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปร (Noting relations between variables) คือการตรวจสอบว่าตัวแปร 2 ตัวหรือมากกว่ามีความสัมพันธ์หรือไม่ ถ้ามีเป็นแบบใดที่สนใจ คือความสัมพันธ์ที่เป็นเหตุเป็นผลต่อกัน แต่การสรุปว่าตัวใดเป็นสาเหตุของอีกตัวแปรหนึ่งนั้น

ในงานวิจัยเชิงคุณภาพจะต้องระวังเพราะการกระทำเช่นนั้น อาจเป็นการไปไกลเกินขีดความสามารถของวิธีวิเคราะห์แบบนี้

11) ตรวจสอบตัวแปรแทรกกลางว่ามีอยู่หรือไม่ (Finding intervening variables) ระหว่างตัวแปรที่เชื่อว่าเป็นเหตุเป็นผล ซึ่งตัวแทรกกลางอาจทำให้มีความซับซ้อนของความสัมพันธ์ นักวิจัยจึงต้องพิจารณาวิเคราะห์อย่างถี่ถ้วน

12) เชื่อมโยงหลักฐานอย่างมีเหตุผล (Building logical chain of evidences) ข้อสรุปต้องยืนบนหลักฐาน ไม่ว่าหลักฐานจะเป็นสิ่งของ พฤติกรรม ความคิด หรืออะไรก็ตาม หลักฐานเหล่านี้ต้องเชื่อมโยงกันได้อย่างมีเหตุผล และแม้ว่าหลักฐานต่างก็นำมาสู่ข้อสรุปที่เหมือนกัน นักวิจัยก็ต้องสามารถอธิบายได้ว่าเป็นเพราะเหตุใด

13) สร้างข้อสรุปเชิงแนวคิดทฤษฎีที่มีเหตุผล สอดคล้องข้อเท็จจริง (Logical theory grounded in the data) เป็นการสรุปแนวความคิด มิใช่สรุปข้อค้น เป็นการสรุปหรือหาคำอธิบายเชิงทฤษฎีจากหลักฐานทั้งหมด

5. การนำเสนอผลการวิเคราะห์ มีรูปแบบวิธีการที่นิยมใช้ในการนำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณลักษณะในงานวิจัยเชิงคุณภาพ โดยสรุป (สุพรรณิ ไชยอำพร, 2552) ดังนี้

5.1 การพรรณนา (Description) มีลักษณะสำคัญ 4 ประการ ประกอบด้วย มีการตีความจากคนนอก / ผู้วิเคราะห์ / ผู้วิจัย เน้นการตีความจากข้อมูล การโต้ตอบทางสังคม (Social discourse) ระหว่างบุคคลมีหลักฐานประกอบการตีความ และเป็น การบรรยายที่มีลักษณะเจาะลึก (เสนอทั้งลักษณะแบบแผนและเหตุผลของคนใน) จากภาพเล็ก ๆ หรือเจาะจง แต่สามารถนำมาตีความในระดับกว้างขึ้น จนเป็นข้อสรุปนามธรรมได้

5.2 การใช้ตาราง (Tables) นิยมใช้ตารางในการนำเสนอตัวเลข เช่น ข้อมูลพื้นฐานของผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ หรือขององค์กร / ชุมชน หรือความถี่บ่อยของพฤติกรรม หรือประเด็นคุณลักษณะเชิงเปรียบเทียบ สรุปคือ สามารถใช้ตารางแสดงข้อมูล ทั้งเชิงปริมาณ และเชิงคุณภาพ นอกจากจะช่วยให้เห็นภาพชัด ๆ เกี่ยวกับรูปแบบ / สารสำคัญต่าง ๆ แล้วยังอำนวยความสะดวกให้สามารถเปรียบเทียบข้อมูลเรื่องเดียวกันจากต่างแหล่งที่มา / ผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ (Key-information) อีกด้วย

5.3 การเสนอผลการวิเคราะห์โดยใช้แผนภูมิ / ภาพ สำหรับการนำเสนอ นิยมใช้กับข้อมูลเชิงคุณลักษณะ และมักต้องการแสดงความสัมพันธ์และหรือขั้นตอนที่เป็นแบบแผน ซึ่งมีหลากหลายรูปแบบ แต่มีได้หมายความว่าข้อมูลเชิงปริมาณ จะแสดงด้วยแผนภูมิไม่ได้

จะเห็นได้ว่า การนำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณลักษณะในงานวิจัยเชิงคุณภาพ นิยมใช้ตารางในการนำเสนอตัวเลขความถี่บ่อยของพฤติกรรม หรือประเด็นคุณลักษณะเชิงเปรียบเทียบ ดังนั้น ขั้นตอนของการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณลักษณะในงานวิจัยเชิงคุณภาพ สามารถนำตารางมาประยุกต์ใช้เพื่อการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณลักษณะ ดังปรากฏกรณีตัวอย่างการวิเคราะห์ข้อมูล: พื้นฐานของผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ ในตารางที่ 6.1 และกรณีตัวอย่างการวิเคราะห์ข้อมูลตามประเด็นศึกษา: การพัฒนาครูตามโครงการการจัดการเรียนการสอนโดยใช้ภาษาอังกฤษเพื่อการศึกษาแบบบูรณาการ (EISP) ในตารางที่ 6.2

ตารางที่ 6.1 แสดงตัวอย่างการวิเคราะห์ข้อมูล: พื้นฐานของผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ

ข้อมูลพื้นฐาน	ผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ												
	ครูงาม	ครู คำณวน	ครู จันทร์	ครูพินิจ	ครู ทตลอง	ครูนิค	ครูคิลป์	ครูรัตน์	ครูแสง	ครูควร	ครูลัก	ครูยุ	ครูอ้า
1.เพศ	ชาย	หญิง	หญิง	ชาย	หญิง	หญิง	ชาย	หญิง	หญิง	หญิง	หญิง	หญิง	ชาย
2.อายุ (ปี)	52	36	43	49	31	42	37	45	48	49	23	23	51
3.ศาสนา	พุทธ	พุทธ	พุทธ	พุทธ	พุทธ	พุทธ	พุทธ	พุทธ	พุทธ	พุทธ	พุทธ	พุทธ	พุทธ
4.ระดับการศึกษา	ป.โท	ป.โท	ป.ตรี	ป.ตรี	ป.โท	กำลังศึกษา ป.โท	ป.โท	ป.ตรี	ป.ตรี	ป.ตรี	ค.บ.ป.5	ค.บ.ป.5	ป.ตรี
5. สถานภาพสมรส	คู่	โสด	คู่	คู่	คู่	คู่	ฝ่าย ระยอง	คู่ หนองบัว ลำพู	คู่ ระยอง	คู่ ชลบุรี	โสด	โสด	คู่
6.ภูมิสถาน	ระยอง	ศรีสะเกษ	สระแก้ว	นครราชสีมา	สกลนคร	นครสวรรค์	น่าน	น่าน	น่าน	น่าน	น่าน	น่าน	ระยอง
7. ตำแหน่งหน้าที่รับผิดชอบ	ผู้บริหาร	ครูผู้สอน	ผู้บริหาร	ครูผู้สอน	ครูผู้สอน	ครูผู้สอน	ครูผู้สอน	ครูผู้สอน	ครูผู้สอน	ครูผู้สอน	ครูผู้สอน	ครูผู้สอน	ครูผู้สอน
8. อาชีพเสริม	ไม่มี	สอนพิเศษ ดอมเย็น	ทำนากุ้ง และร้าน จำหน่าย อาหารกุ้ง	ไม่มี	ทำนากุ้ง กวนน้ำ อุนกับ ญาติที่ สระบุรี	ไม่มี	ไม่มี	ไม่มี	ไม่มี	ไม่มี	ไม่มี	ไม่มี	ไม่มี
9. ภาระสิ่งพึง และ รับผิดชอบ	บุตร 2 คน	ไม่มี	บุตร 3 คน	บุตร 1 คน	บุตร 1 คน	บุตร 2 คน	บุตร 1 คน	บุตร 2 คน	บุตร 1 คน	บุตร 2 คน	ไม่มี	ไม่มี	บุตร 2 คน
10. ตำแหน่งทางสังคมใน สังคม	กรรมการ มูลนิธิ อนุสาวรีย์ สุนทรภู่	ไม่มี	ไม่มี	ไม่มี	ไม่มี	ไม่มี	ไม่มี	ไม่มี	ไม่มี	ไม่มี	ไม่มี	ไม่มี	กรรมการ มูลนิธิ ช่วยเหลือ เด็ก นร.
11. สุขภาพ / โรคประจำตัว	เบาหวาน	ไม่มี	ไม่มี	ไม่มี	ไม่มี	ไม่มี	ไม่มี	ไม่มี	ไม่มี	ไม่มี	ไม่มี	ไม่มี	ไม่มี

หมายเหตุ สัญลักษณ์ * หมายถึง นามสมมติ

ที่มา: (คพพล สุวรรณภูมิ, 2552)

ตารางที่ 6.2 แสดงตัวอย่างการวิเคราะห์ข้อมูลตามประเด็นศึกษา: การพัฒนาครูตามโครงการจัดการเรียนการสอนโดยใช้ภาษาอังกฤษ
 เพื่อการศึกษาแบบบูรณาการ (EISP)

การพัฒนาครู	ผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ														
	ครู งาม	ครู คำนวณ	ครู จันทร์	ครู พินิจ	ครู ทดลอง	ครู นิติ	ครู ศิลป์	ครู รัตน์	ครู แสง	ครู ควร	ครู ลัก	ครู ยุ	ครู อัม	ครู สันติ	ครู ไช ยา
1. การสรรหาและการคัดเลือกครู															
1.1 การรับครูเข้าร่วมโครงการ															
-การกำหนดคุณลักษณะครูที่มีความรู้ ความสามารถทางภาษาอังกฤษ	✓				✓						✓	✓	✓		
-ความเป็นเป้าหมายหลักของการเข้าร่วม โครงการ	✓	✓					✓	✓	✓	✓				✓	✓
1.2 มุ่งเหตุจูงใจในการเข้าร่วมโครงการ															
-ต้องการการเปลี่ยนแปลง	✓			✓				✓	✓	✓					
-กระตุ้นให้เกิดการตื่นตัวในการพัฒนาตน	✓		✓							✓				✓	
2. การรักษาคู (ให้อยู่ในโครงการ / วิจัย)															
2.1 เทคนิค / วิธีการในการรักษาคู (เช่น ระบบ การจัดสวัสดิการ)															
-มีพี่เลี้ยงให้คำปรึกษาแนะนำใกล้ชิด	✓					✓					✓	✓	✓	✓	
-รูปแบบการจัดสวัสดิการของโรงเรียน	✓	✓	✓	✓	✓		✓			✓					
-สถานศึกษาจัดให้ออกอาชีพเข้ามาอบรมเพื่อ เสริมสร้างความเข้มแข็งทางภาษาอังกฤษ	✓		✓	✓				✓		✓					

ตารางที่ 6.2 (ต่อ)

ผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ															
การพัฒนาครู	ครู งาน	ครู คำนวณ	ครู จันทร์	ครู พินิจ	ครู ทดลอง	ครู นิติ	ครู ศิลป์	ครู รัตน์	ครู แสง	ครู ควร	ครู ลัก	ครู บุญ	ครู อ่ำ	ครู สันติ	ครู ไชยา
2.2 การเรียนรู้ในเชิงปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรม	✓									✓	✓	✓	✓		
- ได้ค้นคว้าเนื้อหาจากแหล่งอ้างอิงที่															
หลากหลาย															
- ประสบการณ์เรียนรู้ที่ได้รับจากการปฏิบัติ	✓		✓			✓			✓	✓					
จริง															
- แบบอย่างการสอน EIS	✓	✓	✓	✓			✓		✓	✓					
3. การพัฒนาครูประจำการ															
3.1 วิธีการ / เกณฑ์การเลือกพัฒนา															
- การสังเกตการสอน	✓	✓	✓		✓		✓			✓					
- การอบรมครูตามโครงการ EIS	✓	✓			✓		✓			✓				✓	
- การพัฒนาตนเองในระหว่างการจัดการเรียนรู้															
การสอน															
- จัดส่งครูไปศึกษาดูงานต่างประเทศ	✓	✓	✓				✓			✓					
3.2 ผลการพัฒนาครูที่เข้าร่วมโครงการให้เป็นผู้ที่															
มีความรู้ (การเสริมสร้างทักษะ)															
- การพัฒนาครูอย่างเป็นระบบ	✓			✓					✓	✓					✓
- ผลลัพธ์เกิดกับผู้เรียน	✓						✓		✓	✓					
- การพัฒนาตนเองด้านภาษาของครู	✓	✓	✓				✓		✓	✓					

ตารางที่ 6.2 (ต่อ)

การพัฒนาครู	ผู้ให้ข้อมูลที่สัมภาษณ์													
	ครู งาม	ครู คำนวณ	ครู จันทร์	ครู พินิจ	ครู ทตลอง	ครู ณิศา	ครู ศิลป์ รัตน์	ครู แสง	ครู ควร	ครู ลัก	ครู มู	ครู อ.า	ครู สันติ	ครู ไช ยา
4. การสร้างความผูกพันระหว่างครูกับสถานศึกษา														
4.1 การพัฒนาความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และสังคมสิ่งแวดล้อมในหลากหลายมิติ (ระดับหมวดวิชา ระดับสถานศึกษา)														
-ครูที่เลี้ยงให้กับการกำกับดูแลอย่างใกล้ชิด	✓									✓	✓	✓		
-ผู้บริหารสถานศึกษาให้ความช่วยเหลือดูแล	✓				✓		✓						✓	
-การดูแลเอาสาครัศรวางประเทศ	✓			✓			✓	✓						
5.1 ภูมิปัญญาของจิตวิญญาณครูในการสอนตามโครงการ														
-การใช้ภาษาอังกฤษในการสอน คำนี้ถึงระดับของผู้เรียน	✓						✓			✓	✓	✓		
-มีความต้องการที่จะสอนเป็นภาษาอังกฤษ	✓		✓		✓			✓	✓					
-ต้องการเห็นเด็กได้รับการพัฒนา	✓							✓	✓				✓	✓
-ครูผู้สร้างสรรค	✓		✓	✓				✓	✓					
-คิดในเชิงบวก	✓			✓				✓	✓					
-สะท้อนให้เห็นผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นกับนักเรียน	✓						✓	✓	✓					

ตารางที่ 6.2 (ต่อ)

การพัฒนาครู	ผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ													
	ครู งาม	ครู คำวน	ครู จันทร์	ครู พิณ	ครู พด	ครู นิ	ครู คิ	ครู ร	ครู แ	ครู ค	ครู ล	ครู อ	ครู ส	ครู ไ
5.2 การสร้างครูที่มีจิตวิญญาณในการสอนตาม โครงการ														
- คัมภีร์ถึงประโยชน์ของผู้เรียน	✓	✓		✓					✓				✓	
5.3 การพัฒนาตนเอง กลุ่ม สถานศึกษา														
- การเขียนแผนการสอนโดยใช้ภาษาอังกฤษ										✓	✓	✓	✓	
- ต้นแบบในการศึกษาเรียนรู้	✓							✓		✓	✓	✓	✓	
- ครูผู้สอนมีโอกาสดำเนินการพัฒนาตัวเอง	✓	✓				✓		✓	✓				✓	
ตาม														

หมายเหตุ สัญลักษณ์ ✓ หมายถึง ความคิดเห็นของผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ (Key-informant)

สัญลักษณ์* หมายถึง นามสมมติ

ที่มา: (คพพล สุวรรณบุญ, 2552)

6.3 สรุป

การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณลักษณะในงานวิจัยเชิงคุณภาพ ไม่อาจใช้วิธีการทางสถิติมาช่วยในการวิเคราะห์ได้มากนัก ผู้วิจัยจำเป็นต้องใช้ความสามารถเชิงศาสตร์และศิลป์ในการวิเคราะห์ ดีความ สร้างข้อสรุป และพรรณนาความให้เข้าใจในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับข้อเท็จจริง แบบแผนพฤติกรรม และปรากฏการณ์ทางสังคมที่สนใจศึกษา ภายใต้หลักการและระเบียบวิธี อย่างเคร่งครัด นักวิจัยเชิงคุณภาพ จึงต้องมีความเข้าใจทั้งในเชิงทฤษฎีและบริบทที่ห่อหุ้มปรากฏการณ์ มีความสามารถในการเชื่อมโยง และจินตนาการบนพื้นฐานประสบการณ์ที่สั่งสมของผู้วิจัย เนื่องจากการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณลักษณะมีความยุ่งยากซับซ้อน โดยเฉพาะการแสดงให้เห็นนัยของสิ่งที่มีอยู่จริงในทัศนะของคนใน รวมถึงคุณลักษณะ ความหมาย คุณค่า วิธีการ และกระบวนการ ซึ่งผ่านการตีความในทัศนะของคนใน ภายใต้บริบท (Context) ต่าง ๆ ที่แวดล้อมอยู่ เพื่อให้เกิดความเข้าใจตามสภาพความเป็นจริง เข้าใจถึงพลวัตการเปลี่ยนแปลง กระบวนการ และบริบทที่มีความสัมพันธ์ในกระบวนการก่อเกิด เสริมสร้าง และต่อสู่กัน / ปรับตัว เปลี่ยนแปลง

กล่าวโดยสรุป ขั้นตอนสำคัญของการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณลักษณะในงานวิจัยเชิงคุณภาพ ประกอบด้วย

1. การตรวจสอบความน่าเชื่อถือของข้อมูล เพื่อความถูกต้องตรงประเด็น (Validity) ข้อมูลมีความหมาย / ข้อเท็จจริงในทัศนะของคนใน เพื่อให้ได้ความเป็นจริง / ความรู้ที่มีคุณภาพ ตามสภาพที่เป็นอยู่ โดยการพรรณนาแบบชาติพันธุ์วรรณา (Ethnography) เพื่อนำเสนอรายละเอียดของบุคคลและชุมชนอย่างละเอียดทุกแง่มุม รวมถึงการมีความเห็นร่วม (Share viewing) จากเจ้าของวัฒนธรรม อีกทั้งข้อมูลยังต้องมีความเชื่อถือได้ (Credibility) ถูกต้อง หรือเป็นจริงในทางตรรกะของผลการศึกษา โดยอาศัยการตรวจสอบสามเส้า (Triangulation) ด้วยความเชื่อที่ว่าข้อมูลจะน่าเชื่อถือ ต้องมาจากแหล่งข้อมูลที่ถูกต้อง สอดคล้องตรงกันของหลากหลายแหล่งให้ข้อมูล หลากหลายวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล หรือแม้แต่การออกแบบเก็บและตรวจสอบข้อมูลในต่างเวลา / สถานที่

2. กระบวนการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณลักษณะ ได้แก่

- 1) การระบุแนวคิดทฤษฎีที่ใช้ในการวิเคราะห์ เพื่อให้เกิดการตีความในทัศนะของคนใน รวมทั้งการสร้างข้อสรุปเชิงนามธรรม อาทิ ทฤษฎีโครงสร้างและหน้าที่ทางสังคม (Social structural functional theory) แนวคิดการวิเคราะห์ชุมชน (Community analysis) และแนวคิดการวิเคราะห์เครือข่ายสังคม (Social network analysis)

2) การจัดระเบียบข้อมูลหรือการแยกประเภท (Classification or typology) โดยอาศัยลักษณะที่เหมือนกัน และแตกต่างกันเป็นเกณฑ์การจำแนก / จัดกลุ่ม

3) การตีความ (Interpretation) ทำความเข้าใจให้ใกล้เคียงกับความจริง / ความรู้ของผู้ให้ข้อมูล

4) การสร้างข้อสรุป เป็นการเชื่อมโยงข้อค้นพบ / ข้อเท็จจริงไปสู่ข้อสรุปที่เป็นสาระสำคัญของการวิจัย เพื่อให้ได้มาซึ่งแบบแผนความสัมพันธ์

อันจะได้มาซึ่งความรู้ระดับมโนทัศน์ แบบจำลองความคิด หรือโมเดลแสดงกลไกของปฏิสัมพันธ์ของการศึกษา จนกระทั่งผลสุดท้ายจะได้เป็นบทสรุปใหญ่ที่มีความสัมพันธ์ครอบคลุมข้อสรุปและบทสรุปย่อย ๆ เข้าด้วยกันในรูปของข้อความเชิงอธิบายที่มีลักษณะเป็นนามธรรมสูงกว่าข้อสรุปและบทสรุปย่อยที่อธิบายปรากฏการณ์หรือข้อเท็จจริงได้อย่างรอบด้าน หรือที่เรียกว่า ทฤษฎีจากฐานล่าง นั่นเอง

แบบฝึกหัดบทที่ 6

จงตอบคำถามต่อไปนี้

1. อธิบายประเภทของความถูกต้องตรงประเด็น
2. อธิบายสรุปสาระสำคัญของการตรวจสอบสามเส้า
3. อธิบายองค์ประกอบหลักของการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณลักษณะ
4. อธิบายสรุปสาระสำคัญของกระบวนการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณลักษณะ
5. อธิบายความสัมพันธ์ของการสร้างข้อสรุปเชื่อมโยงกับทฤษฎีจากฐานล่าง

เอกสารอ้างอิง

- คมพล สุวรรณภูมิ. (2552). **การจัดการความรู้เพื่อพัฒนาคุณภาพครูในโครงการจัดการเรียนการสอนโดยใช้ภาษาอังกฤษเพื่อการศึกษาแบบบูรณาการโรงเรียนพระอภัยมณี อำเภอแกลง จังหวัดระยอง**. จันทบุรี : มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี.
- ชยันต์ วรรณะภูติ. (2537). **การวิเคราะห์ข้อมูลในการวิจัยเชิงคุณภาพ**. อุทัย ดุลยเกษม (บ.ก.). **คู่มือการวิจัยเชิงคุณภาพเพื่องานพัฒนา**. พิมพ์ครั้งที่ 2. ขอนแก่น : สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- ชาย โพธิสิตา. (2533). **การวิจัยเชิงคุณภาพ: ข้อพิจารณาทางทฤษฎี**. เบญจา ยอดดำเนิน-แอ๊ดติคส์ บุปผา ศิริรัมย์ และวาทีนี บุญชะลิกษ์ (บ.ก.). **การศึกษาเชิงคุณภาพ: เทคนิคการวิจัยภาพสนาม**. พิมพ์ครั้งที่ 2. นครปฐม : สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.
- _____. (2550). **ศาสตร์และศิลป์แห่งการวิจัยเชิงคุณภาพ**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์.
- ภาณี วงษ์เอก อรเพ็ญ บุรวิศิษฐ์ และสมพร พันพื้ง. (2533). **การศึกษาและวินิจฉัยชุมชน**. ใน เบญจา ยอดดำเนิน-แอ๊ดติคส์ บุปผา ศิริรัมย์ และวาทีนี บุญชะลิกษ์ (บ.ก.), **การศึกษาเชิงคุณภาพ: เทคนิคการวิจัยภาคสนาม**. นครปฐม : สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.
- รัตนะ บัวสนธ์. (2556). **วิจัยเชิงคุณภาพทางการศึกษา**. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุพรรณิ ไชยอำพร. (2552). **การวิจัยเชิงคุณภาพเพื่อการพัฒนา: แนวความคิด วิธีการ และการประยุกต์ใช้**. กรุงเทพมหานคร : คณะพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.
- สมศักดิ์ ศรีสันติสุข. (2544). **ระเบียบวิธีวิจัยทางสังคมวิทยา**. **จุลสารไทยคดีศึกษา**, 18, 10–11.
- อนุสรณ์ ลีมนณี. (2542). **การอธิบายกับการวิเคราะห์ทางการเมือง: ข้อพิจารณาเบื้องต้นในเชิงปรัชญาสังคมศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร : คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- Kvale, S. (1996). **Inter Views: An Introduction to Qualitative Research Interviewing**.

Thousand Oaks, CA.: Sage.

Miles, M.B. and Huberman, A.M. (1994). **Qualitative Data Analysis**. 2nd edition.

Thousand Oaks, CA.: Sage.

Taylor, S.J. and R. Bogdan. (1984). **Introduction to Qualitative Research**. 2nd eds.

New York : John Wiley & Sons.

Tesch, R. (1990). **Qualitative Research: Analysis Types and Software Tools**. Bristol,

PA.: Falmer.

บทที่ 7

การเขียนรายงานผลการวิจัยเชิงคุณภาพ

อริสโตเติล (Aristotle 384–322 ปีก่อนคริสตกาล) ได้กล่าวว่า องค์ประกอบของ “ศาสตร์” มี 2 ส่วนใหญ่ ๆ ได้แก่ การสอบถาม (Inquiry) ซึ่งผู้วิจัยต้องสังเกต ตรวจสอบ และรวบรวมข้อมูลอย่างจริงจัง อันจะนำมาซึ่งข้อเท็จจริงใหม่ ๆ และการให้เหตุผล (Argument) สำหรับการที่จะทำให้งานวิจัยหนักแน่น และก่อให้เกิดผลจริงดังได้นั้น ผู้วิจัยต้องสื่อสารผลการศึกษาวิจัยออกมาในรูปวาทะ หรือลายลักษณ์อักษรให้ผู้อื่นได้รับทราบ ฉะนั้น การเขียนรายงานผลการศึกษา ภายหลังเสร็จสิ้นการดำเนินการวิจัยภาคสนามในงานวิจัยเชิงคุณภาพ จึงเป็นกระบวนการวิจัยขั้นสุดท้าย หรือปลายน้ำของวิธีดำเนินการวิจัยที่มีความสำคัญ เนื่องจากผู้วิจัยจะต้องทำการบูรณาการข้อเท็จจริงใหม่ที่ค้นพบ เข้ากับความเข้าใจของตน ที่มีต่อปรากฏการณ์ทางสังคมที่ทำการการศึกษา กอปรกับกระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพ ยังเป็นเครื่องมือสำคัญในการพัฒนาทักษะการเรียนรู้ได้ด้วยตนเอง (Be self-directed learners) ซึ่งจะทำให้ผู้วิจัยเข้าใจโลกได้ดีและกว้างไกลมากขึ้น นอกจากนั้นยังทำให้ผู้อื่นรับทราบและเข้าใจถึงข้อค้นพบ / ความรู้ (Knowledge) อีกทั้งหากมีการจัดระเบียบองค์ความรู้ที่ได้จากงานวิจัย ซึ่งถือว่าเป็นความรู้ที่น่าเชื่อถือที่สุดในปัจจุบัน เนื่องจากผ่านการใช้เหตุผลและตรวจสอบยืนยันถูกต้อง ย่อมสามารถต่อยอดองค์ความรู้เดิมโดยบูรณาการจากผลการศึกษา / ข้อค้นพบใหม่ ก็จะได้มาซึ่งองค์ความรู้ใหม่อันจะก่อให้เกิดประโยชน์ทั้งในแง่การเพิ่มพูนวิทยาการ / องค์ความรู้ รวมถึงการปรับตัวและการประยุกต์ใช้ ทำให้สามารถดำเนินชีวิตได้อย่างเป็นระบบ และเกิดสิ่งที่ดีต่อคุณภาพชีวิตและสังคมในที่สุด ถึงแม้ใน มอร์เรียม (Merriam, 1993 อ้างถึงใน Johnson and Christensen, 2004; รัตนะ บัวสนธ์, 2556) จะกล่าวไว้ว่า “...ไม่มีรูปแบบที่เป็นมาตรฐานในการจัดทำรายงานวิจัยเชิงคุณภาพ...” แต่อย่างไรก็ตาม จอห์นสันและคริสเตนเซน (Johnson and Christensen, 2004 อ้างถึงใน รัตนะ บัวสนธ์, 2556) เห็นว่าการเขียนรายงานผลการศึกษาการวิจัยเชิงคุณภาพ ควรประกอบด้วย 5 ส่วนสำคัญ ได้แก่ ชื่อเรื่อง บทนำ วิธีการ ข้อค้นพบ และอภิปราย เป็นต้น ในการนำเสนอ บทที่ 7 การเขียนรายงานผลการวิจัยเชิงคุณภาพผู้เขียนจำแนกออกเป็น 5 ส่วนที่สำคัญ คือ ส่วนที่หนึ่งความสำคัญและความหมายของรายงานวิจัย ส่วนที่สอง องค์ประกอบหลักของรายงานผลการวิจัยเชิงคุณภาพ ส่วนที่สามรูปแบบการเขียนรายงานผลการวิจัยเชิงคุณภาพ ส่วนที่สี่ จรรยาบรรณในงานวิจัยเชิงคุณภาพ

และส่วนที่ห้า หลักการเขียนรายงานวิจัยเชิงคุณภาพ

7.1 ความสำคัญและความหมายของรายงานวิจัย

ผลลัพธ์ที่สำคัญของการวิจัยเป็นการทำให้ได้มาซึ่งองค์ความรู้ (Body of knowledge) หากผู้วิจัยมีการจัดระเบียบความรู้ที่ได้จากงานวิจัย ซึ่งผ่านขั้นตอนการใช้เหตุผลและตรวจสอบยืนยันถูกต้องเป็นที่เรียบร้อยแล้ว การเขียนรายงานวิจัย ถือเป็นขั้นตอนสุดท้ายที่สำคัญ โดยเรย์และราวิซซา (Ray and Ravizza, 1988) กล่าวว่า ศาสตราจารย์หรือวิทยาการเป็นกิจกรรมที่มีการแบ่งปันความรู้ซึ่งกันและกัน ขึ้นอยู่กับผู้ที่ผู้วิจัยต้องการจะแบ่งปันความรู้ / สิ่งที่ค้นพบให้ทราบ ซึ่งอาจเป็นนักวิชาการ (Scientists) หรือไม่ใช่ นักวิชาการ (Non-scientists) ก็ได้ ฉะนั้น การใช้ประโยชน์จากงานวิจัยทั้งในทางวิชาการและในทางปฏิบัติจึงถือเป็นการเปิดโอกาสให้ผู้อ่านหรือผู้ประสบปัญหาในทำนองเดียวกันได้ใช้ประโยชน์โดยไม่ต้องเสียเวลาไปศึกษาวิจัยค้นคว้าใหม่ และผลของรายงานวิจัยนั้นทำให้ผู้บริโภคงานวิจัยเกิดความเข้าใจนำไปใช้ประโยชน์ได้ (สุภางค์ จันทวานิช, 2549) ซึ่งอาจมีรูปแบบวิธีการที่แตกต่างหลากหลาย อาทิ การเผยแพร่บทความวิจัยตีพิมพ์ลงในวารสาร หรือเรียบเรียงเป็นตำรา หรือจัดทำเป็นเอกสารประกอบ การประชุมสัมมนา หรือตีพิมพ์ในรูปวิทยานิพนธ์ หรือแม้แต่การทำจดหมายข่าว ซึ่งในปัจจุบันอาจเป็นการเผยแพร่ผ่านสื่อ IT ในรูปอิเล็กทรอนิกส์ เช่น วารสารอิเล็กทรอนิกส์ (E-journal), หนังสืออิเล็กทรอนิกส์ (E-book) เป็นต้น ซึ่งมีข้อควรคำนึงถึงเกี่ยวกับการนำเสนอรายละเอียดทางวิชาการที่ครบถ้วนพอเพียง สามารถเข้าถึงหรือมีวิธีการใช้ประโยชน์ได้ง่าย งานวิจัยนั้นจึงจะถือว่าได้ดำเนินการจนเสร็จสิ้น และสามารถก่อให้เกิดประโยชน์ได้ กล่าวโดยสรุป งานวิจัยจะก่อให้เกิดประโยชน์ได้ ก็ต่อเมื่อมีการเขียนเป็นเอกสาร และเผยแพร่อย่างเป็นระบบต่อสาธารณะอันจะนำไปสู่การเพิ่มพูนความรู้และการใช้ประโยชน์ต่อไป

นอกจากนี้ เดวิสและปาร์กเกอร์ (Davis and Parker, 1979 และ Parker, 1997) ยังได้ให้แง่คิดเกี่ยวกับคุณภาพการของงานวิจัยที่พึงสร้างผ่านรายงานวิจัยไว้ว่า ควรมีลักษณะของการผสมผสานคุณลักษณะสำคัญของรายงานวิจัย ดังต่อไปนี้

1) ค้นพบหลักฐานใหม่ ซึ่งผู้วิจัยที่ใช้หลักฐานใหม่มายืนยัน วิเคราะห์เพื่อลงสรุป จำเป็นต้องแสดงถึงแหล่งและวิธีการได้มาของข้อมูล และการวิเคราะห์ที่เป็นเหตุ เป็นผล เป็นที่ได้รับการยกย่องยอมรับ

2) วิธีการศึกษาใหม่ ซึ่งเชื่อหรือแสดงได้ว่า เป็นวิธีที่มีข้อได้เปรียบเชิงเปรียบเทียบกับวิธีเดิม เช่น การประหยัศทรัพยากร รูปแบบวิธีที่ใช้เข้าถึงปัญหาหรือการนำไปสู่การวิเคราะห์

ที่หนักแน่น และ / หรือช่วยในการตีความหมายตามทัศนะของคนในได้ใกล้ชิดความเป็นจริง หรือได้รับการยอมรับสูง เป็นต้น

3) มโนทัศน์ / แนวคิดหรือทฤษฎีใหม่ งานวิจัยเชิงคุณภาพโดยทั่วไป นอกจากมีลักษณะของการค้นหาและค้นพบแล้ว ยังมีวิธีการมุ่งสร้างข้อสรุปเชิงทฤษฎีจากข้อมูล / จากการสังเกต เจาะลึกข้อมูลที่ได้มา อันอาจได้มาซึ่งทฤษฎีจากฐานล่าง

ทั้งนี้ ความหมายของรายงานผลการวิจัยผู้เขียนพอที่จะสรุปความจากการศึกษาแนวคิดของนักวิชาการต่าง ๆ ได้ ดังนี้ รายงานวิจัย (Research report) หมายถึง การพรรณนาเรื่องราวหรือภาพสร้าง (Construct) ที่ผู้วิจัยประกอบขึ้นมาใหม่ (Reconstruct) เพื่อมาแทนสิ่งที่เชื่อว่าเป็นจริง การเขียนรายงานผลการวิจัยจึงเป็นการเขียนพรรณนา หรือการนำเสนอผลงาน / บทสรุป / ผลลัพธ์ของการศึกษาค้นคว้าวิจัย / การดำเนินงานที่ผ่านมาทั้งหมดของผู้วิจัย โดยผ่านการวิเคราะห์ ตีความ และสรุปข้อค้นพบ เพื่อให้ทราบว่าจะทำอะไร มีวัตถุประสงค์แนวคิด วิธีการศึกษา / ขั้นตอนการทำงานที่ใช้เป็นอย่างไรนำมาซึ่งผลวิจัยหรือค้นพบความจริงหรือองค์ความรู้ใหม่ ๆ ประการใดบ้างจากงานวิจัย (ลิตธี ชีรสรณ์, 2551; ชาย โพธิสิตา, 2550; สุภาวงศ์ จันทวานิช, 2549; Redfield, R, 1948 อ้างถึงใน จุมพล หนีมพานิช, 2550; Cooper, Schindler, and Panella, 2003)

7.2 องค์ประกอบหลักของรายงานผลการวิจัยเชิงคุณภาพ

องค์ประกอบหลักที่สำคัญ 8 ประการ ในการเขียนรายงานผลการวิจัยเชิงคุณภาพ (สุพรรณิ ไชยอำพร, 2552) ประกอบด้วย

1. ชื่อเรื่องและวัตถุประสงค์ของการวิจัย ในการดำเนินโครงการวิจัยเชิงคุณภาพอาจเขียนชื่อเรื่องและวัตถุประสงค์ไว้ก่อนการดำเนินงานวิจัย โดยอาจมีการปรับปรุงแก้ไข / ตั้งชื่อใหม่ขึ้นมาภายหลังเสร็จสิ้นการดำเนินงานวิจัย แม้แต่วัตถุประสงค์ของการวิจัย ก็อาจเปลี่ยนแปลงได้ตามสภาพจริงที่ปรากฏ เนื่องด้วยปรัชญาของการวิจัยเชิงคุณภาพที่เน้นคตินิยมแนวการสร้าง และความเป็นธรรมชาตินิยม ดังปรากฏรายละเอียดในบทที่ 3 หัวข้อที่ 3.1

2. บทคัดย่อของงานวิจัย เป็นการสรุปเรื่องราวอันเป็นสาระสำคัญของการศึกษาวิจัย โดยการนำเสนอมีการจำกัด ครอบคลุมสาระสำคัญ 4 ประเด็น ได้แก่

2.1 โจทย์วิจัยหรือวัตถุประสงค์ของการวิจัย เพื่อให้ผู้อ่านทราบถึงประเด็นปัญหาหรือจุดเน้นของการหาแสวงหาคำตอบที่ผู้วิจัยต้องการ

2.2 วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล และการวิเคราะห์ข้อมูล เพื่อให้ผู้อ่านทราบถึงกลุ่มเป้าหมายผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ ลักษณะ รูปแบบวิธีการที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล รวมถึงวิธีการที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล

2.3 ผลการศึกษาวิจัยที่ได้ เพื่อให้ผู้อ่านทราบถึงข้อเท็จจริง / ข้อค้นพบสำคัญ โดยนำเสนอจำแนกตามประเด็นหรือวัตถุประสงค์ที่ใช้ในการศึกษา

2.4 ข้อเสนอแนะสำคัญที่ได้จากการศึกษาวิจัย เพื่อให้ผู้อ่านทราบถึงข้อเสนอแนะสำคัญ และแนวทางการนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์

3. บทนำ เป็นการกล่าวนำเข้าสู่งานวิจัย ประกอบด้วย ส่วนสำคัญต่าง ๆ อย่างน้อย 3 ส่วน เพื่อให้ผู้อ่านทราบถึง

3.1 ความเป็นมาและความสำคัญ หรือมูลเหตุจูงใจในการทำการศึกษาวิจัยในครั้งนี้

3.2 โจทย์วิจัย / ปัญหาวิจัย / คำถามวิจัย / สมมติฐานวิจัย

3.3 วัตถุประสงค์ของการวิจัยที่ต้องการแสวงหาคำตอบ

4. การทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้ผู้อ่านทราบถึงแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ซึ่งมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับคำถามวิจัยในครั้งนี้ กับงานวิจัยที่ผ่านมา รวมถึงการสรุปเป็นแนวคิดนำที่ใช้ในการศึกษา (Core concept) สำหรับการวิจัยในครั้งนี้

5. วิธีดำเนินการวิจัย เพื่อให้ผู้อ่านทราบถึงวิธีการที่ใช้ในการเข้าถึง หรือการได้มาซึ่งข้อมูล กลุ่มเป้าหมายผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ ลักษณะหรือประเภทของข้อมูลรวมถึงวิธีการตรวจสอบความน่าเชื่อถือของข้อมูล และเทคนิควิธีการที่ผู้วิจัยใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณลักษณะ รวมถึงขอบเขตที่ใช้ในการศึกษา

6. ผลการศึกษาวิจัย เพื่อให้ผู้อ่านทราบถึงข้อเท็จจริง / ข้อค้นพบสำคัญในงานวิจัยภาคสนาม บริบทสภาพแวดล้อมที่ห่อหุ้มปรากฏการณ์ที่สนใจศึกษา รวมถึงการอธิบายตีความหมาย และการพรรณนาผลการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณลักษณะ ตามประเด็นหรือแนวคิดนำที่ใช้ในการศึกษา โดยมุ่งเน้นการแสวงหาคำตอบต่อวัตถุประสงค์ของการวิจัย

7. สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ เพื่อให้ผู้อ่านรู้และเข้าใจถึงข้อสรุปที่ได้จากการตีความหมายของปรากฏการณ์ที่สนใจศึกษาโดยผู้วิจัย ในทัศนะของคนใน ประกอบด้วย

7.1 สรุป เป็นการนำเสนอข้อสรุป โดยเน้นย้ำถึงผลการศึกษาที่สำคัญจำแนกตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย

7.2 อภิปรายผล เป็นการนำเสนอข้อค้นพบสำคัญแล้วผู้วิจัยนำมาวิพากษ์วิจารณ์โดยการให้เหตุผลประกอบ รวมถึงการพิจารณาความสอดคล้องหรือขัดแย้งกับแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องที่ผ่านมา ต่างเวลา ต่างสถานที่

7.3 ข้อเสนอแนะ เป็นการชี้แนะแนวการประยุกต์ใช้ผลการศึกษาวิจัยใน 3 ส่วนสำคัญ อาทิ

- 1) ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย เพื่อให้ผู้อ่านทราบถึงการเชื่อมโยงผลการวิจัยไปใช้แก้ไขปัญหาในเชิงนโยบาย ทั้งในระดับชุมชนท้องถิ่น สังคม และในระดับชาติ
- 2) ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติการ เพื่อให้ผู้อ่านทราบถึงแนวทางการนำผลการวิจัยไปใช้ในภาคปฏิบัติจำแนกตามพันธกิจขององค์กร / ภาควิชาที่เกี่ยวข้อง
- 3) ข้อเสนอแนะเชิงวิชาการ เพื่อให้ผู้อ่านทราบถึงแนวการวิจัยเพื่อต่อยอดองค์ความรู้ / เพิ่มเติมช่องว่างของงานวิจัยนี้ให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้นในครั้งต่อไป รวมถึงกิจกรรมทางวิชาการอื่นที่ผู้วิจัยได้จากผลการศึกษาวิจัย ควบคู่กับการวิเคราะห์ตั้งข้อสังเกต

8. การอ้างอิง บรรณานุกรม และภาคผนวก อาศัยการอ้างอิงแบบนาม-ปี (Author-date style) เพื่อการนำเสนอให้เห็นถึงแหล่งที่มาของข้อมูลภายในเนื้อความ และนำเสนอภาพรวมของเอกสารอ้างอิงที่ใช้ลงในบรรณานุกรม รวมถึงภาคผนวก เป็นการรวบรวมรายละเอียดบางส่วนที่เกี่ยวข้องกับสาระสำคัญที่ไม่จำเป็นต้องระบุไว้ในผลการศึกษา

7.3 รูปแบบการเขียนรายงานผลการวิจัยเชิงคุณภาพ

จากองค์ประกอบหลักที่สำคัญ สู่รายละเอียดวิธีการเขียนรายงานผลการวิจัยเชิงคุณภาพ เป็นที่สังเกตว่า ความลุ่มลึกของข้อมูลเชิงคุณลักษณะในงานวิจัยเชิงคุณภาพที่นำมาวิเคราะห์ตีความหมายและสร้างข้อสรุปเชิงความสัมพันธ์มีแนวโน้มที่จะมีรายละเอียดลึกค่อนข้างมาก ทำให้จำนวนบทในส่วนที่ว่าด้วย “ผลการศึกษา” ของรายงานวิจัยเชิงคุณภาพไม่อาจระบุแน่นอนตายตัวได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการศึกษาพหุกรณี และการศึกษาพหุพื้นที่ ทั้งนี้รูปแบบการเขียนรายงานผลการวิจัยเชิงคุณภาพ ก็ยังมีความแตกต่างหลากหลายซึ่งจำแนกรูปแบบสำคัญ ๆ ตามเกณฑ์วัตถุประสงค์การนำเสนอได้ ดังต่อไปนี้

1. รูปแบบตามวัตถุประสงค์การนำเสนอของผู้เขียนรายงาน ประกอบด้วย

1.1 รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ มีรายละเอียด และองค์ประกอบที่ครบถ้วนตามกระบวนการวิจัยตั้งแต่บทนำ บทที่ว่าด้วยการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง บทที่ว่าด้วยวิธีการที่ใช้ในการศึกษา บทที่ว่าด้วยผลการศึกษา บทที่ว่าด้วยการสรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ เพื่อประโยชน์ต่อยอดในทางวิชาการและสร้างองค์ความรู้

1.2 บทความวิจัยมุ่งเผยแพร่ผลงานวิจัย ดึงดูดใจและจุดประกายความคิดที่เกี่ยวข้องกับประเด็นศึกษา โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่มีลักษณะของความแปลกใหม่ (Originality) เนื่องจากจะช่วยเสริมสร้างองค์ความรู้เพิ่มเติม

2. รูปแบบตามกลุ่มผู้อ่าน / ผู้บริโภครายงานวิจัย ประกอบด้วย

2.1 รายงานผลการวิจัยสำหรับผู้บริหาร เป็นบทความนำเสนอแยกเป็นหัวข้อ ๆ ประมาณ 20-40 หน้าโดยไม่ลงรายละเอียดแนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง รวมถึงระเบียบวิธีวิจัยที่ใช้ในการศึกษามากนักแต่จะเน้นการรายงานผลตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย หรือข้อมูล / ข้อเท็จจริง / ความรู้เฉพาะในส่วนที่จำเป็นต้องใช้ประกอบการตัดสินใจของกลุ่มผู้บริหาร / ผู้รับผิดชอบเพื่อนำนโยบายสู่การปฏิบัติ (Policy implementation)

2.2 รายงานผลการวิจัยสำหรับผู้ที่ไม่คาดว่าจะได้รับผลกระทบ ถือได้ว่าเป็นเอกสารข้อมูลสำคัญที่น่าเชื่อถือ เพื่อประกอบการตัดสินใจของกลุ่มผลประโยชน์ หรือผู้มีส่วนได้ส่วนเสียโดยตรงทั้งในเชิงบวก และเชิงลบ อาทิ รายงานการประเมินผลกระทบทางสังคม (Social Impact Assessment: SIA) งานวิจัยเชิงคุณภาพ มักมีบทบาททำการศึกษา และนำเสนอข้อมูล เพื่อประกอบการตัดสินใจว่าควรดำเนินโครงการหรือไม่การประเมินความเป็นไปได้ / ความคุ้มค่าต่อการดำเนินโครงการ เป็นต้น ฉะนั้น การเขียนรายงานผลการวิจัยสำหรับผู้ที่ไม่คาดว่าจะได้รับผลกระทบ จึงมักเน้นการรายงานผลการศึกษา / ข้อมูลแสดงลักษณะและความรุนแรงของผลลัพธ์ที่มีต่อผู้ได้รับผลกระทบ ที่ง่ายต่อการทำความเข้าใจ ไม่นิยมใช้ศัพท์ทางวิชาการ

3. รูปแบบตามช่วงเวลาของการดำเนินการวิจัย ประกอบด้วย

3.1 รายงานวิจัยฉบับเบื้องต้น เป็นผลสืบเนื่องจากการสร้างความสัมพันธ์ (Rapport) ของนักวิจัยเชิงคุณภาพเพื่อความน่าเชื่อถือในการตรวจสอบสามเส้าและให้ง่ายต่อการเข้าถึงข้อมูลอีกทั้งยังเป็นประโยชน์ต่อการกำกับติดตามประเมินผลการดำเนินงานวิจัยให้เป็นไปตามระยะเวลาที่แหล่งทุนกำหนด อีกทั้งยังเปิดโอกาสให้ผู้วิจัยได้ไตร่ตรองข้อความรู้รับฟังข้อเสนอแนะและมุมมองการวิเคราะห์จากผู้ทรงคุณวุฒิ ฉะนั้น การเขียนรายงานวิจัยฉบับเบื้องต้น (Inception report) จึงประกอบด้วย แนวคิดนำที่ใช้ในการศึกษา บริบทและข้อมูลพื้นฐานชุมชน อาทิ บริบททางกายภาพ (Physical entity) ของชุมชน เช่น รูปแบบการตั้งถิ่นฐานของคนในชุมชน¹ ลักษณะที่ตั้ง / ที่พักอาศัย / ศาสนสถาน / สถานที่สำคัญทางความเชื่อและศาสนาความแออัดของชุมชนรูปลักษณ์ / ลักษณะวัสดุที่ใช้ในการก่อสร้าง ฯลฯ และบริบทของ

¹ รูปแบบการตั้งถิ่นฐานของคนในชุมชน ได้แก่ การตั้งถิ่นฐานแบบริบบิ้น (Ribbin) เป็นการก่อตั้งบ้านเรือนเลียบไปตามเส้นทางคมนาคม เช่น ลำน้ำ ถนน ฯลฯ การตั้งถิ่นฐานแบบใยแมงมุม เป็นชุมชนที่มีการสร้างถนนต่อเนื่องกันเป็นวง ๆ เชื่อมกันเป็นชั้น ๆ เดินทางถึงกันได้ทุกทิศทาง และการตั้งถิ่นฐานแบบกระจุก เป็นการสร้างที่พักอาศัยอยู่ตรงกลาง มีที่ดินทำกินโอบล้อม

การอยู่ร่วมกัน เช่น การจัดระเบียบสังคม การมีส่วนร่วมของคนในชุมชน การประกอบพิธีกรรม พุทธกิจกรรมกลุ่มของคนในชุมชน เช่น การแสดงพื้นบ้าน เครื่องแต่งกายพื้นบ้าน ฯลฯ รวมถึงการจัดทำแผนที่สังคม (Social map) เพื่อแสดงถึงจุดหรือสถานที่สำคัญที่คนในชุมชนมักมารวมตัวกัน เช่น ศาลากลางบ้าน ร้านกาแฟ ร้านค้าชุมชน ศาสนาสถาน ท่าน้ำ ตลาดบ้านผู้นำ ที่อ่านหนังสือประจำหมู่บ้าน ฯลฯ

3.2 รายงานวิจัยฉบับกลาง เป็นรายงานที่สะท้อนให้เห็นถึงมุมมองของผู้วิจัยที่มีต่อการวิเคราะห์ตีความ และการสร้างข้อสรุปเบื้องต้น แสดงให้เห็นถึงแบบแผนพฤติกรรมของคนในชุมชน รวมถึงการอธิบายเชื่อมโยงความสัมพันธ์สู่สมมติฐานชั่วคราว ฉะนั้น การเขียนรายงานฉบับกลาง (Interim report) จึงมีรายละเอียดและองค์ประกอบเช่นเดียวกับรายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ แตกต่างกันเพียงลักษณะของการวิเคราะห์เชื่อมโยง เพื่อหาข้อสรุปเชิงนามธรรม อาจกล่าวได้ว่ายังไม่ปรากฏบทสรุป หรือการอภิปรายผลการวิจัยในรายงานวิจัยฉบับกลาง

3.3 รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ เกิดขึ้นตั้งแต่ก่อนสิ้นสุดโครงการวิจัย โดยมีการนำเสนอรายละเอียดของงานวิจัยอย่างครบถ้วน นับตั้งแต่บทนำ บทที่ว่าด้วยการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง บทที่ว่าด้วยวิธีการที่ใช้ในการศึกษา บทที่ว่าด้วยผลการศึกษา บทที่ว่าด้วยการสรุปอภิปรายผล และข้อเสนอแนะ รวมถึง บรรณานุกรม และภาคผนวก² ซึ่งในงานวิจัยเชิงคุณภาพมักประกอบด้วย ตารางที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูลดิบ และแหล่งผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ โดยมีการแปลงเป็นนามสมมติ³ เนื่องจากมีการลงลึกถึงรายละเอียดข้อมูลที่สำคัญ อาจมีผลในทางไม่พึงประสงค์ หรือก่อให้เกิดความขัดแย้งในภายหลัง ทั้งนี้ การเขียนรายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

² ภาคผนวกในงานวิจัยเชิงคุณภาพ ถือเป็นการเสริมสร้างความน่าเชื่อถือ การตรวจสอบคุณภาพและความถูกต้องของข้อมูลที่ใช้มาวิเคราะห์ โดยปกติจะนำเสนอตารางข้อมูลดิบ เช่น พื้นฐานของผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ เช่น เพศ อายุ การศึกษา สถานภาพสมรส อาชีพ รายได้ ฯลฯ และข้อมูลเชิงคุณลักษณะต่าง ๆ ตามประเด็นการศึกษา / วัตถุประสงค์ของการวิจัย

³ นามสมมติในงานวิจัยเชิงคุณภาพ สมาคมนักวิจัยเชิงคุณภาพแห่งประเทศไทย มีความเห็นให้ใช้นามสมมติ เนื่องจากเป็นการนำข้อมูลที่สำคัญมาวิเคราะห์ในภาพรวม แต่ทั้งหมดขึ้นอยู่กับดุลพินิจและจริยธรรมของผู้วิจัย และผู้เขียนรายงานวิจัย ซึ่งควรให้ความสำคัญปลอดภัยกับผู้ให้ข้อมูล อีกทั้งยังถือเป็นการคุ้มครองทางกฎหมายแก่ผู้วิจัย โดยจะเปิดเผยนามเมื่ออยู่ในกระบวนการยุติธรรมของศาล เว้นแต่ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องเป็นลายลักษณ์อักษรยืนยัน ซึ่งต้องแสดงไว้ในภาคผนวกของการเขียนรายงานวิจัย

(Final research report) มักมีการจัดทำฉบับร่าง (Final draft report) ขึ้นมาก่อน เพื่อนำเสนอต่อ คณะกรรมการพิจารณาของแหล่งทุน ก่อนสิ้นสุดโครงการวิจัย

ฉะนั้น สำหรับนักศึกษาในรายวิชาการระเบียบวิธีวิจัยทางสังคมศาสตร์เบื้องต้นในฐานะเริ่มต้นของการเป็นผู้วิจัย จึงควรทำการศึกษารายละเอียดการเขียนรายงานผลการวิจัยเชิงคุณภาพ ใน 2 รูปแบบสำคัญ ดังนี้

7.3.1 การเขียนรายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ เป็นเอกสารทางวิชาการที่สะท้อนให้เห็นถึงองค์ความรู้ที่ได้รับจากการศึกษาวิจัย เพื่อนำมาผลการวิจัยไปใช้ให้เกิดประโยชน์ในทางวิชาการ และการต่อยอดงานวิจัย หรือแม้แต่นำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์ในเชิงนโยบาย ดังคำกล่าวของอดีตผู้ว่าราชการจังหวัดขอนแก่นที่กล่าวว่า “...การเขียนรายงานผลการวิจัย ต้องเขียนให้ผู้อ่านอ่านแล้วเข้าใจได้ง่าย มิใช่ต้องป็นบันไดอ่าน งานวิจัยที่ดีนั้นถึงจะถูกนำไปใช้ประโยชน์นำไปสู่การพัฒนาท้องถิ่นได้ จะได้ไม่ต้องวางเก็บไว้อยู่บนหิ้ง...” (เจตน์ ธนวัฒน์, 2549, ธันวาคม 6) ดังนั้น การเขียนรายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์จึงต้องมีองค์ประกอบที่ครบถ้วนสมบูรณ์ เขียนเป็นร้อยแก้วตามเหตุผลทางวิชาการ ครอบคลุมเนื้อหาตั้งแต่ กล่าวนำ อาทิ บทสรุปสำหรับผู้บริหาร (Executive Summary) บทคัดย่อ Abstract คำนำ สารบัญ บทที่ 1 บทนำ บทที่ 2 แนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง บทที่ 3 ระเบียบวิธีวิจัย บทที่ 4 ผลการศึกษา และบทที่ 5 สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ รวมถึง บรรณานุกรม และ ภาคผนวก (สุพรรณิ ไชยอำพร, 2552) ปรากฏรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. บทสรุปสำหรับผู้บริหาร เป็นการเขียนข้อสรุปสาระสำคัญของผลงานวิจัยอย่างคร่าว ๆ เพื่อให้ผู้อ่าน / ผู้บริหารหรือบุคคลทั่วไปซึ่งไม่จำเป็นต้องเป็นผู้เชี่ยวชาญในสาขานั้น ๆ รับทราบดังนั้นบทสรุปสำหรับผู้บริหารจึงต้องสั้นกระชับและได้ใจความ อาจมีหลายย่อหน้าในลักษณะความเรียง ไม่เขียนเป็นข้อ ๆ และที่สำคัญควรใช้ถ้อยคำที่สามารถเข้าใจได้ง่าย ไม่เน้นศัพท์เทคนิค / วิชาการมากเกินไป โดยมีส่วนประกอบที่สำคัญ 2 ส่วน ประกอบด้วย

1.1 ส่วนนำ ประกอบด้วย ชื่อเรื่อง ชื่อผู้วิจัย / คณะผู้วิจัย ปีที่จัดพิมพ์ และ แหล่งทุนวิจัย

1.2 ส่วนเนื้อหา ประกอบด้วย

1.2.1 กล่าวนำ คล้ายคลึงกับบทคัดย่อ ประกอบด้วย ความเป็นมาและความสำคัญหรือมูลเหตุจูงใจในการทำวิจัยวัตถุประสงค์ของการวิจัย ระเบียบวิธีวิจัยโดยย่อ (กลุ่มเป้าหมายผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล และวิธีการวิเคราะห์ข้อมูล)

1.2.2 เนื้อหา เป็นการสรุปผลจากการศึกษาวิจัย / คำตอบของปัญหา / คำอธิบาย หรือองค์ความรู้ใหม่ ซึ่งสามารถนำเสนอแก่สาธารณะ โดยจัดทำข้อมูล และรูปแบบนำเสนอ (รูปภาพ / กราฟ จำนวน 2-3 รูป ที่มีคุณภาพ) เพื่ออธิบายให้ผู้อ่านเข้าใจในแนวคิดกระบวนการและผลของงานวิจัยนั้น

1.2.3 สรุป เป็นการนำเสนอผลกระทบอันเนื่องมาจากการนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์ทั้งในเชิงนโยบาย เชิงวิชาการ (ผลงานวิจัยที่ดีพิมพ์ / นำเสนอในที่ประชุมวิชาการ อันเป็นผลสืบเนื่องจากการวิจัยครั้งนี้) เชิงความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี เชิงพาณิชย์ หรือเชิงสาธารณะ นอกจากนี้ การใช้ประโยชน์จากงานวิจัย (Research utilization) ยังมีความครอบคลุมถึงการใช้ประโยชน์ในด้านต่าง ๆ ดังต่อไปนี้ (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2557)

1) ด้านพาณิชย์ การนำนวัตกรรมเทคโนโลยี และผลิตภัณฑ์พันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ ไปสู่การผลิตในเชิงพาณิชย์ เพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มและลดต้นทุนการผลิต รวมถึงการสร้างอาชีพและทางเลือกให้กับผู้ประกอบการ เกษตรกร และผู้ประกอบการอาชีพอื่น ๆ

2) ด้านนโยบาย การนำความรู้ไปใช้ในกระบวนการกำหนดนโยบาย ซึ่งหมายถึง หลักการ แนวทาง กลยุทธ์ ในการดำเนินงานให้บรรลุวัตถุประสงค์ สอดคล้องกับปัญหาและความต้องการ โดยอาจเป็นนโยบายระดับประเทศ ระดับภูมิภาค ระดับจังหวัด ระดับท้องถิ่น หรือระดับหน่วยงาน

3) ด้านสาธารณะ การนำผลงานวิจัยและนวัตกรรมไปใช้เพื่อสร้างความรู้ความเข้าใจ เกิดความตระหนักรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลง ซึ่งจะนำไปสู่การเปลี่ยนวิถีคิด พฤติกรรม เพื่อเพิ่มคุณภาพชีวิตของประชาชน สร้างสังคมคุณภาพ และส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม

4) ด้านชุมชนและพื้นที่ เป็นการนำกระบวนการวิธีการองค์ความรู้และการเปลี่ยนแปลงอันเป็นผลกระทบที่เกิดจากการวิจัยพัฒนาชุมชนท้องถิ่น และพื้นที่หนึ่งไปขยายผลให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชน ท้องถิ่น และสังคมอื่น

5) ด้านวิชาการ การนำองค์ความรู้จากผลงานวิจัยที่ตีพิมพ์ในรูปแบบต่าง ๆ เช่น วารสารระดับนานาชาติ ระดับชาติ หนังสือ ตำรา บทเรียน ไปเป็นประโยชน์ในด้านวิชาการ การเรียนการสอน รวมถึงนำไปต่อยอดในการสร้างสรรค์นวัตกรรมและเทคโนโลยีใหม่ ๆ

1.3 สรุปข้อเสนอแนะสำคัญที่ได้จากผลการวิจัย เนื่องจากโจทย์หรือคำถามวิจัยที่ได้มุ่งเน้นสู่การประยุกต์ใช้ในการแก้ไขปัญหา เพื่อให้ได้ข้อเสนอแนะที่ใหม่ มีความเป็นรูปธรรม และมีรายละเอียดมากพอที่จะสามารถนำไปสู่การปฏิบัติได้จริงทั้งในเชิงนโยบาย เชิงปฏิบัติการ และเชิงวิชาการ รวมถึงสำหรับการทำวิจัยในครั้งต่อไป

2. บทที่ 1 บทนำมีความมุ่งหมายเพื่อชักจูงหรือสร้างความสนใจให้ผู้อ่านหันมาบริโภคงานวิจัย โดยผู้วิจัยแสดงให้เห็นถึงความต้องการจำเป็น / ภาวะวิกฤต / สภาพปัญหา / คักยภาพ / ความสามารถ และ / หรือขีดความสามารถของบุคคล กลุ่ม องค์กร ชุมชนท้องถิ่น สังคม และประเทศชาติ หรือประเด็นศึกษาที่ผู้คนส่วนใหญ่ให้ความสนใจ โดยเฉพาะปรากฏการณ์ทางสังคมใหม่ ๆ ที่ไม่เคยมีมาก่อน

ฉะนั้น การเขียนบทที่ 1 บทนำ จึงควรคำนึงถึงองค์ประกอบหลักที่สำคัญ ได้แก่ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหาวิจัย จุดมุ่งหมายหรือวัตถุประสงค์ของการวิจัย ขอบเขตของการวิจัย รวมถึง ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับการวิจัย ฯลฯ นอกจากนี้ เพื่อความสมบูรณ์ทางวิชาการสำหรับงานวิจัยเชิงคุณภาพ ผู้วิจัยอาจเพิ่มเติมหัวข้ออื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง อาทิ นิยามศัพท์ที่ใช้ในการศึกษา ฯลฯ เฉพาะในกรณีที่ประเด็นศึกษาเป็นศัพท์วิชาการใหม่ ๆ หรือไม่เป็นที่คุ้นเคยในสังคมเพื่อสร้างความเข้าใจ และสามารถติดตามรายงานวิจัยนั้น ได้ง่าย สะดวก นอกจากนี้ ยังเป็นการทำความเข้าใจกับผู้อ่านรายงานวิจัยถึงวัตถุประสงค์ ขอบเขต และผลที่คาดว่าจะได้รับการวิจัย

3. บทที่ 2 แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง มีไว้เพื่อการทบทวนและประมวลแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยทำการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยในครั้งนี้จากผลงานวิจัยในอดีตที่ผ่านมา เพื่อให้ผู้อ่านรายงานการวิจัย มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับประเด็นที่ผู้วิจัยทำการศึกษา โดยเฉพาะอย่างยิ่งคุณลักษณะที่บ่งบอกถึงความจำเพาะเจาะจงหรือตัวตนของตัวแปรที่ใช้ในการศึกษา อาทิ นิยามความหมาย ความสำคัญ องค์ประกอบ คุณลักษณะ แบบแผน กระบวนการ วิธีการศึกษา ฯลฯ รวมถึงการวิเคราะห์เชื่อมโยงความสัมพันธ์กับตัวแปรอื่นที่เกี่ยวข้อง โดยผู้วิจัยในลักษณะของการสร้างแนวคิดนาที่ใช้ในการศึกษา อันจะเป็นแนวทางไปสู่การกำหนดสมมติฐานชั่วคราวซึ่งผู้วิจัยสามารถนำไปใช้เป็นข้อกำหนดเบื้องต้นในการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม อีกทั้งยัง

บ่งบอกถึงแนวทางการวิเคราะห์ / ตีความหมายที่ใช้เกี่ยวกับประเด็นศึกษาคั้งนี้โดยผู้วิจัย ในฐานะเครื่องมือสำคัญของการเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงคุณลักษณะในงานวิจัยเชิงคุณภาพ นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังใช้แนวคิดนำที่ใช้ในการศึกษา เพื่อการวิเคราะห์เชื่อมโยงความสัมพันธ์สู่การสร้างข้อสรุปผลการวิจัย หรือองค์ความรู้ใหม่ หรือทฤษฎีจากฐานล่าง

ฉะนั้น การเขียนแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ในขณะที่ผู้วิจัย ทำการศึกษาเอกสาร ควรตัดสินใจคัดเลือกจัดระเบียบ ลำดับการนำเสนอบูรณาการตามแนวคิด / ทฤษฎีที่สนใจศึกษา รวมถึงการสรุปสถานการณ์ของศาสตร์ / ตัวแปรที่ใช้ในการศึกษาจากผลการศึกษาที่ผ่านมาของผู้ที่เคยทำการศึกษา เพื่อการสรุปผลบทวนและประมวลแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อใช้เป็นแนวทางในการเก็บรวบรวมข้อมูล และ / หรือเป็นแนวทางการวิเคราะห์ โดยไม่กำหนดนิยามตัวแปรหรือสร้างกรอบแนวคิดการศึกษาตายตัว หากจะมีก็เป็นเพียงแนวคิดนำที่ใช้ในการศึกษาแบบไม่ตายตัว / ยืดหยุ่น และไม่จำเป็นต้องเขียนเสนอเป็นลายลักษณ์อักษร แต่ในทัศนะส่วนตัวของผู้สอน รายวิชา ระเบียบวิธีวิจัยทางสังคมศาสตร์เบื้องต้น เห็นว่า สำหรับนักศึกษาในฐานะผู้วิจัยเริ่มต้น ควรกำหนดภาพแนวคิดนำที่ใช้ในการศึกษา แม้จะเป็นภาพที่ไม่ตายตัว / ยืดหยุ่นก็ตาม แต่สามารถเป็นรูปธรรมทางความคิด เพื่อพัฒนาทักษะการเรียนรู้ได้ด้วยตนเองของนักศึกษาได้ในลำดับต่อไป

4. บทที่ 3 วิธีการศึกษา มีหน้าที่หลักสำคัญเพื่อให้ผู้อ่านรายงานวิจัย เกิดความเชื่อถือว่าข้อมูลที่สำคัญที่ผู้วิจัยเก็บรวบรวมได้จากภาคสนามการวิจัย ทั้งจากการสังเกตการสัมภาษณ์ และการศึกษาเอกสาร โดยเทคนิควิธีที่ใช้เป็นไปตามระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ มีความถูกต้องน่าเชื่อถือในทางวิชาการ ทั้งนี้ ข้อมูลที่สำคัญ ต้องมาจากแนวประเด็นการสัมภาษณ์เจาะลึกที่ถูกต้อง แหล่งข้อมูลที่ต้องการทั้งต่างบุคคล ต่างสถานที่ ต่างเวลา หรือกลุ่มเป้าหมายผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญที่ถูกต้อง โดยอาศัยการเลือกแบบเจาะจงตรงตามคุณลักษณะหรือภาวะการณ์เป็นผู้รู้

5. บทที่ 4 ผลการศึกษา เป็นการนำเสนอรายละเอียดของการวิเคราะห์ข้อค้นพบหรือข้อมูลที่สำคัญที่ได้จากการดำเนินงานวิจัยภาคสนามตามประเด็นศึกษา ควบคู่กับการนำเสนอข้อมูลบริบทของโครงการ / องค์กรที่ศึกษา และบริบทของชุมชน ทั้งนี้ การเขียนผลการศึกษาในรายงานวิจัยเชิงคุณภาพ ประกอบด้วย

5.1 ส่วนที่ 1 บริบทของชุมชน เป็นการพรรณนาถึงข้อมูลสภาพแวดล้อมที่มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับประเด็นศึกษาทั้งทางกายภาพ และมีใช้ทางกายภาพของโครงการ / องค์กร / ชุมชน รวมถึง การนำเสนอบริบทของชุมชน ฉะนั้น การเขียนรายงาน

ผลการวิจัยในส่วนของคุณสมบัติบริบท (Context) ถือว่ามีความจำเป็น และต้องการรายละเอียดในทุกแง่มุม เพื่อการวิเคราะห์อย่างเป็นองค์รวม (Holistic approach)

5.2 ส่วนที่ 2 ข้อมูลพื้นฐานของผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ ประกอบด้วย เพศ อายุ ศาสนา ระดับการศึกษา สถานภาพสมรส อาชีพ รายได้ รายจ่าย หนี้สิน การออม ตำแหน่งทางสังคม ฯลฯ ซึ่งมักนิยมนำเสนอในรูปแบบตาราง พร้อมการอ่านผลเชิงวิเคราะห์

5.3 ส่วนที่ 3 กรณีตัวอย่างการสัมภาษณ์เจาะลึก นักวิจัยเชิงคุณภาพมักนิยมเขียนกรณีตัวอย่างการสัมภาษณ์เจาะลึกผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ เพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจรายละเอียดในประเด็นศึกษาต่าง ๆ ที่นำมาวิเคราะห์ จำนวน 3 กรณีศึกษา (อาทิ ต่างบุคคล ต่างสถานที่ ต่างเวลา) อีกทั้ง เพื่อความน่าเชื่อถือของข้อมูล โดยใช้นามสมมุติบุคคล / สถานที่

5.4 ส่วนที่ 4 การวิเคราะห์ผลการศึกษา จำแนกตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย อาทิ การตีความหมาย การลดทอนข้อมูล การหาแบบแผน การเชื่อมโยงความสัมพันธ์ การสรุปผล ควบคู่กับการวิเคราะห์ตั้งข้อสังเกตโดยผู้วิจัย ทั้งนี้ การเขียนวิเคราะห์ผลการศึกษาในแต่ละวัตถุประสงค์ของการวิจัย อาจมีองค์ประกอบสำคัญหลายส่วนย่อย เพื่อตอบต่อวัตถุประสงค์ของการวิจัย

6. บทที่ 5 สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ เป็นบทส่งท้ายที่ผู้วิจัยทำการสรุปข้อค้นพบสำคัญ (Conclusion) ที่ได้จากประเด็นศึกษา หรือคำตอบที่มีต่อวัตถุประสงค์ การวิจัย หรือข้อค้นพบสำคัญที่นำไปสู่การต่อยอดองค์ความรู้ ทั้งนี้ การเขียนสรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ ประกอบด้วย การเกริ่นนำเกี่ยวกับวัตถุประสงค์ และระเบียบวิธีวิจัย การรายงานผลการศึกษาที่ตรงตามวัตถุประสงค์ การอภิปรายวิพากษ์วิจารณ์ โดยให้เหตุผลประกอบ และการนำเสนอข้อเสนอแนะสำคัญที่ได้จากการวิจัย ซึ่งชี้ให้เห็นถึงกิจกรรมและกลไกดำเนินงาน จำแนกเป็นข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย เชิงปฏิบัติ และเชิงวิชาการ

7.3.2 การเขียนบทความวิจัย

บทความวิจัย (Research article) เป็นเอกสารทางวิชาการประเภทเดียวกับรายงานการวิจัย แต่มีลักษณะต่างจากรายงานการวิจัย 3 ประการ คือ (นงลักษณ์ วิรัชชัย, 2541)

1. บทความวิจัยมีความยาวจำกัด จำนวนหน้าน้อยกว่ารายงานการวิจัย จัดทำขึ้นเพื่อนำเสนอในวารสาร สื่อสิ่งพิมพ์ หรือที่ประชุมสัมมนา

2. บทความวิจัยเป็นเอกสารทางวิชาการที่มีความทันสมัย ทันต่อเหตุการณ์ มากกว่ารายงานการวิจัย เพราะสามารถติดต่อผลการวิจัยบางส่วนมานำเสนอ เพื่อเผยแพร่ หรือตรวจสอบความคิดได้

3. คุณภาพของบทความวิจัยค่อนข้างเป็นมาตรฐานกว่ารายงานการวิจัย เนื่องจากการพิมพ์เผยแพร่บทความวิจัยต้องผ่านการตรวจสอบเนื้อหาสาระ และรูปแบบการจัดพิมพ์ เพื่อให้ได้ตามเกณฑ์มาตรฐานของวารสาร หรือคณะกรรมการ บทความวิจัยจึงมีคุณค่า สำหรับนักวิชาการทุกคน โดยเฉพาะนักวิจัย เพราะเป็นตัวเชื่อมความรู้ในอดีตกับความรู้ใหม่ ที่ได้จากการวิจัยในการเสริมสร้างองค์ความรู้ทางวิชาการ

นักวิจัยที่ต้องการเผยแพร่ผลงานวิจัยของตนโดยการตีพิมพ์ในวารสารต้องศึกษาลักษณะของวารสารที่มีการจัดทำอยู่ในวงการวิชาการ ต้องรู้จักคัดสรรวารสารที่นโยบาย หรือวัตถุประสงค์สอดคล้องกับเนื้อหาสาระของผลการวิจัยที่ต้องการนำเสนอ

นอกจากนี้ นางลักษณ์ วิรัชชัย (2541, กุมภาพันธ์) ได้จัดประเภทของวารสาร ออกเป็น 3 ประเภทใหญ่ ประเภทแรก เป็นวารสารทางวิชาการเฉพาะทาง เป็นวารสารที่มีจุดเน้นของลักษณะบทความต่างกัน บางฉบับเน้นบทความที่เป็นการวิเคราะห์เชิงทฤษฎี และการศึกษาเชิงประจักษ์ ประเภทที่สอง เป็นวารสารแนวปริทัศน์ (Review) วารสารนี้ เน้นการพิมพ์บทความแนวบูรณาการ หรือการสังเคราะห์งานวิจัยหรือแนวคิดทฤษฎี ตลอดจน การพัฒนากรอบความคิดในสาขาวิชาต่าง ๆ ตามจุดเน้นของวารสาร ประเภทที่สาม เป็นวารสารรายเดือน หรือพิมพ์มากกว่า 6 ฉบับต่อปี รับเฉพาะบทความวิชาการขนาดสั้น ที่เป็นความคิดเห็น แนวคิด วิสัยทัศน์ การวิเคราะห์ อภิปราย อันจะก่อให้เกิดการสร้างสรรคทางวิชาการ เมื่อพิจารณาโดยรวม บทความวิจัยโดยทั่วไปประกอบด้วยส่วนสำคัญ 6 ส่วน ดังนี้

1. บทคัดย่อ เป็นส่วนที่เสนอวัตถุประสงค์ของการวิจัย วิธีการวิจัย และผลการวิจัย โดยสรุป เพื่อให้เห็นภาพรวมทั้งฉบับ ประกอบด้วยข้อความที่เป็นคำสำคัญทั้งหมด มีความสั้น กระชับรัด

2. บทนำ ประกอบด้วยสาระ 4 ส่วนย่อย ได้แก่ ส่วนที่หนึ่ง เป็นการบรรยายให้เห็น พัฒนาการของผลงานวิจัยก่อนหน้านี้ และนำเข้าสู่ปัญหาวิจัย ส่วนที่สอง กล่าวถึงปัญหาวิจัย และวัตถุประสงค์ของการวิจัย ส่วนที่สาม เป็นการรายงานเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย ในส่วนทฤษฎี และงานวิจัยสำคัญที่นำไปสู่การสร้างกรอบความคิด รวมทั้งสมมติฐานการวิจัย ส่วนที่สี่ เป็นการรายงานเหตุผลพร้อมเอกสารอ้างอิงในการเลือกวิธีดำเนินการวิจัยที่ใช้ ในบทความนี้

3. วิธีดำเนินการวิจัย ลักษณะของกลุ่มเป้าหมายที่ใช้ในการศึกษา ผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญและการได้มา การตรวจสอบความน่าเชื่อถือของข้อมูล วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูล และข้อสังเกตเกี่ยวกับวิธีการวิจัยที่ใช้

4. ผลการศึกษา นำเสนอเนื้อหาที่เป็นการบรรยายแนวทางการวิเคราะห์ข้อมูล และตามด้วยผลการวิเคราะห์ข้อมูลและการแปลความหมาย สำหรับผลการวิเคราะห์ข้อมูลในรูปตารางหรือรูป ต้องมีการบรรยายสาระประกอบด้วย

5. การอภิปรายและสรุปผล เสนอข้อค้นพบโดยสรุป อธิบายข้อค้นพบที่ขัดแย้งหรือสอดคล้องกับสมมติฐานการวิจัยโดยมีเหตุผลประกอบ มีการอภิปรายถึงข้อบกพร่อง ข้อจำกัด ข้อดี ของการวิจัย ซึ่งนำไปสู่การให้ข้อเสนอแนะในการปฏิบัติหรือวิจัยต่อไป

6. เอกสารอ้างอิง ประกอบด้วย รายชื่อหนังสือหรือเอกสารที่นำมาอ้างอิงเฉพาะในการเขียนบทความวิจัยนี้

ในการนี้ ผู้เขียน จะได้นำเสนอกรณีตัวอย่างการเขียนบทความวิจัยเชิงคุณภาพทางสังคมศาสตร์ เรื่อง “การสังเคราะห์การจัดการศึกษาและการพัฒนาครูตามแนวพระราชดำริสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี: ศึกษากรณีโรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดนสิงคโปร์แอร์ไลน์สเฉลิมพระเกียรติฯ” (คมพล สุวรรณกัญ และสุพรรณิ ไชยอำพร, 2552) ปรากฏรายละเอียดดังต่อไปนี้

**การสังเคราะห์การจัดการศึกษาและการพัฒนาครูตามแนวพระราชดำริ
สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี: ศึกษากรณีโรงเรียน
ตำรวจตระเวนชายแดนสิงคโปร์แอร์ไลน์สเฉลิมพระเกียรติฯ**

The Synthesis of Education Provision and Teacher Development Based on Her Royal
Highness Princess Maha Chakri Sirindhorn's Initiation: A Case Study of
Border Patrol Police School Singapore Airlines in Honor of His Majesty

คมพล สุวรรณกัญ* และสุพรรณิ ไชยอำพร**

Khompol Suvarnakuta, Ph.D. and Supanee Chaiumporn, Ph.D.

* ผู้ช่วยศาสตราจารย์ คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี อีเมลล์:

khompol@gmail.com

** รองศาสตราจารย์ คณะพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์

บทคัดย่อ

บทความนี้เป็นการสังเคราะห์ให้เห็นแนวทางการเสริมสร้าง และการพัฒนาการศึกษาตามแนวพระราชดำริ ฯ โดยอาศัยข้อมูลข้อค้นพบจากการวิจัย เรื่อง รูปแบบการจัดการศึกษา และการพัฒนาครูตามแนวพระราชดำริสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี: ศึกษากรณีโรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดนสิงคโปร์แอร์ไลน์สเฉลิมพระเกียรติ ฯ ซึ่งเป็นการศึกษารายกรณี (Case Study) ซึ่งการวิจัยนี้อาศัยการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เป็นเครื่องมือในการเก็บข้อมูลจากเอกสาร การสังเกต และการสัมภาษณ์เจาะลึกผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ จำนวน 15 คน โดยข้อมูลที่ได้ผู้วิจัยนำมาจำแนกแจกแจงเป็นหมวดหมู่ (Category) ตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ หลังจากนั้นนำมาวิเคราะห์ตามหลักตรรกะ (Logic) เปรียบเคียงแนวคิด ทฤษฎี ควบคู่กับบริบท (Context)

ผลการศึกษา

1. รูปแบบการจัดการศึกษาตามแนวพระราชดำริสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี พบว่า มีลักษณะเป็นระบบที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตและบริบทของชุมชน คือ 1) อาศัยวัฒนธรรมการบริหารของ ตชด. ที่รุ่นพี่ รุ่นน้องให้เกียรติก้น ผนวกกับการรับฟังคำสั่งผู้บังคับบัญชาอย่างเคร่งครัด ส่วนกองทุนโครงการอาหารกลางวัน โรงเรียนอาศัยการบริหารจัดการอย่างเป็นองค์รวมผ่านระบบสหกรณ์ 2) การจัดหลักสูตร เน้นเนื้อหาตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน ควบคู่กับการใช้หลักสูตรสถานศึกษา (หลักสูตรท้องถิ่น และหลักสูตรสมเด็จย่า) 3) การจัดชั้นเรียน ดำเนินการใน 3 ลักษณะ คือ ห้องเรียนปกติ ห้องเรียนพี่สอนน้อง และกิจกรรมนอกชั้นเรียน 4) การจัดครู จัดให้ครูผู้สอนเลือกสอนตามความสามารถ และความสนใจ 5) การจัดการเรียนการสอนจัดตามความรู้ความสามารถเฉพาะของครูผู้สอน และจัดให้มีการนิเทศการเรียนการสอน 6) การประเมินผล ดำเนินงานใน 2 ส่วนควบคู่กัน คือ กิจกรรมตามโครงการพระราชดำริ ฯ และการวัดผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน 7) การจัดกิจกรรมพัฒนาผู้เรียน เน้นการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนพัฒนาผู้เรียนในห้องเรียน ควบคู่กับการพัฒนากิจกรรมตามโครงการพระราชดำริ 8) การพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้เรียนและชุมชน จัดกิจกรรมใน 2 ลักษณะ คือ จัดกิจกรรมให้ผู้เรียนสามารถนำไปถ่ายทอดความรู้ ใช้ในชีวิตจริง และ/หรือถ่ายทอดให้กับผู้อื่นในชุมชน และจัดให้ชุมชนโดยตรง โดยโรงเรียนทำหน้าที่เป็นศูนย์การเรียนรู้ของชุมชน ในการถ่ายทอดความรู้ให้แก่คนในชุมชน และ 9) การสร้างความสัมพันธ์กับชุมชน อาศัยลักษณะพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน

2. การพัฒนาครูตามแนวพระราชดำริสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี พบว่า 1) การสรรหาและการคัดเลือกครู มี 2 กรณี คือ ตามความสมัครใจ และ

โครงการครูครุทายาท 2) การรักษาคูรณั้น ทางโรงเรียนได้จัดระบบการบริหารให้มีอิสระและยืดหยุ่น และการเน้นสนับสนุนครูผู้สอนให้เจริญก้าวหน้า 3) การพัฒนาครูประจำการมี 3 ลักษณะ คือ การศึกษาต่อเนื่อง การฝึกอบรมทั้งการอบรมวิชาการประจำปี และการฝึกอบรมตามโครงการพระราชดำริ ฯ และการนิเทศการจัดการเรียนรู้โดยหน่วยงานราชการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง 4) การสร้างความผูกพันระหว่างครูกับชุมชน มีสูงมากทั้งในบทบาทผู้พิทักษ์สันติราษฎร์ ครูผู้ให้ความรู้ และการขยายโอกาสทางการศึกษาแก่เด็กและเยาวชน และ 5) การสร้างจิตวิญญาณครูเพื่อพัฒนาการศึกษาตามแนวพระราชดำริ ฯ ด้วยกระตุ้นสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณ ถือเป็นแรงบันดาลใจอันยิ่งใหญ่ให้ครู ตชด. ร่วมฟันฝ่าอุปสรรคนานัปการ เพื่อเด็กที่ขาดโอกาสการเรียนรู้ และให้สามารถดำรงชีวิตได้ในชุมชน ตามเป้าหมายการพัฒนาเด็กและเยาวชนในถิ่นทุรกันดาร

ข้อเสนอแนะสำคัญ

1. การจัดการศึกษาควรเน้นเนื้อหาที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตและบริบทชุมชน
2. เน้นเป้าหมายให้ผู้เรียนพึ่งตนเองได้ในลักษณะ เก่ง ดี มีสุข (ซึ่งประกอบด้วย เก่ง คือ มีทักษะในการดำรงชีวิต และปรับตัวได้ในสภาพแวดล้อมของตน ดี คือ มีคุณธรรมตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง และ สุข คือ สุขภาพแข็งแรง มีความมั่นคงในชีวิต โดยเฉพาะด้านอาหาร) อาทิ การจัดโครงการอาหารกลางวัน โดยใช้แนวทางสหกรณ์ และกองทุน ฯ จากโครงการเกษตรเพื่ออาหารกลางวันเป็นฐาน

คำสำคัญ

การจัดการศึกษาตามแนวสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี
 การพัฒนาครูตามแนวสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี
 การพัฒนาการศึกษา
 ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

Abstract

This article is a synthesis in approaches for the promotion and development of education following the initiation of Her Royal Highness Princess Maha Chakri Sirindhorn from the research data of Education Provision and Teacher Development Models Based on Her Royal Highness Princess Maha Chakri Sirindhorn's Initiation: A Case Study of Border Patrol Police School Singapore Airlines in Honor of His Majesty. It is a qualitative research collecting data from related documents, observation and in-depth interviews 15 key-informants; the data were then classified, and analysed with logical context

description.

Findings of the study:

1. The education provision following Her Royal Highness's initiation is characterized as conformity with the way of life and context of the community with 1) along with the border patrol police's dominant subcultures, i.e., brotherhood recognition and strict observance of senior ranks' order; as for Lunch Fund Project, the school manages through the co-operatives principle, 2) on curriculum, the emphasis is on the basic education coupled with local and educational institution curriculum; 3) classroom is divided into 3 categories, i.e., regular classroom, brotherhood classroom and activities out of classroom; 4) teacher can teach according to his ability and voluntarily; 5) the learning and teaching process follows the teacher's specific proficiency with appropriate advices; 6) the evaluation has been done in two parts, i.e., along Her Royal Highness's initiation activities and learning achievement measurement; 7) activities for learner's development emphasizes the activities in the classroom as well as those following Her Royal Highness's initiation; 8) learner's quality of life development and the community, both learners and community can benefit from the activities alike with the school as center for community learning and transmitting of knowledge to the people in the community, and 9) community relation is based on each other inter-dependence.

2. In the teacher development, it shows 1) in recruiting and selecting teachers, there are 2 methods involved, i.e., by voluntary and by heritage, 2) in taking care of teacher, the school administrators and teachers are mutually taking care of themselves with the emphasis on the teacher's progress, 3) about regular teacher development, 3 aspects are available, i.e., by continuing education, training both annually and following Her Royal Highness's initiative project including other government agency's learning advisory programs; 4) high degree of relation between teacher and community in terms of security protection teacher and expansion of educational development with teacher's spirits along Her Royal Highness's initiation is strongly enhanced by Her Royal Highness's merciful action in this project; they therefore work hard to achieve the objectives, i.e., to provide children who lack educational opportunity to live normally in a marginal community.

Among important recommendations emerged; 1) The education provision should be compatible with the community's way of life and context. 2) The contents of the curriculums should aim at to helping the learner's life to achieve self-reliance, intelligence, morality and happiness, practically in food; such as adequate school lunch projects though co-operatives principles and the agriculture for school lunch project.

Keywords

Educational Provision Models Based on Her Royal Highness Princess Maha Chakri Sirindhorn

Teacher Development Based on Her Royal Highness Princess Maha Chakri Sirindhorn

Educational Development

Sufficiency Economy

บทนำ

“การศึกษา เป็นการที่ทำให้คนมีความรู้และมีคุณสมบัติต่าง ๆ ไม่ใช่มีความรู้อย่างเดียว มีคุณสมบัติต่าง ๆ เพื่อช่วยให้คนนั้นอยู่รอดในโลกได้ เป็นประโยชน์ต่อตนเอง ครอบครัว และสังคมโดยรวม”

จากกระแสพระราชดำรัสในสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี แสดงให้เห็นว่าพระองค์ทรงให้ความสำคัญกับการศึกษาเป็นอย่างยิ่ง เนื่องจากไม่ใช่เพียงเพื่อการพัฒนาคนให้มีความรู้เท่านั้น แต่ยังเป็นการหล่อหลอมให้คนมีคุณลักษณะที่จำเป็นในการดำรงชีวิตในโลกปัจจุบัน เป็นคนที่เป็นประโยชน์ต่อตนเอง ครอบครัว และสังคมโลก (เกษม วัฒนชัย, 2546) ซึ่งในการพัฒนาเด็กและเยาวชนในถิ่นทุรกันดารตามพระราชดำริ พระองค์ทรงพระราชทานโครงการต่าง ๆ ให้เป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมในสถานศึกษา เพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้สำหรับเยาวชน ครู และประชาชนในถิ่นทุรกันดาร จำนวน 8 โครงการ ประกอบด้วย 1) โครงการเกษตรเพื่ออาหารกลางวัน 2) โครงการส่งเสริมคุณภาพการศึกษา 3) โครงการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม 4) โครงการนักเรียนในพระราชานุเคราะห์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี 5) โครงการฝึกอาชีพ 6) โครงการควบคุมโรคขาดสารไอโอดีน 7) โครงการส่งเสริมสหกรณ์ และ 8) โครงการส่งเสริมโภชนาการและสุขภาพอนามัยแม่และเด็กในถิ่นทุรกันดาร เพื่อมุ่งเน้นให้สถานศึกษาสามารถแก้ปัญหาความเป็นอยู่ ปัญหาสุขภาพของนักเรียน ครู และคนในชุมชน โดยใช้หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงตามเป้าหมายสูงสุดของการพัฒนาไว้ กล่าวคือ “...เด็กและเยาวชนในถิ่นทุรกันดาร

มีโภชนาการดี สุขภาพแข็งแรง มีความซื่อสัตย์ เสียสละ สามัคคี และเมตตาผู้อื่น มีความรู้และทักษะทั้งทางวิชาการและการอาชีพ ที่เป็นรากฐานของการพึ่งตนเองและพัฒนาท้องถิ่นได้นำไปสู่การมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น และมีโอกาสได้รับการศึกษาในระดับสูงขึ้นตามศักยภาพของตนเอง เป็นคนมีประสิทธิภาพดียิ่งขึ้น...” (สำนักงานโครงการสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, 2547: 26) อันแสดงให้เห็นถึงเป้าหมายการพัฒนาที่มีความสอดคล้องกับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง โดยพระองค์ทรงเน้นการสร้างภูมิคุ้มกันด้านสุขภาพเป็นเบื้องต้น (มีโภชนาการดี สุขภาพแข็งแรง) ปลวกฝังคุณธรรมเป็นรากฐาน (ความซื่อสัตย์ เสียสละ สามัคคี และเมตตาผู้อื่น) มีเหตุผลเป็นทุนในการดำเนินชีวิต (ความรู้และทักษะทั้งทางวิชาการและการอาชีพ) บนสำนึกแห่งพอประมาณ (พึ่งตนเอง และพัฒนาท้องถิ่นได้) แล้วจึงต่อยอดความรู้เพื่อการเจริญเติบโตตามศักยภาพ (ได้รับการศึกษาในระดับสูงขึ้น) ในการนี้ พระองค์ทรงพระราชทานโครงการตามพระราชดำริฯ ให้แก่โรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดน (ตชด.) โรงเรียนสังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน (สพฐ.) ตามแนวชายแดน ศูนย์การเรียนชุมชนชาวไทยภูเขา “แม่ฟ้าหลวง” (ศศช.) โรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม โรงเรียนพระปริยัติธรรม รวมถึง โรงเรียนในต่างประเทศ

อีกทั้งที่สำคัญยิ่ง พระองค์ทรงเล็งเห็นถึงความสำคัญในการต่อยอดงานพัฒนาการจัดการศึกษาของโรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดน ในพระอุปการะของสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ดังความตอนหนึ่งในบทความพระราชนิพนธ์ เรื่อง โรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดน (เทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, สมเด็จพระ, 2539: 7-8) ว่า “...ในที่สุดข้าพเจ้าคิดขึ้นมาได้ว่า เราน่าจะเริ่มงานในโรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดนคงจะพอพูดกันได้ ถือได้ว่าโรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดนเป็นตัวแทนของโรงเรียนในถิ่นทุรกันดาร...ข้าพเจ้าก็คุ้นเคยกับตำรวจตระเวนชายแดนมาตั้งแต่ยังเล็ก ๆ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอฯ ก็ทรงส่งเสริมโรงเรียน ตชด. ซึ่งให้ออกาสความเสมอภาคทางการศึกษาแก่เด็กในถิ่นทุรกันดาร เต็มไปด้วยภัยอันตราย ครอบครัวยากจนเข้าไปไม่ถึง...” เพื่อให้เด็กและเยาวชนในแต่ละชุมชนได้รับการพัฒนาอย่างเหมาะสม และสมดุลกับบริบทของชุมชน

โรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดนสิงคโปร์แอร์ไลน์สเฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ (พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช) เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคล เฉลิมพระชนมพรรษา 6 รอบ (5 ธันวาคม 2542) เดิมชื่อ “โรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดนบ้านหนองบอน” ตั้งอยู่หมู่ที่ 16 บ้านหนองบอน ตำบลทุ่งขนาน อำเภอสอยดาว จังหวัดจันทบุรี ห่างจากแนวชายแดนไทย-กัมพูชา ประมาณ 7 กิโลเมตร ในอดีต

ได้รับผลกระทบด้านความมั่นคงปลอดภัยจากการอพยพลี้ภัยของชาวกัมพูชา ปัจจุบันถือว่าตั้งอยู่ในถิ่นทุรกันดารที่ขาดแคลน ถึงแม้จะมีเส้นทางการเดินทางที่ไม่ลำบากมาก อีกทั้งในบริเวณใกล้เคียงยังมีบริการขั้นพื้นฐานเพียงพอ เช่น สถานีอนามัย โรงเรียนมัธยมศึกษา ฯลฯ การติดต่อสื่อสารและแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารกับพื้นที่อื่น สะดวกรวดเร็วกว่าแต่ก่อนมาก แต่ยังประสบปัญหาด้านการขาดแคลนบุคลากร และเทคโนโลยีที่ทันสมัยที่เอื้อต่อการเสริมสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้ของผู้เรียน เพื่อให้รู้เท่าทันสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรม ในขณะที่ฐานะทางเศรษฐกิจยังคงต้องพึ่งพาผลผลิตทางการเกษตร

ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยจึงมุ่งความสนใจไปที่การพระราชทานความช่วยเหลือด้านการศึกษาทั้งระบบการดำเนินงานโครงการพระราชทาน ฯ ตามแนวพระราชดำริในสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี แนวพระราชดำริที่เกี่ยวกับการพัฒนาครู เพื่อพัฒนาคนกับการจัดการศึกษาทั้งโรงเรียนแบบองค์รวม ซึ่งทางโรงเรียนได้ปฏิบัติตามแนวพระราชดำริ ฯ อันมีผลต่อการพัฒนาผู้เรียนสู่การปฏิบัติจริงกับสถานศึกษาอื่นในวงกว้าง เพื่อสะท้อนถึงพระอัจฉริยภาพของพระองค์ด้านการจัดการศึกษา โดยการพัฒนาแนวคิดการจัดการศึกษาที่มีความแหลมคม ลึกซึ้ง และปฏิบัติได้อย่างเหมาะสมตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง อันยังประโยชน์และสร้างคุณูปการแก่พสกนิกรปวงชนชาวไทยที่ยิ่งใหญ่

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษารูปแบบการจัดการศึกษาตามแนวพระราชดำริสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี
2. เพื่อศึกษาแนวทางการพัฒนาครูตามแนวพระราชดำริสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี

วิธีการศึกษา

การวิจัยนี้ เป็นการศึกษากรณี (Case Study) เฉพาะพื้นที่ โดยอาศัยการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ใช้เก็บข้อมูล คือ การศึกษาข้อมูลเอกสาร (Documentary Study) การศึกษาภาคสนาม (Field Study) โดยการสัมภาษณ์เจาะลึก (In-depth Interview) ผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ (Key-informant) ร่วมกับการสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) ซึ่งเป็นไปตามธรรมชาติ ในขณะที่พูดคุย หรือสัมภาษณ์ในช่วงจังหวะที่ไปเยี่ยมบ้าน หรือร่วมทำกิจกรรม

ทั้งนี้ กลุ่มเป้าหมาย คือ บุคคลผู้เกี่ยวข้องในกระบวนการจัดการศึกษา ตามแนวพระราชดำริสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี ของโรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดนสิงคโปร์แอร์ไลน์สเฉลิมพระเกียรติ ฯ และผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ คือ บุคคลสำคัญผู้ซึ่ง

ได้รับการคัดเลือกแบบเจาะจงจากกลุ่มเป้าหมาย จำนวนทั้งสิ้น 15 คน ประกอบด้วย

- 1) นักเรียน / นักเรียนทุนในพระราชานุเคราะห์ จำนวน 2 คน
- 2) ครูผู้สอน / ครูครุทายาท / ผู้บริหารสถานศึกษา / ครูผู้รับผิดชอบงานตามโครงการพระราชดำริ จำนวน 9 คน และ
- 3) ผู้ปกครอง / คณะกรรมการสถานศึกษา / เจ้าหน้าที่จากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง / สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล จำนวน 4 คน

การคัดเลือกพื้นที่วิจัย

อาศัยการตรวจสอบข้อมูลที่ได้จากบุคคล เวลา และสถานที่ที่แตกต่างกัน เพื่อยืนยันข้อมูลประกอบการตัดสินใจ โดยผู้วิจัยทำการเลือกพื้นที่วิจัย ร่วมกับ บุคคลสำคัญ (Key-persons) ต่าง ๆ ได้แก่ 1) คณาจารย์ผู้รับผิดชอบโครงการพระราชทานความช่วยเหลือทางการศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี 2) ผู้บริหาร และเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงานระดับพื้นที่ ผู้ซึ่งมีประสบการณ์การทำงานร่วมกับโรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดน และ 3) เจ้าหน้าที่ตำรวจผู้รับผิดชอบงานการศึกษา กองบังคับการตำรวจตระเวนชายแดน และกองกำกับการตำรวจตระเวนชายแดน ที่ 11 ฯลฯ ด้วยการให้เสนอรายชื่อสถานศึกษา ในสังกัดกองกำกับการตำรวจตระเวนชายแดน ที่ 11 จังหวัดบุรีรัมย์ 3 อันดับแรก จากสถานศึกษาจำนวนทั้งสิ้น 7 โรงเรียน แล้วผู้วิจัยพิจารณาโรงเรียนที่ได้รับการกล่าวถึงมากที่สุดเพียง 1 โรงเรียนภายใต้คุณลักษณะของสถานศึกษาที่มีการปฏิบัติที่ดี (Good Practice) ในด้านการจัดการศึกษา การปฏิบัติทางวิชาชีพของครู และการพัฒนาการศึกษาตามแนวพระราชดำริ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยประยุกต์หลักการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยการเข้าไปเก็บข้อมูลเป็นช่วง ๆ เริ่มต้นด้วยการแนะนำตัว และแจ้งให้กลุ่มเป้าหมายทุกคนได้ทราบถึงวัตถุประสงค์ของการวิจัย ในฐานะที่ผู้วิจัยเป็นคณาจารย์ในคณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี ซึ่งมีบทบาทหน้าที่ในการส่งเสริม และพัฒนาครูของโรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดน ตามแนวพระราชดำริตามแนวพระราชดำริสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

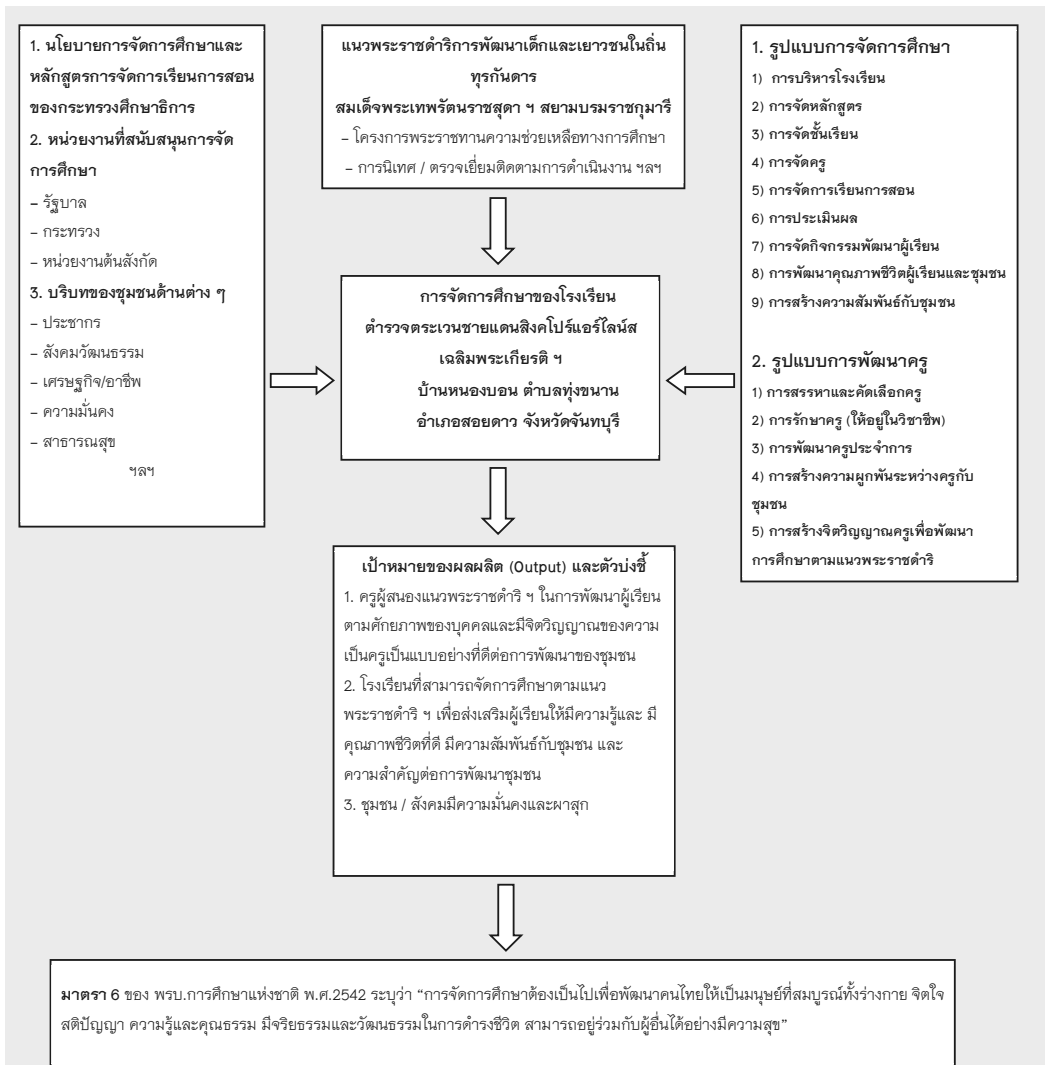
การวิเคราะห์ข้อมูล

ตรวจสอบความเชื่อมั่น (Reliability) ของข้อมูลที่ได้ ด้วยการใช้นิเทศสามเส้า (Triangulation Technique) คือ การใช้ความแตกต่างของบุคคล วิธีการ เวลา และสถานที่ เพื่อหาข้อมูลยืนยัน จากนั้นนำข้อมูลที่ได้มาจำแนกแจกแจงเป็นหมวดหมู่ (Category) ตามวัตถุประสงค์ หลังจากนั้นนำมาวิเคราะห์ตามหลักตรรกะ (Logic) เทียบเคียงแนวคิดทฤษฎี ควบคู่กับบริบท (Context) เพื่อให้ได้ข้อมูลที่มีความชัดเจน อีกทั้งยังมีการวิเคราะห์

ให้แจ่มชัดเป็นรูปธรรม ด้วยการใช้สถิติเชิงพรรณนา (Descriptive Statistics) ประกอบ ได้แก่ ความถี่ ร้อยละ และค่าเฉลี่ย เป็นต้น

แนวคิดนำที่ใช้ในการวิจัย (Core Concept)

การศึกษาแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง จากเอกสารต่าง ๆ อาทิ พระราชดำรัสของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี ซึ่งปรากฏการกล่าวอ้างทั้งในเอกสาร และงานวิจัย ที่เกี่ยวข้อง รวมถึงบทพระราชนิพนธ์ในสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี ฯลฯ ซึ่งครอบคลุมเนื้อหา 1) แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษาตามแนวพระราชดำริสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี 2) แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาครูตามแนวพระราชดำริสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี และ 3) แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเด็กและเยาวชนในถิ่นทุรกันดาร โดยผู้อ่านสามารถติดตามรายละเอียดได้ในบทที่ 2 ของรายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ ในการนี้ ผู้วิจัยประมวลองค์ความรู้ที่ได้ กำหนดเป็นแนวคิดนำที่ใช้ในการศึกษา ดังปรากฏรายละเอียดในแผนภูมิที่ 1

แผนภูมิที่ 1 แสดงแนวคิดนำที่ใช้ในการวิจัย (Core Concept)

ที่มา : พัฒนาโดยผู้วิจัย, 2551.

ผลการศึกษา

ผู้วิจัยขอแบ่งโครงสร้างการนำเสนอผลการศึกษาไว้ ดังนี้

1. บริบทของสถานศึกษา

ชุมชนบ้านหนองบอน ตั้งอยู่บริเวณแนวชายแดนไทย-กัมพูชาด้านจังหวัดจันทบุรี เริ่มมีประชากรอพยพย้ายถิ่นเข้ามาอาศัยอยู่ตั้งแต่ปีพ.ศ.2518 “...แต่ก่อนลักษณะเป็นป่าดงดิบไม่มีบ้านคน มาจับจองเอากันเอง แบบว่าได้เท่าไรเป็นของเรา การเข้ามาอยู่ในหมู่บ้านเป็นแบบ

ลักษณะตามกันมาตั้งแต่สมัยที่เขมรยังไม่แตก...” พื้นดินมีความอุดมสมบูรณ์ “...อยู่ที่นี่เพราะมีความอุดมสมบูรณ์มาก จึงตัดสินใจขายที่ขายทางจากภาคอีสานและย้ายถิ่นมาอยู่ที่นี่...” ในสมัยเริ่มต้นยังไม่มีชาวบ้านมาอาศัยอยู่มากนัก มีหนองน้ำขนาดใหญ่ อุดมสมบูรณ์ ไปด้วยต้นบอน ชาวบ้านจะเก็บบอนมาประกอบเป็นอาหาร และเริ่มเรียกชื่อหมู่บ้านว่า “บ้านหนองบอน” ลักษณะการตั้งถิ่นฐานกระจุกกระจายตามหัวไร่ ปลายนา “...สร้างบ้านอยู่ติดกับที่ดินทำกิน พืชผลอุดมสมบูรณ์ ดินที่นี่อุดมสมบูรณ์มาก น้ำท่าบริบูรณ์ มีป่าไม้มากมาย ไม่เป็นอย่างเดียวนี้ ก่อนเขมรแตก อยู่ใคร ไร่มัน ปลุกข้าวโพด ฝ้าย ถั่ว งา แถวนี่ มีบ้านอยู่ 7-8 หลัง...” ต่อมาภายหลัง ราษฎรได้รับความเดือดร้อนจากการอพยพลี้ภัยของชาวกัมพูชา ตชด. ก็ชักชวนชาวบ้านให้ย้ายบ้านเรือนมาอยู่รวมกันบริเวณโดยรอบโรงเรียน เนื่องจากในโรงเรียนมีการจัดเตรียมหลุมหลบภัย และมีเจ้าหน้าที่ ตชด. ประจำการอยู่ตลอดเวลา “...เมื่อมีกระสุนปืนใหญ่ยิงเข้ามา ครูก็ให้เด็ก ๆ เข้าไปอยู่ในหลุมหลบภัย อยู่ร่วมกับชาวบ้าน ชาวบ้านก็วิ่งมารวมกันอยู่ในหลุมหลบภัยที่โรงเรียน...” หลังจากนั้นทางราชการจึงได้มีการจัดตั้งเป็นหมู่บ้านอาสาพัฒนาป้องกันตนเอง ตชด. โดยชุดมวลชนสัมพันธ์ (สันตินิมิต) ได้จัดให้ชาวบ้านมีการรวมตัวกันเป็น คุ่มบ้าน ในแต่ละคุ่มบ้าน มีหัวหน้าคุ่มคอยรับผิดชอบดูแล “...เมื่อก่อนบริเวณนี้ทั้งแถบเป็น หมู่ 3 บ้านเขาสะทอน แล้วมีการแยกหมู่บ้าน เพื่อขยายเขตพื้นที่การปกครองเป็นอำเภอสอยดาว พอแยกจากหมู่ 3 มาเป็น หมู่ 7 บ้านหนองแก แล้วแยกเป็นหมู่ 16 บ้านหนองบอนและหมู่ 14 บ้านหนองบอนเหนือในปัจจุบัน...” จึงปรากฏเป็นที่ตั้งของบ้านหนองบอนในปัจจุบัน จนสามารถกล่าวได้ว่า คนในชุมชนมีความผูกพันกับโรงเรียน ตชด. อย่างแนบแน่น กล่าวคือ

โรงเรียน จัดตั้งขึ้นตามความต้องการของประชาชนในพื้นที่ เนื่องจากความเดือดร้อนของลูกหลานในการเดินทาง “...ลูกหลานเดินทางลำบาก คมนาคมไม่สะดวก มี ตชด. เข้ามาเขาเข้ากับชาวบ้านได้ดี เริ่มแรกก็ปรึกษาเขาเรื่องโรงเรียน เมื่อก่อนแถวนี่ยังไม่เป็นหมู่บ้าน...” “...ลูกหลานไปเรียนที่โรงเรียนบ้านเขาสะทอน มีทางรถไฟ เด็กก็เหมือนพระ เพราะดินมันแดง รองเท้าไม่ต้องใช้ตลอดหน้าฝน เห็นเด็กลำบากเลยมีขอคิดขึ้นมา พอติดตรงกับช่วงเขมรแตก และผู้ก่อการร้าย ไซ้มาลาเรียกก็แรง เจ้าหน้าที่อยู่ในพื้นที่ก็ ตชด. ส่วนทหารมาอาศัยสองอาทิตย์ก็หายไป พ่อแม่ผู้ปกครองก็มาปรึกษาหารือ ผู้การ ตชด. เสนอให้ทำเรื่องหาจัดซื้อที่ดิน...” หลังจากนั้น ชาวบ้านร่วมกันบริจาคทรัพย์ หุ่บเทแรงใจ เพื่อจัดซื้อที่ดิน รวมทั้งสิ้นจำนวน 23 ไร่ 3 งาน 30 ตารางวา “...ช่วงซื้อที่ดินในปี 27 ทำสัญญาซื้อขาย เรียไรได้ 3 พัน อีก 6-7 พัน ก็ให้เขาเช่าที่ปลูกข้าวโพด พอได้เงินไปใช้หนี้ค่าที่ เงินค่าเช่าที่ 3 ปี ก็ให้ทำห้องน้ำกับบ้านพักครู...” และร่วมแรงกันก่อสร้างอาคารเรียนชั่วคราวขึ้น จำนวน 1 หลัง ขนาด 6

ห้องเรียน “...เข้ามา ชาวบ้านแต่ละบ้านก็เอาไม้มาวางไว้หน้าบ้าน ครู กับผู้ใหญ่บ้านก็เอารถมาขนไปสร้างโรงเรียน ใครมีไม้เสา ไม้ฟากก็เอามาวางไว้ให้ แล้วก็ออกไปทำกิน ตกเย็นก็มาช่วยแรงกันสร้างอาคาร...” จนกระทั่งได้รับอนุมัติจัดตั้งเป็นโรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดนบ้านหนองบอน เมื่อวันที่ 3 มีนาคม 2530 โดยเริ่มต้นทำการเรียนการสอนในระดับชั้น ประถมศึกษา ปีที่ 1-6 ได้ในเวลาเดียวกัน เพื่อรองรับบุตรหลานในวัยเรียนของคนในชุมชน “...โรงเรียนเปิดสอนทีเดียวได้พร้อมกัน ทั้ง 6 ชั้น นักเรียนก็เป็นเด็กในหมู่บ้านที่ต้องเดินทางลำบากไปเรียนหนังสือในหมู่บ้านข้างเคียง...” ต่อมาเมื่อปี 2532 โรงเรียนสตรีวิทยา 2 กรุงเทพมหานคร บริจาคเงินก่อสร้างอาคารเรียน เป็นอาคารเรียน 3 ห้องเรียน สร้างแล้วเสร็จในปีพ.ศ. 2533 ดำเนินการก่อสร้างโดยชุดช่างจากกองกำกับการตำรวจตระเวนชายแดนที่ 11 ร่วมกับประชาชนในหมู่บ้าน ต่อมาองค์การยูเอ็นโอบี ได้บริจาคเงินก่อสร้างอาคารอเนกประสงค์ สำหรับใช้ประกอบกิจกรรมต่าง ๆ ของเด็กนักเรียน และใช้เป็นโรงอาหาร

นอกจากนี้ โรงเรียนยังได้รับการสนับสนุนวัสดุอุปกรณ์ในการก่อสร้างอาคารประกอบอาทิ ห้องพยาบาล ห้องสมุด ฯลฯ จากกลุ่มบุคคลและผู้มีจิตศรัทธาทั้งในและนอกจังหวัดจันทบุรี รวมถึง หน่วยงานใกล้เคียง ได้แก่ ศาลเจ้าที่ตลาดล่าง ศาลเจ้าพ่อสระบาป ศาลเจ้าตัวเล่าเอี้ย บริษัท จันทบุรีมอเตอร์เซลล์ จำกัด กรมศุลกากร อาชีวศึกษาจันทบุรี นายอินเดอร์ซิงห์-นางมาราเดอร์ ลัจจมิตร เป็นต้น

โดยเสด็จพระราชดำเนิรทรงเยี่ยม และติดตามผลการดำเนินงานโครงการตามพระราชดำริ ฯ ครั้งแรก เมื่อวันที่ 10 เมษายน 2538

ต่อมาปีการศึกษา 2542 บริษัท ลิงคโพรแอร์ไลน์ส จำกัด (มหาชน) ได้บริจาคเงินก่อสร้างอาคารเรียนหลังใหม่ ขนาด 6 ห้องเรียน อาคารห้องน้ำ-ห้องสุขา อาคารอเนกประสงค์พร้อมห้องสมุด บ้ายซื้อโรงเรียน และปรับปรุงอาคารเรียนหลังเก่าเป็นบ้านพักครู รวมมูลค่า 2,500,000 บาท และได้เปลี่ยนชื่อโรงเรียนจากโรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดนบ้านหนองบอน เป็นโรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดนลิงคโพรแอร์ไลน์สเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 6 รอบ (5 ธันวาคม 2542) เป็นต้นมา หลังจากนั้น สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณ เสด็จพระราชดำเนินเปิดโรงเรียน (เมื่อวันที่ 24 กรกฎาคม 2543) และเสด็จพระราชดำเนินครั้งล่าสุด เมื่อวันที่ 25 พฤษภาคม 2549 นับเป็นพระมหากรุณาธิคุณเป็นล้นพ้นต่อโรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดนลิงคโพรแอร์ไลน์สเฉลิมพระเกียรติ ฯ

นับจากวันที่เริ่มก่อตั้ง โรงเรียนมีจำนวนครูและนักเรียนเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง โดยเมื่อเริ่มก่อตั้ง (ปีพ.ศ.2530) มีนักเรียน จำนวน 95 คน มีครูตำรวจตระเวนชายแดน จำนวน 5 นาย

แต่ปัจจุบัน (ปีการศึกษา 2550) มีนักเรียน จำนวนทั้งสิ้น 256 คน มีครูตำรวจตระเวนชายแดน จำนวน 10 นาย และผู้ดูแลเด็ก จำนวน 2 คน ประกอบด้วย ครูผู้สอนครบทุกชั้นเรียน (ชั้นอนุบาล 1-2 และ ชั้นประถมศึกษาปีที่ 1-6) มีผู้รับผิดชอบโครงการ ๗ ครบ 8 โครงการ ตามเงื่อนไขโครงการพระราชดำริ ๗

2. การดำเนินงานตามโครงการพระราชดำริ ๗

โรงเรียน ดำเนินงานตามโครงการพระราชดำริ ๗ โดยคำนึงถึงวัตถุประสงค์สำคัญ ตามแผนพัฒนาเด็กและเยาวชนในถิ่นทุรกันดาร ระยะที่ 3 (ปี 2545 - 2549) ในการนี้ ผู้วิจัย ได้ดำเนินการศึกษาเอกสาร (Documentary Study) รายงานผลการตรวจเยี่ยมและนิเทศงาน โครงการพระราชดำริ ๗ (นิเทศภายใน) ในรอบ 8 เดือนที่ผ่านมา ตั้งแต่เดือนมกราคม-กันยายน 2550 ซึ่งดำเนินการนิเทศโดย กองกำกับการตำรวจตระเวนชายแดนที่ 11 และวิเคราะห์ข้อมูลโดยอาศัยร้อยละของเวลาที่ใช้ในการดำเนินกิจกรรมตามโครงการ พระราชดำริ ๗ ในรอบปีการศึกษาที่ผ่านมา (มกราคม-กันยายน 2550) ควบคู่กับการสังเกต และการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ (Key-informant) พบว่า

2.1 โครงการเกษตรเพื่ออาหารกลางวัน

1. การผลิตอาหาร ได้แก่ 1) การปลูกพืช โรงเรียนดำเนินการเป็นประจำ เพื่อให้เด็กนักเรียนได้รับประทานตลอดปีการศึกษา เช่น กวางตุ้ง ชะอม เห็ดนางฟ้า มะละกอ ส้มโอ กล้วย ฯลฯ เนื่องจากไม่มีปัญหาเรื่องน้ำ และเมื่อมีผลผลิตออกมาก โรงเรียนก็จะนำออกจำหน่ายให้แก่ชาวบ้าน และ 2) การเลี้ยงสัตว์ โรงเรียนจัดให้มีการเลี้ยงปลาตู้ ปลาสรวย สุนัข และไก่ไข่ เพื่อใช้บริโภคเป็นอาหารเป็นประจำ ปลานิลมีเป็นส่วนน้อย สำหรับกับ โรงเรียนงดการจัดเลี้ยง เนื่องจากเด็กเล็กเกิดความสงสาร ไม่ค่อยยอมรับประทานผลผลิตที่ได้ ในระยะหลังโรงเรียนจึงหันมาเลี้ยงปลาตู้แทน สำหรับหมู เมื่อโตเต็มที่ โรงเรียนก็จะแจ้งไปยังชาวบ้านให้มารับไปชำแหละที่โรงฆ่าสัตว์ โดยเครื่องใน หรือเนื้อหมูบางส่วนชาวบ้านก็แบ่งไปเป็นค่าชำแหละ บางทีก็จำหน่ายหมูให้ชาวบ้าน เพื่อนำเงินมาเป็นกองทุน ส่วนไก่ไข่ โรงเรียนสั่งซื้อจากบริษัท ๗ มาเลี้ยงเป็นรุ่น ๆ ละ 150 ตัว ๆ ละ 139 บาท (ไม่มีพ่อพันธุ์แม่พันธุ์ ทำให้ต้องจัดซื้อทุกปีการศึกษา) บริษัท ๗ จัดส่งมาให้พร้อมอาหาร ๆ กระสอบละ 600 บาท (14 กิโลกรัม) “...ไก่ไข่ 150 ตัว กินอาหาร 3 วัน (ต่อ) กระสอบ...” ครบปี “...พอไก่ปลดระวาง (ไก่ไม่ไข่) เราจะทำไก่ (ทำอาหารประกอบเลี้ยงให้เด็กนักเรียน) เด็กก็มาช่วยทำ (ชำแหละไก่ที่โรงเรียน) เพราะเขาคุ่นเคย แต่พยายามไม่ให้เด็กเล็กรับรู้...”

2. การทำการเกษตร ได้แก่ 1) การทำปุ๋ยหมัก โรงเรียนจัดให้มีการทำปุ๋ยหมัก ปุ๋ยหมักน้ำชีวภาพ ตลอดระยะเวลาการผลิตทั้งปี โดยครูใหญ่มีแนวความคิดที่จะพัฒนาไปสู่การจัดตั้ง

กองทุน เช่นเดียวกับกองทุนหมู กองทุนไก่ไข่ ฯลฯ เพื่อให้เกิดทุนหมุนเวียนตามแนวพระราชดำริ ฯ “...จัดให้มีกองทุน วันละเล็ก วันละน้อย มีกองทุนหมุนเวียนไปเรื่อย ๆ เราได้อยู่ได้ เพราะงบประมาณอาจมี หรือไม่มี...” 2) การเตรียมแปลง เป็นเรื่องของการนำปุ๋ยใส่แปลงเกษตรเพื่อปรับปรุงดินในช่วงปิดเทอม การกำจัดวัชพืชในแปลงเกษตร การขุดร่องยกแปลงเตรียมดินปลูกผัก และการขุดร่องยกแปลงเพื่อตากหน้าดิน อย่างน้อยปีละ 1 ครั้ง 3) การตรวจคัดกรองเด็กที่มีภาวะทุพโภชนาการ โรงเรียนจัดให้มีครูผู้รับผิดชอบ ดำเนินการตรวจคัดกรองและรายงานนักเรียนที่มีน้ำหนักต่ำกว่าเกณฑ์เป็นประจำทุกเดือน 4) ได้รับการสนับสนุนจากทีมงานโครงการพระราชดำริ ฯ ออกตรวจเยี่ยม และร่วมประชุมทำแผนงบประมาณประจำปีร่วมกับโรงเรียนและท้องถิ่น อย่างน้อยปีละ 1 ครั้ง รวมถึง 5) การวางแผนการปลูกพืช เน้นการปลูกพืชตามฤดูกาล เช่น ผักบุ้ง ปลูกได้ทั้งฤดูแล้ง ฤดูฝน ฤดูหนาว

2.2 โครงการควบคุมโรคขาดสารไอโอดีน

โรงเรียนดำเนินกิจกรรม เป็นประจำทุกเดือน อาทิ 1) ครูควบคุม นักเรียนเติมน้ำ และผสมสารละลายไอโอดีนเข้มข้นทุกวัน 2) ใช้เกลือไอโอดีนในการประกอบอาหารกลางวันทุกวัน ทำการ 3) ให้ความรู้แก่นักเรียนและประชาชนในพื้นที่ 4) คัดกรองภาวะขาดไอโอดีน 5) ติดตามการดื่มน้ำผสมสารละลายไอโอดีนที่บ้านนักเรียน 6) แจกเกลือไอโอดีนให้นักเรียนนำไปปรุงอาหารที่บ้าน และ 7) ทำความสะอาดภาชนะใส่น้ำดื่มไอโอดีน และจัดเก็บภาชนะและอุปกรณ์ เนื่องจากปิดภาคเรียน

2.3 โครงการส่งเสริมโภชนาการและสุขภาพอนามัยแม่และเด็กในถิ่นทุรกันดาร

ทุรกันดาร

โรงเรียน ร่วมกับสถานีอนามัยบ้านเขาสะท้อน (อสม. และเจ้าหน้าที่สาธารณสุข) ออกเยี่ยมบ้านที่มีหญิงตั้งครรภ์ หญิงหลังคลอด และเด็กแรกเกิด ในชุมชนเป็นประจำทุกเดือน โดยให้ความรู้เรื่องการดูแลสุขภาพอนามัยแม่และเด็ก เช่น การฉีดวัคซีน การฝากครรภ์ โภชนาการอาหารหลัก 5 หมู่ ฯลฯ การสำรวจ / ชั่งน้ำหนักวัดส่วนสูงเด็กแรกเกิดถึง 3 ปี และการสำรวจหญิงตั้งครรภ์ อีกทั้ง เจ้าหน้าที่สาธารณสุข ยังดำเนินงานอนามัยโรงเรียน โดยตรวจเยี่ยม ชั่งน้ำหนัก วัดส่วนสูง ติดตามเด็กที่มีภาวะแทรกซ้อน ฉีดวัคซีนป้องกันบาดทะยัก ฯลฯ แก่เด็กที่โรงเรียนอีกด้วย

สำหรับการประกอบเลี้ยงอาหารกลางวันในแต่ละวัน โรงเรียนพยายามบริหารจัดการให้เด็กนักเรียนได้รับประทานอาหารครบ 5 หมู่ กับข้าว 2-3 อย่าง โดยมีผัก 1 อย่าง และโปรตีน 1 อย่างเป็นอย่างน้อย เช่น หมู ไก่ ไข่ เห็ด ฯลฯ ซึ่งวัตถุดิบเกือบทั้งหมดโรงเรียนสามารถผลิตได้เอง ส่วนเครื่องปรุง กะปิ น้ำปลา หอม กระเทียม ฯลฯ จำเป็นต้องซื้อจาก

ห้องตลาด ซึ่งซื้อน้อยมาก อีกทั้งโรงเรียนยังจัดให้มินิมเป็นอาหารเสริม 2 รอบต่อวัน รอบเช้า (เวลา 08.00–09.00 น.) และรอบบ่าย (เวลา 15.30–16.00 น.)

2.4 โครงการส่งเสริมคุณภาพการศึกษา

โรงเรียนจัดให้มีการดำเนินงาน อาทิ การจัดการเรียนการสอน การทำสมุดคุณผลการปฏิบัติงานของครู การศึกษาทางไกลผ่านดาวเทียมให้แก่ นักเรียนชั้นป.1–6 เรียนผ่านโทรทัศน์เพื่อการศึกษาใน 8 สาระการเรียนรู้ การใช้ห้องสมุด การตกแต่งห้องเรียน งานธุรการ ชั้นเรียน การใช้สื่อการเรียนการสอน การสอนวิชาคอมพิวเตอร์ การสอนหลักสูตรสมเด็จพระเจ้า (ป.3–6) การจัดทำป้ายนิเทศวันสำคัญต่าง ๆ การซ่อมแซมหนังสือเรียน การจัดกิจกรรม ค้นคว้าหาความรู้ในห้องสมุด และสอบประจำภาคเรียน นอกจากนี้โรงเรียนยังจัดนักเรียน ให้เข้าร่วมกิจกรรมวิชาการระดับอำเภอ / ระดับจังหวัด กิจกรรมวันเด็ก วันครู วันปีใหม่ การสอนเสริมให้กับนักเรียนชั้น ป.6 เพื่อรองรับการประเมิน NT การสอบประเมินผลการศึกษา ระดับชาติ ชั้น ป.6 การแนะนำเรื่องการศึกษาค้นคว้า การสอบวัดผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน และการจัดทำสื่อการเรียนการสอน

2.5 โครงการนักเรียนในพระราชานุเคราะห์

โรงเรียนออกเยี่ยมนักเรียนทุนในพระราชานุเคราะห์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี อย่างต่อเนื่อง ดังคำกล่าวของครูครูทนายทนายซึ่งเคยได้รับทุนพระราชานุเคราะห์ว่า “...น้อยใจเราเรียนไม่เก่ง อยากให้ (รุ่น) น้องได้ ท่านจะทรงถามตลอด ท่านจะมีรับสั่งขอให้เด็กที่เคยได้รับทุนให้เข้าเฝ้าฯ ได้เข้าเฝ้าฯที่ห้องนี้ ทูลว่า สอบเป็นครู ตชด. ท่านยิ้ม ใส่ใจทุกคน ท่านไม่ทิ้ง ปัจจุบันทำอะไรอยู่ มีพระมหากรุณาธิคุณให้พ่อแม่ได้เข้าเฝ้าฯด้วย ทุก ๆ ครั้งตอนเรียนม.ต้นได้เข้าเฝ้าฯตอนปิดเทอม ท่านต้องเหนื่อยกับเรา จึงขอสละทุน เหอมหนึ่งก็จะ มีเงินมาให้ เจ้าหน้าที่ที่กองกำกับจะไปนิเทศ มีขนมที่ท่านทรงทำมาให้ มีรูปเด็กหัวจุก ได้กวัดวิชา มีเสื้อผ้ามาให้ ท่านดูแลเหมือนเป็นแม่คนหนึ่ง จึงประทับใจ...” โรงเรียนมีนักเรียนทุนในพระราชานุเคราะห์ ทั้งสิ้น 18 คน พบว่า สำเร็จการศึกษาและมีงานทำ จำนวน 5 คน (คิดเป็นร้อยละ 27.78) กำลังศึกษาต่อในระดับการศึกษาขั้นพื้นฐาน อาชีวศึกษา และ อุดมศึกษา จำนวน 9 คน (คิดเป็นร้อยละ 50.00) และพ้นสภาพการเป็นนักเรียนทุนในพระราชานุเคราะห์ โดยสามารถประกอบสัมมาชีพและมีครอบครัวเป็นหลักฐานอยู่ในชุมชน จำนวน 4 คน (คิดเป็นร้อยละ 22.22)

2.6 โครงการฝึกอาชีพ

โรงเรียนมีการตรวจเยี่ยมนักเรียนที่สำเร็จการศึกษามาประกอบอาชีพ มีการฝึกอาชีพ เช่น การเพาะเห็ด การทำน้ำมันเหลือง การร้อยลูกปัดทำเครื่องประดับ การทำกำไลข้อมือ

การทำดอกไม้จากผ้าออบแกนซา และการแปรรูปอาหารจากปลา โดยมีครูจากวิทยาลัยการอาชีพสอยดาว มาช่วยสอน ตรวจเยี่ยม และสำรวจความต้องการ/ขาดแคลน เพื่อให้การสนับสนุนทางโรงเรียน

2.7 โครงการส่งเสริมสหกรณ์

โรงเรียน ดำเนินกิจกรรมตามโครงการส่งเสริมสหกรณ์อย่างครบวงจร อาทิ กิจกรรมส่งเสริมความรู้ สอนวิชาสหกรณ์ให้นักเรียนชั้น ป.3-6 กิจกรรมร้านค้าสหกรณ์ กิจกรรมสหกรณ์ออมทรัพย์ กิจกรรมส่งเสริมการเกษตร (กองทุนเลี้ยงไก่ไข่ กองทุนเพาะเห็ด รับซื้อผลผลิตทางการเกษตร จำหน่ายผลผลิตทางการเกษตรให้กับโครงการอาหารกลางวัน) อีกทั้งยังมีผู้ตรวจบัญชีสหกรณ์มาตรวจเยี่ยมและให้คำแนะนำในการจัดทำบัญชีสหกรณ์ให้กับนักเรียนที่เป็นเจ้าหน้าที่สหกรณ์ / แนะนำการเข้าประกวดจัดทำบัญชีสหกรณ์โรงเรียน การปิดงบดุล การจัดทำบัญชีเงินปันผล การจ่ายเงินปันผล / เงินเฉลี่ยคืนแก่สมาชิก การรับสมัครสมาชิกสหกรณ์ การรับฝากเงินออมทรัพย์

นอกจากนี้ โรงเรียนยังอาศัยสหกรณ์เป็นกลไกสำคัญในกระบวนการบริหารจัดการโครงการอาหารกลางวัน เพื่อรองรับและจำหน่ายผลผลิตทางการเกษตร “...ประกอบเลี้ยงบางที่ก็เอาไปขายบ้าง ขายครู ชาวบ้าน ผู้ปกครอง นักเรียน ราคาท้องตลาด (โครงการเกษตรเพื่ออาหารกลางวัน) ผลิตไว้ใช้ เลี้ยงตัวเอง ให้รอเหลือแล้วจึงขาย ผลิตให้ปริมาณเพียงพอกับการประกอบเลี้ยง ราคาไม่ผูกขาด ราคาเป็นที่หลัง สหกรณ์ให้ได้กำไรนิดหน่อย ไม่ต้องมาก แต่ต้องฝึกให้เด็กรู้จักจัดการ รู้ซื้อ รู้จ่าย กำไรมาเป็นเรื่องที่หลัง ที่สำคัญต้องหมุนเวียนเพียงพอต่อการประกอบเลี้ยงให้โรงเรียน...” อีกทั้งกิจกรรมสหกรณ์ยังมีไว้เพื่อปลูกฝังค่านิยมแก่เด็กนักเรียน “...ก่อให้เกิดความรัก ความสามัคคี มีรุ่นพี่รุ่นน้อง รุ่นน้องเคารพพี่ พี่ก็ต้องพี่น้อง สามัคคี กลมเกลียว...”

2.8 โครงการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

โรงเรียน ดำเนินกิจกรรม ตามโครงการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ใน 2 ลักษณะ คือ 1) นอกโรงเรียน อาทิ การปลูกป่าชุมชน การปลูกพืชสมุนไพร การอนุรักษ์พันธุ์กรรมพืช การปลูกหญ้าแฝก (พันธุ์สุราษฎร์ และพันธุ์สงขลา) 2) ในโรงเรียน อาทิ การปลูกเพื่อการสาธิต ปลูกเพื่อการอนุรักษ์ดินและน้ำ ปลูกเพื่อการแก้ไขปัญหาการพังทลายของดิน และ 3) การเผยแพร่ความรู้แก่ประชาชน เช่น วิธีการปลูกหญ้าแฝก กำจัดวัชพืชในแปลงหญ้าแฝก การปลูกซ่อมแซมหญ้าแฝก การตกแต่งหญ้าแฝกแปลงสาธิต และการขยายพื้นที่ปลูกหญ้าแฝกไปยังหมู่บ้าน

ดังปรากฏรายละเอียดในตารางที่ 1

ตารางที่ 1 แสดงผลลัพธ์การดำเนินงานตามโครงการพระราชดำริ ฯ

เป้าหมายการพัฒนาเด็กและเยาวชน ในถิ่นทุรกันดาร	ลักษณะความต่อเนื่องของ การดำเนินงาน		ผลลัพธ์ที่ตอบสนอง		
	เป็นประจำ	เป็นครั้ง คราว	นักเรียน	ครู	ชุมชน
1. โภชนาการดี	√		√	√	
2. สุขภาพแข็งแรง	√		√	√	√
3. ซื่อสัตย์	√		√	√	
4. เสียสละ	√		√	√	
5. สามัคคี	√		√	√	√
6. เมตตาผู้อื่น	√		√	√	
7. ความรู้และทักษะทางวิชาการ	√		√	√	
8. ทักษะวิชาชีพ	√		√	√	√
9. การพึ่งตนเอง	√		√	√	√
10. โอกาสได้รับการศึกษาในระดับสูงตาม ศักยภาพ		√	√	√	

ที่มา : พัฒนาโดยผู้วิจัย, 2551.

3. รูปแบบการจัดการศึกษาตามแนวพระราชดำริสมเด็จพระเทพ รัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี

จากการสัมภาษณ์เจาะลึก (In-depth Interview) ผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ (Key-informant) ประกอบด้วย ผู้บริหาร ครูผู้สอน และครูครุทายาท จำนวน 9 คน พบว่า

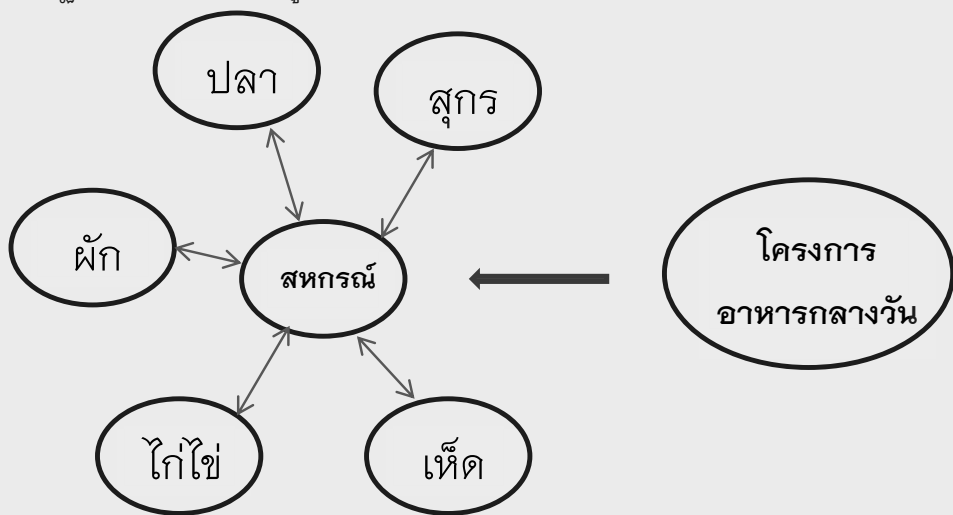
3.1 การบริหารโรงเรียนอาศัยวัฒนธรรมการบริหารของ ตชด. “...แรกมาโรงเรียนไม่มีอะไรเลย มีเพียงอาคาร 1 อาคารเดียว พื้นที่ส่วนใหญ่ลาดเอียง ก็ชวนชาวบ้านมาเอาแรงกัน ปรับพื้นที่ สร้างบ้านพักครู บางทีก็ต้องทำกันตอนกลางคืน สมัยนั้นหน่วยงานต่าง ๆ ยังเข้าไม่ถึง...” สระน้ำได้งบประมาณจากต่างชาติที่มาช่วยเหลือโรงเรียนตามแนวชายแดน และกรมชลประทาน “...เอาดินจากสระใหญ่มาปรับพื้นที่ ตอนปลูกต้นไม้แรก ๆ ก็ต้องใช้ ขวบน้ำหยด กว่าต้นไม้จะโตก็ต้องใช้เวลา...”

ระบบ ตชด. มีรุ่นพี่รุ่นน้องในการปกครองดูแล “...รุ่นพี่ รุ่นน้อง ก็ปรึกษาหารือ พี่น้องดีมากเลย รุ่นพี่ รุ่นน้องให้เกียรติกัน สำคัญที่สุด...” ควบคู่กับการปกครองแบบศิษย์เคารพครู เนื่องจากในปัจจุบันมีรุ่นพี่ รุ่นเพื่อน รุ่นน้อง และรุ่นลูกศิษย์ (ครุทายาท) “...จะเอนเอียงไปข้างใด ข้างหนึ่งไม่ได้...” นอกจากนี้ ผู้บริหารโรงเรียนยังต้องฟังคำสั่งผู้บังคับบัญชา

อย่างเคร่งครัด “...เมื่อสั่งการแล้วต้องทำ มิโทษ มิวินัย วินัยตำรวจควบคุมกำกับ ระบบการบริหาร เมื่อสั่งการแล้วไม่ทำก็มีโทษ ส่งผลถึงหน้าที่การงาน เป็นระบบที่ได้แย้งไม่ได้...”

แต่ในส่วนของการบริหารโครงการอาหารกลางวัน โรงเรียนมีเงินกองทุนบริหารจัดการตัวเอง ตามค่าใช้จ่ายรายหัวผู้เรียนจากกระทรวงศึกษาธิการ (ในอดีตได้รับ 1 บาทต่อคนต่อวัน จากโครงการพระราชดำริ ฯ) โรงเรียนจึงอาศัยการบริหารจัดการอย่างเป็นองค์รวมผ่านระบบสหกรณ์ ซึ่งประกอบด้วยกองทุนจากโครงการเกษตรกรรม เช่น กองทุนปลา กองทุนสุกร กองทุนผัก กองทุนไก่ไข่ กองทุนเห็ด ฯลฯ โดยโครงการอาหารกลางวันจัดซื้อวัตถุดิบผ่านสหกรณ์ เพื่อดำเนินการประกอบเลี้ยง สหกรณ์ก็นำค่าใช้จ่ายที่ได้รับไปจัดซื้อวัตถุดิบจากกองทุนต่าง ๆ โดยสหกรณ์เป็นผู้กำหนดราคาซื้อสินค้าที่สอดคล้องกับราคาตลาด (ต่ำกว่าหรือเท่ากับราคาตลาด เนื่องจากกองทุนต่าง ๆ เป็นผู้ผลิตสินค้าเอง โดยอาศัยต้นทุนแรงงานจากนักเรียน) แต่สหกรณ์ยังคงเหลือค่าดำเนินการจากส่วนต่างการซื้อขาย ประมาณ 1 บาท วัตถุประสงค์หลักเพื่อให้เกิดเงินทุนหมุนเวียน และสามารถเลี้ยงตัวเองได้ ดังคำกล่าวของครูใหญ่ที่ว่า “...พระองค์ท่านกล่าวเสมอว่า เราต้องบริหารในสภาวะที่ต้องเลี้ยงตัวได้ หากวันใดวันหนึ่งไม่ได้รับงบประมาณ เด็ก ๆ ก็จำเป็นจะต้องมีอาหารกลางวันรับประทาน...”

ดังปรากฏรายละเอียดในแผนภูมิที่ 2

แผนภูมิที่ 2 แสดงลักษณะการจัดโครงการอาหารกลางวัน โดยใช้แนวทางสหกรณ์ และกองทุนหมุนเวียนจากโครงการเกษตรเพื่ออาหารกลางวันเป็นฐาน

ที่มา : พัฒนาโดยผู้วิจัย, 2551

สำหรับการบริหารงานทั่วไป ครู ตชด. มีความสามารถเฉพาะด้าน เช่น ช่างอุตสาหกรรม คอมพิวเตอร์ ฯลฯ หากพบเห็นอุปสรรคข้อขัดข้องเสียหายก็ดำเนินการซ่อมแซม

ปรับปรุง หรือช่วยกันติดตั้งอุปกรณ์ เช่น เดินสายไฟ สาย LAN สายเคเบิลจานดาวเทียม หรือ แม้แต่การก่อสร้างเล็ก ๆ น้อย ๆ “...เขามีความรู้ไฟฟ้า ประปา การเชื่อม เขาดูแล สำหรับผู้ที่รู้ ด้านเทคโนโลยี IT ก็ให้ดูแลคอมพิวเตอร์ คนชอบเลี้ยงสัตว์ก็ให้ไปดูแล หมู ปลา ไก่ ไม่ชอบออก แดดก็ทำธุรการ สารบรรณ ตามความสมัครใจ...”

3.2 การจัดหลักสูตร เน้นการจัดหลักสูตรตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน ควบคู่กับการใช้หลักสูตรสถานศึกษา (หลักสูตรท้องถิ่น และหลักสูตรสมเด็จย่า)
โรงเรียนได้รับการสนับสนุนให้มีการพัฒนาหลักสูตรการเรียนการสอน โดยมีคณะกรรมการต้นแบบ มาร่วมจัดทำ พัฒนาให้กับคณะครู ตชด.ได้ทดลองสอน เช่น จัดสาระการเรียนรู้เกี่ยวกับ “กล้วย” ในสาระวิชาการงานอาชีพและเทคโนโลยี (ป.3) คณิตศาสตร์ (ป.4) ภาษาไทย (ป.3) นอกจากนี้ยังมีการจัดหลักสูตรท้องถิ่น โดยเชิญภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่มีความรู้ความสามารถ มาสอนที่โรงเรียน เช่น การทำน้ำมันเหลือง การสานหมวกจากหญ้าแฝก ดนตรีไทย ฯลฯ ส่วน หลักสูตรสมเด็จย่า (เน้นความจงรักภักดี และปฏิบัติตามแนวทางของราชวงศ์) จัดให้มีการ เรียนการสอนในช่วงท้ายของแต่ละวัน (14.30-15.30 น.) โดยครูใหญ่และครูประจำชั้นเป็นผู้สอนในช่วงนี้พัฒนาผู้เรียน ภายใต้หลักสูตรที่พัฒนาโดยมหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร ร่วมกับกองบัญชาการตำรวจตระเวนชายแดน โดยมีเนื้อหาเกี่ยวกับประวัติ และพระราชกรณียกิจของสมเด็จย่า ฯลฯ

3.3 การจัดชั้นเรียน ดำเนินการใน 3 ลักษณะ คือ ห้องเรียนปกติ ห้องเรียน พิเศษ และกิจกรรมนอกชั้นเรียน 1) ชั้นเรียนปกติ ดำเนินการสอนโดยอาศัยครูประจำชั้นเป็นหลักในการสอน 8 สาระวิชาการเรียนรู้ ตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน ในปีการศึกษา 2550 ได้รับงบประมาณสนับสนุนจากองค์การบริหารส่วนจังหวัด จัดจ้างครู อัตราจ้าง 2 อัตรา ให้ทำการสอนรายวิชาคณิตศาสตร์ และวิชาวิทยาศาสตร์ สำหรับช่วงชั้นที่ 2 2) ชั้นเรียนพิเศษ สำหรับกรณีพิเศษที่ครูผู้สอนติดภารกิจหรือคำสั่งให้ทำหน้าที่เร่งด่วน “...บางทีนักเรียน ป.2 ไปสอนระดับ ป.1 พี่ช่วยน้อง วิชาสหกรณ์ก็มี ป.6 มาถ่ายทอดความรู้ให้ ป.3 ป.4 บางทีครูมีกิจกรรมมาก ๆ ก็ให้พี่ ป.5 ป.6 มาดูแลเด็กอนุบาล ครูประชุมก็มีพี่ ป.6 มาดูแล ป.1 ป.2...” ในขณะเดียวกัน ครูผู้สอนก็ได้สอดแทรกวัฒนธรรมการทำงานของคนครู ตชด. ให้แก่ ผู้เรียน “...เวลาลงแปลง เด็กเขาจะดูแลกันเอง อนุบาลถอนหญ้า ป.3-ป.4 ขุดแปลง ป.5-ป.6 ปลุก เด็กๆ เขาแบ่งหน้าที่กันเอง เด็ก ๆ ถอดหญ้ายังไม่เป็น พี่ ๆ เขามาสอน มาทำให้ดู...” และ 3) กิจกรรมนอกชั้นเรียน ได้แก่ กิจกรรมตามโครงการพระราชดำริ ฯ คิดเป็นสัดส่วน ร้อยละ 70 โดยเฉพาะพืชผัก ไม้เถา ไม้เลื้อย ฯลฯ นอกจากนี้ โรงเรียนยังมีการจัดแบ่งพื้นที่ ในการใช้งานเพื่อความเหมาะสม และความปลอดภัยของผู้เรียน

3.4 การจัดครู ตามความสามารถ และความสนใจ พยายามหาครูที่มีทักษะจริง ๆ แม้ไม่ตรงสาขา เนื่องจากครู ตชด. ไม่ได้รับคนที่มีความรู้ทางครุมาโดยตรง ครูใหญ่ทำหน้าที่ประเมินการจัดการเรียนการสอนของครูในช่วงต้นของการได้รับมอบหมายวิชาที่สอน โดยประเมินผลจากเด็กนักเรียน

3.5 การจัดการเรียนการสอน ตามความรู้ความสามารถเฉพาะของครูผู้สอน และจัดให้มีการนิเทศการเรียนการสอน แต่ต้องสอนใน 8 สารการเรียนรู้ ควบคู่กับความรับผิดชอบงานตามโครงการพระราชดำริ ฯ อีกทั้งยังมีการนิเทศ และรายงานผลการดำเนินโครงการพระราชดำริ ฯ อย่างต่อเนื่อง นอกจากนี้ยังมีการจัดทำแผนการสอน แต่ในทางปฏิบัติจริงอาจไม่สามารถสอนได้ตามแผน เนื่องจากขาดสื่อการเรียนการสอน และบางครั้งก็ไม่สามารถจัดการเรียนการสอนตามแผนการเรียนได้ เมื่อได้รับคำสั่งก็ต้องรีบปฏิบัติ สื่อการเรียนการสอนที่เตรียมไว้ก็ไม่ได้ใช้ การเรียนการสอนจึงไม่ค่อยเต็มเม็ดเต็มหน่วย ด้านวิชาการจึงต้องปรับตลอด ไม่นั่นเอง “...ครูอัตราจ้างถึงเวลาเข้าสอน ครู ตชด. พาเด็กลงแปลงปลูกหญ้าแฝก ยังไม่เสร็จ ก็ยังไม่ได้สอน วิชาการเลยอ่อน เด็กชอบปฏิบัติ การงานพื้นฐานอาชีพ เด็กชอบ คณิต วิทยาศาสตร์ ภาษาไทย ยาก ภาษาอังกฤษ ไม่กระตือรือร้น วิเคราะห์ว่าอ่อนมาก ไม่ว่านักเรียน หรือครู...”

ส่วนการจัดการเรียนการสอนโดยเด็กเป็นศูนย์กลางยังทำได้ไม่เต็มที่ “...พอปล่อยให้เด็กคิดเอง ทำเอง แก้ปัญหาเอง เด็กก็ไม่เอา จะเอาแต่เล่น พอบังคับ เอา...” แล้วแต่ครูจะป้อนเด็กคิดเองยังไม่ได้ ครูคิดเองยังทำไม่ได้ ผู้บังคับบัญชาสั่ง ครูคิดเองไม่ได้ นักเรียนก็ต้องรับคำสั่งลงไป มันก็เป็นสภาพแวดล้อม ครูก็ต้องรอคำสั่ง ก็ต้องโทษครู เพราะเป็นผลต่อเนื่องจากครู “...ครูรอคำสั่งจากผู้บังคับบัญชา นักเรียนรอคำสั่งจากครู...”

การจัดการเรียนการสอนโดยใช้เด็กเป็นศูนย์กลาง จึงเปิดโอกาสผ่านกิจกรรมตามโครงการพระราชดำริ เช่น การประชุมสมาชิกสหกรณ์ มีการตัดสินใจสั่งสินค้าในสหกรณ์ร้านค้า เป็นต้น

3.6 การประเมินผลดำเนินงานใน 2 ส่วนควบคู่กัน คือ กิจกรรมตามโครงการพระราชดำริ ฯ และการวัดผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน 1) กิจกรรมตามโครงการพระราชดำริ ฯ มีการวัดผลจากกิจกรรมการปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง โดยพิจารณาผ่านรายวิชาการงานพื้นฐานอาชีพ ประเมินความสามารถของเด็กเป็นหลัก โดยอาศัยกระบวนการสังเกตพฤติกรรม คู่มือลัพท์การทำงานอิงมาตรฐาน และ 2) การวัดผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนด้านวิชาการ มี 2 ประเภท คือ การวัดผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนในภาคเรียนปกติ ผลสอบของแต่ละโรงเรียน มีการประมวลผลรวมที่กองกำกับ ฯ และการวัดผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนโดยข้อสอบระดับชาติ

(National Testing) แต่เนื่องจากห้องเรียนเล็ก มีนักเรียนมากก็พยายามปรับให้นักเรียนได้ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนสูงขึ้น ควบคู่กับการจัดกิจกรรม ทั้ง 8 โครงการตามพระราชดำริ

ทั้งนี้ ผลการทดสอบระดับชาติขั้นพื้นฐาน (O-NET) ช่วงชั้นที่ 2 ปีการศึกษา 2550 พบว่า นักเรียนมีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน ค่าเฉลี่ย (Mean) ทุกวิชา คิดเป็นร้อยละ 55.89 (ระดับชาติ ร้อยละ 42.75 ระดับจังหวัด ร้อยละ 45.26) โดยวิชาที่ได้ค่าเฉลี่ยสูงสุด คือ วิชาภาษาอังกฤษ คิดเป็นร้อยละ 65.78 (ระดับชาติ ร้อยละ 38.11 ระดับจังหวัด ร้อยละ 39.54) รองลงมา วิชาวิทยาศาสตร์ คิดเป็นร้อยละ 63.06 (ระดับชาติ ร้อยละ 49.22 ระดับจังหวัด ร้อยละ 52.04) วิชาคณิตศาสตร์ คิดเป็นร้อยละ 54.58 (ระดับชาติ ร้อยละ 47.26 ระดับจังหวัด ร้อยละ 51.53) และวิชาภาษาไทย คิดเป็นร้อยละ 40.17 (ระดับชาติ ร้อยละ 36.42 ระดับจังหวัด ร้อยละ 37.91) ตามลำดับ และเมื่อนำมาวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบ พบว่า นักเรียนมีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนสูงกว่าค่าเฉลี่ยทั้งในระดับชาติ และระดับจังหวัด ซึ่งผู้อ่านสามารถค้นคว้าข้อมูลเพิ่มเติมได้จาก <http://www.niets.or.th/>

3.7 การจัดกิจกรรมพัฒนาผู้เรียน เน้นการจัดการเรียนการสอนในห้องเรียน

ควบคู่กับการพัฒนานักกิจกรรมตามโครงการพระราชดำริ ทางด้านวิชาการ วิชาภาษาไทย คณิตศาสตร์ จัดไว้เรียนในช่วงเช้า สาย ๆ จัดให้เรียนวิชาสังคม ช่วงบ่ายประมาณ 14.00 น. ขึ้นไป เป็นช่วงพัฒนานักกิจกรรมตามโครงการพระราชดำริ “...เด็กเป็นผู้ดำเนินการ เช่น โกไข่ เด็กดำเนินกิจกรรมให้อาหาร เก็บไข่ จดบันทึก เราแนะนำ...” นักเรียนแบ่งหน้าที่รับผิดชอบ ตามที่ได้รับมอบหมาย บริหารจัดการโดยพี่ดูแลน้อง และมีครูผู้สอนเป็นที่ปรึกษา

3.8 การพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้เรียนและชุมชน จัดกิจกรรมให้ผู้เรียนสามารถนำไปถ่ายโอนความรู้ ใช้ในชีวิตจริงและ/หรือถ่ายทอดให้กับผู้อื่นในชุมชน และจัดให้ชุมชนโดยตรง โดย 1) กิจกรรมที่ผู้เรียนสามารถนำไปถ่ายโอนความรู้ ใช้ในชีวิตจริงและ/หรือถ่ายทอดให้กับผู้อื่นในชุมชน ครูผู้สอนและผู้บริหารใส่ใจดูแลคุณภาพชีวิตนักเรียน เช่น โครงการอาหารกลางวัน ฯลฯ ควบคู่ไปกับการยกระดับการเรียนรู้ ได้แก่ การทัศนศึกษา การจัดสร้างห้องน้ำ-ห้องอาบน้ำที่ได้มาตรฐาน เพื่อให้เด็กเกิดการเรียนรู้ในการใช้ชีวิตร่วมกับบุคคลอื่นในสังคม เช่น การสอนให้เด็กนักเรียนได้ใช้ห้องน้ำใช้ชักโครกเป็น ฯลฯ และ 2) เน้นกิจกรรมการเรียนรู้ เพื่อเชื่อมโยงความรู้สู่ชุมชนโดยตรง โรงเรียนอาศัยนักเรียนเป็นตัวเชื่อมโยงในแขนงวิชาต่าง ๆ เช่น คอมพิวเตอร์ เทคนิคการเกษตรทฤษฎีใหม่ ฯลฯ “...โรงเรียนได้รับสนับสนุนเครื่องคอมพิวเตอร์จาก อบจ. มา ก็จะมาสอนให้นักเรียน แต่ก็ไม่ใช่เฉพาะโรงเรียนของเรา เรายังชวนให้โรงเรียนใกล้เคียง ส่งเด็กมาเรียน ต่อไปก็อาจมีแนวคิดที่จะสอนคอมพิวเตอร์ให้กับเจ้าหน้าที่ อบต. ...” หรือแม่น้ำหมักชีวภาพ การปลูกหญ้าแฝก โรงเรียน

ก็กลายเป็นศูนย์การเรียนรู้ของชุมชน ในการถ่ายทอดความรู้ให้แก่คนในชุมชน คนในชุมชนสามารถพบเห็นและนำไปปฏิบัติได้ หรือแม้แต่มาขอเมล็ดพันธุ์พืชผักสวนครัวไปปลูก “...ครูสอนให้ลูกทำที่โรงเรียน กลับไปบ้านลูกก็เล่าให้ฟัง ก็เลยมาดู เห็นโรงเรียนทำก็อยากกลับไปทำที่บ้าน...”

3.9 การสร้างความสัมพันธ์กับชุมชน อาศัยลักษณะพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน

“...ตชด. ไม่ได้ให้โทษ ส่วนมากจะมีแต่ให้คุณ เมื่อได้มาทำงานกับชาวบ้าน ความเชื่อถือจึงตามมา เมื่อได้ทำงานสนองพระองค์ท่าน ความร่วมมือก็ตองมากขึ้น พอพูดถึงพระองค์ท่านก็ทันที เหมือนเราเป็นตัวแทนของพระองค์ท่าน มักได้รับความร่วมมือดีมาก...” ในปัจจุบันเป็นการพัฒนาชุมชนควบคู่กับการพัฒนาการศึกษา “...ตชด. เชื่อมงบ ฯ พัฒนาชุมชนโดยตลอด โรงเรียนเปรียบเสมือนเป็นตัวแทนของหน่วยเหนือ ชุมชนได้งบประมาณ 2-3 หมื่นบาท ทำบ่อปลา 30 บ่อ...” อีกทั้งยังเป็นการสนองพระราชดำริตามการเกษตรทฤษฎีใหม่ โดยจัดเป็นจุดสาธิตแบบเบ็ดเสร็จครบวงจร เพื่อถ่ายทอดความรู้ไปยังชุมชนใกล้เคียง ตามโครงการหมู่บ้านพัฒนาคุณภาพชีวิตตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งทางโรงเรียน ร่วมกับ กองร้อย ตชด. ที่ 114 โดยการสนับสนุนงบประมาณจากกองบัญชาการ ตชด. ให้ชุมชนดำเนินการ

นอกจากนี้ สถานศึกษายังคงเน้นการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนา โดยสถานศึกษาจัดให้มีกองทุนหญ้าแฝก และเชิญวิทยากรท้องถิ่น เช่น ภูมิปัญญาจักสาน และการแปรรูปหญ้าแฝก ฯลฯ มาจัดการเรียนการสอนให้แก่ักเรียน ในทุกวันศุกร์ตอนบ่าย อีกทั้งเมื่อมีกิจกรรมงานบุญ ชุมชนก็มีส่วนร่วมในการดำเนินงาน

กล่าวโดยสรุป รูปแบบการจัดการศึกษาของโรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดนสิงคโปร์แอร์ไลน์เฉลิมพระเกียรติ ฯ ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการบริหารทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัด ภายใต้สภาวะหลักของการดำเนินโครงการตามพระราชดำริ ฯ ทั้ง 8 โครงการ เป็นฐานการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้เรียน แล้วจึงต่อยอดด้วยการจัดการศึกษาในระบบโรงเรียนตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2542 แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ.2545 โดยอาศัยการบูรณาการหลักสูตรสถานศึกษาหรือการดำเนินโครงการตามพระราชดำริ ฯ เข้ากับหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ.2544 ซึ่งประกอบด้วย 8 สารการเรียนรู้

4. แนวทางการพัฒนาครูผู้ตามแนวพระราชดำริสมเด็จพระเทพ

รัตนราชสุตา ฯ สยามบรมราชกุมารี

จากการสัมภาษณ์เจาะลึก (In-depth Interview) ผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ (Key-informant) ประกอบด้วย ผู้บริหาร ครูผู้สอน และครูครุทายาท จำนวน 9 คน พบว่า

4.1 การสรรหาและการคัดเลือกครู มี 2 กรณี คือ ตามความสมัครใจ และครู

ครูทายาท การได้มาซึ่งครู ตชด. “...เอาตาม พรบ. การศึกษา ไม่ได้ เพราะติดระบบ ตชด. การรับ ตชด. ต้องรับวุฒิ ม.6 มาเรียนรู้ที่หลัง...” มีความสมัครใจมาเป็นครู และโครงการครูครูทายาท ซึ่งเป็นโครงการผลิตครู ตชด. เนื่องจากขาดแคลน เพราะ ตชด. อาสาทำหน้าที่ครูค่อนข้างน้อย จึงเอาศิษย์เก่า (เรียนจบ ป.6 ที่โรงเรียน ตชด.) ที่เรียนจบม.6 มาสอบแข่งขันกันทั่วประเทศ ทั้งนี้ ศิษย์เก่าของโรงเรียน ได้รับการบรรจุเป็นครูครูทายาท จำนวนทั้งสิ้น 6 นาย (คิดเป็นร้อยละ 42.86 ของครูครูทายาท รุ่นที่ 1-5 ในสังกัด กก.ตชด.11) “...ศิษย์เก่าได้มาสอนที่โรงเรียนนี้ 6 คน อาจเป็นเพราะใกล้โรงเรียนมัธยม ทำให้มีโอกาสเรียนสูง กว่าที่อื่น...” ทั้งนี้ ครูครูทายาท ต้องผ่านการฝึกอบรมหลักสูตรตำรวจ 3 เดือน ที่ค่ายพระราม 6 หลักสูตรครู 6 เดือน ที่มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบุรี ไลยอลงกรณ์ และหลักสูตร ตชด. ระดับพื้นฐาน 4 เดือน ที่ค่ายพระยาสุรสีห์ จังหวัดฉะเชิงเทรา หลังจากนั้นก็สามารถเข้ารับการอบรมหลักสูตร ต่าง ๆ เช่นเดียวกับ ตชด. ได้แก่ 1) หลักสูตรตามความสมัครใจ เช่น หลักสูตรสนับสนุนทางอากาศ ฯลฯ และ 2) หลักสูตรที่หน่วยงานส่งไปเรียน เช่น หลักสูตรพยาบาลสนาม ฯลฯ

4.2 การรักษาครู โรงเรียนจัดให้ครูผู้สอนและผู้บริหารมีการดูแลกันเอง

โดยผู้บริหารเน้นการสนับสนุนครูผู้สอนให้เจริญก้าวหน้า “...ตอนนี้บุคลากรเพียงพอ แต่ก็มี การปรับเปลี่ยนโยกย้ายบ่อย ๆ ใครมีความสามารถก็ออกไป วุ่นวายในการหาคนมาแทน ยิ่งจะเอาคุณสมบัติ ก็ยาก จะไปคัดเลือกเป็นสิ่งที่ทำได้ยาก บางคนจบ ค.บ. แต่ไม่ยอมมาทำหน้าที่ บางคนก็บังคับไม่ได้ บังคับเขาได้ไม่นานเขาก็หาวิธีออก คนที่เคยเป็นมาแล้วออกยาก หาคนแทนยาก ใจไม่อยากทำงาน จิตใจไม่สู้กรบ ห่อเหี่ยว งานไม่ Work เท่าที่ควร...” อีกทั้งสภาพครู ตชด. ในสายตาของคนในชุมชนเริ่มเปลี่ยนแปลงไป “...(เมื่อก่อน) สอนลูกหลาน เขา เข้าใจ แต่เมื่อเดือนที่แล้ว ชาวบ้านร้องเรียนเรื่องครูตีเด็ก แต่ก่อนไม่เคยมี ครูก็ไม่กล้าที่จะทำเด็ก ต้องระมัดระวัง (ถึงขั้นผู้ปกครองไปแจ้งความที่สถานีตำรวจ เรียกร้องค่าเสียหาย ครูก็ต้องจ่าย ผู้บังคับบัญชาบอกว่า ทำให้มันจบ ๆ ไป)...”

โรงเรียน ก็จัดให้ครูผู้สอนและผู้บริหารมีการดูแลกันเอง และผู้บริหารก็เน้นการสนับสนุนครูผู้สอนให้เจริญก้าวหน้า เพื่อจรรโลงความเป็นโรงเรียน ตชด. ให้อยู่ต่อไป ได้แก่ การจัดสวัสดิการช่วยเหลือดูแลกัน เช่น ข้าวปลาอาหาร ฯลฯ ส่วนงานการกุศล ก็ทำให้ผู้ร่วมงานเดือดร้อนน้อยที่สุด

4.3 การพัฒนาครูประจำการ มี 3 ลักษณะ คือ การศึกษาต่อเนื่อง การฝึกอบรมทั้งการอบรมวิชาการประจำปี และการฝึกอบรมตามโครงการพระราชดำริ ฯ การศึกษาต่อเนื่องในหลักสูตรภาคพิเศษ (เสาร์-อาทิตย์) โดยครูใหญ่ส่งเสริมให้ครูผู้สอนได้พัฒนาคุณวุฒิทางการศึกษา และการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง “...ต้องไปเรียนให้จบก่อนครูใหญ่ ให้ครูไปเรียนก่อน ผมสนับสนุนให้ครูไปเรียนให้จบ เขาไปเรียนเสาร์-อาทิตย์ ผมเฝ้าโรงเรียนเอง ต้นไม้ ผัก หมู เห็ด เป็ด ไก่ ให้อาหาร ไม่มีใครดูแล เชื้อวิทยุ (8 โมงเช้า บ่ายโมง และ 5 โมงเย็น) ตลอดเสาร์-อาทิตย์...”

การฝึกอบรมวิชาการประจำปี ซึ่งจัดโดยมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี ครู ตชด. ทุกคนในสังกัดกองกำกับการตำรวจตระเวนชายแดนที่ 11 ต้องเข้าร่วมรับการฝึกอบรมเพื่อรับทราบเทคนิควิธีการใหม่ ๆ เพื่อพัฒนาการเรียนการสอนอย่างต่อเนื่อง อาทิ PLP การประเมินคุณภาพภายนอก ฯลฯ แต่ยังขาดการฝึกอบรมที่เน้นความเชี่ยวชาญเฉพาะ (ความรู้ใน 8 สารการเรียนรู้) เนื่องจากครู ตชด. “...ครูไม่มีวุฒิ ไม่ใช่อาชีพครู ก็มีส่งเราไปอบรมเพิ่มเติมทุกปี เมื่อปิดเทอมทุกคน ปีนี้วิทยุ ปีหน้าคณิต บางที่กระบวนการคิด ตรงไหนมีใหม่ ๆ ก็เสริม...ไม่ต้องอบรมพร้อมกันปีละ 8 สารวิชาก็ได้ ค่อย ๆ ทอย เพราะครูแต่ละคนต้องสอนทุกวิชาอยู่แล้ว เห็นโรงเรียนประถม ในเขตพื้นที่การศึกษาเขาเข้าอบรม ก็อยากมีความรู้มาพัฒนาบ้าง เนื่องจากไม่ได้จบครูมาโดยตรง...”

การฝึกอบรมตามโครงการในความรับผิดชอบ ประมาณเดือนเมษายน หรือบางที่ก็ปลายเทอมบ้าง ต้นเทอมบ้าง ครูผู้รับผิดชอบก็จะกระจายกันเข้ารับการฝึกอบรม “...หน่วยงานฝึกอบรม...” เช่น การเกษตร การประกอบเลี้ยง โครงการไอโอทีน (อบรมโรคคอกพอก น้ำดื่ม) วิทยาศาสตร์ การสหกรณ์ ฯลฯ หน่วยงานราชการที่รับผิดชอบการฝึกอบรม ได้แก่ กรมส่งเสริมการเกษตร กรมส่งเสริมสหกรณ์ กรมชลประทาน กรมควบคุมโรค กรมพัฒนาที่ดิน สำนักงานคณะกรรมการการอาชีวศึกษา สสวท. NECTECH กระทรวงเทคโนโลยีและสารสนเทศ กรมปศุสัตว์ เป็นต้น

นอกจากนี้ยังมีการพัฒนาครูประจำการในรูปแบบที่ไม่เป็นทางการ ได้แก่ ผู้บริหารสถานศึกษามีการชี้แนะครูว่า “...เราเป็นแบบให้กับเด็ก ขอให้เขา (เด็กนักเรียน) ช่วยเก็บขยะ เราก็ต้องทำให้เด็กเห็นก่อน เขาจึงจะเก็บ...”

สิ่งสำคัญที่ควรต้องพิจารณาสำหรับการพัฒนาครู ก็คือความสามารถในการบูรณาการเนื้อหาสาระ 8 กิจกรรม ตามโครงการพระราชดำริ ฯ ให้เข้ากับเนื้อหาสาระหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน อย่างกลมกลืน สอดคล้องกับสภาพวิถีชีวิต และบริบทชุมชน ควรพัฒนาครูอย่างไร ควรเป็นแบบไหน สัดส่วนควรเป็นเท่าใด ควรจะได้ศึกษาอย่างเป็นระบบ

จริงจัง

4.4 การสร้างความผูกพันระหว่างครูกับชุมชน มีสูงมากทั้งในบทบาทผู้พิทักษ์สันติราษฎร์ ครูผู้ให้ความรู้ และขยายโอกาสทางการศึกษาแก่เด็กและเยาวชน
โรงเรียน ก่อตั้งขึ้นด้วยความต้องการแบบพึ่งพา และการมีส่วนร่วมของชาวบ้านอย่างแท้จริง “...การศึกษา ในสมัยก่อนจะเป็นการสอนกันเองเป็นการเรียนรู้แบบพึ่งพาตัวเอง เด็ก ๆ ต้องเดินจากหมู่บ้านไปเรียนหนังสือไกล ๆ ทาง ก็ลำบาก กว่าจะไปได้ถึงโรงเรียน จนมีการก่อตั้งโรงเรียนขึ้น...” แต่พอถึงในช่วงเวลาที่มีปัญหาเขมรอพยพตามแนวชายแดน ตำรวจตระเวนชายแดน โดยครู ตชด. ในโรงเรียน ตชด. ถือเป็นหนึ่งในหน่วยงานราชการที่มีความใกล้ชิดกับประชาชน และมีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งในการบำบัดทุกข์ บำรุงสุข และร่วมใช้ชีวิตร่วมกับชาวบ้านตลอดเวลา รวมถึง การจัดตั้งคุ้ม / เขตในการปกครองดูแลรับผิดชอบ และผลัดเปลี่ยนเวรยามตรวจตราความสงบเรียบร้อยของหมู่บ้าน ดังนั้น ความผูกพันระหว่างครูกับชุมชน จึงมีสูงมากทั้งในบทบาทผู้พิทักษ์สันติราษฎร์ และครูผู้ให้ความรู้และโอกาสทางการศึกษาแก่เด็กและเยาวชน

และด้วยกิจกรรมตามโครงการพระราชดำริยังเป็นสายใยเชื่อมความผูกพันระหว่างครูกับชุมชนให้แน่นแฟ้น ได้แก่ โครงการนักเรียนทุนพระราชานุเคราะห์ พระองค์ทรงมีพระราชดำริเกี่ยวกับนักเรียนทุนพระราชานุเคราะห์ว่า “...ติดต่อให้เป็นครอบครัวเดียวกัน มีปัญหา ก็ให้กลับมาปรึกษา...” ถึงแม้นักเรียนทุนบางคนลาออกไปแล้ว “...พระองค์ท่านก็ให้ครูพยายามติดต่อข่าวสาร...”

4.5 การสร้างจิตวิญญาณครู ด้วยการกระตุ้นสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณ
เพื่อพัฒนาการศึกษาตามแนวพระราชดำริ ฯ ถือเป็นแรงบันดาลใจอันยิ่งใหญ่ให้ครู ตชด. ร่วมฟันฝ่าอุปสรรคนานัปการ เพื่อเด็กที่ขาดโอกาสการเรียนรู้ และให้สามารถดำรงชีวิตได้ในชุมชน ตามเป้าหมายการพัฒนาเด็กและเยาวชนในถิ่นทุรกันดาร การได้รับกำลังใจจากการที่มีโอกาสได้รับเสด็จ มีส่วนเสริมสร้างจิตวิญญาณครู “...สำคัญในชีวิต ตื่นเต้นมากที่ได้รับพระองค์ท่าน พระองค์ท่านให้ความสำคัญกับโรงเรียนขนาดนี้ เป็นการสร้างกำลังใจ ต้องสู้เพื่อพระองค์ท่าน ปัญหามีอยู่มากมายต้องสู้ เพื่อพระองค์ท่าน...”

ครู ตชด. อยู่ได้ เพราะทำงานด้วยใจ เนื่องจากสิ่งสนับสนุนไม่มากเมื่อเทียบกับเงินเดือน “...ครู ตชด. ต้องทำหน้าที่สอน ประสานงานกับหน่วยเหนือ และสืบสวนหาข่าว...” การปฏิบัติราชการ ต้องยึดถือการตอบสนองโครงการส่วนพระองค์ในสมเด็จพระเจ้า และสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี เป็นหลักปฏิบัติในการทำงาน “...เกิดมาครั้งหนึ่งต้องทำความดีให้พระองค์ท่าน...ก็มีความภาคภูมิใจ ประทับใจที่จะกลับเข้ามาเป็นครู ตชด. เพื่อ

ความภาคภูมิใจที่ได้ทำงานถวายพระองค์ท่าน...”

“...พระองค์ท่านทรงไว้ใจให้ ดชด. ดูแลโรงเรียน ก็ต้องทำให้ดีที่สุด...” ต้องพัฒนาโรงเรียนให้ดี “...ไม่ให้ใครมาดูถูกโรงเรียนดชด. ไม่อาจให้พระองค์ท่านที่ทุ่มเท จะดี จะเสีย อยู่ที่พวกเรา เห็นดีแล้วที่ให้ ดชด. มาทำ พระองค์เห็นจะได้สบายใจ ทำอย่างไรไม่ให้ต่ำ เราไม่เคยเราไม่ตรงสาย แต่ทำอย่างไรให้ดูดีไปด้วยกัน...”

บทสรุป

รูปแบบการจัดการศึกษาตามแนวพระราชดำริสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี พบว่า มีลักษณะเป็นระบบที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตและบริบทของชุมชน คือ

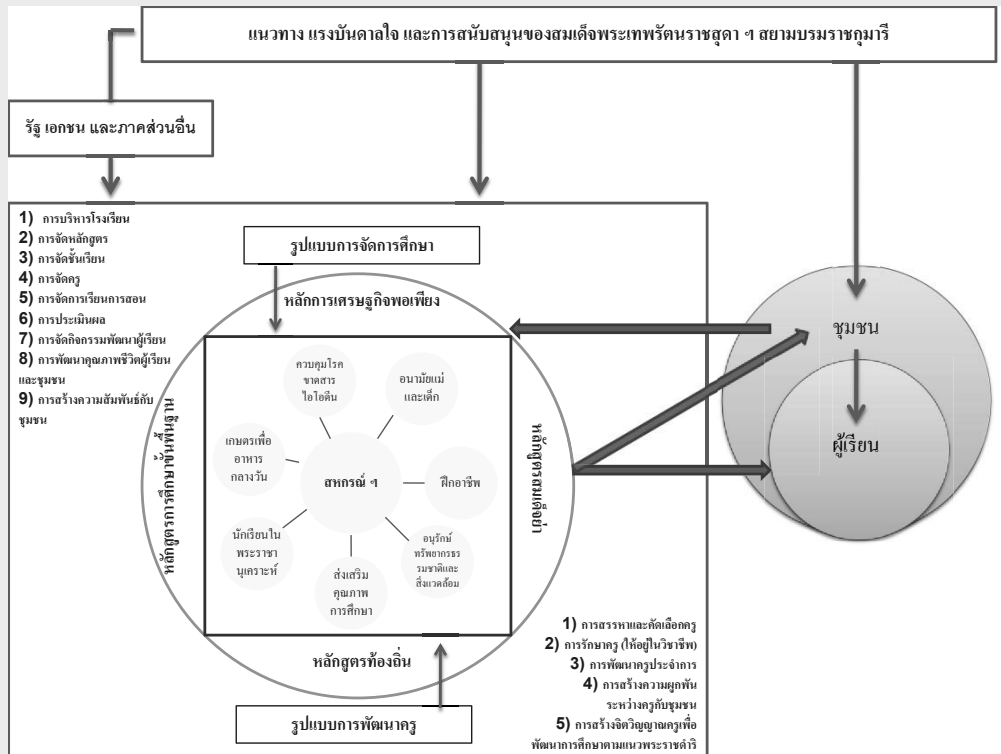
- 1) อาศัยวัฒนธรรมการบริหารของ ดชด. ที่รุ่นพี่ รุ่นน้องให้เกียรติก้น ผนวกกับการรับฟังคำสั่งผู้บังคับบัญชาอย่างเคร่งครัด ส่วนกองทุนโครงการอาหารกลางวัน โรงเรียนอาศัยการบริหารจัดการอย่างเป็นองค์รวมผ่านระบบสหกรณ์
- 2) การจัดหลักสูตร เน้นเนื้อหาตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน ควบคู่กับการใช้หลักสูตรสถานศึกษา (หลักสูตรท้องถิ่น และหลักสูตรสมเด็จย่า)
- 3) การจัดชั้นเรียน ดำเนินการใน 3 ลักษณะ คือ ห้องเรียนปกติ ห้องเรียนพี่สอนน้อง และกิจกรรมนอกชั้นเรียน
- 4) การจัดครู จัดให้ครูผู้สอนเลือกสอนตามความสามารถ และความสมัครใจ
- 5) การจัดการเรียนการสอนจัดตามความรู้ความสามารถเฉพาะของครูผู้สอน และจัดให้มีการนิเทศการเรียนการสอน
- 6) การประเมินผล ดำเนินงานใน 2 ส่วนควบคู่กัน คือ กิจกรรมตามโครงการพระราชดำริฯ และการวัดผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน
- 7) การจัดกิจกรรมพัฒนาผู้เรียน เน้นการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนพัฒนาผู้เรียนในห้องเรียน ควบคู่กับการพัฒนากิจกรรมตามโครงการพระราชดำริฯ
- 8) การพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้เรียนและชุมชน จัดกิจกรรมใน 2 ลักษณะ คือ จัดกิจกรรมให้ผู้เรียนสามารถนำไปถ่ายโอนความรู้ ใช้ในชีวิตจริง และ/หรือถ่ายทอดให้กับผู้อื่นในชุมชน และจัดให้ชุมชนโดยตรง โดยโรงเรียนทำหน้าที่เป็นศูนย์การเรียนรู้ของชุมชน ในการถ่ายทอดความรู้ให้แก่คนในชุมชน และ
- 9) การสร้างความสัมพันธ์กับชุมชน อาศัยลักษณะพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน

แนวทางการพัฒนาครูตามแนวพระราชดำริสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี พบว่า

- 1) การสรรหาและการคัดเลือกครู มี 2 กรณี คือ ตามความสมัครใจ และโครงการครูคุรุทายาท
- 2) การรักษาครูนั้น ทางโรงเรียนได้จัดระบบการบริหารให้มีอิสระและยืดหยุ่น และการเน้นสนับสนุนครูผู้สอนให้เจริญก้าวหน้า
- 3) การพัฒนาครูประจำการ มี 3 ลักษณะ คือ การศึกษาต่อเนื่อง การฝึกอบรมทั้งการอบรมวิชาการประจำปี และการฝึกอบรมตามโครงการพระราชดำริฯ และการนิเทศการจัดการเรียนรู้โดยหน่วยงานราชการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง
- 4) การสร้างความผูกพันระหว่างครูกับชุมชน มีสูงมากทั้งในบทบาท

ผู้พิทักษ์สันติราษฎร์ ครูผู้ให้ความรู้ และการขยายโอกาสทางการศึกษาแก่เด็กและเยาวชน และ 5) การสร้างจิตวิญญาณครูเพื่อพัฒนาการศึกษาตามแนวพระราชดำริ ฯ ด้วยกระตุ้นสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณ ถือเป็นแรงบันดาลใจอันยิ่งใหญ่ให้ครู ดชด. ร่วมฟันฝ่าอุปสรรคนานัปการ เพื่อเด็กที่ขาดโอกาสการเรียนรู้ และให้สามารถดำรงชีวิตได้ในชุมชน ตามเป้าหมายการพัฒนาเด็กและเยาวชนในถิ่นทุรกันดาร

ดังปรากฏรายละเอียดในแผนภูมิที่ 3

แผนภูมิที่ 3 แสดงรูปแบบการจัดการศึกษาและการพัฒนาครูตามแนวพระราชดำริสมเด็จพระรัตนราชสุตา ฯ สยามบรมราชกุมารี

ที่มา : พัฒนาโดยผู้วิจัย, 2551

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะที่เกี่ยวข้องกับการบริหาร

1.1 การบริหารโรงเรียนควรมีเอกภาพด้านงบประมาณ โดยเฉพาะการจัดซื้อจัดจ้างวัสดุอุปกรณ์การเรียนการสอนที่สอดคล้องกับความต้องการของผู้เรียนอย่างแท้จริง

1.2 การจัดจากระบบการสนับสนุนของหน่วยงานให้ความช่วยเหลือ ควรให้มีการกระจายและต่อเนื่องตลอดปีการศึกษา

2. ข้อเสนอแนะที่เกี่ยวกับการพัฒนาครู

2.1 การคัดเลือกครู ตชด. รุ่นใหม่ ควรเพิ่มเติมการกำหนดคุณสมบัติ วุฒิปริญญาตรีด้านการศึกษา เนื่องจากการปฏิบัติหน้าที่ของครู ตชด. มี 2 บทบาทในตัวเอง

2.2 ควรสร้างความเสมอภาคเท่าเทียมในเรื่องค่าตอบแทน ระหว่างครู ตชด. กับครูผู้สอนสังกัดอื่นของรัฐในสังกัด

2.3 ควรเสริมสร้างขวัญกำลังใจ และหนุนเสริมให้ครู ตชด. พัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่อง

2.4 ควรต่อยอดโครงการคุรุทายาท โดยคำนึงถึงการปรับเปลี่ยนตำแหน่งหรือค่าตอบแทนพิเศษให้สอดคล้องกับความเป็นครูวิชาชีพ เท่าเทียมกับ ตชด. ที่ผ่านหลักสูตรพิเศษต่าง ๆ

2.5 ควรเสริมสร้างการพัฒนาครูให้มีความรู้ ความเชี่ยวชาญเฉพาะในเนื้อหาสาระตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน โดยอาศัยภาคีความร่วมมือเพื่อพัฒนาการศึกษา เช่น เขตพื้นที่การศึกษา ฯลฯ

2.6 ครูควรได้รับการเสริมสร้างความรู้เกี่ยวกับการวิจัยเพื่อการพัฒนา อาทิ ครูเกษตรควรทำวิจัยเพื่อพัฒนาสายพันธุ์ และวิธีการเลี้ยงดูไก่ไข่ตามภูมิปัญญาของชุมชน เพื่อลดภาวะพึ่งพิงธุรกิจภายนอก และสร้างหลักประกันในการพึ่งตนเองได้

3. ข้อเสนอแนะที่เกี่ยวกับการพัฒนาหลักสูตร

3.1 การพัฒนาหลักสูตรบูรณาการการเรียนรู้ตามโครงการพระราชดำริ ฯ ภายใต้หลักสูตรสถานศึกษา (รวมถึงหลักสูตรท้องถิ่น) เข้ากับเนื้อหา 8 กลุ่มสาระวิชาตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน โดยคำนึงถึงความหลากหลายทางวัฒนธรรม และการจัดการเรียนรู้โดยเน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ ควบคู่กับการติดตามประเมินผลผลลัพธ์การเรียนรู้ในรูปแบบที่แตกต่างหลากหลาย

3.2 ควรพัฒนาหลักสูตรที่เกี่ยวกับการสรรเสริญพระราชกรณียกิจของกษัตริย์ไทย อันจะนำไปสู่การเสริมสร้างความรัก ความผูกพัน และความสามัคคีในท้องถิ่นของตน

3.3 ควรมีการศึกษาอย่างจริงจังเกี่ยวกับการกำหนดสัดส่วนในการจัดการศึกษาระหว่างการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน กับองค์ความรู้ในการเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหาร และสุขภาพแก่เด็กและชุมชน ตามโครงการพระราชดำริ

4. ข้อเสนอแนะที่เกี่ยวกับการพัฒนาผู้เรียน

4.1 ควรมุ่งเน้นเป้าหมายการศึกษา เพื่อความสามารถพึ่งตนเองได้ของผู้เรียน ควบคู่กับการดำรงชีวิตได้ในสังคมอย่างเป็นสุขในลักษณะเก่ง ดี มีสุข

4.2 การประเมินผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน ควรคำนึงถึงคุณภาพชีวิตที่แท้จริงของผู้เรียน

4.3 ในระบบการเรียนการสอน ผู้เรียนควรได้รับการต่อยอดอย่างเป็นระบบเกี่ยวกับคุณธรรมจริยธรรม โดยสอดแทรกทุกช่วงระยะเวลาของการเรียน และการดำเนินกิจกรรมตามโครงการพระราชดำริ ฯ

5. ข้อเสนอแนะที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาชุมชนและสถานศึกษาอื่น

5.1 ควรเร่งเสริมสร้างและพัฒนาสถานศึกษาให้เป็นแหล่งเรียนรู้ และถ่ายทอดความรู้สู่ชุมชนตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง อย่างต่อเนื่อง

5.2 ควรเร่งเผยแพร่ตัวแบบการบริหารจัดการโครงการอาหารกลางวัน โดยใช้โครงการสหกรณ์ และกองทุน ฯ โครงการเกษตรเพื่ออาหารกลางวันเป็นฐาน ไปสู่สถานศึกษาขั้นพื้นฐานอื่น อันจะนำไปสู่ความมั่นคงด้านอาหารสำหรับเด็กและเยาวชนในสถานศึกษาอย่างต่อเนื่องและยั่งยืน

บรรณานุกรม

กรรณิการ์ สัจกุล (บรรณาธิการ). 2550. ด้วยจงรักและภักดี 50 ปี โรงเรียน ดชด. .

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

กองกำกับการตำรวจตระเวนชายแดนที่ 11. 2550. รายงานผลการตรวจเยี่ยมและนิเทศงาน โครงการพระราชดำริ ฯ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี โรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดนสิงคโปร์แอร์ไลน์สเฉลิมพระเกียรติ ฯ (นิเทศภายใน). เอกสารอัดสำเนา.

เกษม วัฒนชัย. 2546. สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี: เทพแห่งการศึกษาไทย. ปาฐกถา ศาสตราจารย์ ท่านผู้หญิงพูนทรัพย์ นพวงศ์ ณ อยุธยา พ.ศ.2546 ครั้งที่ 18. กรุงเทพมหานคร : ศูนย์ตำราและเอกสารทางวิชาการ คณะครู ศาสตราจารย์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

คมพล สุวรรณภูมิ และสุพรรณิ ไชยอำพร. 2551. รูปแบบการจัดการศึกษาและการพัฒนาครูตามแนวพระราชดำริสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี: ศึกษากรณีโรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดนสิงคโปร์แอร์ไลน์สเฉลิมพระเกียรติ ฯ. กรุงเทพมหานคร : คณะครูศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

เทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี, สมเด็จพระ. 2550. **สมเด็จพระเทพรัตน**

**ราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงบรรยาย เรื่อง การพัฒนาเด็กและเยาวชน
ในถิ่นทุรกันดาร.** กรุงเทพมหานคร : สำนักงานโครงการสมเด็จพระเทพ
รัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี.

สำนักงานโครงการสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี. 2547. **แผนพัฒนา
เด็กและเยาวชนในถิ่นทุรกันดาร ตามพระราชดำริสมเด็จพระเทพรัตน
ราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี ระยะที่ 3 พ.ศ.2545-2549.** พิมพ์ครั้งที่ 2.
กรุงเทพมหานคร : คอมม่า ดีไซน์แอนด์พริ้นท์.

อุทัย ดุลยเกษม และคณะ. 2547. **โครงการศึกษางานโครงการตามพระราชดำริสมเด็จพระ
เทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี ด้านการศึกษา ศาสนา ศิลปะและ
วัฒนธรรมของกระทรวงศึกษาธิการ : สังเคราะห์แนวพระราชดำริด้าน
กระบวนการเรียนรู้.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์องค์การรับส่งสินค้าและพัสดุ
ภัณฑ์.

Her Royal Highness Princess Maha Chakri Sirindhorn. 2005. Embrace, Educate,
Empower. Outlook. **Bangkok Post**, Thursday, March 17, 2005.

7.4 หลักการเขียนรายงานวิจัยเชิงคุณภาพ

การเขียนรายงานวิจัยเชิงคุณภาพทางสังคมศาสตร์ มุ่งเน้นการพรรณนาลักษณะ หรือ
ตัวแปรต่าง ๆ (Generic term) ของประเด็นที่สนใจศึกษาในทัศนะของคนใน จากการศึกษา
ความหมาย การให้ความสำคัญ ค่านิยม วิธีคิดของผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ ความเป็นจริงทางสังคม
(Social realities) ที่มีโครงสร้างทางสังคมวัฒนธรรม ภายใต้บริบทต่าง ๆ ที่ห่อหุ้มปรากฏการณ์
ทางสังคม ในขณะนั้น ฉะนั้น หลักการเขียนรายงานวิจัยเชิงคุณภาพ (สุพรรณิ ไชยอำพร,
2552; รัตนะ บัวสนธ์, 2556) จึงประกอบด้วย

7.4.1 การให้ความรู้ที่ผ่านการตรวจสอบคุณภาพ วิเคราะห์ ตีความหมาย เชื่อมโยง
ความสัมพันธ์ และอภิปรายผล แม้ไม่ปรากฏในวัตถุประสงค์ของการวิจัย

7.4.2 การไม่ใช้คำทางวิชาการมากเกินไปจนคนที่อยู่นอกสาขาอ่านไม่เข้าใจ โดยอาจ
ขยายความ / อธิบายความ เพื่อให้ผู้อ่านสามารถเข้าใจ ติดตาม หรือนำไปคิดต่อยอด

7.4.3 การใช้ภาษา ควรใช้ภาษาง่าย ๆ ไม่หรูหรา ไม่ฟุ่มเฟือย / เยิ่นเย้อ สั้น กระชับ
ยิ่งตรงสิ่งที่ต้องการเสนอ เพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจเรื่อง ไม่หลุดประเด็น

7.4.4 การใช้ภาษาพูดในรายงานวิจัย ควรใช้ภาษาเขียนที่เป็นทางการ หากจำเป็นต้องใช้ภาษาพูด ต้องอยู่ในเครื่องหมายคำพูด “..._____...” โดยต้องอธิบายขยายความ หากเป็นภาษาท้องถิ่นหรือภาษาเฉพาะกลุ่ม หรือแม้แต่สรรพนามแทนบุคคล ก็ให้ใช้สรรพนามบุรุษที่สาม แทนที่จะใช้สรรพนามบุรุษที่หนึ่งหรือสอง เช่น ฉัน เธอ เขา เป็นต้น

7.4.5 การใช้ภาษาสแลง ไม่นิยมเขียนในรายงานวิจัย หากจะมีก็ต้องมีการอธิบายไว้ในวงเล็บเสมอ

7.4.6 การใช้ภาษาต่างประเทศ หรือคำทับศัพท์ ควรตรวจสอบความถูกต้องกับพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน เช่น “เปอร์เซ็นต์” ควรใช้ “ร้อยละ” แทน

7.4.7 การใช้คำย่อย่อที่ยังไม่เป็นที่ยอมรับ ในการใช้ครั้งแรกต้องใช้คำเต็มแล้ววงเล็บ (คำย่อ) แต่ถ้ามีมากอาจต้องจัดทำ “สารบัญคำย่อ” ต่างหากออกมา

7.4.8 การใช้คำบรรยาย / คำพรรณนา / คำกริยา ไม่ควรใช้ซ้ำซาก เนื่องจากสะท้อนถึงความคับแคบของผู้เขียน โดยอาจใช้คำกริยาอื่นแทน เช่น “ได้เสนอว่า” “สรุปว่า” “กล่าวว่” “เสนอว่า” “ให้ความเห็นว่า” ฯลฯ ก็จะทำให้ดูน่าสนใจ

7.4.9 การเขียนให้เข้าใจถึงข้อสรุป เพื่อตอบต่อวัตถุประสงค์ของการวิจัย ผู้เขียนรายงานวิจัย จึงต้องเข้าใจถึงวัตถุประสงค์ของการวิจัยอย่างแจ่มชัด ต้องมีแนวคิดนำที่ใช้ในการศึกษาที่เหมาะสม สามารถเลือกวิธีการที่สามารถเข้าถึงข้อมูลได้อย่างแยบยล คุณภาพของข้อมูลต้องผ่านการตรวจสอบความน่าเชื่อถือ และมีการตรวจสอบความถูกต้องภายใน ซึ่งมาจากการที่ผู้ถูกวิจัยคุ้นเคยกับผู้วิจัย จนมีพฤติกรรมและการแสดงออกที่เป็นธรรมชาติ (Phenomenological validity) และเกิดจากการวิจัยที่ศึกษาปรากฏการณ์ หรือพฤติกรรมที่เป็นปกติธรรมชาติ (Contextual validity) หรืออาจเพิ่มการตรวจสอบความเที่ยงตรงภายนอก หรือความสามารถในการนำผลวิจัยไปใช้อ้างโดยทั่วไปได้ เช่น ทำการตรวจสอบโดยใช้หลักตรรกวิทยา สรุปว่า ในสภาพแวดล้อมที่เหมือนกัน ปรากฏการณ์จะเกิดขึ้นมาในแบบแผนเดียวกัน เป็นต้น อีกทั้ง ผ่านการวิเคราะห์ตีความเชื่อมโยงความสัมพันธ์ มีหลักฐานหนักแน่นยิ่งได้ทั้งข้อมูลเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพประกอบกัน จะทำให้ได้ข้อสรุป และสามารถเขียนให้เข้าใจถึงข้อสรุปได้โดยไม่ด่วนสรุป (Jump to conclusion) ขณะเดียวกัน ก็ต้องไม่สรุปเกินข้อมูล

7.4.10 ความกลมกลืนและความต่อเนื่องของการเขียนรายงานวิจัย โดยเฉพาะการจัดวางลำดับการนำเสนอ การยุบรวม หรือขยายหัวข้อ การวางเค้าโครง การใช้คำ / ประโยค / ข้อความเชื่อมโยง เพื่อให้ผู้อ่านไม่สะดุด หรือคิดว่าเป็นคนละเรื่องเดียวกัน ยิ่งถ้าผู้เขียนรายงานวิจัย มีโอกาสเขียน (ร่าง) รายงานวิจัย และทั้งช่วงเวลากลับมาอ่านทำความเข้าใจ ปรับปรุงหลาย ๆ ครั้ง ก็จะทำให้กลมกลืน เนื้อเรื่องมีความต่อเนื่องตลอด

7.4.11 การเขียนให้ชัดเจน ไม่คลุมเครือ ไม่กำกวม สามารถสรุปวิธีที่นิยมใช้ได้ ดังนี้

- 1) การเขียนให้เป็นประโยค พยายามอย่าละไว้ให้ผู้อ่านคิดเชื่อมโยงเอง อย่าพยายามให้ผู้อ่านต้องค้นหา / คิดหาคำหรือบรรทัดที่แทรกอยู่ (Between word หรือ Between line) หรือซ่อนอยู่ใต้คำหรือบรรทัด (Under word หรือ Under line)
- 2) การเขียนโดยใช้คำเชื่อมโยงที่ถูกต้อง เช่น เป็นข้อความขัดกัน 2 ประโยค / ข้อความ ใช้ “แต่” เป็นคำเชื่อมโยง ใช้ “และ” เป็นต้น
- 3) การแบ่งคำ หรือแบ่งวรรคตอน เพื่อทำให้เกิดความชัดเจน หรือไม่ให้เข้าใจผิด

7.4.12 การมีข้อมูลหลักฐานสนับสนุนหนักแน่น ทั้งในเชิงปริมาณและคุณภาพ ในงานวิจัยเชิงคุณภาพสามารถมีข้อมูลเชิงปริมาณ เช่น ความถี่บ่อย อันดับความรุนแรง ร้อยละ ค่าเฉลี่ย ของสิ่งต่าง ๆ ซึ่งใช้เสริมหรือประกอบพร้อมกับข้อมูลเชิงคุณภาพได้ รวมถึง การใช้คำกล่าวมาเสริม ก็จะทำให้หนักแน่น น่าเชื่อถือ

7.5 จรรยาบรรณในงานวิจัยเชิงคุณภาพ

ผู้วิจัยในฐานะเครื่องมือสำคัญ เป็นผู้แสวงหาความรู้ (Investigator) ที่มุ่งหาความจริงและเคร่งครัดในระเบียบวิธีอย่างปราศจากอคติ ปราศจากความรู้ลึกลับผูกพันส่วนบุคคลกับแหล่งข้อมูล (Podhisita, 1989) ส่งผลให้อาจมีโอกาสเสี่ยงต่อคุณธรรม จริยธรรม และจรรยาบรรณในขณะที่เก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งจรรยาบรรณในงานวิจัยเชิงคุณภาพ จึงเป็นสิ่งที่ต้องพิจารณาในทุกขั้นตอนของการวิจัย ตั้งแต่เริ่มเลือกหัวข้อเรื่องที่ศึกษา ไปจนกระทั่งการดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูล และการเขียนรายงานวิจัยในขั้นตอนสุดท้าย กอปรกับ ธรรมชาติหนึ่งในทางพระพุทธศาสนา ได้มีการกล่าวถึง วิถีชีวิตชั้นสูงสำหรับผู้ที่ต้องการพัฒนาชีวิตไปสู่การตรัสรู้ หรือที่เรียกว่า “โพธิฌงค์” ซึ่งประกอบด้วย คุณลักษณะ 7 ประการ คือ สติ ธรรมวิชัย วิริยะ ปิติ ปัสสัทธิ สมาธิ อุเบกขา ดังจะเห็นได้ว่า “ธรรมวิชัย” มีคุณลักษณะที่สอดคล้องกับการวิจัย นักวิจัยเชิงคุณภาพ สามารถนำมาปรับประยุกต์ใช้เข้ากับวิถีชีวิตได้ ตามที่พระราชวรมุนี (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2536) ได้อธิบายความหมายว่า การใช้ปัญญาสอบสวนพิจารณาธรรมชาติตามสภาวะ เช่น ไตรตรองให้เข้าใจความหมาย จับสาระของสิ่งที่พิจารณานั้น ได้ตรวจตราเลือกเฟ้นธรรม หรือสิ่งที่เกื้อกูลแก่ชีวิตจิตใจ หรือสิ่งที่ใช้ได้เหมาะสมที่สุดในแต่ละกรณี หรือมีปัญญาสอบสวนจนเข้าใจธรรมชาติตามความเป็นจริง อันจะส่งผลให้เกิดคุณลักษณะสำคัญของนักวิจัย ได้แก่ มีอุปนิสัยใฝ่รู้หาเหตุผล หาข้อความจริงหรือข้อเท็จจริง มีวิจารณ์ญาณ มีความสงสัย ไม่เชื่ออะไรง่าย ๆ พยายามทำความเข้าใจกฎธรรมชาติ และ

หาหนทางเอาข้อความรู้มาปรับปรุงชีวิตและสังคมให้ดีขึ้นกว่าเดิม ในการนี้ นักวิจัยสามารถนำหลัก “ธรรมวิจัย” มาปรับประยุกต์ใช้ให้เข้ากับวิถีการปฏิบัติของการวิจัยได้ 3 ระดับ ดังนี้ (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2536)

1. จรรยาบรรณ ถือเป็นแบบแผนวิธีปฏิบัติของนักวิจัย ถ้าประพฤติปฏิบัติไม่ถูกต้อง จะก่อให้เกิดความเสียหาย ถือได้ว่ากระทำผิด ควรได้รับการลงโทษ ตามเกณฑ์ระเบียบที่กำหนด หรือบางกรณีอาจถึงขั้นผิดกฎหมาย

2. จริยธรรม ถือเป็นแบบแผนวิธีปฏิบัติตามขนบธรรมเนียมประเพณี / ค่านิยมของสังคม / วงวิชาการ ถ้าผู้ประพฤติปฏิบัติไม่ถูกต้อง ก็จักไม่ได้รับการยอมรับในสังคมที่เกี่ยวข้อง อาจถึงขั้นขับออกจากวงการ

3. คุณธรรม ถือเป็นแบบแผนวิธีปฏิบัติที่ช่วยให้ผลงานได้รับเกียรติคุณยกย่องยอมรับอย่างแท้จริง ผู้ประพฤติกระทำด้วยจิตสำนึกที่มุ่งสร้างสรรค์สิ่งที่เป็นประโยชน์ มีจิตปรารถนาดีต่อผู้อื่น ผู้ที่จะทำได้ต้องมีพื้นฐานในระดับจิตที่ดีงาม มีความเชื่อมั่นที่จะทำความดีโดยไม่ตามกระแสค่านิยมที่ไม่ชอบธรรม ถ้าผู้ประพฤติดำเนินการในขั้นนี้ ก็ไม่ถือว่ากระทำ ความผิดที่ต้องได้รับการลงโทษ หรือไม่ได้รับการยอมรับจากสังคม แต่ทำให้ทุกอย่างยังไม่ได้ / สมบูรณ์ทั้งทางวัตถุและจิตใจ ควรค่าแก่การยกย่องเกียรติคุณ

กล่าวโดยสรุป การปรับประยุกต์ใช้สำหรับการปฏิบัติในการวิจัย ซึ่งอาจมีความซ้ำซ้อน ดังปรากฏรายละเอียดในตารางที่ 7.1

ตารางที่ 7.1 แสดงระดับการปรับประยุกต์ใช้สำหรับการปฏิบัติในการวิจัย

กระบวนการ / ขั้นตอนการวิจัย	ระดับจรรยาบรรณ	ระดับจริยธรรม	ระดับคุณธรรม
การเลือกเรื่องวิจัย	- การเลือกเรื่องโดยมีความซื่อสัตย์ - การเลือกเรื่องโดยมีความรับผิดชอบต่อบุคคล / ชุมชนท้องถิ่น / สังคม	- มีความตรงไปตรงมาในการคิดหัวข้อตามหลักวิชาการ - ทำไปตามหน้าที่ที่ได้รับมอบหมาย โดยไม่ยึดความเกรงใจ หรือจ่ายอมตามสภาพการณ์ - ไม่ก่อผลเสียหายแก่สถาบันสังคม - กระทำถูกต้องตามหลักวิชาการ	- คิดไตร่ตรองด้วยจิตสำนึกที่จะอุทิศกำลังปัญญาของตนเพื่อความก้าวหน้าทางวิชาการ / เพื่อความเจริญของสถาบัน / เพื่อประโยชน์สุขต่อสังคม - ปราศจากความโลภ ความโกรธ ความหลง หรืออคติใด ๆ

ตารางที่ 7.1 (ต่อ)

กระบวนการ / ขั้นตอนการวิจัย	ระดับจรรยาบรรณ	ระดับจริยธรรม	ระดับคุณธรรม
ข้อเสนอโครงการ	- การอ้างอิง หากมีการนำความคิดของคนอื่นมาใช้ - การไม่บิดเบ่งข้อมูล ด้วยเจตนาที่จะให้ข้อมูลอย่างไม่ถูกต้อง	- การให้ข้อมูลและแนวคิดทุกอย่าง / เปิดเผยตรงไปตรงมา เพื่อให้มีการตัดสินใจอย่างเที่ยงธรรมและเข้าใจความคิด ความต้องการตรงกันระหว่างผู้เสนอโครงการกับแหล่งทุน	- การคำนึงถึง ความชอบธรรม และศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ
การเลือกผู้ร่วมวิจัย	- ไม่ใส่ชื่อโดยเจ้าของชื่อไม่รู้และยอมรับก่อน - ไม่เลือกผู้ร่วมทำด้วยความไม่ซื่อตรง และอาจมีผลเสียหายแก่งานในภายหลัง - ไม่จัดบุคคลที่เข้าร่วมด้วยใจอิจฉาริษยาเกลียดชัง กีดกันผลประโยชน์	- เลือกผู้ทำวิจัยโดยพิจารณาความเหมาะสมในทางวิชาการและความสัมพันธ์ที่จะทำงานร่วมกัน - ไม่บางกรณีอาจอะลุ่มอล่วย ประนีประนอมในการรับคนเข้าร่วม ซึ่งอาจต้องเข้ามาตามฐานะ เป็นไปตามระบบวัฒนธรรมไทย คือ ระบบเกรงใจ ระบบอาวุโส ระบบฐานันดร ทั้งนี้ได้พิจารณาแล้วว่าไม่ก่อความเสียหาย	- มีความปรารถนาดีต่อผู้ที่เลือกเข้าร่วม ต่อสถาบัน ต่อสังคมโดยเห็นว่าการที่บุคคลนั้นเข้ามาร่วมโครงการจะเป็นการสร้างโครงการความก้าวหน้าทั้งแก่บุคคลผู้นั้นและต่อสถาบัน - มีความรับผิดชอบในการเลือกผู้ร่วมวิจัย ไม่ทำให้บุคคลนั้นได้รับความเดือดร้อนอันไม่ควร - ไม่ใช้ระบบความเกรงใจ ระบบอาวุโส ระบบฐานันดรบังคับใครถ้าต้องการบุคคลนั้นจริงต้องปฏิบัติด้วยเหตุผลและความเที่ยงธรรมตกลงยอมรับร่วมกัน

ตารางที่ 7.1 (ต่อ)

กระบวนการ / ขั้นตอนการวิจัย	ระดับจรรยาบรรณ	ระดับจริยธรรม	ระดับคุณธรรม
การเข้าร่วมโครงการ	- ไม่พลิกแพลงข้อมูลให้ได้เข้าร่วมโครงการเพื่อประโยชน์ส่วนตัวอย่างไม่ถูกต้อง โดยอาศัยวิทยุติ คุณวุฒิฐานะตำแหน่ง อำนาจ - ไม่เข้าร่วมด้วยเจตนาที่รู้อยู่ว่าเขาแต่ซื้อโดยไม่ทำ หรืออาจก่อให้เกิดผลเสียหาย	- รับเข้าร่วมโดยพิจารณาเห็นความเหมาะสม และความไม่เสียหายในด้านต่าง ๆ	- มีความจริงใจที่จะทำประโยชน์อย่างเต็มที่ - มีเมตตา กรุณา ยากช่วยเหลือ
การดำเนินการวิจัย	- ไม่กำหนดวิธีดำเนินการวิจัยที่ผิดจริยธรรมโดยเจตนา - ซื่อตรงในการเลือกตัวอย่าง การหาข้อมูล การศึกษาทดลอง - ดำเนินการจริง ตรงตามรายงาน - ไม่ลอกเลียนวิธีการของคนอื่น โดยไม่อ้างอิงหรือทำที่ว่าเป็นความคิดริเริ่มของตน	- ทำงานครบถ้วนตรงตามข้อตกลง	- มีความอุตสาหะพากเพียร ตั้งใจที่จะทำงานให้ได้ผลดีที่สุดตามความสามารถเพื่อประโยชน์สมบูรณ์ แม้บางครั้งอาจต้องทำงานหรือเสียสละเกินกว่าที่ตกลงไว้เดิม
การเสนอผลงานวิจัย	- ไม่เอาผลงานของคนอื่นมาเสนอโดยแอบอ้างทำที่ว่าเป็นของตน - เสนอด้วยความซื่อตรงตามความเป็นจริง - รักษาความลับที่พึงกระทำ	- ละอคติ เอาหลักวิชาการเป็นเกณฑ์ ว่าตามความจริง - รักษามาตรฐานและรักษาคุณภาพของวิชาการ - เสนองานตามกำหนดเวลาและเป็นไปตามข้อตกลงกับผู้ให้ทุน	- อุทิศตนในการสรุปผลงานไม่เพียงเพื่อให้งานเสร็จตามกำหนดหรือขอให้ได้ประโยชน์ตน แต่เพื่อให้เกิดประโยชน์แก่วิชาการและสังคม สามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้จริง

ตารางที่ 7.1 (ต่อ)

กระบวนการ / ขั้นตอนการวิจัย	ระดับจรรยาบรรณ	ระดับจริยธรรม	ระดับคุณธรรม
	- ไม่ปิดบังผลบางอย่าง โดยไม่ถูกต้อง	- ให้เครดิตแก่ผู้ร่วมงาน อย่างยุติธรรม	- พึงพอใจใน ความสำเร็จ เพราะรู้ว่า ได้กระทำด้วยความตั้งใจ เต็มความสามารถ
การเผยแพร่ผลงาน	- ไม่เผยแพร่ผลงานด้วย ความโลภ หรือขาด ความรับผิดชอบ	- เผยแพร่ผลงานตาม ครรลองวิชาการที่ เหมาะสมกับโอกาส สถานะ	- ลดละอวดตา ความใฝ่ อยากส่วนตน มุ่งหวัง สร้างความรู้ ความ ถูกต้อง และความเจริญ แก่สังคม - มีความรับผิดชอบต่อ การเผยแพร่ - มีใจกว้าง รับฟังความ คิดเห็นของคนอื่น พร้อม จะปรับปรุงแก้ไขตาม เหตุผล
ความรับผิดชอบต่อ ตนเอง	- ไม่กระทำการใดที่ทำให้ ตัวเองเกิดความ เสียหายในชีวิตส่วนตัว หรือทางสังคม	- ไม่กระทำการใดที่ทำให้ ตัวเองเกิดความ เสียหาย	- มุ่งหวังที่จะทำงานเพื่อ พัฒนาปัญญา และจิตใจ ของตนเอง
ความรับผิดชอบต่อ เจ้าของทุน	- ไม่ทำผิดสัญญา ข้อตกลงกับเจ้าของทุน จนเป็นความเสียหาย	- ส่งงานตามเวลา - ปฏิบัติตามเงื่อนไข ระเบียบ กฎเกณฑ์ - ส่งผลงานสมบูรณ์ ตามข้อตกลง - ประกาศเกียรติคุณให้ เจ้าของทุน	- มีเจตนาดีต่อเจ้าของ ทุนให้ได้รับผลสำเร็จที่ ถูกต้อง ตามที่มุ่งหวัง - พร้อมทั้งจะเป็นปียมิตร ซื่อซอบปรอง และให้ คำแนะนำที่ดี ก่อให้เกิด ประโยชน์ต่อส่วนรวม
ความรับผิดชอบต่อ กลุ่มเป้าหมาย	- ไม่เข้าไปเกี่ยวข้องใน ลักษณะที่ผิดจริยธรรม	- ไม่ทำให้เกิดผลกระทบ ที่ไม่จำเป็น ไม่เหมาะสม ไม่ควร	- ปฏิบัติงานด้วยความ เมตตา กรุณา ไม่นึกถึง แต่ประโยชน์ทางวิชาการ แต่มุ่งนำวิชาการไป เกี่ยวข้อง เพื่อให้เกิด

ตารางที่ 7.1 (ต่อ)

กระบวนการ / ขั้นตอนการวิจัย	ระดับจรรยาบรรณ	ระดับจริยธรรม	ระดับคุณธรรม
			ความสุข ความเจริญใน ระยะสั้นและ/หรือระยะ ยาว
ความรับผิดชอบต่อ หน้าที่นักวิชาการ	- รักษาชื่อเสียงของวงวิชาการ - ไม่บิดพลิ้วงานในหน้าที่จนเกิดความเสียหายรุนแรง	- รู้จักหน้าที่และปฏิบัติตามหน้าที่ในทางวิชาการ การวิจัยที่ได้รับมอบหมาย ให้สมบูรณ์	- มีจิตสำนึกในบทบาทหน้าที่ เพื่อประโยชน์ต่อส่วนรวม คิดสร้างสรรค์และพัฒนาบทบาทให้เกิดประโยชน์สูงขึ้น
ความรับผิดชอบต่อ หน้าที่คณาจารย์	- รับผิดชอบในงานสอนและงานดูแลวิทยานิพนธ์ เพื่อไม่ให้นิสิต / นักศึกษาได้รับผลเสียในด้านความรู้และแบบอย่างที่ไม่ดี	- ปฏิบัติหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายครบถ้วนสมบูรณ์	- มีความรัก ความเอาใจใส่ และเข้าใจนิสิต / นักศึกษา - อุทิศเวลา มีน้ำใจกระทำการส่งเสริมความรู้ จิตใจ และพฤติกรรมของนิสิต / นักศึกษา
ความรับผิดชอบต่อ ผู้ร่วมงาน	- แบ่งเครดิต / ผลประโยชน์อย่างยุติธรรม - ปฏิบัติด้วยความซื่อสัตย์ ไม่คดโกง ไม่เอาเปรียบ ไม่หลอกใช้	- มีมนุษยสัมพันธ์ทางวิชาการในระดับดี แลกเปลี่ยนความคิดเห็น สร้างความเข้าใจในงาน และข้อตกลงต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องตรงไปตรงมา	- เอาใจใส่ทุกข์สุขปรารถนาให้เขาพ้นทุกข์และประสบความสำเร็จ มีความรัก ความเห็นใจ และปฏิบัติตนด้วยเมตตา
ความรับผิดชอบต่อ สังคม	- ไม่ก่อให้เกิดความเดือดร้อนเสียหายทางวัตถุ จิตใจ และพฤติกรรม	- รับผิดชอบต่อสร้างสรรค์ผลงานวิชาการ เพื่อความเจริญของสังคม ตามที่ได้รับมอบหมาย	- อุทิศตน สร้างสรรค์ความรู้แก่สังคมส่วนรวม เพื่อการพ้นทุกข์ เกิดความเจริญ และประสบสุขตามความสามารถ

ที่มา : (ดัดแปลงจาก จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2536; ดัดแปลงจาก สุพรรณิ ไชยอำพร, 2552)

7.6 สรุป

กระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพ นับได้ว่าเป็นเครื่องมือสำคัญในการพัฒนาทักษะการเรียนรู้ได้ด้วยตนเอง ส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้ตลอดชีวิต เพื่อเสริมสร้างทักษะชีวิตและการทำงาน ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญของทักษะแห่งศตวรรษที่ 21 อันจะช่วยให้ผู้วิจัยเข้าใจโลกได้ดี และกว้างไกลมากขึ้น อีกทั้งยังสามารถต่อยอดองค์ความรู้เดิม โดยบูรณาการผลการศึกษา / ข้อค้นพบใหม่ อันจะเอื้อประโยชน์ต่อการส่งเสริมทักษะการเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21 การเขียนรายงานวิจัย จึงถือเป็นขั้นตอนสุดท้ายที่สำคัญ เนื่องจากมีการจัดระเบียบความรู้ที่ได้จากงานวิจัยที่ผ่านการใช้เหตุผล และตรวจสอบยืนยันความถูกต้อง ภายใต้องค์ประกอบหลัก และรูปแบบการเขียนรายงานผลการวิจัยเชิงคุณภาพ นับตั้งแต่ชื่อเรื่องและวัตถุประสงค์ของการวิจัย บทคัดย่อของงานวิจัย บทนำ การทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง วิธีดำเนินการวิจัย ผลการศึกษาวิจัย สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ จวบจนถึง เอกสารอ้างอิง บรรณานุกรม และภาคผนวก โดยมุ่งเน้นการพรรณนาลักษณะ หรือตัวแปรต่าง ๆ ของประเด็นที่สนใจศึกษาในทัศนะของคนใน จากการศึกษาความหมาย การให้ความสำคัญ ค่านิยม วิธีคิดของผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ ความเป็นจริงทางสังคม (Social realities) ที่มีโครงสร้างทางสังคม วัฒนธรรม ภายใต้บริบทต่าง ๆ ที่หล่อหลอมปรากฏการณ์ทางสังคม ในขณะนั้น ภายใต้จรรยาบรรณของนักวิจัย เพื่อการพัฒนาอุปนิสัยใฝ่รู้ หาเหตุผล หาข้อความจริง หรือข้อเท็จจริงอย่างมีวิจารณญาณ มีความสงสัย ไม่เชื่ออะไรง่าย ๆ พยายามทำความเข้าใจกฎธรรมชาติ และหาหนทางเอาข้อความรู้มาปรับปรุงชีวิตและสังคมให้ดีขึ้นกว่าเดิม

แบบฝึกหัดบทที่ 7

จงตอบคำถามต่อไปนี้

1. อธิบายองค์ประกอบหลักของรายงานผลการวิจัยเชิงคุณภาพ
2. อธิบายรูปแบบการเขียนรายงานผลการวิจัยเชิงคุณภาพ
3. อธิบายสรุปสาระสำคัญของการเขียนรายงานผลการวิจัยฉบับสมบูรณ์
4. อธิบายสรุปสาระสำคัญของการเขียนบทความวิจัย
5. อธิบายสรุปสาระสำคัญของจรรยาบรรณในงานวิจัยเชิงคุณภาพ

เอกสารอ้างอิง

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. (2536). **การรวบรวมจรรยาบรรณอาจารย์และจรรยาบรรณวิชาชีพ**. กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ชาย โพธิ์สิตา. (2550). **ศาสตร์และศิลป์แห่งการวิจัยเชิงคุณภาพ**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์.

รัตนะ บัวสนธ์. (2556). **วิจัยเชิงคุณภาพทางการศึกษา**. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

Cooper, Donald R., Schindler, Pamela S. (2003). **Business Research Methods**. Boston : McGrawHill.

Davis, G.B. (1997). **Writing the Doctoral Dissertation**. Woodbury, New York : Barron's.

Davis, G.B. and Parker, C.A. (1979). **Writing the Doctoral Dissertation : A Systematic Approach**. Woodbury, New York : Barron's.

Johnson, B. and Christensen, L. (2004). **Educational Research Quantitative, Qualitative and Mixed Approaches**. Boston: Pearson Education.

Ray, W.J. and Ravizza. (1988). **Methods toward a Science of Behavior and Experecence**. Betmot, CA. : Wadsworth.

บทที่ 8

ข้อพึงสังเกตในงานวิจัยเชิงคุณภาพทางสังคมศาสตร์

ภายหลังจากที่นักศึกษา หรือผู้สนใจ ได้ทำการศึกษาเอกสาร ศึกษากรณีตัวอย่าง หรือแม้แต่ได้ทดลองฝึกปฏิบัติจริงในภาคสนามการวิจัยมาบ้างแล้ว แต่อาจมีข้อสงสัย หรือไม่มั่นใจในความเป็นศาสตร์ของระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพทางสังคมศาสตร์ หรืออาจเกิดข้อกังขาอันเป็นสาเหตุที่มา ส่งผลให้การดำเนินงานวิจัยเชิงคุณภาพทางสังคมศาสตร์ เป็นไปด้วยความยากลำบาก หรือแม้แต่ไม่ประสบความสำเร็จในการดำเนินงานวิจัย หรืออาจค้นพบข้อบกพร่องต่อความถูกต้องเชื่อถือได้ของข้อมูลวิจัย ผู้เขียนจึงได้ประมวลรวบรวมประเด็นปัญหาอุปสรรคในแต่ละขั้นตอนของกระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพทางสังคมศาสตร์ มานำเสนอในบทที่ 8 ข้อพึงสังเกตในงานวิจัยเชิงคุณภาพทางสังคมศาสตร์ จำแนกออกเป็น 5 ส่วนที่สำคัญ คือ ส่วนที่หนึ่ง ขั้นตอนการจัดทำบทนำ ส่วนที่สอง ขั้นตอนการประมวลแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ส่วนที่สาม ขั้นตอนการจัดทำวิธีการศึกษา ส่วนที่สี่ ขั้นตอนการรายงานผลการศึกษา และส่วนที่ห้า ขั้นตอนการนำเสนอข้อสรุป และเสนอแนะ

8.1 ขั้นตอนการจัดทำบทนำ

เป็นการประมวลและถ้อยแถลงประสบการณ์เรียนรู้เกี่ยวกับปัญหาอุปสรรค และข้อสงสัย ที่มักปรากฏในขั้นตอนการเขียนบทนำ ได้แก่ การเลือกปรากฏการณ์และประเด็นวิจัย ขอบเขตของการวิจัย รวมถึงลักษณะของการตั้งประเด็นคำถามวิจัย / วัตถุประสงค์ของการวิจัย เนื่องจาก บทที่ 1 บทนำ ในรายงานผลการวิจัยเป็นการกล่าวนำเข้าสู่งานวิจัย ประกอบด้วย ความเป็นมาและความสำคัญหรือมูลเหตุจูงใจในการทำการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ โจทย์วิจัย / ปัญหาวิจัย / คำถามวิจัย / สมมติฐานวิจัย รวมถึง วัตถุประสงค์ของการวิจัยที่ต้องการแสวงหาคำตอบ เพื่อสร้างความสนใจให้ผู้อ่านหันมาบริโภคงานวิจัย ผู้วิจัยจึงต้องแสดงให้เห็นถึงความต้องการจำเป็น / ภาวะวิกฤต / สภาพปัญหา / ศักยภาพ / ความสามารถ และ / หรือขีดความสามารถของบุคคล กลุ่ม องค์กร ชุมชนท้องถิ่น สังคม และประเทศชาติ หรือประเด็นศึกษาที่ผู้คนส่วนใหญ่ให้ความสนใจโดยเฉพาะปรากฏการณ์ทางสังคมใหม่ ๆ ที่ไม่เคยมีมาก่อน

1. ปรากฏการณ์ที่สนใจศึกษา

ประเด็นข้อพิงังสังเกตแรกสุดของการวิจัยเชิงคุณภาพทางสังคมศาสตร์ มักประสบปัญหาเกี่ยวกับการมองเห็นประเด็นวิจัยที่สนใจศึกษา ซึ่งควรคำนึงถึงการก่อให้เกิดประโยชน์ทั้งในเชิงนโยบาย เชิงปฏิบัติการ และเชิงวิชาการ ทั้งนี้ในการดำเนินการวิจัยเชิงคุณภาพทางสังคมศาสตร์ มักมุ่งเน้นทำการศึกษาเฉพาะปรากฏการณ์ทางสังคมวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับการกระทำของมนุษย์ (สุรพงษ์ โสธนะเสถียร, 2555) และส่งผลต่อเพื่อนมนุษย์ ซึ่งมาจากการอารมณ์ความรู้สึก ค่านิยม และวัฒนธรรมเป็นตัวกำกับหลักให้มนุษย์แสดงพฤติกรรมทางสังคม ถึงแม้ว่าในบางกรณีที่เป็นปรากฏการณ์ส่วนบุคคลซึ่งเกิดขึ้นจากการกระทำของมนุษย์ แต่ไม่ส่งผลกระทบต่อเพื่อนมนุษย์ หรืออาจมีผลกระทบต่อเพื่อนมนุษย์ในวงจำกัด เช่น วัฒนธรรมการกินอาหารเสี่ยงดัง ฯลฯ หรือปรากฏการณ์ธรรมชาติ ซึ่งอาจส่งผลต่อวิถีการดำเนินชีวิตของเพื่อนมนุษย์ เช่น เหตุการณ์สึนามิใน 6 จังหวัดชายฝั่งอันดามัน เมื่อวันที่ 26 ธันวาคม พ.ศ. 2547 หรือเหตุการณ์แผ่นดินไหวที่อำเภอแม่ลาว ในวันที่ 5 พฤษภาคม พ.ศ. 2557 ที่สามารถรับแรงสั่นสะเทือนได้ทั่วทั้ง 18 อำเภอของจังหวัดเชียงราย ฯลฯ แต่ปรากฏการณ์เหล่านี้ไม่มีอารมณ์ความรู้สึก และมีได้เกิดขึ้นจากการกระทำของมนุษย์ จึงไม่อยู่ในความสนใจของนักวิจัยเชิงคุณภาพ หากมีบ้างในบางประเด็นก็จะเป็นการศึกษาผลกระทบ หรือการปรับตัวของเพื่อนมนุษย์ที่ได้รับผลกระทบจากเหตุการณ์ทางธรรมชาติ ดังกล่าว หรือแม้แต่ประเด็นปรากฏการณ์ส่วนบุคคลบางกรณีที่ส่งผลกระทบต่อเพื่อนมนุษย์ อาทิ สภาวะการณ์การติดเชื้อ HIV หรือภาวะโรคระบาดรุนแรง เช่น ไข้หวัดนก H5N1 ฯลฯ

กล่าวโดยสรุป นักวิจัยเชิงคุณภาพทางสังคมศาสตร์ จะให้ความสนใจผลกระทบเฉพาะปรากฏการณ์ทางสังคมวัฒนธรรมในสภาพธรรมชาติ ได้แก่ ธรรมชาติของการก่อเกิด (Emerge) ธรรมชาติของการดำรงอยู่ (Exist) ธรรมชาติของการเปลี่ยนแปลง / คลี่คลาย ขยายตัว (Change) และธรรมชาติของการล่มสลาย / สิ้นสูญ / การตาย (Death) ฯลฯ (สุพรรณิไชยอำพร, 2552) ซึ่งธรรมชาติของปรากฏการณ์ทางสังคมวัฒนธรรมเหล่านี้ มักส่งผลกระทบต่อเพื่อนมนุษย์ ทั้งในเชิงบวกและเชิงลบ ฉะนั้น ประเด็นการวิจัยที่นักวิจัยเชิงคุณภาพสนใจศึกษา จึงครอบคลุมถึงเงื่อนไข การจัดการ การจัดระเบียบ การป้องกัน การแก้ไข การเฝ้าระวัง ปัญหาหรือปรากฏการณ์ทางสังคมวัฒนธรรม รวมถึงประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

2. ขอบเขตของการวิจัย

ด้วยธรรมชาติของการวิจัยเชิงคุณภาพทางสังคมศาสตร์ ซึ่งมีแนวคิดพื้นฐานกำกับให้ต้องสนใจบริบท วิเคราะห์รวมอย่างเป็นองค์รวม สัมภาษณ์เจาะลึกผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญในสภาพที่เป็นธรรมชาติ ฯลฯ ซึ่งที่กล่าวมาจำเป็นต้องอาศัยการสร้างความสัมพันธ์คุ้นเคย การตีความหมาย การเชื่อมโยงความสัมพันธ์ รวมถึงวิธีการทางทฤษฎีฐานล่างในทัศนะของคนใน โดยมีผู้วิจัยเป็นเครื่องมือสำคัญ จึงจำเป็นต้องใช้เวลาค่อนข้างมากในแต่ละขั้นตอนการดำเนินงาน ฉะนั้น ผู้วิจัยจึงควรกำหนดขอบเขตของโครงการวิจัยให้ “แคบ” แต่ “ลงลึก” ในประเด็นที่สนใจศึกษา โดยคำนึงถึงความเป็นไปได้ทางทฤษฎี เทคนิควิชาการ และข้อจำกัดในการปฏิบัติ อย่างน้อยไม่ควรกำหนดประเด็น / หัวข้อวิจัยที่คับแคบเกินไปจนไม่สะท้อนให้เห็นถึงแบบแผน ความสัมพันธ์ / กระบวนการ / กลไก ฯลฯ อันจะนำไปสู่การขับเคลื่อน หรือการใช้ประโยชน์ได้ของงานวิจัย ปรากฏรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. ขอบเขตเนื้อหาของการวิจัยเชิงคุณภาพ มีลักษณะยืดหยุ่น ไม่นิยมลงลึกในรายละเอียดมากนัก จนอาจเป็นการชี้นำ แต่มักนิยมกำหนดขอบเขตเนื้อหาจากการทบทวนแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง แล้วสรุปสถานภาพทางศาสตร์ของตัวแปรที่ใช้ในการศึกษา เป็นแนวคิดนำที่ใช้ในการศึกษา เพื่อสร้างเป็นสมมติฐานชั่วคราว แล้วนำไปตรวจสอบกับปรากฏการณ์จริงตามแนวปรากฏการณ์นิยม

2. ขอบเขตพื้นที่ที่ทำการศึกษาของการวิจัยเชิงคุณภาพ ควรคำนึงถึงความเป็นไปได้ในการเข้าถึงประเด็นหรือปรากฏการณ์ที่สนใจศึกษา รวมถึงความเป็นไปได้ในทางเทคนิค วิธีการ อาทิ ความปลอดภัยทั้งในชีวิต / ทรัพย์สินทางกายภาพ และทางสังคมวัฒนธรรม ฯลฯ ซึ่งในบางพื้นที่ หากนักวิจัยลงไปคลุกคลี อาจก่อให้เกิดการไม่ยอมรับ หรือสงสัย นอกจากนี้ยังควรคำนึงถึงขนาดของพื้นที่วิจัย ไม่ควรเกิน 200-250 ครัวเรือน อีกทั้งควรระบุเหตุผลความจำเป็นในการเลือกพื้นที่วิจัยไม่ให้ยุ่งยากในการทำความเข้าใจ

3. ประเด็นคำถามวิจัย

ลักษณะของการตั้งประเด็นคำถามวิจัยของงานวิจัยคุณภาพทางสังคมศาสตร์ มีวัตถุประสงค์หลักอยู่ที่การทำความเข้าใจในทัศนะของคนใน ตามสภาพความเป็นจริงในสภาพธรรมชาติ เพื่อการทำความเข้าใจมนุษย์ที่แตกต่างกัน สิ่งที่ต้องค้นหามักเริ่มต้นด้วยคำถามว่า “อย่างไร” อาทิ มีวิถีปฏิบัติอย่างไร มีแบบแผนอย่างไร มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันอย่างไร เป็นต้น หรือคำถามที่ว่า “ทำไม” ด้วยประเด็นวิจัยอาจมีหลายสาเหตุ นักวิจัยเชิงคุณภาพจึงมุ่งที่จะพิสูจน์ (Proof) และตรวจพิสูจน์ (Verification) เหตุผลสำคัญในทัศนะของ

คนใน รวมถึงการจัด “อันดับ” ความสำคัญ อันมีผลอย่างมากต่อการตีความหมาย และสร้างแบบแผนความสัมพันธ์ หรือแม้แต่การสร้างข้อสรุป

8.2 ขั้นตอนการประมวลแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เป็นการถ่ายโยงประสบการณ์เรียนรู้เกี่ยวกับปัญหาอุปสรรคที่มักเกิดขึ้นในขั้นตอนของการประมวลและทบทวนแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ ลักษณะของความเกี่ยวข้องในเนื้อหา รวมถึง จำนวนประเด็นเนื้อหาอ้างอิงและลำดับขั้นของการนำเสนอ เนื่องด้วยบทที่ 2 แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง มีไว้เพื่อบ่งบอกถึงลักษณะจำเพาะ และความสัมพันธ์เชื่อมโยงของตัวแปรที่ใช้ในการศึกษา อันจะนำไปสู่การสร้างแนวคิดนำที่ใช้ในการศึกษา และสมมติฐานชั่วคราวโดยผู้วิจัย (ต้นน้ำของกระบวนการวิจัย) รวมถึงการกำหนดแนวทางการจัดเก็บรวบรวมข้อมูลในภาคสนามการวิจัย แนวทางการวิเคราะห์ตีความหมายโดยผู้วิจัยในฐานะเครื่องมือสำคัญ (กลางน้ำของกระบวนการวิจัย) นอกจากนี้ แนวคิดนำที่ใช้ในการศึกษายังเป็นเครื่องมือในการวิเคราะห์เชื่อมโยงความสัมพันธ์สู่การสร้างข้อสรุปผลการวิจัย / การสร้างองค์ความรู้ใหม่ / วิธีการทางทฤษฎีจากฐานล่าง (ปลายน้ำของกระบวนการวิจัย) ซึ่งได้มาจากการศึกษาเอกสารผลงานวิชาการในอดีตที่ผ่านมา จะเห็นได้ว่า บทที่ 2 ของรายงานผลการวิจัย มีความสำคัญยิ่งยวดต่อกระบวนการวิจัยที่ใช้ในการศึกษา ผู้วิจัย จึงควรให้ความสนใจในทุกขั้นตอน ฉะนั้น ขั้นตอนของการประมวลและทบทวนแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ในขณะที่ผู้วิจัยทำการศึกษาเอกสาร จึงควรเป็นไปในลักษณะดังนี้

1. การตัดสินใจเลือกเอกสาร จัดระเบียบ และลำดับความสำคัญ โดยคำนึงถึงความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับประเด็นที่ผู้วิจัยสนใจศึกษา
2. การนำเสนอควรเป็นไปลักษณะบูรณาการ โดยเรียงตามประเด็นแนวคิด / ทฤษฎีที่สนใจศึกษา ซึ่งในแต่ละประเด็นผู้วิจัยอาจประมวลจากผู้ทรงคุณวุฒิที่หลากหลาย
3. การศึกษาเอกสารผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในอดีตที่ผ่านมา เป็นแนวทางการสร้างข้อสรุปสถานภาพของศาสตร์ / ตัวแปรที่ใช้ในการศึกษา เป็นเหตุให้เอกสารอ้างอิงที่ใช้ จึงควรมีความทันสมัย / ทันเหตุการณ์ / ทันต่อสภาพแวดล้อมที่ห่อหุ้มปรากฏการณ์ที่สนใจศึกษา โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเลือกเอกสารผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ซึ่งไม่ควรมีระยะเวลายาวนานเกินไป เพื่อความน่าเชื่อถือ
4. การสรุปแนวทางการเก็บรวบรวมข้อมูล และแนวทางที่ใช้ในการวิเคราะห์ / ตีความในลักษณะของแนวคิดนำที่ใช้ในการศึกษา มีความยืดหยุ่น ไม่ตายตัว ไม่จำเป็นต้องเป็นลายลักษณ์อักษร

หรือเป็นเพียงแผนภูมิความคิด เพื่อการสื่อสารทำความเข้าใจ และการต่อยอดทางความคิดของผู้วิจัย อันจะนำไปสู่การพัฒนาทักษะการเรียนรู้ได้ด้วยตนเองได้ในลำดับต่อไป

ทั้งนี้ มีข้อพึงสังเกตในขั้นตอนการประมวลและทบทวนแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังต่อไปนี้

1. ลักษณะของความเกี่ยวข้องในเนื้อหา

ในบางครั้ง ผู้วิจัยมักประสบปัญหาอุปสรรคที่ไม่สามารถค้นคว้าหางานวิจัย / วรรณกรรมที่เกี่ยวข้องได้ ผู้วิจัยจึงควรให้ความสำคัญกับ คำว่า “เกี่ยวข้อง” (Related) หมายถึง การติดต่อ ผูกพัน ยุ่งเกี่ยว ช้องแฉะ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546) เป็นผลให้ผู้วิจัยควรดูลยพินิจ / พิจารณาเอกสารทางวิชาการเฉพาะแนวคิด ทฤษฎี หรืองานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับประเด็นวิจัยที่สนใจศึกษา อาทิ นิยามความหมาย ความสำคัญ องค์ประกอบ คุณลักษณะ เงื่อนไขที่เกี่ยวข้อง ฯลฯ และนำเสนอ โดยการสรุปประเด็นที่เกี่ยวข้องจากผู้ทรงคุณวุฒิที่หลากหลายเท่าที่จำเป็น (ดังปรากฏกรณีตัวอย่างตามตารางที่ 4.2) ทั้งนี้ในทัศนะของผู้เขียน ผู้วิจัยจึงควรลดทอนการนำเสนอในลักษณะการจัดเรียงแนวคิดของผู้ทรงคุณวุฒิแต่ละท่านตามลำดับปี พ.ศ.

2. จำนวนประเด็นเนื้อหาอ้างอิงและลำดับขั้นการนำเสนอ

ในกระบวนการประมวลและทบทวนแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ไม่มีข้อกำหนดกฎเกณฑ์การใช้ดูลยพินิจคัดสรรที่ระบุถึงจำนวนผลงานวิจัย / วรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับประเด็นเนื้อหาอ้างอิงที่สนใจศึกษา มีเพียงหลักการว่า “ยิ่งค้นคว้ามัก ยิ่งดี” เพื่อให้ผู้วิจัย รู้ / เข้าใจถึงความเป็นมา ความสัมพันธ์ ความเชื่อมโยง พัฒนาการของฐานองค์ความรู้ อันจะมีส่วนช่วยบูรณาการ สรุปองค์ความรู้ และสังเคราะห์ผลงานวิจัย เพื่อชี้แนะแนวทาง และกระตุ้นให้เกิดการสร้างองค์ความรู้ใหม่

ทั้งนี้ ลำดับขั้นการนำเสนอประเด็นที่เกี่ยวข้องกับเรื่องที่สนใจศึกษา ควรกระชับ เป็นหมวดหมู่ และจำแนกความเหมือน / ความแตกต่างให้ชัดเจน โดยลำดับขั้นของการนำเสนอตามแผนที่วรรณกรรม (Literature map) (สิทธิ์ ชีรสรณ์, 2551) มีได้หลายรูปแบบ ดังนี้

1. โครงสร้างการนำเสนอแบบลำดับขั้น (Hierarchical) เป็นการนำเสนอประเด็นศึกษาที่เกี่ยวข้องที่ผ่านมาในอดีตตามลำดับก่อน-หลัง และเรียงจากบนลงล่าง (Top-down) ประเด็นวิจัยที่อยู่ล่างสุดเป็นประเด็นวิจัยที่สนใจศึกษา

2. โครงสร้างการนำเสนอแบบผังงาน (Flowchart) จัดลำดับก่อน-หลัง โดยเรียงจากซ้าย-ขวา ประเด็นวิจัยที่อยู่ขวาสุดเป็นประเด็นวิจัยที่สนใจศึกษา

3. โครงสร้างการนำเสนอแบบวงกลม (Circle) ใช้วงกลมบ่งบอกถึงการรวมกลุ่มวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องเข้าด้วยกัน โดยมีวงกลมเป็นเครื่องแสดงถึงอาณาบริเวณของประเด็นวิจัยที่สนใจศึกษา

8.3 ขั้นตอนการจัดทำวิธีการศึกษา

เป็นการถ่ายทอดประสบการณ์เรียนรู้เกี่ยวกับปัญหาอุปสรรคที่มักเกิดขึ้นในขั้นตอนของการจัดทำวิธีการศึกษาหรือแบบแผนการวิจัย ได้แก่ การเลือกพื้นที่ที่จะทำการศึกษาวิจัย การกำหนดกลุ่มเป้าหมาย การเลือกผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ การเลือกที่พักในสนามการวิจัย วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล และการวิเคราะห์ ซึ่งผู้เขียนพอที่จะนำเสนอแนวทาง หรือแบบแผนการวิจัย ได้แก่

1. การเลือกพื้นที่วิจัย ผู้วิจัย ควรคำนึงถึงการปรากฏตัวของปรากฏการณ์ที่น่าสนใจศึกษาในสนามการวิจัย ความเป็นไปได้ของขนาดพื้นที่ที่ทำการศึกษา และความเป็นไปได้ทางเทคนิค อาทิ การใช้เทคนิคของเพื่อนคนสำคัญ ควบคู่กับการใช้เทคนิคบอลลัมเบ่ เป็นต้น

2. การกำหนดกลุ่มเป้าหมายในงานวิจัยเชิงคุณภาพ เปรียบได้กับประชากรที่ใช้ในการศึกษาวิจัยเชิงปริมาณ ฉะนั้น การระบุกลุ่มเป้าหมาย จึงขึ้นอยู่กับข้อมูลที่นำมาตอบต่อวัตถุประสงค์ของการวิจัย ผู้วิจัยควรระบุคุณสมบัติ / คุณลักษณะความเป็นผู้รู้ในประเด็นวิจัยที่สนใจศึกษาให้ชัด

3. การใช้สถิติในการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณลักษณะ ไม่มีกฎเกณฑ์ / ข้อห้ามในการใช้สถิติประกอบในงานวิจัยเชิงคุณภาพ และหลายครั้งหากใช้ข้อมูลเชิงปริมาณที่ผ่านการวิเคราะห์ทางสถิติกลับจะช่วยเพิ่มความชัดเจน หรือช่วยให้นักวิจัยเห็นความสัมพันธ์ได้เร็วหรือชัดเจนขึ้นทีเดียวได้ใกล้เคียงความจริง ด้วยการใช้สถิติเชิงพรรณนา (Descriptive statistics) (สุพรรณิไชยอำพร, 2552)

8.4 ขั้นตอนการรายงานผลการศึกษา

เป็นการถ่ายทอดประสบการณ์เรียนรู้เกี่ยวกับปัญหาอุปสรรคที่มักเกิดขึ้นในขั้นตอนของการรายงานผลการศึกษา ได้แก่ การวิเคราะห์ และการลงสรุป ในกรณีนี้ ผู้เขียนพอสรุปแนวทางสำคัญที่ใช้ในการรายงานผลการศึกษา ดังนี้

1. การวิเคราะห์ ควรมีการจำแนกแยกแยะให้เข้าใจถึงรายละเอียด เพื่อถอดความหมายของข้อมูล อีกทั้งยังควรพิจารณาหาข้อสรุปในทัศนะของคนใน

2. การลงสรุป ควรไปถึงระดับที่สามารถแสดงแบบแผนความสัมพันธ์อย่างเป็นเหตุเป็นผล และ / หรือแสดงกระบวนการ ขั้นตอน กลไกการจัดดำเนินการภายใต้เงื่อนไข / บริบทต่าง ๆ

นอกจากนี้ โคน (Cone) และฟอสเตอร์ (Foster) (1993 อ้างถึงใน สิทธิธีร์สรณ์, 2551) ได้แนะนำว่า ผู้วิจัยอาจสมมติตนเป็นผู้ที่จะมาวิพากษ์งานของตนเอง (Devil's Advocate) แล้วลองนึกว่าจะวิจารณ์อย่างไร และฝึกให้เหตุผลโต้คำวิจารณ์ของตน ผู้วิจัยต้องชี้แจงตรรกะอย่างชัดเจนเป็นลำดับ ไม่ควรที่กักทักเอวว่าการเสนอผลวิจัยมีความชัดเจน แต่ผู้วิจัยต้องสรุปผลวิจัยโดยแสดงความคิดของผู้วิจัยให้ผู้อ่านรับทราบด้วย

8.5 ขั้นตอนการนำเสนอข้อสรุป และเสนอแนะ

เป็นการถ่ายทอดประสบการณ์เรียนรู้เกี่ยวกับปัญหาอุปสรรคที่มักเกิดขึ้นในขั้นตอนของการนำเสนอข้อสรุป และเสนอแนะ ได้แก่ การสรุปผล และข้อเสนอแนะเชิงสมมติฐาน ในการนี้ ผู้เขียนขอสรุปแนวทางสำคัญที่ใช้ในการนำเสนอข้อสรุป และเสนอแนะ ดังนี้

1. การสรุปผล (Conclusion) เน้นการนำเสนอเฉพาะวัตถุประสงค์และวิธีการ อีกทั้งข้อค้นพบสำคัญเพื่อตอบวัตถุประสงค์ของการวิจัย และนำไปสู่ข้อเสนอแนะ
2. ข้อเสนอแนะ สามารถจำแนกออกเป็น ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติ และข้อเสนอแนะเชิงวิชาการ

8.6 สรุป

สุดท้ายนี้ ผู้เขียนได้นำเสนอข้อพึงสังเกตในงานวิจัยเชิงคุณภาพทางสังคมศาสตร์ โดยจำแนกออกเป็น 5 ขั้นตอนสำคัญ กล่าวคือ 1) ขั้นตอนการจัดทำบทนำ ควรพิจารณาถึงปรากฏการณ์ที่สนใจศึกษาโดยคำนึงถึงการก่อให้เกิดประโยชน์ทั้งในเชิงนโยบาย เชิงปฏิบัติการ และเชิงวิชาการ ในขณะที่ขอบเขตของการวิจัยไม่นิยมลงละเอียดเนื้อหา แต่จะเน้นพื้นที่วิจัยที่มีขนาดไม่ใหญ่เกินไปนัก ส่วนลักษณะการตั้งคำถาม มักถามว่า “อย่างไร” “ทำไม” 2) ขั้นตอนของการประมวลและทบทวนแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ควรคำนึงถึงความเกี่ยวข้องในเนื้อหา จำนวนประเด็นเนื้อหาอ้างอิง และลำดับขั้นการนำเสนอ 3) ขั้นตอนการจัดทำวิธีการศึกษา คำนึงถึงการเลือกพื้นที่วิจัย การกำหนดกลุ่มเป้าหมายในงานวิจัยเชิงคุณภาพ รวมถึงการใช้สถิติในการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณลักษณะ 4) ขั้นตอนการรายงานผลการศึกษา ควรคำนึงถึงการวิเคราะห์ และการลงสรุป และ 5) ขั้นตอน

การนำเสนอข้อสรุป และเสนอแนะ ควรคำนึงถึงการสรุปผล และข้อเสนอแนะ ซึ่งสามารถ
จำแนกออกเป็น ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติ และข้อเสนอแนะเชิงวิชาการ

แบบฝึกหัดบทที่ 8

จงตอบคำถามต่อไปนี้

1. อธิบายลักษณะของปรากฏการณ์ที่งานวิจัยเชิงคุณภาพสนใจศึกษา
2. ขอบเขตของการวิจัยเชิงคุณภาพควรมีลักษณะเป็นเช่นไร
3. อธิบายประเด็นคำถามหลักที่ใช้ในงานวิจัยเชิงคุณภาพ
4. อธิบายลักษณะของการประมวลและทบทวนแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในงานวิจัยเชิงคุณภาพ
5. อภิปรายข้อคิดเห็นที่มีต่อการใช้สถิติในการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณลักษณะ

เอกสารอ้างอิง

ราชบัณฑิตยสถาน. (2546). **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542**.

กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์.

สิทธิ อิศรธรณ์. (2551). **เทคนิคการเขียนรายงาน**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่ง

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สุพรรณิ ไชยอำพร. (2552). **การวิจัยเชิงคุณภาพเพื่อการพัฒนา: แนวความคิด วิธีการ**

และการประยุกต์ใช้. กรุงเทพมหานคร : คณะพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อม

สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.

สุรพงษ์ โสธนะเสถียร. (2555). **หลักและทฤษฎีการวิจัยทางสังคมศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร

: โรงพิมพ์ระเปียงทอง.

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

- กระทรวงศึกษาธิการ. (2544). **หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544**.
กรุงเทพมหานคร : ศุภสภาลาดพร้าว.
- _____. (2551). **หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551**. กรุงเทพมหานคร
: กระทรวงศึกษาธิการ.
- กรรณิการ์ สัจกุล. (2551). **รายงานรูปแบบการจัดการศึกษาและการพัฒนาครูตามแนว
พระราชดำริสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี : บทเรียนจาก
โครงการพระราชทานความช่วยเหลือทางการศึกษาโรงเรียนตำรวจตระเวน
ชายแดน**. สำนักงานคณะกรรมการการวิจัยแห่งชาติ.
- คมพล สุวรรณภูมิ. (2544). **การศึกษาและพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในด้านการ
ดูแลสุขภาพเพื่อการพึ่งตนเองด้านสาธารณสุขของชุมชน**. วิทยานิพนธ์
ครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนศึกษา, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- _____. (2552). **การจัดการความรู้เพื่อพัฒนาคุณภาพครูในโครงการจัดการเรียน
การสอนโดยใช้ภาษาอังกฤษเพื่อการศึกษาแบบบูรณาการโรงเรียนพระอภัยมณี
อำเภอแกลง จังหวัดระยอง**. จันทบุรี : มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี.
- _____. (2560, พฤษภาคม). **การออกแบบการวิจัยรูปแบบการวิจัยเชิงคุณภาพ และ PAR
[เอกสารประกอบการอบรม]**. เพชรบุรี : โครงการฝึกอบรม “สร้างนักวิจัยรุ่นใหม่”
(ลูกไก่) รุ่นที่ 6 โดย สำนักงานคณะกรรมการการวิจัยแห่งชาติ (วช.) ร่วมกับ
มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์; คณะครุศาสตร์ และสถาบันวิจัยและส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม
มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบุรี.
- _____. (2560). **ข้อเสนอโครงการวิจัยรูปแบบการขับเคลื่อนการจัดการท่องเที่ยว
เชิงสร้างสรรค์: ศึกษากรณีการจัดการการท่องเที่ยวเชิงเกษตรในจังหวัดระยอง
และจันทบุรี**. คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี.
- คมพล สุวรรณภูมิ และคณะ. (2554). **ข้อเสนอโครงการรูปแบบการจัดการจัดการ
ท่องเที่ยวเพื่อเสริมรายได้ภาคเกษตรกรรมในพื้นที่จังหวัดระยอง**. สถาบันวิจัยและ
พัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี.
- _____. (2558). **รายงานรูปแบบการจัดการจัดการท่องเที่ยวเพื่อเสริมรายได้ภาค
เกษตรกรรมในพื้นที่จังหวัดระยอง**. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

- คมพล สุวรรณภูมิ และสุพรรณิ ไชยอำพร. (2551). **รูปแบบการจัดการศึกษาและการพัฒนาครูตามแนวพระราชดำริสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี: ศึกษากรณีโรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดนสิงคโปร์แอร์ไลน์สเฉลิมพระเกียรติ ฯ**.
 จันทบุรี : คณะครุศาสตร์มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี.
- _____. (2552). การสังเคราะห์การจัดการศึกษาและการพัฒนาครูตามแนวพระราชดำริสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี: ศึกษากรณีโรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดนสิงคโปร์แอร์ไลน์สเฉลิมพระเกียรติ ฯ. **วารสารพัฒนบริหารศาสตร์**, 49(3), 103-130.
- งามพิศ ลัดยศสงวน. (2558). **การวิจัยทางมานุษยวิทยา**. พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- จันทร์ เจริญศรี. (2545). **โพสต์โมเดิร์นกับสังคมวิทยา**. กรุงเทพมหานคร : วิชาษา.
- จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. (2536). **การรวบรวมจรรยาบรรณอาจารย์และจรรยาบรรณวิชาชีพ**. กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เจตน์ ธนวัฒน์. (2549, ธันวาคม 6). ผู้ว่าราชการจังหวัด, จังหวัดขอนแก่น. สัมภาษณ์.
- เจมส์ เบลล์นิกา และรอน แบรนต์ (บรรณาธิการ). (2554). **ทักษะแห่งอนาคตใหม่: การศึกษาเพื่อศตวรรษที่ 21 (แปลจาก 21st Century Skills: Rethinking How Students Learn โดยวราพจน์ วงศ์กิจรุ่งเรือง และอชิ จิตตฤกษ์)**. กรุงเทพมหานคร : โอเพ่นเวิลด์ส์.
- ชวลี สกุลเอี่ยมโพบูลย์. (2558). **กลยุทธ์การบูรณาการเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสารกับการจัดการศึกษาโรงเรียนประถมเพื่อนำไปสู่ทักษะแห่งศตวรรษที่ 21: การใช้วิธีการเทียบเคียงสมรรถนะ**. วิทยานิพนธ์ครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาเทคโนโลยีและสื่อสารการศึกษา, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ชยันต์ วรรณะภูติ. (2537). **การวิเคราะห์ข้อมูลในการวิจัยเชิงคุณภาพ**. อุทัย ดุลยเกษม (บ.ก.). **คู่มือการวิจัยเชิงคุณภาพเพื่องานพัฒนา**. พิมพ์ครั้งที่ 2. ขอนแก่น : สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- ชยันต์ ประดิษฐ์ศิลป์. (2558). **ความรู้พื้นฐานทางรัฐศาสตร์**. จันทบุรี : คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี.
- ชัยเลอฐ์ พรหมศรี. (2557). **แนวทางการทบทวนวรรณกรรมสำหรับงานวิทยานิพนธ์ ระดับบัณฑิตศึกษา**. **วารสารนักบริหาร**, 34, 11-22.

ชาย โพธิ์สิตา. (2533). การวิจัยเชิงคุณภาพ: ข้อพิจารณาทางทฤษฎี.

เบญจา ยอดคำเนิน-แอ๊ดติกิจ บุปผา ศิริรัศมี และวาทีณี บุญชะลิกษ์ (บ.ก.).

การศึกษาเชิงคุณภาพ: เทคนิคการวิจัยภาพสนาม. พิมพ์ครั้งที่ 2. นครปฐม :

สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.

_____. (2550). **ศาสตร์และศิลป์แห่งการวิจัยเชิงคุณภาพ.** พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์.

ดุจเดือน พันธุมนาวิน. (2549). **หลักและวิธีการประมวลเอกสารเพื่อความเป็นเลิศในการวิจัยทางพฤติกรรมศาสตร์.** กรุงเทพมหานคร : เอ.ที.

ดำรง ฐานดี. (2543). **ปรัชญาว่าด้วยการศึกษาเกี่ยวกับมนุษย์.** ใน คณาจารย์ภาควิชาสังคม

วิทยาและมานุษยวิทยา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง (บก.), **สังคมวิทยา**

และมานุษยวิทยาเบื้องต้น (หน้า 1-9). พิมพ์ครั้งที่ 17. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

ทิตยา สุวรรณะชญ. (2527). **แนวคิดทฤษฎีสังคม.** กรุงเทพมหานคร :

สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.

_____. (2545). **การกำหนดกรอบความคิดทฤษฎี กระบวนวิธีการวิจัยวิทยาศาสตร์สังคม.** พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร : สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.

ณัฐพงศ์ ทองภักดี และประสพโชค มั่งสวัสดิ์. (2560, เมษายน). **เศรษฐกิจพอเพียง: ส่งเสริม**

หรือขีดขวางการพัฒนาการเศรษฐกิจ. รายงานสืบเนื่องการสัมมนาวิชาการ

(Proceedings) **เรื่อง พัฒนบริหารศาสตร์กับปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงและการพัฒนาที่ยั่งยืน** โดย สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, กรุงเทพมหานคร.

ทิตนา แคมมณี. (2558). **ศาสตร์การสอน: องค์ความรู้เพื่อการจัดกระบวนการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพ.** พิมพ์ครั้งที่ 19. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ธีรวุฒิ เอกะกุล. (2552). **การวิจัยปฏิบัติการ.** พิมพ์ครั้งที่ 2. อุบลราชธานี : ยงสวัสดิ์อินเตอร์กรุป.

ธันยวิษ วิเชียรพันธ์ ปวีณา จันทรสุข และคณะ. (2556). **รายงานโครงการพัฒนาเครื่องมือเพื่อเสริมสร้างทักษะแห่งศตวรรษที่ 21 ของเด็กและเยาวชนไทย เพื่อเตรียมความพร้อมสู่ประชาคมอาเซียน.** สำนักงานส่งเสริมสังคมแห่งการเรียนรู้และคุณภาพเยาวชน (สสค.).

นงลักษณ์ วิรัชชัย. (2541, กุมภาพันธ์). การเขียนบทความวิจัย. เอกสารประกอบ

การบรรยายในโครงการ "เที่ยงวันวิชาการ" ณ ครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพมหานคร.

_____. (2543). **การวิจัยเพื่อพัฒนาการเรียนการสอน: การวิจัยปฏิบัติการของครู.**

เอกสารประกอบการบรรยายพิเศษเนื่องในวันเกษียณอายุราชการของรองศาสตราจารย์ ดร.นงลักษณ์ วิรัชชัย ณ อาคารวิจัยการศึกษาต่อเนื่องสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ 7 ตุลาคม 2543.

นิพนธ์ เทพวัลย์. (2521). **วิธีการศึกษาและวิจัยทางสังคมศาสตร์.** ใน สุจิต บุญบงการ และคณะ (บก.), **มนุษย์กับสังคม.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

นิศา ชูโต. (2541). **การวิจัยเชิงคุณภาพ.** กรุงเทพมหานคร : พรินต์โพร.

น้ำทิพย์ งามอาภาวิชย์. (2556). **การพัฒนาแบบวัดทักษะแห่งศตวรรษที่ 21 ตามการรับรู้ของนักเรียนมัธยมศึกษาตอนต้น: การประยุกต์ใช้แนวคิดการเข้าถึงคุณลักษณะที่มุ่งวัดของแบบสอบ.** วิทยานิพนธ์ครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการวัดและประเมินผลการศึกษา, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

บุญเรียง ขจรศิลป์. (2534). **การวิจัยที่ใช้การศึกษาเฉพาะกรณีในหลายพื้นที่. ข่าวสารวิจัยการศึกษา, 14(6), 3-8.**

บุญธรรม กิจปรีดาบริสุทธิ์. (2533). **รวมบทความ การวิจัย การวัดและประเมินผล.** กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหิดล.

ประสิทธิ์ ลีระพันธ์ และอุดม ศรีทิพย์. (2533). **การเตรียมตัวทำงานภาคสนาม เทคนิคในการสัมภาษณ์ และการจัดบันทึกข้อมูล.** ใน เบญจา ยอดคำเนิน-แอตติกจ์ บุปผา ศิริรัตน์ และวาทีณี บุญชะลิกษ์ (บก.), **การศึกษาเชิงคุณภาพ: เทคนิคการวิจัยภาคสนาม.** นครปฐม : สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.

ประเสริฐ แยมกลิ่นฟุ้ง. (2547). **การศึกษาสังคมมนุษย์.** ใน คณาจารย์ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (บก.), **สังคมและวัฒนธรรม.** พิมพ์ครั้งที่ 9. กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ปยุตญา จันทมาตย์. (2557). **การศึกษาทักษะการสอนของครูสังคมศึกษาเพื่อการเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21 ในโรงเรียนมาตรฐานสากลระดับมัธยมศึกษา.** วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการสอนสังคมศึกษา, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

- พิชาย รัตนดิสง ฌ ฎเกิด. (2555). **เส้นทางโลกาภิวัตน์และมนุษยชาติในประวัติศาสตร์ของจักรวาล**. (ออนไลน์). แหล่งที่มา <http://www.manager.co.th/Daily/ViewNews.aspx?NewsID=9550000046280>. 2 พฤศจิกายน 2559.
- เพ็ญแข แสงแก้ว. (2538). **การวิจัยทางสังคมศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ภาณี วงษ์เอก อรเพ็ญ บุรวิศิษฐ์ และสมพร พันพื้ง. (2533). การศึกษาและวิจัยชุมชน. ใน เบญจา ยอดคำเนิน-แอ็ดติกซ์ บุปผา ศิริวิศรี และวาทีนิ บุญชะลัทธิ (บก.), **การศึกษาเชิงคุณภาพ: เทคนิคการวิจัยภาคสนาม**. นครปฐม : สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.
- มูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย. 2556. รายงานฉบับสมบูรณ์เรื่อง **การจัดทำยุทธศาสตร์การปฏิรูปการศึกษาขั้นพื้นฐานให้เกิดความรับผิดชอบ**. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน.
- รัตน์ บัสนน. (2556). **วิจัยเชิงคุณภาพทางการศึกษา**. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2546). **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542**. กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์.
- วรรณดี สุทธินรากร. (2556). **การวิจัยเชิงคุณภาพ: กระบวนการในกระบวนการค้นทางเลือก**. กรุงเทพมหานคร : สยามปริทัศน์.
- วิทยากร เชียงกุล. (2540). **เพื่อศตวรรษที่ 21**. กรุงเทพมหานคร : มิ่งมิตร.
- วิธีร์ พานิชวงศ์ สุทธิ สุนทรานุรักษ์ และวิเชียร แก้วสมบัติ. (2553). **The 21st Century Economy จาก The Third Wave ถึง The World is Flat**. ค้นวันที่ 27 เมษายน 2558 จาก <http://thailandindustry.com/news/view.php?id=10164§ion=29&rcount=Y>
- วิโรจน์ สารรัตน์. (2556). **กระบวนการค้นใหม่ทางการศึกษา: กรณีศึกษาค้นต่อการศึกษาศตวรรษที่ 21**. กรุงเทพมหานคร : ทิพย์สุทธิ.
- สนิท สมัครการ. (2544). **การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมกับการพัฒนาการของสังคม**. กรุงเทพมหานคร : องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก.
- _____. (2545). **วิธีการศึกษาสังคมมนุษย์กับตัวแบบสำหรับศึกษาสังคมไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพมหานคร : องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก.

_____. (2546). **วิธีการศึกษาสังคมมนุษย์กับตัวแบบสำหรับศึกษาสังคมไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 8.

กรุงเทพมหานคร : สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.

สนิท สมัครการ และสุพรรณิ ไชยอำพร. (2548). **แนวความคิดและแนวทางการศึกษา**

ปัญหาสังคมกับปัญหาสังคมไทยและมาตรการป้องกันแก้ไข. กรุงเทพมหานคร :

สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.

ลิทธิ์ ชีรสรณ์. (2551). **เทคนิคการเขียนรายงาน**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่ง

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สุชาติ ประสิทธิ์รัฐสินธุ์. (2554). **วิธีวิทยาการวิจัยเชิงคุณภาพ ยุคใหม่**. กรุงเทพมหานคร :

สามลดา.

สุพรรณิ ไชยอำพร. (2550). **รายงานฉบับสมบูรณ์เรื่องรูปแบบการจัดแหล่งเรียนรู้**

ด้านคุณธรรมเพื่อการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน เสนอต่ ศูนย์ส่งเสริมและพัฒนา

พลังแผ่นดินเชิงคุณธรรม สำนักงานบริหารและพัฒนาองค์ความรู้ (องค์การ

มหาชน). กรุงเทพมหานคร : คณะพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อม สถาบันบัณฑิต

พัฒนบริหารศาสตร์.

_____. (2552). **การวิจัยเชิงคุณภาพเพื่อการพัฒนา: แนวความคิด วิธีการ และการ**

ประยุกต์ใช้. กรุงเทพมหานคร : คณะพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อม สถาบันบัณฑิต

พัฒนบริหารศาสตร์.

สุภางค์ จันทวานิช. (2552). **วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ**. พิมพ์ครั้งที่ 17. กรุงเทพมหานคร :

สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

_____. (2540). **การวิเคราะห์ข้อมูลในการวิจัยเชิงคุณภาพ**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์

แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สุรพงษ์ โสณะเสถียร. (2555). **หลักและทฤษฎีการวิจัยทางสังคมศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร

: โรงพิมพ์ระเปียงทอง.

สุวิมล ว่องวานิช และนางลักษณ์ วิรัชชัย. (2547, กรกฎาคม). การประเมินผลการปฏิรูปการ

เรียนรู้ตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 พหุกรณีศึกษา. **เอกสารการ**

ประชุมทางวิชาการการวิจัยเกี่ยวกับการปฏิรูปการเรียนรู้ โดย สำนักงานเลขาธิการ

สภาการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ, กรุงเทพมหานคร.

สมชาย วรภิเษมสกุล. (2554). **ระเบียบวิธีการวิจัยทางพฤติกรรมศาสตร์และ**

สังคมศาสตร์. (ออนไลน์). แหล่งที่มา :

<http://www.udru.ac.th/attachments/elearning/01/02.pdf>. 17 กุมภาพันธ์ 2559.

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข. (2544). ระเบียบวิธีวิจัยทางสังคมวิทยา. **จุลสารไทยคดีศึกษา**, 18, 10-11.

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย. (2545). **คู่มือการพัฒนาข้อเสนอโครงการ (สกว.)**

ประเภทงานวิจัยและพัฒนา. (ออนไลน์). แหล่งที่มา :

<https://www.trf.or.th/component/attachments/download/47> กันยายน 2559.

_____. (2557). **การใช้ประโยชน์งานวิจัย สกว. ประจำปี 2557.** แหล่งที่มา :

http://www.manpattanalibrary.com/book_detail.php?id=7807 พฤศจิกายน 2559.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2549). **แผนพัฒนา**

เศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 10. (ออนไลน์). แหล่งที่มา :

http://www.nesdb.go.th/ewt_w3c/main.php?filename=develop_issue 25 ธันวาคม 2559.

_____. (2558). **สรุปสาระสำคัญรายงานผลการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ 3 ปี ของแผนพัฒนา ฯ ฉบับที่ 11.** กรุงเทพมหานคร : บริษัท ศรีเมืองการพิมพ์ จำกัด.

_____. (2560). **สรุปสาระสำคัญแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12.**

(ออนไลน์). แหล่งที่มา :

http://www.nesdb.go.th/ewt_news.php?nid=6420&filename=develop_issue. 25 ธันวาคม 2559.

สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ. (2550). **คู่มือนักวิจัยมือใหม่.** กรุงเทพมหานคร : วงศ์สว่างการพิมพ์.

สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, กองมาตรฐานการวิจัย. (2558). **คู่มือการจัดทำ**

งบประมาณในลักษณะบูรณาการด้านการส่งเสริมการวิจัยและพัฒนา ประจำปี

งบประมาณ พ.ศ. 2560. (ออนไลน์). แหล่งที่มา :

<https://www.nrms.go.th/NewsEventDetail.aspx?nid=1012>. 16 กุมภาพันธ์ 2559.

สำนักนายกรัฐมนตรี, สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. (2542). **พระราชบัญญัติ**

การศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542. กรุงเทพมหานคร : องค์การรับส่งสินค้าและพัสดุภัณฑ์.

- _____. (2545). **พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2545**. กรุงเทพมหานคร : พริกหวานกราฟฟิค.
- _____. (2547). **ข้อเสนอยุทธศาสตร์การปฏิรูปการศึกษา**. กรุงเทพมหานคร : เซ็นจูรี.
- สำนักบริหารงานการมัธยมศึกษาตอนปลาย. (2559). **แนวทางการจัดการเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21**. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน.
- สำนักผู้ตรวจราชการและติดตามประเมินผล. (2548). **การติดตามปัญหาอุปสรรคการใช้หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2544**. บันทึก ที่ ศธ 0207/ 2692 ลงวันที่ 19 กันยายน 2548.
- สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา. (2546, ตุลาคม). **สรุปผลการประชุมวิเคราะห์หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน**, กรุงเทพมหานคร.
- _____. (2546, พฤศจิกายน). **สรุปความคิดเห็นจากการประชุมเสวนาหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน 5 จุด**, กรุงเทพมหานคร.
- _____. (2548ก). **รายงานการวิจัย การใช้หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐานตามทัศนะของผู้สอน**. กรุงเทพมหานคร : องค์การรับส่งสินค้าและพัสดุภัณฑ์.
- _____. (2548ข). **รายงานการวิจัย โครงการวิจัยเชิงทดลองกระบวนการสร้างหลักสูตรสถานศึกษาแบบอิงมาตรฐาน**. กรุงเทพมหานคร : องค์การรับส่งสินค้าและพัสดุภัณฑ์.
- _____. (2560). **ตัวชี้วัดและสาระการเรียนรู้แกนกลาง: สาระภูมิศาสตร์ (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2560) กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 และแนวการจัดกิจกรรมการเรียนรู้**. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน.
- อนุสรณ์ ลีมนณี. (2542). **การอธิบายกับการวิเคราะห์ทางการเมือง: ข้อพิจารณาเบื้องต้นในเชิงปรัชญาสังคมศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร : คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อุทัย ดุลยเกษม. (2527). **แนวคิดและลักษณะงานวิจัยเชิงคุณภาพ. วิธีวิจัยเชิงคุณภาพ: เอกสารประกอบการอบรมวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ**. นครปฐม : ศูนย์วิจัย มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- เอมอร จังศิริพรปกรณ์. (2550). **ระเบียบวิธีวิจัยทางการศึกษา**. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <http://pioneer.netserv.chula.ac.th/~jaimorn/index.htm>. 17 กุมภาพันธ์ 2559.

- Alvin Toffler. (1980). **The Third Wave**. USA : Global Brain Publication.
- _____. (1990). **Powershift: Knowledge**. Wealth and Violence at the Edge of the 21st Century. Bantam Books.
- _____. (2006). **Revolutionary Wealth**. Knopf.
- Autor, D.H., Levy, F., & Murnane, R.J. (2003). The Skills Content of Recent Technological Change: An Empirical Exploration. **Quarterly Journal of Economics**, 118(4), 1279–1333.
- Barnouw, V. (1978). **Physical Anthropology and Archaeology**. Illinois : Dorsey Press.
- Bellanca, James and Brandt, Ron. (2010). **21st Century Skills: Rethinking How Students Learn**. USA : Solution Tree Press.
- Belenky, M.F. (1992, October). Bringing Balance to The Classroom or Workplace, **Paper Presented at The Wisconsin Women's Studies Conference, Preconference Workshop**, Green Bay, WL.
- Belenky, M.F., M.B. Clinchy, N.R. Goldberger and J.M. Tarule. (1986). **Women's Ways of Knowledge: The Development of Self, Voice and Mind**. New York : Basic Book.
- Best, John W. (1981). **Research in Education**. Englewood cliff, CA : Prentice–Hall.
- Best, John W. and Khan, Jame V. (1998). **Research in Education**. 8 th.ed. Boston : Allyn & Bacon.
- Bloom, B., et al. (1956). **Taxonomy of Educational Objectives: The Classification of Educational Goals**. Handbook I: Cognitive Domain. New York, Toronto: Longmans, Green
- Bogdan, R.C. and Biklen, S.K. (1992). **Qualitative Research for Education: An Introduction to Theory and Methods**. Boston : Allyn and Bacon.
- Burns, N. and Grove, S.K. (1997). **The Practice of Nursing Research: Conduct Critique and Utilization**. 3 rd ed. Chicago : Rand McNally.
- Burr, V. (1995). **An Introduction to Social Constructionism**. London : Routledge.
- Campbell, N. (1952). **What is Sciences**. New York : Dover.
- Chapin, Stuart. (1928). **Cultural Change**. New York : Appleton–Century–Crofts.

- Cooper, Donald R., Schindler, Pamela S. (2003). **Business Research Methods**. Boston : McGrawHill.
- Cooper, H. M. & Hedges, L. V. (Eds.) (1994). **The handbook of research synthesis**. New York: The Russell Sage Foundation.
- Davis, G.B. (1997). **Writing the Doctoral Dissertation**. Woodbury, New York : Barron's.
- Davis, G.B. and Parker, C.A. (1979). Writing the Doctoral Dissertation : A Systematic Approach. Woodbury, New York : Barron's.
- Dede, C. (2009). Immersive Interfaces for Engagement and Learning. **Science** 2. 323(5910), 66–69.
- _____. (2010). **Comparing Frameworks for 21st Century Skills**. In Bellanca, J. & Brandt, R. (Eds). 21st Century skills: Rethinking How Students Learn. Bloomington: IN: Solution Tree Press.
- Education Testing Service. (2007). **Digital Transformation: A Framework for ICT Literacy**. (Online). Available: http://www.etsliteracy.org///_and_Communication_Technology_Literacy/.pdf. 17 December 2015.
- Gardner, H. (2010). **Five Minds for The Future**. In Bellanca, J. & Brandt, R. (Eds). 21st Century skills: Rethinking How Students Learn. Bloomington: IN: Solution Tree Press.
- Guba,E.G. (1990). **The Alternative Paradigm Dialog (pp.17–27)**. Newbury Park, CA: Sage.
- Hargreaves, A., & Shirley, D. (2009). **The Fourth Way: The Inspiring Future for Educational Change**. Thousand Oaks, CA: Corwin Press.
- Harris, Stephen G. (1973). From Kanite to English: a Transfer Project in Papua New Guinea. **Papua New Guinea Journal of Education**, 9, 58–66.
- Hunter, J. (2011). **Preparing Students for the World Beyond the Classroom: Linking EQAO Assessments to 21st Century Skills**. (Online). Available: http://www.eqao.com/Research/pdf/E/ResearchBulletin7_en.pdf. 17 December 2015.
- Johnson, B. and Christensen, L. (2004). **Educational Research Quantitative, Qualitative and Mixed Approaches**. Boston: Pearson Education.

- Kay, K. (2010). 21st Century Skills: Why They Matter, What They Are, and How We Get There. In J. Bellanca, & R. Brandt (Eds.), **21st Century skills: Rethinking how students learn**, (pp. 13–28). Bloomington, IN: Solution Tree Press.
- Kerlinger, N.F. (1986). **Foundations of Behavioral Research**. 3rd ed. New York : Holt Rinehard & Winston.
- Kemmis, S. and M. Wilkinson. (1998). Participatory Action Research and the Study of Practice. In A. Atweing, S. Kemmis. And P. Weeks. (Eds.), **Action Research in Practice**, (pp.17–19). New York : Routledge.
- Kittisunthorn, C., (2003). **Standards-based Curriculum: The First Experience of Thai Teachers**. Doctoral Dissertation, Jamia Islamia University, Delhi, India.
- Kvale, S. (1996). **Inter Views: An Introduction to Qualitative Research Interviewing**. Thousand Oaks, CA.: Sage.
- Leedy, P.D. (1994). **Practical Research: Planning and Design**. New York : Macmillan.
- Lincoln, Y.S. and E.G. Guba. (1985). **Naturalistic Inquiry**. California : SAGE Publications.
- Lutembach, K. L. & Brown, C. (2011). Education for the 21st Century International. **Journal of Applied Educational Studies**. 11(1).
- Merton, Robert K. (1968). Manifest and Latent Functions. **Social Theory and Social Structure**. New York : Free Press.
- Morgan, Lewis Henry. (1948). **Ancient Society**. New York : Henry Holt and Company.
- Miles, M.B. and Huberman, A.M. (1994). **Qualitative Data Analysis**. 2nd edition. Thousand Oaks, CA.: Sage.
- Mitchell, G. W., Skinner, L. B., & White, B. J. (2010). Essential Soft Skills for Success in the Twenty-first Century Workforce as Perceived by Business Educators. **Delta Pi Epsilon Journal**, 52(1).
- North Central Regional Educational Laboratory & the Metiri Group. (2003). **enGauge 21st Century Skills: Literacy in the Digital Age**. Chicago : North Central Regional Education Laboratory.

- Nutravong, R., (2002). **School-based Curriculum Decision-making: A study of the Thailand Reform Experiment**. Doctoral Dissertation, Indiana University, Bloomington. U.S.A.
- Parsons, Talcott. (1949). **The Structure of Social Action**. New York : McGraw-Hill.
- _____. (1951). **The Social System**. New York : Glencoe, Ill. : Free Press.
- _____. (1961). **Theories of Society**. New York : Free Press.
- Partnership for 21st Century Learning. (2006). **A State Leaders Action Guide to 21st Century Skills: A New Version for Education**. Tucson, AZ : Partnership for 21st Century Learning.
- _____. (2007). **Framework for 21st Century Learning**. (Online). Available: <http://www.p21.org/our-work/p21-framework>. 17 December 2016.
- _____. (2008). **21st Century Skills, Education & Competitiveness: A Resource and Policy Guide**. Tucson, AZ: Author (Online). Available: http://www.21stcenturyskills.org/documents/21st_century_skills_education_and_competitiveness_guide.pdf. 17 December 2016.
- _____. (2009). **P21 Framework definitions document**. (Online). Available: http://www.p21.org/storage/documents/P21_Framework_Definitions.pdf. 17 December 2015.
- Patton, M.Q. (1990). **Qualitative Evaluation and Research Methods**. Second Edition. Newbury Park, CA : Sage.
- Phitchaya Deemee and Aumporn Lincharoen. (2017). A Development Approach for Assessment Learning and Innovation Skills Using Assessment of Learners Method in 21st Century. **Journal of Community Development Research (Humanities and Social Sciences)**. 10(2), 139 – 153.
- Podhisita, C. (1989). Theoretical, Terminological and Philosophical Issues in Qualitative Research. B. Yoddumnern-Atting, and W. Boonchalaksi, (ed). **A Field Manual on Selected Qualitative Research Methods**. Nakhon Pathom : Institute for Population and Social Research, Mahidol University.

- Ray, W.J. and Ravizza. (1988). **Methods toward a Science of Behavior and Experience**. Betmot, CA. : Wadsworth.
- Robertson, R. (1995). Theory, specificity, change: emulation, selective incorporation and modernization. In B. Grancelli (Ed.), **Social change and modernization : Lessons Eastern Europe**. Berlin : Walter de Gruyter.
- Schiller, Herbert I. (1989). **Culture, Inc.: The Corporate Takeover of Public Expression**. New York : Oxford University Press.
- Schwandt, T.A. (2001). **Dictionary of Qualitative Inquiry**. Second Edition. Thousand Oaks, CA.: Sage.
- Shank, R.E. (1978). The Case Study Method in Social Inquiry. **Educational Researcher**. 7(2), 5–8.
- Spencer, Herbert. (1920). **The Study of Sociology**. New York : D. Appleton and Company.
- Taylor, S.J. and R. Bogdan. (1984). **Introduction to Qualitative Research**. 2nd eds. New York : John Wiley & Sons.
- Tesch, R. (1990). **Qualitative Research: Analysis Types and Software Tools**. Bristol, PA.: Falmer.
- The Ministry of Education. (2008). **The Basic Education Core Curriculum B.E. 2551**. Bangkok: The Publisher of Agricultural Cooperative Federation of Thailand.
- Thomas Friedman. (2007). **The World Is Flat: A Brief History of The Twentyfirst Century**.
- Waters, Malcolm. (2001). **Globalization**. 2nd ed. New York : Routledge.

